

MARTIN KLATT

Flygtningene og Sydslesvigs danske bevægelse 1945-1955

Studieafdelingen
ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig

Flygtningene og
Sydslesvigs danske bevægelse
1945-1954

Forsidebilledet

Mærkat "De stimer mod Grænsen" udgivet af Sydslesvigsk Udvalg af 5/5-1945. Mærkaten er i farverne sort, hvid og rød og blev solgt af Sydslesvigsk Udvalg for 2 øre pr. stk. i ark med 50 stk. Mærkaten bidrog til at udbrede budskabet om flygtningene som trussel mod det danske mindretal i Sydslesvig, mod drømmen om Sydslesvigs "genforening" med Danmark og mod selve Danmark.

MARTIN KLATT

Flygtningene og
Sydslesvigs danske bevægelse
1945-1955

Udgivet af
Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig
Nr. 44
Flensborg 2001

Martin Klatt:
Flygtningene og Sydslesvigs danske bevægelse 1945-1955

Udgivet af Studieafdelingen
ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Flensborg 2001
e-mail: lh@dcbib.dk

Sats og tryk: Winds bogtrykkeri A/S, Haderslev
Bogbind: J. P. Møller Bogbinderi, Haderslev

Redaktion: Lars N. Henningsen

© Forfatteren og Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig
I kommission hos Padborg Bog & Idé, Nørregade 16, DK 6330 Padborg
e-mail: 6982@bogpost.dk

ISBN 87-89178-30-0
ISSN 1397-4343

Indhold

Emnet: danske contra flygtninge	9
Tiden	11
Begrebet “flygtninge”	11
Disposition	12
Teoridannelse-forskningsoversigt	14
Kildemateriale	18
Danmark, Sydslesvig og flygtningene	24
Flygtninge til Slesvig-Holsten	24
Maj-juli 1945: Sydslesvig hjem eller Grænsen ligger fast?	26
Mindretallets første aktiviteter	28
Fælles fjendebillede Preussen	31
Sommeren 1945: fælles indsats for flygtningenes fjernelse	32
Et nyt emne i dansk politik: flygtningene	36
Danmark overtager flygtningekravet	41
Mindretallets propaganda	47
De grænsepolitiske tidsskrifter	51
Den offentlige mening	69
Sydslesvigerne og flygtningene	76
Flygtningeproblemet i Flensborg Avis 1945-46	76
Personlige reaktioner og indtryk	79
Konkurrenceforhold til den hjemmehørende befolkning	84
Überfremdung i skolerne	86
De sydslesvigske socialdemokrater og flygtningene	92
De hjemmehørende mod de fremmede – drømmen om et slesvigsk folk	96
Afgrænsningen mod de fremmede	100
Flygtningene – grund for sindelagsskifte?	106
Begrundelser for SSF-medlemskab	113
Nye medlemsregler: sindelag eller afstamning?	117
Flygtninge i SSF?	122

Mindretallet i aktion mod flygtningene	129
Flygtningenes politiske status	129
Hjemmehørende i samlet trop – forsøg på samarbejde med CDU	135
Mindretallet og Danmark i fælles aktion	138
Andre initiativer	144
Anti-flygtninge-resolutioner	150
Ægteskaber	153
Oplysning af de unge	161
Ændring af SSF-vedtægten	166
Udelukkelsesernes omfang	176
Flygtningene og friserne – specielt problem?	179
Slesvig-Holstens flygtningepolitik 1945-1950 og mindretallet.	187
Nye tyske partier	187
SPD	189
CDU	190
Den første tyske flygtningepolitik	190
Politikken institutionaliseres	195
De første valg – hjemstavns- eller flygtningestyre?	199
Landdagen oktober 1946-marts 1947	204
Landdagsvalget i 1947 – kamp mod Kiel og flygtningene	206
Den første folkevalgte landdag	209
Lüdemanns flygtningepolitik: omflytning og integration	210
Flüchtlingsnotgesetz: vejen til integration?	212
Hjemstavnsbudskabet	222
SSW	226
Kommunalvalget i 1948	231
Valgresultatet	240
Flygtningepolitikken i kredsene	243
Kommunerne	247
Flensborg	251
Slesvig	259
Husum	262

1949-1954 Retorisk klimaks og faktisk antiklimaks	270
Omflytningen begynder	270
Dansk rådvildhed	274
Begyndende organisering blandt flygtningene	276
Forbundsdaysvalget 1949	278
SSW i Forbundsdays	279
Stiftelsen af et politisk flygtningeparti	283
Den danske reaktion på BHEs stiftelse	285
Landdaysvalget i 1950	289
Vanskeligheder omkring regeringsdannelsen	294
BHE i ministeriet Bartram	298
Partei der Einheimischen	302
Kommunaldaysvalget i 1951	308
Valgresultatet	315
Ministeriet Lübke	320
Programm Nord	321
Temaet udspillet	334
Sydslesvig og flygtningene – et enestående fænomen?	340
Modtagelsen i befolkningen	340
Arbejdsmarked og erhverv	353
Flygtningenes dominans i den offentlige forvaltning	355
Flygtningene i politik – SPD	361
Flygtningene i politik – CDU	363
Sydslesvig i forhold til andre modtagerregioner	365
Konklusion	371
Konstruktion af national konflikt	371
Mindretallets konfrontation med flygtningene	374
Reaktion indadtil	376
Politik	378
Efter 1954: temaet udspillet?	383
Dansk overvurdering af problemet	384
Zusammenfassung	387
Forkortelser	403

Kilder og litteratur	405
Noter	420
Personregister	454
<i>Studieafdelingens udgivelser</i>	459

Emnet: danske contra flygtninge

“Jeder Flüchtling macht drei neue Dänen” – *“Østprøjerne erobrer Sydslesvig”* – sådan lød to samtidige udtalelser,¹ der fra hver sit synspunkt beskrev flygtningene som afgørende faktor i Sydslesvig i tiden efter Anden Verdenskrig. På den ene side flygtningene som årsag til den danske bevægelses vækst, på den anden side flygtningene som mulig årsag til det danske Sydslesvigs endelige undergang. Den sydslesvigske danske bevægelses voldsomme udvikling efter den tyske kapitulation i maj 1945 faldt sammen med problemet “de østtyske flygtninge”. Dette problem, der i sin kerne var og i det øvrige Tyskland også blev betragtet som et socialt integrationsproblem, fik i Sydslesvig en yderligere dimension i samspillet med grænsekampen.

Flygtningene synes nemlig at være det alt afgørende problem i Sydslesvig i den første efterkrigstid – de skabte ikke kun et socialt og økonomisk integrationsproblem, men antagelig også et kulturelt og nationalt problem. De synes allestedsværende – de er det først nævnte i utallige sammenhænge. Landsdelens befolkning blev nærmest fordoblet i forhold til før krigen på grund af de tilvandrede flygtninge. Denne pludselige tilvandring sammen med den almene nød var en hård belastning for såvel den hjemmehørende befolkning som for flygtningene selv. Fra dansk-sydslesvigsk side blev flygtningene betragtet som en trussel mod den efter 1945 opblomstrende danskhed i Sydslesvig. Fra tysk side blev de sammen med den danske fødevarerhjælp (Speck-Dänen) betragtet som en hovedårsag til væksten i den dansk-sydslesvigske bevægelse.

Selvom “Sydslesvig efter Anden Verdenskrig” gentagne gange har været genstand for den historiske forskning, er fænomenet stadigvæk noget helt for sig. Sydslesvigs danskorienterede bevægelse ønskede at løsrive landsdelen fra Tyskland. En lignende løsrivelsesbevægelse fandtes næppe andetsteds i Tyskland efter Anden Verdenskrig. Bevægelsen i Saarland havde således en anden karakter. Mens den sydslesvigske bevægelses politiske mål var præget af et national-kulturelt sindelagsskifte i befolkningen, savnede bevægelsen i Saarland disse undertoner: Dér ønskede et flertal af saarlænderne i årene straks efter

krigen en økonomisk og politisk union med Frankrig eller en “europæisering” af provinsen, men der var ikke tale om et nationalt sindelagskifte fra tysk til fransk. En angivelig historisk eller kulturel ret til landet blev heller ikke brugt som argument på samme måde som i Sydslesvig. Derudover kendte man ikke i Saarland til flygtningeproblemet med dets sociale og folkelig-kulturelle dimensioner. Regionalisme og hjemstavns-kærlighed som erstatning for tysk nationalisme blomstrede i Sydslesvig, men det samme gjaldt også i andre tyske provinser efter Anden Verdenskrig, mest udpræget i Bayern, der jo havde en lang egen statslig tradition og først kom under preussisk “herredømme” i 1867. Men disse regionalbevægelser eller hjemstavnsbevægelser førte ikke til konkrete, bæredygtige selvstændigheds- eller løsrivelsesbevægelser; de var tværtimod forudsætning for en føderalistisk opbygning af den senere vesttyske stat.

Sydslesvig er således enestående, fordi landsdelen rummede både en national grænsekamp begrundet i et massivt sindelagsskifte i en hidtil overvejende tysksindet befolkning, der havde afstammingsmæssige og historiske bånd til Danmark, og fordi området derudover var konfronteret med en massiv indvandring af deklasserede “folkefæller”, der medførte uhyre sociale og måske også national-kulturelle konflikter.

Det rejser en hel række spørgsmål: Hvilken betydning havde flytningenes tilstedeværelse for mindretallet? Var de årsag til, at mange sydslesvigere valgte den danske side i alt fald i en midlertidig periode? I hvor høj grad var flytningene impulsen/drivkraften for politikken i den dansk-sydslesvigske bevægelse og for dennes enorme tilgang? Var ønsket om tilslutning til Danmark måske bare motiveret af et forsøg på at slippe billigt fra flytningene? Blev “flytninge-truslen” primært brugt som skrækbillede for at igangsætte en mere aktiv dansk Sydslesvig-politik? Hvilken indflydelse havde flytningespørgsmålet på den danske bevægelses balancegang mellem enten at være en dansk-national eller en slesvigske-hjemstavnsbevægelse? Spørgsmålene kan sammenfattes i den overordnede problemstilling, om flytningene i Sydslesvig var med til at skabe et politisk-nationalt “mindretal” eller om de blot udgjorde et socialt integrationsproblem.

Gennem et studium af udviklingen i udvalgte lokale områder og i Sydslesvig generelt er det denne bogs hensigt at give et billede af denne specielle situation. Hovedmålet er at undersøge i hvilken grad flytningene påvirkede den danske bevægelse og her især bevægelsens selvopfattelse i det første årti efter krigen. Det er den danske

bevægelse, der står i centrum. Flygtningeproblemets socialhistorie og integrationshistorien vil komme i anden række. Af interesse er også flygtningeproblemets betydning for den sydslesvigske befolknings sindelagsskifte efter 1945. Grænselandets to afgørende konflikter dansk/tysk og hjemmehørende/flygtninge skal dokumenteres og analyseres i deres vekselvirkning. Ved at finde forklaringer på disse to konflikters vekselvirkning i det sydslesvigske efterkrigssamfund skal afhandlingen bidrage til forståelsen af den danske bevægelse i Sydslesvig i samspil med dansk og tysk-slesvig-holstensk politik.

Tiden

Kronologisk skal afhandlingen behandle tidsrummet fra vinteren 1944/1945 til årene 1955-56 især med fokus på tiden 1945-1950. Den første store flygtningestrøm begyndte i vinteren 1944/45 fra de tyske øst-provinser, den fortsatte over hele sommeren og genoptoges med udvisningerne fra områderne øst for Oder-Neisse-linien i følge af Potsdam-aftalen. Den sidste flygtningegruppe var sudetertyskerne, hvis udvisning fra Tjekkoslaviet varede indtil 1948. Perioden fra 1945 frem til vedtagelsen af Bonn- og København-erklæringerne i 1955 er grænsekampens periode. Med vedtagelsen af disse mindretalserklæring indledtes den endelige grænsepolitiske afspænding. Påfaldende nok er disse år også flygtninge-problemets periode: efter 1954-55 optræder de stort set ikke mere som problem i kilderne: integrationen var antagelig gennemført med succes.

Begrebet "flygtninge"

Samtidens begreb i daglig sprogbrug, på dansk "flygtninge", på tysk "Flüchtlinge", dækkede over forskellige kategorier mennesker, der opholdt sig i Sydslesvig efter Anden Verdenskrig. Én gruppe var mennesker, der blev evakueret fra storbyerne efter de store allierede bombardementer i 1943. Disse kom hovedsagelig fra Hamborg og Kiel, men også fra storbyerne i Ruhr-området. Deres ophold i Sydslesvig var midlertidigt. De vendte som regel hjem, når der var mulighed for at få bolig i deres hjemby. Dermed stod denne gruppe ikke over for det integrationspolitiske problem, som var udgangspunkt for flygtningespørgsmålets nationale dimension.

Fra januar 1945 kom så den første gruppe "faktiske" flygtninge: mennesker, der flygtede for Den røde Armés fremrykning i Østpreussen og Pommern. Den tredje gruppe, der sortererede under begrebet "flygtninge", var de hjemstavnsfordrevne ("Heimatvertriebene").

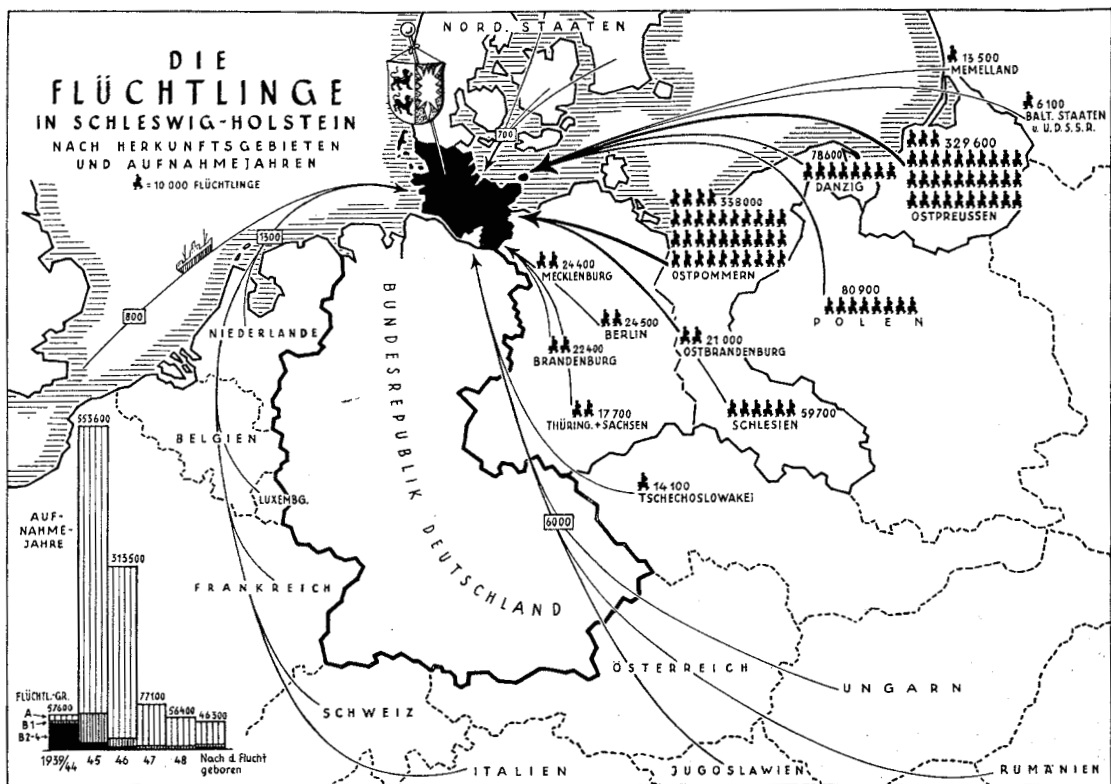
Potsdam-konferencens protokol fra august 1945 bestemte, at hele den tyske befolkning, der boede øst for Oder-Neisse-grænsen, skulle flyttes til resten af Tyskland. Det ramte såvel befolkningen i de hidtil tyske provinser Pommern, Schlesien og Østpreussen som de til dels store tyske mindretal i landene øst for Tyskland. Disse mennesker var således ikke flygtninge i ordets snævre betydning: de blev ufrivilligt fordrevet fra deres hjemstavn. Den fjerde gruppe under samtidens kategori "flygtninge" var igen flygtninge i ordets egentlige betydning: mennesker, der frivilligt forlod den sovjetiske besættelseszone/DDR af politiske eller andre grunde. Denne gruppe var relativt lille i antal, da grænsen mellem den sovjetiske og de vestlige besættelseszoner allerede blev lukket i sommeren 1945.

"Problemgrupper" i denne afhandlings problemstilling er derfor grupperne to og tre, altså flygtninge og hjemstavnsfordrevne fra de forhenværende tyske øst-provinser. Det er disse mennesker der tænkes på, når danske og dansk-sydslesvigske kilder omtaler flygtningene og flygtningeproblemet.

Disposition

Afhandlingen er delt i syv kapitler. Det indledende kapitel *Danmark, Sydslesvig og flygtningene* præsenterer forholdene i Sydslesvig omkring den tyske kapitulation den 8. maj 1945. Der gives en kort oversigt over flygtningeproblemet og dets omfang. Kernen af kapitlet skildrer, hvordan flygtningeproblemet vandt indpas i den danske Sydslesvig-debat og hvordan mindretallet agerede politisk over for sit bagland i Danmark. Kapitlet *Sydslesvigerne og flygtningene* præsenterer de danske sydslesvigeres personlige konfrontation med flygtningene og hvordan denne konfrontation påvirkede mindretallets selvopfattelse.

Det følgende kapitel, *Mindretallet i aktion mod flygtningene*, fremlægger mindretallets aktiviteter omkring flygtningeproblemet indadtil og overfor den britiske besættelsesmagt i samspil med dansk Sydslesvig-politik. Kapitlet beskriver, hvordan mindretallet udviklede en holdning til flygtningeproblemet, hvordan problemet påvirkede mindretallets selvopfattelse og hvordan mindretallet agerede politisk over for de britiske myndigheder og den hjemmehørende, tysksindede befolkning. Det efterfølges af et lille kapitel om de specielle forhold i Nordfrisland. Kapitlet *Slesvig-Holstens flygtningepolitik 1945-1950 og mindretallet* belyser den tyske flygtningepolitik i årene 1945 til 1950 og hvilken rolle den danske bevægelse gennem sine politiske repræsentanter i landdagen og i de lokale råd spillede i denne udvikling. De store linier i den slesvig-

Dette kort fra 1950 viser, hvor de flygtninge, der opholdt sig i Slesvig-Holsten i 1949, hørte hjemme før krigen. Figuren nederst til venstre viser, hvornår flygtningene kom til Slesvig-Holsten.

Gruppe A: Flygtninge fra øst for Oder-Neisse grænsen.

- B1: Flygtninge fra den sovjetiske zone.

- B 2-4: Evakuerede fra andre egne af Vesttyskland. Gengivet efter Die Flüchtlinge ... 1949, s. 10.

holstenske flygtningepolitik tegnes, de danske aktioner og reaktioner præsenteres og analyseres. I 1949 blev Forbundsrepublikken Tyskland stiftet, og ansvaret for flygtningepolitikken gled gradvis over fra landdagen og landsregeringen til forbundsdagen og forbundsregeringen. Derfor sættes der her et kronologisk skel i dispositionen.

Kapitlet 1949-1954 *Retorisk klimaks og faktisk antiklimaks* behandler den sidste fase, indtil flygtningeproblemet "forsvinder" fra kilderne midt i 1950'erne. Som antydnet er denne periode præget af en retorisk skærpelse af konflikten mellem især den politiske danske bevægelse organiseret i SSW og flygtningene, der i 1950 fik lov til at organisere

sig politisk i partiet Block der Heimatvertriebenen und Entrechteten (BHE). De to valg i 1950 og 1951 er klimaks i konfrontationen mellem SSW og flygtningene. Med flygtningepartiets deltagelse i den slesvigholstenske landsregering efter 1950 synes de danske advarsler mod flygtningestyret være blevet til virkelighed. Faktisk blev perioden dog et antiklimaks: med det økonomiske opsving i Vesttyskland forsvandt flygtningeproblemet antagelig ud i den blå luft.

Det afsluttende kapitel *Sydslesvig og flygtningene – et enestående fænomen?* sætter flygtningeproblemet i Sydslesvig i perspektiv til andre regioner i Vesttyskland. Kapitlet illustrerer problemfelterne mellem hjemmehørende og flygtninge og prøver at sætte dem i perspektiv under problemstillingen: forløb modtagelsen anderledes i Sydslesvig end i Holsten og i resten af Vesttyskland?

Teoridannelse – forskningsoversigt

Forskningen i flygtningenes modtagelse og integration i det vesttyske samfund koncentrerer sig hovedsagelig på gruppen af de hjemstavnsfordrevne, altså den gruppe, der kollektivt blev tvunget til at forlade hjemstaven i følge Potsdam-konferencens beslutninger. Øst-flygtningenes integration i det (vest-)tyske samfund har været genstand for talrige afhandlinger i såvel tysk historie- som samfundsvidenskabelig forskning. Det er her ikke muligt eller nødvendigt at give en fuldstændig, tværfaglig præsentation af den hidtidige tyske forskning om flygtningeproblemet.-Vedrørende tiden indtil 1959 henvises til Gertrud Kallerts omfattende bibliografi.² For den nyere tids forskning kan der henvises til tre arbejder, Doris von der Brelie-Lewien: *Zur Rolle der Flüchtlinge und Vertriebenen in der westdeutschen Nachkriegsgeschichte – Ein Forschungsbericht*,³ til rapporten over en konference om flygtningeforskning afholdt i 1996: *Die Flüchtlingsfrage in der deutschen Nachkriegsgesellschaft*, udgivet af Silvia Schraut og Thomas Grosser, og til Dierk Hoffmann: *Vertriebene in Deutschland. Interdisziplinäre Ergebnisse und Forschungsperspektiven*, München 2000, hvor de nyeste strømninger og resultater i den tyske flygtningeforskning præsenteres.

Den tyske flygtningeforskning prioriterer i sagens natur en socialhistorisk og integrationshistorisk tilgang. Forskningsgenstand er flygtningenes nød i de første år efter krigen og deres økonomiske og sociale integration i det vesttyske samfund. Her er der dannet en række historiske, økonomiske og sociologiske teorier om flugten/udvisningen og dennes følger på menneskene og samfundet. Socialpsykologisk var flygtningene præget af, at de måtte gennem en fuldstændig opløsning

af hidtidige økonomiske, sociale og familiære netværk og kultur. De hjemstavnsfordrevne blev reduceret til intet: både økonomisk og socialt. Flygtningene måtte forlade deres ejendom og deres stillinger; kendte hierarkier, hvor hver enkelt havde fundet sin "plads", blev opløst under flugten. Kendte sociale netværk blev ligeledes opløst: slægten, naboskabet, menigheden, forholdene mellem købmand og kunde, læge og patient, lærer og elev etc.⁴ Den nyeste forskning mener imidlertid, at disse omvæltninger var en integreret del af en generel samfundsomvæltning og -modernisering, der fandt sted i efterkrigstiden og også berørte den hjemmehørende befolkning.⁵

Flygtningenes modtagelse og integration i det vesttyske samfund kan efter den tyske forsker Alfred Karasek-Langer deles i tre faser, der efter hans opfattelse havde almen gyldighed for alle tyske regioner inklusive Sydslesvig. Den første fase var de hjemmehørendes impulsive følelse af medlidenhed med flygtningenes hårde skæbne. Den blev ledsaget af solidaritet og gavmildhed, men bag den stod også den klare holdning og forventning, at flygtningene kun ville være midlertidige gæster, der snart ville tage hjem igen. Efter kort tid blev denne fase dog afløst af en fase af forhærdelse, mistillid og afvisning. For begge parter blev det tydeligt, at flugten var endelig. Flygtningene kunne ikke vende hjem. I sidste fase blev flygtningene som helhed betragtet som fremmede, uvedkommende indtrængende (Eindringlinge). Begge parter konstaterede forskelle i skikke og sædvaner og følte sig fremmede over for hinanden.⁶

Den tyske kulturforsker Ulrich Tolksdorf mente i 1990 at kunne inddele flygtningenes møde med den hjemmehørende befolkning i seks faser og dermed udvide processen fra flugten til den endelige integration og assimilation. Disse seks faser gælder i følge Tolksdorf for alle store migrationsgrupper; han ser således ingen forskel mellem flygtningenes møde med den vesttyske befolkning og andre migrationsbevægelser som f. eksempel immigrationen af 1960-ernes arbejdsmigranter fra Sydeuropa og Tyrkiet.⁷ Ifølge Tolksdorf gik flygtningenes møde med den hjemmehørende befolkning fra 1. kulturchoke over 2. første kontakter med den hjemmehørende befolknings kultur, 3. konflikt med den hjemmehørende befolknings kultur, 4. dannelse af et "nationalt" mindretal, altså bevidst afgrænsning mod den hjemmehørende befolkning, 5. "akkulturation", det vil sige optagelse i den hjemmehørende befolknings kultur, medført af den økonomiske integration til 6. den næsten fuldstændige assimilation, hvor rester af den gamle kulturelle identitet kun bevares punktuel, som f.eks. i fol-

kedanse-grupper eller lignende.⁸ Teorien er præget af generalisering, og en empirisk undersøgelse af et konkret tilfælde vil sandsynligvis resultere i nuancer.

Nyeste tyske forskningsresultater stiller spørgsmålstejn ved tesen, at flygtningene integrerede sig i et statisk, homogent hjemmehørende-samfund: tværtimod var flygtningenes integration i Vesttyskland et aspekt af et samfund, der gennemgik store omvæltninger og moderniseringer efter Anden Verdenskrig. Angivelige regionale, homogene "hjemmehørende" kulturer blev instrumentaliseret for at sikre de hjemmehørende magt og positioner i det regionale eller lokale samfund. Dertil var det nødvendigt at kompensere for den tabte nazistisk-tyske identitet ved at finde frem til en ny identitet, der krævede nye afgrænsninger og mod-identiteter. Den ydre fjende var faldet bort med kapitulationen og blev erstattet af den indre fjende, flygtningene.⁹

For et delaspekt af problemstillingen, nemlig flygtningenes modtagelse i den særlig rodfaste befolkning på landet, har den frisiske historiker Uwe Carstens i sin undersøgelse om flygtningeproblemet i Ejdersted kreds konkluderet, at tre sociale faktorer var ansvarlige for de derboende hjemmehørendes behandling af flygtningene.¹⁰

– Bønderne var især forarget over, at en stor del af flygtningene ikke var villige til at yde den af bønderne forventede arbejdsindsats på gårdene. Før kapitulationen udgjorde krigsfanger og tvangsarbejdere ca. 40% af arbejdskraften i landbruget.¹¹ Landmændene forventede, at flygtningene ville indtage disse "ufrivillige landarbejderes" plads.

– Flygtningene forstyrrede det vante liv. Der eksisterede en udbredt frygt for, at hele den lokale levemåde ville blive ødelagt gennem flygtningenes indtrængning i landsbysamfundet og i de private hjem.

– Det var en ny erfaring at blive konfronteret med flygtninge- og boligforvaltning. For første gang var de ejderstedske bønder konfronteret med en gren af den lokale statsmagt, der ikke principielt fremmede deres interesser og som de anså for at være vendt imod bønderne.

Ifølge Carstens var det første forhold dog hovedgrunden til, at de ejderstedske bønder var afvisende over for flygtningene. Hvis en flygtning reelt ville arbejde på gården, blev han modtaget med velvilje og indkvarteringen blev accepteret.¹² En regional undersøgelse om flygtningeproblemet i Hatsted ved Husum bekræfter denne tese.¹³

Flygtningeproblemet nationalpolitiske dimension i Sydslesvig har ikke påkaldt sig megen opmærksomhed. Dansk forskning om efterkrigstidens Sydslesvig fokuserer på mindretallet og på spørgsmålet

om en mulig grænserevision. Flygtningeproblemet har i denne sammenhæng ikke nydt megen opmærksomhed. Allerede i samtiden blev udviklingen fremstillet i Vilhelm La Cour og Niels Petersen: *Sydslesvig i krigens og forventningens tegn*, der i 1949 udkom som bidrag til værket *Sydslesvig gennem tidene*, og i Troels Fink: *Sønderjylland siden genforeningen i 1920*, der udkom i 1955. Førstnævnte betoner i samtidens ånd flygtningenes funktion som pålidelig støtte til de angiveligt kun få tyske slesvigere, der modsatte sig den hjemmehørende befolknings ønske om indlemmelse i Danmark. De vandt indpas i forvaltningen, hvor de sammen med den "reaktionære preussiske embedsstand" modarbejdede de danske sydslesvigere.¹⁴ Flygtningeproblemet nævnes også i den følgende skildring af udviklingen i Sydslesvig, dog uden at problemets dimension for og dets samspil med den danske bevægelse uddybes. I Finks bog er det sydslesvigske spørgsmål efter 1945 kun forholdsvist kort behandlet. Fink nævner flygtningeproblemet sociale dimension og konkluderer, at det nok havde styrket tyskheden i Sydslesvig, men at det samtidigt var med til at skabe tilslutning til den "danskorienterede hjemstavnsbevægelse",¹⁵ uden dog at analysere problemet dybere. Begge værker gengiver således samtidens opfattelse af problemet uden at underkaste den en nærmere kritisk belysning.

I 1994 udgav den sydslesvigske historiker Nils Vollertsen sin licentiatafhandling *Sydslesvig. En landsdel i nationalt opbrud 1945-1948*, der bl.a. bygger på et omfattende interviewmateriale med samtidige, en bog som dog kan kritiseres for en utilfredsstillende metode, manglende kildekritik, løse konklusioner og for at ignorere andre forskningsresultater.¹⁶ Nils Vollertsen, der fortolker den dansksindede bevægelse som først og fremmest en slesvigske hjemstavnsbevægelse, nævner at sydslesvigerne "vendte sig imod flygtningene, der overbefolkede Sydslesvig og gjorde dem til fremmede i deres egen hjemstavn".¹⁷ I sin ellers ret udførlige behandling af den sydslesvigske-danske bevægelses indre forhold uddyber han imidlertid ikke denne påstand med konkrete overvejelser.

Sidst og mest omfattende i dansk Sydslesvig-forskning er Johan Peter Noacks bøger om Sydslesvig efter Anden Verdenskrig: *Det sydslesvigske grænsespørgsmål 1945-1947* og *Det danske mindretal i Sydslesvig 1948-1955*, der udkom i 1991 og 1997. Begge afhandlinger nævner flygtningeproblemet i forbindelse med grænsespørgsmålet og det store sindelagsskifte i den sydslesvigske befolkning. Men det er dog ikke her, Noack sætter fokus i sin problemstilling. Flygtningeproblemet optræder snarere som en detalje. Hvorvidt flygtningene eller flygtningetrykket

var medvirkende til den voksende danske bevægelse, tør Noack således ikke fastslå.¹⁸

Tysk historieforskning har hidtil heller ikke beskæftiget sig med problemet flygtninge og den danske bevægelse i Sydslesvig. Den slesvig-holstenske historiker Kurt Jürgensen mente endnu i 1987, at “Der Zustrom der Flüchtlinge in das nördliche Schleswig-Holstein löste – vielleicht mehr als jeder andere Faktor – die prodänische Bewegung aus”,¹⁹ uden dog nogensinde at have undersøgt tesen. Det samme gælder Renate Wertz, der også nævner flygtningetrykket som et af hovedmotiverne for tilslutningen til den danske bevægelse.²⁰ Socialforskeren Gerhard Isbarys undersøgelse *Problemgebiete im Spiegel politischer Wahlen am Beispiel Schlesiens* har derimod afvist en direkte sammenhæng mellem en høj flygtningebelægning og en høj dansk stemmeandel. Mere konkrete undersøgelser for at bekræfte eller afkræfte den hyppige tese, at flygtningetilstrømningen udløste tilgangen til det danske mindretal, er ikke foretaget hidtil. Den tyske historiker Helmut Grieser efterlyste i 1997 en undersøgelse af sammenhængen mellem den danske bevægelses vækst i de enkelte kommuner, og om der også var østtyskere, der tilsluttede sig SSF.²¹

Der findes endnu ingen teoridannelse om flygtningeproblemet nationale dimension, altså om konfrontationen med flygtningene medførte forandringer i en regionalbefolknings nationale selvidentifikation for eksempel i et grænseland. Det samme gælder for sammenhængen mellem den historiske omvæltning i 1945 og styrkelsen af forskellige tyske regionalbevægelser.

Med baggrund i både den hidtidige danske Sydslesvig-forskning og den tyske flygtninge-forskning er der derfor god grund til igen at behandle Sydslesvig-spørgsmålet under problemstillingen “flygtningene og deres indflydelse på den danske bevægelse”.

Kildemateriale

Denne undersøgelse om det danske mindretal og flygtningeproblemet bygger først og fremmest på kilder fra mindretallet selv. Her er det Dansk Generalsekretariatets arkiv, der er fundamentet. Protokoller fra Den slesvigske Forenings/SSFs hovedstyrelse og dets forretningsudvalg er gennemgået og giver grundlag for at rekonstruere udviklingen i mindretallets flygtningepolitik. Derudover er generalsekretærens korrespondance antagelig overleveret fuldstændigt, hvilket giver gode muligheder for at belyse samspillet mellem mindretallet og dets danske bagland. Omfattende samlinger af avisudklip, resolutioner, med-

lemssager etc. gør det derudover muligt at rekonstruere mindretalsledelsens behandling af flygtningeproblemet i alle dets dimensioner. For flygtningeproblemet på græsrodsniveau var arkivet fra det i 1946 oprettede sekretariat i Slesvig et vigtigt grundlag. Her er det især sekretæren Hans Ronald Jørgensens korrespondance med de talrige nye distrikter, der gav oplysning om flygtningeproblemet indflydelse på arbejdet i distrikterne. Fra stiftelsen af SSW i 1948 giver også vælgerforeningens arkiv mange værdifulde oplysninger om partiets politiske behandling af flygtningeproblemet.

Talrige person- og foreningsarkiver har suppleret med mere personlige perspektiver af problemet gennem erindringer, dagbøger og andet materiale. I enkelte dansk-sydslesvigske politikeres personarkiver fandtes desuden supplerende oplysninger om enkelte politiske sager, der ikke fremgik af de "officielle" protokoller. Her skal især nævnes SSWs første landssekretær, W. L. Christiansens arkiv, SSW-politikerne Samuel Münchows og Georg Beckmanns arkiver samt den emsige journalist Henri Priens og sekretæren i Slesvig Hans Ronald Jørgensens arkiver. Alle de nævnte kilder opbevares i Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

Undersøgelsen af den "tyske side" af problemet bygger på trykte kilder og på supplerende kildemateriale fra tyske arkiver, selvom Dansk Generalsekretariatets arkiv faktisk indeholder et bemærkelsesværdigt antal af interne og til dels fortrolige tyske aktstykker, der på en eller anden måde er faldet mindretallet i hænde. Protokollerne for den slesvig-holstenske landdag er gennemgået for hele den behandlede periode, og det samme gælder protokollerne for Forbundsdagens første valgperiode 1949-1953, hvor det danske mindretal var repræsenteret i det vesttyske parlament i Bonn. For de utrykte kilders vedkommende skal i første række nævnes statskancelliets, det vil sige ministerpræsidentens kontors arkiv, der er opbevaret i Landesarchiv Schleswig-Holstein. Desværre er overleveringen for årene 1945-1946 yderst sparsom: antagelig er en del af akterne fra de sidste krigsmånedes og fra den første tid efter kapitulationen gået tabt. Enkelte politisk interessante spørgsmål især i den første over/ministerpræsident Theodor Steltzers regeringstid kunne derfor ikke besvares med absolut sikkerhed, blandt andet motivationen bag Steltzers holdningsændring i spørgsmålet om flygtningenes stemmeret ved de første kommunalvalg i 1946. Først med den større grad af institutionalisering gennem en folkevalgt landdag og ditto landsregering bliver kildesituationen bedre. Lüdemann-regeringens omflytnings- og integrationspolitik fremgår

således klart af det eksisterende tyske kildemateriale. Derudover er der især fra arkivet for “Der Landesbeauftragte für Schleswig”, Jens Nydahl, talrige oplysninger om landsregeringens og de slesvig-holstenske grænseorganisationers politik indenfor emnekredsen mindretallet/flygtningene. Socialministeriets arkiv indeholder omfattende materiale om den praktiske iværksættelse af Slesvig-Holstens flygtningepolitik. For denne afhandling gav det bl.a. væsentlige oplysninger om militærregeringens indblanding i den efter deres mening utilstrækkelige tyske indsats i flygtningepolitikken. Den preussiske provinsregerings arkiv indeholder derimod ikke meget materiale fra 1945 og antagelig ikke noget om flygtningespørgsmålet. I 1946 blev den forvaltningsmæssige deling mellem provinsens overpræsident i Kiel og “regeringen” i Slesvig ophævet, hvorefter relevant materiale udelukkende ligger i statskancelliets og socialministeriets arkiver.

I Archiv der Nordelbischen Kirche er kirkeledelsens arkiv gennemgået for at finde frem til den tyske kirkes behandling af konflikten mellem flygtningene og den danske bevægelse, dog uden stort resultat, og i Archiv des Schleswig-Holsteinischen Landtags blev protokollerne for landdagens flygtningeudvalg gennemgået. Da det danske mindretal imidlertid kun i en ganske kort periode var repræsenteret i dette udvalg, førte gennemarbejdelsen ikke til konkrete svar til afhandlingens problemstilling.

Periodemæssigt er overleveringen for krigens sidste måneder særlig sparsom. Dette gælder både dansk-sydslesvigske og tyske kilder. Dansk Generalsekretariats arkiv rummer ikke meget materiale fra krigens sidste år, et indicium på, at mindretallets aktiviteter havde begrænset sig til et minimum, hvilket er forståeligt, da de fleste mænd havde været indkaldt og da der skulle spares på alt på hjemmefronten. Fra tysk side er antagelig store dele af forvaltningens kildemateriale, der vedrører det sidste halvår af krigen, gået tabt. Det er derfor vanskeligt at rekonstruere flygtningenes ankomst til Sydslesvig, der for en stor dels vedkommende fandt sted i marts og april 1945. Denne mangel på kildemateriale i netop denne periode er dog af mindre betydning for afhandlingens problemstilling, hvorfor forfatteren har undladt at efterspore eventuelt overleveret kildemateriale i Bundesarchiv eller andre, overordnede arkiver. For tiden efter kapitulationen kan det siges, at kildesituationen bliver bedre år for år. Dette gælder faktisk både statslige og private, tyske og danske kilder.

Mens det institutionelle kildemateriale på overordnet plan kan betegnes som tilfredsstillende, er det mere vanskeligt på lokalt og

personligt plan. Her blev der inddraget meget materiale fra lokale tyske myndigheder. Her er overleveringen i tiden 1945-1950 dog yderst sparsom, tilfældig og ofte kun vanskeligt tilgængelig, hvilket til dels hænger sammen med de uklare arkiveringsforhold, der stort set overlod det til hver enkelt kreds eller kommune, om den ville arkivere sine akter eller ej, da der ikke fandtes en slesvig-holstensk arkivlov indtil 1992. Først i og med år 2000 er kredsene, amterne og kommunerne blevet forpligtet til at arkivere akterne efter fastlagte regler. Overleveringen i de kommunale arkiver i Sydslesvig er derfor spredt og tilfældig.

I Landesarchiv Schleswig-Holstein indeholdt kredsarkivet for Syd-tønder kreds spændende beretninger om stemningen i kommunerne i tiden sommer 1945-forår 1946. Derimod er kredsdaysprotokollerne i denne kreds i perioden 1945-1950 antagelig gået tabt. Dette gælder også for Husum kreds, mens Ejdersteds kredsarkiv rummer udførlige protokoller fra kredsdagen, fra kommunerådene og talrige sager fra landrådets kontor, der gav værdifulde oplysninger om håndteringen af flygtningeproblemet i denne kreds. I Flensborgs byarkiv og Nordfrislands kredsarkiv er overleveret tilstrækkelig mange arkivalier til at belyse flygtningeproblemet socialhistoriske dimension på lokalt plan. Byforvaltningens akter i Flensborg byarkiv giver derudover mulighed for at analysere lokal flygtningepolitik i en by, der havde "dansk styre" i årene 1945-1951. I en mindre grad kunne også det "danske" styre i Slesvig i årene 1945-1948 og dets flygtningepolitik rekonstrueres med hjælp af akter fra Slesvig byarkiv. Fra det lille Vester Ørsted amt i Husum kreds er i kredsarkivet for Nordfrisland bevaret en god overlevering om flygtningeproblemet håndtering. Materialet anskueliggør konfliktfladerne mellem hjemmehørende og flygtninge.

Der er desværre en stor mangel på tilsvarende kilder på privat plan. Der findes ingen tilfredsstillende, lands- eller i det mindste landsdelsdækkende dokumentation af hvordan de hjemmehørende reagerede over for flygtningene. De fleste personlige beretninger om flygtningenes modtagelse kommer fra flygtningene selv, hvilket medfører en vis slagside, der ikke er i de hjemmehørendes favør. Et stort erindringsprojekt om "Flüchtlingsland Schleswig-Holstein" gennemført i 1995-1997 af den nordtyske radiostation NDR i samarbejde med hjemstavnsorganisationen Schleswig-Holsteinischer Heimatbund forsøger at give en oversigt over flygtningeskæbner i hele Slesvig-Holsten.²² Kun én af de trykte beretninger bygger imidlertid på samtidige notater i form af en dagbog, de øvrige beretninger er erindringer, der

blev skrevet ned 50 år efter de oplevede begivenheder. Dertil kom, at vedkommende ofte var børn, da de kom til Sydslesvig. Erindringerens kildeværdi må derfor siges at være begrænset. Alligevel rummer beretningerne en del detaljer, der fortæller om, hvordan flygtningene blev modtaget og deres forhold til den hjemmehørende befolkning. Derudover indeholder sydslesvigske sognehistorier som regel et kapitel om flygtningene i sognet. Disse kapitler, der hyppigst er baseret på enkelte flygtninges erindringer, skildrer dog mest selve flugten og kun sjældent flygtningenes integrationsproces i det lokale landsbysamfund.

Kildematerialet om samlivet mellem hjemmehørende og flygtninge er dermed på den ene side nærmest uoverkommeligt, på den anden side af begrænset kildeværdi eller modsigende. Hovedparten af kilderne består af forhandlingsprotokoller fra kommunale udvalg og voldgifter i stridigheder mellem flygtninge og hjemmehørende. Især for Flensborg by er der bevaret omfattende kildemateriale omkring disse stridigheder. Her er det især boligspørgsmål, der er dominerende. Det er imidlertid svært at drage mere konkrete konklusioner om flygtningenes samliv med den hjemmehørende befolkning på grundlag af disse kilder. Ofte ser man stridigheder som gentog sig, og at parterne ikke kunne fordrage hinanden. Om dette skyldes at den ene part var flygtning og den anden hjemmehørende, er svært at afgøre. Problemerne var af personlig art og beroede på det tætte samliv under vanskelige vilkår; en videregående fortolkning er ikke forsvarlig.

På grund af de utilfredsstillende kildeforhold er det vanskeligt at give et godt overblik over flygtningenes modtagelse i og deres samliv med den hjemmehørende befolkning og især med de danske sydslesvigere. Samtidige kilder der udtrykker sig mere dybtgående om problemets dimension er sjældne: de fleste kilder giver kun et punktuel billede af samlivet med flygtningene og de deraf resulterende problemer. Ud fra disse kilder er der ingen tvivl om, at problemet følte trykkende. De brugte erindringer og nogle samtidige kilder kan derfor kun illustrere de hjemmehørendes modtagelse af og samliv med flygtningene eksemplarisk. Da situationerne, problemerne og konflikterne imidlertid gentager sig, både hvad angår positive og negative erfaringer, kan der alligevel drages den konklusion, at beretningerne er nogenlunde repræsentative.

Forfatteren har valgt ikke at gennemgå britiske arkiver i Public Record Office i London. Den slesvig-holstenske militærregerings arkiv er kun overleveret fragmentarisk,²³ og desuden er den britiske politik både overfor den danske bevægelse og i flygtningespørgsmålet efter

forfatterens opfattelse tilstrækkeligt belyst i den hidtidige forskning, således at der ikke kan forventes nye oplysninger for denne afhandlings konkrete problemstilling. Det samme gælder danske regeringsskilder opbevaret i Rigsarkivet: den danske regerings Sydslesvig- og flygtningepolitik er særdeles godt belyst i Noacks værker, således at en fornyet gennemgang af dette omfangrige materiale ikke lovede nye resultater.

Danmark, Sydslesvig og flygtningene

Flygtninge til Slesvig-Holsten

Siden krigens begyndelse var sydslesvigerne blevet konfronteret med de fremmede. Indkaldelserne til værnemagten havde ført til mangel på arbejdskraft især i landbruget og i rustningsindustrien, som snart blev fyldt med krigsfanger og tvangsarbejdere især fra de besatte øst-europæiske lande. Disse levede dog adskilt fra den hjemmehørende befolkning, og sociale kontakter var forbudt og blev straffet hårdt. Med de allierede luftangreb på Nordtysklands storbyer i 1943 og 1944 blev en del mennesker fra disse byer evakueret ud på landet og dermed også til Sydslesvig. De blev for den største del indkvarteret i private hjem. Som led i krigsforberedelserne var der så tidligt som midt i 1930'erne gennemført registrering af indkvarteringsmulighederne i byerne og på landet,¹ så myndighederne kendte til pladsforholdene i boligerne, og indkvarteringen gennemførtes smidigt. Der er intet i kilderne der tyder på, at disse evakuerede blev opfattet som et alvorligt problem i den hjemmehørende befolkning. Alt tyder på at de stort set blev accepteret som en af krigens følger, som man var nødt til at indrette sig på.

Med den Røde Armés vinteroffensiv, der begyndte i januar 1945, blev situationen imidlertid alvorlig. Den allerede i november 1944 begyndte flygtningestrøm fra de tyske østprovinser kulminerede i februar-marts 1945, da de sovjetiske tropper afskar Østpreussen fra Riget og erobrede Pommern og Schlesien. Den ikke ubegrundede frygt for de russiske troppers hævn udløste en masse-flugt af den lokale befolkning. Da det kom til stykket foregik flugten kun sjældent i styret og organiseret form. De lokale nazi-førere havde ofte ventet til allersidste øjeblik med at evakuere truede byer, og uautoriseret flugt kunne straffes med døden. Således tog flygtningene den rute, der stod åben. For Østpreussens vedkommende var det søvejen, efter at landforbindelsen var blevet afbrudt senest i marts 1945, og for Pommerns vedkommende var det ved siden af søvejen landvejen nord om Berlin.

Begge ruter havde det tilfælles, at de endte i Slesvig-Holsten: det var denne region, der lå længst væk fra fronterne. Det var således ikke udtryk for planlægning, at de flygtninge, der flygtede i første halvår af 1945, for den største del havnede i Slesvig-Holsten. Der var bare ingen anden udvej, når man ser bort fra Danmark, der jo også imod alle folkeretlige regler blev tvunget til at optage ca. 200.000 tyske flygtninge, hvoraf de sidste først forlod landet i 1949.

Flygtningestrømmen standsede ikke i sommeren 1945: Potsdam-aftalen mellem USA, Storbritannien og Sovjetunionen fra august 1945 indeholdt den bestemmelse, at den tyske befolkning, der var forblevet øst for Oder-Neisse-linien, skulle overføres til Tyskland. Fordrivelsen af de her forblevne tyskere begyndte allerede i sommeren 1945 i den såkaldte aktion "Swallow". Fordelingsnøglen for disse fordrevne tyskere til de fire besættelseszoner, det allierede kontrolråds direktiv nr. 17 fra 10. november 1945, tog ikke hensyn til den allerede høje belægning i Slesvig-Holsten.² Den fastsatte, at 22,6% eller ca. 1,5 millioner af de skønnede 6,65 millioner tyskere endnu bosat øst for Oder-Neisse grænsen skulle flyttes til den britiske zone.³ Provinsen Slesvig-Holsten fik således tildelt godt yderligere 500.000 fordrevne fra de forhenværende tyske østprovinser gennem aktion "Swallow" indtil slutningen af juli 1946. Derudover blev der gennemført en omflytningsaktion mellem de fire besættelseszoner, der skulle give flygtninge og evakuerede fra andre besættelseszoner muligheden for at vende hjem. Denne fra september 1945 gennemførte aktion "Influx" førte til en yderligere tilvandring på ca. 284.000 mennesker til Slesvig-Holsten fra den sovjetiske besættelseszone.⁴ Aktionen, der jo egentlig var sat i gang som en befolkningsudveksling mellem den britiske og den sovjetiske besættelseszone, blev i sidste ende nærmest ensrettet: kun ca. 21.000 flygtninge og evakuerede i Slesvig-Holsten var nemlig interesserede i at vende tilbage til deres hjem i den sovjetiske zone.⁵

Ved folketællingen den 29. oktober 1946 havde Slesvig-Holsten således et indbyggertal på 2.575.000 i forhold til et førkrigs-indbyggertal på 1.589.000 (folketælling d. 17.5.1939). Dette var en netto-tilvækst på 61%. I sommeren 1946 udgjorde flygtningene fra områderne øst for Oder-Neisse-grænsen ca. 59% af flygtningene i Sydslesvig (ekskl. Rendsborg kreds). Ca. 26% kom fra den russiske besættelseszone, de resterende 15% var evakuerede fra andre dele af de vestlige besættelseszoner.⁶ Blandt flygtningene i hele Slesvig-Holsten dominerede østpreusserne og pommeranerne med godt 300.000 hver.⁷

*Flygtningenes ankomst til Slesvig-Holsten*⁸

Ankomst	Fordrevne (fra områderne øst for Oder-Neisse-grænsen)	Flygtninge fra den sovjetiske besættelseszone	I alt	%
indtil 1944	9.251	4.254	13.505	1,3
1945	491.349	51.311	542.660	52,2
1946	293.844	15.076	308.920	29,7
1947	68.652	7.557	76.209	7,3
1948	49.863	5.729	55.592	5,4
børn født i S.H. ¹	37.357	4.946	42.303	4,1
i alt	950.316	88.873	1.039.189	100,0
i % af hele befolkningen	36	3	39	
flygtningenes andel af de tre vestlige zoners samlede befolkning	16	2	18	

¹ kun børn, hvor begge forældre var flygtninge

Maj-juli 1945: Sydslesvig hjem eller grænsen ligger fast?

Det oven anførte viser tydeligt, at flygtningene blev en væsentlig faktor i Slesvig-Holsten i de første år efter krigen. I Sydslesvig fik problemet "flygtninge" en yderligere dimension: her opstod der i sommeren 1945 en national bevægelse, der ønskede landsdelens tilslutning til Danmark.

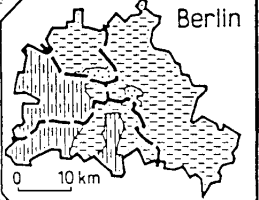
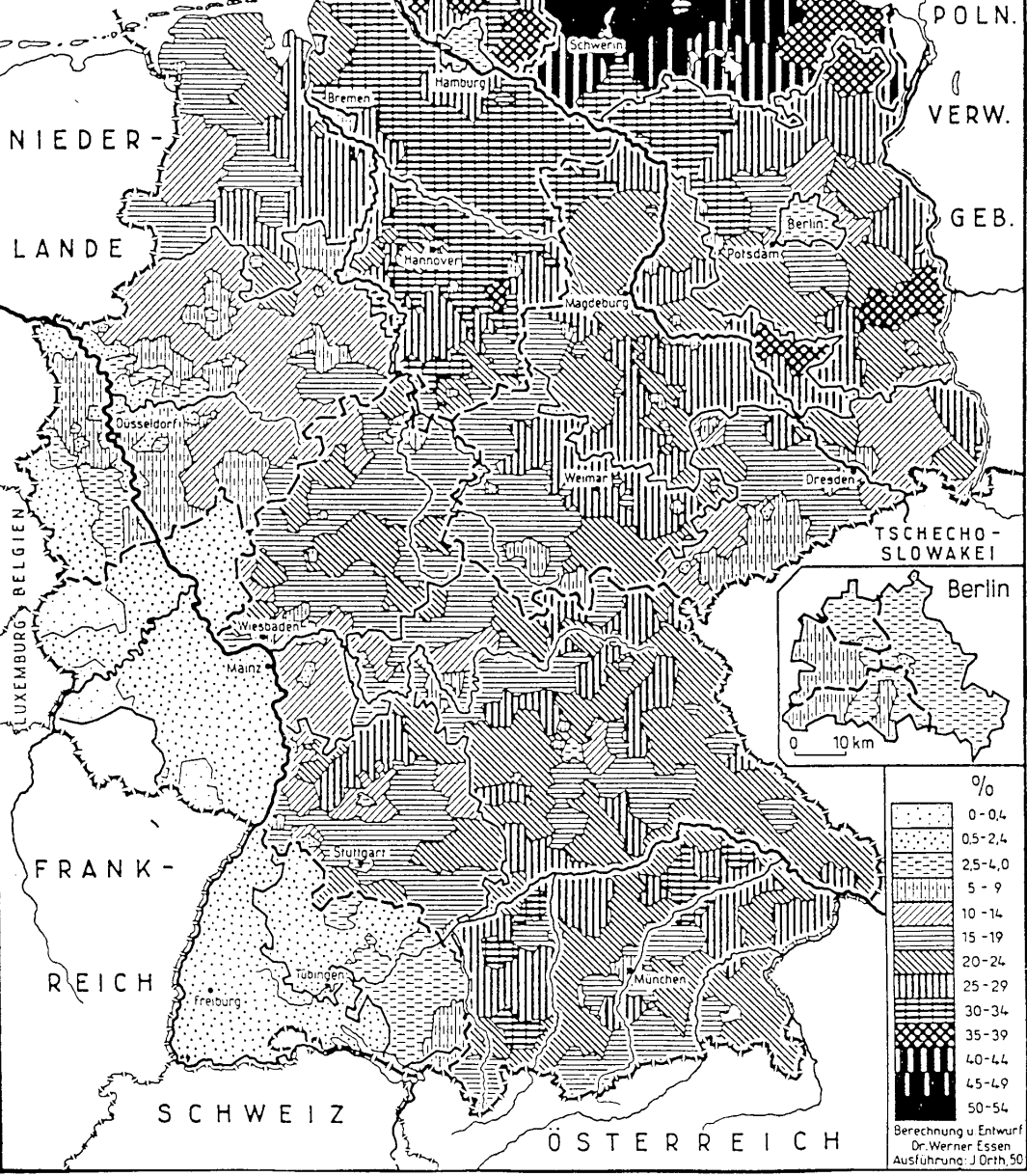
Sydslesvigs danske mindretal var ved krigens afslutning reduceret til sin inderste kerne. Den slesvigske Forening havde i maj 1945 højst knap 3.000 medlemmer. I dette lille danske mindretal var det den rådende opfattelse, at nu ville man hjem til Danmark. "Nu er timen kommen, hvor vi skal kræve vor ret", udtalte den dansksindede flensborgske rådmand, grosserer I. C. Møller, ved Fællesrådsmødet⁹ den 7.

Kort over øst-flygtningenes andel af befolkningen i Tyskland ved folketællingen den 29. oktober 1946. Det ses, at flygtningenes befolkningsandel i Mecklenburg er endnu højere end i Slesvig-Holsten. Gengivet efter Schegk, 1996, s. 79.

Die deutschen OSTVERTRIEBENEN

in Prozent der Bevölkerung auf Grund der Volkszählung v. 29.10.46
(Wohnort am 1.9.39; Gebietsstand am 31.12.37)

Reichsgrenze (1937)   Ländergrenzen (1946)   Zonengrenzen

%	
[Dotted pattern]	0 - 0,4
[Horizontal lines]	0,5 - 2,4
[Vertical lines]	2,5 - 4,0
[Diagonal lines (top-left to bottom-right)]	5 - 9
[Diagonal lines (top-right to bottom-left)]	10 - 14
[Cross-hatch]	15 - 19
[Dense vertical lines]	20 - 24
[Dense horizontal lines]	25 - 29
[Dense diagonal lines (top-left to bottom-right)]	30 - 34
[Dense diagonal lines (top-right to bottom-left)]	35 - 39
[Dense cross-hatch]	40 - 44
[Dense vertical lines]	45 - 49
[Dense horizontal lines]	50 - 54

Berechnung u. Entwurf
Dr. Werner Essen
Ausführung: J. Orth, 50

maj. Der var dog ved dette møde ingen klar forestilling om, hvordan målet skulle nås. Der blev ikke talt om samarbejde med eventuelle ligesindede tyske slesvigere, og flygtninge-problemet blev slet ikke berørt.¹⁰

I de næste to dage formulerede Duborg-Skolens rektor, den danske statsborger Bernhard Hansen, et forslag til et program, hvordan Danmarks overtagelse af Sydslesvig skulle iværksættes. Forslaget blev enstemmigt vedtaget i Fællesrådet den 9. maj 1945. Det gik ud på, at landsdelen skulle indlemmes i Danmark uden afstemning eller nogen form for selvstyre, dens tyske befolkning skulle registreres i et kataster og kun råde over kulturel selvforvaltning. Alle højere embeder skulle være forbeholdt danskere.¹¹ Før den store tilslutning til de danske foreninger begyndte, var det en simpel anneksion, mindretallets ledelse tilstræbte. For flygtningene var der slet ingen plads i denne model.

Den danske regering skuffede imidlertid sydslesvigerne. Sydslesvigs fremtid var allerede blevet taget op til debat i Danmark inden den tyske kapitulation. Drøftelserne førte imidlertid ikke til et dansk krav på Sydslesvig. I trontalen den 9. maj udtalte samlingsregeringens statsminister Vilhelm Buhl de berømte ord: "Regeringen, som står på den nationale selvbestemmelsesrets grund, er af den opfattelse, at grænsen ligger fast." Denne holdning var også en skuffelse for mange i Danmark: især i modstandsbevægelsen havde der været kræfter, der havde ønsket en mere offensiv politik, således en dansk besættelse af Sydslesvig umiddelbart efter den tyske kapitulation.¹² Alt i alt stod danske Sydslesvig-aktivister dog i maj 1945 svagt imod det officielle "grænsen ligger fast".

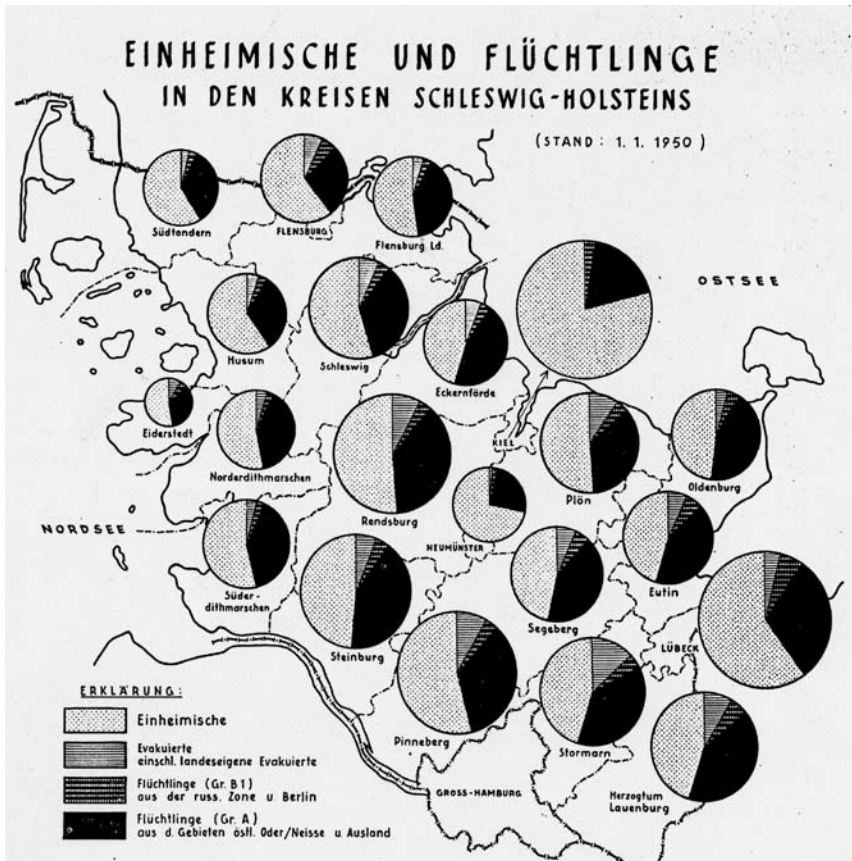
En offentlig debat om grænsespørgsmålet kom imidlertid i gang.¹³ Den 3. juli 1945 præsenteredes Sydslesvigsk Udvalg af 5. maj 1945, hvis opgave det først og fremmest var at samle underskrifter i Danmark på kravet om Sydslesvigs frigørelse fra Tyskland. Snart udviklede Sydslesvigsk Udvalg sig til Sydslesvig-hjem bevægelsens mest aktive lobbyist. Sydslesvig-lobbyisterne stødte dog i juni 1945 endnu på udbredt skepsis i den danske presse. Stemningen var klar og vendt mod national eventyr-politik. Eneste undtagelse var Nationaltidende, der den 19. juni fremhævede, at det måtte være Danmarks mål at vinde den sydslesvigske befolkning for Danmark.

Mindretallets første aktiviteter

Danmark havde som omtalt den 9. maj 1945 afvist mindretallets ønske om Sydslesvigs umiddelbare indlemmelse i Danmark. De

ledende dansksindede var rystede, men tabte dog ikke modet. I stedet for at satse på den danske regering gjaldt det om at skabe et samarbejde med de kræfter i Danmark, der var positivt indstillet over for indlemmelsen. Samtidig syntes forholdene i Sydslesvig at udvikle sig i en for mindretallet positiv retning. Allerede kort efter kapitulationen blev det nemlig åbenlyst, at noget der måske var et flertal i den sydslesvigske befolkning forventede og ønskede at komme til Danmark. Denne stemning udtrykkes i flere kilder af dansk-sydslesvigsk proveniens,¹⁴ men også i en dagbogsberetning af den flensborgske lærer Wilhelm Clausen, der på dette tidspunkt endnu ikke var dansksindet.¹⁵ Disse personlige indtryk støttes af en petitionsbevægelse, der bredte sig i forsommeren 1945. Allerede inden kapitulationen havde således flensborgske socialdemokrater, hvis parti endnu i 1920 stærkt kæmpede for Flensborgs forbliven ved Tyskland, næret ønsket om Sydslesvigs eller i hvert fald Flensborgs genforening med Danmark.¹⁶ Også kendte flensborgske forretningsmænd havde allerede inden kapitulationen i den såkaldte Hattesen-gruppe drøftet en tilslutning til Danmark efter krigen.¹⁷ Samtidig med at der i landsdelens befolkning var forventning om, at Sydslesvig ville blive dansk, steg indmeldelserne i de danske foreninger. Faktisk begyndte ny- og genindmeldelserne allerede i marts 1945,¹⁸ men over sommeren steg de til uanede højder. Pr. 1. januar 1946 var der allerede 11.801 medlemmer, og dette tal voksede til 68.317 SSF-medlemmer pr. 1. januar 1947 og til 74.683 pr. 1.1.1948 (tallene inkl. Foriining for nationale Friiske). I sommeren 1945 møder vi således en sydslesvigsk befolkning, hvor store dele var ved at fjerne sig fra deres tyske standpunkt for at tilnærme sig Danmark. Ledende personer i mindretallet måtte snart få det indtryk, at det ville være muligt at vinde et flertal af den hjemmehørende befolkning for danskheden.¹⁹

Mindretalsledelsen havde nu heller ikke længere noget imod at samarbejde med endnu tysksindede sydslesvigere: I sommeren 1945 cirkulerede flere petitionsadresser i Sydslesvig, der på en eller anden måde krævede landsdelens tilslutning til Danmark. Den mest succesrige, der i perioden fra 7. eller 8. juli til engang mellem den 26. juli og den 7. august alene i Flensborg fik mere end 10.000 underskrifter af angivelig 13.000 adspurgte, var blevet iværksat af de to socialdemokrater Peter Hattesen og Friedrich Drews i samarbejde med Flensborg Avis' chefredaktør L.P. Christensen.²⁰ Denne petition var udtryk for et dansk-tysk-socialdemokratisk samarbejde: L. P. Christensen tilhørte det "gamle" danske mindretal, Peter Hattesen var socialdemokrat

Dette kort viser forholdet mellem flygtninge og hjemmehørende i de slesvig-holstenske kredse pr. 1. januar 1950. Kortet viser, at flygtningenes befolkningsandel faktisk var højere i Holsten end i Sydslesvig, når man ser bort fra storbyerne Kiel, Lübeck og Neumünster. Gengivet efter Die Flüchtlinge, 1949, s. 14.

med slesvigske rødder og Drews var en tysk socialdemokrat, der stammede fra Mecklenborg. Flygtninge-spørgsmålet blev ikke nævnt i denne petition, og det spillede antagelig heller ikke nogen rolle i de andre petitioner og adresser, der cirkulerede i Sydslesvig i sommeren 1945.

Samtidig gjorde mindretallets ledelse sig tanker om, hvem der skulle ydes de fulde borgerlige rettigheder, "når" Sydslesvig blev indlemmet i Danmark. "De siden 1933 indvandrede kan ikke anerkendes som hjemstavsberettigede. Endnu mindre naturligvis de ca. 250.000 Flygt-

ninge, der opholder sig i Sydslesvig, og som oftest i politisk Henseende ikke har rent Mel i Posen”, konstaterede Hans Ronald Jørgensen i august 1945. De “gamle” slesvigere skulle Danmark derimod modtage som ligeberettigede medborgere, lige meget om de hidtil havde været tyske eller danske. Alt tyder på, at dette var den gældende opfattelse i mindretallet. Dette ville efter de danskes skøn betyde, at ca. 80% af befolkningen ved krigens afslutning, dvs. undtagen flygtningene og de under krigen evakuerede, ville få hjemstavnret.²¹ De øvrige måtte regne med at blive tvunget til at forlade landsdelen, når den var blevet dansk. Dermed var det danske program lagt på banen: indfødte slesvigere skulle vindes for danskheden, flygtningene skulle forlade landsdelen efter en genforening. Længe før grænsekampen tog fart, og længe før flygtningeproblemet blev et politisk emne havde mindretallet dermed fastlagt sin holdning til problemet: Alle flygtninge skulle forlade Sydslesvig, de havde ikke og skulle ikke få hjemstavnret i landsdelen.

Fælles fjendebillede Preussen

Hvad angår tyske sydslesvigske kredse er det svært at finde udtryk for en konkret holdning til flygtningespørgsmålet i foråret og sommeren 1945. Dog må det antages, at det også i tyske kredse var en udbredt opfattelse, at flygtningenes ophold i Sydslesvig kun skulle være midlertidigt. Tabet af øst-provinserne blev ikke betragtet som endeligt inden der var afsluttet en fredstraktat. Derudover kunne sydslesvigerne simpelthen ikke forestille sig, at det ville være muligt at integrere flygtningene socialt og økonomisk i de egne, hvor de var havnet. Tanken om det tyske folkefællesskab var gledet i baggrunden i sommeren 1945: et enigt Tyskland eksisterede ikke længere, og nazismens perversion af den nationale idé trængte for en tid den tyske nationale identitet i baggrunden til fordel for regionale flugt-identiteter.²² For Sydslesvigs vedkommende blev “Preussen” det fælles fjendebillede, der på den ene side gav slesvig-holstensk regionalisme en renæssance og på den anden side gav baggrund for vejen til danskheden. Et gennemgående fænomen i den første efterkrigstids Sydslesvig og i Holsten blev afvisningen af det “preussiske”, der blev ligestillet med nazisme, militarisme og krig. Selvom denne anti-Preussen-holdning i samtiden blev betegnet som særlig karakteristisk for Slesvig-Holsten, forekom den dog også i andre regioner af Tyskland, f. eks. i Rheinland, i Bayern, i Saarland og i hele den sovjetiske besættelseszone.²³

Efter nederlaget i Anden Verdenskrig blev hertugdømmernes

indlemmelse i Preussen i 1867 i brede tyske kredse betegnet som roden til alt ondt, mens 1848-oprørets drøm om et selvstændigt Slesvig-Holsten i tilknytning til en tysk forbundsstat blev genoplivet. Ved Preussens opløsning i 1946 skrev det tyske dagblad Flensburger Tageblatt således, at “was die zu Ende gegangene preußische Zeit unserem Lande an unwiderbringlichen Verlusten gebracht hat, das dürfte in seinem ganzen Umfang heute noch kaum abzumessen sein.”²⁴ I anledning af 80-års-jubilæet for dannelsen af den preussiske provins Slesvig-Holsten i 1867 skrev den fremtrædende tysksindede, slesvig-holstenske historiker Volquard Pauls i en artikel i Flensburger Tageblatt, at slesvig-holstenerne ikke mindedes oprettelsen af provinsen “i en Følelse af Glæde og Taknemmelighed over de Aartier, der er forløbet siden dengang. I Dag vil det vel være klart for de videste Kredse i Slesvig-Holsten, hvad hele Landet i hine skæbnetunge dage følte: at en lykkelig Fremtid for Slesvig-Holsten ikke laa inden for den præjssiske Stats Ramme.”²⁵ Et lignende budskab lød fra overpræsident Theodor Steltzer (CDU) i hans tale ved åbningen af den første, udnævnte slesvig-holstenske landdag den 26. februar 1946: “So knüpfen wir wie bei der Bildung der Gemeinden, Städte und Kreise auch mit den dem Provinziallandtag zugewiesenen Rechten wieder an die alte Selbständigkeitstradition unseres Landes an. Wir sind dankbar dafür, denn wir Schleswig-Holsteiner sind immer treue Deutsche gewesen. Aber wir haben uns ungern in den preußischen Staat eingliedern lassen und haben uns unter seinem autoritär-zentralistischen System nie zu Hause gefühlt.”²⁶

Denne afvisning af Preussen siger ikke noget om den faktiske virkelighed efter 1867 – den er derimod et fænomen, der opstod efter Anden Verdenskrig. I vor sammenhæng er den imidlertid særlig interessant. Under konfrontationen med flygtningene, der næsten udelukkende kom fra preussiske provinser, fik den nemlig en yderligere dimension. Denne afvisning af Preussen muliggjorde, at dansk-sydslesvigsk sindede og slesvig-holstensk sindede hjemmehørende kunne mødes i en fælles afvisning af flygtningene.

Sommeren 1945: fælles indsats for flygtningenes fjernelse

På baggrund af denne anti-preussiske situation er det forståeligt, at der i sommeren 1945 opstod tilløb til en alliance mellem dansk- og tysksindede sydslesvigere i en fælles front mod de fremmede, “preussiske” flygtninge. I et andragende til militærregeringen fra juli 1945, der bl.a. var undertegnet af Thomas Andresen, Flensborg,

og Peter Jensen, Oksager, der senere som fremtrædende CDU-politikere begge optrådte i grænsekampen på tysk side, blev der stillet krav om indsættelse af Johannes Tiedje²⁷ som landråd i Flensborg landkreds.²⁸ Dette begrundedes først og fremmest med risikoen for Sydslesvigs "Überfremdung" som følge af de mange 'fremmede' på høje embedsstillinger. "Diese Überfremdung hat durch den Flüchtlingsstrom aus dem Osten gefährliche Ausmaße angenommen." Derfor blev det nu krævet, at de højere embeder skulle besættes med embedsmænd, der kendte land og folk, og herunder den hjemmehørende Johannes Tiedje.

Samme argumentation blev efterfølgende fremført i andragender til militærregeringen fra brede kredse i Sydslesvig. Således søgte de fremtrædende dansksindede, redaktør Tage Jessen og grosserer Cornelius Hansen sammen med den allerede da danskvenlige socialdemokrat Hermann Clausen fra Slesvig og de tysksindede L. Iversen, præsident for Industri- og Handelskammeret i Flensborg og den omtalte Thomas Andresen i juli 1945 foretræde for militærregeringen i Kiel og anmodede om Sydslesvigs administrative adskillelse fra Holsten. Antagelig nævnte de dog ikke flygtningespørgsmålet ved denne lejlighed. De blev rådet til at rette en skriftlig henvendelse til general Montgomery, den øverstkommanderende i den britiske zone.

Dette memorandum fra repræsentanter for befolkningen i Flensborg, afsendt den 30. juli 1945,²⁹ gentog ønsket om etablering af et "Regierungsbezirk Schleswig". Dermed gjorde de undertegnende sig til talsmænd for en administrativ adskillelse, idet provinsen Slesvig-Holsten fremover skulle udgøre to adskilte regeringsdistrikter, Sydslesvig og Holsten. I argumentationen blev flygtningespørgsmålet nu for første gang fremført i sammenhæng med beskyttelsen af den angiveligt særlige slesvigske folkekarakter. Der henvistes til Preussens uheldige politik over for Sydslesvig siden 1864. Nu var den "fremmede indflydelse" dog blevet til en farlig trussel, "a menacing danger to our whole native character by the streams of refugees from the East. We Slesvigians have never become Prussians. Now above all we are flooded by the elements from the East (many of them Naziminded people) who spread in such a manner that the most serious detriment to our country and people is to be feared."

Da memorandummet ikke blev besvaret, blev det suppleret med en længere petition, der blev udarbejdet i slutningen af august 1945, vedtaget bl.a. ved Den slesvigske Forenings generalforsamling i Flensborg den 29. september.³⁰ Den 4. oktober blev petitionen gen-

nem den danske forbindelsesofficer oberstløjtnant Toussieng indgivet til feltmarskal Montgomery. Her krævedes:³¹

1. Sydslesvigs adskillelse fra Holsten
2. en sydslesvigsk regeringspræsident
3. sydslesvigske embedsmænd for Sydslesvig
4. flygtningenes fjernelse

Andragendet var underskrevet af ledende danske og socialdemokrater, men også af den foreløbige bestyrelse for “bürgerlich-demokratische Partei” i Flensborg, der senere blev til CDU. Kravene blev igen begrundet med Slesvigs særkarakter som oprindelig dansk folkegrund i modsætning til Holsten, hvorpå der udtrykkelig lægges vægt på punkt fire, flygtningenes fjernelse. “Since months this stream of strangers pours forth over our home, and threatens to remove our hereditary nordic peopledom in South-Schleswig or at least biologically to alienate it. This emigration and the prussianising by it of the purely nordic South Schleswig means the most serious danger, which, since centuries, threatened the substance of our population.”

I Sydslesvig var truslen angivelig større end i Holsten. Holstenerne var jo ligesom flygtningene af nedersaksisk og slavisk afstamning: “The question of refugees therefore means not so great a danger to Holstein, while the same question is for South-Schleswig of far more than local or inner-german importance, because the South-Slesvigiens, as mentioned above, are of jutic origin. [...] The slesvagian tribe however remained the same in biological view”, selvom slesvigerne havde skiftet sprog siden 1800-tallet. Hvis flygtningene ikke blev fjernet, ville “our quiet nordic population” blive fremmedgjort og “ruled by elements, which come out of European hearths of unrest (Danzig, East-Prussia, Polish corridor, Sudetenland etc.). They would make an end to the peaceful living together of german-, danish-, frisian-speaking south-slesvagian countrymen.” Andragendet konkluderede: “In this sence we ask for vigorous help against the threatening overestrangement and prussianising of our home.” Flygtningeproblemet blev betegnet som den store fare for Sydslesvig, og – for første gang og ganske imod de historiske kendsgerninger – blev det betegnet som den egentlige årsag til de nationale spændinger i grænselandet. Det var dette problem, der tjente som hovedbegrundelse for kravet om den administrative adskillelse.

Andragendet var undertegnet af 38 personer. Der var flensborgsk

overvægt, idet 26 af underskriverne kom fra fjordbyen. Derudover var der seks fra Slesvig, tre fra Husum, to fra Angel og en fra Lindholm (den nationale friser Johannes Oldsen). Blandt flensborgerne var borgerlige som de tysksindede Wilhelm Hass, formanden for Industri- og Handelskammeret i Flensborg, bankdirektør L. Iversen, forlægger Chr. Wolff, den senere CDU-finansminister og tysk forkæmper i grænsekampen Thomas Andresen, den tysksindede fabrikant Friedrich Klaus, apoteker Max Scheel, fabrikant Julius Christensen og kulimportør Christian Vith, der begge senere tilsluttede sig mindretallet, og den dansksindede grosserer og formand for Den slesvigske Forening Cornelius Hansen, derudover andre fremtrædende repræsentanter fra det danske mindretal (redaktørerne L. P. Christensen og Tage Jessen samt Duborg-Skolens rektor Bernhard Hansen). Dertil kom socialdemokrater, hvoraf de fleste senere optrådte i den danske bevægelse (Karl Haase, Peter Hattesen, Hans Harloff, Hugo Hellwig, Max Beyreis, Friedrich Drews og Hermann Olson). Fra Slesvig underskrev den danske skoleleder Svend Johannsen, byens to første borgmestre efter krigen, Hans Hinrichsen og Hermann Clausen, og de senere danskorienterede socialdemokrater Andreas Paysen og Peter Krey. En af underskriverne fra Husum var friseren L. C. Peters, der senere kom til at spille en vigtig rolle i SSW. Gruppen havde dermed dansk overvægt i hvert fald hvad angik underskrivernes nationale sindelag efter 1945. Seks af underskriverne (Peter Hattesen, Julius Christensen, Niels H. Christensen, Hugo Hellwig, Karl Haase og Hans Harloff) var medlemmer i den såkaldte Hattesen-gruppe, der allerede siden 1942 eller 1943 var mødtes for at drøfte Sydslesvigs fremtid efter krigens afslutning.³²

Dette andragende sammenfatter faktisk det der skulle blive den danske bevægelses "officielle" program i de næste 10 år. Det bemærkelsesværdige er dog, at også ledende tysksindede hjemmehørende stod bag dette program i sommeren og efteråret 1945. I andet halvår af 1945 så det faktisk ud, som om det var muligt at samle dansk- og tysk-sydslesvigske kredse i behandlingen af Sydslesvig-spørgsmålet og flygtningespørgsmålet. Det syntes som om der var udsigt til at føre alle hjemmehørende sammen under de danske faner i deres fælles modsætningsforhold til flygtningene. Det virkede i sommeren og efteråret 1945 som om slesvig-holstenismen var død som de tyske hjemmehørendes ideologi og ståsted. Kritiske røster mod denne illusion fandtes: i december 1945 advarede således generalsekretær Frants Thygesen mod at sætte alt for stor lid til den nye overpræsident Theodor

Steltzer. Steltzer var nok imod at give flygtningene stemmeret og imod at ansætte dem i høje embeder i forvaltningen, men han var også slesvig-holstener. Når han talte om hjemmehørende, mente han slesvig-holstenerne, og hans mål at besætte de højere embeder med slesvigere skulle forstås sådan, at disse slesvigere skulle være slesvig-holstenerne. Thygesen betegnede med rette dette som en farlig udvikling for den danske bevægelse.³³

Illusionen om et muligt samarbejde med hjemmehørende tysksindede imod flygtningene voksede sig imidlertid fast på dansk side og vedblev at være de dansksindede sydslesvigeres mål og strategi i de følgende år. På tysk side forsvandt denne strategi dog som dug for solen, efter at den kortvarige drøm om en genforening med Danmark igen var taget af dagsordenen. Så dominerede den nationale konflikt igen: her blev det en alliance mellem tyske hjemmehørende og flygtningene som havde tiden for sig i kampen mod den danske bevægelse. Det varede imidlertid længe, inden den danske bevægelse var rede til at acceptere denne realitet. På dansk-sydslesvigsk side levede man sig tværtimod ind i drømmen om et "slesvigsk folk" – hvor den egentlige modsætning var mellem alle hjemmehørende på den ene side og de fremmede på den anden. Dette billede spillede en afgørende rolle i mindretallets "formidling" af flygtningeproblemet og Sydslesvigsspørgsmålet til danske politikere og til den interesserede danske offentlighed.

Et nyt emne i dansk politik: flygtningene

Sydslesvig-aktivisternes forsøg på at skabe en stemning i Danmark for at genvinde Sydslesvig havde indtil juli 1945 ikke fået den forventede tilslutning. Alt tyder på, at opinionen på trods af befrielsesrusen indtil efteråret 1945 støttede regeringens forsigtige kurs. Sydslesvig var i sommeren 1945 endnu ikke et emne, der var "hedt" nok til at mobilisere en folkebevægelse. Den 10. juli lancerede Sydslesvigsk Udvalg en underskriftsindsamling til et opråb, der krævede Sydslesvigs frigørelse fra Tyskland. Opråbet var moderat: det blev understreget, at der ikke var tilstræbt en "kamoufleret grænseflytning eller mandatorordning", det drejede sig kun om Sydslesvigs frigørelse fra tysk overhøjhed.³⁴ Selvom Sydslesvigsk Udvalg dermed havde valgt en forsigtig formulering, fængede underskriftsindsamlingen ret langsomt: først i slutningen af september rundedes 100.000 underskrifter.³⁵ Så lykkedes det imidlertid at forstærke mobiliseringen af den danske opinion: i oktober og november-måned underskrev yderligere 300.000 danskerne opråbet,

og samtidig blev Sydslesvig et varmt emne i pressen³⁶ og i dansk politik. Et nyt emne var nemlig gledet ind i den danske Sydslesvig-debat: flygtningene.

Det er ikke helt entydigt, hvordan og hvornår den danske offentlighed blev opmærksom på flygtningene i Sydslesvig. Det spillede endnu ingen rolle i den begyndende Sydslesvig-debat i perioden maj-juli 1945. Det hang på den ene side sammen med, at det tog sin tid, før nyheder om forholdene syd for grænsen nåede til Danmark. Derfor var Sydslesvigs høje flygtningebelægning i maj 1945 endnu ikke trængt ind i den danske bevidsthed. De første rapporter om den høje flygtningebelægning og dennes følger for sydslesvigerne indskrænkede sig til at nævne problemerne madforsyning og trange boliger. En nationalpolitisk dimension i fænomenet blev ikke nævnt på dette tidspunkt: dette gælder således en inspektionsrejse, som daværende sekretær i Indenrigsministeriet og senere generalsekretær i Flensborg, Frants Thygesen, gennemførte i dagene 17.-20. juni 1945 sammen med Grænseforeningens³⁷ formand Holger Andersen og andre medlemmer af Grænseforeningens forretningsudvalg. Thygesens beretning i Nationaltidende fokuserer på den sydslesvigske elendighed og skildrer den positive stemning over for Danmark, som han mødte i hele landsdelen.³⁸ Sygeplejersken Maren Sørensen, der allerede i mellemkrigstiden havde virket i Valsbøl og derfra kendte til de sydslesvigske forhold, fortalte om en meget nedtrykt stemning, hun mødte i befolkningen, da hun besøgte Sydslesvig i pinsen 1945. Den skyldtes befolkningens store skuffelse over Danmarks afvisende holdning i grænsespørgsmålet. Som en anden årsag nævnte Maren Sørensen de store belastninger, den høje flygtningebelægning medførte. Heller ikke her var der tale om flygtningene som en national trussel, men udelukkende om den sociale belastning i de trange boliger og om vanskelighederne omkring madforsyningen.³⁹

Under Potsdam-konferencens forhandlinger i anden halvdel af juli 1945 fik en læge Aage H. Myling-Petersen fra Fredericia indrykket et læserbrev i dagbladet Jyllands-Posten, hvori han henviste til de mange flygtede landmænd østfra. Den eneste mulighed for at bosætte disse ville være udstykning, og det var givet, at også "det gamle danske Sydslesvig" ville blive inddraget i en sådan intensiv udstykningsplan, hvis landsdelen ikke kom under dansk styre. Jyllands-Posten samtykkede med læserbrevet: hvis det lykkedes at kolonisere Sydslesvig med østtyske "Folkeelementer, som saa ganske givet aldrig vil kunne glide ind i dansk-nordisk Tankesæt", kunne Sydslesvig aldrig gen-

forenes med Danmark, tværtimod måtte man frygte en endnu mere brutaliseret tysk politik over for de danske sydslesvigere, “fordi disse Tyskere fra Østeuropa er opvokset i langt skarpere Grænsekamps-Metoder end dem, der er blevet anvendt i Sydslesvig i den tyske Tid”.⁴⁰

Det var imidlertid de danske sydslesvigere, der i sidste ende var ansvarlige for, at den danske opmærksomhed blev henledt på flygtningeproblemet. Det danske generalsekretariat i Flensborg, hovedkontoret for de danske organisationer i Sydslesvig, begyndte pr. 1. august at udsende regelmæssige beretninger om stillingen i Sydslesvig. Første beretning er underskrevet af den daværende midlertidige generalsekretær Lars H. Schubert og Generalsekretariatets ledende medarbejder Hans Ronald Jørgensen. Beretningerne var formentlig affattet af Hans Ronald Jørgensen. Det fremgår ikke entydigt, hvem der modtog disse beretninger. Den første beretning blev i alt fald sendt til hovedpersonen bag Sydslesvigsk Udvalg af 5. Maj 1945, Vilhelm La Cour, og kirkeminister Arne Sørensen fra Dansk Samling.⁴¹ Senere beretninger gik derudover til formanden for Grænseforeningen, Holger Andersen, Grænseforeningens kontorchef Antoni Petersen og Sydslesvigsk Udvalgs sekretær Richard Møller.⁴² Da nyheder fra Sydslesvig ellers i 1945 kun flød sparsomt over grænsen til Danmark, var Hans Ronald Jørgensens beretninger i hvert fald i “afklaringsperioden” fra august til oktober 1945 den centrale kilde for det i Danmark tegnede billede af de nationalpolitiske forhold i Sydslesvig. Det er åbenlyst, at Sydslesvigsk Udvalgs fortrolige “Meddelelser om Sydslesvig”, udsendt for første gang pr. 1. november 1945, hovedsagelig bygger på Hans Ronald Jørgensens beretninger.

Allerede i den første beretning fra “omkring” 1. august spillede flygtninge en politisk rolle: de satte et stærkt tysk præg på den ellers danske landsdel, de modsatte sig energisk alle forsøg på at frigøre Sydslesvig og de havde “i politisk henseende ikke [...] rent Mel i Posen”. Med henvisning til Slesvig-Holstens overpræsident Hoevermans rundskrivelse fra 9. juli om midlertidigt at ansætte flygtninge-embedsmænd i ledige stillinger antydedes desuden, at flygtningene allerede var ved at få indflydelse i den i forvejen dansk-fjendtligt indstillede forvaltning.⁴³ En kort artikel på underordnet spalteplads i Nationaltidende den 11. august under overskriften “Tyske Flygtninge slaar sig ned i Sydslesvig” tog emnet op og berettede om flygtningenes indtrængen i den offentlige forvaltning og i erhvervslivet: “i vid Udstrækning bliver [der] givet Næringsbeviser til de Flygtninge fra Østprøjsen og Schlesien,

som opholder sig i Landsdelen [...]. Tidligere nazistiske Embedsmænd blandt Flygtningene er i flere Tilfælde blevet indsat i den sydslesvigske Administration". Det kan ikke fastslås, om artiklen var affattet af Nationaltidendes kendte sydslesvigske redaktør Jacob Kronika. I de følgende år skrev Kronika som Nationaltidendes Tyskland-korrespondent imidlertid flere gange om den trussel, flygtningene udgjorde for de danske sydslesvigere, for tysk demokrati og for selve Danmarks sikkerhed, således at det ikke virker usandsynligt, at det var ham der lancerede nævnte korte meddelelse.

Disse skriftlige nyheder fra Sydslesvig blev understøttet af mundtlige beretninger, der skildrede forholdene endnu mere drastisk. Den 16. august trykte det sønderjyske dagblad Hejmdal således et interview med rektor Bernhard Hansen fra Duborg-Skolen i Flensborg, der bekræftede den i Nationaltidende skildrede udvikling. Hvis udviklingen i Sydslesvig fortsatte uforandret, ville der snart ikke længere findes et slesvigsk, men et østpreussisk spørgsmål syd for grænsen, citerede Hansen en "højtstående [tysk] embedsmand fra Weimar-republikkens tid", der stammede fra Haderslev-egnen, sandsynligvis Johannes Tiedje. De østpreussiske flygtninge var ved at dominere den hjemmehørende befolkning i en sådan grad, "at man næppe kan kende sit eget land igen". De ledige embedsstillinger efter fyrede nazister blev fortrinsvis besat med østpreussere, der alle havde mistet deres papirer, hævdede Hansen.

Nu blev emnet taget op i dansk politik: næste dag stillede Dansk Samlings organ Morgenbladet partiets folketingsmedlem Robert Stærmosø spørgsmålet om, hvad Danmark burde foretage sig for at forhindre, at de "østpreussiske" flygtninge permanent slog sig ned i Sydslesvig. Stærmosø svarede, at Danmark med det samme skulle iværksætte en undersøgelse, hvorvidt der faktisk var forberedelser til at bosætte flygtningene. Hvis dette var tilfældet, skulle Danmark protestere både i Moskva, London, Washington, Paris og endda i Chungking og kræve sådanne planer standset, da det måtte "opfattes som en fremtidig Angrebsmulighed over for den danske Stat, hvis den sydslesvigske Befolkning iblandes dominerende østpreussiske og sude-tertyske Fremmedelementer".⁴⁴ Under udenrigsminister Christmas Møllers besøg i Flensborg den 17./18. august argumenterede medlem af mindretallets Fællesråd Tage Jessen over for udenrigsministeren for flygtningenes fjernelse i sammenhæng med en eventuel mandator-dning, hvor sydslesvigerne i en overgangsperiode skulle have lejlighed til at bevise deres loyalitet.⁴⁵ Besøget i Flensborg medførte, at Christmas

Møller den 22. august i et brev til den britiske og den amerikanske gesandt bad om en drøftelse af flygtningeproblemet,⁴⁶ og han nævnte problemet i sin samtale med den britiske udenrigsminister Bevin den 28. august.⁴⁷

Hans Ronald Jørgensens anden beretning pr. 20. august gentog, at tysk modarbejde var kommet i gang, omend i det skjulte: overpræsident Hoevermann var ved at nyorganisere landbruget ved at oprette økonomiske direktorater på kredsplan; forbilledet var lignende direktorater i de besatte østeuropæiske lande. Jørgensen frygtede at direktoraterne først og fremmest ville give mulighed for at ansætte flere østtyske embedsmænd. Ligeledes frygtede Hans Ronald Jørgensen, at enkelte tyske lokalpolitikeres planer om en industrialisering af Sydslesvig kunne føre til en permanent bosættelse af flygtninge.⁴⁸ Da der i september 1945 opstod rygter om at flytte universitetet fra Kiel til Flensborg frygtede mindretallet, at der først og fremmest skulle ansættes flygtninge-akademikere ved det nye universitet. "Når" Flensborg blev dansk, ville det være "yderst uønsket", at "et større Antal Flygtninge-Akademikere paa den Maade skaffer sig Fodfæste her og tiltrækker tilsvarende Studerende til sig", skrev Hans Ronald Jørgensen i en tillægsberetning i september 1945.⁴⁹ Man var altså allerede på dette tidlige tidspunkt på vagt over for tyske forsøg på at integrere flygtninge.

Det ser imidlertid ikke ud som om disse oplysninger om flygtningeproblemet umiddelbart fik konkret indflydelse på den danske Sydslesvig-debat. Denne var i slutningen af august og i begyndelsen af september endnu domineret af spørgsmålet, om det burde være Danmarks mål at genvinde Sydslesvig eller ej. Et klart billede af hvordan befolkningen i sommeren 1945 var delt mellem tilhængere af en offensiv Sydslesvig-politik og skeptikere over for ægtheden i den danske vækkelse i Sydslesvig kan ikke gives: den første Gallup-undersøgelse om Sydslesvig blev gennemført i januar-februar 1946. Det må dog skønnes, at det danske folk ikke var uimodtageligt over for national begejstring i månederne efter befrielsen, og alt tyder på, at opinionen drejede sig i retning af ønsket om en mere aktiv dansk Sydslesvig-politik. Her var det ideen om et dansk mandat, der antagelig virkede fristende, mens kun få krævede en grænseflytning.⁵⁰ Skepsisen over for den danske bevægelses ægthed var ikke overvundet, men stemningen var entydig for at holde spørgsmålet åbent til en senere afgørelse.

Der er intet entydigt bud på, hvorfor Sydslesvig-spørgsmålet fik større betydning for den enkelte dansker i løbet af sommeren 1945.

Pressen havde været meget tilbageholdende indtil september 1945. At politikerne begyndte at tage sig af Sydslesvig-spørgsmålet, skyldtes ifølge Noack, at de reagerede på den folkestemning, som de selv oplevede i sommeren 1945.⁵¹ Det virker som om denne folkestemning i sommeren 1945 gik i retning af en mere offensiv dansk Sydslesvig-politik, og senest i efteråret var det slut med befrielsesregeringens enighed om, at der ikke burde føres en aktiv politik for at løsrive Sydslesvig fra Tyskland med en senere genforening som mål.

Folketingsvalg blev udskrevet til den 30. oktober 1945, og Sydslesvig-spørgsmålet blev inddraget i valgkampen. Det var hovedsagelig den senere statsminister Knud Kristensen og Venstre, der kom folkestemningen i møde ved i hvert fald i deres retorik at følge en mere offensiv Sydslesvig-kurs. Venstres inddragen af Sydslesvig-spørgsmålet i valgkampen var rettet mod hovedkonkurrenten Det konservative Folkeparti og dettes udenrigsminister Christmas Møller, der nu blev syndebug for højrefløjens "unationale" politik.

Danmark overtager flygtningekravet

Mindretallet havde to umiddelbare krav til besættelsesmagten i sommeren 1945: Sydslesvigs administrative adskillelse fra Holsten og flygtningenes fjernelse. I efteråret 1945 blev disse to krav også målet for den officielle danske Sydslesvig-politik i de næste fem år. At mindretallets mål blev overtaget af den officielle danske politik skyldes ifølge Johan Peter Noack en tilfældighed: Christmas Møller havde i september 1945 opnået, at en dansk forbindelsesofficer skulle virke som bindeled mellem den danske regering, mindretallet og den britiske militærregering. Den 20. september tiltrådte oberstløjtnant F. E. W. Toussieng embedet i Flensborg, og han viste sig snart at være meget velvillig indstillet over for mindretallet. Uden den danske regerings godkendelse indgav han den 4. oktober efter drøftelse med militærguvernøren for Slesvig-Holsten sydslesvigernes omtalte petition til Montgomery fra den 29. august. Da Toussieng var den danske regerings repræsentant i Sydslesvig, fik petitionen en halvofficiel karakter: det kunne tolkes sådan, at den danske regering ved at lade Toussieng overgive petitionen ville udtrykke, at den støttede de i petitionen fremførte krav. Udenrigsministeriet måtte efterfølgende sende petitionen til både den britiske og den amerikanske gesandt.⁵² Danmark var kommet med et konkret udspil til den britiske besættelsesmagt, mens flygtningeproblemet samtidig for alvor gjorde sin entré i den danske Sydslesvig-debat i oktober 1945.

Jordbunden var beredt forud for denne entré. Grænsevagtens september-nummer bragte Hejmdals oven citerede interview med Duborg-Skolens rektor Bernhard Hansen, hvor denne skildrede hvordan flygtningene var ved at overtage herredømmet i Sydslesvig. Grænsevagtens kommentar pegede på, at der nu fandtes et Sydslesvig-program, som alle i Danmark måtte kunne enes om:⁵³

“Det er ganske givet, at der fra dansk Side maa gøres, hvad der menneskeligt er muligt, dels for at befri Sydslesvigerne selv for denne fremmede Invasion, dels for at forebygge, at der umiddelbart Syd for Grænsen rodfæstes et Element, der savner enhver traditionel Opfattelse af de Problemer, som hører Grænselandet til. Ingen Dansk, heller ikke den mest forbenede status-quo-Tilhænger, kan med Sindsro se paa, at østpreussiske Forestillinger og politiske Virkemaader faar Børgerret i Sydslesvig! Det maa for enhver Pris forhindres.”

I Folketinget blev flygtningespørgsmålet så lanceret den 19. september under Venstres Sydslesvig-forespørgsel til udenrigsminister Christmas Møller, hvor der også blev spurgt, hvad regeringen ville foretage sig imod den overbefolkning, flygtningene forårsagede i Sydslesvig, uden at problemet dog i forespørgselsens tekst havde fået en specifik national dimension.⁵⁴ Christmas Møller svarede ved at henvise til Danmarks problemer med “sine” tyske flygtninge og til, at forholdene efter hans skøn faktisk var endnu værre i Holsten. Spørgsmålet var dog blevet fremhævet “adskillige gange” over for de myndigheder, “som Udenrigsministeriet kan sætte sig i forbindelse med”.⁵⁵ I den følgende debat i Folketinget var det påfaldende nok socialdemokratiets ekspert i det sønderjyske/slesvigske spørgsmål, Frede Nielsen, der tog emnet flygtningene op og skærpede tonen, mens hverken de Konservernes eller Venstres indlæg til udenrigsministerens svar nævnte flygtningene. Frede Nielsen konstaterede, at han var imod ethvert dansk magtindgreb mod Tyskland og fortsatte, at “f.eks. synes det ikke blot ønskeligt, men ogsaa paakrævet, at der bliver Tale om en stadig, stærk dansk Aktion med Hensyn til Flygtningeproblemet dernede. [...] Det er klart, at mange af disse Folk [flygtningene] er anbragt i Administrationen, adskillige i overordnede, ledende Stillinger. Det drejer sig navnlig om Østpreussere og Sudetertyskere. Det vil for største Partens Vedkommende sige særlig fanatiske og ofte helt eller delvis nazi-prægede Elementer.” Efter Frede Nielsens mening var det tydeligt, at der fra tysk side var en bevidst stræben efter at fortrænge den hjemmehørende befolkning til fordel for de fremmede, hvilket var en alvorlig fare for de danske sydslesvigere.⁵⁶ Robert Stærmoses (Dansk Samling)

indlæg krævede også et dansk initiativ i flygtningespørgsmålet, men var dog meget mere moderat i tonen og undlod at beskyldte flygtningene for at være nazister og generelt danskfjendtlige.⁵⁷

Folketingsdebatten den 19. september 1945 kan dermed betegnes som startskud til den danske debat om det sydslesvigske flygtningeproblem. Socialdemokraten Frede Nielsen har æren for at have ført den i en retning, der skulle vise sig at blive den ledende tråd i problemets vurdering i de kommende år: Flygtningenes "invasion" og deres dominans over og fortrængning af den hjemmehørende befolkning blev standard-repertoiret i danske udtalelser om Sydslesvig. Allerede Venstres landsrådsmøde to dage senere udtrykte i en udtalelse bekymring for den "voldsomme Invasion sydfra" og krævede, at de "afgørende Magters Opmærksomhed" blev henledt på nødvendigheden af at vende strømmen, således at den rodfæstede sydslesvigske befolkning ikke skulle "overvældes eller styres af disse fremmede Elementer".⁵⁸ Debatten omkring flygtningene tog endnu mere fart i dansk politik og i offentligheden efter Sydslesvigsk Udvalgs udtalelse 4. oktober 1945, hvor "de østprojsiske Flygtninge-Embedsmænds stigende Overgreb" blev brugt som afgørende argument, for at Sydslesvig hurtigst muligt skulle frigøres fra tysk overhøjhed. For første gang i dansk sammenhæng betonedes her, hvor stor en fare flygtningenes "invasion" var for selve Danmark.⁵⁹ Udtalelsen blev samme dag overtaget af Ritzsaus Bureau, der bragte budskabet videre til de fleste danske dagblade.⁶⁰ Flygtningeproblemet spillede en vigtig rolle allerede næste dag i Folketingets finanslovdebat. Dansk Samlings Robert Stærmosse pointerede, at flygtningene nu var det største problem i dansk Sydslesvig-politik: der var affattet bosættelsesplaner, "som staar umiddelbart foran det første Skridt til Virkeliggørelse" og som skulle bosætte op mod en halv million flygtninge i Sydslesvig. Disse flygtninge fra Europas urocentre var af "en særlig Støbning", og hvis planerne blev ført ud i livet ville disse indvandrere beherske den hjemmehørende befolkning og være en trussel for selve Danmark.⁶¹ Ordvalget fra den sydslesvigske petition til Montgomery genkendes tydeligt. Også de andre partiers talere tog emnet op: Jørgen Gram (Venstre) klagede over det sørgelige, at "danske Børn dernede skal prygles af de fremmede Flygtningebørn, blot fordi de gaar i dansk Skole".⁶²

Herefter optrådte flygtningene i så godt som alle Sydslesvig-resolutioner i Danmark. Således i Frihedsbevægelsens kongres' resolution fra 6. oktober, der i pkt. 1 og 2 krævede, at der ikke anbragtes flere flygtninge i Sydslesvig, og at det forhindredes, at der anbragtes flere

flygtninge i administrationen, samt at der ikke blev truffet foranstaltninger til flygtningenes varige bosættelse;⁶³ Venstres folketingsgruppes valgopråb af samme dato krævede, “at der over for de allierede magter med styrke gøres opmærksom på den fare, der gennem det store fremmede flygtningeelement påføres både Sydslesvigs og Danmarks befolkning”.⁶⁴ De sønderjyske Danske Samfunds henvendelse til regeringen den 10. oktober pegede også på den trussel, flygtningenes faste bosættelse ville udgøre for selve Danmark.⁶⁵

De forskellige politikeres og andre gruppers krav om et stærkere dansk initiativ i flygtningespørgsmålet bar frugt med det samme: i oktober 1945 begyndte den danske regering sine forsøg på konkret at påvirke den britiske besættelsesmagts flygtningepolitik. Mens udenrigsminister Christmas Møller hidtil kun havde givet udtryk for Danmarks bekymring over de mange flygtninge, sendte han den 6. oktober et ret udiplomatisk brev til den britiske gesandt, hvori han fastslog, at det var Danmarks ønske, at flygtningene blev fjernet fra Sydslesvig, og at “we strongly, I may say must demand that British authorities will not give the German refugees in South Sleswick the right to stay there for good”, men kun midlertidigt som flygtninge.⁶⁶ Samtidigt blev den danske gesandt i London opfordret til at fremføre disse synspunkter over for det britiske udenrigsministerium.⁶⁷ Dette skete selvom Christmas Møller allerede den 2. oktober fra den britiske øverstkommanderende for Slesvig-Holsten, general Evelyn Barker, personligt havde erfaret, at danske henvendelser i flygtningespørgsmålet ville være nyttesløse. Gesandten i London, greve Reventlow, fik også med det samme fra Foreign Offices direktør at vide, at der ikke kunne være tale om en flytning fra Sydslesvig.⁶⁸ Den mere danskvenlige Rodney Gallop, indtil den 9. april 1940 i tjeneste ved det britiske gesandtskab i København og derefter i Foreign Offices Danmark-afdeling, rådede så til at lægge argumentationen om og stærkere at fremhæve, at flygtningenes opstuvning lige syd for grænsen udgjorde en fare for selve Danmark.⁶⁹ Det var i øvrigt af lignende grunde, at den franske militærregering hidtil havde nægtet at tage imod flygtninge i den franske besættelseszone: visse “kategorier” af tyske flygtninge ville man ikke have i grænseegnen mod Frankrig.⁷⁰

Flygtningenes formentlige trussel mod selve Danmarks sikkerhed var dermed gået ind i den danske debat, og rådet blev med glæde overtaget af Sydslesvig-hjem politikerne. Christmas Møller var samtidig realistisk nok til ved et politisk møde i Haderslev den 21. oktober at påpege, at danskerne ikke burde regne med en snarlig flytning

“De stimer mod Grænsen” – mærkat udgivet af Sydslesvigsk Udvalg af 5/5-1945. Mærkatene er i farverne sort, hvid og rød og blev solgt af Sydslesvigsk Udvalg for 2 øre pr. stk. i ark med 50. Mærkatene var med til at hævde for budskabet om flygtningenes fjernelse og en mere offensiv dansk politik. Her er mærkatet benyttet af en af Sydslesvigsk Udvalgs støtter, lektor Ellen Schröder, Holte som lukke på et brev sendt til journalist J. N. Jensen i Flensborg

af flygtningene; hverken fra Danmark eller fra Sydslesvig: “Der er intet sted i det tidligere tyske rige, hvor de sundhedsmæssigt og ernæringsmæssigt har det så godt som i Sydslesvig. Hundreder tusinder af mennesker står i fare for at dø af sult og kulde i vinter i Tyskland. Tror De så, det er muligt at få de tyske flygtninge ud af Danmark og Sydslesvig i dag?”⁷¹

Denne realistiske holdning blev der imidlertid ikke lyttet til i dansk

politik, tværtimod: Rigsdagsvalget den 30. oktober 1945 resulterede i en Venstre-regering under Knud Kristensen, der havde en mere offensiv holdning til Sydslesvig-spørgsmålet end forgængeren. Selvom Kristensens mindretalsregering ikke havde parlamentarisk flertal til at bryde med befrielsesregeringens Sydslesvig-politik viste det sig, at den indfrieede nogle af de forventninger, valgkampen havde skabt. Regeringen Kristensen begyndte en aktiv indblandingspolitik i Sydslesvig ved mere eller mindre officielt at opfatte Sydslesvig som et dansk interesseområde. Danmark skulle føre en aktiv Sydslesvig-politik med to mål: Sydslesvigs adskillelse fra Holsten og flygtningenes fjernelse. Statsministerens trontale den 22. november bekræftede, at ministeriet “vil gøre, hvad det kan for at fjerne den fare, som tilstrømningen af talstærke hjemstavnsfremmede tyske elementer udgør både for danskheden og for grænsens fremtidige sikkerhed”.⁷² I det oprindelige udkast havde der stået, at det skulle ske “gennem forhandling med de bestemmende magter”. Denne passus havde Knud Kristensen været nødt til at strege efter britisk indsigelse imod enhver dansk indblanding i besættelsesstyret.⁷³ De britiske indvendinger var imidlertid ikke kendt i den danske offentlighed.

Med trontalen efterlod Kristensen det indtryk, at Danmark nu ville gøre en aktiv indsats i Sydslesvig på de to områder, hele det danske folk kunne enes om. Den kontroversielle “genforening” blev udskudt til et senere tidspunkt, men regeringen signalerede, at den “ville gøre noget”. De to krav, Slesvigs og Holstens adskillelse og flygtningenes fjernelse, blev mål for effektiviteten af den danske regerings indsats i Sydslesvig-spørgsmålet, og de blev fra oktober 1945 et fast element i alle Sydslesvig-støtte-foreningers henvendelser til den danske regering. Den tyske socialdemokratiske emigrant Richard Hansen, der indtil marts 1933 havde været næstformand i SPD Slesvig-Holsten, skønnede i august 1946, at op imod 95% af den danske befolkning var imod en grænseflytning, mens der derimod var bred konsensus om, at der var brug for særlig beskyttelse af mindretallets rettigheder i Sydslesvig, “wo alles mit ostpreussischen Flüchtlingen überfüllt ist”.⁷⁴ Denne socialdemokratiske vurdering antyder, at der har været tværpolitisk konsensus om, at Danmark burde gøre alt for at få flygtningene fjernet fra Sydslesvig, og den blev opretholdt helt frem til begyndelsen af 1950erne.

Der fandtes imidlertid enkelte kritiske røster som antydede, at kravene ikke ville blive opfyldt. Grænseforeningens formand Holger Andersen erkendte således efter en Sydslesvig-rejse i februar 1946, at

det tydeligvis var briternes mål at vinde tyskerne for en vestlig blok mod Sovjetunionen. Den verdenspolitiske situation var anderledes end i 1918. Holger Andersen indså, at Danmarks muligheder for en aktiv Sydslesvig-politik var meget begrænsede.⁷⁵ Man kunne altså ikke regne med britisk imødekommenhed over for danske ønsker f. eks. i flygtninge-spørgsmålet. Historikeren J. P. Noack mener endda, at der næppe fandtes mange i det officielle Danmark, der regnede med, at Danmark kunne opnå flygtningenes fjernelse. Målet var således bare opstillet for at tilfredsstille den danske opinion, der krævede en stærkere dansk indsats i Sydslesvig end de forskellige regeringer i efterkrigstiden var villige til at yde.⁷⁶ Faktum er imidlertid, at kravet flygtningenes fjernelse blev kernen af dansk Sydslesvig-politik også i de følgende år.

Mindretallets propaganda

At det sydslesvigske flygtningeproblem fortsatte med at præge den politiske debat i Danmark skyldes ikke mindst mindretallet og dets ledelse. "Flygtningene" spillede en dominerende rolle i mindretallets oplysningsarbejde i Danmark. Dette oplysningsarbejde havde sit udgangspunkt i Dansk Generalsekretariat og blev fremført både af sekretariatet, af ledende mænd i mindretallet, der drog til Danmark på oplysningsrejser, og ikke mindst af Flensborg Avis' kendte redaktør Jacob Kronika i Nationaltidende. Det skulle snart vise sig, at dette oplysningsarbejde blev Generalsekretariatets vigtigste og mest succesrige aktivitet i forbindelse med kampen for selvbestemmelsesretten og imod flygtningene. Det var ikke mindst generalsekretær Frants Thygesen, der var særlig optaget af flygtningeproblemet i efteråret 1945. Ved oplysningsmøder om Sydslesvig-spørgsmålet i Danmark blev der igen og igen henvist til flygtningeproblemet, og det var et af de centrale emner for danske journalister, der rejste på informationsbesøg til Sydslesvig.⁷⁷

I oktober 1945 udarbejdede Thygesen et forslag til et dansk diplomatisk initiativ over for Storbritannien. Her burde Danmark som punkt 1 kræve, at tilgangen af flygtninge blev standset, at alle flygtninge blev fjernet fra Sydslesvig senest 1. oktober 1947, at de ikke fik stemmeret ved eventuelle valg, og at alle ikke-indfødte embedsmænd udskiftedes. Først i næste punkt blev der talt om mindretallets frihed.⁷⁸ Også sekretariatets rapport om stillingen i Sydslesvig i slutningen af oktober 1945 fremhævede det farlige ved flygtningenes tilstedeværelse i og fortsatte tilvandring til Sydslesvig. Selvom flygtningene var tyske

statsborgere, burde “den Trusel, som 6-700.000 fanatiske Prøjsere vil kunne blive mod selve den danske Stats Sikkerhed, hvis de faar Lov til at blive i Sydslesvig, [...] være fuldt tilstrækkeligt Grundlag for meget energiske Forestillinger fra dansk Side”. Der var også stor fare for, at den hjemmehørende befolkning ville blive smittet af de mange sygdomme, flygtningene bragte med, måske kunne epidemierne endda ramme Danmark.⁷⁹ Da en Sydslesvig-delegation bestående af Samuel Münchow, Bernhard Hansen, L. P. Christensen, I. C. Møller og Frants Thygesen i november 1945 skulle mødes med den nye danske regering, var de enige om at fremhæve flygtningefaren som første punkt på den sydslesvigske dagsorden.⁸⁰

I begyndelsen af november 1945 remsede Frants Thygesen problemet op i en kronik (“Den prøjsiske Invasion i Sydslesvig”) tiltænkt Socialdemokraten. Bladet afviste imidlertid at trykke teksten, så den blev sendt videre til dagbladet Information.⁸¹ Thygesen pointerede igen, at det vigtigste spørgsmål vedrørende Sydslesvig var at afværge, at befolkningsforholdene blev forrykket af flygtningene. Deres forbliven i Sydslesvig udgjorde en fare både for den nu blomstrende danskhed og for Danmark selv. Det ville medføre uforudseelige konsekvenser for Sydslesvigs danskhed og for den danske grænse, hvis flygtningene fik stemmeret. Flygtningene var allerede ved at trænge sig ind i samfundet over alt, ligesom det ifølge Thygesen var dem, der førte an i kampen mod danskheden. Fik de stemmeret, ville sydslesvigerne miste indflydelsen i deres egne kommuner. Derfor måtte hele Danmark stå sammen i denne sag, og englænderne skulle overbevises om ikke at give flygtningene stemme- eller bopælsret.⁸² Ved et møde mellem Den slesvigske Forenings forretningsudvalg og Dansk Samråd⁸³ i Aabenraa i december 1945 kom mindretallet med ukonventionelle, drastiske forslag til løsning af problemet: Bernhard Hansen foreslog at fordele flygtningene over hele Norden. Dette var i alle de nordiske landes interesse, fordi det ville sikre grænsen. Flensborgs danske overborgmester I. C. Møller foreslog ved samme møde at oprette en eller flere store baraklejre for alle sydslesvigske flygtninge i Holsten eller i det tyndt befolkede hedelandskab ved Lüneburg i Niedersachsen, hvor Danmark så skulle stå for forplejning etc.⁸⁴ De danske sydslesvigeres budskab var tydeligt: flygtningene skulle under alle omstændigheder ud.

Også i den følgende tid blev de danske støtte-organisationer regelmæssigt forsynet med materiale fra mindretallet, der belyste problemets tilsyneladende alvor. Det gjaldt især statistikker, både officielle

fra Slesvig-Holstens statistiske landskontor (Statistisches Landesamt) og egne. Korrespondancen foregik over adresser umiddelbart nord for grænsen (Graasten Bank, Kruså Postgård) for at undgå, at brevene blev åbnet af den britiske censur. Grænseforeningen blev således i maj 1946 oplyst om forholdene ved Flensborgs justitsvæsen, hvor især dommerembederne var domineret af "landsfremmede" født syd for Ejderen. Kun tre af de 14 dommere var imidlertid "rigtige" flygtninge.⁸⁵ Så snart der forelå officielle tal over befolkningsudviklingen efter krigen blev de bearbejdet og sendt videre til Danmark i december 1946. Mindretallets bearbejdelse grupperede de i tiden 1933-39 indvandrede blandt de fremmede. På den måde kom flygtningene til at dominere endnu mere end i de officielle tal. Statistikken gav også oplysninger om flygtningenes herkomst. Hertil bemærkede den danske bearbejdelse, at der blandt flygtningene fra områderne øst for Oder-Neisse grænsen var en "ungeheure Schar jener Nazi-Funktionäre und -Geschäftemacher aus dem sogenannten Generalgouvernement",⁸⁶ blandt dem "viele Leute preussisch-autoritären Geistes".⁸⁷ Tilsvarende var det med en statistik over antallet af flygtningebørn og flygtningelærere i Flensborg landkreds i begyndelse af 1947: flygtningebørnenes dominans i næsten alle skoler var en stor trussel: "wer die Jugend hat, hat die Zukunft". Tyskerne var altså ved at sikre sig magten i Sydslesvig gennem den opvoksende "østpreussiske" ungdom, og disse børn var ved at sprede en landsfremmed, autoritær ånd.⁸⁸

Ved siden af de skriftlige beretninger har mundtlig formidling spillet en vigtig rolle. I direkte kontakt med danske sydslesvigere mødte danskere ved forskellige lejligheder et endnu mere drastisk billede, som de så kunne sprede videre. Med oprettelsen af et dansk-britisk paskontor i Flensborg i september 1945 blev det igen muligt for et noget større antal sydslesvigere at rejse til Danmark, og snart strømmede det ind med forespørgsler efter talere fra Sydslesvig. Således indløb der alene i perioden april-november 1946 over 100 forespørgsler fra ungdomsforeninger, fra Sønderjyske Foreninger, enkeltafdelinger under Sydslesvigsk Udvalg, Dansk-Nordisk Ungdomsforbund, politiske partier, danske byråd, Dansk Sygeplejerskreds og Mariaforbundet, for bare at nævne nogle, om at få talere fra Sydslesvig til grundlovsfester, kongens fødselsdag, grænselandskongresser e.l.⁸⁹ I efteråret var Generalsekretariatet nødt til at udsende en rundskrivelse til de sydslesvigere, der havde visum og således også med kort varsel kunne rejse til Danmark. Under henvisning til, at Generalsekretariatet modtog et stadig stigende antal henvendelser om at skaffe talere, blev

disse opfordret til at oplyse de datoer, hvor de kunne tage nordpå, så planlægningen blev lidt nemmere.⁹⁰ Efterspørgslen efter sydslesvigske talere fortsatte på højt niveau også i de følgende år,⁹¹ således at der var en konstant strøm af oplysninger til de interesserede danskere fra primære kilder, nemlig danske sydslesvigere selv og udsendte danske funktionærer.

Det må antages, at ingen af disse danske sydslesvigere undlod at nævne flygtningespørgsmålet og at sprede budskabet, at flygtningene var en folkelig trussel mod danskheden i Sydslesvig. I Kappel nedskrev f. eks. den nylig ankomne danske lærer Martin Mortensen alle erfaringer om flygtninge og om den danskvenlige holdning i befolkningen. Citater fra dagbøgerne indgik i hans taler derhjemme.⁹² Nævnes kan også en tale, Flensborg Avis' chefredaktør L. P. Christensen holdt i Danmark i 1947, hvor han fremhævede de katastrofale følger for Danmark, hvis landet ikke gjorde en aktiv indsats for at få Sydslesvig hjem. Sydslesvig ville i så fald blive "et overbefolket Omraade, hvor prøjsisk-holstensk Vold, underbygget af vildfremmede Elementer (nærmest Østprøjsere) kommer til at regere og hurtigt vil søge at kvæle den paa saa vidunderlig Maade vaagnede Danskhed". Det så også mørkt ud for tysk demokrati, fordi socialdemokraterne var ligeså prøjsiske som de andre tyske partier. Minister Erich Arp havde således ifølge L. P. Christensen fremhævet regeringens ret til at undersøge, hvor mange deserterede nazister der fandtes i de danske rækker. "Det sagde den samme Mand, hvis Parti f. E. i Kielseng-Lejren indkasserede 752 Flygtninge-Stemmer, det Parti, hvis stærke Mand, Overborgmester Gayk har forkyndt som en Opgave at sikre Flygtningenes Gaaen op i Befolkningen." Og på flygtninge-fronten var de værste bekymringer "i en forfærdende Grad blevet overgaaet". Flygtningene dominerede i regeringen, forvaltningen og i de offentlige virksomheder, og i skolerne "skal Landets Børn af østprøjsiske Lærere lade sig haane som 'Speckdänen'."⁹³

Der eksisterer også enkelte avisreferater af arrangementer, hvor danske sydslesvigere berettede om forholdene i Sydslesvig. "Preussen er kommet til Sydslesvig" lød således en overskrift i en artikel om et grænselandsstævne på Rønshoved Højskole med sydslesvigsk deltagelse.⁹⁴ Flygtningene blev beskrevet som en plage. De sad på gårdene og drak, spiste og sov; men arbejde gjorde de ikke. "Nogle Steder karakteriserer man Forholdet mellem Flygtningene og Sydslesvigerne som det rene Wild-West." Flygtningene blev betegnet som "germanske Slavere", som "Efterkommere af de vilde Vender, som for Aar-

hundreder siden var saa frygtelig en Trusel mod den jyske Halvø. Det er *Preussere* i Renkultur – fra et Omraade, der var 100 pct. nazistisk.” Så citeres en sydslesvigsk deltager på stævnet: “Faar de Hjemstavnsret, vil Befolkningen simpelthen blive bastardiseret.” Da fem sydslesvigiske studerende, der i vinteren 1947-48 var på studieophold i Danmark, blev spurgt om de nationale modsætninger i Sydslesvig, var de enige om, at modsætningsforholdet ikke længere var mellem danske og tyske sydslesvigere, men mellem hjemmehørende og flygtninge.⁹⁵

De grænsepolitiske tidsskrifter

Mindretalsledelsens vurdering af flygtninge-faren blev vel modtaget i Danmark. Det gjaldt dog ikke for alle de danske medier. Deres dækning af Sydslesvig-spørgsmålet var af forskelligt omfang. Socialdemokratiske aviser var ligesom de socialdemokratiske politikere tilbageholdende i deres skildring af den såkaldte nationale vækelse. Statsradiofonien holdt sig så vidt vides til korte referater af begivenheder i nyhedsudsendelserne. I hele perioden fra 1. januar til 2. november 1946 var der kun to selvstændige udsendelser om Sydslesvig på henholdsvis 20 og fem minutter.⁹⁶ I de danske medier, der var positivt indstillet over for tanken om Sydslesvigs indlemmelse, blev mindretalsledelsens argumentation dog overtaget.

Da det her ikke er muligt at gennemføre en omfattende presseanalyse om den danske presses dækning og fortolkning af flygtningespørgsmålet, skal der i det følgende gives en analyse af fire tidsskrifter og en ugeavis med særlig betydning for formidlingen af de sydslesvigiske forhold til Danmark: Vilhelm La Cours tidsskrift *Grænsevagten*, Grænseforeningens medlemsblad *Grænsen*, Slesvig-Ligaens tidsskrift *Thyras Vold*, Sydslesvigsk Udvalg af 5. maj 1945s tidsskrift *Det brændende Spørgsmål* og ugeavisen *Slesvigeren*, der blev udgivet i Aabenraa. Udvalget er ikke repræsentativt for dækningen af Sydslesvig-spørgsmålet i danske medier. Tværtimod må fire af disse fem blade (undt. *Grænsen*) skønnes at være de mest nationalistiske i forhold til Sydslesvig-spørgsmålet, og deres mål var at fremtvinge en mere offensiv dansk Sydslesvig-politik. Som det bliver vist senere havde de analyserede grænsepolitiske tidsskrifter dog stor indflydelse på den offentlige mening og i noget mindre grad også på den politiske debat i Danmark.

Allerede *Grænsevagtens* september-nummer i 1945 bragte som nævnt på ledende plads en artikel, der lagde særlig vægt på den angivelige “østpreussiske” kolonisation, der folkeligt truede Sydslesvig, og kræ-

vede en kraftig indsats fra Danmarks side over for de allierede for at forhindre enhver fast bosættelse af flygtningene.⁹⁷ En måned senere berettedes der om Folketingsdebatten den 19. september, hvor udenrigsminister Christmas Møllers udtalelser, at det i høj grad var uklart, hvornår og hvordan flygtningetrykket i Sydslesvig kunne blive lettet, blev refereret uden kommentar.⁹⁸ I 1946, året hvor flygtningenes politiske stilling afgjordes og hvor de første tyske integrationsplaner blev lagt frem, var flygtningeproblemet i Sydslesvig hyppigt genstand for udførlige artikler i Grænsevagten. Fra 1947 var dette ikke længere tilfældet: nu optrådte flygtningene stort set kun i kortere meddelelser og omtale af danske initiativer og resolutioner.

Linien i artiklerne i 1946 er klar: flygtningene er ikke kun en trussel for de danske sydslesvigere, men i lige så høj grad en trussel for selve Danmark, og derfor burde den danske regering ty til energiske foranstaltninger over for de allierede for at få flygtningene fjernet. Påfaldende nok kaldes de allierede "vore allierede": man mente at Danmark burde kunne kræve den tjeneste at få flygtningene fjernet fra Sydslesvig. Bladet benyttede et citat af Jakob Kronika fra Nationaltidende: "Danmark har som Allieret en uafviselig Ret til at kræve Hundredetusinder af tyske Flygtninge evakueret fra en Landsdel", der skulle genforenes med Danmark.⁹⁹ Skarp blev en kommentar under overskriften "en uheldig kommandant", der var møntet på lederen af militærregeringen i Sydtønder kreds, Lt. Col. Lynden-Bell, der ved kredsagens åbning havde udtalt, at flygtningene skulle betragtes som ny-slesvigere, altså som ligeberettigede medborgere:¹⁰⁰

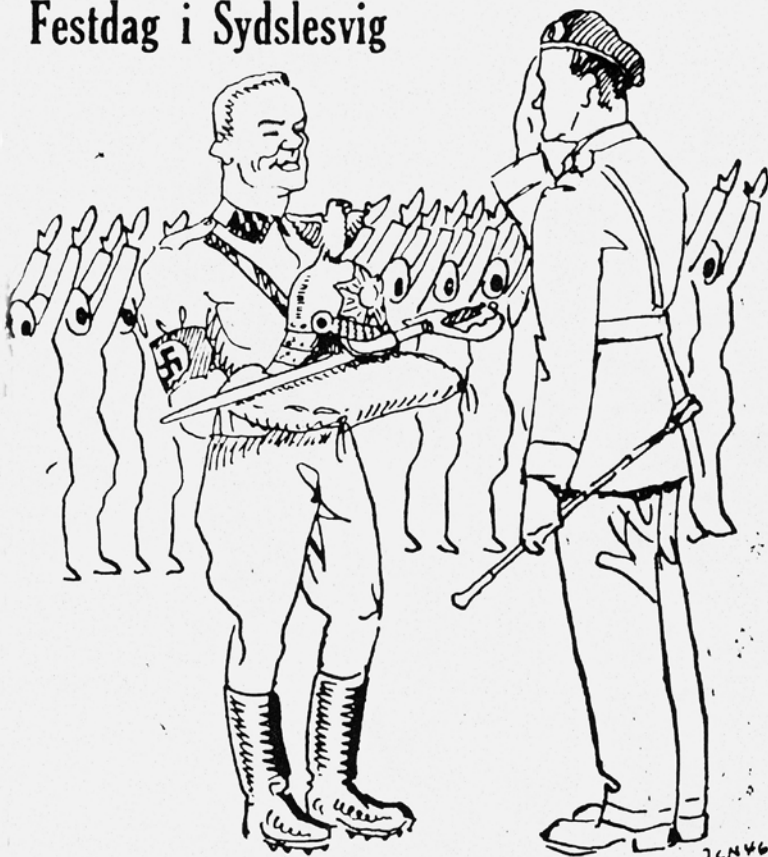
"Et virkelig fortryllende Indfald! Folk, som er skyllet ind over Landsdelen fra al Verdens østtyske Egne, Folk som ikke har den fjerneste Tilknytning til det gammeldanske Sydslesvig, som ikke kender Landets Historie, dets Tradition, dets Karakter af et Brydningsfelt mellem nordisk Kultur og sent indtrængt tysk, Folk, som kommer med egne Forestillinger om Tyskhed og Grænsekamp, trænede i Anvendelse af hensynsløse Metoder over for tidligere polske Hjemstavnsfæller, Folk, som nu er bitre, desillusionerede, og som udelukkende spekulerer paa, hvorledes de i Sydslesvig kan opnaa Erstatning for det, Omstændighederne har berøvet dem i Østpreussen, Posen eller andre fjerne Steder, og som derfor er direkte indstillet paa at mase sig frem, trænge den hjemmehørende Befolkning til Side og sætte sig i Besiddelse af baade de Erhvervsmuligheder og de Embeder, som Sydslesvig kan byde paa – saadan Folk skulde Sydslesvigeren altsaa tage til deres Barm, fledføre dem som kære Slægtninge og anerkende dem

som – ‘Ny-Slesvigere’! Kan Galskaben naa videre? Vi skal fortælle Lt. Col. Lynden-Bell, hvad han med **Rette** kunde have opfordret Indbyggerne i Sydtønder Kreds til at kalde Flygtningene: **Aldrig-Slesvigere!** Thi disse uønskede Fremmede vil **aldrig** kunne blive Slesvigere. **Alle** Forhold vil hindre det. Derimod kan de – hvis ikke de fjernes ved den første den bedste Lejlighed – **kvæle** den sydslesvigske Befolknings Særpræg. De kan avle folkelige Bastarder, som kan opfylde og forpeste Landsdelen, og de kan marchere op ved Grænsen og bryde den, saa snart de ser en politisk Mulighed derfor. Og saa kan deres Smitte spredes nordpaa, saa endnu mere gammeldansk Land kan blive forpestet.”

I sommeren 1946 omtalte Grænsevagten under overskriften “Eksempler for tysk terror” tyske transparenter med det gamle slogan fra afstemningstiden: “Wir wollen keine Dänen sein, wir wollen Deutsche bleiben.” Dette kommenterede Grænsevagten med at citere fra en artikel i Nationaltidende fra 2. juli 1946: Det var “Preussere og Holstenerer”, der havde anbragt transparenterne. “Landsdelens Børn faar af de tilvandrede Fremmede at vide, at den Tid vil oprinde, da der skal blive taget Hævn for Tilknytningen til den danske Sag. De øst-preussiske Flygtninge føler sig mere og mere som sydslesvigske Herrer.”¹⁰¹ Også den fordom, at flygtningene levede af “skumle” forretninger, blev overtaget. Et slesvig-holstensk lovforslag, der skulle muliggøre beslaglæggelse af privat ejendom til fordel for flygtningene, fik en interessant fortolkning i Grænsevagten: Tidsskriftet fandt det nemlig påfaldende, at smykker, kunstgenstande og lignende var undtaget fra beslaglæggelse: “Herved sikres de Flygtninge, der har omsat deres værdiløse Papirmark i Smykker, hvilket er meget almindeligt, da de ikke har kunnet medføre andre Værdier paa deres Flugt gennem Tyskland.” Sydslesvigerne ville blive frataget deres ret til privatejendom, mens flygtningene ikke ville lide tab, da de havde omsat deres formue i smykker.¹⁰²

Grænseforeningens organ *Grænsen* prioriterer derimod ikke flygtningeproblemet så højt i 1945 og 1946. Først i december-nummeret i 1946 optager problemet spalteplass i større omfang. Her kritiseredes den britiske politik, der lå på linje med slesvig-holstenismen og medførte, at flygtninge udnævntes til landråder, borgmestre og skolefolk i større tal; at danske unge sendtes til kulminerne i Ruhr, mens flygtningene gik arbejdsløse, og at der arbejdedes med planer om udstykning til flygtninge. Grænsen bemærkede også kritisk, at flygtninge havde foreslået andre dyrkningsmetoder i landbruget: “Jo, de følte sig hurtigt

Festdag i Sydslesvig

Gauleiteren for Schleswig-Holstein:
»Herr Kommandant!

Som Tak for Deres ihærdige Arbejde for at bekæmpe al dansk Folkeliiv i Sydslesvig og paa alle Maader at fremme en varig Bosættelse af os Ostprøjsere i samme Landsdel som »Ny-Slesvigere«, ud nævnes De herved til »Ny-Preusser«, i det vi overrækker Dem den store Jernkansler Bismarcks Hjelm og Sværd med Ret til at bære

Karikatur i det danske ugeblad Slesvigeren fra 1946. Tegningen er udført af boghandler Johannes Chr. Nielsen i Haderslev og hentyder til den engelske Kreis-Resident Officer i Sydtønder kreds, Lt. Col. Lynden-Bell, der ved kredsens åbningsmøde i januar 1946 havde udtalt, at flygtningene skulle betragtes som ny-slesvigere. Denne udtalelse viste, at briternes mål var flygtningenes integration i Vestsydkland. Den blev imidlertid mødt med forargelse både i det danske mindretal og i Danmark. ADCB P 332-2.

hjemme.”¹⁰³ I samme nummer hævdedes det også, at det overvejende havde været flygtninge og “Talere sydfra”, der havde præget den tyske valgpropaganda til kommunevalget i efteråret 1946.¹⁰⁴ I 1947 optræder flygtningene udover referater af de forskellige resolutioner og henvendelser kun i en polemik af Gudmund Schütte: “Dernæst medførte Indstrømningen af østtyske Flygtninge, at Grænsens Fasthed endnu mere viste sig som Illusion, nu bare i modsat Retning; de fanatisk tyske Indvandreres Ophobning tæt søndenfor Skelbækgrænsen tegner sig som en frygtelig Trusel; mod disse Horder vil Grænsen, trods al Pukken på dens Fasthed, vanskeligt kunne holdes.”¹⁰⁵ I 1948 gengives to sydslesvigeres skildring af deres vej til det danske, der også berører flygtningeproblemet.¹⁰⁶ Skildringerne er taget fra den sønderjyske socialdemokrat Viggo Petersens samling “Sydslesvigske Skæbner”, der får en nærmere omtale nedenfor.

Ellers kom der i efteråret 1948 en meget nuanceret artikel om flygtningeproblemet af sekretær Poul Dam. Dam gav et realistisk billede af den almindelige flygtnings tragedie: denne følte sig fremmed, uønsket og forskudt. Poul Dam kritiserede de unuancerede tolkninger i beskrivelsen af forholdene i Sydslesvig, hvor den danske sydslesviger præsenteres som den fortabte søn, mens flygtningen repræsenterer det evige onde: “Først og fremmest afskyr de [danskerne og de danske sydslesvigere] tyske Flygtninge i Sydslesvig. De er i Stand til at omtale dem, som om de var Roden til alt ondt. De tillægger dem alle tænkelige slette Motiver, og som ligeværdige vil de aldrig regne dem. Flygtningene er efter deres Mening destruktive, de er kun ude paa at bekæmpe Danskheden, og de vil gøre det med alle midler, lovlige som ulovlige.” Dam mener at denne unuancerede holdning bliver til et stadig større problem for flere og flere i det danske støttearbejde, fordi man fører en kamp, hvor man er ved at miste agtelsen for modpartens menneskeværdighed. Dam mente at der kunne opnås mere for danskheden i Sydslesvig, hvis man gjorde sig flygtningenes desperate situation mere klart.¹⁰⁷

I Slesvig-Ligaens medlemsblad *Thyras Vold* blev flygtningespørgsmålet nævnt i så godt som hvert nummer, og bladet skildrede problemet lige så firkantet, som det ovenfor blev kritiseret af Poul Dam. Allerede da debatten om flygtningeproblemet blussede op i Danmark i begyndelse af oktober 1945, refererede bladet til biskop H. Fuglsang-Damgaards tale ved Studenterforeningen Heimdals rusmodtagelse, hvor han krævede en udrensning i Sydslesvig ikke mindst af de “Titusinder af østprøjsiske Flygtninge, som allerede indretter sig dernede,

HÆRVEJEN

SLESVIG har fra Historiens Gry været Vejen til Danmark: Hovedvejen, Handelsvejen, Kulturvejen. Strømmen af væbnede Skarer — skiftevis fra Nord og Syd — har vandret ad denne historiske Vej.

Fra Syd kom den første tyske Invasion i Danmark 815 og fra Syd kom Vender-toget i 1043. Skæbnesvanger var den kullede Greves Invasion i det 14. Aarh., thi den indledte Holstenernes Vælde i Danmark. Næste Gang var det Svenskens Tur, da Carl X Gustav i 1658 sendte sine Tropper imod vort Land. Slesvig-Holstenerne i 1848 og de præjlsk-østrigske Hære i 1864 førte til Slesvigs Deling.

I 1940 marcherede Hitlers motoriserede Kolonner ad Hærvejen imod Nord og nu — efter Tyskernes ynkelige Nederlag — trasker Titusinder af pjaltede Flygtninge over Ejderen ad den gamle Hærvej imod Nord. Tilsyneladende den fredeligste Invasion i Hærvejens Historie og dog varler den Slesvigs Skæbnetime.

Men Strømmen gik ogsaa den modsatte Vej. Cimbrerne drog ud paa Togt. Magnus den Gode rykkede imod Venderne. Knud d. 6. erobrede Hamborg, Valdemar den Store underlagde sig Nordtyskland og Margrethe tog Kampen op imod Holstenernes — Danmarks Arvefjender. Kong Hans rykkede ind i Ditmarsken og Christian den 4. imod Kejserens Tropper. I 1948—50 ombrusede Sejrens Hymne de danske Rødkjoler, men i 1864 gik den tunge Vej tilbage.

En bidende kold Vinter trak den danske Hær sig Nord paa fra Danevirke. Skal den gamle Hærvej aldrig mere se Tropperne fra Nord?

Tegningen viser de forskellige here, som i historiens løb har invaderet Danmark sydfra. Man ser de holstenske grever, svenskerne fra 1600-tallets krige, franskmænd fra Napoleonskrigene, preusserne fra 1864, nazisterne og til sidst flygtningenes pjaltede flok, som varler Slesvigs skæbnetime. Panoramaet fremkom i Det Brændende Spørgsmål nr. 6, 20. juni 1946 med den under tegningen gengivne billedtekst. Senere blev billedet også brugt i Grænseforeningens blad "Grænsen", februar 1947.

som om Landet var deres". Videre hed det, at det ulykkelige Sydslesvig, "overskyldet af østprøjsiske og sudetertyske Flygtninge indtil det tredobbelte af Indbyggertallet", skulle hentes hjem nu. Ved Dannevirke skulle Danmark bygge et værn mod "slaviske Voldsmænd baade kulturelt og materielt".

Slesvig-Ligaens bestyrelsesmedlem og senere formand Peter Kragelund mente i samme nummer, at det kun var flygtningetrykket og flygtningenes modarbejde, der stod i vejen for et fuldstændigt sindelagsskifte hos det hidtidige tyske flertal. Hvis flygtningetrykket var fjernet eller i det mindste lettet, ville det store flertal af sydslesvigerne blive danske.¹⁰⁸ Senere numre fortsætter med at skildre, hvordan flygtningene støttede eller endda overtog det tyske modarbejde: "nyt Liv har Tyskhedsarbejdet aabenbart faaet fra de Østpreussere og andre tyske Flygtninge, der [...] efter god tysk Skik breder sig paa de Pladser, der tilkommer Landets egne Børn, som de naturligvis ser ned paa med den sædvanlige suveræne Foragt", skrev den i Jaruplund fødte adjunkt J. H. Büchert i januar 1946.¹⁰⁹ Hans karakterisering af flygtningene som de evigt onde tyskere blev suppleret i næste nummer med civilingeniør Ib Langsteds indtryk fra Sydslesvig, hvor han havde iagttaget, at de slesvig-holstenske kredse var kommet i aktivitet igen, "flittigt understøttet af Flygtningeskarerne, som fra Østpreussen og Sudeterland har søgt mod Nord til et andet tysk Grænseland". Men der var håb, for "sejgt og stadigt arbejder Sydslesvigerne, dansk- og tysktalende, og Friserne, trods det enorme Tryk fra de hjemstavnsfremmede

Flygtningeskarers Side, paa at overbevise den lidet troende danske Befolkning om Ægtheden af deres nyvakte Vilje til Danskhed”.¹¹⁰

Efter kommunalvalget i 1946 konstaterede J. H. Büchert en ny slesvigsk fællesskabsfølelse, hvor danske og tyske slesvigere angiveligt godt kunne finde ud af at samarbejde med gensidig agtelse, men “Holstenismen vil gøre alt, hvad der staar i dens Magt for at fremme Hadets nedbrydende Kræfter”.¹¹¹ Han blev suppleret af den tidligere landsformand for Konservativ Ungdom, Leo Dane, en måned senere: enten sørgede Danmark for at danskheden blev herskende i Sydslesvig, eller landsdelen ville gå en fremtid i møde som “overbefolket østprøjsisk Koloni, hvor Danskheden vil gaa til Grunde i Undertrykkelse og Fortvivlelse”. Samme nummer bragte Peter Kragelunds ord til det nye år: “Enhver maa blive klar over, at hvis vi ikke hjælper vore sydslesvigske Landsmænd bort fra Tyskland, svigter og forraader vi dem, udleverer dem til fremtidig Hævn og Gengældelse og gør dem til et Mindretal mellem de fremmede Østpreussere og Sudetertyskere”.¹¹² Med udsigten til landdagsvalget i april 1947 blev der givet den prognose, at flygtningene ville komme til at dominere endnu mere over de hjemmehørende. “For hver Dag, der gaar, faar Flygtningene større Indflydelse, for hver Dag, der ventes, indgaas der flere og flere blandede Ægteskaber.” Hvis Danmark ikke krævede Sydslesvig nu, ville det blive til et “nyt Østprøjsen eller rettere et nyt Warthegau”.¹¹³

Næste måned præsenteredes endnu flere erkendelser om flygtningenes indtrængen i Sydslesvig. Slesvig-Ligaens næstformand Holger Dahls kommentar: “Flygtningephobningen i Sydslesvig er af alle Danske erkendt som den store Fare for vort Land. Grænsens Sikkerhed er truet ved dette Folkepres, og Faren for Ekspansionshensigter fra de erobningslystne, rabiante Østprøjsere er erkendt fra Regering og Rigsdag, men dermed er det i Praksis ogsaa Slut med Erkendelsen. Prøjserne er en Blanding af Slaver og Germaner, og Bastarder er sjældent heldige, ejheller som Naboer.”¹¹⁴ Til folketingsvalget den 28. oktober blev der så lagt ekstra krudt på. “Af dets Resultater afhænger det, om Sydslesvigerne kan skimte Lys forude, eller om de skal gaa ind i en ny Køllerperiode uden aktiv Støtte fra den danske Regering. Holstenerne og Østprøjserne jubler allerede ved Tanken om de negative og ligeegyldige Kredses sejr i Danmark. Hævn og Gengældelse venter vore sydslesvigske Landsmænd. [...] Nordslesvig og Danmark udsættes for den alleralvorligste Fare, naar Sydslesvig bliver et nyt Østprøjsen.” Det blev påstået, at et “flygtningemættet” Sydslesvig vil

skabe flere problemer for Danmark end et genforenet Sydslesvig, og Leo Dane konstaterede Oktober-notens fallit: "Flygtninge-flertallene i Byraadene i Rendsborg, Husum, Vesterland og andre Steder lukker konsekvent Danskerne ude af de vigtigste Udvalg; danske Arbejdere fra Sydslesvig tvangsudskrives til Minearbejde i Ruhr og Oprydningssarbejde i Hamborg, mens Flygtningene tager deres Pladser; den socialdemokratiske Kieler-Regering arbejder febrilsk med en varig Bosættelse af de store østprøjsiske Flygtningemasser. Der forberedes en vidtgaaende Tvangsaflevering af Sydslesvigs Jord til Flygtningene. Et andent Lovforslag forbereder Konfiskation af Tøj, Møbler, Husholdningsgenstande, Maskiner og Værktøj – i Almindelighed uden Erstatning – til Fordel for en Masse-Bosættelse af Flygtninge lige syd for vor Grænse. Hvad der nægtes de danske Sydslesvigere har Flygtningene: Fulde politiske Rettigheder. Og de bruger dem til at undertrykke Danskheden." Landsregeringen i Kiel ledes "betegnende nok" af en "østtysk Flygtning", lød det i Slesvig-Ligaens opråb til folketingsvalget.¹¹⁵ Hermed præsenteredes et firkantet billede af forholdene i Sydslesvig: det var alene holstenerne og især flygtningene, der var årsag til den nationale konflikt, det var dem, der truede alle sydslesvigere og Danmarks sikkerhed.

Tonen fortsatte. J.H. Bücherts julebudskab: "I det hele taget bliver Flygtningenes Indflydelse større Dag for Dag og truer med at gøre Sydslesvigerne hjemløse i deres egen Hjemstavn. Som den største Trusel hænger nu Jordreformen over Hovedet paa Sydslesvigerne, den der skal give Hjemstavnret til 100.000 Fremmede i den gamle danske Landsdel." P. Kragelund i samme nummer: "Flygtningene og Holstenerne ved ogsaa, hvad Kampen gælder, derfor søger de med alle Midler at konsolidere deres Stilling nu; de vil erobre Sydslesvig, de vil bosætte sig der. Sydslesvig er paa Vej til at blive et nyt Østprøjsen, og inden længe er det en fuldbyrdet Kendsgerning, hvis ikke Sydslesvigerne har Held til at forhindre det." Om omvalget i Glücksborg i november 1947 berettedes, at det her lykkedes tyskerne "at berede den indfødte Befolkning den Skæbne, der er tiltænkt dem overalt i Sydslesvig: At udelukke dem fra Styret af dens egne Anliggender." Bladet citerede det norske månedsskrift Tyrihans, der i sit november-nummer skrev, at flygtningeproblemet var en sag, der angik hele Norden: tyskernes mål "er å kjøre en kompakt befolkning av slaviske østprøysere opp mot Danmarks grense og utrydde alt dansk i det gamle danske land og neste gang tiden er inne velter de nordover og rikets saga er ute". I Sydtønder-kreds dag

havde det tyske flertal i efteråret 1947 imod SSFs stemmer indmeldt hele kredsen i den tyske grænseforening Schleswig-Holsteinischer Heimatbund på foranledning af lederen for de tyske frisere, pastor Rudolf Muuß. Dette refererede Thyras Vold under overskriften “prøjsermanerer i Nibøls kredsday: “med hjælp af de østprøjsiske Stemmer mod den hjemmehørende Befolknings Ønsker” var kredsen “ganske efter bedste Nazimetoder” blevet indmeldt i den slesvig-holstenske hjemstavnsforening.¹¹⁶

Heller ikke i 1948 vaklede Thyras Vold i sin vurdering af de sydslesvigske forhold. Den britiske note, der stillede den danske bevægelses politiske anerkendelse i udsigt, blev kommenteret med “en Ret Linser for Førstefødselsretten”. De danske sydslesvigere skulle opgive alt for at få deres førstefødselsret, “Retten til politisk Ligestilling med Flygtningene og de af dem støttede tyske Partier”. Forholdene blev ellers mere og mere katastrofale for sydslesvigerne: “Tyske Statsinstitutioner søger i stadig stigende Millionbevillinger til Bosættelse af Flygtningene i Sydslesvig. Den lokale Befolknings Vilje underkendes ved Annullering af Kommunevalg saa snart der er ført saa mange Flygtninge til Egnen, at de udgør et sikkert Flertal. [...] Det er ogsaa paa sin Plads at spørge, hvorfor vi skal finde os i, at der Uge for Uge pumpes nye Flygtninge ind i den i Forvejen af Flygtninge overbelastede Flensborg By – tilmed Flygtninge, der kommer lige fra Danmark. Hensigten er ganske aabenlys: Det danske Byraadsflertal i Flensborg, skabt af den sydslesvigske Befolknings frie Vilje, skal søges knægtet ved Flygtningemassernes Hjælp.”¹¹⁷ I juni-nummeret er det jordreformens tur, som englænderne nu havde godkendt i stærkt reduceret form. Her advaredes igen om de katastrofale følger, hvis jordreformen blev ført ud i livet: den ville “virke som det hidtil kraftigste Slag mod de hjemmehørende Sydslesvigere baade nu og fremtidigt. Bosættelse af store Flygtningemasser vil i Løbet af faa Aar fuldstændig forandre Landsdelens folkelige S sammensætning og bevirke, at de hjemmehørende Sydslesvigere kommer ud for et uhyre Pres”. Lignende tanker udtryktes i en resolution vedtaget af tillidsmænd og andre medlemmer af nogle Slesvig-Liga-distrikter på Randers egnen. Her frygtedes at “den østpreussiske Flygtningemasse” snart ville have fordrevet den danske befolkning fra Sydslesvig, når den blev permanent bosat ved gennemførelsen af jordlovene. Flygtningene var også gennem uærlig virksomhed ved at fortrænge de hjemmehørende i erhvervslivet. Beretningerne blev støttet på “meddelelser” i den slesvig-holstenske presse om tilfælde, hvor man havde frataget hjemmehørende bønder

retten til deres jord og givet den til flygtninge, samt med at berette om en sag i Sydslesvig, hvor en østpreussisk flygtning blev idømt 300 rigsmark i bøde for bedrageri, "som han i sin egenskab af at være sortbørgsgrossist kunde betale af vestelommen."¹¹⁸

I august-nummeret berettede Peter Kragelund fra et besøg i det sydligste Sydslesvig, i Gettorp i Jernved (Ekernførde kreds). Ekernførde kreds var den sydslesvigske kreds, der var hårdest belagt med flygtninge. Lige som andre danskere på besøg i Sydslesvig lagde Kragelund mærke til det uforholdsmæssigt store antal mennesker på gaden: "Ser man nøjere til, opdager man hurtigt, at det ikke er Sydslesvigere, der slentrer af Sted uden Maal, men Flygtninge. [...] Man lærte hurtigt at skelne, de fleste Flygtninge har jo et umiskendeligt slavisk Præg; de hjemmehørende havde iøvrigt ikke Tid til at spille Tiden, de arbejdede (og forsørgede derved baade sig selv og Flygtningene). Jeg vidste jo nok i Forvejen, at Flygtningeproblemet var stort i de sydlige Egne, men denne Strøm af mennesker virkede alligevel kraftigt." Så beskrev han flygtningelejrene: "Det er fantastisk, at Mennesker kan leve under saadanne Forhold og intet gør for at komme bort til andre Egne, hvor Flygtningephobningen er mindre. Forklaringen er maaske, at mange af disse Folk er Mennesker, der ogsaa tidligere har levet under usle Forhold." De gængse fordomme om flygtningene gentages: de er dovne, uden eget initiativ og lever på den hjemmehørende befolknings bekostning. Andetsteds i samme nummer citeres et trusselsbrev mod de hjemmehørende, formuleret "med prøjsisk Brutalitet: 'Endnu venter vi for at se, hvorledes I øser af fulde Kar, I, der ikke har mærket noget til Krigen. Endnu er det Tid frivilligt at afgive fra jeres Overflod. Endnu er det Tid til at erkende Øjeblikkets Krav. Ellers: Ve jer! Vi vil ikke vente længe mere. Vi vil vove det, naar I ikke forstaar Tiden, at jage jer ad Helvede til, og jer Straf vil blive haardere, end den, der har ramt os'."

Thyras Volds kommentar: "Det vover Østprøjsere og Sudetertyskere at byde Sydslesvigs egne Børn. Det er Folkeslag af den Kaliber, vi faar til varige Naboer ved vores Sydgrænse i gammelt dansk Land."¹¹⁹ December-nummeret fortsatte med at tegne skrækbilleder uden at tage det for nøje med kendsgerningerne. På grund af Kiels bosættelsesplaner for flygtninge var hjemmehørende angiveligt blevet tvunget til at søge arbejde i Frankrig og Schwarzwald. At det i 1948 faktisk var umuligt at udvandre fra Tyskland til Frankrig eller uden den pågældende kommunes tilladelse at flytte til en anden by, glemte redaktøren. Så hævdedes det, at der "konstant anbringes" flygtninge

på udstykket jord, hvormed en sydslesvigsk familie angivelig hver gang berøvedes sit eksistensgrundlag. “For de hundredetusinde flygtninge, der bosættes, må et tilsvarende antal sydslesvigere forsvinde.” Desuden kunne østpreusserne i modsætning til de tyske slesvigere aldrig blive loyale naboer: Tyskerne ville med deres politik opnå, at Sydslesvig blev overfyldt af grænsekamps-specialister.

En moderat plan fra det vesttyske Wirtschaftsrat i Frankfurt, at alle hjemmehørende landmænd skulle afgive ca. 2-3% af deres jord til flygtninge, blev refereret under overskriften “Sydslesvigs jord i fare. Flygtninge på de hjemmehørende gårde”.¹²⁰ Man får indtrykket, at Thyras Vold bliver mere hadefuldt, jo mere tyskerne igen optræder selvbevidste. Et interview med ministerpræsident Lüdemann og Richard Schenk i Berlinske Tidende kommenteres for at indeholde

Lige fra årsskiftet 1945-46 spillede flygtningeproblemet en stor rolle for Sydslesvigsk Udvalg af 5. maj 1945 i arbejdet for at skabe opbakning til en mere offensiv dansk Sydslesvig-politik. Programmet blev tydeliggjort med denne tegning, som blev ledsaget af skiftende tekster. Varianten til venstre fremkom i Det Brændende Spørgsmaals introduktionsnummer ved årsskiftet 1945/46. Udgaven herover kom i nr. 5 af samme blad den 25. maj 1946. Grænseforeningens blad Grænsen benyttede tegningen i december 1946.

Flygtningene blev fremstillet ikke kun som trussel mod de danske sydslesvigere, men mod selve Danmarks sikkerhed.

løgn. “Enhver ved dog, at Kielerregeringen og dens Tilhængere – især de østprøjsiske Flygtninge – har indledet en forbitret kamp mod Danskheden i Sydslesvig.” Schenks udtalelse at der kunne blive tale om en afstemning om 10-20 år afvistes: “I løbet af 10-20 Aar skal Tyskerne nok faa fortrængt saa mange af de hjemmehørende Sydslesvigere til Fordel for Østprøjserne, at de Hjemmehørende vil

være et Mindretal.”¹²¹ Da Thyras Vold i februar citerer statistikker over ledigheden blandt flygtningene blev det tydeligt, at det kun var en myte, at unge sydslesvigere blev fortrængt af flygtninge fra deres arbejdspladser. Tallene viste entydigt, at flygtninge i langt større omfang end de hjemmehørende var ramt af arbejdsløsheden, men den konklusion leder man forgæves efter i Thyras Volds kommentar.¹²²

I marts-nummeret konstateredes at “den hjemmehørende sydslesviger møder alle vegne det aggressive østprøjsiske folkeelement, der begunstiget af lovgivningen albuer sig frem i sin – i og for sig forstaaelige – angst for at komme for sent under kapløbet om eksistensmulighederne i den nye hjemstavn”. Men også ad anden vej var østpreusserne ved at overtage herredømmet: En “neutral” sydslesviger citeredes for at udtale, at østpreusserne blandede sig med den hjemmehørende befolkning gennem ægteskab, så stærkt, at den demografiske udvikling ville gøre Sydslesvig til en østpreussisk provins. Senere ville Danmark få besvær med at standse østpreussernes indtrængen i Nordslesvig. Men for Sydslesvig var det nok for sent: “Sydslesvig forekommer mig i dag som en belejret fæstning. De dansksindede og frisere sidder i fæstningen og forsvarer den. Belejrerne er østprøjsere, som stadig får forstærkning, og en skønne dag må de belejrede kapitulere.”¹²³

Sydslesvigsk Udvalg af 5. maj 1945 udsendte tidsskriftet *Det brændende Spørgsmål*, og her tegnedes et lignende billede. Allerede i introduktionsnummeret, der udkom i slutningen af 1945, var der en stort opsat artikel under overskriften “Østprøjserne erobrer Sydslesvig”. Her hævdedes det, at østpreussiske nazister var ved at overtage styret i Sydslesvig. Briterne havde undladt at fjerne en del nazistiske embedsmænd, og nu rekrutteredes nye blandt deres meningsfæller blandt flygtningene. Det begyndte helt i forvaltningens top: den nazistiske overpræsident Hoevermann havde således besat en række vigtige embeder med “nazistiske østpreussere”, således landrådsmedlemmerne i Sydtønder-, Husum- og Slesvig-kredsene. Desuden fik flygtningene tildelt næringsbeviser i stor stil, bag hvilket lå den klare politik at bosætte dem i Sydslesvig.¹²⁴

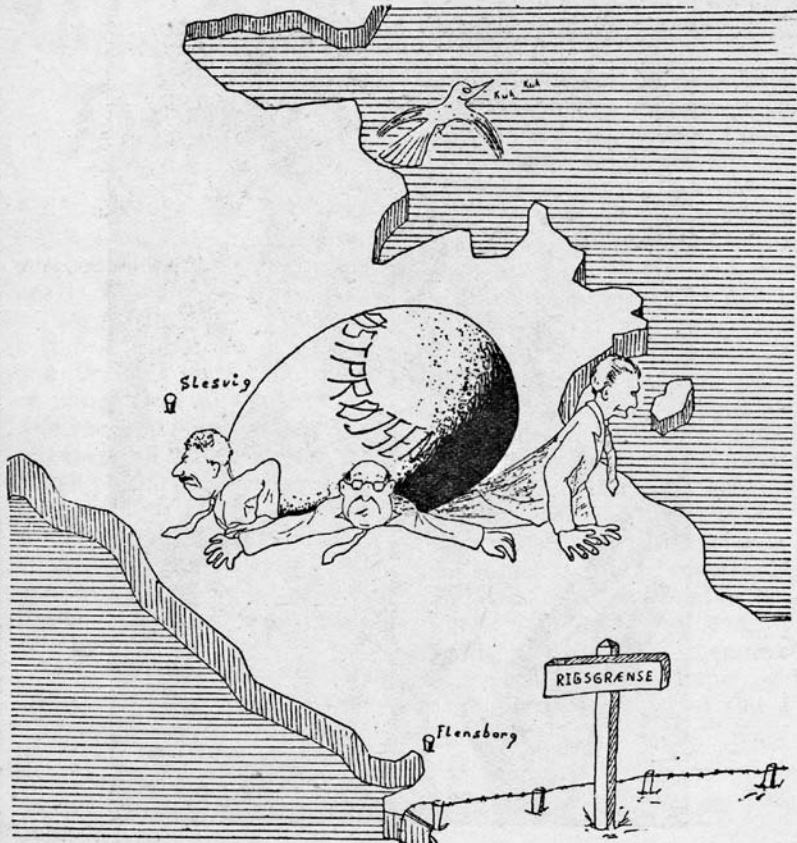
I det første regulære nummer i januar 1946 optrådte flygtninge igen i en almen leder om Sydslesvig af Erik Haunstrup Clemmensen. Han nærmest fordoblede det faktiske flygtningetal til over en halv million, der i de allerfleste tilfælde kom fra Østpreussen og Sudeterland, “Tysklands uroligste Grænseegne”, og som nu søgte varigt at bosætte sig. “Brovttende og selvretfærdige søger de at tiltage sig Magt paa de

flest mulige Omraader – de tror, Landet er allerede deres.” Han blev suppleret af Biskop Fuglsang-Damgaard, der ligeledes beskyldte flygtningene for allerede at optræde som herrefolk i Sydslesvig. Så stillede han det retoriske spørgsmål, om flygtninge fra alle dele af Tyskland “og ikke mindst de Dele, hvor de er opøvede i Aarhundreders Grænsekamp” skulle få lov til at besætte Sydslesvig og blive til “en dødelig Fare for vor Grænse, fulde som de er af Had og Hævn imod Danmark og det danske Mindretal.”¹²⁵

Dette billede blev gentaget i de næste numre. Problemet blev større, flygtningene masede sig frem over alt, og hvis de fik valget, ville det betyde danskhedens undergang i Sydslesvig.¹²⁶ Gustav Rasmussens ord om de “teutoniske Horder”, der havde invaderet Sydslesvig, ramte sandheden til punkt og prikke. Østtyskere rejste oprørsfanen over sydslesvigske kirketårne, de satte illegale plakater op med trusler mod Danmark, og de udøvede hærværk mod danske krigergrave.¹²⁷ Flygtningene ville kvæle danskheden i Sydslesvig, der udgjorde en forpost mod syd. Hvis sydslesvigerne bukkede under, ville grænsekampen uvægerlig skylle mod nord.¹²⁸ Flygtningene blev en endnu større fare i løbet af 1947, da de begyndte at blande sig med den hjemmehørende befolkning. Derfor var en snarlig fjernelse endnu mere påkrævet, ellers ville venskabsforhold og slægtskab ikke være til at bryde senere. Selvom det hidtil kun var få og “nationalt set svage Elementer”, der blandede sig med flygtningene, burde flygtningene isoleres øjeblikkeligt fra den fastboende befolkning for at standse denne udvikling.¹²⁹

Ugeavisen *Slesvigeren* var et tredje af tidens blade udgivet af Sydslesvig-aktive kredse. Bladet præsenterede flygtningeproblemet i stor opsætning i oktober 1946. 300.000 flygtninge tilstræbte varig bosættelse i Sydslesvig som led i den tyske grænsekamp. Konsekvensen var at Sydslesvig var blevet til et nyt Østpreussen. Flygtningene var blevet indkvarteret hos den hjemmehørende befolkning som gøgen, der lagde sit æg i fremmed rede, og hvor ungen så fortrængte sine værtsfolk, når den kom ud af ægget. Flygtningene var blevet et værdifuldt redskab for “det tyske Mindretal, de indvandrede nazistiske og tysknationale Embedsmænd”s kamp imod danskheden. Flygtningene trængte ind over alt, de medførte mange smitsomme sygdomme, og de ville fortrænge og absorbere Sydslesvigs danskhed.¹³⁰ Valgresultatet til kredsagsvalget i oktober 1946 blev kommenteret med ordene “Stor og afgørende dansk Tilkendegivelse, men Flygtningene skal regere Sydslesvig”. Så blev der hoveret over, at flygtningene havde fået stemmeret. Dette var en “blodig uretfærdighed” og trussel mod Danmark,

Gøgeægget

„Den tyske Ørn“ har mange Forklædninger. Her er den en Gøg, som lægger sit Æg i en fremmed Rede.

De to karikaturtegninger fra bladet "Slesvigeren" spiller på den gangse fremstilling af flygtningene i dansk propaganda: ostpreusserne er som et gøgeæg i en fremmed småfuglerede. Først fortrænger de den hjemmehørende befolkning, indtil deres sande karakter dukker frem. Ud af ægget træder den genoplivede nazisme og trussel mod Danmark. "Slesvigeren", 13. og 20. december 1946.

Gøgeægget II

Det slesvig-holstenske Gøgeæg er i fuld Udvikling.

Landspræsident Dr. Steltzer erklærer officielt: »Det er simpelthen ikke rigtigt, at et antidansk Sindelags Rødder ligger i Holstens«, mens Lederen af Flygtningegenemgangsljren i Segeberg Dr. Stantzel erklærer: »Indpumpningen af Flygtninge i Sydslesvig sker med fuldt Overlæg for at tage Danskernes Appetit paa Sydslesvig fra dem«.

og trods det klare danske flertal i den hjemmehørende befolkning var det nu “Flygtningene, de Fremmede – hadske og uforstaaende Prøjsere – der skal regere en dansk Landsdel. Med det Kendskab vi efterhaanden har – eller skulde have – til tysk Mentalitet, er det klart, hvad det vil føre til, at Flygtningene fik denne Valgret.” For at påvise den danske bevægelses rodfasthed i Sydslesvig blev der henvist til, at SSF ikke havde været nødt til at importere talere under valgkampen: under de danske valg møder var det sydslesvigere, der talte til sydslesvigere. Ved de tyske valg møder importerede man derimod fremmede talere, altså ikke indfødte sydslesvigere.¹³¹

Der blev også spillet på flygtningenes dominans i forvaltningen. Denne prioritering af flygtningene i det offentlige var et vigtigt led i den tyske grænsekamp.¹³² Flygtningenes erobring af administrationen betød den hjemmehørende befolknings fordrivelse: flygtningene havde sikret sig indflydelse i afnazificeringskommissionerne. Så snart en sydslesviger viste danske sympatier, blev han af flygtninge slæbt for afnazificeringsdomstolen og fradømt sin valgret, retten til at indtage offentlige stillinger osv. Flygtningene masede sig frem alle steder, og det nyoprettede seminarium i Flensborg-Mørvig producerede flygtningelærere “paa Samlebaand”, således at skolerne allerede var på østpreussiske hænder.¹³³ I en artikel i september 1947 præsenterede Slesvigeren forholdene i Ejdersted:¹³⁴ I denne kreds udgjorde den hjemmehørende befolkning godt 15.000, hvoraf allerede ca. 7.000 var medlemmer af SSF, mens 3.500-4.000 endnu stod på venteliste. Når man fraregner børn under 18 år, var således næsten hele den hjemmehørende befolkning medlem eller på venteliste. Der var dog 17.200 flygtninge i kredsen, og det var dem, der styrede: Af 63 ledende embedsmænd i kredsen var 37 flygtninge, og politiet bestod angiveligt udelukkede af flygtninge:

“Det er bekendt, at disse fremmedes optræden er under al Kritik. Der roves og stjæles hos de hjemmehørende Gaardmænd. Da Myndighederne staar under tysk Ledelse, er det umuligt at komme Tyvebanderne til Livs. I Garding hændte det, at en Gaardmand, der flere Gange var blevet hjemsøgt af nogle Røverbander, overraskede en østprøjsisk Bande i Færd med at stjæle fra hans Mark. Da han vilde jage dem bort, overfuldt de ham og skamslog ham. Naboerne, der imidlertid blev opmærksom paa Slagsmaalet, ilede deres betrængte Landsmand til Hjælp. Det lykkedes dem at fange en af Gerningsmændene. Paa en Fjælvojn blev Tyveknægten – med et Reb om halsen – kørt gennem Gardings og Tønnings Gader og afleveret paa Politistationen. Da politiet – som nævnt – er Østprøjsere, regner man ikke med, at Tyveknægten bliver afstraffet.”

En artikel i "Slesvigeren" i 1951 underbygger skræmmebilledet af flygtningenes majorisering af landsbysamfundene, i dette tilfælde Oversø i Flensborg landkreds: "Støt og sikkert infiltrerer de østtyske flygtninge de sydslesvigske landsbysamfund og fratager dem derved mere og mere det særlige slesvigske præg, der hidtil har hvilet over dem. Med en ihærdig energi lykkedes det de fleste steder flygtningene at trænge sig ind i landsbyernes familie- og erhvervsliv og blive rodfaste, så de slet ikke mere tænker på at forlade deres nye hjemstavn." Af de 579 indbyggere i byen var 239 flygtninge (41,3%). De var faldet godt til. Kun 15 modtager arbejdsløshedsunderstøttelse, 5 har giftet sig med bondedøtre, deraf kan 4 regne med at arve gården. 12 andre har giftet sig med kvinder fra landsbyen, 9 er blevet selvstændige håndværkere og har derved "frataget de unge håndværkssvende i Oversø enhver mulighed for selv at kunne etablere sig i deres hjemegn". Flygtningene ville aldrig forlade Oversø, og de vil altid bekæmpe danskheden i frygten for, at landsdelen alligevel en dag skulle blive dansk.¹³⁵ Budskabet er tydeligt: flygtningene havde koloniseret Sydslesvig og tilsidesat de hjemmehørende.

Den offentlige mening

Propagandaen havde den ønskede virkning i den danske offentlighed: en Gallup-undersøgelse foretaget i marts 1947 viste, at 68% af de adspurgte vidste, at der fandtes et flygtningeproblem i Sydslesvig. I middelstanden og hos de bedrestillede nåede kendskabet til problemet endda op på 82% hhv. 88%. Den sydslesvigske propaganda havde sågar medført, at problemet blev overvurderet af dem, der mente at kende til dets omfang: På spørgsmålet, hvor stort antallet af flygtningene i Sydslesvig var, kunne 33% af de adspurgte ikke svare. Af dem, der svarede, mente dog de fleste, at der var flere flygtninge i Sydslesvig end hjemmehørende (31% af alle adspurgte), mens kun 18% af de adspurgte svarede korrekt, at der omtrent var lige så mange flygtninge som hjemmehørende. 88% af de adspurgte mente, at man fra dansk side burde hindre en fast bosættelse af flygtninge i Sydslesvig, og 82% var imod, at flygtningene fik de samme politiske rettigheder som den hjemmehørende befolkning.¹³⁶

Også private Sydslesvig-aktivister overtog den skildrede fortolkning af Sydslesvig-spørgsmålet og skrev læserbreve og kronikker for at mobilisere opinionen. Således skrev den indflydelsesrige skibsreder A. P. Møller flere længere læserbreve i danske og engelske aviser for at propagere Danmarks interesse i en snarlig fjernelse af flygtningene fra

Sydslesvig. Allerede i slutningen af 1946 havde A. P. Møller henvendt sig til den sydslesvigske redaktør Jacob Kronika (Nationaltidende og Flensborg Avis) og Hans Peter Jacobsen for at få pålidelige statistiske oplysninger om flygtningene, deres herkomst og aldersfordeling. Jacobsen (1893-1952) var født på Als, men var vokset op i Ekernførde og havde studeret i München og var derfor kommet på afstand af sine dansk-slesvigske rødder. Dem genopdagede han under nazismen, hvor han levede i Angel i "indre emigration". I den første efterkrigstid blev han en af den dansksindede bevægelses vigtige ideologiske aktører, inden han i slutningen af 1940'erne atter drog til München. I brevet havde A. P. Møller taget afstand fra dem der havde bagatelliseret flygtningeproblemet, da det hovedsagelig drejede sig om fattige, gamle, kvinder og børn. "Børnene er der intet beroligende i; thi de vokser op og vil være tysk Ungdom; tyske Kvinder er efter min Iagttagelse mere nationalt fanatiske end tyske Mænd; saa ej heller dette er beroligende." A. P. Møller mente at den ideale løsning ville være kun at flytte børnene og mænd og kvinder under 50, mens de ældre skulle have lov til at blive boende; og det gjaldt både de sydslesvigske flygtninge og flygtningene i Danmark.¹³⁷ A. P. Møller fortsatte sin brevveksling med Hans Peter Jacobsen, som sendte alt det statistiske materiale, der kunne "skræbes sammen".¹³⁸ På grundlag af de ham tilsendte oplysninger henviste A. P. Møller i sine læserbreve til, at befolkningstætheden i Sydslesvig var dobbelt så stor som i Nørrejylland og over fire gange så stor som i Nordslesvig. Især overvægten af kvinder blandt flygtningene truede som en fare, "thi min Iagttagelse gennem mange Aar har været, at tyske Kvinder gennemgaaende er fuldt saa nationalt bevidste, men mere nationalt fanatiske end tyske Mænd. Paa Grund af de uundgaaelige ægteskabelige Forbindelser kan dette ikke undlade at faa Indflydelse paa den fastboende Befolknings Tankegang."¹³⁹ A. P. Møller fortsatte med at agitere mod flygtningene i de danske aviser med brug af de kendte klichéer. I oktober 1947 kunne man fra hans hånd i Nationaltidende igen læse en artikel: "Faren ved det nye Øst-Preussen i Sydslesvig." Her var der bl.a. tale om de ca. 300.000 "Preussere" i Sydslesvig, "væsentligst Østpreussere, Preussens Forpostfolk mod Øst, nationalt aggressive, hårdføre, nøjsomme og med meget

Skibsreder A. P. Møller var blandt de indflydelsesrige danske privatpersoner, der blandede sig i det sydslesvigske flygtningespørgsmål ved i en lang række artikler og læserbreve i danske dagblade at advare om den trussel, flygtningene udgjorde mod Danmark. Indlæggene blev offentliggjort i bla. Berlingske Tidende og Nationaltidende og gentaget i grænsepolitiske tidsskrifter som Det Brændende Spørgsmaal og i Flensborg Avis. Indlægget her er fra Flensborg Avis 9. januar 1947.

Faren ved det tyske Folketryk paa den dansk-tyske Grænse

Af Skibsreder A. P. Møller.

Jeg har tidligere, i „Berlingske Tidende“ den 23. Marts f. A. og i „Nationaltidende“ den 14. Oktober f. A., søgt at klarlægge for det danske Folk, hvilken Fare for Danmarks Sikkerhed den uhyre Ansamling af tyske, hovedsagelig østprøjsiske Flygtninge i Sydslesvig indebærer. Nu synes det mig tilstrækkeligt at indprente Offentligheden følgende Tal:

Befolkningstæthed

pr. Kvadratkilometer:

I Sydslesvig (inkl. de tyske Flygtninge og blandt den fastboende Befolkning inkl. de Tyske, som ikke hører Landsdelen til) 131
I Nordslesvig 23
I Nørrejylland 63

Faa vil være optimistiske nok til at tro, at den nuværende Grænse, en Streg trukket tværs over Halvøen, i det lange Løb vil kunne modstaa dette kunstigt skabte Folketryk. Sproggrænse og Sindelagsgrænse vil uvægerlig glide nordefter, og Landegrænsen vil sikkert før eller siden følge efter. Det altsynlige Løsen „Fra Adriaterhavet til Skagen“ vil være rykket sin Virkeliggørelse nærmere.

Om de tyske Flygtninge i Sydslesvig foreligger følgende omtrentlige Tal:

Fastboende Befolkning (incl. fremmede tyske Elementer ..	322 000
Tyske Flygtninge	298 600
Heraf over 60 Aar	9 Proc.
Heraf under 14 Aar	29 Proc.
Mandligt Køn	43 Proc.
Kvindeligt Køn	57 Proc.

Personer over 60 Aar eller maaske over 50 55 Aar indebærer ingen varig Fare, og de vil uden Risiko for Danmark kunne forblive i Landsdelen. Danmark, der slap saa forholdsvis let gennem Krigen, maa ogsaa kunne forsørge dem. De yngre Aldersklasser indebærer derimod en dødelig Fare for Fremtidens Danmark, og nu, da Beslutninger skal træffes, bør denne Fare med alle Midler søges forebygget. Kvindekønnets unaturligt høje Procenttal kan kun skyldes Forhold i de voksne Aldersklasser; thi blandt de mindreaarige maa Forholdet mellem Hankøn og Hunkøn antages at være omtrent normalt. Nogen Beroiligelse ligger der for Danmark næppe i, at der blandt Flygtningene er saa mange Kvinder; thi min Iagttagelse gennem mange Aar har været, at tyske Kvinder gennemgaaende er fuldt saa nationalt bevidste, men mere nationalt fanatiske end tyske Mænd. Paa Grund af de uundgaelige ægteskabelige Forbindeiser kan dette ikke undlade at faa Indflydelse paa den fastboende Befolknings Tankegang.

De mindreaariges Antal er procentvis overordentlig højt, hvilket naturligvis stærkt forøger den fremtidige Fare ved det tyske Folketryk.

Ansvarret ligger nu hos Regering og Rigsdag, men mest hos Regeringen; der er i Livet Situationer, hvor der maa handles under Ansvar.

København, den 7. Januar 1947.

A. P. Møller.

stor Fødselshyppighed. [...] Forbliver de østpreussiske Indvandrere i Sydslesvig, vil Tyskheden uvægerligt trænge nordpaa.”¹⁴⁰

Også læge Aage H. Myling-Petersen fra Fredericia malede et skrækbillede for den danske sag både nord og syd for Skælbækken, hvis flygtningene fik lov at blive. Flygtningenes fjernelse ville derimod medføre en yderligere fremgang for danskheden. Derfor måtte Danmark kæmpe for en varig fjernelse af flygtningene, hvilket kun ville være muligt ved en adskillelse af Sydslesvig fra Tyskland.¹⁴¹ Formanden for Sydslesvigsk Udvalg af 5.maj 1945, L. Hansen Larsen, appellerede i november 1947 til statsminister Hans Hedtoft om at føre en mere aktiv Sydslesvig-politik, fordi forholdene i Sydslesvig blev værre og værre på grund af flygtningene. De hjemmehørende måtte give fortabt, hvis der ikke snart skete en “udtømning” af flygtningene. Når gårde blev solgt, hvor der ingen arving var, var det mest østprøjsiske flygtninge, der fik dem. Når en gård forpagtedes ud, så i reglen til østprøjsiske flygtninge, fordi en forpagtningskontrakt skulle godkendes af administrationen, hvor der “praktisk talt” kun sad flygtninge, der først og sidst ville hjælpe andre flygtninge. De østprøjsiske flygtninge giftede sig ind i den hjemmehørende befolkning. Børnene fik overvægt: i Flensborg fødtes der hen mod tre gange så mange børn i flygtningefamilier som i hjemmehørende familier. Østpreusserne havde desuden en så pågående mentalitet, at de snart ville have erobret alle embedsstillinger og tillidshverv, og herfra støttedes de i erobringen af det private erhvervsliv. Sydslesvig blev udhungret og forarmet på grund af det høje flygtningetal.¹⁴²

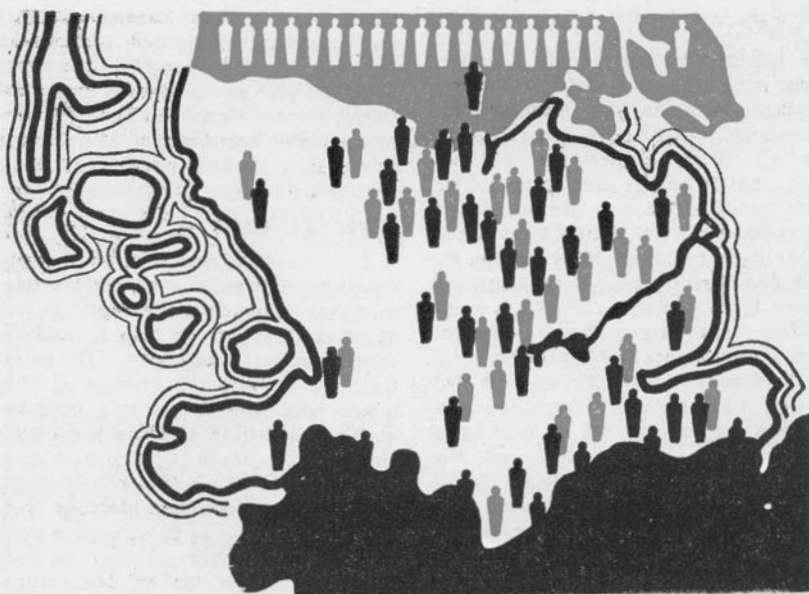
En fuldmægtig fra Indenrigsministeriets sundhedskontor berettede efter en rejse til Sydslesvig i oktober 1945 om den store politiske fare, flygtningene udgjorde: “De Landsfremmede oversvømmer de slesvigske Gaarde og slaar sig ned overalt, aabner Forretninger, Lægepraksis og Sagførerkontor, faar Embedsstillinger og mener at have Krav paa dette ‘tyske Land’. Den sydslesvigske Befolkning er kommet i Mindretal i Forhold til disse udpræget preussiske Grænseboere, der ikke kender andet til Nordslesvigs Historie og Sindelag, end at det er revet fra Tyskland ved Versailles-Traktaten. Flygtningene vil se hen til det bedrestillede Land nord for Grænsen, og selv om Grænsen rent militært vil kunne forsvares foreløbig, vil de i det lange Løb presse Tyskheden nordpaa – for slet ikke at tale om den nye Overpræsident Hoevermanns Udtalelse om det overfyldte Flensborgs manglende Opland mod Nord. [...] Overborgmesteren [I.C. Møller] bemærkede, at Bystyret var ganske ude af Stand til at værgе sig imod denne

Flygtningeinvasion, og mente, at det var Danmarks Opgave at hindre Invasionen eller i hvert Fald skaffe sig Garantier for, at Flygtningene igen forlod Landsdelen.”¹⁴³

Andre rigsdanskere, der rejste i Sydslesvig i årene 1946-1947, var tydeligt påvirket af denne propaganda, som de fandt bekræftet i deres egne personlige indtryk. Gymnastiklæreren Solvejg Bording fra Snoghøj Højskole omtalte sine oplevelser med flygtningene i Sydslesvig flere steder i sine senere trykte “Dagbogsblade fra Sydslesvig”. Malende beskriver hun sin ankomst til Slesvig by en decemberaften i 1946: “Forbi Gottorp Slot, der er straalende oplyst – af de mange baltiske Flygtninge, som nu ødelægger de sidste rester af fordums Skønhed i dette fornemme Slot; forbi [det danske forsamlingshus/hotel] Slesvighus, der ligger øde hen med mørke vinduer og flygtninge i alle gæsteværelser”.¹⁴⁴ Under et besøg hos en velhavende, dansksindet dame i Flensborg, blev hun rystet over forholdene i damens herskabslejlighed. Damen havde kun soveværelset tilbage. “Alle de andre Stuer havde hun maattet aflevere til Flygtningene med Bord og Stole og Sofaer og Skabe, alt skal Flygtningene have, lige til Sengetøj og Sengelinned. [...] Alt hvad der kom udenfor Sovekammerdøren, kunde hun være vis paa, Flygtningene ville tage, uden tak og andet Vederlag derfor.”¹⁴⁵ At den danske lærer i Vesby ikke kunne få sin bil indregistreret blev også bebrejdet flygtningene, “for i Kørselsnævnet sidder Flygtninge som andre Steder, og de er ikke interesseret i, at den danske Lærer faar sig en Bil.”¹⁴⁶ Hun troede dog samtidig, at flygtningenes dominans i dagliglivet kun ville tjene den danske sag, “for hver Gang, Flygtningene forløber sig, vækkes de hjemmehørende til dybere Eftertanke. Men hvordan kan Flygtningene komme til at sidde i Overtal i et saa udpræget Egnsforetagende som Kørselsnævnet? Jo, Flygtningene, de kan komme ind overalt. De har mistet alle deres Papirer og er derfor førsteklasses helt igennem, desuden er mange af dem dygtige Kontorfolk, som ikke kunne undværes i det offentlige Arbejde og derfor blev hængende hjemme det længst mulige, og endelig saa er Flygtningene Østprøjsere, og det er bare at mase paa.”¹⁴⁷

Problemet fik endda en bearbejdning som teaterstykke: I 1947 skrev Sigurd Thranæs stykket “Sankemark”,¹⁴⁸ der blev uropført i september 1947 af Odense teater og senere vist i hele Danmark, angivelig næsten altid for fulde huse.¹⁴⁹ Stykket var i fire akter med ca. to timers spilletid, det var i følge Jyllands-Postens anmelder en blanding af drama og folkekomedie.¹⁵⁰ Handlingen var en ret dramatisk bearbej-

Hvad vilde De synes om 4 Millioner tyske Flygtninge i Danmark?

I Sydslesvig er der 1 Flygtning for hver Sydslesviger. I Danmark er der kun 1 Flygtning for hver 19. Indbygger.

Denne tegning gengivet i *Det Brændende Spørgsmaal* februar 1946 sætter forholdene i Sydslesvig i dansk perspektiv for at fremme forståelsen for, at en dansk indsats i flygtningespørgsmålet er nødvendig. Tegningen blev genbrugt i *Grænseforeningens* blad "Grænsen" i december 1946

delse af "Romeo og Julie"-stoffet, som følgende "Sydslesvig-danske" resumé viser:¹⁵¹

"Sankelmark, Stedet hvor mange brave danske Soldater gav deres Liv for Fædrelandet, kan man kalde enhver plet i Sydslesvig, hvor i disse Dage Mænd og Kvinder kæmper for deres Danskhed, kæmper mod Terror og Preusseraanden. To af disse Kæmpere er Klaus Brodersen, Ejeren af Sankelmarkgaarden og hans Datter Else. Begge staar for den danske Befolkning i Sognet som et Symbol for Danskheden, saa det ikke er saa forunderligt, at de tyske Modstandere bekæmper dem med alle mulige Midler.

Det er Dagen til Kommunalvalget. Om Morgenen har man fundet den gamle Hartung, Spidskandidaten for den tyske Liste, liggende død paa Sankelmarkgaardens Grund. Frantz Madsen, en af Klaus Brodersens største Modstandere, breder Rygtet

ud, at Brodersen har dræbt den gamle Hartung. Han haaber dermed at tilintetgøre den forventede danske Valgsejr. Trods alt vinder Danskerne Stemmetallet.

Men Sejrens Dag bringer Skuffelse og Sorg for Klaus Brodersen. Han erfarer, at Else er hemmeligt forlovet med en ung Østpreusser. I en Samtale med Faderen erklærer hun, at hun ikke kan svigte hendes Heinz og beder om Tilladelse til at gifte sig med ham, især da han har lovet at ville blive en Dansker. Brodersen nægter en Forlovelse og erklærer, at han hellere vil se hende død, end at hun gifter sig med et væsensfremmed Menneske.

Hun har at vælge mellem Hjemmet eller Heinz. Else kan hverken svigte Hjemmet eller hendes Kærlighed. Efter en inderlig Afsked med Heinz vælger hun – – Døden.”

Stykket formidler Sydslesvig-problemet i en form som svarer til det af mindretalsledelsen tegnede billede. Preusserne er anderledes og fremmede, og de kan ikke blive danskere. Sydslesvigerne opdagede under nazismens despoti, men især da østpreusserne kom, at de var væsensforskellige fra tyskerne.¹⁵² Den østpreussiske flygtning Hartung, spidskandidaten for den tyske liste, faldt ned fra høloftet og døde, da han ville stjæle æg fra sin vært, den gamle danske Brodersen.¹⁵³ Denne holder på en skarp adskillelse mellem dansk og tysk i grænselandet, ikke fordi danskere er bedre mennesker end tyskere, men fordi det gælder om at værne hvert dansk sted. Ligeledes kritisk kommenterer han forlovelsen mellem en af byens danskere med en østpreusser: “Det er der ogsaa en skam for en saa god dansk Mand, som dig Hans Andersen!”¹⁵⁴ Elses forlovede, Heinz, prøver alligevel at snakke sig til rette med Brodersen. Denne kan dog ikke se en mulighed for forståelse mellem slesvigere og østpreussere: “Der er den dybe Forskel, at det ene Folk har Lovene inde i sit eget Sind og derfor afskyer al ydre Tvang! Mens det andet – synes at mangle den indre Lov – og derfor dyrker Tvang og Disciplin.”¹⁵⁵ Heinz, der for Elses skyld vil opgive sin tyskhed og blive dansk bliver afvist: kun en tysksindet slesviger kan blive dansker, fordi han i sit væsen er dansk; en “ægte” tysker derimod kan aldrig blive dansk.

Sydslesvigerne og flygtningene

“An unseren Küchenherden stehen ostpreussische Flüchtlingsfrauen. In unseren Betten schlafen unsere Feinde. Wir sind ein doppelt okkupiertes Land. Auf jedem Meter unserer Erde steht ein Feind. Wenn je in der Welt ein Volk das Recht gehabt hat einen Freiheitskampf zu führen, gefolgt von der Sympathie aller anständigen und freien Menschen dieser Erde, dann sind es wir Südschleswiger, die in bitterster Notwehr versuchen, die Sündflut des Preussentums, die über unser Land hinwegspülte, zu überleben.”¹

– denne manende appel kom i september fra unge aktivister i Sydslesvig. På den baggrund vil vi nu vende blikket på den sydslesvigske hjemmefront.

Flygtningeproblemet i Flensborg Avis 1945-46

Flensborg Avis udkom dagligt alle hverdage igennem hele krigen og også umiddelbart efter krigen afslutning, omend i stærkt reduceret omfang. I sommeren 1945 berettede Flensborg Avis frimodigt om Sydslesvig-debatten både i Danmark og i Sydslesvig. Flygtningene i Sydslesvig blev imidlertid ikke anført som problem før i slutningen af juli. Der berettedes derimod hyppigt om problemet med de tyske flygtninge i selve Danmark. Først under Potsdam-konferencens forhandlinger henvistes til en artikel i Jyllands-Posten, der pegede på den sydslesvigske side af problemet. Der citeredes det allerede omtalte læserbrev af læge Aage H. Myling-Petersen fra Fredericia, hvori han henviste til de mange flygtede landmænd østfra og den fare, de udgjorde for de danske sydslesvigere og selve Danmark.²

Denne danske artikel blev anledning til, at Flensborg Avis selv tog debatten op med den kommentar, at flygtningene rummede en umiddelbar fare for, at den sydslesvigske befolkning “gennemsyres af landsfremmede Elementer, der gør Forsøg paa at sætte sig varig fast, uden stedlige Forudsætninger trænge sig ind paa betydningsfulde Poster og i det hele taget lade, som om de var hjemme”. Der udtryktes dog håb for, at der “fra bestemmende Side” blev taget hensyn til, at en grænseegn som Sydslesvig ikke ville miste sit tusindårige særpræg.³

Herefter var der igen ro om emnet indtil den 18. august, da den danske udenrigsminister Christmas Møllers besøgte Flensborg. Denne dag tog Flensborg Avis igen spørgsmålet op ved at referere til danske blade, der skrev om en "stærk østprøjsisk Indflydelse i Sydslesvig". Under overskriften "Misbrug af Gæsteret" skrev Flensborg Avis så om de ca. 35.000 flygtninge i Flensborg, hvoraf "ikke faa" allerede havde fået offentlige stillinger eller nedsat sig som næringsdrivende og åbenbart ikke tænkte på, at de kun var gæster i Sydslesvig. Der henvises til tysk modarbejde mod dansk virke i Husum og spurgtes, om "Gerningsmændene maa søges i de smaa danskfjendtlige Kredse, der endnu findes, eller i de fremmedes Rækker, der søger at skaffe sig et blivende Sted her". Selvom avisen udtrykte medfølelse over for flygtningenes hårde skæbne, måtte holdningen være entydig: "de, der er uden Hjemstavnsret her og blottet for Kendskab til Forholdene, [kan ikke] være med til at hindre en sund Udvikling. [...] Nu da Sydslesvig er blevet befriet for det gamle prøjsiske Tryk og de nazistiske Volds-metoder, [...] vilde det være urimeligt, at fremmede Elementer, der kun har midlertidig Gæsteret i vore Egne, prøver paa at spænde Ben for Landets Børn."

Den 23. august citeres igen udtalelser i den danske presse om "den nye Fare, der truer Sydslesvig". Ved siden af Robert Stærmoses allerede omtalte interview med Morgenbladet citeredes blandt andet Dannevirke, der understregede, at "Prøjserne er lige saa meget Venderer som Tyskere", og at flygtningene var "arts- og væsensforskellige" fra den hjemmehørende befolkning. Den 27. august fulgte en ledende artikel om "Østprøjserne i Sydslesvig". Den begyndte med at citere fra to danske kilder, denne gang den sønderjyske folketingsmand A. Svensson, der havde henvist til problemet i en artikel i Jydske Tidende, og en artikel i Berlingske Tidende. Svensson pegede på flygtningenes indtrængen i offentlige stillinger, og Berlingske Tidendes udenrigspolitiske redaktør fremhævede især østpreussernes herrefolkmentalitet, der var blevet opnået under den århundredelange grænse- og kulturkamp mod slaverne. Flensborg Avis' egen kommentar var imidlertid meget nøgtern og tilbageholdende: der blev kun henvist til de mange flygtninge i Sydslesvig og til problemet, hvad der skulle blive af dem.

Herefter blev der tavshed i Flensborg Avis. Overraskende er, at avisen i sommeren 1945 ikke på egen foranledning tog stilling til flygtningespørgsmålet, men kun når rigsdanske aviser havde taget emnet op. Ligeledes er det overraskende, at flygtningeproblemets indtog i

dansk politik i begyndelsen af oktober slet ikke blev nævnt i Flensborg Avis, selvom det jo var et afgørende element i den danske Sydslesvig-politik. Der er ingen entydig forklaring på dette: flygtningene optrådte i de forskellige dansk-sydslesvigske petitioner fra sommeren og efteråret 1945, og problemet blev drøftet i mindretalsledelsen og over for danske gæster allerede ved denne tid. At avisen var blevet sat under britisk forensur den 11. juni 1945 kan heller ikke bruges som forklaring. Selvom avisen skulle aflevere tre eksemplarer af alle redaktionelle artikler, annoncer og bekendtgørelser til briterne tre dage inden planlagt publicering⁴ medførte forensuren ikke et synligt kursskifte hos Flensborg Avis. Avisens kommentarer til de citerede rigsdanske artikler viser derudover, at redaktionen delte de fremsatte holdninger om flygtningeproblemet alvor. Måske hindrede alvorlig personalemangel i sommeren 1945 avisen i selv at tage fat på emnet flygtningene. Da beslutningsprocesser om avisens kurs ikke kan rekonstrueres på grund af manglende kilder, kan der ikke gives et entydigt svar på, hvorfor Flensborg Avis var så tilbageholdende over for flygtningeproblemet, da avisen endnu ikke stod under streng censur.

Den 22. oktober 1945 fik Flensborg Avis tilstillet konkrete retningsslinier, der væsentligt indskrænkede avisens muligheder for at oplyse om mindretallets Sydslesvig-politik og om den danske Sydslesvig-debat. Skrivelsen fra militærregeringen forbød omtale af:⁵

- a) Moving of the frontier
- b) Future national status of South Schleswig
- c) Criticism of refugees
- d) Criticism of authorities appointed by the Military Government
- e) Historical injustices from German side
- f) Condemning Germans in general
- g) Desires for returning to Denmark
- h) Reporting of agitating in Denmark concerning South Schleswig
- i) Future of the Danish minority
- j) Showing the Danish flag in South Schleswig
- k) When Danish ideas and customs are mentioned they must be presented on their own merits and not in contrast to the corresponding German ideas and customs

Den 21. november blev reglerne præciseret: det var stadigvæk forbudt at nævne eller drøfte grænsespørgsmålet, "the changing of the National status of Schleswig-Holstein", ønsket om at komme under

dansk styre, og visning af Dannebrog i Sydslesvig. Angående flygtningene blev bestemmelserne fra oktober lempet ved kun at forbyde kritik af den allierede politik, der førte flygtningene til Slesvig-Holsten og kritik af “appointments by Mil Gov within the German administration”, altså udnævnelser af flygtninge-embedsmænd.⁶

Censurreglerne medførte, at Flensborg Avis fra oktober 1945 faktisk i godt et år ikke kunne tage stilling til eller bare referere den videre debat i de danske aktivisters kreds om flygtningenes stilling i de kommende kommunale råd, om deres stemmeret el.l. Der kunne heller ikke bringes oplysninger om Danmarks anstrengelser for at få flygtningene fjernet fra Sydslesvig. Først den 4. september 1946 fik Flensborg Avis skriftligt tilsendt nye retningslinier, der kunne betegnes som rimelige. Avisen fik nu lov til at drøfte “the frontier question and the position of the population of South Schleswig from its historical or academic aspect and may report statements regarding the present and future position of South Schleswig from all sources”. Avisen fik også lov til at forsvare sig imod tyske angreb, og forbuddet mod at kritisere flygtningene og flygtningepolitikken optrådte ikke længere i instrukserne.⁷ Da oplaget samtidigt blev sat op til 40.000 eksemplarer må det skønnes, at mindretallets ledelse nu havde et redskab til at sprede sin holdning til flygtningeproblemet i hvert fald til de danskkyndige læsere. Hovedparten af Sydslesvigs befolkning langt ind i SSFs medlemmers rækker var dog på grund af manglende kendskab til dansk stadigvæk henvist til den tyske presse for oplysninger. Det må derfor skønnes, at Flensborg Avis’ artikler om flygtningespørgsmålet også efter oktober 1946 kun havde begrænset indflydelse på den offentlige meningsdannelse i Sydslesvig.

Personlige reaktioner og indtryk

Der er kun få kilder, der fortæller om danske sydslesvigeres og udsendte rigsdanskeres reaktioner ved deres første møde med flygtningene. Et tidligt udsagn finder vi i dagbøger ført af rektor for den danske Ansgar-skole i Slesvig by, Svend Johannsen. I februar-marts 1945 frygtede han frem for alt praktiske problemer med den ventede flygtningebølge. Duborg-Skolen havde nemlig den 1. februar været nødt til at standse undervisningen, da al brændsel var blevet beslaglagt til to ventede dampere med flygtninge. Nu frygtede han, at Ansgar-skolen kunne blive beslaglagt til flygtningene. Johannsen gjorde sig dog antagelig på dette tidlige tidspunkt ingen videregående overvejelser om de konsekvenser, flygtningenes mulige forbliven i Sydslesvig kunne

medføre.⁸ Også når det gælder danske sydslesvigeres faktiske, personlige “første møde” med flygtninge og deres personlige første indtryk af disse mennesker er der kun få kilder. En kvinde fra Flensborg, som i alt fald senere fandt sig hjemme i den danske bevægelse, skrev positivt om den flygtning, hun havde givet husly i et par uger i sommeren 1945. Han var en sød ung mand, som hun godt kunne snakke med.⁹ Også tre jernbanefolk fra Königsberg, som hun havde mødt under en spadseretur i maj 1945, beskrev hun som “ältere, nette Männer”.¹⁰ En dansksindet kvinde fra Arensted i Husum kreds skrev i marts 1945 meget medfølelse til den danske vandrelærer Jørgen Jørgensen om de flygtninge, de havde indkvarteret: “wie ist doch alles so grausam, was haben die armen Menschen alles mitmachen müssen”.¹¹ Den nordslesvigske lærer Jørgen Pors roste de hos ham indkvarterede flygtninge: “Jeg betonedede, at vi havde intet at klage over med Hensyn til Flygtningene. De havde i enhver Henseende været korrekte, høflige og ærlige og paalidelige.”¹² Sydslesvigeren Marie Meyer, som i 1946 entydigt hørte hjemme blandt de danske, beretter i sine langt senere erindringer meget rørende om, hvordan hun i foråret 1945 på vejen hjem fra værnetjeneste mødte et flygtningetræk ved Neumünster. En gammel østpreusser, der havde mistet en arm, nynnede en østpreussisk folkevise. Marie og hendes holstenske veninde sang med, hvilket fik manden til at tilbyde dem plads på sin vogn. Et par timer senere tog pigerne “bevæget afsked med vore nyvundne flygtningevenner”.¹³ Den dansksindede socialist Hans Nielsen kan derimod kun berette negativt om de flygtninge, familien havde indkvarteret i halvandet år.¹⁴

Også løs kontakt til flygtninge kunne efterlade indtryk hos danske sydslesviger og udsendte rigsdanskere, der ikke svarede til det billede, der blev spredt om flygtningene i den danske propaganda. Lærer Jørgen Pors beretter således om en samtale han havde i november 1946 med tyske flygtninge-toldembedsmænd ved den dansk-tyske grænse. De kom alle fra Pommern eller Østprøjsen. Ganske imod det i danske kredse herskende billede fik Pors det indtryk, at disse flygtninge-embedsmænd ikke var særlig optaget af det sydslesvigske grænsespørgsmål og af at bekæmpe danskheden i Sydslesvig. Det var mere polakernes og russernes besættelse af deres hjemstavn, der bekymrede dem. Under samtalen drøftede man antagelig også, hvorvidt nazistiske holdninger endnu levede i det tyske folk. Pors nævner at flygtninge-embedsmændene mente, at der var en del nazister tilbage blandt de yngre flygtninge. Imod det gængse danske billede, at især

flygtningeembedsmænd stadigvæk hyldede nazistiske holdninger, lod tolderne efter Pors' indtryk ikke til at være nazister.¹⁵ Pors var ligeledes overrasket over at få en korrekt og ikke uvenlig betjening af flygtningebetjente, da han i 1948 anmeldte tyveriet af sin cykel til politiet.¹⁶ Den danske præst i Arnæs, Peder Vigh Pedersen, berettede i juni 1947 positivt om en prædiken, Kappels "unge flygtningepæst" havde holdt.¹⁷ Det er derudover påfaldende, at der så godt som aldrig optræder sager om konkrete problemer mellem hjemmehørende og flygtninge i deres indbyrdes samliv i de forskellige bevarede kilder fra de danske foreninger. Sjældent klagedes der i dagbøger, distriktsprotokoller, resolutioner eller andre samtidige beretninger til en dansk institution over personlige problemer med indkvarterede flygtninge. Ofte blev det tværtimod fremhævet, at man havde et godt forhold til de flygtninge, der var indkvarteret i ens hjem.

Mens danskere og danske sydslesvigere således på personligt plan godt kunne få et positivt indtryk af enkelte flygtninge som mennesker, blev flygtningene som gruppe generelt betragtet negativt. Ligesom hos de tyske hjemmehørende var det følelsen af at blive trængt til side, der fandt nedslag i kilderne. Det begyndte med flygtningenes øjensynlige dominans i gadebilledet, der både faldt udsendte rigsdanskere og hjemvendte sydslesvigere i øjne. Således kontorlederen for Sydslesvig-Hjælpen, Hans Mathiesen, da han kom til Sydslesvig i februar 1946 efter at have opholdt sig i Danmark i flere år: "I Flensborg ser man ikke andet direkte Spor af Krigen end det, at næsten ingen Mennesker smiler. [...] De store Flygtningestrømme medfører en ganske unormal Trafik, især i Hovedgaden."¹⁸ En anden rigsdansker beskriver sine indtryk fra Flensborg i december 1946: "De mange Mennesker paa Gaden er saa at sige alle Flygtninge. Til Tider er der så mange, at hele Gaden er som et bredt Fortov, saa det ligner Strøget op imod Jul, det vil sige Menneskemængden, for ellers er der intet, der minder."¹⁹ Samme indtryk havde den sydslesvigske socialdemokrat Richard Vosgerau, da han kom hjem fra krigsfangenskab. Han var glad for, at krigen ikke havde nået Sydslesvig. "Men alligevel, hvordan saa land og folk ud! Ustandselig, dag og nat, strømmede flokke af fremmede folk ind, som om muligheden for at faa plads til dem simpelthen var ubegrænset. Der var ingen fra myndighederne eller de genopstaaede partier, som loftede en advarende røst, tværtimod."²⁰

Allerede fra efteråret 1945 ser det ud som om i hvert fald nogle dansksindede gjorde sig tanker om følgerne, hvis flygtningene skulle forblive i Sydslesvig. "De overvælder os og forandrer befolknings-

elementet og folkekaraktern. Bliver de her, er det ude med os”, skal den dansksindede lærer Carstensen fra Grødersby i Angel have udtalt til den rigsdanske lærer Martin Mortensen i oktober 1945.²¹ Carstensen blev i øvrigt snart en ledende skikkelse i SSF på Arnæs-egnen. I Kappel var flygtningetrykket i efteråret 1945 det daglige samtaleemne i den dansksindede købmand Carl Moltzens forretning.²²

Modstanden mod flygtningene begyndte med, at dansk- og også socialdemokratisk orienterede sydslesvigere drog motiverne bag flygtningenes massive indvandring i Sydslesvig i tvivl. Især flygtningene fra den sovjetiske zone blev beskyldt for at være uærlige i deres motiver: “Og fra sovjetzonen kom de, folk med daarlig samvittighed, bortløbne nazister, hobe af officerer, dommere og offentlige anklagere fra den hitlerske voldsjustits og forjagne detroniserede prøjsiske junkere, i massevis og stadig kun ind med dem alle!” udtalte socialdemokraten og fagforeningsmanden Richard Vosgerau fra Ekernefælde.²³ Den entreprenante tidligere socialdemokrat Georg Beckmann, som nu førte et stort ord i den danske bevægelse i Husum, gik endnu længere. Beckmann citerede i april 1948 en smædeartikel med titlen “Wir halten sie nicht” (vi holder ikke på dem) i det østtyske, kommunistiske dagblad Neues Deutschland, der berettede om de lave motiver, der foranledigede flygtningene til at forlade den sovjetiske besættelseszone. “Unter den Deutschen, die in die Westzonen kommen und sich als ‘Flüchtlinge’ ausgeben, befinden sich Berufsverbrecher, Schwarzhändler und Männer, die nicht mehr mit ihren Frauen zusammenleben wollen [und] eine große Anzahl unerwünschter Personen, die froh sind, eine Möglichkeit zum Untertauchen zu haben.”²⁴ Selvom hovedparten af de sydslesvigske flygtninge ikke var flygtninge fra den sovjetiske zone, men hjemstavnsfordrevne fra øst for Oder-Neisse grænsen, havde denne generaliserende påstand uden tvivl effekt på danske sydslesvigeres generelle holdning til flygtningene.

Der findes også danske kilder, der udtrykte en frygt for, at flygtninge bevidst kom til Sydslesvig, fordi de fik materielle goder her. Fra Ejdersted krævedes der således i februar 1947, at den danske børnebespisning i de tyske skoler skulle standses, da den angivelig trak endnu flere flygtninge til Sydslesvig. “Wird diese Anordnung nicht durchgeführt, wird sich die Kinderbespeisung als eine grosse Gefahr erweisen, weil dann der Flüchtlingsstrom erneut einsetzen wird und wir in unseren Wohnungen erdrückt werden.”²⁵ Denne frygt blev delt i det danske generalsekretariat: Skrivelsen blev sendt videre til den danske kontaktofficer ved militærregeringen, oberstløjtnant Lunding.

SSFs generalsekretær Thygesens kommentar: “Manden har ikke uret.”²⁶ Det var således en udbredt opfattelse i det danske mindretal, at Sydslesvig virkede som magnet på flygtningene, at de kom med uærlige motiver og sigtede efter materielle goder. En argumentation, der gik igen, da landdagen behandlede de forskellige love til at fremme af flygtningenes integration.

Særlig skrappt beskriver den lokale danske leder Hans Ohem, hvordan han fornemmede flygtningenes påvirkning af sin hjemkommune Hohn. Først priste Ohem det gode naboskab man havde i byen før krigen, og han fortsatte:

“Wer jetzt nach längerer Abwesenheit ins Dorf zurückkommt, erkennt die Heimat nicht wieder. Unter 20-30 Menschen, die ihm auf der Straße begegnen, ist auch nicht ein Einheimischer. Selbst die Sprache dieser Menschen versteht er nicht.”

Sammen med flygtningelejren udgjorde flygtningene en 3/4-del af byens befolkning:

“Wenn dann auch noch ein großer Teil dieser ‘Heim ins Reich gekehrten’ Deutsch-Polen, Deutsch-Letten, Deutsch-Litauer oder ähnlicher ostischer Abstammung ist, kann man sich vorstellen, wie uns in solcher Dorfgemeinde zu Mute. Von all diesen Fremden sind auch nicht 2 von Hundert dankbar, dass wir sie hier aufgenommen. Sie fühlen sich nicht als unsere Gäste, sondern mehr als unsere Herren. Sie meinen, wir sind nur dazu da, für sie zu sorgen. Der Begriff ‘Privateigentum’ ist bei ihnen kaum noch vorhanden. Sie sagen offen: ‘Wir haben alles verloren, Ihr sollt auch nichts mehr haben.’ – Man kann sich vorstellen, was wir Bauern bei einer derartigen Einstellung der Fremden an Feld und Walddiebstählen über uns ergehen lassen müssen. Der Roggen wurde von ihnen reihenweise auf dem Felde ausgedroschen, oder fuderweise in den Wald geschleppt, und die Aehren abgeschnitten. Aus Hafer, Erbsen und Bohngemenge die Hülsenfrüchte noch grün herausgerissen und der verbleibende Hafer rücksichtslos zertrampelt.”

Der følger flere skildringer af, hvor slemt flygtningene hærgede egnens land- og skovbrug. Selvom der fandtes fire politibetjente i byen, var det ikke muligt at oprette orden: betjentene foretog sig angiveligt ikke noget, da de selv kom østfra.²⁷

Ofte mødte de dansksindede også rent praktiske problemer i forbindelse med flygtningene, samtidig med at det var deres fornemmelse, at myndighederne bevidst brugte flygtningene som påskud til at genere opbygningen af et dansk foreningsliv. Da mange kommuner

på grund af pladsmangel eller uvilje mod den danske bevægelse ikke stillede lokaler til rådighed for at afholde danske møder etc., blev der ofte brugt private lokaler af de enkelte SSF-distrikter. I Ravnkær, Slesvig kreds, havde SSF-distriktet benyttet et ledigt værelse hos familien Petersen til at afholde møder, gudstjenester og dansk-undervisning. Kommunens boligkommission ville imidlertid ikke godkende denne form for særbrug, men besluttede værelset til indkvartering af flygtninge. Dette skete efter fru Petersens mening først og fremmest fordi kommunen ikke brød sig om det danske arbejde. "Hele vor Arbejde er umuliggjort. Alt gaar i Staa. Vore Møder, Sprogundervisning, Kvindeforening, Gudstjeneste og s.v.", klagede Fru Petersen.²⁸ Også i Ascheffel i Ekernfælde kreds var der problemer omkring oprettelsen af en dansk skole. Først nægtede kommunen at give en dansk lærer tilflytningstilladelse. Landsbyens første borgmester havde oprindeligt indvilget, hvis læreren ikke stillede krav om ekstra bolig. Den nye CDU-borgmester trak så i 1948 tilsagnet tilbage. Ydermere ville man nu beslutte at skolelokalerne til flygtningene: den lokale SSF-formand Egon Rasmussen havde til dette formål udbygget sin lade, men nu besluttede kommunerådet lade til flygtninge. I sin klage anførte Rasmussen at have hørt, at hvis han bare meldte sig ud af SSF, så ville han fortsat blive fri for indkvartering. Men der var også personligt fjendskab involveret: en hjemmehørende var blevet forvist af huset af Rasmussen. Han havde angiveligt truet Rasmussen med "du bist Vorsitzender von dem Dänenverein, du vergiftest unsere Kinder mit deinem dänisch lernen, dir werde ich sämtliche Ecken im Hause durchschnüffeln und alles was rein geht mit Flüchtlingen belegen". Rasmussen mente at denne episode stod bag indkvarteringsordren.²⁹

Konkurrenceforhold til den hjemmehørende befolkning

Mere alvorlig var imidlertid den fornemmede konkurrence, flygtningene udgjorde. Dette gjaldt på alle samfundets områder: bolig, skole, erhverv, forvaltning og tildeling af rationerede dagligvarer. Flygtningenes store nød medførte, at de som regel blev tilgodeset først ved uddeling af ekstrarationer og ved fordelingen af knappe varer. Da imidlertid stort set alle varer var knappe i efterkrigstiden, fornemmedes det som en tilsidesættelse for mange hjemmehørende, når flygtningene blev privilegeret. I mange tilfælde blev dansksindede sydslesvigere faktisk tilsidesat yderligere. Der er eksempler på, at de blev nægtet varer ved fordelingen af særrationer, da myndighederne gik ud fra, at de fik rigelige gaver fra Danmark. Især i de små kommu-

ner, hvor borgmestrene regerede nærmest enevældigt over fordelingen af rationeringsmærker, de såkaldte "Bezugsscheine", der var nødvendige for overhovedet at kunne købe noget i forretningerne, var der eksempler på pres på de dansksindede. Et SSF-medlem fra Mårkær-Østerskov i Angel klagede i november 1946, at man på borgmesterens kontor havde afvist hendes andragende om træsko til hendes tre børn. Hun fik at vide at hun først kunne få rationeringsmærker til sko, efter at alle flygtninge og tysksindede hjemmehørende havde fået noget. Flygtningene var "treudeutsch" og burde derfor foretrækkes. Hvis hun derimod valgte at sende børnene i tysk skole, skulle de nok få sko.³⁰ Også fra Rheide i Slesvig kreds rapporteredes, at en dansksindet fra de lokale myndigheder, det vil sige borgmesteren, blev henvist "dahin, wo er sonst auch Unterstützung fände", da han søgte om sko til sine børn.³¹ Selvom disse former for diskriminering af det danske mindretal ikke direkte var begrundet i flygtningeproblemet måtte de dog hos almindelige SSF-medlemmer efterlade en fornemmelse af at være mindre værd end de fremmede.

De dansksindede sydslesvigere følte, at flygtninge så småt var ved at overtage alle vigtige institutioner i samfundet. Man frygtede at blive fortrængt. Da en tilflyttet dansk lærer nævnte flygtningene under en samtale efter et SSF-møde i Nørre Haksted i november 1946 var reaktionerne fra de dansksindede entydige: "Vi maa tænke paa vore Børn og Børnebørn. Bliver Flygtningene, maa vore Efterkommere give tabt. Vi kæmper for vor Eksistens, rettere vore Børns Eksistens. Vi kan godt leve i Ro, men der kommer en Dag efter denne. Gør vi ikke vor Pligt nu, vil vore Børn anklage os. Vi maa først tænke paa vore egne – Vi har Hjemstavnsret her. De andre maa ud".³² En klage i november 1946 fra SSF i Ostenfeld, Husum kreds, anskueliggør problemet: Først klagedes der over den ny boligkommission, der bestod af kun to hjemmehørende imod fem flygtninge. Boligkommissionen traf afgørelse om flygtningenes private indkvartering og var dermed den institution, der mest drastisk kunne gribe ind i den hjemmehørende befolknings privatliv. Således klagedes der over de hjemmehørendes afmagt og flygtningenes magtovertagelse.³³

"So wird die sydschleswigsche Bevölkerung Schritt für Schritt von den Ostvölkern zur Seite gedrückt. Man nimmt uns die Sitten und Gebräuche durch Einsatz von Flüchtlingslehrer und Flüchtlingspastoren. Man nimmt uns die Möglichkeit sich politisch zu betätigen, indem man Parteien aufstellt die alle nur von Flüchtlingen geführt oder aber nur zum Nutzen der Flüchtlinge sein sollen, indem man den

Einheimischen alles nehmen und den Flüchtlingen alles geben will. In der Kreis und – Kommunalverwaltung setzt man Flüchtlinge ein und liefert uns somit den Klauen der Ostpreussen aus. Die Einheimische Bevölkerung geht beim Arbeitsamt oder der Volkswohlfahrt stempeln und sind noch auf das Wohlwollen der ostpreussischen ‘Machthaber’ angewiesen.”

Fire år senere havde flygtningene i denne by åbenbart gjort skrækbilledet til virkelighed og fortrængt de hjemmehørende fra deres position i samfundet: “Hvorledes en sydslesvigsk Landsby erobres af Flygtningene” lød overskriften på en Flensborg Avis-artikel i sommeren 1950. I Ostenfeld boede der nu 1000 flygtninge og 850 hjemmehørende. I Flensborg Avis’ øjne var flygtningene her ved at overtage hele landsbysamfundet: mere end halvdelen af de siden 1945 indgåede ægteskaber var blandede. 11 gårde var gået over på flygtningehænder gennem ægteskab, tre ville følge i indværende år. 19 forretninger og håndværksvirksomheder var ligeledes gået over på flygtningehænder. Mens det gik fremad for flygtningene, havde flere hjemmehørende angivelig været nødt til at flytte ind i de oprindelige flygtningebarraker. I næste slægtled ville Ostenfeld være en østpreussisk landsby, mente Flensborg Avis.³⁴

Überfremdung i skolerne

Især flygtningenes indtrængen i skolerne både som elever og lærere vakte opmærksomhed og uro hos danske sydslesvigere. Antagelig var det især landsbyskolerne, der var et problem. Her havde læreren ofte en social position i lokalsamfundet, der strakte sig langt udover at undervise børn. Afnazificeringen havde som regel medført, at den tidligere landsbylærer var blevet afskediget, fordi han havde været medlem af NSDAP eller endda Ortsgruppenleiter. I mange små landsbyer havde det været kutyme at overdrage dette hverv til læreren.³⁵ Da elevtallet i skolerne samtidig var blevet forøget ikke mindst på grund af flygtningene, herskede der stor mangel på lærere i Slesvig-Holsten. Dette medførte trængsel i skolerne og ansættelse af flygtningelærere. I foråret 1948 var således 49,4% af lærerne ved folke- og realskolerne og endda 53% af gymnasielærerne i Slesvig-Holsten flygtninge.³⁶ I Flensborg amt var der i 1947 ansat 93 hjemmehørende og 95 flygtningelærere ved folkeskolerne. Mens disse tal fra tysk side blev fremhævet som positivt resultat for landsregeringens integrationspolitik, blev de fra dansk side set som et bevis på, at flygtningene var ved at kolonisere og “forprøjsse” den hjemmehørende befolkning:

“Die ‘Lehrerstatistik per 1.3.1947’ zeigt, in wie erschreckendem Masse die ostpreussischen Lehrer sich mit Hilfe der Kieler Regierung hier eingenistet haben.”³⁷

Men også på lokalt plan klagede de dansksindede over flygtningelærerne. Fra “Sydschleswiger Verein, Ortsgruppe Ostenfeld” i Husum kreds klagedes der i november 1946 over flygtningelærernes påvirkning af børnene. Egentlig ønskede SSF-folkene en dansk skole, men da myndighederne saboterede dette ønske, ville man i det mindste have den gamle folkeskolelærer genansat. De tre nuværende lærere ved skolen var nemlig alle flygtninge fra Østpreussen. Klagerne henviste til, “dass es untragbar ist, dass unsere Kinder bei den ostpreussischen Lehrern die Schule besuchen und ostpreussische Sitten und Gebräuche lernen.”³⁸ Endnu værre var det, hvis flygtningelærerne oven i købet var katolikker, som det var tilfældet ved to af de tre lærere i Ostenfeld: “Ebenso dass es unverantwortlich ist, dass Flüchtlinge unsere Kinder unterrichten, so ist es auch unverantwortlich, dass diese Lehrer katholisch sind und evangelischen Kindern Unterricht geben.”³⁹

Også fra Wittbek fik Dansk Generalsekretariat i november 1946 en bøn om at hjælpe med at få landsbyens gamle lærer ansat. Han havde været NSDAP-medlem og var derfor blevet afskediget efter krigen. Nu var kun én af skolens tre lærere hjemmehørende, hun forstod, “sich die Zuneigung der gesamten Elternschaft zu erwerben”. Så var der en lærerinde fra Østpreussen og en fra Saarland, der var opvokset i Berlin. Sidstnævnte “verstehet nicht, sich dem hiesigen Volkscharakter anzugleichen und liegt im ständigen Streit mit der Gemeindeverwaltung”.⁴⁰ I det mindste krævede man adskilt undervisning for de hjemmehørende børn: “es wäre doch wenigstens erforderlich, dass heimische Kinder von heimischen Lehrern, und Flüchtlingskinder von Flüchtlingslehrern geschult würden.”⁴¹

Modstand mod flygtningelærere blev ofte begrundet med, at forældrene angiveligt frygtede, at deres børn i så fald ville være udsat for nazistisk opdragelse i de offentlige skoler. Frygten byggede på den antagelse, at flygtningene havde været langt mere nazistiske end gennemsnittet af den hjemmehørende befolkning. Ofte fremhævedes at Østpreussen havde været 100% nazistisk eller dog en af nazisternes højborges⁴² – de lokale glemte, at NSDAP ofte havde fået mellem 70-80% af stemmerne ved Weimar-republikkens sidste valg på landet i Sydslesvig. I danske resolutioner mod landsregeringens forhalingspolitik over for oprettelse af danske skoler blev der ligeledes hyppigt

protesteret mod, at børnene skulle undervises af flygtningelærere. I en resolution fra Bøl, Slesvig kreds, i maj 1947 hed det således: "Man kann es uns nicht länger zumuten, dass wir unsere Kinder landsfremden, zugewanderten Lehrkräften anvertrauen müssen."⁴³ Over for danske støtter blev flygtningelærere ofte brugt som distrikternes sidste argument, når de ville oprette en dansk skole, men fattede midlerne til det. Således endnu i 1950 i Nybjernt i Slesvig kreds i en redegørelse til den danske fadderskabsforening: "Tænk paa, at vore børn undervises af to prøjsere. Se, vi hader ikke flygtningene i den forstand [...]. Men vi vil have lov til at bevare vor hjemegn med dets særpræg og vi vil ikke have, at vore børn gennem deres lærere bliver præget af den tyske aand, som er os saa fremmed."⁴⁴ Helt rørende er de foranstaltninger, der blev truffet i Büdelsdorf ved Rendsborg for at afværge flygtningelærernes dårlige indflydelse: "Tagtäglich sind unsere Kinder dem ostpreussisch-holsteinischen Einfluss durch die Flüchtlingslehrer ausgesetzt." Derfor blev der så sent som i 1948 i SSF's regi oprettet to eftermiddagskurser uden for skoletiden med hver 4-timers danskundervisning og Danmarksorientering samt bøn, sang og dansk historie.⁴⁵

En anden grund til modstanden mod flygtningelærere var, at de mentes bevidst at gøre livet surt for børnene, hvis forældre havde valgt at melde sig i Sydslesvigsk Forening. "Der Flüchtlingslehrer hier in Lindau [Slesvig kreds] hat im vergangenen Jahr und auch kürzlich in der Klasse gefragt, wer von den Kindern in der Dänischen Minderheit ist. [...] Viele von unseren Kindern haben sich geschämt aufzustehen weil es unter Gelächter der grossen Anzahl Flüchtlinge vor sich geht", klagede Th. Clausen i foråret 1947 til Hans Ronald Jørgensen.⁴⁶ Også fra Ascheffel i Ekernførde kreds rapporteres der om en flygtningelærer, der havde opfordret børnene i skolens første klasse til at rejse sig, hvis deres forældre eller søskende var medlem af SSF, for så at skælde disse ud som "Landesverräter und Schweinehunde".⁴⁷ Skolemynighederne var i almindelighed i sådanne tilfælde kun lidt tilbøjelige til at disciplinere vedkommende lærere. Fra Oberreal-skolens afgangsfest i Rendsborg i 1947 berettes der om en flygtningelærer, der havde udtalt, "dass es bedauerlicherweise Eltern gäbe, die ihre Kinder für Speck verkauften, aber Gottseidank sei ein Teil der Elternschaft ja noch anständig". De elever der rapporterede dette ønskede at være anonyme, da de frygtede konsekvenser for deres eksamen "seitens der Lehrerschaft, die fast ausschliesslich aus Flüchtlingen besteht".⁴⁸

Problemet var imidlertid ikke kun lærerne. De dansksindede

sydslesvigere frygtede også, at flygtningebørn ville fortrænge de hjemmehørende børn fra de videregående skoler. Ved optagelsesprøverne til gymnasierne klarede flygtningebørn sig angiveligt bedre end de hjemmehørende børn. Problemet blev blandt andet drøftet i SSWs amtstyreelse i Husum kreds. På den ene side blev det forklaret med, at Husums gymnasium angivelig var domineret af flygtningelærere, der tilsidesatte de hjemmehørende børn. Men der ledtes også efter en videnskabelig forklaring, hvorfor sydslesvigske børn var anderledes: "Dr. Schmidt-Petersen erwähnt die Spätreife unserer Kinder und legt in längerer Ausführungen dar, dass der Entwicklungsgang unserer einheimischen Jugend klimabedingt langsamer ist." Dette 'videnskabelige' syn blev bekræftet af flere tilhøreres erfaringer: såvel de hjemmehørende børn som de hjemmehørende lærere var måske mere langsomme, men derfor mere stadige ("beharrlich"), blev der hævdet.⁴⁹

I en samling af 24 skolestile fra Duborg-Skolen fra 1948 med emnet "hvorfør jeg kom i dansk skole" nævnes også flygtningene som grund for skoleskiftet.⁵⁰ Eleverne var alle kommet på Duborg-Skolen i årene 1946 og 1947 efter flere års skolegang i tyske skoler, således at de alle havde været konfronteret med flygtninge både som lærere og som skolekammerater. En dreng fra Glücksborg beretter om en flygtningelærer fra Bromberg han havde haft i den tyske skole. Læreren havde hilst eleverne med "Heil Hitler, Kameraden", men da Hitler var død, sagde han at "Adolf" jo havde været en stor røver og tyv. Læreren var utrolig brutal mod eleverne. Da der kom en dansk skole til Glücksborg, gik næsten alle hjemmehørende børn over i denne. En anden elev fra Glücksborg var glad for at gå i dansk skole, fordi der her ikke var flygtningebørn. Selvom han nu skulle til Flensborg og gå gennem en mørk skov om vinteren var det bedre end at være i skole med flygtningebørnene. En tredje elev klagede over, at han ikke kunne forstå de østpreussiske flygtningelærere, der også var meget brutale. Lærerne fortalte meget om Königsberg og Wisla, og eleverne skulle lære østpreussiske sange. Ellers var det dog andre motiver, der dominerede i stilene: landsdelens tilknytning til Danmark, familiens danske rødder, den frie atmosfære på de danske skoler og de dårlige undervisningsvilkår på de tyske skoler.

Der frygtedes også, at flygtningenes tilstedeværelse ville svække det sønderjyske sprog ydermere i det bælte, hvor det endnu var hjemmesprog hos mange familier i 1940erne. Det sønderjyske sprogs tilbagegang var imidlertid allerede blevet forstærket gennem radioens

indtog i 1930erne. I 1946 konstaterede den danske lærer Christian Stenz en yderligere tilbagegang for sønderjysk talesprog, der dog sandsynligvis fandt sted allerede mellem årene 1932 og 1938.⁵¹ Ikke desto mindre var sønderjysk i 1946 endnu talesprog for flertallet af de hjemmehørende i sognene Ladelund, Braderup og Aventoft, mens det var ved at komme i mindretal f.eks. i Medelby sogn.⁵² Stillingen i 1945-46 var altså, at tysk var ved at majorisere dansk som talesprog også i de egne af Sydslesvig, hvor det sønderjyske havde holdt sig længst. Dette var imidlertid kun kulminationen af de sidste århundreders sprogdudvikling.

Ligesom ved det danske sprogs tilbagegang gælder det også det plattyske og det frisiske sprogs tilbagegang, at denne tilbagegang er led i en proces, der allerede begyndte i 1800-tallet og kun i begrænset omfang kan bebrejdes flygtningene. De flygtninge, der faktisk blev bosiddende i Sydslesvig, var nødt til at integrere sig i lokalsamfundene. Denne integration foregik også sprogligt: allerede andengenerations flygtninge lærte deres hjemmehørende lejekammeraters talesprog. I de dansk-talende sogne betød det, at flygtningebørn faktisk lærte sønderjysk.⁵³

Fra tysk side var man opmærksom på problemet omkring flygtningene i skolen. De tyske politikere og myndighederne nåede faktisk frem til den opfattelse, at der var en sammenhæng mellem det høje antal flygtningelærere og de sydslesvigske børns omskoling til danske skoler. I oktober 1947 rettede Schleswig-Holsteinischer Heimatbund (SHHB) derfor et brev til ministerpræsident Lüdemann, hvori denne blev bedt om at fremskynde afnazificeringen af lærerne. Dette gjaldt især de hjemmehørende lærere: det var på grund af deres langsomme afnazificering, at der var blevet ansat så mange flygtningelærere. SHHB pegede især på de mange forældre, der sendte deres børn i danske skoler; angivelig fordi de ikke ville sende deres børn i en skole, "wo ein Ostflüchtling lehrt, der nicht nur nicht plattdeutsch kann, sondern dieser Sprache sogar häufig ablehnend gegenübersteht".⁵⁴

Denne forklaring af de danske skolers attraktivitet blev i øvrigt også støttet af den tysksindede museumsdirektør i Flensborg, Fritz Fuglsang. Også han klagede i sommeren 1946 over de mange flygtningelærere: "Es ist nicht gut, daß es ganze Dörfer gibt, wo die Lehrer ausnahmslos Ostpreußen sind. Prompt tritt der Titel Heimatschulen hervor: für die Schulen der Minderheit nämlich."⁵⁵ Tilsyneladende gjorde initiativerne deres virkning. For at styrke hjemstavnsproget

blev der fra kultusministeriet i Kiel i januar 1948 udsendt et cirkulære med titlen "Pflege der plattdeutschen Sprache", hvori minister Kuklinski påpegede den fare, som tilstedeværelsen af de mange fremmede præsenterede overfor den hjemlige dialekt.⁵⁶ Ved et møde for de sydslesvigske landråder og kredsdirektører hos landsregeringens kommitterede for grænselandet, Jens Nydahl, i november 1948, blev det desuden besluttet at prioritere hjemmehørende ved besættelsen af stillinger i skolerne.⁵⁷ Den tyske frygt, at forældre ville omskole deres børn i dansk skole, når de blev undervist af en ikke plattysk-talende lærer, virker imidlertid kunstig: på de danske skoler var der jo heller ikke lærere, der talte eller forstod plattysk.

Herefter må det være tilladt at spørge: var modstanden mod flygtningelærerne en grund eller endda hovedgrunden for de talrige ønsker fra alle dele af Sydslesvig om at få oprettet danske skoler? Mange forældre begrundede deres modstand mod flygtningelærere med, at deres børn ikke skulle undervises af "landsfremmede", tilrejste lærere. Samtidig ønskede de imidlertid en dansk skole, hvor børn også stort set ville blive undervist af andre landsfremmede, nemlig tilrejste lærere nordfra! Især Südschleswigsche Heimatzeitung støttede omskolingen fra tysk til dansk skole ud fra motivet, at forældrene derved kunne undgå flygtningelærere til deres børn og benyttede konsekvent betegnelsen "Heimatschulen" om de danske skoler, selvom det drejede sig om skoler med fortrinsvis rigsdanske lærere, dansk undervisningsmateriale og dansk undervisningssprog. De danske skoler var "genforeningsskoler" og ikke slesvigske hjemstavnsskoler. Dette ændrer dog ikke sagen. For ud fra den danske bevægelses ideologi var Sydslesvig jo et gammelt dansk land, så et skel i forhold til rigsdanske lærere eksisterede ikke. I de danske øjne var det udelukkende de østtyske lærere, som var fremmede.

På baggrund af det tryk samfundet udøvede mod elever, der havde valgt den danske skole, er det svært at bedømme, hvilken betydning ønsket om at undgå flygtningelærere havde for skolevalget. Ønskerne om at oprette danske skoler begyndte at løbe ind hos Dansk Skoleforening for Sydslesvig allerede i sommeren 1945, og de faldt sammen med befolkningens ønske om at komme til Danmark.⁵⁸ Disse ønsker opstod således på et tidspunkt, hvor flygtningenes ophold stadigvæk blev betragtet som midlertidigt, og hvor flygtningelærere endnu ikke havde fået en så dominerende stilling i skolevæsenet. Skolevalg hang nøje sammen med ændringen af det nationale sindelag. Flygtningeproblemet var kun sekundært.

De sydslesvigske socialdemokrater og flygtningene

Et vigtigt aspekt i problemet “flygtninge mod danske sydslesvigere” er de sydslesvigske socialdemokraters møde med socialdemokratiske flygtninge. De sydslesvigske socialdemokraters udskillelse af SPD er blevet behandlet gentagne gange,⁵⁹ men skal dog nævnes og uddybes her, fordi der er klare indicier på, at konflikten mellem flygtninge-socialdemokrater og hjemmehørende sydslesvigske socialdemokrater på lokalt plan var med- eller endda hovedårsag for den socialdemokratiske splittelse i Sydslesvig efter 1945. Spørgsmålet er: spillede flygtningene den afgørende rolle, der bevirkede at de sydslesvigske socialdemokraters store flertal endte i den danske lejr? Det store flertal af de sydslesvigske socialdemokrater ønskede efter Anden Verdenskrig, at Sydslesvig blev frigjort fra Tyskland og sluttet til Danmark. Denne bevægelse opstod ikke straks ved kapitulationen, men var en løbende proces. Den indebar ikke ubetinget et egentligt sindelagsskifte til dansk, men var resultatet af, at mange sydslesvigske socialdemokrater efter oplevelsen af nazismen havde mistet enhver tro på muligheden for en demokratisk udvikling i Tyskland. I Flensborg by havde flere socialdemokrater sandsynligvis allerede fra 1942 drøftet mulighederne for Sydslesvigs tilslutning til Danmark sammen med forhenværende tysksindede borgerlige i den såkaldte Hattesen-gruppe.⁶⁰ Store dele af de hjemmehørende sydslesvigske socialdemokrater tilsluttede sig derudover i årene 1945-1947 det danske mindretal. Tre af 1945-sommerens petitioner, der ønskede Sydslesvigs tilslutning til Danmark, blev lanceret af flensborgske socialdemokrater, deriblandt den omtalte juli-petition, som fik godt 10.000 underskrifter.⁶¹

Hermed var der lagt op til konflikt, og meget tyder på, at det først og fremmest var en konflikt mellem hjemmehørende socialdemokrater og de i landsdelen boende, socialdemokratiske indstillede flygtninge. I landdistrikterne var flygtninge ofte i flertal eller udgjorde dog et betydeligt mindretal af medlemstallet i partiforeningerne. Det ser ud til, at flygtninge-socialdemokraterne under ingen omstændigheder ville acceptere en dansk eller endog neutral national holdning i partiet. Allerede i efteråret 1945 var der antagelig nationale konflikter omkring oprettelsen af enkelte socialdemokratiske distrikter i Sydslesvig. Mens det i Flensborg og til en vis grad også i Slesvig by stort set var de “gamle”, hjemmehørende socialdemokrater, der kunne bevare deres ledende rolle i partiet, var det anderledes i den sydslesvigske provins. Allerede i oprettelsesfasen er der dokumenteret tilfælde,

hvor socialdemokratiske flygtninge modsatte sig de danskorienterede hjemmehørende socialdemokraters politik. Da SPD i Slesvig kreds blev dannet i oktober 1945 valgtes Peter Krey som formand. Krey var også medlem af SSF. Flygtningen Hermann Windel fra Sønderbrarup, hvor flygtninge angivelig allerede havde "sprængt", det vil sige opløst henholdsvis overtaget den hjemmehørende, danskvenlige socialdemokratiske partiforening, opponerede imod at vælge en "landsforræder" som kredsformand. På dette tidspunkt var SPD imidlertid endnu ikke entydig gået over på den senere tysknationale kurs. Windel blev nemlig sat på plads af en repræsentant fra Hamborg fra partiets hovedorganisation, der ledede forsamlingen. Denne fremhævede, at "organisationen var en international organisation der omfattede 22 nationer, og danskerne havde været de bedste kammerater i koncentrationslejrene, hvor de havde frelst mange tyske fanger fra sultedøden".⁶² Også i Læk og Husum var der i foråret 1946 socialdemokratiske møder, hvor hjemmehørende partimedlemmer protesterede imod tysk-nationale tendenser hos Vesterlands socialdemokratiske viceborgmester Andreas Nielsen og den af Schenk indsatte socialdemokratiske kredsdirektør i Husum kreds, Franz Suchan, der var af sudetertysk afstamning. Og i Ejdersted skal der ligeledes i foråret-sommeren 1946 have forekommet en fortrolig samtale mellem den dansksindede Wilhelm Hönck og en socialdemokratisk og en kommunistisk funktionær om at "sprænge" partierne og dermed at overføre de hjemmehørende arbejdere til den danske bevægelse.⁶³

I løbet af vinteren 1945-1946 blev det imidlertid tydeligt, at de sydslesvigske socialdemokrater kom i konflikt både med partiets stærke mand, Kurt Schumacher, og med provinsstyrelsen i Kiel. Schumacher havde allerede siden sommeren 1945 været i gang med at genopbygge det tyske socialdemokrati og så det frem for alt som sit mål at opretholde et samlet, forenet Tyskland. Han havde allerede i sommeren 1945 med stærke ord udtalt sig imod enhver separatisme.⁶⁴ Heller ikke SPDs slesvig-holstenske provins/landsstyrelse i Kiel tolererede danske sympatier. I vinteren 1945-1946 lykkedes det endnu at lægge låg over spændingerne mellem SPD-Flensborg og provinsstyrelsen i Kiel. Den 19. juni 1946 vedtog provinsstyrelsen imidlertid imod kun sydslesvigerne Nicolaus Reisers, Hermann Clausens, Peter Kreys og Hermann Olsons stemmer, at man ikke kunne være medlem af SPD, hvis man udtalte sig for Sydslesvigs løsrivelse fra Tyskland.⁶⁵

Hermed var der lagt op til en konflikt, der snart førte til splittelse. Flensborgs SPD-forening svarede i juli 1946 ved med stort

flertal af 386 mod 96 delegerede at vedtage en resolution imod den slesvig-holstenske SPD-ledelses tysknationale linie. Øjenvidnet W.L. Christiansen mente, at det først og fremmest var flygtninge østfra, der stemte imod resolutionen.⁶⁶ I juli blev den flensborgske SPD-forening udelukket af Kurt Schumacher. De flensborgske socialdemokrater bøjede sig ikke, men fortsatte som selvstændig gruppe under navnet Sozialdemokratische Partei Flensburg SPF. Til stiftelse af en ny, Schumacher-tro SPD-forening i Flensborg mødte kun 20 hjemmehørende, men 130 flygtninge. Mens SPF havde op mod 1.800 medlemmer var der aldrig mere end 700 medlemmer i den "tyske" flensborgske SPD-forening, hvoraf ca. to-tredjedele var flygtninge.⁶⁷ Først i 1954 blev SPF genforenet med SPD.

Schumachers "opløsning" af den danskorienterede SPD-forening i Flensborg i juli 1946 førte imod partiledelsens forventning til eskalation. Allerede ved en generalforsamling i Slesvig by den 25. juni 1946 skulle socialdemokraterne stemme om en resolution, der fastslog enhver indfødt sydslesvigers ret til at bekende sig til den danske eller den tyske kultur. Det var en protest imod Schumachers og provinsstyrelsens tyske linie. Ifølge Hermann Clausens erindringer kunne afstemningen ikke gennemføres, fordi et mindretal "bestehend aus Flüchtlingen durch Jöhlen und Schreien die Abstimmung sabotierte".⁶⁸ Selvom resolutionen ifølge Hans Ronald Jørgensens samtidige beretning nok alligevel blev vedtaget med 208 mod 109 stemmer,⁶⁹ giver begivenheden et indtryk af de rådende spændinger. Det høje stemmeantal imod en liberal resolution, der kun krævede friheden til at bekende sig til dansk eller tysk kultur, viser tydeligt, at stemningen mellem hjemmehørende og flygtninge i den slesvigske SPD-forening ikke var præget af tolerance og forståelse, men at den var højst anspændt, og at flygtninge-fløjen ikke ville komme den danske side i møde med bare den mindste indrømmelse.

Ved en kreds-konference af SPD-Slesvig en uge efter Schumachers Husum-tale blev de dansksindede socialdemokrater i kredsen sat udenfor indflydelse gennem et kup af en gruppe, der antagelig var domineret af flygtninge. Konferencen begyndte med, at det flygtningedominerede SPD-distrikt Sønderbrarup satte to andragender på dagsordenen: i det første krævedes det at udelukke valgforbund med det danske mindretal, og i det andet krævedes der umiddelbar afskedigelse af alle embedsmænd og ledende funktionærer, der tilhørte mindretallet. Andragendet om afskedigelse af dansksindede embedsmænd og funktionærer blev vedtaget med 37:13 stemmer. Den tilstedeværende

formand for SPD i Slesvig-Holsten, Kuklinski, forhindrede ikke vedtagelsen af denne resolution.⁷⁰ Samtidig lykkedes det nu flygtningene at afsætte den dansksindede kredsformand Peter Krey, og flygtningene fik et flertal i den nyvalgte kredsstyrelse. Valgsystemet begunstigede nemlig de små landdistrikter, der var domineret af flygtningene, fordi hvert distrikt uanset medlemstal måtte sende én stemmeberettiget sendemand til kreds-konferencen. Dette skuffende resultat medførte, at de fremtrædende slesvigske socialdemokrater Hermann Clausen, Peter Krey, Andreas Paysen, Hans Flatterich samt Johann og Heinrich Vollertsen forlod SPD.⁷¹

Analog til Flensborg stiftede dissidenterne i Slesvig og også i Husum, Ekernefærde og Ejdersted danskorienterede, socialdemokratiske partier, der skulle sammenslutes til Sozialdemokratische Partei Südschleswig.⁷² Tanken om et dansk socialdemokratisk parti i Sydslesvig var faktisk allerede dukket op under spændingerne i foråret 1946.⁷³ Sozialdemokratische Partei Schleswig (kreds) nåede i sommeren-efteråret 1946 endda at udarbejde vedtægter og et partiprogram og fik antagelig også en kredsbestyrelse i funktion. Disse partidannelser blev imidlertid ikke godkendt af den britiske besættelsesmagt og også modarbejdet af det danske generalsekretariat, der ikke støttede ideen om en splittelse af de danskorienterede i forskellige partier.⁷⁴ De oven nævnte slesvigske socialdemokrater og mange andre blev så i sidste ende politisk aktive i SSF og senere SSW.

Spaltningen medførte, at de nye SPD-foreninger i Sydslesvig sandsynligvis bestod overvejende af flygtninge. Den dansk-sydslesvigske propaganda hævdede, at op til 90% af de hjemmehørende socialdemokrater var gået over i SSF.⁷⁵ Om dette høje tal passer, kan vanskeligt efterprøves. Faktum er imidlertid, at forhenværende socialdemokrater udgjorde en stor del af de politisk aktive i den danske bevægelse, især udenfor Flensborg by; samt at det overvejende var de mindre velstillede dele af samfundet, altså traditionelt socialdemokratiske vælgere, der stemte på SSF/SSW ved valgene. Der er derimod intet i kilderne der tyder på, at SPDs mål at ligestille flygtningene virkede som motiv for den massive udtræden af danskorienterede socialdemokrater. Denne politik var heller ikke formuleret i et konkret program i sommeren 1946. Tværtimod må vi gå ud fra, at splittelsen udelukkende skete på grund af SPDs tysk-nationale kurs, der hverken tolererede en dansk eller en nationalpolitisk neutral holdning. De sydslesvigske socialdemokrater var således blevet "mobbet" ud af partiet, og dette antagelig hovedsagelig af flygtninge-socialdemokrater.

Men også i dette tilfælde var det ikke flygtningene selv, der var grund for sindelagsskifte: de hjemmehørende socialdemokrater henvendte sig til de danske foreninger, fordi SPDs tysk-nationale linie tvang dem til dette skridt.

De hjemmehørende mod de fremmede – drømmen om et slesvigsk folk

Begivenhederne i 1945-1946 viste en tydelig afgrænsning mellem på den ene side det gamle danske mindretal og ny-dansk orienterede sydslesvigere og på den anden side flygtningene. Fra dansk side var dette begrundet i den trussel, flygtningene som gruppe udgjorde i mindretallets øjne. Det var det slesvigske folk, der blev folkeligt truet af de preussiske flygtninge. I de danske sydslesvigeres øjne så det ud til, at de gamle nationale modsætninger mellem dansk og tysk var ophævet under indtrykket af nazismen, krigen og ikke mindst flygtningeproblemet. "Befrielsesmånederne" efterlod i det danske mindretal en fornemmelse af at kunne vinde alle hjemmehørende og dermed Sydslesvig. Man troede at sydslesvigerne var ved at genopdage deres danske rødder efter oplevelsen af nazismen og konfrontationen med flygtningene. De var ved at blive bevidst om, at slesvigerne var et andet folk end tyskerne. Tankegangen havde sin rod i den danske opfattelse af slesvigerens folkelige tilhørsforhold. Denne opfattelse blev mest tydeligt beskrevet i den nordslesvigske seminarilærer Claus Eskildsens bog *Dansk Grænselære*, der udkom i 1936. Bogen blev oprindeligt udgivet for at bekæmpe nazisterne ved at gøre brug af deres egen ideologi. Eskildsens undersøgelser førte til den konklusion, at Sydslesvig på trods af dets tilsyneladende tyskhed stadigvæk var dansk kulturgrund, og at befolkningen stadigvæk overvejende stod i afstammingsfællesskab med det danske folk. Ved at bruge tyske raceundersøgelser fra kejserrigets tid påviste Eskildsen, at nazisternes blod-og-jord-teori ikke kunne anvendes til at argumentere for Sydslesvigs tyskhed, tværtimod. Eskildsen fandt, at folke- og kulturgrænsen mellem dansk og tysk helt op til 1930erne lå et eller andet sted mellem Ejderen og Dannevirke-Slien, selvom sindelagsgrænsen var kommet til at ligge ved 1920-grænsen i alt fald for en tid.

Efter 1945 uddybede Eskildsen sine resultater,⁷⁶ og de blev brugt som forklaring på det nationale sindelagsskifte i Sydslesvig. Ikke uden en vis efterrationalisering mente danske sydslesvigere og deres støtter i Danmark efter 1945 at kunne konstatere, at det nu gik op for de hidtil overvejende tysksindede sydslesvigere, at de ikke tilhørte det tyske folk. Allerede grænseforskydningen mod syd i 1920 vurderedes at have

medvirket til et stemningsomslag i tiden 1920-1923.⁷⁷ Alvor blev det så angiveligt under nazisterne. Selvom sydslesvigerne jo i deres store flertal havde støttet NSDAP ved de sidste valg i Weimar-republikken blev de "ret hurtigt klogere", da nazisterne overtog styret.⁷⁸ Sydslesvig havde som kriseramt region været modtagelig for nazisternes propaganda, men efter 1933 afviste sydslesvigerne det nazistiske voldsregime, da det stred mod deres folkelige ånd, der var præget af frisind og imod tvang, hed det nu. Således udtalte flere sydslesvigerne i 1945-46 over for den danske journalist Tage Mortensen. I første omgang var Mortensen nok skeptisk over for påstanden, at sydslesvigerne ikke havde været nazister, men til sidst lod han sig overbevise.⁷⁹ Hans Peter Jacobsen, en af den danske bevægelses vigtigste ideologer, nåede frem til samme opfattelse: "Den opmærksomme Betragter kunne allerede for mange Aar tilbage, da Nazismen lod sin maske falde, fastslaa, at Sydslesvigs frihedselskende Befolkning ophørte med at være Nazister. [...] De førende Personligheder i Partiorganisationerne i Sydslesvig var ganske overvejende fremmede."⁸⁰ Den antinazistiske Flensborg-kunsthandler Peter Hattesens kone mente endda, at det var en demokratisk variant af nazisme, der herskede i Sydslesvig: "De sydslesviske Nazister fandt det ganske i sin Orden, at andre Mennesker skulde have Lov til at have deres egen Opfattelse."⁸¹ Friseren L. C. Peters, der i 1919-20 endnu var stærkt engageret i den tyske afstemningskamp og også hilste Hitlers magtovertagelse velkommen,⁸² hævdede sågar at "wir heimattreuen Südschleswiger haben den Nazismus immer abgelehnt und verfehmt".⁸³

Sydslesvigerne havde på grund af deres folkekarakter altid været nordiske demokrater. Sydslesvigs store tilslutning til nazismen allerede i begyndelsen af 1930erne blev undskyldt med landsdelens rodløse, over for sin danskhed fremmedgjorte befolkning.⁸⁴ "Sydslesvigeren har de samme karakteregenskaber, som findes i de øvrige nordiske Folkeslag, Danskerne, Svenskerne, Nordmændene og Islændingene. Han er Frihedselskende, selvstændigt tænkende, Demokrat af Instinkt. Nazismen i Sydslesvig blev aldrig den samme som i det øvrige Tyskland", blev det hævdet af Tage Mortensen. "De Rester af Demokrati, der var tilbage i Tyskland efter National-Socialismens Gennembrud, havde deres faste Borg i de nordisk orienterede Kredse i Sydslesvig".⁸⁵ Senere forskning har påvist, at disse udsagn er myter, der skyldes fortrængning⁸⁶ men lignende, fortrængende karakteriseringer af den lokale nazisme var ikke utypiske i efterkrigstidens Tyskland.

I mindretalsledelsens øjne var konfrontationen med flygtningene

det, der endeligt overbeviste sydslesvigerne om, at de ikke tilhørte det tyske folk. På baggrund af Eskildsens "Ideologiske grundlag" og ud af den specielle situation fra sommeren 1945 blev der endda i mindretalsledelsen givet en nyfortolkning af det slesvigske spørgsmåls historie: Det var de fremmede, der altid har været skyld i de nationale konflikter i Slesvig. Slesvigerne derimod havde altid kunnet finde ud af at leve fredeligt sammen på trods af de tre konkurrerende nationale sindelag dansk, tysk og frisisk. Den danske sydslesviger Franz Wingender nævnte det allerede i nogle breve sendt til Danmark i juli 1945: nazismens og krigens kolossale pres havde bevirket, at den folkelige underbevidsthed var begyndt at vågne. "Spændingen, som var mellem de fortysskede slesvigere og den danske folkegruppe, var egentlig for længe siden brudt og gravet ned. Det var udelukkende embedsmænd, militæret, Gestapo og partiet, som kuede os."⁸⁷ I mindretalsledelsen blev det nu fornemmet, som om den hidtidige nationale konflikt var blevet erstattet af en ny konflikt, hvor dansk-, tysk- og frisisksindede sydslesvigere stod sammen imod de "fremmede": preussiske embedsmænd og især flygtningene. Det medførte, at der i dele af mindretallet med understøttelse af de nye sympatisører blev tegnet et nyt billede af de nationalpolitiske forhold i grænselandet. Flygtningenes fremmedartethed blev i mindretallets ledelse både i Sydslesvig og især over for Danmark fremhævet og brugt som det vigtigste led i argumentationen om en opvågning af Sydslesvigs danskhed. En ny model trådte derved i stedet for den hidtidige forklaringsmodel, at grænsekampen var begrundet i konflikten mellem danske slesvigere og slesvig-holstensk sindede slesvigere. Den nye model gik ud på ét slesvigs folk og én slesvigs-dansk identitet, der trods de sidste godt 100-års fortyssning havde overlevet tiden siden nationalismens opståen i første halvdel af 1800-tallet. Sydslesvigernes hidtidige tyske sindelag skyldtes angivelig kun vildledning gennem en mindre gruppe af tilvandrede rigstyskere og holstenere. Nu havde oplevelsen af nazismen og konfrontationen med de fremmedartede tyske flygtninge fået dem på bedre tanker.

Flygtningenes tilstedeværelse blev således i tiden efter 1945 benyttet som hovedargument for at begrunde slesvigernes "opdagelse" af deres egen danskhed. Af dansksindede kredse blev der i den umiddelbare efterkrigstid tegnet et Sydslesvig-billede, hvori nationalitetskampen foregik mellem på den ene side de hjemmehørende og på den anden side de fremmede: dvs. holstenere, preussere, flygtninge. De udsendte rigsdanskere støttede i særlig grad denne nye model af Sydslesvigs nationalitetskamp i deres fornemmelse af de nationale forhold i

landsdelen efter 1945. I september 1945 rapporterede således den nyudnævnte generalsekretær i Den slesvigske Forening, den danske statsborger Frants Thygesen, at der i den hjemmehørende befolkning overalt fandtes en åben indstilling over for alt dansk. Modstand var der kun i "rigstyske" kredse, ikke blandt sydslesvigere.⁸⁸ Spændingerne mellem dansk og tysk i de foregående perioder, under Kejserriget, under afstemningskampen, i Weimar-republikken og under nazisterne, blev nu bagatelliseret eller forklaret med "Preussernes" og "Preussen-Holstens" dårlige indflydelse. At det indtil 1945 faktisk var de lokale myndigheder og lokalbefolkningen, der havde generet de dansk-sindede sydslesvigere mest, mens "prøjserne" i Berlin havde holdt sig til en mere liberal og tolerant linie,⁸⁹ blev der ikke talt om længere. Angivelig var det først gennem flygtningene, at den hidtidige folkelige harmoni i Sydslesvig var blevet forstyrret.

Tage Mortensen, dansk journalist og Sydslesvig-aktivist, giver en rammende sammenfatning af denne tolkning. Hans skildring er pointeret, men den dækker det Sydslesvig-billede, der blev tegnet især i Danmarks borgerlige medier i efterkrigstiden, godt støttet af mindretalsledelsen selv:⁹⁰

"To skarpt adskilte Grupper staar i Sydslesvig overfor hinanden, og Had ligger imellem dem, et blodrigt, galdebittert, stadigt voksende Had. Paa den ene Side: Hjemmebefolkningen – igen delt mellem Dansksindethed og Tysksindethed, men uden Had, højest med Bitterhed – der føler sig trængt til side, vanskøttet og uden Værn af Myndigheder, være sig engelske eller tyske. Paa den anden Side: Flygtningene fra Øst, der som tyske Statsborgere i en tysk Provins mener sig fuldt berettigede til med alle Midler at kæmpe for Livsmuligheder og Positioner, der kan give dem dog nogen Erstatning for deres hidtidige Tilværelse i det nu tabte Grænseland hinsides Oderfloden."

Ganske vist var der altså et skel mellem dansksindede og tysksindede hjemmehørende, men det var det biologisk sammenhængende slesvigske folk, der nu var nødt til at værne sig mod holstenernes og preussernes kamp for at gennemføre den endelige, blodsmæssige fortykning af Sydslesvig. Konfrontationen med de fremmede var mere truende end de hidtidige nationale skillelinjer. Denne konfrontation åbnede i mindretalsledelsens opfattelse muligheden for at overvinde de hidtidige nationale spændinger mellem danske og tyske slesvigere. Drømmen om at kunne skabe et enigt slesvigsk folk i modsætning til flygtningene blev ledetråd i den sydslesvigsk-danske fremlæggelse af Sydslesvig-spørgsmålet i de følgende 5-10 år.

Afgrænsningen mod de fremmede

For at støtte modellen var en klar afgrænsning nødvendig mellem på den ene side slesvigerne, der var af dansk rod, og på den anden side de tyske holstenere og preussere. Det var flygtningene, som i den danske opfattelse legemliggjorde de afgørende væsensforskelle mellem slesvigerne og tyskerne. Resultatet var, at flygtningene i den dansk-sydslesvigiske propaganda gennemgående blev anset for at være artsfremmede i forhold til sydslesvigerne. Kun hvis de tyske flygtninge virkelig var så anderledes og udgjorde et andet folk kunne sydslesvigerne hævde, at de selv egentlig tilhørte det danske folk. Det nemme skema, at flygtningene var preussere, dvs. "ægte" tyskere, mens sydslesvigerne derimod var uægte tyskere, nemlig fortyskede danskere, blev fra dansksindet side brugt til at forklare modsætningerne mellem flygtningene og de hjemmehørende. Skemaet beroede hovedsagelig på afstammingsprincippet og afviste betydningen af både de folkelige blandingsprocesser gennem generationerne og den kulturelle påvirkning gennem skole- og kirkesproget såvel som tilhørsforholdet til en tysk stat siden 1864. Det gjaldt om at gøre alle hjemmehørende bevidst om deres egentlige danskhed. Overbevisningen om rigtigheden i denne nye beskrivelse af grænsekampen gik så langt, at mindretallet ikke erkendte, at alliancen med tyske slesvigere kun var et kortvarigt fænomen. Da tyske slesvigere forlængst havde sluttet sig sammen med flygtningene for at kæmpe for Sydslesvigs forbliven ved Tyskland blev tyske flyveblade, der rettede sig både til hjemmehørende og flygtninge, mødt uden forståelse eller endda med hån. Således skrev Flensborg Avis om et SPD-flyveblad på Ejdersted i 1946, der opfordrede flygtninge og hjemmehørende til i fællesskab at redde hjemstavnen for Tyskland: "Mener man virkelig at kunne bilde nogen ind, at man ved hjælp af Flygtningestemmer kan erklære Sydslesvig for Tyskland og den hjemmehørende befolkning for tysk?"⁹¹ Set med danske øjne burde en alliance mellem flygtninge og hjemmehørende være en umulighed. De danske troede i efterkrigstiden på at kunne overbevise alle hjemmehørende sydslesvigere om deres tilhørsforhold til det danske folk gennem deres danske afstamning. Den historiske og kulturelle påvirkning sydfra blev undervurderet eller nægtet totalt. De upopulære flygtninge kunne fungere som tungtvejende argument i denne kampagne. Flygtningene måtte derfor tildeles fælles karakteregenskaber, som helst skulle være negative. Således gav flygtningene et egnet eksempel for sydslesvigernes folkelige afgrænsning mod det tyske. I det

følgende skal vi ud fra enkelte eksempler vurdere de danskes syn på flygtningene og deres karakteregenskaber som helhed.

De fælles karakteregenskaber, der blev tillagt flygtningene, kan deles i tre kategorier. Den første var deres angivelige etniske anderledeshed. Mest drastisk i sin sprogbrug var Tage Mortensen, der tillagde østpreusserne klare race-kendetegn, der adskilte dem fra sydslesvigerne og fra de øvrige nordtyske folkeslag. De var angiveligt en blanding af sakserne og oldtidens vendere, men “medens det mod Vest præges stærkest af de germanske særtræk i Karakter og Udseende, vokser det slaviske Islæt jævnt mod Øst. Det kulminerer i den østpreussiske Folketype, [...] hvis Legemsbygning og Hovedform bærer rigt Vidnesbyrd om blodmæssigt tilskud gennem Generationer fra Polakker, Russere og Litaver, tunge, undersætsige, kraftigt byggede Kvinder og Mænd med brede Kindben og graa Øjne, lidenskabelige i Følelsesliv, frugtbare af Natur med store Børneflokke, der kræver Rum og Plads.”⁹² Nogle gik endda så langt at hævde, at flygtningene egentlig var slaver: “En folkevandring var kommet i gang, som blot ikke omfattede rent tyske mennesker, men ogsaa millioner af slavisk herkomst, som gennem et par aarhundreders tvangsgermanisering havde mistet enhver forbindelse med deres oprindelige nationalitet. De kom fra Kaschubei, Masurien og det øvrige Øst- og Vestprojsen, fra Bagpommern, Posen, Schlesien, fra Polen og Ungarn, fra, ja, der fandtes næppe et land i Østeuropa, hvorfra der ikke kom flygtninge”, beskrev socialdemokraten og fagforeningsmanden Richard Vosgerau, dengang Flensborg-Mørvig, flygtningenes nationalitet.⁹³

Det var dog ikke kun det ydre, flygtningene blev karakteriseret efter. Anden kategori var deres mentalitet. Den beskrives som en total modsætning til den glade, brogede, åbne danske mentalitet, som efter 1945 også blev tilskrevet sydslesvigerne. Flygtningenes mentalitet blev derimod beskrevet som firkantet, snæversynet, sur, ‘nazistisk’. En dansk lærer udtrykte det på denne måde i sin beskrivelse af et tysk valgmode i 1948: “Der var nogle enkelte Danske til Stede kunde vi se, ellers kun fremmede, sammenbidte og lidet nordisk-prægede Ansigter. De fleste var ogsaa Flygtninge.”⁹⁴ Flygtningene havde en aggressiv, krigerisk mentalitet; ikke kun de voksne, også børnene: Da der til jul 1946 indsamledes legetøj til flygtningene i en dansk skole i Flensborg, var der bl.a. kommet en mægtig Tank med 8 Hjul og en mægtig Kanon. “Den faar Flygtningebørnene dog ikke; de er krigeriske nok i Forvejen” var samme lærers kommentar.⁹⁵ Flygtningene blev genstand for alle negative fordomme, der eksisterede i Danmark om tyskerne

eller “prøjerne” som folk. Tage Mortensen beskrev det på denne måde: samlet i et “Antal af mere end tre” var de “brovtende, selvglade, servilt krybende opad, brutalt sparkende nedad, for Hovedpartens Vedkommende ude af Stand til selv at forme en Mening og tage et Initiativ, men parat til kritikløst at godtage Ordrene fra de faa, der hæver sig over Hoben”.⁹⁶ “Baade racemæssigt, kulturelt og aandeligt er Flygtningene artsfremmede i Sydslesvig. Hovedparten er Østpreussere af den slavisk-germanske Blodblanding, hvis mentale Indstilling har været Grundlaget for al tysk Erobrerpolitik fra Frederik den Store til Hitler, et flittigt, nøjsomt, sparsommeligt og arbejdsomt Folk, som apatisk og kritikløst underkaster sig Myndigheder og Tilstande.” Alle den nazistiske fortids negative værdier blev tillagt østpreusserne: “Gennem Aarhundreder har Østpreusserne paa eengang været Barriere og Avantgarde for Tyskland mod Øst. Deres mandlige Ungdom var Kernen i de tyske Hære, der stormede frem over Polen, Danmark, Norge, Holland, Belgien, Frankrig, Balkan, Rusland og Nordafrika, tiljuble af Nationens Kvinder og besunget af dens Børn. Herfra rekrutteredes ogsaa Bøddelstabene i de tyske Koncentrationslejre, disse Mænd, der uden at røres af Ofrenes Nød i blind Lydighed mod Fører og Befalinger kunde torturere, skænde og myrde Millioner af Mennesker for senere i deres Fritid at kæle med Smaaabørn, synge sentimentale Heimatsviser og harmes over Bombekrigens Ødelæggelser af nationale og historiske Værdier.”⁹⁷

Tredje og måske vigtigste kategori var flygtningenes fortrængning af og manglende refleksion over den nazistiske fortid. Ligestillingen af flygtninge med nazister forekom gang på gang. At fremstille “de andre” som nazister, mens man betragtede sig selv som ubelastet, var et typisk fænomen for hele efterkrigs-Tyskland. Folk ville højst indrømme, at de nødtvunget havde været partimedlem eller medlem af SA eller SS for at undgå problemer. De “onde” nazister var altid de andre: således var det nemt for sydslesvigerne at beskyldte flygtninge for stadigvæk at være nazister eller i hvert fald for endnu at hylde nazistisk tankegang, mens nazismen i Sydslesvig “ikke havde været så slem”. Paradoksalt nok foregik debatten dog længe med benyttelse af gammel nazistisk terminologi, både fra dansk-sydslesvigsk og fra tysk side. Således var det faktisk nemt at bebrejde andre nazistisk tankegang i årene umiddelbart efter krigen. I modsætning til flygtningene kunne de hjemmehørende sjældent skjule deres eventuelle tilhørsforhold til NSDAP eller dets underorganisationer. Det blev påstået, nok ikke med urette, at langt flere flygtninge havde været medlemmer af

NSDAP eller dets forgreninger, end de der ville indrømme det. Fra dansksindet side hævdedes ofte, at næsten alle Østpreussere og dermed alle flygtninge havde været aktive nazister. Det svarede ikke til sandheden: det må antages, at andelen af overbeviste nazister blandt flygtningene ikke var væsentlig anderledes end blandt sydslesvigerne. NSDAPs stemmeandel ved de sidste frie valg var høj både i Sydslesvig og i de to regioner, hvorfra hovedparten af flygtningene kom fra, Pommern og Østpreussen. Alle tre provinser var præget af landbrug og dermed kriseområder og havde en NSDAP-stemmeandel, der lå højt over rigsgennemsnittet. Sydslesvig toppede dog klart ved alle valg.

NSDAPs stemmeandel ved de sidste rigsdagsvalg

Rigsdagsvalg	Sydslesvig ¹	Østpreussen	Pommern	hele Tyskland
14.9.1930	26,2%	22,5%	24,3%	18,3%
31.7.1932	61,6%	47,1%	48,0%	37,4%
6.11.1932	56,3%	39,7%	43,1%	33,1%
5.3.1933	63,1%	56,6%	56,3%	43,9%

¹ uden Rendsborg kreds og Kiel-Nord

Det var derfor hyklerisk, når sydslesvigerne anklagede flygtningene for at have været nazister langt mere end befolkningen i almindelighed.

Samtidig blev der fra dansk-sydslesvigsk side sat spørgsmålstegn ved flygtningenes evner til at blive gode demokrater. Flygtningene var i de dansksindedes opfattelse uforbederlige nazister og vendekåber. Før kapitulationen kunne flygtningene “sich nicht genug tun in ihren Berichten über ihren unerschütterlichen Glauben an den Führer und seinen Sieg. Viele von ihnen protzten mit den leitenden Stellungen, die sie in den Nazi-Organisationen des ‘deutschen Ostens’ innegehabt hatten.” Men da så englænderne besatte landet, var de alle sammen blevet til antinazister.⁹⁸ De ville aldrig blive rigtige demokrater og heller ikke nogensinde tolerere danskheden i Sydslesvig, mente mange danske sydslesvigerne: de var vant til hårde metoder i den nationale grænsekamp fra deres hjemstavn. Østpreusserne og pommeranerne over for polakkerne, sudetertyskere over for tjekkerne.⁹⁹ Flygtninge, der talte ved tyske valgmoder, mindede i de dansksindedes fornemmelse om nazistiske agitatorer, deres fremtræden var “lidenskabelig og fanatisk – noget helt ukendt for dansk Mentalitet.”¹⁰⁰

Flygtningenes mål var ifølge mindretallet at majorisere og fortrænge de hjemmehørende med de groveste metoder. Den allerede omtalte Richard Vosgerau beskrev flygtningenes snedighed i at sætte sig på nøglestillinger således: "Men de snedigste og de fejgeste, som i dag skælder mest ud paa landsforræderne, var allerede kommet før der endnu var løst et skud hjemme, maaske endnu med orden paa og i brunskjorte. I sammenligning med deres senere komne landsmænd har de klaret sig storartet i social henseende. Overalt havde de trængt sig ind i høje og lave embeder, sad der uskyldsrene og med rene papirer og overlod gerne de hjemmehørende til afnazificeringen. Og saa bredte de sig og regerede løs efter gammel sædvane, strengt og fromt. Og endnu et. Overalt sad og sidder de i nøglestillingerne – det er typisk. Hjemmehørende kan ikke bruges dertil, de maa i det mindste være fra Königsberg, Øvreschlesien eller Berlin."¹⁰¹

Den gamle strid mellem dansk- og tysksindede slesvigere var således ifølge den nye slesvigske model blevet afløst af en kulturkamp mellem to forskellige racer: danske slesvigere overfor preussiske holstenere og flygtninge. Slesvigerne repræsenterede den frisindede germanske race på lige fod med danskerne og de andre nordiske folk. Tyskerne og især dem, der kom fra de østlige provinser, var derimod i historiens løb blevet underkuet af slaverne og havde derved mistet den frisindede, germanske ånd. Denne tankegang fik en litterær bearbejdning i hjemstavnsromanen 'Peter Nogensen' af den allerede omtalte Hans Peter Jacobsen, skrevet i årene 1941-45 og udgivet i 1946, på dansk i 1948. Romanen Peter Nogensen har selvbiografiske træk. Helten Peter stammer fra Als, men vokser op i Ekernførde, hvor moderen efter faderens tidlige død som tysk soldat driver et pensionat for studerende ved byens seminarium. Allerede som barn bliver han konfronteret med forskellen mellem de besindige slesvigere og de mere opfarende, 'preussiske' holstenere repræsenteret af to studerende, der logerer i hjemmet. Efter konfirmationen tilbringer Peter sommerferien på Als hos sin farmor, hvor han for første gang møder kulturkampen som en strid mellem den dansk-slesvigske lærer på Kegnæs og den preussiske amtsforstander. Denne kamp mellem dansk og tysk præger hele handlingen, der tegner en klichéagtig forestilling om tyskernes degeneration fra et frit, germansk, demokratisk folk til en slavisk blanding, der i preussisk klædebånd i sidste ende måtte føre til nazismen. Da Peter under flugt fra nazisterne opsøger sin ungdomskærlighed Karen i Nordsjælland, forklarer Karens mand, hvorfor tyskerne aldrig kan blive gode demokrater:¹⁰²

Truslen sydfra, fra Holsten og Preussen mod det danske Slesvig, blev udtrykt i denne tegning i Grænseforeningens blad "Grænsen" august 1947. Den holstenske nælde breder sig på Slesvigs jord.

“Kære Nogensen, vi Danskere er virkelige Demokrater, og vi er det endog af Naturen. Tyskerne er ikke Demokrater. De har ikke været det siden Folkevandringen, og de vil aldrig blive det igen, fordi de gennem flere Aarhundreder har savnet det naturlige Anlæg for Demokrati. [...] Jeg taler jo hverken om Göbbels, Göring og Hitler eller om nogle af de andre Psykopater, men om det, der er langt sørgeligere: den germanske Aands udslættelse indenfor tysk Omraade. Der var engang, man kunde tale om frie Germanere – ogsaa dernede, og der var stor Lighed mellem os, vi heroppe paa vore Øer, og de dernede paa Fastlandet. Fælles for vor Mentalitet var Tilbøjeligheden til at gaa paa Røvertogt. Forskellen laa blot i Himmelsretningen og i Samfærdselsmidlerne. [...] Tyskerne har historisk set været uheldige. Medens vore Forfædre sejlede Vest paa og blandede sig med nogenlunde ordentlige Mennesker, besteg Tyskerne deres Heste og red mod Øst. Der mødte de slaviske Folkestammer,

hvis Karakteregenskaber ikke var de bedste. Hvorom alting er, stødte de tyske Kolonisatorer dér paa en Mennesketype, som paa samme Tid var subaltern, slavisk, fejs, listig og brutal. [...] Efter at Tyskerne havde bosat dette Omraade, fik det slaviske Blod Lejlighed til at brede sig og blandedes ikke blot med Kolonisatorernes tyske Blod, men tog tilsidst Overhaand over det tyske. Ja, kære Nogensen, man kommer ikke udenom den Kendsgerning, at den største Del af Projsen i racemæssig Henseende er slavisk Territorium, og det er den, der giver Forklaring paa Verdenshistorien. Den frie germanske Aand er kort sagt druknet i alt dette slaviske, og den slavisk-projsiske Aand har derefter med Berlin som Centrum erobret hele Tyskland, ja desforuden Hertugdømmet Slesvig, som sandt for Dyden ikke var slavisk.”

Da Peter Nogensen kort efter bliver opsporet af Gestapos udenrigssikkerhedstjeneste, vender han efter Karens råd tilbage til Angel, hvor han når at gemme sig. Det går også godt indtil Peter tegner en karikatur af den lokale landbetjent, der påfaldende nok hedder Kownatzki. I modsætning til de lokale nazister har denne nemlig ikke sans for humor og anmelder Peter til Gestapo, der anholder ham, hvilket resulterer i Peter Nogensens død. Rent litterært bevæger romanen sig på det jævne og dens budskab er firkantet; ikke desto mindre blev den fra tysk side betragtet som så farlig, at det tyske bibliotek i Flensborg kun udlånte bogen til forskningsformål.¹⁰³

Forfatteren sætter modsætningen mellem dansk og tysk på spidsen. Preusserne skildres som en slavisk-tysk raceblanding, domineret af det slaviske. De havde erobret hele Tyskland og også det danske hertugdømme Slesvig. Denne raceideologi skulle forklare, hvorfor det var gået med Tyskland som det var gået. Den eneste udvej for sydslesvigerne var at frigøre sig fra denne “slavisk-projsiske ånd”. Dette kunne de gøre, da de i modsætning til andre tyske stammer ikke var en tysk-slavisk raceblanding, men danske. Forklaringen bar tydelige spor af nazistisk terminologi og genbrugte skrækvisionerne fra tiden 1933-1945 om truslen fra Øst. Romanen blev offentliggjort, da flygtningene var ved at blive dén afgørende faktor i dansk-sydslesvigsk sammenhæng. Den giver dermed en teoretisk forklaring på den trussel, flygtningene udgjorde. En lignende argumentation blev brugt igen og igen af dansksindede sydslesviger og især rigsdanske, når de skildrede forskellen mellem slesvigerne på den ene samt holstenerne og preusserne på den anden side.

Flygtningene – grund for sindelagsskifte?

“Over Grænsen nordfra på Cykel – mødte en ung Mand, 25 Aar, paa Budcykel. Han: Hvordan er Stemningen i Danmark? Kommer vi til Danmark? Jeg: Hoffent-

lich. Han: Ja det ønsker vi alle her. Ellers slipper vi ikke af med Flygtningene og ellers bliver Nazisterne ikke sat paa Plads."¹⁰⁴

Sådan lyder referatet af en samtale i januar 1946 mellem en dansk lærer og en tilfældig ung sydslesviger. Men hvad udtrykker det egentlig? Var ønsket om at slippe af med flygtningene det vigtigste motiv for at vende sig mod Danmark?

Baggrunden for de mange sydslesvigeres sindelagsskifte efter Anden Verdenskrig kan stadigvæk være et kontroversielt emne både blandt dem der erindrer tiden og blandt historikere. I samtiden var så godt som ingen på tysk side villig til at indrømme, at tilstrømningen til de danske foreninger kunne være begrundet i et ægte sindelagsskifte, og senere er en videnskabelig analyse, der be- eller afkræfter denne tese, aldrig foretaget. I stedet er det mere enkle forklaringer som fortsat spiller en rolle. Flæske-propagandaen fra efterkrigstidens grænsekamp forekommer stadigvæk som forklaring både i befolkningen og blandt tyske historikere. Selv historikere der ville afvise, at de står for tysk-national historieskrivning, har i den seneste tid ukritisk tyet til denne forklaring som den afgørende årsag til danskhedens vækst efter 1945.¹⁰⁵ Den hidtil eneste grundige og kildebaserede undersøgelse af problemet, har derimod afvist denne forklaring.¹⁰⁶

En anden vigtig forklaring i de samtidige kilder er modstand mod flygtningene. Mand og mand imellem blev der sagt, at hver ny øst-flygtning skabte tre nye danskere i Sydslesvig. Den tysksindede flensborgske socialdemokrat og senere minister Richard Schenk berettede i april 1946 til SPDs ledelsen i Kiel, at "die Hoffnung, die Flüchtlinge billig loszuwerden, ist ja neben den materiellen Vorteilen das Hauptmotiv, das die Leute dänisch macht".¹⁰⁷ Også andre seriøse tysksindede var betænkelige ved den høje flygtningebelægning og dennes følger for befolkningens trofasthed mod Tyskland. Disse samtidige vurderinger genfindes i den historiske forskning.¹⁰⁸

Samme vurdering træffer vi også hos mange på dansk side. Mange i mindretallet håbede at den tyske politik, der sigtede på en integration af flygtningene og som rummede muligheder for konflikter i forhold til de hjemmehørende, kunne give den danske bevægelse ny tilvækst netop blandt de hjemmehørende. I dagbøger skrevet af en af de danske lærere kan vi se eksempler på denne tankegang. Læreren fandt flygtningenes fjernelse nødvendig, men kommenterede på den anden side udsigten til to af de vigtige integrationslove, flygtningeloven fra 1947 og jordreformen, med håb om, at flygtningeloven "vil vække

afgjort Modstand hos Sydslesvigerne og fjerne dem endnu mere fra det tyske. Bliver Jordreformen gennemført, saa Landboerne maa afstaa Land til Flygtningene, vil de sydslesvigske Landmænd i stort Tal melde sig ind i Sydslesvigsk Forening”. Alligevel var læreren dog bange for, at flygtningene i sidste ende ville kvæle danskheden i Sydslesvig.¹⁰⁹

I det følgende vil problemet “flygtninge som motiv for sindelags-skifte” blevet analyseret med baggrund i de bevarede kilder.

Konfrontationen med disse flygtede tyskere, der angiveligt var så anderledes, medførte i følge flere skildringer, at mange sydslesvigere overvejede deres nationale tilhørsforhold. Mange sydslesvigere fortalte rigsdanske tilrejsende, at de mente at have mere til fælles med de rigsdanskere, der umiddelbart efter krigen rejste til Sydslesvig for at støtte den voksende danske bevægelse, end med deres “Volksgenossen” østfra. Sådan opfattede de tilflyttede nordfra i alt fald sydslesvigernes budskab. Lærer Martin Mortensen i Kappel beretter i sine dagbøger om en samtale, han havde med en Fru L. i Maasholm. Hun havde sagt til ham, vistnok på tysk: “Det er mærkværdigt. Når I kommer fra Danmark – enten I taler godt eller dårligt tysk – er vi straks på bølgelængde med jer. Omvendt med flygtningene. De taler tysk, men vi kan ikke få den samme hjertelige forståelse med dem som med jer.”¹¹⁰ Den tyske præst Georg Asmussen i Haddeby, der havde tysknationale tilbøjeligheder før 1945, skrev i november 1946 til sin danske kollega Ove Buur: “Slesvig elsker jeg som min Hjemstavn. Det gamle Tyskland, jeg har elsket engang er ikke mere. Maaske har det aldrig været i Sandheden, thi naar jeg seer paa Flygtningene, maa jeg sige, de repræsenterer ikke min Tyskland, jeg har elsket. Saa vender mine Tanker mod Danmark, som jeg ogsaa elskede, men paa en anden Maade, jeg kan ikke sige hvorledes. Og Danmark har mig ikke ‘enttäuscht’”.¹¹¹

Motivet dukker derudover op i flere af de personlige skildringer, der i 1947 blev udgivet af den sønderborgske socialdemokrat og tidligere modstandskæmper Viggo Petersen i bogen “Sydslesvigske Skæbner”. V. Petersen havde i modsætning til det store flertal i sit parti en positiv holdning til sydslesvigernes omvendelse til det danske. Dette førte nærmest til et brud med partiet, og V. Petersen forsøgte at danne en socialdemokratisk Sydslesvig-forening. I nogle år udgav den et eget meddelelsesblad om Sydslesvig, der i tonen ikke adskilte sig fra de andre Sydslesvig-aktivisters blade som Thyras Vold, Det brændende Spørgsmål og Slesvigeren. Skildringerne i Sydslesvigske Skæbner må derfor betragtes med et vist forbehold: meningen med bogen var at bringe et budskab til Danmark og danskerne. I Danmark var flygt-

ningeproblemet det centrale element i Sydslesvig-debatten. Det kan formodes, at "flygtningene" således fik en mere central stilling i beretningerne, end der egentlig tilkom dem. I bogen Sydslesvigske Skæbner var det især socialdemokratisk orienterede sydslesvigere, der kom til orde. Kunsthandler Peter Hattesen fra Flensborg så en sammenhæng mellem flygtningene og danskhedens gennembrud: "Men lad os være ganske ærlige: hvis ikke Hitler var kommet og dermed krigen og kapitulationen med de store flygtningeskarer, saa vilde gennembruddet vist ikke have været saa stærkt. Da Sydslesvigerne blev tvunget til at leve sammen med Østprøjsere i samme lejlighed, til dels endda i de samme værelser, da sagde de alle: hvis *det* er Tyskere, saa er vi bestemt *ingen* Tyskere. Og paa den maade fandt Sydslesvigerne igen vejen tilbage til Danskheden."¹¹²

Den flensborgske forretningsfører Fritz Brömel beskriver forholdet således: "Ved begyndelsen af verdenskrigen i 1914 var jeg 12½ aar gammel og begyndte at tænke bevidst. Lige siden den tid har meget af det, som stammede fra og havde sin rod i det prøjsiske, virket paa-faldende og tvivlsomt paa mig, og det stødte hos mig, ofte uden at jeg var mig det bevidst, mod en afvisende følelse. Da prøjseriet saa med sin prøjsiske militarisme og absolutisme udviklede sig til naziregimet, kom den fulde afvisning og bevidste modstand, men ogsaa paa den anden side stadig stærkere spørgsmaalet: Ja, hvor hører vi saa egentlig til?"¹¹³ Under militærtiden havde Brömel mødt tyskere fra alle egne af riget. "Der var mange 'flinke folk' imellem, de fra Rhinlandet, Wien, Schlesien, Baden, Steiermark, Pommern, Kärnten, fra Sachsen og Baiern, Salzburg og Frisland (mindre flinke fra Østprøjsen, som jeg – desværre – to gange lærte tilstrækkelig at kende, første gang paa selve stedet paa kryds og tværs gennem Østprøjsen, anden gang i min egen hjemstavn)", men han savnede hos dem alle den samhørighedsfølelse han oplevede, hver gang han havde opholdt sig i Danmark.¹¹⁴

På samme linie argumenterer lærer Paul Wehlitz, der nu havde valgt en plads i det danske skolevæsen. Han beskriver sydslesvigernes nationale tilhørsforhold som "tillært tysk", indtil Hitler, Det tredje Rige og til sidst flygtningene havde åbnet befolkningens øjne.¹¹⁵

"Da væltede strømmen af østpreussiske flygtninge sig ind over landet. De kom i saa store mængder, at enhver maatte komme i nærmeste berøring med dem og lære dem at kende, og da aabnedes øjnene for os; det var jo slet ikke vore brødre, vore nærmeste frønder. De som kun adskilte sig fra os derved, at de talte et andet sprog, boede kun et par mil nord for os. Nu vidste vi paa en gang, hvor vort hjem, vort fædreland var."

En lignende tankegang møder vi hos skibsmægler Johannes Ankersen, Flensborg:¹¹⁶

“Nazisternes voldsregime og den anden verdenskrig, da jeg atter maatte blive soldat, fik mig til endnu mere at vende mit sind til nordens land, men jeg blev afgjort danskfølende efter ankomsten af de mange flygtninge fra det østlige Tyskland. Nu var der ingen tvivl mere om, at jeg ikke var beslægtet med noget af disse mennesker, som repræsenterede de forskellige tyske racer og stammer. Her fandtes det sidste bevis for, at Sydslesvigs befolkning hører hjemme i norden, og at vore brødre og søstre kun findes i det fælles moderland Danmark.”

Gårdejer Peter Hansen, Philipsdal:¹¹⁷

“Senere, især i 1945, satte så den endeløse tilstrømning af flygtningene fra øst ind. Jo flere flygtninge der kom, og jo mere vi blev presset sammen med disse mennesker, desto klarere erkendte vi, at disse mennesker var og blev fuldstændig fremmede for os. Følgerne af deres tilstedeværelse er ikke glædelige og i længden utaalelige.”

Forretningsfører Hermann Sandersen udtrykte sig mere konkret:¹¹⁸

“Ved berøringen med de østprøjsiske flygtninge blev det klart for mangen Sydslesviger, at han ikke tilhørte samme folk som de. Han følte, at han har en anden levevis, at han har andre sæder og skikke, at han har et helt andet sindelag, og at han overhovedet i hele sin tankegang er et andet menneske end disse østprøjsiske flygtninge.”

Også gårdejer Hans Ohem fra Hohn ved Rendsborg henviser til sin antipati mod Preussen. Hans forfædre havde som arvelige herredsfogeder ofte været værter for de danske konger under deres jagtophold i skovene ved Ejderen. Hans bedstefar kunne endnu fortælle om ‘de gode gamle dage’ i helstatens tid. I skolen blev det ham derimod indpodet, at Preussen havde befriet slesvigerne fra det danske åg. “Jo ældre man blev, jo mere stillede man sig afvisende til den prøjseraand, som man vilde indpode os. Jeg husker en dimissionsfest i Rendsborg, hvor der blev stor opstandelse, da gymnasiets rektor (Schenk fra Berlin) forlangte, at vi skulde synge sangen: ‘Ich bin ein Preusse’. Alle gæster forlod studenterfesten, kun studenterne maatte synge med, da rektoren truede med, at han ellers ikke ville udlevere eksamensbeviserne. [...] I stadig højere grad fik jeg den overbevisning, at denne prøjseraand er væsensfremmed for Sydslesvigerne. Da saa nationalsocialismen kom og endog forbød selvstændig tænkning, sagde jeg til mig selv, at det var noget, som ikke hører til her, saadan en slavelydighed passer ikke til det nordiske menneske.”

Derefter kommer han ind på flygtningene: “Man skal nu ikke tro, at prøjseraanden er død efter naziregimets ophør og Prøjsens opløsning. Nej, den lever videre i alle de mennesker, der kom til os fra øst,

Meerumschlungen.

(Lied der Neubürger)

Neu-Ostpreussen, meerumschlungen
Deutscher Sitte hohe Wacht,
Halte fest, was jetzt errungen,
Schleswig ist in unsrer Macht.
Jobski, Mopski, stammverwandt,
Uns gehört das neue Land.

Ob auch die Bevölkerung tose
Zwischen Grenze, Eider Schlei,
O, lass blühen in diesem Schosse
Deutsche Tugend, deutsche Treu.
Jobski, Mopski, stammverwandt,
Weiche nicht von neuen Land.

Teures Land, sei hochgepriesen
Unter einer Krone Dach.
Fort mit Angeln, Jüten, Friesen,
Preussen wird jetzt wieder wach.
Jobski, Mopski, stammverwandt,
haltet aus im neuen Land.

Satire på "oprørssangen" Schleswig-Holstein meerumschlungen, trykt i Sydslesvig i det illegale danske blad "Südschleswigsche Landes-Zeitung", december 1947. Sangen spiller på, at flygtningene var ved at overtage herredømmet og omforme Sydslesvig til et nyt Ostpreussen, helt i preussernes magt. ADCB P 219-1.

og under hvis fremmedherredømme vi nu maa leve efter landdagsvalgene. SPD er jo kommet til magten ved alle flygtningestemmerne og regerer nu alene over os." Ohem frygter Preussens erobring af Slesvig for anden gang; nu bliver den imidlertid mere total end i 1864: "Men nu er de flygtninge, der er kommet fra øst, os hjemmehørende lige i tal.

De vil blive og bosætte sig imellem os. Skulde det komme saa vidt, saa vil prøjseraanden for stedse holde sit indtog i hvor hjemstavn, og vor nationalitet, som hører til norden, vil bukke under.”¹¹⁹

Ohem gjorde sig ligefrem store forhåbninger om, at mødet med flygtningene ville føre den hjemmehørende befolkning over i den danske lejr: “Die Fremden hier haben eine Einheitsfront gebildet. Ihr Hass richtet sich besonders gegen uns Mitglieder der SSV. Kein Wunder bei der Hetze der Kieler Regierung und der deutschen Zeitungen gegen uns. [...] Der Hass der Fremden gegen uns hat aber auch sein Gutes. Immer mehr der Einheimischen erwachen aus ihrer Lethargie und erkennen, dass sie mit diesen ‘Heim ins Reich gekehrten’ nichts gemein haben. Sie erkennen, dass alles, was von den aus Preussen importierten Lehrern in der Schule an Heimatkunde gelehrt wurde, nicht den Tatsachen entsprach. Sie bekunden ihr Interesse für ungefärbte Heimatgeschichte.” De erkender landsdelens dankhed og vil genforenes med Norden.¹²⁰

Påstanden om flygtningene som grund for sindelagsskifte fandt også støtte blandt de “gammel-danske”: lærer Hans Meng udtalte således i november 1946 ved et møde i SSF-Havrup distriktet, at “Flygtninge har lært os at vi ikke er Tyskere”.¹²¹ Dermed blev der samtidig givet et godt argument til de vaklende: modsætningsforholdet til flygtningene gav en forklaring på sindelagsskiftet, som var politisk acceptabel både indadtil og udadtil. Det var dog ikke sådan, at modsætningsforholdet kunne overbevise overalt. Det gælder selvfølgelig især i tyske kredse. Ved et møde for hjemmehørende sydslesvigske landmænd i Nørre Haksted følte de sig aldeles ikke mere forbundet med danskerne end med flygtningene. Her lykkedes det ikke at vinde landmændene ved at polemisere imod jordreformen, som “flygtningene og holstenerne” ville tvinge igennem. Landmændene forsvarede tværtimod Tyskland: nogle sagde endda, at de var stolte af at være tyskere eller at de ikke kunne lide danskerne. Heller ikke den danske talers sidste argument, at tilhørerne snart ville opdage, hvem de havde mest tilfælles med, danskerne eller østpreusserne, kunne overbevise de tilstedeværende sydslesvigere.¹²²

Kilderne rejser mange spørgsmål: Hvordan kan disse beretninger fortolkes? Gengiver de “sandheden”? Var konfrontationen med flygtningene virkelig den afgørende grund for at skifte sindelag fra tysk til dansk?

Rektor for den danske Ansgar-skole i Slesvig, Svend Johannsen, opfordrede i 1946 flere borgere i byen til at forklare deres vej til det

danske.¹²³ Af de 11 udførlige svar (som regel to A-4-sider) nævner kun tre "Überfremdung" gennem flygtningene som deres sidste og afgørende argument for at skifte sindelag:

"Allgemein diskutiert wird sie [Sydslesvig-spørgsmålet, M.K.] aber jetzt, wo die hier ansässigen Südschleswiger in voller Wirklichkeit die Verpreußung am eigenen Leibe direkt erfahren müssen. Durch die aus dem Osten gekommenen Flüchtlinge u. Zugewanderten ist unser vom Krieg verschontes Gebiet in vollen Aufruhr gekommen.

"Zum Schluß mache ich noch auf die große Gefahr der Überfremdung aufmerksam. Sollte es nicht gelingen, dieser Herr zu werden, in kurzer Zeit den ostischen Einflüssen zu begegnen, so sehe ich schwarz für unser Volkstum. Es wird in wenigen Jahren derart vermischt sein, daß von einem schleswigschen Volkstum, mit seinen dem dänischen Volk verwandten Sitten und Gebräuchen, überhaupt nicht mehr die Rede sein kann. Gerade dieser Faktor, der als große Gefahr, man kann es wohl sagen, von der ganzen Bevölkerung, erkannt wird, ist so schwerwiegend wie kaum ein Anderer. Wir lehnen diese Beeinflussung in unserer Heimat entschieden ab. Wir haben mit diesen ostischen Menschen nichts gemein sondern fühlen uns mit dem Norden verbunden, mit den Menschen, die uns blutsmäßig nahe stehen, und die die gleichen aufrichtigen Charaktereigenschaften wie wir besitzen. Mit Letzterem habe ich im Sinne vieler meiner Mitbürger gesprochen. Es wird höchste Zeit!"

Eine weitere Sorge (und dies ist besonders hervorzuheben) bereitet unserer Bewohnerschaft das Flüchtlingsproblem. Die drohende Überflutung und Überfremdung mit unserem Blute so wenig gleichem Volkstum möchte man abwenden und dieses mit Recht. [...] Es wäre eine Tragik sondergleichen, sollte unser nordische Mensch in dieser Flut untergehen."

Hovedvægten lagdes dog på en følelse af tilknytning til Norden, danske forfædre, positive oplevelser i Danmark og skuffelsen over den politiske udvikling i Tyskland siden 1920.

Begrundelser for SSF-medlemskab

En konkret kilde til de mulige grunde for sindelagsskiftet er de skriftlige andragender, som alle nye medlemmer skulle udfylde før optagelse i den danske hovedorganisation, Den slesvigske Forening, siden november 1946 Sydslesvigsk Forening. På skemaet skulle ansøgeren indtil begyndelsen af 1950erne oplyse, hvorfor hun eller han søgte tilslutning til den danske folkedel. Skemaerne synes bevaret i næsten komplet omfang. Dermed kan de danne grundlag for en repræsentativ behandling. Problemet er imidlertid, om begrundelserne på skemaerne også giver en ærlig forklaring, hvad der var hovedgrunden for ansøgeren til at melde sig ind i mindretallet. Gengiver begrundelserne

ansøgerens inderste tanker, eller blot det man ventede af ham eller den begrundelse han fik oplyst på kontoret? Man må gå ud fra, at ansøgerne i et vist omfang vidste, hvad der var "politisk korrekte" svar. Vi kan gå ud fra, at materielle motiver er blevet undertrykt som motiv, og dette er også tilfældet. Der fandtes derimod i mindretallets øjne ikke noget forkert i at henvise til flygtningetrykket, den truende fremmedgørelse eller den af flygtningene frembragte erkendelse, at man egentlig var mere dansk end tysk som begrundelse for tilslutning. Hvis flygtningene faktisk har været et hovedmotiv for at tilslutte sig den danske bevægelse, må vi regne med at det vil være anført som begrundelse i en del af ansøgningerne. Flygtningeproblemet og den danske argumentation imod dem var sandsynligvis kendt blandt ansøgerne og kunne benyttes, hvis ansøgeren ellers "manglede" en acceptabel grund til sindelagsskiftet.

Et fingerpeg om begrundelsernes fordeling giver en undersøgelse, som er foretaget af de ca. 15.000 bevarede optagelsesandragender for SSF i Flensborg 1945-1950.¹²⁴ Undersøgelsen viser at begrundelser af typen "for at støtte den danske sag", "dansk sindelag", "Interesse für die Sache", "Aus Überzeugung" tegner sig for ca. 80% af svarene. Af de 15.000 andragender var der kun syv (0,05%), hvor der blev henvist til flygtningene: "Jeg er Flensburgerinde og ingen Ostpreusse", "Damit unsere Heimat nicht an die Flüchtlinge verloren geht", "Abwehr gegen den Einfluß aus dem Osten", "Um unser Land und unsere Kultur vor Überfremdung zu schützen", "Verteidigung meiner Südschleswigschen Heimat", "Um unsere nordische Art gegen fremdvölkische Einflüsse zu schützen", "Jeg støtter Foreningens Kamp for Sydslesvigs Befolkning mod Flygtningene fra Østen". Det er altså den absolutte undtagelse, når der blev henvist til flygtningenes "fremdvölkische Einflüsse" som motiv for at melde sig ind i Den slesvigske Forening og SSF.¹²⁵

For at afklare, hvorvidt Flensborg-resultatet er typisk eller atypisk er der her suppleret med stikprøve-undersøgelser af andre distrikters optagelsesandragender. En stikprøveundersøgelse fra optagelsesskemaerne i Rendsborg amt¹²⁶ (gennemgang af alle optagelsesandragender 1945-51¹²⁷ fra ansøgere med efternavn på A, B, E, H og O, n=197, ca. 90% af ansøgerne boede i Rendsborg by og forstaden Büdelsdorf) giver et tilsvarende resultat. Igen var der et stort flertal på ca. 70%, der begrundede deres ansøgning med svar som "dänisch gesinnt", "Sympathie für Dänemark", "Überzeugung" (så godt som alle skemaer er udfyldt på tysk), ønsket om Sydslesvigs tilslutning til Danmark

eller deres egen danske afstamning. Der er kun to svar, der muligvis kan tolkes som et udtryk for, at flygtninge-problemet var afgørende for ansøgningen: "nordische, anti-preussisch-militärische Einstellung, auch der Vorfahren" og "um mich und meine Familie vor dem eventuellen Wiederkehr des Preussengeist zu schützen".

En stikprøve fra Tønning by bekræfter resultatet. Af de undersøgte optagelsesandragender i perioden 1945-1950,¹²⁸ bogstaverne K-Z (n=196, ca. halvdelen af alle optagelsesandragender) giver igen godt 70% en "dansk" forklaring på, hvorfor de søgte optagelse. Kun i én ansøgning fra 1947 (0,5%) begrundedes ansøgningen entydigt med flygtningene i landet: "Aus Überzeugung und durch die Überhandnahme fremder Bewohner in diesem Gebiete." Tre andre svar kan tolkes som udtryk for modvilje mod flygtninge: "Weil ich ein Preussengegner bin" og to gange "Zur Erhaltung der/meiner Heimat". En lignende stikprøve for Ejdersted amt uden Tønning by viser et tilsvarende resultat. Af de 238 undersøgte ansøgere 1945-1951 (alle andragender bogstaverne G-K, undtagen andragender opført under "døde og udmeldte", da dette kartotek ikke adskiller Ejdersted amt og Tønning by)¹²⁹ gav igen godt 70% et "dansk" svar. Der var kun otte svar, der kan tolkes som udtryk for en hjemstavnsbevægelse: "weil ich Südschleswiger bin" e.l. og tre medlemmer af samme familie, der henviste til, at "alle Vorfahren waren Eiderstedter". To svar (0,8%) henviser til flygtningene: "Wir wird erdrückt von Flüchtlinge" og "Weil mir die Flüchtlinge überhand sind". Begge disse ansøgere søgte optagelse i sommeren 1951, da SSW agerede kraftigt imod flygtningepartiet BHE og det af BHE gennemtvungne nyvalg til kredsagene og kommunerådene. I 1951 var der i alt seks ansøgere om medlemskab i stikprøven.

Også en tilsvarende stikprøve i Slesvig by viser samme resultat. Af de 114 ansøgere Q-Z¹³⁰ i årene 1945-1951 nævnte kun én (0,8%) flygtningetruslen som grund for sin ansøgning: "Um das Volkstum in Schleswig zu retten". Også i Slesvig by betonedes ansøgningerne det danske: godt 60% gav på en eller anden måde klart til udtryk, at de var af dansk afstamning, havde dansk sindelag og/eller støttede Sydslesvigs tilslutning til Danmark. Det samme gælder SSF-distriktet i Nibøl. Godt 70% af de 214 ansøgere i årene 1945-1951 gav et "dansk" svar som motiv for ansøgningen. Flygtningene optræder slet ikke blandt grundene, og der var tre svar, der kan tolkes som "hjemstavns"-motiv.¹³¹ Heller ikke i de undersøgte landdistrikter Satrup¹³², Thumby/Strukstrup¹³³, Moldened¹³⁴, Goltoft,¹³⁵ alle Slesvig-kreds, og

Kobbermølle¹³⁶ ved Flensborg var motiverne anderledes. Flygtninge optrådte slet ikke i optagelsesandragenderne fra Kobbermølle og Strukstrup/Thumbby og i Satrup-stikprøven (bogstaverne M-Z, n=166). I Goltoft var der én ansøger blandt de 109 (0,9%), der angav “aus lebenswichtigen Gründen” som motiv for sin ansøgning. Da ansøgningen var den eneste i år 1951 kan det måske tolkes som udtryk for, at ansøgeren betragtede flygtningeproblemet som så livstruende, at han meldte sig ind i SSF. I Moldened var der to ansøgere i 1947 (af 110=1,8%), der skrev hhv. “Zur Rettung und Aufrechterhaltung meiner Heimat” og “Damit wir die Heimat erhalten”, udsagn som evt. kan tolkes som udtryk for, at vedkommende meldte sig ind i SSF fordi flygtningene truede deres hjemstavn.

Udgående fra optagelsesandragenderne er der således intet der tyder på, at flygtningeproblemet var den afgørende begrundelse for sydslesvigerne til at melde sig ind i den danske bevægelse. Det samme gælder hjemstavnsbetonede motiver: de udgør også kun en brøkdel af de angivne begrundelser. Tværtimod er det oftest en eller anden form for tilknytning til det danske, der angives som motiv, og dette lige meget, om vedkommende boede i Flensborg by, i Slesvig by og kreds, i Sydtønder kreds eller i Ejdersted.

Undersøgelsen bekræfter dermed resultatet af Svend Johannsens oven omtalte initiativ i Slesvig by. Flygtningeproblemet blev uden tvivl opfattet som trykkende, men det var ikke hovedgrunden for et sindelagsskifte eller for indmeldelse i Den slesvigske Forening/SSF. De kilder, hvor det optræder som afgørende grund for indmeldelse i SSF er næsten udelukkende af rigsdansk eller tysk proveniens: flygtningeproblemet spillede en vigtig rolle i formidlingen af Sydslesvig-spørgsmålet i Danmark. Her blev flygtningene brugt som en efterrationaliseret forklaring på det i samtidens forståelse af nationalitet som “blodfællesskab” svært forståelige sindelagsskifte.

Sammenfattende kan det konstateres, at flygtningenes angivelige folkelige og “racemæssige” anderledeshed i sig selv gav en god forklaring på den massive tilgang til de danske foreninger efter kapitulationen i en landsdel, der længe entydigt havde været tysksindet. At nægte folkefællesskab med flygtningene forsynede sydslesvigerne med et godt argument for deres eget sindelagsskifte. Flygtningenes udprægede tyske identitet var en velkommen undskyldning for sindelagsskiftet til det danske efter mottoet: “hvis de er tyskere, så er vi det i hvert fald ikke”. Der herskede derudover en frygt for, at flygtningene ville fremmedgøre Sydslesvigs kultur. Mange hjemmehørende troede

ikke på en assimilering af flygtningene i den sydslesvigske eller slesvig-holstenske "kultur", tværtimod frygtede man et "nyt Østpreussen" eller et "nyt Warthegau", dvs. en østpreussisk kolonisering af Sydslesvig. Det må antages, at hjemmehørende holstenere og tysksindede slesvigere nærrede en lignende modvilje mod flygtningene, selvom de ikke udtalte det så åbent som de dansksindede.¹³⁷ Alligevel er der intet der tyder på, at bevægelsen ville have udviklet sig anderledes, hvis Sydslesvig havde været fri for flygtninge. Bevægelsen for at komme til Danmark opstod som et røre i sommeren 1945 og omfattede i en kort periode alle kredse i den sydslesvigske befolkning.¹³⁸ Det var først i 1946, at denne bevægelse "valgte" at institutionalisere sig i det gamle danske mindretal, efter at andre former for en institutionalisering i grupperinger som Demokratische Heimatvereinigung, Sozialdemokratische Partei Südschleswigs eller den kortlivede Südschleswigsche Vereinigung¹³⁹ fra sommeren 1945 ikke kunne gennemføres på grund af briternes restriktive politik. Kronologisk foregik instistionaliseringen og "medlemsekspllosionen" i en periode, hvor flygtningenes status og fremtid endnu var langt fra afgjort, nemlig årene 1946 og 1947, og inden den politiske konfrontation med flygtningene kulminerede efter stiftelsen af flygtningepartiet BHE i 1950. Et yderligere indicium på, at flygtningene ikke var det afgørende fænomen for den danske bevægelses opståen, er den manglende korrelation mellem en høj flygtningebelægning og et højt antal af SSF-medlemmer. Korrelationen er snarere omvendt: det var de landlege distrikter af Ekernefælde-kredsen, der var højest belagt med flygtninge, og her spillede den danske bevægelse så godt som ingen rolle.

Nye medlemsregler: sindelag eller afstamning?

Det der i mellemkrigstiden blev betegnet som det danske mindretal i Sydslesvig voksede sig stærkt efter den tyske kapitulation. Mindretallets selvopfattelse har altid været slesvigsk og beroede på Slesvigs kulturelle forbindelse med Danmark og på slesvigernes danske afstamning; derfor var der i mindretalsledelsen intet unaturligt i, at slesvigere nu ønskede medlemskab i de danske foreninger. Efter 1945 var mindretallet dog stillet overfor spørgsmålet, hvordan det skulle behandle ansøgninger af ikke-slesvigere eller endda flygtninge.

I mellemkrigsårene havde mindretallet lagt stor vægt på at få sindelagsprincippet anerkendt af de tyske myndigheder, der hellere ville anvende "objektive" kriterier for at kunne efterprøve den enkeltes tilhørsforhold til mindretallet. Det var i 1920erne især mindretallets mål

at sikre, at forældrene frit kunne vælge dansk skolegang for deres børn. Anerkendelse af sindelagsprincippet i den preussiske skolelov fra 1929 blev derfor betragtet som en vigtig sejr.¹⁴⁰ Internt var der imidlertid forskel på de enkelte slesvigske foreningers vedtægter. Den slesvigske Forening for Flensborgs vedtægter krævede ikke udtrykkeligt slesvigske afstamning. Foreningens formål ifølge §2 var "at samle Landsmænd til gensidig Støtte i alle folkelige Spørgsmaal, til Styrkelse af dansk Aandsliv og Oplysning og til Opretholdelse af en livlig Forbindelse med deres Landsmænd nord for Danmarks nye Grænse." En geografisk entydig afstamning blev ikke direkte krævet af potentielle medlemmer, dog udtrykker ordet "landsmænd", at det var slesvigere, man sigtede til. Vedtægterne fra 1922 gjaldt i princippet endnu i 1945. Vedtægterne for Den slesvigske Forening for Gottorp amt fra maj 1922 krævede derimod slesvigske afstamning som betingelse for optagelse.¹⁴¹

Selvom det således er tydeligt, at der sigtedes mod slesvigske fødte medlemmer, blev der gjort undtagelser. Gennem hele perioden 1920-1945 var mellem 6-8 % af Flensborg-afdelingens medlemmer født syd for Ejderen. Især efter 1933 udgjorde ikke-indfødte sydslesvigere faktisk en ikke ringe andel af de, omend få, nyoptagne medlemmer i Den slesvigske Forening i Flensborg. Således var 10% hhv. 12% af alle nyoptagne mænd i perioderne 1933-1935 og 1936-1939 født syd for Ejderen; tallene for kvinderne i samme perioder er på 14% hhv. 10%.¹⁴² Der må skønnes, at en del af de optagne ikke-sydslesvigere var gift med en indfødt sydslesviger. Alligevel er der intet i kilderne der tyder på, at der den gang blev sat spørgsmålstegn ved optagelsen af ikke-indfødte sydslesvigere eller at de blev betragtet som mindre danske end andre eller endda som en trussel for Sydslesvigs danske mindretal og de enkelte dansksindedes nationale pålidelighed.

Efter krigen førte flygtningenes indvandring og den store tilgang til de danske foreninger imidlertid til, at sindelagsprincippet efter den britiske militærregeringens opfattelse, men faktisk i næsten lige så høj grad også efter mindretalsledelsens opfattelse, ikke alene var nok. Der blev brug for en ny definition, af hvem der kunne blive anerkendt som dansksindet sydslesviger. Mindretallet så sig nu foranlediget til at nyvurdere kriterierne for medlemsoptagelse. Allerede inden kapitulationen blev spørgsmålet om optagelse af nye medlemmer drøftet ved fællesrådsmødet den 9. april 1945. Protokollen oplyser desværre ikke, om der allerede ved dette møde var tale om nye retningslinier for medlemsoptagelse eller om en afgrænsning mod flygtninge.¹⁴³ I maj

1945 blev der så i fællesrådet krævet klare retningslinier for optagelsen af nye medlemmer.¹⁴⁴ Den 1. oktober 1945 blev de nye retningslinier for medlemsoptagelse vedtaget ved et møde af repræsentanter for alle dansk-slesvigske foreninger.¹⁴⁵ Stillet over for de talrige 'fremmede', som er den gængse betegnelse af flygtningene, krævedes det nu, at ansøgere skulle være født nord for Ejderen eller i det mindste kunne påvise, at de var af dansk eller nordisk afstamning. Ægtefæller, der ikke opfyldte disse kriterier, kunne optages efter nærmere prøve, hvis de viste dansk sindelag. Samtidig blev det vedtaget at standse nyoptagelserne indtil den 1. februar 1946; først og fremmest for at screene og udrense de allerede optagne medlemmer for forhenværende nazister.¹⁴⁶ Desværre synes protokollen over mødet ikke at være bevaret. Vi har derfor ingen oplysninger om en eventuel debat om rimeligheden af de nye regler og forskellige holdninger i foreningen. Det må dog fastslås, at den første indskrænkning af sindelagsprincippet med de nye regler er blevet indført af mindretallet selv.

Samtidig kom mindretallet dog også under pres fra den britiske besættelsesmagt.¹⁴⁷ Den stod fremmed over for mindretalsspørgsmål og sindelagsprincippet, og den var foruroliget over det stigende antal sydslesvigere, der ønskede at blive medlemmer i de danske foreninger. Afgrænsningen af mindretallet stod derfor allerede i forgrunden ved de første forhandlinger med militærregeringen i Kiel om mindretallets status den 15. november 1945. I forhandlingerne med briterne prøvede mindretallet at bevare kompetencen til at afgøre, hvem der måtte optages og hvem ikke. Det britiske mål var derimod at forhindre, at "alle og enhver" kunne melde sig ind i mindretallet. Mindretallet skulle efter briternes opfattelse udgøre en fast, klart defineret størrelse: derfor skulle nye medlemmer helst på en eller anden måde kunne dokumentere tidligere tilknytning til danskheden. Samtidig tilsigtede den britiske militærregering i Slesvig-Holsten at samle alle danske foreninger under én central organisation, der så til enhver tid kunne drages til ansvar. Dette førte til sidst til stiftelsen af Sydslesvigsk Forening den 15. november 1946, der erstattede Den slesvigske Forening.

Under forhandlingerne om den ny forening var spørgsmålet om, hvem der kunne betragtes som dansksindet, et af de afgørende stridspunkter. Briterne var i hele efterkrigstiden mistænksomme vedrørende sindelagsprincippet, især da det viste sig, at tilmeldingen til de danske foreninger steg voldsomt efter genåbningen for nye medlemmer fra 1. februar 1946. Briterne foretrak restriktive, 'objektive' kriterier: Først

hæftede de sig ved sproget som kriterium, men det faldt allerede i november 1945, da briterne var blevet konfronteret med de liberale tyske ordninger fra før 1933, der juridisk var i kraft indtil 1945. Så krævede de i det mindste afstamning som et entydigt kriterium, dog i den skrappe form, at kun tredje-generations-sydslesvigere (alle fire bedsteforældre skulle være født nord for Ejderen) eller dem, der kunne påvise direkte slægtskab med et medlem fra før 3. september 1939, kunne optages. Disse skrappe regler blev selvfølgelig afvist af mindretallet, der mente at de i oktober 1945 indførte regler måtte være tilstrækkelige. Mindretallet krævede, at briterne accepterede sindelagsprincippet, som det endnu gjaldt for det tyske mindretal i Nordslesvig. Dette var i modstrid med de lige vedtagne egne retningslinier, der jo også krævede sydslesvigsk afstamning. Her kan der spores en tydelig interesse fra mindretalsledelsens side for at holde de danske foreninger åbne for yderligere tilgang: målet var jo at vinde et flertal i den hjemmehørende befolkning. Selvom mindretallet ville afgrænse sig mod de "fremmede", ville det af gode grunde selv bestemme, hvem der kunne optages.

Der blev forhandlet frem og tilbage, og mindretallet fastholdt, at det havde gjort nok ved selv som regel at kræve fødsel nord for Ejderen. Det fik støtte fra det danske udenrigsministerium. Udenrigsminister Gustav Rasmussen protesterede den 13. september 1946 over for den britiske gesandt ved at henvise til, at det var et principielt dansk synspunkt, at hver enkelt efter sit eget sindelag kunne bekende sig til et nationalt mindretal. Briterne fastholdt dog indtil videre kravet om dokumenteret tilknytning til danskheden før januar 1946.

Samtidig med forhandlingerne med briterne fortsatte mindretallets interne drøftelser om, hvordan man skulle forholde sig til ansøgere, der ikke opfyldte afstammingskriterierne. Disse drøftelser foregik antagelig uden at der lagdes pres på mindretallet fra britisk side. Diskussionen indenfor mindretallets ledelse viser, at truslen fra de 'fremmede' blev fornemmet som så alvorlig, at ideologien om et sydslesvigsk folk med fælles, dansk afstamning, der var nødt til at afgrænse sig fra "preusserne", slog igennem. Sindelagsprincippet som det afgørende for medlemskab gled dermed i baggrunden, mens princippet om sydslesvigsk afstamning trådte i forgrunden. Således foreslog Den slesvigske Forenings forretningsudvalg i februar 1946, at det for ansøgere født syd for Ejderen skulle kræves, at begge forældre var født nord for. Hovedstyrelsen vedtog dog enstemmigt kun at kræve en forælder født nord for Ejderen.¹⁴⁸

I forretningsudvalgets møde den 30. marts 1946 drøftedes spørgsmålet igen. Svend Johannsen krævede at der blev foretaget meget nøje overvejelser, når ansøgningen kom fra et ægtepar, hvor en af ægtefællerne var født syd for Ejderen (indtil august 1946 blev ægtepar kun optaget i fællesskab). Flygtninge burde efter hans mening under ingen omstændigheder optages, ej heller når de pågældende havde indgået ægteskab med en slesviger. I så fald kunne der kun være tale om at optage dem på venteliste. Lorenz Büchert, Bilskov, havde indsendt et forslag om i det mindste at optage dem, der havde boet i Sydslesvig i mindst 20 år. Sagen blev sendt til behandling i Den slesvigske Forenings hovedstyrelse,¹⁴⁹ men så henlagt til drøftelse i SSF, når denne efterfølgerorganisation var stiftet. Ud fra debatten må dog skønnes, at stemningen i forretningsudvalget overvejende var imod Bücherts forslag, selvom det var foranlediget af et konkret tilfælde, hvor optagelse måtte virke rimelig: Büchert havde i sit distrikt en dansksindet familie, hvor dog de fleste af familiens medlemmer var født i Westfalen. Nu var der opstået det paradoks, at kun de yngste børn kunne optages, da de allerede var født i Sydslesvig, selvom hele familien havde boet der i en menneskealder.¹⁵⁰ Kun August Petersen støttede forslaget (“vi har brug for deres stemmer”), mens Den slesvigske Forenings formand fra Sønder Brarup, Sophus Gottschalk, og Samuel Münchow var imod. Gottschalk hævdede, at “den Slags Folk er fremmede her”, og Münchow mente, at det gav en anden forbindelse med landsdelen at være født og opvokset i Sydslesvig.¹⁵¹ At mindretalsledelsen ikke havde tillid til ikke-sydslesvigeres nationale pålidelighed og derfor helst ville se bort fra deres optagelse blev tydeligt, da det i sommeren 1946 blev vedtaget, at ægtefæller i fremtiden skulle optages hver for sig. Dette blev hilst velkommen: nu kunne foreningen optage slesvigerne “uden at være nødt til samtidig at optage den eventuelle rigstyske Ægtefælle, der muligvis kun har boet i Sydslesvig i kort Tid.”¹⁵² Sindelagsprincippet skulle kun gælde for dem, der opfyldte kravet om sydslesvigsk afstamning.

De endelige retningslinier for medlemsoptagelse i de danske foreninger blev først udarbejdet i september 1946, efter at SSF den 9. september havde modtaget statutterne fra den britiske militærregering. Disse regler var ret komplicerede, men udelukkede i princippet optagelse af flygtninge: en ansøger om medlemskab skulle have to af bedsteforældrene født nord for Ejderen, dog skulle det være tilstrækkeligt, når han eller hun selv var født nord for Ejderen. Var dette ikke tilfældet, måtte mindst en af forældrene være født nord for Ejderen.

Hvis en af forældrene eller ansøgeren selv før den 1. januar 1946 havde været medlem af en dansk forening, blev der givet dispensation fra afstammingsreglerne. Derudover blev det nu krævet, at ansøgeren skulle være dansksindet og villig til at vise sindelaget offentligt.¹⁵³ De endelige, "britiske", regler afveg dermed ikke så meget fra det i mindretallets interne forhandlinger fremkomne synspunkt, at sydslesvigsk afstamning på en eller anden måde måtte være afgørende for medlemskab i SSF.

Flygtninge i SSF?

Det hidtil fremlagte tyder på sydslesvigernes afgrænsning mod flygtningene. Tilbage står spørgsmålet, hvordan flygtningene reagerede overfor de nationalpolitiske forhold i Sydslesvig, der gjorde sig gældende i de første år efter krigen.

Flygtningenes møde med de dansksindede sydslesvigere kan ikke have været nemt. Flygtningene var som tyskere kommet til en landsdel, hvor en stor del af befolkningen arbejdede på at få denne landsdel skilt fra Tyskland og ført til Danmark. Intet i kilderne giver anledning til den fortolkning, at flygtninge støttede dette ønske. En historisk dansk ret på Sydslesvig var vist ingen flygtning villig til at indrømme. Snarere havde de hørt om, at Preussen havde befriet Slesvig-Holsten fra det danske åg i 1864, og at Nordslesvig var berøvet Tyskland ved Versailles-fredens ydmygende diktat i 1920. Desuden måtte Sydslesvigs eventuelle tilslutning til Danmark vække ny uro hos flygtningene. De danske sydslesvigere krævede jo flygtningenes fjernelse fra Sydslesvig. Flygtningene måtte føle sig som brikker i et magtspil, de selv ingen indflydelse havde på. Disse udsigter kunne ikke fremkalde positive følelser over for de danske sydslesvigere blandt flytningene. "Flæskedanskerne" kunne således spille en afgørende rolle i flygtningenes egen identitetsdannelse. Under den sydslesvigske grænsekamps vilkår blev flygtningene tillagt en national funktion: de var med til at sikre Sydslesvig for Tyskland. Det var flygtningene, der sikrede det tyske flertal ved de første valg efter krigen. Denne funktion kunne åbne vejen for anerkendelse hos de tyske hjemmehørende og dermed for integration. Flygtningenes vrede over dagligdagens diskriminering og over deres vanskelige forhold kunne få afløb i aversion imod de danske sydslesvigere.

På trods af dette åbenlyse modsætningsforhold mellem de danske sydslesvigere og flygtningene herskede der frygt for, at flygtninge kunne snige sig ind i de danske rækker, en frygt der åbenbart fandtes

både hos briterne og hos mindretallet selv. Ved Den slesvigske Forening for Flensborg bys udvidede bestyrelsesmøde den 16. marts 1946 blev det hævdet, at flygtninge prøvede at blive medlem ved at give forkerte oplysninger om deres fødeby.¹⁵⁴ En endnu levende 'folkemyte' i tyske sydslesvigske kredse hævder faktisk, at det for en stor dels vedkommende var flygtninge, der efter 1945 søgte ind i mindretallet og stemte på de danske kandidater ved de første valg efter krigen. Myten har historiske rødder: Flensburger Tageblatt hævdede flere gange i årene 1946-1948, at det også var "Brandenburger, Sachsen und Ostpreussen", der meldte sig ind i de danske foreninger.¹⁵⁵ I sin analyse af kommunalvalget i 1946 hævdede Theodor Steltzer, at en stor del af de danske kandidaters stemmer kom fra flygtninge.¹⁵⁶ Også den liberale ugeavis Die Zeit hævdede, at det høje danske stemmetal i Flensborg ved valget måtte skyldes flygtninge.¹⁵⁷ Opfattelsen manifesteredes i den skrevne presse i den følgende tid: I juni 1948 skrev avisen "Der Morgen" om grænsekampen, at danskernes appetit på Sydslesvig igen var vokset efter Anden Verdenskrig. "Die alten eiderdänischen Pläne aus dem Jahre 1864 lebten wieder auf, gingen jetzt sogar über die Eider hinaus bis an den Kanal und am liebsten noch weiter, gefördert durch eifrige Agitation in Schleswig-Holstein selbst, die sich weniger auf überzeugte Dänen stützt als auf landfremde Evakuierte".¹⁵⁸ Fra en kommunistisk forsamling i Büdelsdorf berettedes der om en taler, der bl.a. drøftede Sydslesvig-spørgsmålet. "Er führte aus, dass viele 'Flüchtlinge' aus der Ostzone ins Saargebiet 'geflüchtet' seien, um an der Abtrennung des Saargebietes mitzuarbeiten. Genau der selbe Fall sei hier in Sydschleswig. Hier kommen Flüchtlinge her, um für Speck (welcher von den Dänen extra hierfür ausgegeben wird) für die Abtrennung Südschleswigs zu stimmen." Da SS'eren Wilhelm Rolfs gjorde opmærksom på urigtigheden i disse påstande, blev han hylet ud af både taleren og tilhørerne.¹⁵⁹ Siden det overhovedet ikke var muligt for flygtninge at komme til det den gang fra Tyskland adskilte Saar-området i 1948 er det åbenlyst, at KPD-taleren ved at fremføre forkerte påstande om flygtningene ville score points hos de hjemmehørende tysksindede, og reaktionen beviser jo, at det lykkedes. Så sent som i foråret 1949 brugte landsregeringen argumentet i en brochure om flygtningenes nød: her hed det at flygtninge søgte ind i mindretallet på grund af resignation. Som en sidste udvej ræsonnerede de, at "ja, wenn man uns nirgendwo in Deutschland helfen kann, müssen wir es bei den Dänen versuchen".¹⁶⁰ Søgte flygtninge altså ind i det danske i efterkrigstidens Sydslesvig?

Som oven fremlagt udelukkede Den slesvigske Forening og SSFs vedtægter principielt optagelse af flygtninge efter oktober 1945, hvis ikke de kunne dokumentere sydslesvigske rødder. Spørgsmålet er således, om bestemmelsen blev håndhævet konsekvent.

Det virker usandsynligt, at det kunne lykkes en flygtning at blive medlem i Den slesvigske Forening eller SSF ved at angive forkerte oplysninger: den almindelige optagelsesprocedure foregik i disse år sådan, at interesserede enten henvendte sig til de danske sekretariater eller til deres lokale distrikt. Sekretariaterne sendte optagelsesansøgningen til distriktsbestyrelserne og omvendt; ofte krævedes der derudover vidner, der skulle bevidne ansøgerens sindelag og at han ikke havde været medlem af en nazistisk organisation. Når der var mistanke, blev sagen fra sekretariatet sendt tilbage til distriktet til nøje efterprøvelse.¹⁶¹ Flygtninge kom næppe igennem dette kontrolsystem. De kunne kendes i efterkrigstiden: de talte en anden dialekt, og de var fremmede i kvarteret eller landsbyen. Det må antages, at de lokale tilidsmænd i efterkrigstiden godt vidste, hvem der var hjemmehørende, og hvem der var flygtning.

Desuden kan det nemt efterprøves, hvor stor en del af de nyoptagne medlemmer som ikke opfyldte afstammingskravene: Da de i efteråret 1946 vedtagne nye optagelsesregler gjaldt med tilbagevirkende kraft fra den 1. januar 1946, blev det nødvendigt at foretage en revision af alle nyoptagne medlemmer. I december 1946 blev der således udsendt en rundskrivelse fra sekretariaterne til alle distrikter, hvor distriktsbestyrelserne blev opfordret til at gennemgå medlemskartotekerne for at fastslå, hvilke medlemmer der skulle streges på grund af de nye optagelsesregler. Der blev dog samtidig gjort opmærksom på, at disse slettelser udelukkende skyldes briternes krav: de kunne betragtes som midlertidige, og de skulle ikke have betydning for fordeling af Syd-slesvig-hjælpen.¹⁶²

Denne kontrol blev gennemført af sekretariaterne i perioden december 1946-januar 1947, og den blev antagelig i praksis håndhævet sådan, at alle nyoptagne siden kapitulationen blev gennemgået. Resultatet viste, at nogle "fremmede", dvs. folk, der ikke opfyldte kravet om sydslesvigsk afstamning, havde søgt ind i mindretallet. Sekretariaterne sendte lister med navnene over de slettede medlemmer ud til de enkelte distrikter. For Slesvig-kredsens SSF-distrikter er listerne over de slettede medlemmer antagelig bevaret næsten komplet. En analyse af alle distrikter A-K (undtagen Frederiksstad, der mangler) viser, at fire af de 16 distrikter slet ikke behøvede at slette medlemmer. Kappel

toppede med 36 (4,9%), deraf otte født i Østpreussen og ni født i de øvrige østområder, altså muligvis flygtninge.¹⁶³ Kappel havde pr. 1. januar 1947 733 medlemmer. Det var fire til fem gange så mange som de øvrige undersøgte distrikter, der overvejende var landdistrikter. I de undersøgte distrikter blev i gennemsnit 3,6% af medlemmerne i hvert distrikt slettet på grund af manglende sydslesvigsk afstamning ($n=16$, $\Sigma \emptyset_1 \dots \emptyset_{16}/n$).¹⁶⁴ Noget højere tal får vi i købstadsdistrikterne i det sydlige Sydslesvig. For Ekernførdes vedkommende er navnelister over de på grund af afstammingsreglerne slettede medlemmer bevaret for to af byens fire distrikter. Her blev henholdsvis 74 og 33 medlemmer slettet. Af de slettede var omkring halvdelen født øst for den senere vesttyske grænse.¹⁶⁵ Pr. 1. januar 1947 havde hele SSF-Ekernførde 1.974 medlemmer, således at godt 10% må skønnes at have været af ikke-sydslesvigsk afstamning. Det samme gjaldt i Rendsborg by, hvor 176 medlemmer blev slettet,¹⁶⁶ 10,8% af alle medlemmer pr. 1.1.1947, og i det kielske distrikt Holtenau-Pries-Friedrichsort, der toppede andelsmæssigt, idet 126 medlemmer blev streget, 16,6% af distriktets pr. 15.10.1946 758 medlemmer.¹⁶⁷ De slettede medlemmer var for Slesvig-kredsens landkommuners vedkommende overvejende født i Holsten. I byerne var der også holstensk overvægt blandt de slettede, men mellem en tredjedel og halvdelen af de slettede var født i alle mulige andre egne af det forhenværende tyske rige.

Selvom slettelserne i foråret 1947 opfattedes som midlertidige og udelukkende foranlediget af britisk politik, var de dog udtryk for en sortering af de dansksindede efter afstammingskriteriet. Der er intet tegn i kilderne, der tyder på, at nogen af de slettede søgte om genoptagelse efter 1950, hvor det strenge afstammingskriterium blev lempet. Da optagelsestallene i det hele taget gik stærkt tilbage fra 1948, må det antages at mange af de slettede på det tidspunkt havde mistet interessen for SSF. Screeningen havde imidlertid også vist, at langt over 90% af de nyoptagne medlemmer var sydslesvigere i den snævre forstand, dvs. indfødte eller med familiære rødder nord for Ejderen. De kunne med god grund kalde sig slesvigere og dermed påberåbe sig dansk sindelag på grund af dansk afstamning.

Det kan ikke fastslås med fuld sikkerhed, om reglerne altid blev håndhævet konsekvent i alle distrikter. I de af mig gennemgåede optagelsesandragender er der imidlertid intet, der tyder på det modsatte. I grænsekampens hede fase (1945-1949) kan flygtninge ikke være sluppet ind i de danske foreninger i større tal. Denne påstand er en myte, der skyldes rygter, der bevidst blev sat i omløb for at

miskreditere den danske bevægelse i de hjemmehørendes øjne, eller en efterrationaliseret fortrængning af den egne nationale holdning i efterkrigstiden.

Lige så meget som flygtninge ikke blev medlemmer i SSF er det usandsynligt, at flygtninge stemte på danske kandidater ved valgene. SSF var så aldeles afvisende over for flygtningene, at der ikke kan findes en eneste fornuftig grund for dem til at stemme dansk. Den tyske valgforsker Gerhard Isbary har allerede i 1960 analyseret landdagsvalget i 1947 også med henblik på eventuelle sammenhænge mellem et højt SSF-stemmetal og en høj flygtningebelægning. For det første har Isbary påvist, at de sydslesvigske egne, der havde den højeste flygtningebelægning (det østlige Angel, Svans og Dänisch-Wohld) alle havde stabile tyske flertal mellem 60-90% også blandt de hjemmehørende.¹⁶⁸ I byerne, hvor SSF stod stærkest, var flygtningebelægningen lavest. Isbarys konklusion er, at flygtningene ikke har påvirket SSFs stemmeandel i den hjemmehørende befolkning.¹⁶⁹ Med relativt enkle midler kan der også gennemføres en nærmere analyse: enkelte valgdistrikter blev nemlig domineret af flygtningelejre. Når man antager, at lejr-flygtninge ikke adskilte sig fra privat-indkvarterede flygtninge i deres stemmeafgivning kan disse valgdistrikter give et godt billede af, hvordan flygtningene stemte i 1947. En oversigt over de flensborgske valgdistrikter taler således et tydeligt sprog. Byens store flygtningelejr ved Kielseng udgjorde et valgdistrikt. Her blev der afgivet i alt 905 stemmer, hvilket var en rekord-valgdeltagelse på 95%: heraf 742 (82%) på SPD, 134 (14,8%) på CDU og kun fem (0,6%) på SSF. Der var kun to andre valgsteder i Flensborg-øst, hvor SSF fik færre end 50% af stemmerne: banegårdsrestauranten i Flensborg-Sporskifte og den forhenværende flådeskole. Begge steder fandtes der store flygtningelejre. Her var valgresultaterne følgende: Sporskifte: i alt 1569 stemmer, heraf SPD 532 (33,9%), CDU 387 (24,7%), SSF 586 (37,3%). Flådeskolen: i alt 805 stemmer, heraf SPD 311 (38,6%), CDU 90 (11,2%), SSF 378 (47%). I alle andre valgdistrikter i Flensborg by havde SSF ved omvalget den 18. maj 1947 vundet over 50% af de afgivne stemmer.¹⁷⁰ Et lignende billede har vi i Husum: her fandtes en flygtningelejr i byens gamle luftvåbenkaserne, der havde eget valglokale. Af de afgivne 285 stemmer var 177 (62,1%) på SPD, 82 (28,8%) på CDU og kun to (0,7 %) på SSF.¹⁷¹ Disse tal kan anses for repræsentative: de viser, at hovedparten af flygtningene i lejre stemte på SPD og at så godt som ingen flygtning stemte på SSF. Modsigende udsagn er uholdbare: de var enten bevidste propaganda-løgne, eller

de skyldtes fortrængning af danskhedens styrke i den hjemmehørende, sydslesvigske befolkning.

Set som helhed må det altså fastslås, at de danske sydslesvigere stod i et modsætningsforhold til flygtningene, og at parterne afviste hinanden. Der kan imidlertid også gives eksempler, som nuancerer dette billede. Langt fra alle flygtninge var så dansk-fjendtlige, som den danske propaganda hævdede det. Flygtningene var blevet rykket op med rode; og det må skønnes, at deres forhold til det tyske som national identitet undergik en omvurdering efter tidens omstændigheder ligesom det var tilfældet i den hjemmehørende befolkning. Der er faktisk tydelige eksempler på, at flygtninge-ungdommen viste interesse for det danske kulturudbud. Fra SSF i Bustorf ved Slesvig by berettes der således i 1949, at unge flygtninge opsøgte forskellige kulturelle danske arrangementer i Slesvig og også deltog i årsmødet i 1949 på Slesvighus. De opførte sig antagelig ordentligt, men deres tilstedeværelse blev "irgendwie störend empfunden". Og dette selvom de nævnte flygtninge-unge havde båret et Sydslesvig-emblem for ikke at vække opsigt.¹⁷² Også det, at mange distrikter lagde så stor vægt på at afgrænse sig tydeligt over for flygtningene viser, at der fra flygtningenes side er blevet vist interesse for at deltage i SSF-arrangementer. I flere distrikter drøftede man mulighederne for at nægte flygtningene adgang til distriktets sociale og kulturelle arrangementer. Ved generalforsamlingen i SSF-Rheide, Slesvig kreds, i januar 1948 vedtog man således under punktet eventuelt "die vollständige Ausschliessung von Flüchtlingen bei unseren Veranstaltungen".¹⁷³ Ved et fælles bestyrelsesmøde for SSF, SSW og SPF i november 1950 advarede Hermann Olson mod flygtninge-forældre, der ville anmelde deres i Sydslesvig fødte børn i de danske skoler.¹⁷⁴ Åbenbart havde der været konkrete tilfælde; men mindretallet var på dette tidspunkt ikke villig til at opdrage flygtningebørn i dansk ånd.

Andre kilder bekræfter på en gang det spændte forhold – og viser at billedet ikke kan tegnes ensidigt sort-hvidt. En flygtning fra sude-ter-landet, Charlotte Krüger, hvis mand stammede fra Sydslesvig, berettede i et brev til SSW-politikeren Hermann Clausen i Slesvig, hvordan hun blev vildledt om den danske bevægelse af de andre flygtninge i byen. Fru Krüger berettede, at de andre flygtninge havde fortalt, at hun slet ikke skulle gøre sig forhåbninger om at få tilflytningstilladelse til Slesvig. "Es wurde behauptet, daß von Seiten des SSW, der ganz im Fahrwasser Dänemarks sei, jegliches Verständnis für die Leiden der Flüchtlinge fehle und daß die ausschlaggebenden Stellen

von Mitgliedern dieses Verbandes besetzt seien.”¹⁷⁵ Brevet er imidlertid også et eksempel på, at nogle flygtninge faktisk kom i kontakt med den danske bevægelse. Charlotte Krüger skrev således, at hun efter kort tid så, at det var Danmark, der virkelig hjalp menneskene i Sydslesvig. Det var især SSW og Hermann Clausen, der havde fornemmelse for menneskeværdighed: “Ich besuchte nun auch die Versammlungen des SSW, las die Südschleswigsche Heimatzeitung und mußte zu meiner Überraschung feststellen, daß es in gar keinem Fall der Wahrheit entsprach. Ja, daß man mit Besonnenheit und Ruhe, ich denke dabei besonders an die gestrige Versammlung im ‘Hohenzollern’, gerade von dem Flüchtlingsproblem sprach. [...] Es tat mir persönlich sehr leid, daß man Sie und auch den SSW so herausfordernd angriff und damit bewies, daß man aus den vergangenen Jahren so wenig gelernt hat.”

I 1950erne blev optagelseskriterierne lempet. SSFs i juni 1950 vedtagne love indeholdt krav om enten sydslesvigsk afstamning eller ægteskab med en sydslesviger eller fast bopæl i Sydslesvig siden mindst den 30. januar 1933.¹⁷⁶ Flygtninge var dermed stadigvæk udelukket fra optagelse i mindretallet, hvis de ikke var gift med en sydslesviger. Først i de i 1958 reviderede love faldt alle krav relateret til sydslesvigsk afstamning bort.¹⁷⁷ Nu gjaldt alene sindelagsprincippet. Nu var flygtninge også officielt velkomne.

Mindretallet i aktion mod flygtningene

Flygtningenes politiske status

Som skildret havde mindretalsledelsen siden sommeren 1945 vendt sig mod flygtningenes faste bosættelse i Sydslesvig og deres integration i den hjemmehørende befolkning. Spørgsmålet er nu: Hvilke konkrete initiativer tog mindretallet, og hvori bestod dets politik konkret på området?

Et afgørende aspekt var spørgsmålet om flygtningenes politiske rettigheder, da gennemførelse af demokratiske valg blev stillet i udsigt i efteråret 1945. Spørgsmålet var af største betydning for mindretallet: Efter det danske nej til Sydslesvigs umiddelbare indlemmelse satsede mindretalsledelsen som nævnt på selvbestemmelsesretten. Hvis det kom til en ny folkeafstemning som i 1920 kunne Sydslesvig måske endnu forenes med Danmark. Så var det naturligvis afgørende, hvordan stemmeretten blev fordelt. Mindretallets mål var at det skulle være forbeholdt den hjemmehørende befolkning at stemme om Sydslesvigs fremtidige nationale tilhørsforhold. Dette begrundedes med den opfattelse, at Sydslesvig var gammelt dansk land, røvet af Tyskland i 1864. Flygtningene var tyske, de kunne altså kun have en gæstestatus og måtte derfor ikke få medbestemmelse om landsdelens afgørende politiske problemer. Det var derudover indlysende, at en dansk sejr ved en folkeafstemning ikke ville være mulig, hvis flygtningene fik stemmeret. For mindretallet gjaldt det om under alle omstændigheder at forhindre flygtningenes politiske ligestilling.

En folkeafstemning lå dog i sommeren 1945 langt ude i fremtiden. Tværtimod pegede udviklingen mod oprettelse af tysk politisk selvforvaltning. I henhold til Potsdam-aftalen blev det i september 1945 tilladt at stifte demokratiske partier i den britiske zone, og omtrent samtidig indsatte briterne rådgivende by- og kommuneråd, i januar 1946 kreds dage og i februar 1946 en udnævnt landdag for hele provinsen, som i sommeren 1946 blev omdøbt til "Land Schleswig-Holstein". Med opbygningen af det lokale selvstyre blev flygtningenes retslige og politiske status for alvor af betydning for mindretallet.

Tanken om flygtningenes deltagelse i det planlagte selvstyre stred

direkte mod mindretallets mål, og der blev gjort forsøg på at hindre en sådan udvikling. En måde var at prøve at få vedtaget kommunalforfatninger, der forhindrede flygtningenes politiske ligestilling i kommunerne. Den daværende danske borgmester i Harreslev, Niels Bøgh Andersen, kritiserede således i februar 1946, at Glücksborg kommune – oven i købet med en dansk borgmester! – havde vedtaget en kommunalforfatning, der gav flygtningene valgret til almindelige valg. Der skulle derfor hurtigst muligt indkaldes til en “belæring” af SSF’s politiske repræsentanter; en dansk indsats på dette område ville efter Bøgh Andersens skøn opnå det ønskede resultat, fordi de fleste tyske slesvigere heller ikke ville indrømme flygtningene stemmeret.¹ Det lykkedes dog antagelig ikke at finde frem til en fælles kommunalpolitisk linie i dette spørgsmål.

Mere lovende virkede det at samarbejde med ligesindede tyske hjemmehørende i spørgsmålet stemmeret til flygtningene. I vinteren 1945/46 var der tegn der tydede på, at i hvert fald de borgerlige hjemmehørende og landmændene var dybt bekymrede ved tanken om at give flygtningene politisk medindflydelse. Kun socialdemokraternes konstituerede provinsstyre havde allerede i sommeren 1945 en anden holdning. Den danskvenlige socialdemokrat Henri Prien fandt det “erschreckend”, da han i efteråret 1945 erfarede, at SPD gik ind for at give flygtningene almindelig stemmeret til alle valg.² Andre steder kunne der derimod spores udbredt modstand mod at give flygtningene stemmeret. Ved en kommunal forsamling i det frisiske Lindholm i Sydtønder kreds i efteråret 1945 stemte 125 for og kun 17 imod et andragende fra Johannes Oldsen, at flygtninge ikke skulle være valg-bare til de nye kommuneråd.³ Også ved det første møde i den nye kreds dag for Flensborg-landkreds i januar 1946 udtalte det tysksindede medlem Brodersen sit ønske om forholdsregler som kunne sikre, at flygtninge ikke blev valgt ind i kreds dagen. Han blev støttet af den senere ministerpræsident Friedrich Wilhelm Lübke, der bemærkede at det i modsat fald ville ende med, at der var flere flygtninge i kreds dagen end hjemmehørende.⁴ I uformelle drøftelser forud for et møde i Kreis Ausschuss for Flensborg landkreds i februar 1946 blev alle dets medlemmer (blandt andre det senere CDU-landdagsmedlem Peter Jensen, Ausacker, og Harreslevs senere SPD-borgmester Schmehl) enige om at støtte landråd Lübke, der ville foreslå englænderne, at flygtningene ved det forestående kommunalvalg skulle stemme adskilt fra den hjemmehørende befolkning. De skulle så vælge en sjettedel af repræsentanterne i rådene.⁵ Ligeledes protesterede hele den udnævnte

magistrat i Flensborg by i februar 1946 imod englændernes krav om optagelse af seks flygtninge-repræsentanter som ligeberettigede byrådsmedlemmer, da dette ville indebære anerkendelse af flygtningene som parti. Magistratsmedlemmerne erklærede, at det ikke kunne være meningen at lade flygtninge have medbestemmelse over byens anliggender.⁶ Bestemmelsen blev i dette tilfælde lempet derhen, at flygtninge-repræsentanterne kun fik rådgivende myndighed i flygtningesager, men ingen stemmeret.⁷

På øverste slesvig-holstensk plan erklærede den nyudnævnte overpræsident og senere ministerpræsident Theodor Steltzer (CDU) i en samtale med Hans Ronald Jørgensen og Henri Prien i november 1945, at han kun ville indrømme flygtningene særlige kommissioner i hver enkelt kommune, men ingen generel stemmeret og repræsentation på lige fod med de hjemmehørende i rådene. Da de to dansksindede gjorde opmærksom på den gældende valglov fra Weimar-republikken, hvorefter flygtningene som tyske statsborgere ville få stemmeret efter at have boet i Sydslesvig i et år, svarede Steltzer, at dette måtte ordnes med englænderne. "Om nødvendigt ville han sætte stillingen ind derpå".⁸ Disse udtalelser medførte, at Steltzer i mindretallets ledelse på dette tidspunkt endnu blev betragtet som en forbundsfælle i kampen imod flygtningene. Dette fremgår af, at Hans Ronald Jørgensen sendte Steltzer et notat for at få denne til at påtale, at landråd Necker fra Sydtønder kreds foretrak flygtninge-embedsmænd i kredsforvaltningen. Necker havde nemlig udnævnt to østflygtninge til henholdsvis Kreisbürodirektor og Leiter des Kreiswirtschaftsamts.⁹ Svend Johannsen blev i januar 1946 orienteret om, at Steltzer så vidt som muligt ville undgå at give flygtninge licens til handel og industri. Kunne det ikke undgås, skulle de kun have en midlertidig licens for højst et år.¹⁰ Endnu i maj 1946 skal Steltzer have udtalt over for Hans Ronald Jørgensen, at han helst så flygtningene fjernet fra Slesvig-Holsten.¹¹ Af Steltzers erindringer fremgår det også tydeligt, at han ikke ville indrømme flygtningene afgørende politisk indflydelse. Han kritiserede således Hans Schlange-Schöningen, flygtning og senere fremtrædende politiker i CDU, for hans rolle i det slesvig-holstenske CDU. I Steltzers øjne var Schlange-Schöningen for ærgerrig, og de indfødte slesvig-holstenere var forarget over, at han skelede efter en ledende stilling i det nye parti. Efter deres mening burde delstatens ledelse lægges i hjemmehørende hænder.¹² Den senere forbundsminister Linus Kather, der var en af CDUs fremtrædende flygtninge-politikere, beskyldte endda Steltzer for at stå bag forbudet mod at stifte et flygtningeparti.¹³ Denne

beskyldning er imidlertid uden grundlag: det var de fire allierede magter, der forhindrede stiftelsen af et flygtningeparti.¹⁴

Beskyldningen viser dog, at flygtninge-politikere mødte stor modvilje i den hjemmehørende befolkning og politisk modstand hos deres hjemmehørende partifæller, når det drejede sig om at yde dem politisk ligestilling og medindflydelse. Det gjaldt begge de to store tyske partier: både i CDU og SPD var der klager fra hjemmehørende, når flygtninge havde tilranet sig magten i lokale distrikter, og omvendt konstante klager fra flygtningene, at de ikke blev tilgodeset ved opstilling af kandidater til valg eller i partiernes styrelser.¹⁵ En repræsentativ tysk undersøgelse viser, at der også i den amerikanske zone fandtes lignende forbehold mod at indrømme flygtningene politisk medbestemmelse.¹⁶ Den amerikanske politolog Jane Carey skønnede i 1951, at hele den tyske selvforvaltning i 1945-1946 var betænkelig ved at give flygtningene den fulde hjemstavnsret, især da dette indbefattede stemmeret ved valg.¹⁷ En undtagelse fra denne brede koalition, der helst ville holde flygtningene udenfor, skal dog nævnes. I Garding i Ejdersted kreds blev der i kommunens udkast til en kommunalforfattning indføjet en artikel, at mindst en fjerdedel af byrådet skulle bestå af ligeberettigede flygtninge, og dette så tidligt som i april 1946.¹⁸

Den negative stemning i den hjemmehørende befolkning omkring flygtningenes politiske ligestilling kan spores også efter at flygtningene havde opnået stemmeretten. Endnu i 1947 prøvede den nystiftede bondeforening (Landesbauernverband) at udelukke flygtninge-landmænd fra medlemskab ved at kræve, at flygtninge-bønder kun kunne blive medlemmer hvis de dyrkede jord som selvstændige landbrugere. Landsregeringen tolererede dog ikke denne diskriminering.¹⁹

Flygtningenes politiske ligestilling var også de allieredes udtrykkelige politiske mål. Den overordnede allierede flygtningepolitik stod under den forudsætning, at den nye tyske grænse mod øst lå fast. Flygtninge og fordrevne skulle integreres og helst assimileres i det øvrige Tyskland.²⁰ Flygtningene skulle ikke i længden udgøre en adskilt gruppe i samfundet. Derfor havde den britiske militærregering i Tyskland som helhed fra kapitulationen af ingen interesse i at tage særlige hensyn til de hjemmehørende i forhold til flygtningene: det var den fulde

Tanken om flygtningenes politiske ligestilling vakte furore på dansk side. Ligesom bladet "Slesvigeren" (s. 54) slog bladet "Det Brændende Spørgsmaal" det stort op, da den britiske øverstkommanderende i Sydtonder kreds Lynden Bell i 1946 talte for ligestilling af de "projsiske" flygtninge. Det ville medføre de hjemmehørendes undergang. Det Brændende Spørgsmaal 25. maj 1946.

Det BRÆNDENDE SPØRGSMÅL?

1. Aarg. Nr. 5

Den 25. MAJ 1946

Løssalg 15 Øre

DANMARKS GRÆNSE ER TRUET — men Regeringen forholder sig passiv

Ingen i dette Land kan længere være i Tvivl om den dødelige Fare, der truer Danmarks Fremtid fra de fremstormende Flygtningeskarer Syd for vor Grænse. Hvis Flygtningene faar Lov til at forblive i Sydslesvig, vil den sydslesvigske Danskhed blive kvalt og Bolværket imod den altid truende Tyskhed vil være brudt. Endnu er der desværre mange, som tror, at Arbejdet for vore Landsmænd Syd for Grænsen kun er Udtryk for en vis national Sentimentalitet, men Historien lærer os, at hver eneste dansk Sydslesviger, hvert Barn i de danske Skoler nedørne er med til at standse den Bølge af Tyskhed, som altid vil true de danske Grænseegnene, og som kun kan standses af en Kulturkamp, hvis Pionerer i Sydslesvig er Dankehedenes Forposter. Hvis Forposterne falder, vil Grænsekampen med uimodstaelig Kraft blive ført ind i Nordislesvig, ind i det genvundne Land, og de rigtyske Folkemasser vil have frit Løb i deres Bestræbelser paa at forene al Tyskhed Nord og Syd for Grænsen i en Kamp imod Danmark.

Danskheden i Sydslesvig maa se Truslen om Undergang i Øjnene paa et Tidspunkt, hvor Haabet om et fuldstændigt Sindelags- og Kulturskifte i den hjemmehørende Befolkning er stærkere end nogensinde i Sydslesvigs senere Historie. Chancerne for en folkelig Erobring af Sydslesvig er til Stede som aldrig før, og det danske Folkeliv blomstrer i en Grad, som det er meget svært at forestille sig uden selv at have set det. Alt dette trues med Undergang, hvis Flygtningene og de slesvig-holstenske Embedsmænd i Fremtiden skal føre Ordet i Sydslesvig.

Udenrigsminister *Gustav Rasmussen* har gentagne Gange forsikret, at man fra Udenrigsministeriets Side udviste den største Aktivitet i det sydslesvigske Spørgsmaal. Regeringen har i London redegjort for sin Stilling til Flygtningespørgsmaalet og til Kravene om kulturel Fri-

hed for det danske Arbejde. Indholdet af de foretagne Henvendelser er imidlertid aldrig blevet offentliggjort, og efter Resultaterne at dømme har de ikke gjort noget større Indtryk paa den britiske Regering.

Trods Udenrigsministeriets Høflighedskræmmeri er det dog efterhaanden lykkedes at faa Kendskab

til Karakteren af den danske Aktivitet i London og den britiske Regerings prinzipielle Syn paa det sydslesvigske Spørgsmaal. Disse Oplysninger, som altmaa ad Bagveje er kommet til Offentlighedens Kende-

Jüttorm

Paa Grund af de forskellige Strojker er dette Nr. blevet betydeligt forsinket.

En ny Tid ringes ind over Sydslesvig. — Lynden Bell beordrer Flygtningenes Ligestilling med den hjemmehørende Befolkning. Vi ved hvordan det gaar, naar Prøjserne „ligestilles“

politiske ligestilling og flygtningenes integration i det politiske liv, der var tilstræbt. De skulle integreres der, hvor de nu boede. En omflytning i stor stil stod ikke på militærregeringens dagsorden.

På lokalt plan så det imidlertid en overgang ud, som om holdningen var en anden. General Evelyn Barker, den britiske øverstkommanderende i Slesvig-Holsten, havde som ansvarlig for den hårdest belagte provins alene af praktiske grunde en særlig interesse i en mere ligelig fordeling over hele den britiske zone. Han havde derfor både ved et besøg i København i november 1945 og i et brev til Kontrollkommissionen samme måned foreslået, at flygtningene ikke fik almindelig stemmeret ved de første valg. Forslaget blev dog afvist af Christopher Steel, leder for den politiske afdeling i Kontrollkommissionen, med den begrundelse, at det ville stride imod demokratiske principper og ikke kunne gennemføres i den britiske zone alene. Efter at det danske udenrigsministeriums direktør Frants Hvass havde været i Foreign Office blev spørgsmålet igen taget op til revision. Først i januar 1946 overbeviste lederen af Foreign Offices German Department militærregeringen om at der skulle gives almindelig stemmeret til flygtningene, blandt andet fordi en anden ordning var umulig at gennemføre i praksis.²¹ Over for redaktør Jacob Kronika fra Flensborg Avis bekræftede lederen af militærregeringen for Slesvig-Holsten, brigadier G. P. Henderson, i februar 1946 dette standpunkt, samtidig med at han igen advarede mindretallet imod at nære illusioner om, at flygtningene ville blive fjernet i nærmere fremtid.²² Det omtalte andragende fra Flensborg landkreds' Kreis Ausschuss om separat valg for flygtningene fra februar 1946 blev derfor afvist af englænderne. Det kunne ikke komme på tale: over for landråd Lübke havde englænderne gjort det tydeligt, at det blandt andet på grund af den voksende mistillid mellem øst og vest var nødvendigt at gennemføre flygtningenes hurtige assimilering, hvilket indebar at de skulle have fulde politiske rettigheder.²³ I marts blev der så meddelt provinsforvaltningen, at alle personer, der efter gældende tysk lov var tyske statsborgere, skulle behandles som sådanne, hvis ikke andre landes regeringer var villige til at anerkende dem som deres statsborgere.²⁴ Dermed var det afgjort, at flygtningene ville få stemmeret. For at sikre de nye medborgere mulighed for deltagelsen i valget blev valgloven til kommunalvalget i 1946 endda lempet, i det der nu i stedet for et helt år kun krævedes tre måneders ophold i kommunen for at få stemmeret og seks måneder for at blive valgbar. Derved havde det overvejende flertal af flygtningene stemmeret ved det første kommunalvalg efter krigen.

De dansksindede sydslesvigere havde lidt deres første nederlag i deres politiske kamp mod flygtningenes ligestilling. Ved Den slesvigske Forenings hovedstyrelsesmøde den 13. maj 1946 foreslog Christian Mahler og Lorenz Büchert at boykotte valgene, hvis flygtningene skulle få stemmeret, men flertallet mente dog at man under alle omstændigheder burde deltage.²⁵

Mindretallet affandt sig imidlertid ikke med flygtningenes stemmeret, selv efter at den var blevet en kendsgerning. Selvom der ved kommunalvalget i 1946 kun blev valgt få flygtninge til kommuneråd og kredsdege, fortsatte SSF sin agitation mod flygtningenes stemmeret. I retningslinjerne for SSFs talere ved forsamlinger skulle flygtningespørgsmålet nævnes i forbindelse med emnerne adskillelsen fra Holsten og udøvelsen af selvbestemmelsesretten: “Es besteht im Augenblick keine Möglichkeit, die Flüchtlinge abzuschieben. So lange sie hier bleiben müssen, soll ihnen menschliche Behandlung zuteil werden. Jedoch können wir es auf keinen Fall dulden, dass sie über die Geschehnisse unserer Heimat mitentscheiden. Erste Forderung daher: Entziehung des allgemeinen Stimmrechtes bei Gemeinde- und Kreiswahlen; es könnte ihnen eine angemessene Vertretung gewährt werden, die jedoch in einem besonderen Wahlgang von den Flüchtlingen allein zu wählen wäre. In keinem Fall darf es dazu kommen, dass die Flüchtlinge in irgend einer Vertretung über eine Mehrheit verfügen.”²⁶ Endnu i januar 1947 prøvede Svend Johannsen at få partiet Radikale Venstre i Danmark til at igangsætte et udenrigspolitisk initiativ for igen at få flygtningene frataget stemmeretten, dog uden succes.²⁷ Hverken socialdemokraterne eller de Radikale ville i Det udenrigspolitiske Nævn gå med til en fælles resolution, der krævede at stemmeretten blev frataget flygtningene.²⁸ Efter valget i 1946 var det blevet et urealistisk krav at fratage flygtningene stemmeretten. Mindretallet havde imidlertid svært ved at acceptere dette nederlag i kampen mod flygtningene. Ved de senere valg blev flygtningenes stemmeret draget frem igen i polemiske kommentarer, hvis kerne var, at “østprøjsisk” eller “flygtningestyre” truede eller var blevet indført i Sydslesvig.

Hjemmehørende i samlet trop – forsøg på samarbejde med CDU

Stemningen i Sydslesvig tydede i sommeren 1945 på muligheden for et bredt politisk samarbejde af alle hjemmehørende mod flygtningene. Hvordan så det imidlertid ud i praktisk politik? Formåede de danske at skabe og vedligeholde denne interessekoalition med hjemmehørende tyskere imod flygtningene?

Indtil sommeren 1946 var hovedparten af de hjemmehørende sydslesvigske socialdemokrater som nævnt gået over i det danske lejr.²⁹ En del borgerlige i Sydslesvig havde derudover i sommeren 1945 udtrykt sympati for tanken om landsdelens tilslutning til Danmark. Bestyrelsen for CDU-forløberen "Bürgerlich-Demokratische Partei" i Flensborg underskrev i august 1945 den før nævnte resolution til militærregeringens hovedkvarter, der indeholdt de "danske" hovedkrav, nemlig Sydslesvigs adskillelse fra Holsten, en sydslesvigsk regeringspræsident, sydslesvigske embedsmænd og flygtningenes fjernelse.³⁰ Især i de sydslesvigske landdistrikter fandtes der derudover mange CDU-medlemmer, der i en overgangsperiode samtidig var medlemmer af SSF.³¹ Disse kendsgerninger vakte i danske kredse en forventning om, at blot oplysningsarbejdet om SSF kom i gang, så ville det overvældende flertal af landbefolkningen tilslutte sig bevægelsen, og så ville den borgerlige landbefolkning kunne samles om en regionalistisk appel til hjemstavnen. I Ejdersted og Husum kreds dannedes f. eks. først på året 1946 en partilignende organisation kaldt Demokratische Heimatvereinigung. Det var en samling af borgerlige, hidtil tysksindede eller nationalt indifferente slesvigere, som fik sit program udarbejdet af to danskorienterede: den emsige, men omstridte journalist Henri Prien og Hans Ronald Jørgensen. Sidstnævnte satte antagelig ikke ringe håb til Demokratische Heimatvereinigung: i januar 1946 berettede han entusiastisk, at de borgerlige i Ejdersted og Husum kredse ikke ville tilslutte sig det tyske CDU, men derimod gøre Demokratische Heimatvereinigung til et anti-preussisk parti for slesvigere udenfor den danske bevægelse.³²

Det var især de vedvarende planer om en omfattende jordreform inklusive fast bosættelse af flygtningene, der vakte disse forhåbninger om at kunne vinde den landlige elite, bønderne, for den danske bevægelse. Dette var også en nødvendighed, hvis bevægelsen skulle vinde fremgang: i de små landkommuner i Sydslesvig var der nemlig kun sjældent i forvejen kendte, indflydelsesrige bønder, der engagerede sig i SSF. De partipolitiske forhold var endnu uafklarede i landsbysamfundene i 1945-1946. I modsætning til købstæderne, hvor der indtil nazisternes magtovertagelse havde eksisteret politiske interessekonflikter mellem de borgerlige og arbejderklassen, havde de sydslesvigske landsbyer ved de sidste frie valg i 1930erne haft nazistisk-tysknationale flertal på mellem 70-100%. Mens det allerede i 1945 var åbenlyst, at de gamle politiske strukturer fra Weimar-tiden til en vis grad blev genoplivet i købstæderne, var det uklart, hvad der ville blive den

hjemmehørende landbefolknings og dens lederes kommende politiske ståsted.

Som et eksempel, der både viser, hvordan de danske nærrede håb om at kunne vinde bønderne og også viser, hvordan de nationale holdninger var i bevægelse, kan nævnes den senere ministerpræsident Friedrich Wilhelm Lübke. Lübke stammede fra Westfalen, men følte som slesvig-holstener. Under krigen havde han været stationeret i Danmark som tysk officer, sympatiserede i sommeren 1945 med danskheden og blev endnu i marts 1946 betragtet som venligsinde af mindretallet.³³ Den danskorienterede socialdemokratiske journalist Henri Prien havde faktisk høje forventninger til et fremtidigt samarbejde: Han beretter om et møde i Jaruplund i juni 1945, hvor også "Bauernführer" Lübke var til stede. "Lübke ist eine grosse Kraft und hat einen guten Namen. Wir können uns glückwünschen dazu, dass es uns gelungen ist diesen Mann für die Sache [Sydslesvig til Danmark] zu interessieren. [...] Lübke und ich werden die Organisierung der Arbeiter und Bauern hier dann durchführen und wir werden sie für unsere Sache gewinnen", berettede han.³⁴ Da Lübke senere afviste at han var gået ind for Danmark, forsikrede den allerede nævnte Hans Peter Jacobsen i en "eidesstattliche Erklärung", at mødet havde fundet sted, og at han selv sammen med Lübke i efteråret 1945 var kørt rundt i Angel for at hverve for tilslutningen til Danmark blandt landmænd.³⁵ Lübke selv prøvede at undskylde denne skelen til Danmark med, at han frygtede at Sydslesvig skulle blive overladt russerne, et rygte, der en kort overgang løb rundt i Sydslesvig i sommeren 1945.³⁶

Efter at det senest i foråret 1946 blev tydeligt, at briterne ikke ønskede en grænseflytning, men derimod satsede på at opbygge en (vest) tysk stat, blev Lübke ligesom de fleste andre borgerlige imidlertid en hårdnakket modstander af den danske bevægelse i Sydslesvig. Den dansksindede lærer Niels Bøgh Andersen mente at kunne erindre Lübkes "sindeligsskifte" på denne måde: landråden, der havde gode kontakter til den britiske besættelsesmagt, ikke mindst fordi han talte flydende engelsk, kom en gang i foråret 1946 for sent til et kreds-dagsmøde. Han undskyldte sig kort: "Ich war beim Engländer. Die Grenze wird nicht verlegt."³⁷ Derefter så Lübke ikke længere nogen grund til at satse på den danske hest; og denne holdningsudvikling må anses som typisk for mange inden for den tysk-borgerlige elite i Sydslesvig.

Selvom de fleste tysk-borgerlige sydslesvigere således fra 1946 mere og mere tydeligt fremtrådte med deres tyske holdning håbede de danske fortsat på muligheder for et politisk samarbejde med de tyske

hjemmehørende mod flygtningene. I november 1945 nævnte Samuel Münchow tanken om at opstille hjemmehørende fælleslister imod flygtningenes kandidater til det planlagte kommunalvalg i 1946.³⁸ I februar 1946 havde Hans Ronald Jørgensen den fornemmelse, at CDU-ledelsen for Flensborg by og landkreds var præget af danskorienterede, og at halvdelen af deres kandidater til kommunalvalget ville være danskorienterede; han var dog samtidig skeptisk, om de danskorienterede i CDU i længden ville kunne holde stand mod partiledelsens tyske linie.³⁹ Ved kommunalvalget kom det imidlertid hverken til et officielt valgsamarbejde eller til fælleslister med hjemmehørende tyske kandidater eller partier. Selvom resultatet af kommunalvalget i 1946 ikke støttede håbet om at kunne vinde landbefolkningen for den danske bevægelse, var ideen ikke død i mindretalsledelsen. Således skønnede Hans Ronald Jørgensen endnu efter kommunalvalget i 1946, at mindst 80% af den hjemmehørende befolkning ville stemme dansk ved en folkeafstemning, hvis der var lige vilkår for dansk og tysk propaganda. Han så ligeledes muligheden for at føre CDU-medlemmer over til SSF. Angiveligt var der nemlig flere landkommuner, hvor SSF-medlemmer blev valgt i kommunerådet på CDU-liste.⁴⁰ Ud fra denne holdning må de danskes "alliance-politik" betragtes: der eksisterede en tro på, at bevægelsen var stærk nok til at samle hovedparten af de hjemmehørende, og især de indflydelsesrige, i den danske lejr.

Mindretallet og Danmark i fælles aktion

*"Hr. Gottschalk oplyste om følgende: Den slesvigske Forening i Flensborg forbudt af Engländerne, grundet kritik af Flygtningespørgsmaalet."*⁴¹

Dette kortfattede notat i Kappel-læreren Martin Mortensens dagbog 2.11.1945 giver et kort udtryk for både den vægt sydslesvigerne lagde på flygtningespørgsmålet og deres opfattelse af den britiske besættelsesmagt og dennes syn på flygtningespørgsmålet. Mens mindretallets oplysningsarbejde angående flygtningene havde den ønskede succes i Danmark, var det nemlig en helt anden sag overfor den britiske militærregering. Som den ovenanførte kilde viser, fornemmede mindretallet allerede i sommeren-efteråret 1945, at briterne var en modstander, hvad angår flygtningeproblemet. De oven omtalte andragender til Montgomery i juli og september 1945 om administrativ adskillelse og flygtningenes fjernelse var blevet afvist. Mindretallets position viste sig yderligere svækket, da den britiske regering i London i oktober 1945 klart afviste dansk indblanding i besættelsesstyret. En eventuel fjernelse af flygtningene kom overhovedet ikke på tale, lod lederen af

militærregeringen for Slesvig-Holsten, brigadier Henderson, Frants Thygesen vide ved en samtale i november 1945. Tværtimod måtte der regnes med endnu flere flygtninge også i Sydslesvig. Angående de dansksindedes klager over, at den tyske forvaltning så småt blev domineret af flygtningeembedsmænd mente briterne, at dette problem blev stærkt overvurderet af mindretallet.⁴² Da alle indsigelser mod at tildele dem stemmeret til kommunalvalgene i 1946 blev afvist blev det også tydeligt, at briterne ville behandle flygtningene som ligeberettigede medborgere.

Selvom signalerne således var tydelige både over for den danske regering og mindretallet, fortsatte begge overfor briterne at kræve flygtningene fjernet fra Sydslesvig. Den danske regering fastholdt sin diplomatiske aktivitet i flygtningespørgsmålet. Danmark fremførte, at dets nationale integritet og landets selvstændighed var i fare, hvis flygtningenes ophold i Sydslesvig ikke kun var midlertidigt. Også de gængse fordomme om flygtningenes angivelige politiske radikalitet blev nævnt i de forskellige noter til briterne. Men det nyttede intet: Briterne afviste fortsat enhver dansk indblanding i spørgsmålet om, hvor i Tyskland tyske borgere skulle bosættes, og der hævdedes, at flygtningenes omflytning ikke var gennemførlig i den nærmere fremtid.⁴³ Også ved det interne britiske møde i Kontrolkommissionen i Berlin den 24. maj 1946 blev denne holdning stadfæstet. Flygtningespørgsmålet stod ikke på dagsordenen. Muligheden for at flytte et mindre antal flygtninge fra Sydslesvig til Holsten, som Gustav Rasmussen havde foreslået i april 1946, blev efter kort drøftelse ligeledes afvist. Målet for briterne var, at flygtningene skulle integreres dér, hvor de var anbragt. Derfor gav det ikke mening at flytte dem fra en højt belagt egn til en anden, hvis belægning var lige så høj.⁴⁴ Et standpunkt, som mindretallets ledelse i øvrigt var orienteret om.⁴⁵

Med den skelsættende britiske note af 9. september 1946, der tilbød en grænserevision med eller uden afstemning, var det så igen grænsespørgsmålet, der trådte i forgrunden i debatten i Danmark. Under forhandlingerne blandt de danske partier, hvordan Danmark skulle svare på det britiske tilbud, spillede flygtningespørgsmålet kun en underordnet rolle.⁴⁶ Det danske krav om flygtningenes fjernelse blev dog indføjet i den danske regerings svar, den såkaldte oktobernote af 19. oktober 1946, hvor Danmark ellers afviste det britiske tilbud.⁴⁷ Den britiske september-note havde imidlertid udtrykkelig nævnt, at Storbritannien ikke ønskede en videre dansk indblanding i besættelsesstyret,⁴⁸ hvorfor et afgjort dansk krav i svarnoten faktisk var

Flygningene truer vor Grænse ...

Der findes i Dag i Sydslesvig ca. 300.000 østtyske Flygtninge d. v. s. lige saa mange som hele den hjemmehørende Befolk-

ning. Disse Flygtninge anvendes af den slesvig-holstenske Landsregering som et virksomt Vaaben i Grænsekampen. Østtyskere anbringes overalt i sydslesvigske Embeder. Efter den nu vedtagne Jordreform skal Flygtningene have Andel i den sydslesvigske Jord, og det er Meningen at i hvert Tilfælde ca. 150.000 vil blive fast bosat i Landsdelen.

Fuldbyrdes danske Udvikling, vil den danske Grænse og det danske Nordslesvig blive truet. Fra et overbefolket Sydslesvig, fyldt med fanatiske tyske Nationalister, vil Grænsekampen blive tvunget ind i Nordslesvig, hvor et hjemmetysk Mindretal vil

være rede til at udnytte Situationen. I saa Fald nytter det ikke at deklamere, at Grænsen ligger fast, i saa Fald vil Tyskheden bane sig Vej mod Nord, og for Sindelaget er spærrede Grænser ingen Hindring.

Men England har udtrykkelig erklæret, at Flygtningene ikke vil blive fjernet fra Sydslesvig, saa længe Danmark anerkender, at denne Landsdel ogsaa i Fremtiden skal være en Del af Tyskland. Som en tysk Landsdel maa Sydslesvig aabne sine Arme for alle tyske Statsborgere.

Derfor maa Danmark støtts Sydslesvigernes eget Krav om, at Landsdelen skal frigøres fra Tyskland, for at Flygtningene kan blive fjernede og den sydslesvigske Hjemstavns Særpræg blive fastholdt.

Stem derfor paa en Kandidat, der er villig til at støtte den sydslesvigske Frihedsbevægelse — Frigørelse fra tysk

Overhøjhed, en Overgangstid og derefter Afstemning om Sydslesvigs Tilhørsforhold. Et Fejlgreb i den økonomiske Politik kan som Regel gøres godt igen, men svigter vi Sydslesvig i Dag, vil Fejlen aldrig kunne genoprettes.

Derfor maa Deres Standpunkt i det sydslesvigske Spørgsmaal være afgørende for, hvor De lægger Deres Stemme d. 28. Oktober. De maa ikke undlade at stemme, for saa støtter De dem, der vil spærre for Udøvelsen af Sydslesvigernes naturlige Selvbestemmelsesret.

Støt ved Valget dem, der viser Forstaaelse for Sydslesvigernes Krav.

fejlpliceret, efter at Danmark i øvrigt havde afvist at ville tage noget direkte ansvar for Sydslesvig. Oktobernoten var mest et udtryk for den danske regerings forsøg for at undgå en national splittelse af det danske folk.⁴⁹ I realiteten havde den faktisk det resultat, at Danmark afskar sig fra at udøve indflydelse på behandlingen af flygtningespørgsmålet i Sydslesvig. Den danske regering var også i det følgende meget tilbageholdende og stillede ikke konkrete andragender til de allierede til den planlagte fredskonference i London i 1947. I stedet for var det nu sydslesvigerne, der tog initiativet og foranledigede, at den danske regering den 31. januar 1947 udstedte et memorandum til de fire allierede stormagters permanente sekretariat i London.⁵⁰ Her nævntes danske interesser i Sydslesvig og også udtrykkeligt et dansk ønske om flygtningenes fjernelse bl.a. fordi flygtningetrykket ved grænsen ville "create a fertile breeding ground for German expansionist propaganda and politics."⁵¹ Memorandummet blev dog ikke behandlet ved den forberedende konference i London og antagelig heller ikke ved den efterfølgende i Moskva i april 1947.⁵² Samtidig blev generalsekretær Frants Thygesen under et besøg i London af to embedsmænd i Foreign Office igen gjort opmærksom på, at der nok ikke var nogen som helst mulighed for at fjerne eller lempe flygtningetrykket på Sydslesvig. Der burde derfor heller ikke vækkes forventninger om blot den ringeste forbedring i Sydslesvig.⁵³

På trods af disse tydelige signaler blev de danske dog ved at håbe på diplomatisk succes. Ved den næste fredskonference i London i februar 1948 var det tydeligt, at den politiske udvikling gik i retning af etablering af en vesttysk stat. Fra den danske gesandt i London, grev Eduard Reventlow, havde generalsekretær Frants Thygesen derudover i januar 1948 erfaret, at en dansk henvendelse angående Sydslesvigs administrative adskillelse var udsigtsløs. Flygtningenes fjernelse kunne derimod stadigvæk argumenteres for på grundlag af det massive tyske tryk, de udgjorde på den danske grænse. Reventlow mente imidlertid, at håbet om resultater også i dette problem var svindende.⁵⁴ Alligevel efterlod den danske generalkonsul i Flensborg, E. H. Schack, ved SSFs forretningsudvalgsmøde næsten samtidig det indtryk, at Danmark stadigvæk ville og kunne gøre noget for mindretallets ønsker i denne

Tegningen "Flygtningene truer vor grænse" blev benyttet af Sydslesvigsk Udvalg af 5. maj 1945. Flygtningene fremstilles som det tyske våben i grænsekampen. Fra et overbefolket Sydslesvig vil de en dag føre kampen over i Nordslesvig, hvor et hjemmetysk mindretal vil være rede til at udnytte situationen. Tegningen er her gengivet efter Flensborg Avis 28. oktober 1947.

sag ved at udtale, at rent danske interesser gjorde en dansk indsats mod flygtningepresset påkrævet.⁵⁵ Sagen endte med, at den danske regering videresendte en henvendelse fra de danske sydslesvigere til Foreign Office.⁵⁶ Der kom dog snart svar, at konferencen ikke ville behandle henvendelsen, da den lå udenfor dagsordenen.⁵⁷ Dermed var det egentlig tydeligt, at flygtningespørgsmålet i Sydslesvig ikke ville gå ind i de allieredes drøftelser om Tysklands fremtidige status. Dette blev dog ikke indrømmet af de danske sydslesvigere. Her levede man officielt stadigvæk på den illusion, at det med hjælp af den danske regering ville være muligt at opnå bevægelsens midlertidige hovedmål, Sydslesvigs administrative adskillelse og flygtningenes fjernelse. I SSFs forretningsudvalg blev det således i marts 1948 vedtaget at oprette en arbejdsgruppe i Danmark, der skulle udarbejde konkrete planer til flygtningenes evakuering fra Sydslesvig og andre tekniske spørgsmål.⁵⁸ Endnu ved et valgmøde i oktober 1948 nævnte det flensborgske byrådsmedlem Hugo Hellwig, SPF, i sin tale om bevægelsens store succeser, at englænderne stillede sig velvilligt til sydslesvigernes to store krav.⁵⁹ At denne fortolkning lå totalt ved siden af de faktiske forhold, skulle snart vise sig.

I oktober 1948 lykkedes det for en sidste gang at få flygtningespørgsmålet på dagsordenen for en dansk-britisk (eller rettere britisk-dansk) Sydslesvig-konference, den såkaldte rundbordskonference i London. Den danske regerings delegation var imidlertid allerede under de forberedende drøftelser klar over, at det kun var i spørgsmålet om en mindretalsordning, der var mulighed for at opnå noget. Ønskerne om flygtningenes fjernelse og især administrativ adskillelse var udsigtsløse. Dette røbede man dog ikke for den sydslesvigske delegation, der inden konferencen rejste til København for at orientere rigsdanskerne om mindretallets forventninger til konferencen.⁶⁰ Ved konferencen, der fandt sted 18.-23. oktober i London, erklærede den britiske viceudenrigsminister Lord William W. Henderson også tydeligt, at der var ringe muligheder for at gennemføre "hele den danske plan", altså administrativ adskillelse og flygtningenes fjernelse.⁶¹ I de skriftlige notater for Lord Hendersons "Statement to the Danish Delegation" hed det entydigt: "When a West German Government is created it will be in a position, if it wishes, to tackle the problem of re-distribution of refugees within the several areas of West Germany without consideration of the existing zonal boundaries."⁶² Dermed var det klart, at briterne ikke længere ville blande sig i flygtningespørgsmålet, og dette vidste i det mindste generalsekretær

Frants Thygesen, fordi Hendersons notat ligger i generalsekretariatets arkiv lige ved siden af de øvrige papirer vedrørende rundbordskonferencen. Hvordan flygtningeproblemet i fremtiden ville blive håndteret skulle overlades til den kommende vesttyske regering. Samme besked havde Slesvig-Holstens ministerpræsident Lüdemann i øvrigt fået den 30. september 1948, da han havde henvendt sig til militærregeringen for at bede om, at Slesvig-Holsten i det mindste blev fritaget for at modtage sin kvota af sudetertyskerne, der lige var blevet udvist fra Tjekkoslaviet. Briterne og amerikanerne var blevet enige om, at de ikke ønskede større initiativer i flygtningespørgsmålet, inden en vesttysk regering var dannet.⁶³

Ved konferencens møde den 20. oktober tog danskerne stærkt fat på flygtningespørgsmålet. Dette hævdede i hvert fald oberstløjtnant Lunding over for generalsekretær Frants Thygesen, der opholdt sig i London, men dog ikke havde fået tilladelse til at deltage hverken i selve konferencen eller i den danske delegations interne møder.⁶⁴ Det danske tryk havde åbenbart båret frugt. I konferencens officielle communiqué hed det, at "det britiske udenrigsministerium ville foretage aktive undersøgelser vedrørende muligheden af at sikre den rimelige fordeling af flygtningene i Tyskland".⁶⁵ I konferencens officielle protokol blev dette præciseret: "It was agreed that the Foreign Office would take the initiative in proposing to the other Occupying Powers in Western Germany that a joint Working Party (to include a German representative) should be set up to examine the refugee question and to see what practical measures should be taken to secure a more even redistribution of refugees throughout Western Germany." Også en dansk sydslesviger skulle være tilknyttet arbejdsgruppen gennem briterne. Protokollen nævnte dog samtidig, at selvom en omflytning af flygtningene var ønskelig, havde drøftelserne vist, at der kun var lidt håb for forbedringer i den nærmeste fremtid.⁶⁶ Thygesen fik konferencens kommuniké inden han rejste tilbage til Sydslesvig via København,⁶⁷ således at mindretallet var orienteret om konferencens resultat.

Imod dets faktiske indhold blev konferencens resultat fortolket positivt af de danske sydslesvigere, i hvert fald hvad flygtningespørgsmålet angik. Det var med til at opretholde illusionen om, at målet, flygtningenes fjernelse, kunne opnås med hjælp fra den danske regering. Således berettede Samuel Münchow ved et møde i november i SSF-Flensborgs bystyrelse, at englænderne ved konferencen havde givet tilsagn om nu for alvor at gøre noget ved problemet. Han nævnte

endda et rygte, at der allerede var fastlagt en slags fem-års-plan, der ville flytte 70% af flygtningene i de næste fem år.⁶⁸ Denne tolkning var dog alt for optimistisk. Det skulle vise sig, at konferencens velvilje ikke blev fulgt op af de relevante britiske instanser i Tyskland. Fra de centrale britiske myndigheder i Berlin blev det signaliseret, at man ikke kunne forstå den danske optimisme efter konferencen. Det var tydeligt, at briterne ikke kunne gøre noget for en mere ligelig fordeling af flygtningene, fordi USA og Frankrig nægtede at optage flere i deres zone. Denne oplysning gav Jacob Kronika videre til Thygesen, sammen med det realistiske skøn, at flygtningenes omflytning alene var afhængig af tyskernes velvilje.⁶⁹ Den planlagte inter-allierede arbejdsgruppe om flygtningenes omfordeling trådte aldrig i effektiv funktion. Først i juni 1949 bad den mindretallet om at fremlægge sine synspunkter om flygtningeproblemet, hvilket den engelskkyndige Niels Bøgh Andersen så gjorde i slutningen af juli samme år.⁷⁰ Her fremhævedes atter en gang de længe kendte synspunkter: Sydslesvig var den region, der var hårdest belagt i hele Tyskland; fremmedelementet ("the alien element") i Sydslesvig var dog endnu større: det omfattede også evakuerede fra Holsten, der ikke figurerede i den officielle statistik, samt de talrige tilflyttere i forbindelse med oprustningen efter 1933; tilflytningen fortsatte på grund af de generøse regler om familiesammenføringer; Sydslesvig kunne ikke bære så stor en befolkningstilvækst, fordi den var et brud på landsdelens historie og folkelige karakter: "Two widely different peoples are facing each other in South Slesvig: the Slesvigers and the Eastprussians, one of them of mainly Danish descent, the other mainly Slavic"; sydslesvigerne var ved at blive domineret og fortrængt af flygtningene. De faktiske initiativer, der senere førte til flygtningenes omflytning, udgik dog fra den vesttyske regering

Andre initiativer

Det var imidlertid ikke kun fra Danmark og Storbritannien, mindretallet forventede hjælp til løsningen af flygtningespørgsmålet. Generalsekretær Thygesen gik så langt som til de nydannede Forenede Nationer, til Council of World Churches og The Lutheran World Federation for at finde støtte.⁷¹ Det var især emigration til udlandet, Thygesen tænkte på. I april 1948 kom lederen af Council of World Churches refugee commission i Geneve, Elfan Rees, sammen med en funktionær på et to-dages besøg til Sydslesvig. De fik forevist flygtningelejre i Kampen og Rantum på øen Sild og private hjem i

Skovlund og Hørup, hvor flygtninge var indkvarteret. Gæsterne viste sig forstående over for SSFs holdning, at store dele af flygtningene skulle omflyttes.⁷² I august 1948 rejste SSF-generalsekretær Frants Thygesen til Geneve for at oplyse FN om Sydslesvigs flygtningeproblem og even-tuelt hente hjælp fra FNs flygtningeorganisation International Refugee Organization (IRO). Rejsens resultat var imidlertid skuffende, en internationalisering af Sydslesvigs flygtningeproblem var ikke gennemførlig ad denne vej. Thygesen havde erfaret, at IRO ikke tog sig af indenrigs-flygtninge, og som sådanne blev øst-flygtningene i Sydslesvig nu engang betragtet af det internationale samfund. Det eneste IRO måske kunne gøre var at presse de andre tyske delstater til at medvirke i en befolkningsudligning som forudsætning for, at IRO hjalp dem med at flytte deres ikke-tyske flygtninge (de såkaldte displaced persons, mest østeuropæiske statsborgere, der var blevet deporteret til Tyskland som tvangsarbejdere under krigen og endnu ikke havde fået mulighed for at vende hjem). I øvrigt var rejsen resultatløs, idet det ikke lykkedes Thygesen at træffe mulige kontaktpersoner i FN.⁷³ Af World Council of Churches refugee commission fik Thygesen dog udarbejdet en redegørelse over oversøiske udvandringsmuligheder, der imidlertid viste, at man ikke burde nære alt for høje forventninger i den retning.⁷⁴ Ikke desto mindre blev der endnu i juli 1949 sendt et brev til den britiske Regional Commissioner for Slesvig-Holsten, der gentog SSFs klager over flygtningene og som løsning foreslog en massiv udvandring til udlandet gennemført af IRO. Flygtningenes udvandring ville nemlig ud fra sikkerhedsmæssige betænkninger være i det internationale samfunds interesse.⁷⁵ Disse initiativer førte dog ikke til resultater.

At flygtningeproblemet konstant påkaldte sig mindretalsledelsens opmærksomhed ses derudover af en hel række administrative initiativer. Der blev holdt godt øje med den demografiske og sociale udvikling i Sydslesvig. Samtlige tilgængelige offentlige statistikker blev gemt omhyggeligt og videresendt til relevante steder i Danmark; tillige blev der udarbejdet egne statistikker på grundlag af det officielle kildemateriale og egne undersøgelser. Det var især den før nævnte Hans Peter Jacobsens Institut für Marktanalysen, der supplerede generalsekretariatet med kommenterede evalueringer af det officielle materiale. Efter landdagsvalget i 1947 udarbejdede Hans Peter Jacobsen således en udførlig rapport om flygtningeproblemet og en mulig løsning.⁷⁶ Rapporten fastslog at Sydslesvig kun kunne absorbere 10% af flygtningene. Hovedparten burde derfor flyttes. Jacobsen slog

fast, at flertallet af flygtningene var “tüchtige und von Haus aus harte Arbeit gewohnte Menschen”, der kunne blive til gode kolonister. Der var dog intet håb om, at de kunne vende tilbage til Polen og den russiske zone i et større antal. I Ruhr-området var der nok efterspørgsel efter arbejdskraft, men bolig- og fødevarer-situationen var så katastrofal, at der ikke var udsigt til at kunne flytte flygtningene derned. Bayern havde hidtil haft mest succes i at værne sig imod flygtninge, og der fandtes slet ikke nogen i den franske zone. Jacobsen mente imidlertid ikke, at disse regioner var “løsningen”. Et overbefolket Tyskland ville være en fare for nabolandene og Europa: derfor var udvandring den bedste løsning. “Østpreusserne” nedstammede fra kolonist-slægter og ville på grund af deres arbejdsdyder være gode som kolonister i f.eks. Kanada eller Sydamerika.

I april 1948 bad generalsekretariatet de øvrige danske sekretariater om at indberette om de kommuner, der husede flygtningelejre af betydning. For vedkommende kommuner skulle der oplyses om antal af flygtninge i lejrene; om flygtninge, der boede udenfor lejrene; om hjemmehørende i kommunen og om borgmesteren i kommunen var medlem af SSF.⁷⁷ Resultatet blev en intern SSF-statistik fra maj 1948, der registrerede de kommuner, hvor flygtningenes andel i forhold til den hjemmehørende befolkning var størst:⁷⁸

Flensborg land-kreds	Hjemme-hørende	Flygt. i privat-kvarter	Flygtninge i lejr	Flygt. i % af kommunes indb.
Eggebæk	733	553	1.004	68%
Sydtønder kreds				
Hørnum/Sild	936	196	1.558	65,2%
Kampen/Sild	370	441	1.012	79,7%
List/Sild	1.449	923	1.522	62,8%
Læk	2.150	1.392	1.048	53,2%
Rantum/Sild	194	353	1.712	91,4%
Ekernførde kreds				
Kopperby	548	363	826	68,5%
Rendsborg kreds				
Hohn	1.841	1.160	1.775	61,5%

Statistikken viser, at forholdene må have været mest ekstreme på ferieøen Sild. Her var der fire kommuner, hvor flygtningene udgjorde over 60% af befolkningen; i Rantum udgjorde de endda 91,4%.

Baggrunden for denne undersøgelse var en plan om at udskille flygtningelejre som selvstændige kommuner. Det ville gøre det nemmere at få dansk flertal i kommunerådene, og det svarede til mindretallets ønske om at begrænse flygtningenes demokratiske rettigheder til varetagelsen af deres egne anliggender. I Eggebæk kommune i Flensborg landkreds blev der gjort et forsøg at gøre planen til virkelighed. Initiativet til forslaget kom sandsynligvis fra dansk side: generalsekretær Frants Thygesen drøftede i april 1948 forslaget med en beboer i Eggebæk og Hans Peter Jacobsen,⁷⁹ og SSW-politikeren Georg Beckmann gennemarbejdede forslaget rent juridisk.⁸⁰ Planen fandt ikke godkendelse på politisk ansvarligt niveau: indenrigsminister Käber slog i en rundskrivelse den 28. maj til alle kredsforvaltninger fast, at flygtningene var ligeberettigede borgere i kommunerne. Det var ikke tilladt at udskille flygtningelejrene fra kommunerne: på den ene side ville "lejrkommunerne" ikke være økonomisk bæredygtige, på den anden side ville sådanne omstruktureringer virke mod hensigten med landsregeringens flygtningepolitik, som den blev udtrykt i flygtningeloven fra november 1947. Lovens mål var jo tværtimod at støtte flygtningenes "hineinwachsen" i den hjemmehørende befolkning. "Die in den Lägern wohnenden Flüchtlinge sind Bürger ihrer Gemeinde und können [...] keinen besonderen Wahlbestimmungen unterworfen werden."⁸¹ Denne rundskrivelse synes dog ikke at være nået til Generalsekretariatet. Her bad Frants Thygesen den 10. juni Hans Peter Jacobsen om at være opmærksom på de i tabellen opførte kommuner, "saa snart vi ser, hvordan det gaar med Eggebæk. Hvornaar kan vi vente en Afgørelse i denne Sag?"⁸²

Da flygtningenes omflytning endelig kom i gang i 1949, holdt Generalsekretariatet godt øje med programmernes fremskridt. Statistikker om "Wanderungsbewegungen", altså de demografiske forandringer i Slesvig-Holsten, blev samlet helt op i 1970erne.⁸³ Det samme gælder alle officielle rapporter og statistikker om de organiserede programmer til flygtningenes omflytning indtil 1960.⁸⁴ Der blev også udarbejdet egne statistikker og rapporter. Således eksisterer der en detaljeret oversigt over alle omflytningstransporter fra Sydslesvig i perioden marts-april 1950 og en evaluering af omflytningsprogrammet for perioden april 1949 til juni 1952.⁸⁵ At Generalsekretariatet foretog egne undersøgelser hænger ikke mindst sammen med mistil-

lid til de officielle rapporter og frygten for, at Sydslesvig af nationale grunde skulle blive tilsidesat ved omflytningerne.

I efteråret 1949 blev der også indsamlet oplysninger om antallet af blandede ægteskaber. Det var amtsstyrelserne og distrikterne der gennemførte undersøgelsen, og alt tyder på, at det ikke var officielt talmateriale, der blev brugt, men at svarene videregav de lokale tillidsmænds skøn. Statistikken er ikke særlig pålidelig: den bygger på distrikternes vurdering, og mange gange blev spørgsmålet om blandede ægteskaber besvaret med "ved ikke" eller "ubekendt".⁸⁶ Resultaterne giver således et billede af de lokale tillidsmænds indtryk af problemet. Tendensen peger overraskende nok i den retning, at der kun var få blandede ægteskaber i landdistrikterne. Eneste undtagelse var Husum kreds: fra denne kreds, der var forholdsvis lavt belagt, indberettedes der et højt antal blandede ægteskaber.

Blandt sekretariaterne var det det danske sekretariat i Slesvig under ledelse af Hans Ronald Jørgensen, der mest energisk indsamlede materiale om forholdene og aktiviteterne ude i distrikterne. Her indgik også flygtningeproblemet i flere af de udsendte rundspørger. En første undersøgelse blev sat i værk i januar 1947 og skulle give et overblik over de politiske forhold i kommunerådene. Der blev således indhentet oplysninger om de dansksindedes styrke og om det var lykkedes flygtningene at komme ind i kommunerådene eller endda at få embeder som borgmester eller kommuneforstander.⁸⁷ Ellers drejede rundspørgerne sig mest om distrikternes medlemsaktiviteter. I marts 1950 blev der spurgt, hvor mange landbrug, forretninger og andre ejendomme i kommunen, der siden krigens afslutning var gået over på flygtningehænder.⁸⁸ Flygtningenes eventuelle overtagelse af jord var det mest følsomme emne set fra de dansksindedes side. Det gav også et argument, som kunne benyttes til at overbevise alle hjemmehørende om nødvendigheden af at slutte sig til SSF og SSW. Derfor var det oplagt at danne sig et nøjere billede over de faktiske forhold i kommunerne. Rundspørgets tone tyder på, at man forventede skræmmende bevis på flygtningenes "magtovertagelse" i kommunerne. Denne forventning blev imidlertid ikke bekræftet. For det første var der ikke i alle distrikter lige stor lyst til at besvare spørgsmålene. De indløbende svar tegner et billede, der var langt mindre dramatisk end frygtet. Fra SSF-Løjt, Slesvig kreds, berettedes at kun tre, omend forholdsvis store, brug i distriktet var blevet overtaget af flygtninge siden 1945: et 30-ha brug var siden 1946 blevet forpagtet af en flygtning. En 60-ha stor gård i Neuschuby var blevet forpagtet af en flygtning fra Sachsen, der bag-

Gemeinde: ..... Joldelund .....

Bürgermeister: Andreas Hansen ..... ?

Sie werden hiermit höflichst gebeten, uns folgende Fragen zu beantworten, damit wir so bald als möglich den Bericht weitergeben können.

1.) Die genaue Anzahl der einheimischen Bevölkerung der Gemeinde: Joldelund
am: 10. 6. 48 ..... ca 480 .....

2.) Die genaue Anzahl der Flüchtlinge der Gemeinde: Joldelund.
am: 10. 6. 48 ..... ca 300 .....

3.) Die genaue Anzahl der Flüchtlinge, welche sich in der Gemeinde befinden
im Lager: 1/2 .....
am: .....

ausserhalb des Lagers: .....
am: .....

For at få pålidelige oplysninger om flygtningetrykket rundt omkring i Sydslesvig gennemførte de danske sekretariater med jævne mellemrum rundspørgeaktioner. Her ses svaret på et rundspørge i 1948 fra Joldelund distrikt i Husum kreds. Der blev spurgt om hvor mange hjemmehørende og hvor mange flygtninge der var i kommunen, og hvor mange i og hvor mange uden for en evt. flygtningelejr. ADCB I 61, 87.41-12.

efter havde giftet sig med ejerens niece. Da gårdejerens søn var faldet i krigen, ville flygtningen senere arve gården. Endelig havde en flygtning ved giftermål overtaget et tidligere SSF-medlems gård.⁸⁹ I Nørre Brarup var der to bondedøtre, der havde giftet sig med flygtninge. I begge tilfælde fandtes der dog flere sønner i familien, så der var ikke udsigt til, at gårdene ville gå over på flygtningehænder.⁹⁰ Fra Isted blev berettet at to af landsbyens større gårde på henholdsvis 40 og 50 ha var gået til østpreussere ved ægteskab med en krigsenke.⁹¹ I Moldened var et stort brug på 85 ha blevet forpagtet af en flygtning, og et gods var for nylig forpagtet af en flygtning i 10 år. "Uns hat es sehr bedrückt das gerade auch Vertens an einen Flüchtling verpachtet hat da er doch auch in unseren Reihen steht. Auch hat es bei den hiesigen Bauern Verwunderung ausgelöst, aber es ist hier auch dasselbe, wir haben nicht die Mittel und das Geld dazu", lyder det deprimerede svar fra distriktet til sekretariatets rundspørge.⁹²

Anti-flygtninge-resolutioner

Mindretallets initiativer mod flygtningene blev ikke kun lanceret fra centralt plan. Fra de enkelte danske foreninger fremkom talrige resolutioner, der først og fremmest krævede flygtningenes fjernelse. Resolutionsbevægelsen begyndte angiveligt i sommeren 1947. Den dansk-sydsløvigske nyhedskilde Sydslesvigsk Information berettede i juni 1947, at der i "snart" hvert eneste sogn var afholdt protestmøder og vedtaget resolutioner, der krævede flygtningene udskilt fra den hjemmehørende befolkning og dernæst fjernet fra landsdelen.⁹³ Her oplystes imidlertid ikke, om disse forsamlinger var foranlediget af SSF. Forsamlingerne og resolutionerne optræder ikke i andre kilder; måske skildrede Sydslesvigsk Information bare en stemning i dele af den hjemmehørende befolkning.

I juli 1947 indløb der en resolution fra SSFs 9. distrikt i Flensborg: "Vi gaar ud fra, at Tilstedeværelsen af de mange Flygtninge for Tiden er den største Fare for Folk og Hjemstavn, men at denne Fare ikke er fuldtud bekendt i mange Kredse af Slesvigs Folk. Vi anerkender Flygtningenes sørgelige Skæbne, men vi kan ikke finde os i, at de Fremmede, bevidst eller ubevidst, frarøver os vor Hjemstavn og tilintetgør vort sydslesvigske Folk. Naar man kender Faren, kan man møde den, derfor maa der spredes Oplysning mellem de Befolkningskredse, som endnu ikke har erkendt, hvor stor Faren i Virkeligheden er." Resolutionen kritiserede Flensborgs danske byrådsgruppe, der efter distriktets mening ikke tilfredsstillende varetog den hjemmehørende

befolknings interesser: "Bestyrelsen anmodes desvidere om at gøre de af Folket valgte danske Byrådsmedlemmer den Kendsgerning bevidst, at det er den indfødte Befolknings Interesser, som de i første Række har at varetage, og at de stedlige Myndigheder ligeledes i første Linie maa sørge for den hjemmehørende Del af Befolkningen. Flensborgere har ikke valgt danske Repræsentanter til Byraadet, for at se sig selv daarligere behandlet end ikke hjemmehørende Flygtninge."⁹⁴

Græsroddernes reaktion forstærkedes ved årsskiftet 1947/48 i debatten om de af briterne fremførte betingelser for SSFs politiske anerkendelse. På dette tidspunkt vidste de fleste, at en "genforening" ikke stod lige for. Skuffelsen i distrikterne må have været tydelig samtidig med, at bevægelsen var ved at miste sin drivkraft. Da englænderne så krævede afkald på forbindelserne med Danmark og på selvbestemmelsesretten for at give politisk anerkendelse til SSF, kom der protestresolutioner fra hele Sydslesvig. Her fremførtes flygtningenes fjernelse som et ufravigeligt krav: "Wir fordern als Erstes und Notwendigstes die Entfernung der Flüchtlinge aus unserem Heimatlande. Längeres Verbleiben der Vertriebenen in unserem Lande bedeutet Tod unseres Volkstums" hed det i en resolution fra SSF-Lyrskov i januar 1948, der som hovedpunkt dog krævede SSFs politiske anerkendelse.⁹⁵ Lignende resolutioner blev vedtaget i de fleste distrikter ved årsskiftet 1947/1948. Således SSF i Fockbek, Rendsborg amt: "Die englische Note macht für eine politische Anerkennung die vollständige Aufgabe der Beziehungen zu Dänemark zur Bedingung. Bleiben wir ein kultureller Verein, so dürfen wir keine Politik treiben. Beide Möglichkeiten bedeuten für uns Südschleswiger den Untergang in der Flüchtlingsflut."⁹⁶ Fra Strukstrup blev der også krævet flygtningenes fjernelse, "da deren Verbleiben für unsere heimatliche Bevölkerung den Untergang bedeutet".⁹⁷ Belejnings-fornemmelsen kom særdeles godt til udtryk i SSF-Langenhorns generalforsamling i januar 1948, hvor der blev henvist til, hvor vigtigt det var at hverve nye medlemmer. "Denn nur das starke Gross kann verhindern, dass wir nicht von den uns überflutenden Fremden an die Wand gedrückt werden und dass den einheimischen Elementen das Handwerk gelegt wird, die die sogenannten Handlangerdienste dieser Fremden leisten, ohne Rücksicht darauf ob die Heimat, unsere Heimat erhalten bleibt oder uns von den Fremden die in unsere Heimat als Gäste aufgenommen wurden, genommen wird. Das die Fremden beabsichtigen so langsam unsere Heimat uns zu nehmen dürfte wohl klar erwiesen sein."⁹⁸ Resolutionen afmaler klart billedet af de tapre få dansksindede, der

forsvarede hjemstavnens mod besætterne (flygtningene) og kollaboratorerne (de tysksindede hjemmehørende).

Protesten mod flygtninge-belægningen og den trussel, de angiveligt udgjorde for den slesvigske folkekarakter, blev i de følgende år til et "ceterum censeo" ved ethvert dansk-sydslesvigsk møde og enhver resolution. Nu var det af mindretallets ledelse tegnede ideologiske billede af et *sydslesvigsk folk* i modsætning til holstenerne og preusserne blevet vel modtaget og accepteret i distrikterne. Og resolutionerne fortsatte: SSWs landsmøde vedtog i marts 1949 enstemmigt en resolution mod Sydslesvigs overbelastning af flygtninge. Det var især flygtningelovens bestemmelser, der havde forværret boligsituationen endnu mere, således at spændingerne mellem flygtninge og hjemmehørende "sich durch die beengten Wohnverhältnisse bis zur Unerträglichkeit gesteigert [haben]".⁹⁹ Et medlemsmøde i SSW-Husum i november 1949 vedtog en resolution imod den planlagte byrdeudligningslov, der efter deres mening især ramte arbejderne og småborgerne. SSWs landdags- og forbundsmedlemmer skulle især tage sig af den tiltagende fattigdom (Verelendung) i den hjemmehørende befolkning.¹⁰⁰

I marts 1949 berettede Nationaltidende, at sydslesvigere fra "alle Byer og Egne" nu skrev til den danske statsminister Hans Hedtoft med bønkrivelser om hjælp i flygtningespørgsmålet. Denne aktion foregik angivelig over hele landsdelen. Avisen citerede nogle rørende breve, der bad Hedtoft om at gøre noget imod flygtningene.¹⁰¹ Det virker imidlertid, som om aktionen er blevet pustet op af Nationaltidende: i de bevarede kilder optræder ikke mange kopier af disse breve. Ét er dog bevaret: i juni sendte SSF Gottorp amt en petition til den danske statsminister, hvori han blev bedt til at gøre alt for gennemførelse af det krav om flygtningenes fjernelse, som var fremført i den danske regerings bekendte oktobernote af 19. oktober 1946. "Løses flygtningeproblemet ikke, vil snart alt dansk liv i Sydslesvig blive kvalt. Siden den 19. oktober har vi ventet et synligt resultat".¹⁰² I april 1950 vedtog så to flensborgske SSW/SSF-distrikter resolutioner imod den angivelige begunstigelse af flygtninge i byen og på landsplan. I resolutionen fra 20. distrikt krævedes bl.a., at de nye "Hauptposten" ifølge den nye kommunallov udelukkende skulle besættes med SSW-medlemmer. Desuden vendte den sig imod den positive særbehandling, flygtningene nød mange steder og krævede, at alle ledende poster i offentlige institutioner samt i forvaltningen kun blev besat af hjemmehørende. Til sidst krævede resolutionen flygtningenes tvangsomflytning, "da die freiwillige Umsiedlung unserer landsfremden Gäste keine guten

Resultate aufzuweisen hat”.¹⁰³ En resolution fra 9. distrikt vendte sig først og fremmest imod flygtningenes begunstigelse i landets og forbundets lovgivning. Til sidst blev der nærmest truet med borgerkrig: “Wir warnen die massgebenden Regierungsstellen davor, den Bogen zu überspannen. Die Geschichte zeigt, dass jede unterdrückte und mit Unrecht behandelte Bevölkerung sich schliesslich selbst ihr Recht und ihre Freiheit erkämpft. Wir alteingesessenen Südschleswiger sehen mit Sorge, wie unsere völkische Eigenart immer mehr zerstört wird, wie unser eigenes Heimatland immer mehr zu einem unorganischen Sammelbecken von uns wesensfremden Menschen aller Rassen und Stämme des ehemaligen deutschen Reiches wird.”¹⁰⁴

Disse to resolutioner var ifølge Friedrich Mommsen udtryk for stemningen i hele Flensborgs dansksindede befolkning.¹⁰⁵ Resolutionerne, der blev ført sammen og vedtaget af et fælles tillidsmandsmøde af SSF, SSW og SPF,¹⁰⁶ viser frustrationen, der imidlertid ikke kun rettede sig imod de “tyske” regeringer i Kiel og Bonn, men også imod det danske bystyre i Flensborg, der ikke formåede at føre den anti-flygtningepolitik, de dansksindede ude i distrikterne havde forventet: “Unsere Heimat ist auf dem besten Wege ‘Zurück nach Preussen’. Im dänischgesinnten Flensburg wird nicht verhindert, dass ostpreussische Redner das Schleswig-Holsteinlied anstimmen, und in Hörnum können in der von den Skandinaviern gestifteten Kirche keine skandinavischen Gottesdienste abgehalten werden. Die Bauern unserer Heimat werden ebenso wie die Arbeiter und Angestellten in den Städten mit allen Mitteln in die Verarmung hineingetrieben und letzten Endes von Haus und Hof, aus der Existenz und aus der Behausung gejagt, um den Landesfremden Platz zu machen”,¹⁰⁷ skrev en frustreret distriktsformand til SSWs bysekretariat. I december 1950 sendtes en protestresolution imod Sydslesvigs stadigvæk høje flygtningebelægning til lands- og forbundsregeringen. Resolutionen var blevet vedtaget ved talrige møder ud over hele Sydslesvig, der ifølge SSW samlede i alt 7.000 mennesker.¹⁰⁸ Det virkede som om de aktive SSW-medlemmer havde taget prioriteringen af flygtningeproblemet til sig.

Ægteskaber

Da flygtningenes fjernelse ikke lod sig gennemføre, blev mindretalsledelsen på grund af sit ideologiske ståsted tvunget til være på vagt mod alle udtryk for integration. Integration ville betyde opblanding, der kunne udviske den angivelige folkelige forskel mellem sydslesvigerne og tyskerne. Konfronteret med de første tegn på en begyn-

dende integration, blev kursen mod flygtningene strammet op. Det gjaldt især om at beskytte ungdommen. Blandede ægteskaber skulle undgås; det var betingelsen for at kunne bevare modellen om den afgørende væsensforskel mellem sydslesvigerne og flygtningene.

Unge flygtninge søgte åbenbart kontakter til danske idrætsforeninger, og hjemmehørende unge inviterede unge flygtninge med i deres foreninger. I april 1947 blev der på Sydslesvigs danske Ungdomsforeningers (SdU) hovedsendemandsmøde gjort en stor sag ud af, at et medlem havde medbragt en flygtning som gæst i Flensborgs danske bokseklub. Der udviklede sig en "voldsom" diskussion om spørgsmålet, hvilket tydeligt viser, at sagen nok ikke var et enkelttilfælde. Forsamlingen vedtog til sidst, at flygtninge ikke måtte tages med som gæster i en forening tilknyttet SdU.¹⁰⁹ I marts 1948 klagede Dansk Ungdomssekretariat til Generalsekretariatet over en hjemstavnsaften af hjemmehørende og flygtninge i fælleskab, der var blevet afholdt i Tinningsted, Sydtønder kreds. Hjemstavnsaftenen, hvor alle fremførte noget fra deres hjemegn, skildredes som vellykket. Nogle dage efter blev en plakat hængt op hos den lokale købmand, hvor både hjemmehørende og flygtninge, der var interesseret i skuespil, folkedans, sang osv. blev opfordret til at melde sig. Sådanne folkelige integrationsforsøg blev der set skævt til i dansksindede kredse: ungdomssekretær Franz Wingenders indberetning om sagen til Dansk Generalsekretariat sluttede med ordene: "Vi maa være mere paa Vagt overfor disse Indblandingsforsøg."¹¹⁰ Jens Hansen, SSF-formand for Tinningsted, forsvarede dog de lokale SSFere. Ingen fra den side havde været til stede ved hjemstavnsaftenen, der var blevet organiseret af byens flygtninge. "I vore Hjemstavnsaftener og Forsamlinger har vi nøje overvaaget at ingen Flygtninge kommer ind. Vi gaar helt strengt for i denne Sag." Jens Hansen ville også gerne have oplyst navnet på den "denunciant", der havde meldt sagen til Flensborg.¹¹¹

Som reaktion prøvede mindretalsledelsen at formane de unge. I en af de første SSF-rundskrivelser til alle distrikter i september 1947 gjorde SSFs formand Cornelius Hansen opmærksom på problemet. På baggrund af statistikker fra Flensborg mente han at måtte advare imod den folkelige sammenblanding, der var ved at finde sted i Sydslesvig, hvor flygtningene i stigende tal giftede sig med hjemmehørende. Dette måtte afværges, ikke på grund af fordomme mod østtyskere, men for at redde det sydslesvigske særpræg og landsdelens kultur. Rundskrivelsen skulle oplæses på distrikternes næste medlemsforsamlinger.¹¹²

Blandede ægteskaber var den form for folkelig integration, mindretalsledelsen frygtede mest. Allerede i 1946 havde ledende dansksindede, men også folk ude i distrikterne, stillet spørgsmålet, hvordan mindretallet skulle forholde sig til ægteskab mellem sydslesvigere og flygtninge. Den slesvigske Forenings hovedstyrelse drøftede i foråret 1946 spørgsmålet, hvorvidt man kunne *optage* flygtninge, der giftede sig med en sydslesviger. Uden at der blev vedtaget noget bestemt var det formentlig opfattelsen, at ægtepar, hvor den ene part var flygtning, skulle på en slags venteliste. Samuel Münchow mente dog, at en flygtning gift med et "gammelt, godt" medlem, burde kunne optages i Den slesvigske Forening.¹¹³ Det ser imidlertid ud som om problemet "blandede ægteskaber" endnu i foråret 1946 ikke blev tillagt særlig betydning.

Længere sydpå i det slesvigske havde mindretallet imidlertid allerede indtaget en anden holdning. Ved et bestyrelsesmøde i Den slesvigske Forening i Slesvig by i marts 1946 var der vedr. nyoptagelser blevet vedtaget: "Herunder afvises pure alle Personer, som siden 1.1.1945 har ægtet Fremmede og Flygtninge".¹¹⁴ Denne bestemmelse lempedes i maj til kun at gælde for kvinder: "en her födt Kvinde, som ägter en fremmed Mand (Tilvandret eller Flygtning) derved fortaber sin Hjemstavnsret, dermed ogsaa Muligheden for at väre eller blive Medlem hos os."¹¹⁵ Amtsstyrelsen for Gottorp amt drøftede problemet under dagsordenspunkt "Forslag om Skærpelse af Optagelsesbestemmelserne (indgiftede Flygtninge)" ved amtsstyrelsesmøderne den 26. april og 9. maj 1946. Ved sidstnævnte møde vedtoges det at foreslå Den slesvigske Forenings hovedstyrelse at indføre en skærpelse af optagelsesbestemmelserne med henblik på flygtningene.¹¹⁶ Fra distriktet i Risby, Ekernførde kreds, indløb der så i sommeren 1946 et andragende om at udelukke et medlem, blandt andet fordi han ville gifte sig med en flygtning.¹¹⁷

Efter at hovedstyrelsen således var blevet gjort opmærksomt på problemet, blev der holdt øje med det i løbet af vinteren 1946/47, bl.a. ved at rekvirere data fra Flensborg bys folkeregister (Standesamt). Generalsekretariatet fik tallene fra et anset SSF-medlem, der var ansat ved Standesamt. Han videregav omhyggeligt fødsels- og vielsesstatistikkerne til Generalsekretariatet.¹¹⁸ Tallene syntes at bekræfte de mest bange anelser. Det fremgik nemlig tydeligt, at giftermål mellem flygtninge og hjemmehørende var hyppige. Derudover var der i årene 1946-1947 også et større fødselsoverskud blandt de fremmede og i blandede ægteskaber i forhold til de rent sydslesvigske. I ugen 12.-18.

januar 1947 blev der således i Flensborg født 43 børn, heraf kun 13 i rene slesvigske ægteskaber over for 17 i blandede og 13 i rent tyske ægteskaber, mens der i samme uge døde 27 indfødte slesvigere mod kun 22 født syd for Ejderen. Ugen efter fødtes 43 børn, deraf kun 10, hvor begge forældre var slesvigere. I ugen 27. januar-2. februar 1947 kom kun 6 af de 25 børn født i Flensborg fra rent slesvigske ægteskaber. Tallene ligner "tyske" (det vil sige ikke-sydslesvigske) og "flygtninge", det eventuelle nationale sindelag indgik ikke i grupperingerne. Det fremgik jo ikke af de officielle tal fra folkeregistret. Denne metode kategoriserede altså efter afstammingsprincippet og delte befolkningen i en sydslesvigsk og en "preussisk-holstensk" befolkningsdel. Tallene giver dermed ikke korrekte oplysninger om flygtningenes fødselstal og antallet af "blandede ægteskaber" i egentlig forstand, idet også ægteskaber mellem slesvigere og holstenere her sorterede under de "blandede". Tallene fortæller derfor ikke så meget om de reelle forhold, snarere er de et udtryk for mindretallets opfattelse af et sydslesvigsk folk, der bliver majoriseret af "preussen-holstenere" og flygtninge.

Tallene blev med det samme indberettet til mindretallets rigsdanske støttepunkter, bl.a. Grænsforeningen, og til den sydslesvigske forbindelsesofficer, oberstløjtnant Lunding.¹¹⁹ Alt tyder på, at tallene også er repræsentative for de følgende måneder. Eftersom man anså børn fra blandede ægteskaber for at være tabt for danskheden, dokumenterede disse tal i mindretallets øjne en uundgåelig trussel mod "slesvigerne" på længere sigt. Af ægteskaberne i Flensborg by i år 1947 var kun i 25,9% af tilfældene begge ægtefæller hjemmehørende sydslesvigere. I 31,3% af ægteskaberne var begge ægtefæller fremmede, mens 42,8% af de i 1947 indgåede ægteskaber var "blandede", altså indgået mellem en hjemmehørende og en fremmed.¹²⁰ Også i Husum by var 107 af de 249 i 1947 indgåede ægteskaber blandede, og også her blev der født flere børn i flygtninge- (og holstenske) og blandede ægteskaber end i de rent slesvigske ægteskaber.¹²¹ Det er imidlertid uklart, om beregningsgrundlaget er det samme: tallene blev indberettet af sekretær Lars Schubert uden kildeangivelse.

Som anført har de anførte tal især betydning ved at afsløre holdninger og politik i den danske bevægelse. De fortæller faktisk ikke meget om ændrede ægteskabsmønstre set i længere perspektiv. En statistik over en lidt længere periode viser nemlig, at "blandede ægteskaber" aldeles ikke var et nyt fænomen:

Vielser i Flensborg by 1941-1947¹²²

	Hjemme- hørende	i %	Til- vandrede	i %	Blandede	i %	i alt
1941	213	36,54%	67	11,49%	303	51,97%	583
1942	217	23,72%	62	6,78%	636	69,51%	915
1943	180	29,95%	71	11,81%	350	58,24%	601
1944	179	29,20%	107	17,46%	327	53,34%	613
1945	155	15,00%	430	41,63%	448	43,37%	1033
1946	199	20,12%	349	35,29%	441	44,59%	984
1947	301	25,93%	363	31,27%	497	42,81%	1161

Oven anførte statistik viser først og fremmest, at antallet af ægteskaber i det hele taget steg efter 1945. Dette er logisk: efter krigen var parrene mere tilbøjelige til at indgå et ægteskab end under krigen. I det absolutte tal kan der derudover konstateres et stærkt stigende antal ægteskaber blandt tilvandrede. Dette forklares selvfølgelig med det høje antal flygtninge i byen. Tredje kolonne, blandede ægteskaber, viser nok også en stigning i absolutte tal i årene 1945-1947. I årene 1941-1944 blev der i gennemsnit indgået 404 blandede ægteskaber pr. år, i årene 1945-1947 steg det til gennemsnitligt 462. Det er en stigning på 14,4%. Det gennemsnitlige antal af rent slesvigske ægteskaber steg kun med 10,7% fra perioden 1941-1944 til perioden 1945-1947. Procentandelen af de blandede ægteskaber faldt derimod fra 59,6% af alle indgåede ægteskaber i perioden 1941-44 til 43,6% i perioden 1945-47.

Når vi ser på andelen af de hjemmehørende sydslesvigere i Flensborg by, der valgte en fremmed ægtefælle, får vi dette billede:
Flensborg-sydslesvigeres valg af ægtefælle 1941-1947

	Sydslesvigere, der valgte en sydslesviger som ægtefælle	Sydslesvigere, der valgte en ikke-sydslesviger som ægtefælle
1941	58,44%	41,56%
1942	40,56%	59,44%
1943	50,70%	49,30%
1944	52,26%	47,74%
1945	40,90%	59,10%
1946	47,44%	52,56%
1947	54,78%	45,22%

Denne tabel viser, at der ikke kan tales om et totalt forandret mønster i sydslesvigerens valg af ægtefælle før og efter 1945. Mellem 40% og 60% procent af sydslesvigerne valgte en hjemmehørende ægtefælle, både under og efter krigen. Konklusionen må være, at sydslesvigerne ikke i væsentlig højere grad giftede sig med tilvandrede efter krigen end de havde gjort det under selve krigen og sandsynligvis også før krigen. Forskellen var blot, at de "fremmede" nu åbenbart var flygtninge, mens de før for en stor del havde været holstenere. I de dansksindedes øjne var dog den absolutte stigning afgørende, og subjektivt blev den opfattet som at være endnu højere og yderligere tiltagende. Dertil kom, at en sammenligning af fødsels- og dødstal i Flensborg syntes at støtte tesen om "Überfremdung":

Fødsler i Flensborg by, 1941-1947

	Begge forældre hjemmehørende	En eller begge forældre tilvandrede	
1941	1365	183	
1942	1099	204	
1943	1067	243	
1944	1071	397	
1945	878	1106	
1946	700	1869	
1947	611	1661	heraf 667 blandede

Disse tabeller viser "faren", som den blev opfattet af sydslesvigerne. *Dødsfald i Flensborg by, 1941-1947*

	Hjemmehørende	Tilvandrede
1941	980	95
1942	940	106
1943	820	207
1944	850	276
1945	1315	1188
1946	1414	729
1947	1055	647

De “fremmede” og den “blandede” befolkning havde et fødselsoverskud, mens de hjemmehørende siden 1945 havde et underskud. Det måtte konstateres, at der blev født flere børn med mindst en “fremmed” forælder, end børn, hvor begge forældre var hjemmehørende. Når man gik ud fra et afstammingsbaseret nationalitetsprincip, hvor sydslesvigerne opfattes som etnisk forskellige fra tilvandrede tyskere og forudsætter, at den sydslesvigske part i et blandet ægteskab på forhånd er den svage part, så betød oven anførte tal en fare for Sydslesvigs danskhed. Det var på baggrund af dette, at problemet blev vurderet så alvorligt i de danske kredse. I SSF's meddelsesblads februar-nr. 1947 blev budskabet bragt til tillidsmændene på denne måde:¹²³

“Nach einer Statistik des Flensburger Standesamtes entstammten im Jahre 1946 73% aller Kinder, die in Flensburg geboren wurden, entweder vollständig landsfremden Eltern oder auch solchen Ehen, wo der Vater oder die Mutter nicht Südschleswiger waren. Noch 1941 waren bei 88% aller Kinder, die in Flensburg geboren wurden, sowohl der Vater als auch die Mutter eingessene Flensburger. [...] Unsere Bewegung ist eine Heimatbewegung, und ihr innerstes Prinzip ist der Kampf um nationale Werte. Wir behaupten, das die Bevölkerung Schleswigs, und zwar Nord- und Südschleswigs, eines Stammes, und in ihrer Geschichte und Eigenart dem Mutterlande Denmark zugehörig ist.

Unser ernstes Bemühen muß deshalb darauf gerichtet sein, die Grundlage dieser schleswigschen, dem nordischen Lebenskreis zugewandten Eigenart zu erhalten. Das ist der Grund, weswegen die denische Regierung und wir selbst die Entfernung der Flüchtlinge aus diesem Land wünschen.

Wäre Südschleswig ein Land, das mit seinen Menschen und mit seiner Geschichte nur Deutschland verknüpft wäre, so müßte es auch jetzt seinen Teil zur Ansiedlung von Flüchtlingen beitragen. Nur, weil wir mit Recht behaupten können, daß Südschleswig nicht als ein Bestandteil Deutschlands angesehen werden darf und nicht durch seine Geschichte mit Deutschland verbunden ist, können wir die Aussiedlung verlangen.

Unsere Jugend muß wissen, daß sie ein hohes, ernstes Gut zu verwalten hat; denn sie ist es, auf deren Schultern die Zukunft dieses Landes ruht. Nur, wenn sie ihren Glauben und ihre Kampfkraft aus den nationalen Wurzeln des Südschleswigschen Volkes schöpft, wird es ihr gelingen, ihr Heimatland aus dem Unrecht der letzten Jahrzehnte zu befreien und einer glücklichen Zukunft entgegenzuführen.

Deshalb muß gerade unsere Jugend das Unglück klar sehen, das in den oben gegebenen nüchternen Zahlen heraufzieht und den Tod des südschleswigschen Volkes bedeutet. Mit allen Mitteln muß klar und bewußt dagegen angekämpft werden.”

En artikel i Südschleswigske Heimatzeitung, der henvender sig specielt til friserne, advarer ligeledes mod “race-blandingene”, selvom

I håndbogen Sydslesvig i Dag (1955-56) kunne man se dette billede af den danske forbindelses-officer oberstløjtnant Lunding. Billedteksten beretter, at Lunding tager mod to unge danske pigers klager over flygtninge. Det var et budskab, som var egnet for det danske bagland. Samtidige ægte-skabsstatistikker viser derimod, at unge sydslesvigere var glade for de nye muligheder, som dukkede op med flygtningene. I nogle sydslesvigiske egne blev op mod halvdelen af alle ægteskaber i årene 1946-49 indgået mellem en flygtning og en hjemmehørende.

forfatteren har problemer med sin ideologi, idet han taler om neder-saksiske familier. Slesvigerne var jo ifølge den danske ideologi ikke tyske saksere, men danske:¹²⁴

“Fließend ohne Unterbrechung geht die Unterwanderung vor sich, die das Blut des Ostens in unsere alten friesischen und niedersächsischen Familien einsickern läßt. Die Germanisierung des Ostens ist stets unvollkommen geblieben. Jedenfalls ergibt sich das aus dem hiesigen Anschauungsunterricht. Aber nicht jeden unterricht-

tet die Anschauung. Man sagt: in der Jugend ist der Teufel schön. Die Blindheit der Jugend ist die Einfallspforte für das fremde Wesen. [...] Die Aufostung vollzieht sich unaufgefordert auf den Schwingen des Eros. Und in gleichem Maße mindert sich die Abwehrkraft unserer Bevölkerung gegen den fremden Griff nach ihrem Land, ihrem Recht und ihrer Freiheit. Aehnliche Vorgänge kennt die Geschichte zahlreich. Nordfrieslands Schicksal steht nur klein neben dem Untergang von Rom. An die Stelle der schlanken hohen Friesengestalten mit ihren schmalen rassigen Gesichtern wird der breitgesichtige untersetzte slawische Typus treten. Das ist das Aeußere, das dem Geist entspricht, der sich den Körper baut. Wenn unsere Jugend nicht endlich sehen lernt, so ist dies ein Nekrolog.”

Oplysning af de unge

Oven anførte rundskrivelse fra februar 1947 skulle sprede ideologien ud til distrikterne. I løbet af sommeren 1947 foregik der en debat om afgrænsningen mod flygtningene i de danske ungdomsorganisationer. De udgjorde et relevant forum: for at forhindre blandede ægteskaber var det afgørende at påvirke de unge i en retning, så de kun valgte kærester og ægtefæller blandt de hjemmehørende. Problemet stod muligvis klart i Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger (SdU) allerede på det første sendemandsmøde efter krigen i februar 1946. Her gik SdU ind for en snarlig løsladelse af alle hjemmehørende krigsfanger, hvad enten de havde været medlem i danske foreninger eller ej. Deres hjemvenden ville efter lærer Hans Mengs opfattelse betyde “en Hjælp i Kampen mod Flygtningenes Besættelse”, nok ikke mindst i deres rolle som fremtidige ægtemænd.¹²⁵ Også ved SdUs hovedsendemandsmøde i maj 1946 blev sagen drøftet:

“Sig Kristensen [...] opfordrede til ungdommen om at holde sig fri fra flygtningene. Kan flygtninge i almindelighed deltage i vore møder? Et ‘nej’ fra forsamlingen var svaret. Kan evt. medlemmer, der er gift el. forlovet med en flygtning tage disse med?” Vedtagelsen kom til at lyde sådan: “Der kan ikke optages ‘gæster’ i en til SdU tilknyttet forening som ikke har boet nord for Ejderen i mindst 10 aar.” De øvrige spørgsmål angående medlemmer, der var gift eller forlovede eller fraterniserende med flygtninge skulle forelægges SSF’s hovedstyrelse.¹²⁶ Et år senere havde SdU planer om at holde en lejrskole for de hjemmehørende unge for at modvirke “Befolkningsudviklingen i uheldig Retning”.¹²⁷

For at løse problemet “samkvem med flygtningene” krævede lederen i Husum ungdomsforening, Henry Thamm, som nævnt, at SSF skulle afholde flere danseaftener. “Dadurch wird es erreicht, dass

die Jugend es nicht nötig hat, nach den öffentlichen bzw. nach den Tanzabenden der einzelnen deutschen Parteien zu gehen, wie man es leider sehr oft beobachten kann. Gleichzeitig erfüllt es den Zweck, dass sich die Mitglieder allmählich immer näher kennenlernen und so wirklich eine feste in sich geschlossene dänische Gemeinschaft bilden.”¹²⁸ De danske sekretariater opfordrede ligeledes distrikterne til aktivt at modarbejde en sammenblanding med flygtningene gennem flere arrangementer: “Ich stelle anheim, dass der dortige Distrikt häufiger gesellige Zusammenkünfte veranstaltet unter Einladung der einheimischen Kreise, die uns nicht direkt ablehnen, sodass die Möglichkeit besteht, dass unsere Einheimischen sich unter sich vergnügen und Bekanntschaften schliessen”, foreslog Hans Ronald Jørgensen i september 1948 til SSF i Ellingsted.¹²⁹ Det var imidlertid næppe realistisk at håbe på at kunne løse problemet ved at forøge distrikternes selskabelige arrangementer. De fleste distrikter var landdistrikter. Her var ungdommen tydeligvis tilbøjelig til at udnytte alle muligheder for at more sig. Da SSF ikke kunne byde til dans hver lørdag, gik man også til dans hos de andre, og så mødte man de unge flygtninge. En kvindelig flygtning, der boede i lejr nær Rendsborg, husker tydeligt, at de unge fra nabolandsbyerne regelmæssigt kom til lejren, når der blev afholdt dans. De unge fra flygtningelejren tog så ligeledes til nabobyerne, når der afholdtes dans der.¹³⁰

“Saglige” foreningsmeddelelser og drøftelser på foreningsmøder var imidlertid ikke de eneste midler, som blev benyttet for at overbevise ungdommen om den store “folkelige fare” forbundet med blandede ægteskaber. I det slesvigske fandtes og findes der tradition for egns-
spil, og før fjernsynets tid var de en god måde at bringe et budskab ud til et bredere publikum. SSF rådede i årene efter 1945 over flere amatørscener, som tog flittigt ud til distrikterne, således at man kan antage, at en stor del af SSFs medlemmer fik kendskab til de opførte stykker.¹³¹ Den efter 1945 dansk-orienterede Ejdersted-bonde Wilhelm Hönck skrev i 1947 et amatørskuespil, der bevidst skulle påvirke de unge til at holde sig fra at vælge kærester og ægtefæller blandt flygtningene. Spillet vakte stor uro i den tyske presse. Flensburger Tageblatt og Kieler Nachrichten skrev blandt andet, at stykket var “én eneste Appel til de laveste Instinkter hos Tilhørerne” og dets gode modtagelse “et Bevis for, at Sydslesvigs Forenings Medlemmer er kulturelle Analfabeter”.¹³² Det var hårde ord, der ikke bare kan bortforklares med manglende sans for humor på tysk side. Manuskriptet er bevaret. Titlen lød: “Nie bös Tass Tee” (en ond kop te), men stykket

blev omtalt i pressen under titlen “En gode Tass Tee” (en god kop te). Det er skrevet på plattysk. Budskabet er trivielt: bliv hjemstavnen tro og gift jer med jeres egne!¹³³

Handlingen udspiller sig på et værtshus i Tønning i 1947. Pigen Eyke arbejder på værtshuset og bliver meget ked af det, da hun ser sin kæreste Boy ude på gaden sammen med “fru Pupatschek” (“den lille prut”). Krigen var forbi og Eyke havde troet, at nu skulle hun også kunne nyde livet. Men så kom der en “herlaapen” (*tilløben*) og fordrejede hovedet på hendes kæreste. “Wat schall ener dorbi maaken. Wi hefft uns Arbeit, un koemt nich den leven Dag as de optockelten Pfauen herumloopen” (*Hvad skal man gøre ved det? Vi har vort arbejde og kan ikke løbe rundt som udmajede påfugle hele dagen*). Hun kunne i hvert fald aldrig finde på, at have noget med en flygtning at gøre, hvis Boy skulle forlade hende: “Denn glöv man jo nich, dat ick son anner Schiet haben will” (*Du skal ikke tro, at jeg ville have sådan noget skidt*). Eyke er ikke ene om at have mistet sin kæreste til en flygtninge-dulle: gamle Momme på 80 år klager over at have mistet sine sønner i Første Verdenskrig. Barnebarnet, der skulle arve gården, har overlevet den sidste krig, men “ich heff em doch verloren. All min prädigen, dat de Hoff sin eegen Gesetz hett, dat diet höger staiht, as de Staat, is umsons wen. Siet de Fremme mit zwee Kinner op’n Hoff ist, und min Ove se friet het, gaint all’ns ut Rand und Band” (*Jeg har alligevel tabt ham. Alle mine prædikener, at gården havde sin egen lov, der stod højere end statens, var forgæves. Siden den fremmede har været på gården med sine to børn, og siden min Ove har friet til hende, går alt over styr*).

Nu træder flygtningene Frau Pupatschek og Herr Schimpanschi (chimpanse) ind på scenen. Fru Pupatschek brokker sig over værtshuset og maden: “brr, Bottermelk mit Klümp, was das wohl für ein Fraß ist” (*Kærnemælk med boller, hvad det vel er for noget hundede*), “Schmorbraten” med kartofler og spinat er heller ikke efter hendes smag. “Komische Leute, kochen immer alles getrennt” (*Mærkværdige folk, koger altid alt separat*). Så spørger hun efter noget andet end “Heissgetränk” (varmt vand med kunstig smag), for de skal feste, da Herr Schimpanschi lige er blevet afdelingsleder. Mommens kommentar, da han hører dette: “uck alles nehmt se uns weg” (*alt tager de fra os*). Da Frau Pupatschek nævner Schimpanschis brune fortid, truer han med at fortælle om hendes virke i Insterburgs beværtninger. Det har hun imidlertid ikke noget imod: det ville bare gøre hende mere spændende i de lokales øjne, synes hun. Så praler hun om sin nyeste erobring, Boy, samtidig med at hun griner ad det i hen-

des øjne mærkelige navn. I samme øjeblik dukker Boy op, og Ejke løber grædende ud. Boy sætter sig på Frau Pupatscheks opfordring til flygtningenes bord, men er dog dårlig tilpas på grund af dårlig samvittighed. Så fortæller Frau Pupatschek om livet på sit riddergods i Østpreussen, hvor de kun spiste de fineste delikatesser. Selv bruger hun dog kniven til at spise med

Da Frau Pupatschek efter middagen spørger Boy om en cigaret, kan denne ikke hjælpe, da han som fisker kun ryger pipe. Herr Abteilungsleiter tænder selv en, men vil ikke byde Frau Pupatschek på en til. De begynder at skændes, og først da Frau Pupatschek truer med at fortælle "noget", får hun sin cigaret. Så vil hun danse med Boy: "Sie trällert in ordinärer Weise die Melodie mit, streicht und zupft an ihrer knallgelben Bluse herum. Sie tanzen, wobei sie weiter raucht und sich in auffälliger Weise an Boy körperlich herandrängt." Til sidst kysser hun ham. Det gør Boy genert og afvisende, og Herr Schimpanschi gør Frau Pupatschek opmærksom på, at hendes opførsel virker stødende på de tilstedeværende hjemmehørende. Frau Pupatschek: "Ich benehme mich wie ich will, noch dazu in dieser langweiligen Bruchbude." Da hun vil gå, spørger betjeningen, om Herr Schimpanschi betaler for maden. Han vil dog kun betale for sig selv. De to flygtninge kommer så op at skændes: "einen ganzen Koffer voll seidener Blitzmädelstrümpfe hat er sich unter den Nagel gerissen", og nu vil han ikke betale for sin kvindelige ledsager. Herr Schimpanschi fortæller så, at Frau Pupatschek kun havde været tjenestepige på riddergodset, og at hun besøgte byens talrige beværtninger om aftenen. Ved den afsløring styrter Frau Pupatschek på Herr Schimpanschi for at kradse hans øjne ud og fortæller om hans nazistiske fortid. Boy indser sin fejl og vender tilbage til sin trofaste Tønning-pige, efter at have smidt Herr Schimpanschi og Frau Pupatschek ud af lokalet.

Stykket opremser alle gängse fordomme: flygtningene tegner et skønmaleri af deres tidligere liv. I virkeligheden var de nazister, der "tabte" partibogen under flugten. De brokkede sig over og så ned på de hjemmehørende, de var ude efter de hjemmehørendes formue og stillinger, de havde ingen manerer og så videre. Det er ikke så mærkeligt, at den tyske presse var forarget over stykket; samtidig må det antages, at de hjemmehørende har moret sig, når de så stykket. Det gav åbent udtryk for, hvad mange inderst inde følte om flygtningene og hvad man sagde mand og mand imellem. Desværre vides ikke, hvor udbredt stykket var eller hvor ofte det blev vist. Det vides dog, at Hönck holdt et foredrag i Husum ungdomsforening i novem-

ber 1947, hvor stykket blev drøftet og antagelig var kendt blandt de tilstedeværende unge: "Det gav en god Anledning til Diskussion. Ungdommen menede, naar de ikke skal blande sig med Flygtningerne, saa maa man skaffe Dansaftener indenfor SSF. Der maa skarp kontrolleres, at Flygtningerne har ingen Tilgang til denne Aftener", hed det i referatet.¹³⁴

Også det allerede omtalte skuespil Sankelmark blev i marts 1949 vist to gange i Flensborgs 1. SSF-distrikt af Sydslesvigsk Forenings amatørscene for Flensborg.¹³⁵ Modtagelsen var god,¹³⁶ men om stykket blev opført andre steder vides ikke. Der eksisterede også manuskript til et tredje stykke, "I vore Dage", der handlede om tre unge sydslesvigske soldaters hjemkomst efter krigen i 1948. Nærmere oplysninger er desværre ikke bevaret; stykket blev antagelig heller ikke opført, efter at Flensborg Avis' teaterkritiker fandt det umodent og ikke egnet til opførelse.¹³⁷

Det er vanskeligt at sige hvor stor effekt disse stykker og lignende formaninger om at holde sig borte fra flygtninge havde på den sydslesvigske ungdom. Det må imidlertid formodes, at effekten var ringe: viljen var måske til stede, men kødet var skrøbeligt. Fra øen Pelvorm berettedes der i 1947 eller 1948, at de hjemmehørende unge havde besluttet, "nur Mädchen ihres eigenen Heimatgebietes die Freundschaft und die Ehe anzubieten. Ähnliche Haltungen der jungen Männer des weiteren Inselgebietes wurden bekannt."¹³⁸ Dette var imidlertid kun ønsketænkning: på Pelvorm var knapt en tredjedel af alle ægteskaber indgået i 1946 og 1947 blandede, for årene 1948-1949 kom tallet op på 50%. Selv i gamle pelvormske bondeslægter lykkedes det flygtningene at gifte sig ind i.¹³⁹ I de andre små øsamfund var forholdene vist ikke meget anderledes.

Et tilfælde fra Gettorf i Ekerneførde kreds viser også tydeligt, hvor lidt mindretallets propaganda imod de blandede ægteskaber slog igennem. I juli 1947 rettede Lorenz Petersen fra SSF i Gettorf, Ekerneførde kreds, en forespørgsel til det danske sekretariat i Slesvig om ekstra madtildeling til et SSF-medlems datters bryllup. Datteren, der ville gifte sig med en østpreusser, stod endnu ikke i SSF, da hun kun var 17.¹⁴⁰ Medlemmets ønske røbede uvidenhed med den officielle SSF-politik, men alligevel sendte distriktsformanden det videre til sekretariatet. Hans Ronald Jørgensens svar var tydeligt: "Falls die junge Dame die Absicht hat, mit 17 Jahren einen Ostpreussen zu heiraten, scheint sie wenig begriffen zu haben, von dem, was z. Zt. in unserer Heimat vor sich geht. Es wundert mich, dass die Mutter noch die Stirn hat,

hierfür eine Hilfe seitens des SSV zu beantragen.” H.R. Jørgensen beordrede distriktsbestyrelsen til at udelukke familien.¹⁴¹

Ændring af SSF-vedtægten

På baggrund af den tilsyneladende ringe virkning af mindretallets oplysningskampagne imod blandede ægteskaber, blev yderligere foranstaltninger fra mindretallets side drøftet i SSFs hovedstyrelse og forretningsudvalg i februar og april 1947, og debatten fortsatte. SdU-formand Hermann Tychsen var antagelig manden, der mest pressede hovedstyrelsen til at gøre noget ved sagen. Han oplyste i februar 1947, at “det var ganske øjensynligt, at Flygtningekvinder i meget høj Grad søgte Giftermaal med hjemmehørende Mænd for derved at undgaa Bortflytning, naar Flygtningespørgsmaalet skulde løses. Tychsen gjorde opmærksom paa, at denne Udvikling kunne betyde en stærk Svækkelse for den hjemmehørende Befolkning.”¹⁴²

Spørgsmålet blev igen behandlet på næste forretningsudvalgsmøde, hvor Tychsen foreslog, at man traf bestemmelser om eksklusion af de personer, der giftede sig med en flygtning. Det kom til en længere diskussion, “hvorunder det blev fremhævet, at hjemmehørende Kvinder, der gifter sig med Flygtninge, maa behandles efter samme Regler, som er gældende for Statsborgerforhold, d.v.s. følge med Manden, naar Flygtningespørgsmaalet blev endeligt løst”. De hjemmehørende kvinder skulle altså bortvises sammen med deres flygtningeægtemand. Udvalget enedes dog om ikke at vedtage regler, men i stedet for at modvirke problemet gennem oplysning. Et cirkulære med oplysning om “de uheldige Følger af den øjeblikkelige Befolkningsudvikling for Sydslesvigs Fremtid” skulle udsendes til alle “foreningsformænd” og valgtalere.¹⁴³ I et cirkulære til alle distrikter advarede SSFs formand Cornelius Hansen i september 1947 om de følger, den begyndende “Opblanding med væsensfremmede østtyske Mennesker” ville medføre, nemlig navnlig “en for Sydslesvig ugunstig Løsning af Belægningsproblemet.”¹⁴⁴ Hermann Tychsen fastholdt også tanken om eksklusion,¹⁴⁵ samtidig med at han var en ivrig taler ved tillidsmandsmøder ude på landet, hvor han advarede mod den truende fare.¹⁴⁶ Samtidig er der eksempler på, at medlemmerne i distrikterne er blevet bevidste om problemet og er begyndt at vurdere de blandede ægteskaber som en fare for Sydslesvigs danskhed. “Blev Flygtningene her, vilde mange Piger gifte sig med dem. Mange af Sydslesvigerne var faldne i Krigen eller var Invalider. Pigerne ville giftes. Kærlighed tager ringe Hensyn til Nationalitet. Om faa Aar vil Flensborg saa

være en overvejende tysk By og Trykket mod den danske Grænse vilde blive stærkt.” Sådan refererede en dansk lærer en samtale han havde i vinteren 1946/47 med to dansksindede brødre i Flensborg.¹⁴⁷ Frygten var ikke uden grund: Godt et halvt år senere måtte den skuffede lærer konstatere, at det selv i det konservative Angel var lykkedes flygtninge at komme ind i de gamle familier.¹⁴⁸ Dokumenteret er også en tale holdt i SSF i Ohrstedt, Husum kreds, i efteråret 1947, hvor Samuel Münchow betegnede spørgsmålet som afgørende. “Es geht hier um Sein oder Nichtsein”, udtalte han. De hjemmehørende måtte med alle kræfter værgе sig imod at blive opslugt af flygtningene.¹⁴⁹

Det var SdU, der i efteråret 1947 fremkaldte en landsdelsdækkende drøftelse af problemet ‘blandede ægteskaber’ og mulige foranstaltninger imod disse. Det var radikale holdninger, der var ved at slå igennem. I august-september 1947 udtalte en gruppe unge sydslesvigere under et besøg i Danmark, at “enhver Forbindelse med Flygtninge i denne Kampetid” var forræderi. Hjemmehørende, der var gift med en flygtning, burde udelukkes og spærres fra optagelse i SSF. Når Sydslesvig blev genforenet med Danmark, burde der vedtages samme lov, som Norge havde praktiseret efter krigen, nemlig udvisning af alle hjemmehørende, der havde giftet sig med en tysker.¹⁵⁰ På et udvidet styrelsesmøde i Flensborg havde SdU-repræsentanter vedtaget følgende henstilling til SSFs hovedstyrelse:¹⁵¹

“Da de hidtidige Forholdsregler til Modarbejdelse af blandede Ægteskaber har vist sig ganske utilfredsstillende, henstiller vi indtrængende til Sydslesvigsk Forenings Hovedstyrelse, at man søger gennemført Bestemmelser, der i Fremtiden udelukker eller forhindrer Optagelse af Medlemmer, der indgaar saadanne Ægteskaber.”

En lignende resolution blev vedtaget samme dag ved et medlemsmøde i SSF-Flensborgs 6. distrikt, med den tilføjelse, at denne beslutning ikke var rettet mod flygtningene eller udtryk for “Foragtelse”, men udelukkende “paakrævet med Henblik paa den videre Udvikling og Kampen om Opretholdelsen af vor folkelige Egenart og Præg af vor Hjemstavn Sydslesvig”.¹⁵² Sagen blev derefter behandlet på SSFs hovedstyrelsesmøde den 30. september. Der var en lang drøftelse om SdUs anmodning, hvor fortalernerne fremhævede, at “Danmark ikke kan forstaa Eftergivenhed paa dette Punkt, at Flygtninge gifter sig af Beregning og for materielle Fordeles Skyld, at Oplysningspropaganda har været virkningsløs, og at en uhæmmet Fortsættelse vil udviske Sydslesvigs Folkekarakter”. Kritikerne hævdede, at “vi ikke med Bestemmelser kan hindre Udviklingen, men naturligvis udelukke

en Del Medlemmer af Foreningen, at det drejer sig om Forhold, som det af menneskelige Grunde er svært at gribe ind i, at det er givet, at Udviklingen er til ensidig Skade for os, og at det rent administrativt vilde være meget vanskelig at gennemføre en Ordning. Videremere blev det hævdet, at det statistiske Materiale ikke var tydeligt nok.” Hovedstyrelsen enedes om først at indhente udtalelser fra samtlige amtsforeninger og friserne, og derudover fra præsterne om de indgåede ægteskaber i den seneste tid. Hermann Tychsen henstillede, at sagen blev fremmet mest muligt.¹⁵³

Dette initiativ førte til en undersøgelse om, hvorvidt flygtningene allerede havde sneget sig ind i de danske rækker gennem ægteskab. I det ved hovedstyrelsesmødet den 30. september 1947 besluttede rundspørge til de danske præster i Sydslesvig kom det frem, at det faktisk var meget almindeligt for dem at vie dansksindede sydslesvigere med flygtninge. Præsterne blev spurgt om deres vielser i det sidste kvartal, dvs. fra juli til september 1947, nogle inddrog også tidligere vielser. Det højeste indberettede antal af blandede vielser kom fra Gottorp Slotskirke, hvor K. Kirkegaard Jensen siden december 1945 havde foretaget 25 vielser, hvoraf 9 var mellem en sydslesviger og en flygtning. Rene flygtningeægteskaber havde han dog ikke medvirket til.¹⁵⁴ I Sønderbrarup var 2 af de 6 danske vielser i juli-september kvartal 1947 blandede, Flensborg-præsten O.M. Warncke havde i samme kvartal foretaget 8 vielser, deraf 3 blandede. Frederik Nørgård fra Glücksborg havde i sidste kvartal kun foretaget én vielse, og her var ægtefællerne begge sydslesvigere, “men i øvrigt har de fleste bryllupper, jeg har haft i løbet af de sidste år, været ‘blandede’”.¹⁵⁵ Dette svarer jo godt til SdUs vurdering af problemet: det var åbenbart umuligt at holde dansksindede sydslesvigere “racerene”. Præsterne afholdt sig i øvrigt fra enhver kommentar til rundspørgets formål eller dets etiske værdi. Ej heller i anden sammenhæng synes Dansk Kirke i Sydslesvig at have blandet sig i flygtninge-debatten.

Sagen blev så sendt ud til drøftelse i amtsforeningerne og distrikterne. Reaktionen var blandede. Nogle svar var drastiske: “Die Mitglieder des SSV und des Ungdomsforening sind wiederholt gewarnt worden in der Auswahl ihrer Ehegatten vorsichtig zu sein und sich nicht mit Flüchtlingen zu vermischen. Wenn diese Warnungen nicht beachtet werden, müsste mit drastischen Massnahmen vorgegangen werden. Nach Rücksprache mit den Herren des Kreisvorstandes schlage ich vor: sämtliche Mitglieder, die sich mit Flüchtlingen vermischen, verlieren ihre Mitgliedschaft im SSV, bzw. im Ungdomsforening” skriver

Sydslævisk Forening
for Rensborg By

SK-GENERALSEKRETARIAT
Dato: 28.10.1947
Rensborg, den 28.10.1947
Holsteinerstr. 6
SSV:

Til
Generalsekretariatet
Flensborg
Norderstr. 76

Betr. Antwort auf Schreiben 282/T/III. v. 3. 10. 1947

Die Mitglieder des SSV. und des Ungdomsforening sind wiederholt gewarnt worden in der Auswahl ihrer Ehegatten vorsichtig zu sein und sich nicht mit den Flüchtlingen zu vermischen. Wenn diese Warnungen nicht beachtet werden, müsste mit drastischen Massnahmen vorgegangen werden.

Nach Rücksprache mit den Herren des Kreisvorstandes, schlage ich vor: sämtliche Mitglieder, die sich mit Flüchtlingen vermischen, verlieren ihre Mitgliedschaft im SSV., bzw. im Ungdomsforening.

Venlig Hilsen !

M. Petersen

*Sagen samles
in de andre Svar Lomme
9/10/47*

Sydslævisk Forening prøvede gennem oplysningskampagner at modvirke blandede ægteskaber mellem sydslæviskere og flygtninge. Da disse kampagner åbenbart ikke bar frugt, drøftedes mere radikale foranstaltninger. I efteråret 1947 opfordrede det danske generalsekretariat distrikterne til at drøfte, om medlemmer, der giftede sig med en flygtning, burde udelukkes fra SSF. Stemningen i de fleste distrikter var for udelukkelse. I Rensborg by blev foreslået, at alle medlemmer som blandede sig med flygtninge, skulle udelukkes af SSF og Ungdomsforeningen. ADCB I 61, 87.41-11.

M. Petersen fra Rendsborg.¹⁵⁶ Flensborg bystyrelsen drøftede sagen to gange. Ved det udvidede bystyrelsesmøde d. 20. november 1947 var der en grundig diskussion af problemet, hvor de vanskeligheder blev ført frem, som en konsekvent udelukkelse ville medføre. J. N. Jensen henviste til sydtyskere, der under deres soldatertid i Danmark havde fået det allerbedste vidnesbyrd med og derfor godt kunne blive gode danskere. August Petersen stillede spørgsmålet, om SSF virkelig havde råd til at miste nogen. Problemet skulle efter hans mening heller ikke overvurderes: "Kvinderne, der gifter sig med Flygtninge, skal jo alligevel væk i det Øjeblik, det bliver dansk her."¹⁵⁷ To uger senere var stemningen dog en anden. Münchow holdt en antagelig gribende tale, hvor tonen var ganske radikal:¹⁵⁸

"Det er vor Pligt over for Danmark at vise, at vi er Sydslesvigere og at vi mener det alvorligt med vor Hjemstavn. Men hvis vi vil hjem til Danmark, maa vi holde os rene. Igennem Opblanding kan vi ikke beholde vort sydslesvigske Serpræg, men bliver mere og mere prøjsisk. Prøjsere vil Danmark ikke have. Man kan ikke anerkende de indgiftede Flygtninge som danske. Vi vil til Danmark som rene Sydslesvigere. Vi er ikke tjent med, at vore danske Piger til sin Tid skal rejse sydpaa. Det er for det meste Konen, der har mest Indflydelse paa Børnenes Opdragelse. Skulde alle de fremmede Elementer komme med til Danmark, vilde Tyskerne i Nordslesvig glæde sig over Tilvæksten. Det drejer sig om et Livsspørgsmaal for os, og hvis vi ikke er konsekvente, ødelægger vi vor egen Chance. [...] Hvis vi tager Flygtningene for gode Varer, opretter vi en 5. Kolonne indenfor vore egne Rækker."

Bystyrelsen vedtog så en erklæring, at SSF normalt burde udelukke medlemmer, hvis de giftede sig med en flygtning. Særlige tilfælde skulle dog forelægges bystyrelsen til afgørelse.¹⁵⁹ I de andre amter blev sagen betragtet mere afbalanceret. Flensborg amt nøjedes med enstemmigt at vedtage en udtalelse, at konsekvensen af et stigende antal blandede ægteskaber ville være, at Sydslesvigs befolknings danske folkepræg ville gå tabt og Sydslesvigs danskhed miste sit egentlige fundament. Ungdomsforeningerne blev opfordret til at tilrettelægge deres arbejde således, at de hjemmehørende unge kunne undgå omgang med flygtningene. I tilfælde af ægteskab skulle distriktsbestyrelsen i samråd med amtsstyrelsen tage stilling til det enkelte medlems forbliven i foreningen. Som punkt 4. blev det fastslået: "Det er Amtsstyrelsens Opfattelse, at en Udelukkelse i hvert Tilfælde ikke kan opnaa den tilsigtede Virkning."¹⁶⁰

SSF i Slesvig amt, der jo allerede i 1946 havde indført muligheden for at udelukke medlemmer i tilfælde af ægteskab med ikke-sydslesvigere, ville ikke indføre en generel regulering af problemet. Det var

dog mest på grund af den øjeblikkelige vanskelige situation, at man var tøvende. Det tyske modarbejde blev vurderet for at være så stærkt, at man skulle undgå "ein Erlassen von Bestimmungen, die zu Angriffen gegen den SSV führen". En eventuel udelukkelse skulle behandles fra sag til sag af distrikts- og amtsstyrelserne.¹⁶¹ Lederne i det danske arbejde i Slesvig, Hans Ronald Jørgensen og Svend Johannsen, mente i november 1947, "at det endnu var for tidligt at vedtage særlige Bestemmelser desangaaende".¹⁶² Denne mening blev delt af SSF i Husum by og amt.¹⁶³ I et fælles bestyrelsesmøde af SSF Husums syv distrikter den 10. oktober 1947 blev problemet drøftet. "Herr Heinrich Lorenzen schlug vor, darauf hinzuwirken, durch mündliche Propaganda, unter Gebrauch des Hinweises, daß bei einer Heirat die Frau ihr Staatsbürgerrecht verliert." Amtsskretær Lars H. Schubert udtalte: "Die Landtagsabgeordneten fühlen bei ihren Reden, daß die Propaganda gegen die Flüchtlinge durch diese Mischehen aufgehoben wird. In Dänemark wird dadurch die Frage aufgeworfen: 'Wie könnten Ihr nur die so von Euch bekämpften Flüchtlinge heiraten.'" Der blev dog med 34 mod én stemme vedtaget, at SSF Husum by ikke ville udelukke medlemmer i tilfælde af ægteskab med flygtninge.¹⁶⁴ Bystyrelsen ville drøfte problemet igen den 31.1.1948, men det blev udskudt til "nächste Sitzung", hvor det heller ikke kom til debat.¹⁶⁵ På Ejdersted var de fleste medlemmer ligeledes modstandere af ægteskabelig forbindelse med flygtningene. Her foreslog amtsstyrelsen, at medlemmer, der fremover indlod sig i ægteskab med en flygtning, skulle udelukkes.¹⁶⁶ Også de nationale frisere var skeptiske. Selvom foreningen med alle midler søgte at modvirke forbindelser mellem hjemmehørende og flygtninge, mente man dog af etiske grunde ikke, at der burde vedtages rigoristiske bestemmelser, der kunne medføre "urimelige Arbejdsvanskeligheder" for distrikterne.¹⁶⁷

Desværre kender vi ikke alle distrikters svar til rundspørget. I Dansk Generalsekretariatets arkiv er der kun bevaret svar fra distrikterne i Sydtønder amt; derudover er de fleste flensborgske distrikters svar bevaret i bysekretariatets arkiv. Stemningen i de fleste distrikter, hvor et svar er bevaret, gik ind for den entydige holdning, at ægteskab med flygtninge ikke var forenelig med medlemskab i SSF. Kun 4 af de 10 distrikter i Sydtønder amt, der svarede, var imod udelukkelse. Fra SSF Nykirke blev berettet, at man havde fire medlemmer i distriktet, der var gift med en flygtning. Om et enkelt medlem og hans flygtningehustru bemærkedes, at de "er stærkt interesseret for Danmark og deltager næsten i alle Møder og fester indenfor Sydslesvigsk Forening".

SSF Klægsbøl ville ikke tage stilling til medlemmernes valg af en ægtefælle: “vor 2 Menneske finde hinanden far den 3 ingen Ret til at blande sig i.” Fra Keitum beklagede man, at et stigende antal sydslesvigere giftede sig med flygtninge, men “da vi efter vor opfattelse ikke kan imødegaa denne Tilstand med diktatoriske Paabud (udelukkelse eller Optagelsesforhindring af Medlemmer) uden at skade vor Sag” bad de om mere oplysningsmateriale som den eneste gangbare vej for at holde de unge væk fra flygtningene. SSF i Agtrup gav ingen begrundelse for sin konklusion, at bestyrelsen ikke ville vedtage beslutningen om fremtidig udelukkelse af medlemmer, der giftede sig med en flygtning.¹⁶⁸

Et lignende billede tegner sig for Flensborg by. Svarene fra 18 af de 21 distrikter er bevarede.¹⁶⁹ Det var som regel tillidsmændene, i enkelte tilfælde kun distriktsbestyrelsen og i 6. distrikt et medlemsmøde, der drøftede spørgsmålet. Af disse 18 distrikter gik 12, nemlig 3., 4., 5., 6., 8., 11., 12., 15., 16., 17., 18. og 21., blankt ind for, at medlemmer, der giftede sig med en flygtning, skulle udelukkes. Svarene i disse distrikter er kortfattede, antagelig herskede der enighed blandt bestyrelsesmedlemmerne henholdsvis tillidsmændene. 16., 17. og 18. distrikt mente endda, at udelukkelsen skulle ske med tilbagevirkende kraft, altså også for de medlemmer, der allerede havde indgået ægteskab med en flygtning. 13. distrikt ville også gå ind for principiel udelukkelse, men mente dog, at hver sag først indgående skulle drøftes på distriktets månedlige tillidsmandsmøder. Kun to distrikter var imod: 14. distrikts bestyrelse og tillidsmænd mente, at de ikke burde have nogen indflydelse på, med hvem medlemmerne ville gifte sig, og at man derfor ikke burde indtage et fast standpunkt i denne sag. I 20. distrikt kom det efter en længere diskussion til en afstemning, hvor 16 af de tilstedeværende 25 tillidsmænd stemte imod en udelukkelse (“de mente det var for haard”), kun fem stemte for og fire afholdt sig.

To distrikter kom med konstruktive alternative forslag til, hvordan man kunne løse problemet uden at skabe drastiske skel efter medlemmernes afstamning. På 10. distrikts tillidsmandsmøde den 16. oktober 1947 kom det til en langvarig drøftelse af “dette meget delikate” spørgsmål, der førte “til Belysning fra alle Sider. Der var Enighed om, at det er meget forkasteligt at saa mange Sydslesvigere gifter sig med Flygtninge, dog mener man ikke at kunne standse denne Udvikling ved at nægte Optagelsen eller ved Eksklusion af SSF.” Der skulle altså ikke generelt nægtes adgang til ansøgere, der var gift med en flygtning. I tilfælde af sådanne optagelsesandragender skulle SSF give

vedkommende en slags prøvetid, hvor deres interesse for danskheden skulle efterprøves, inden en endelig optagelse kunne forsvares. Hvis et medlem ville gifte sig med en flygtning, skulle vedkommende meddeles, at han eller hun kunne blive stående, men at det forventedes, at medlemmet “gennem sin Holdning stadigvæk viser fornøden Interesse for den sydslesvigske Sag.” 2. distrikt kom med en længere, nuanceret redegørelse undertegnet af Hans Meng og Christian Bøvad, der klart pegede på, at sagen var problematisk, og at en konsekvent udelukkelse efter afstammingskriteriet var uigennemtænkt. Mens der forelå en stor fare for at miste et medlem i et blandet ægteskab, hvis den dansksindede part ikke var tilstrækkelig rodfæstet i sin danskhed, “har vi ogsaa Eksempler for, at en Fremmed pænt passer sig ind i en dansk Familie og at Børnene bliver opdraget af den danske Moder i dansk Hjemmesprog!” Også begrebet “flygtning” krævede efter distriktets mening en mere nøjagtig præcision. Så kom forfatterne ind på det farlige ved det af mindretallet tegnede billede af et sydslesvigsk folk, der kæmpede mod de fremmede holstenere og preussere; et billede, der ikke svarede til de faktiske forhold i Sydslesvig:

“Vi maa jo heller ikke glemme, at der ikke bare eksisterer et Modsætningsforhold mellem hjemmehørende og Flygtninge, men ogsaa mellem dansk og tysk (hjemmehørende + Flygtninge). En Tendens, som søger at forvanske dette Forhold, kan blive lige saa farlig som de ‘blandede Ægteskaber’. Lad os huske, at det ikke var det højtyske, men det ‘hjemmehørende’ plattyske Sprog, som trængte det danske Folkemaal tilbage i Syd- og Mellemlesvig, og det forekommer os af den grund grotesk, at for Tiden baade de tyske “Schleswig-Holsteiner” og de danske Sydslesvigere søger at fremme det plattyske Sprog gennem plattyske Teateraftener.”

Distriktet mente derudover, at SSF måtte være meget forsigtig ved affattelsen af den foreslåede bestemmelse, der ville muliggøre en udelukkelse af uønskede personer, også for at undgå at blive beskyldt for at dyrke nazistiske raceteorier. 2. distrikt foreslog i stedet for at tale om ‘flygtninge’ at bruge udtryk som “upaalidelige, hjemstavnsfremmede, danskfjendtlige Elementer”. Derved kunne man nemlig samtidig ekskludere bl.a. de hjemmehørende, der nægtede at sende deres børn i dansk skole.

Disse i og for sig fornuftige forslag vandt dog i sidste ende ikke gehør. Med et yderst knapt flertal (8 for, tre imod og fire blank) vedtog SSFs hovedstyrelse den 20. februar 1948 som følge af rundspørget en af organisationsudvalget udarbejdet ny § 1a til SSFs vedtægter: *“Personer, som efter 1.3.1948 gifter sig med en Flygtning, kan principielt ikke optages i Sydslesvigsk Forening. Et medlem, der fremtidig gifter sig med en Flygt-*

SK-GENERALSEKRETARIAT
 Nr. 282
 11. November
 1947.

Paa et Bestyrelsesmøde i
 Avenstoft Distrikt-SSF. har de
 tiltraadt Forslaget om at hindre
 Gæftermaal med Flygtninge med
 udelukkelse af SSF. Medlemmer
 dersom de indgaar Gæftermaal med
 Flygtninge.
 Paa Bestyrelsen
 Vegne.
 Theodorus Andersen
 Formand.

Med disse breve godkendte Avenstoft og Ladelund SSF-distrikter forslaget om at udelukke medlem-

ning, kan principielt ikke blive staaende som Medlem af Sydslesvigsk Forening. Undtagelser fra disse Regler kan gøres af Amtsstyrelsen efter indhentet Udtalelse fra Distriktsbestyrelsen. Med Flygtninge ligestilles i denne Paragraf alle Personer, der er kommet til Sydslesvig efter 1/9-1939, og som ikke er af slesvigsk eller nordisk afstamning.¹⁷⁰ Protokollen nævner kun, at Niels Bøgh Andersen, Hermann Tychsen, Samuel Münchow, L. P. Christensen, Sophus Gottschalk, Cornelius Hansen og Bernhard Hansen tog ordet til spørgsmålet. Gottschalk stillede faktisk andragende om at slette stk. 3, altså muligheden for at gøre undtagelser. Dette blev nedstemt med syv mod tre, mens fem undlod at stemme. Afstemningerne viser, at emnet var kontroversielt i hovedstyrelsen. Ikke desto mindre var det den hårde linie, der sejrede.

Vedtagelsen er bemærkelsesværdig. Mens skærpelsen af de øvrige optagelsesbestemmelser var blevet til efter britisk pres, var denne foranstaltning gennemført på SSFs eget initiativ. Den nye regel viser, at tilliden til medlemmernes nationale pålidelighed ikke var stor samtidig

Sydslesvigsk Forening
Distrikt Ladelund

Vestre d. 31. 10. 48

GENSK-GENERALSEKRETARIAT
J. urn. Nr.: 282
udg. - 2 XI 1948
Aarst.
Dobst.

Danmarks Generalsekretariat i Flensborg
Som svar paa Deres Skrivelse fra d. 20. Okt.
meddeler jeg: at Bestyrelsen for Sydslesvig
Forening i Ladelund enstemmig har vedtaget
at alle Personer der indgaar i Giftermaal
med Flygtlinger skal idestilles eller for-
hindres i Optagelsen i Sydslesvig Forening.

Venlig Hilsen
Andreas Jørgensen
Vestre p. Dist.

mer som giftede sig med flygtninge. ADCB I 61, 87.41-11

med, at man troede at kunne skræmme de unge fra at gifte sig med de "fremmede". Forbudet mod at gifte sig med en flygtning satte afstamningsprincippet i forgrunden: kun en ægte sydslesviger kunne være en trofast dansker. En "fremmed" ville uvægerlig fjerne en sydslesviger fra hans danskhed, fremmedgøre ham fra hans væsen og hans folkearakter.

I et brev til distriktsformanden i Ellingsted, Johann Fiering, gav Hans Ronald Jørgensen i september 1948 en nøje forklaring på, at det havde været nødvendigt at indføre stramme regler imod ægteskab med flygtninge:¹⁷¹

"Es liegt auf der Hand, dass diese Bestimmung notwendig ist. Wollen wir unsere Heimat für unser eigenes Volk erhalten, so müssen wir jede Vermischung, auch die familienmässige, ablehnen, bis geklärt ist, wer und wieviele wirklich hierbleiben müssen.

Findet in der Übergangszeit eine starke Vermischung statt durch Einheirat, Kauf von Höfen und Häusern, Eröffnung von Geschäften und Werkstätten usw.,

so kommt selbstverständlich schnell der Zeitpunkt, wo eine Rückführung bzw. Umsiedlung nicht mehr möglich ist. Einer solchen Entwicklung dürfen wir nicht Vorschub leisten, sondern müssen alles daransetzen, sobald wie möglich eine Um- bzw. Rücksiedlung zu erreichen, sodass die Last, die wir dann zu tragen haben, eine gerechte wird.”

Argumentationen var logisk i forbindelse med den danske bevægelses omflytningspolitik. Den var imidlertid ikke menneskelig, og det skulle snart vise sig, at en konsekvent gennemførelse af den nye § 1a var umulig.

Udelukkelsesernes omfang

Det er uklart, hvor mange der faldt under de nye skrappe regler om blandede ægteskaber. Udelukkelserne blev antagelig foretaget af distrikterne, der så indberettede dem til amtssekretariatene. Det må skønnes, at Flensborg by var den eneste amtsforening, der håndhævede den nye § 1a nogenlunde konsekvent. Kun fra Flensborg bys danske sekretariat foreligger der nemlig nøjagtige tal for “ofrene” for de nye vedtægter. I de første 3-4 måneder af perioden efter de nye vedtægters vedtagelse kunne man nemt “overvåge” medlemmerne, fordi sekretariatet fik lister over blandede vielser fra en dansksindet ansat ved folkeregistret. Derefter blev det mere vanskeligt, fordi der ikke længere blev modtaget lister.¹⁷² I månederne april-juni 1948 blev faktisk 32 medlemmer slettet på grund af den nye bestemmelse, og to udmeldte sig af denne grund. I næste kvartal var tallene 13 slettelser og ingen udmeldelse. Så vendte tendensen: i 4. kvartal 1948 var der fire slettelser, mens syv medlemmer udmeldte sig på grund af § 1a, i januar og februar 1949 var der igen syv udmeldelser og kun to slettelser på grund af ægteskab med en flygtning.¹⁷³ Tallet for 2. kvartal 1948 kan skønnes at være fuldstændigt, ved de senere tal kan det ikke udelukkes, at distrikterne og bysekretariatet i enkelte tilfælde ikke fik kendskab til et blandet ægteskab. På den anden side kan det fra juli 1948 dalende antal blandede ægteskaber blandt SSF-medlemmerne måske forklares med, at den nye bestemmelse nu var blevet kendt blandt SSFs medlemmer. Ægteskaberne fra 2. kvartal 1948 var vist planlagt inden den nye § 1a blev vedtaget, og de blev vel næppe aflyst på grund af denne nye bestemmelse. Alt i alt blev der i perioden april 1948 – marts 1949 slettet 51 medlemmer på grund af ægteskab med en ikke-sydslesviger, mens 16 selv meldte sig ud af denne grund. I ca. 20 tilfælde blev der gjort undtagelser fra reglen.

For 2. kvartal er det muligt at beregne problemets relative omfang.

Pr. 1. juli 1948 havde SSF Flensborg by 28.321 medlemmer. Til kommunalvalget i oktober samme år var der 70.934 valgberettigede i Flensborg by; dermed var ca. 40% af byens voksne befolkning i sommeren 1948 SSF-medlemmer. I årene 1945-1947 blev der gennemsnitligt foretaget ca. 250-275 vielser pr. kvartal i Flensborg, hvoraf de 42-44% var "blandede" i SSFs forstand. Hvis SSF-medlemmerne giftede sig analogt til flertalsbefolkningen ville det betyde, at der var ca. 200-220 SSF-medlemmer i Flensborg by, der blev gift pr. kvartal i anden halvdel af 1940erne. I 1947 blev 1099 hjemmehørende gift i Flensborg by, deraf valgte 602 en hjemmehørende til ægtefælle (54,7%), mens 497 valgte en "fremmed" (45,3%). Af de ca. 200-220 SSF-medlemmer, der efter den statistiske gennemsnit blev gift i 2. kvartal 1948, valgte 32 en fremmed (ca. 14-16%), forudsat at antallet af udelukkelserne er lig det faktiske antal af blandede ægteskaber. Det kan altså konstateres, at de dansksindede i Flensborg by antagelig i langt mindre grad giftede sig med "fremmede", end det var tilfældet i den øvrige hjemmehørende befolkning. Dette er forståeligt i Flensborg by, hvor SSF rådede over et velfungerende organisatorisk apparat og hvor den dansksindede befolkningsdel i sig selv var så stor at behovet for sociale kontakter kunne tilfredsstilles indenfor dens rammer.

I det øvrige Sydslesvig finder vi kun sjældent vidnesbyrd om SSF-medlemmer, der selv meldte sig ud fordi de dannede par med en flygtning. I endnu færre tilfælde er der dokumentation for, at ægteskab med en flygtning førte til udelukkelse. Fra Wellspang i Slesvig kreds kom der i maj 1948 et andragende om at udelukke en frk. Käthe Greve. Hun havde forlovet sig med en flygtning og derefter ikke deltaget i distriktets arrangementer i længere tid.¹⁷⁴ Det mest absurde offer for §1a blev nok en Hinrich Paulsen fra Flensborg, der blev udelukket af SSF fordi han havde giftet sig med en pige, der var født i Kiel.¹⁷⁵ Havde fødselsklinikken i Kiel ligget i bydelene nord for Kieler-Kanalen, havde der ikke været noget problem!

I de fleste tilfælde kom det ikke til udelukkelse, men det var antagelig medlemmerne selv, der på eget initiativ forlod SSF, hvis de kom i konflikt med ægteskabsparagraffen. I maj 1949 indberetter SSF Arnæs tre udmeldelser til det danske sekretariat i Slesvig. Hos Andreas Paulsen angives som begrundelse "läuft mit einem Flüchtlingsmädchen".¹⁷⁶ I januar 1950 indberettes der 16 udmeldelser, deriblandt henholdsvis en mand og en kvinde, der agtede at gifte sig med en flygtning. Derimod var der syv, der havde udmeldt sig, fordi "der ikke kom pakker mere."¹⁷⁷ Problemet ramte også foreningsformænd. I marts

1949 var SSF-formanden i Ellingsted, Johann Fiering, nødt til at meddele sin søns udmeldelse, fordi denne kom sammen med en flygtningepige.¹⁷⁸ Forholdet havde været en rum tid. Fiering havde i sommeren forud talt med Hans Ronald Jørgensen om der var muligheder for at gøre en undtagelse, hvortil Jørgensen havde svaret, “dass die erlassenen Bestimmungen des Hauptvorstandes selbstverständlich innegehalten werden müssen, auch die Bestimmung, dass Mitglieder, die sich mit Flüchtlingen verheiraten, zu streichen sind.”¹⁷⁹ Det må have været sørgeligt for Johann Fiering, at sønnen valgte kærligheden frem for det danske og meldte sig ud. Faderen fortsatte dog som SSF-formand, selvom også datteren meldte sig ud i marts 1949, angivelig fordi hun ikke længere havde råd til at betale kontingentet.¹⁸⁰

For en anden SSF-distriktsformand blev der imidlertid gjort en undtagelse. Sadelmager Fritz Clausen, som havde været med til at opbygge distriktet i Hollingsted, kreds Slesvig, havde en kæreste, der var flygtning fra Østpreussen. Det valgte man imidlertid på højere sted at se bort fra, selvom distriktets danske fadderskab havde problemer med at acceptere, at han som den lokale leder af SSF, der jo som første punkt på programmet havde fjernelsen af flygtningene, havde en østpreussisk kæreste.¹⁸¹ Også i Torsted distrikt havde formanden i 1949, Zerling, forlovet sig med en flygtning. Det førte til at et af medlemmerne, W. Hansen, meldte sig ud tillige med sin kone: “Ich möchte ihnen mit teilen das meine Frau und ich in September 46 eingetreten sind in ein Südschleswigerverein und nicht in ein Flüchtlingsverein”.¹⁸² Zerling blev imidlertid ikke udelukket eller afsat fra bestyrelsen, måske fordi den forlovede “unsere Versammlung stets besucht und uns auch durch Spenden unterstützt”, som Wöhl fra Torsted skrev til det danske sekretariat i Slesvig.¹⁸³

§ 1a virkede altså ikke efter hensigten. Den blev indført på et tidspunkt, hvor bevægelsen allerede havde nået sit højdepunkt. Fra 1948 var der først stagnation og så tilbagegang: da det blev tydeligt, at der ikke ville komme en genforening, mistede mange medlemmer deres motivation for engagementet og faldt fra alene af den grund. Medlemskabet i SSF var ikke attraktivt længere. På denne baggrund er det næppe sandsynligt, at truslen om udelukkelse eller ikke-optagelse afholdt nogen fra at gifte sig med en flygtning. Da SSF fik nye vedtægter i juni 1950 blev § 1a stille og rolig streget igen. Spørgsmålet om de blandede ægteskaber forsvandt samtidig fra SSF's debatter.

Flygtningene og frisernerne – specielt problem?

Det andet mindretal i Sydslesvig er frisernerne ved vestkysten. Frisernerne har deres eget sprog og en ældgammel tradition som handelsfolk. Nationalismens vækkelse gik ikke uden om frisernerne i Nordfrisland; de stod imidlertid splittede i valget mellem at være et eget, frisisk folk eller en tysk stamme. Problemet blev aldrig løst, og i 1920erne delte frisernerne sig mellem de såkaldte tyske frisere og de nationale frisere. De tyske frisere ser sig selv som en stamme af det tyske folk, mens de nationale frisere på grund af deres eget sprog og kultur opfatter sig selv som et selvstændigt folk og dermed som et nationalt mindretal i Tyskland. De tyske frisere, der var organiseret i Nordfriesischer Verein, udgjorde i 1920erne og 1930erne det store flertal af frisernerne. Nordfriesischer Verein indgik et tæt samarbejde med Schleswig-Holsteiner Bund og var dermed med i den tysknationale koalition, der bl.a. krævede en revision af den i 1920 trukne dansk-tyske grænse. De tyske frisere så sig selv som tyskhedens forpost mod nord: "Arbeit am Friesentum ist [...] gleichbedeutend mit Arbeit am Deutschtum", skrev den tyske friser Lorenz Conrad (L. C.) Peters, der senere skulle blive formand for SSW-byrådsgruppen i Husum, i 1923.¹ Året forinden havde Peters endda skrevet til regeringspræsidenten i Slesvig, at "die Schaffung einer guten fesselnden nordfriesischen Literatur und einer nordfriesischen Bühne – beide in echt deutschem Geiste wirkend – ist m.E. [meines Ermessens] das beste Mittel, um die Wirkung der Wühlarbeit der dänischen Agenten und der vergiftenden Hetzpresse zunichte zu machen".² Peters havde dog allerede i 1920erne erkendt, at der lå en modsigelse i på den ene side at styrke frisisk sprog og kultur og på den anden side at styrke tyskheden i Nordfrisland; og han vurderede, at de tyske myndigheder i Weimar-tiden kun agtede at styrke frisisk, hvis de derved samtidig støttede tyskheden. Hermed havde han faktisk allerede i 1920erne indtaget et andet standpunkt end de øvrige fremtrædende tyske frisere som for eksempel pastor Rudolf Muuß.³

De nationale frisere stiftede i 1923 Den frisisk-slesvigske Forening.

Formand blev Johannes Oldsen (1894-1958). Oldsen var blevet såret under Første Verdenskrig og derfor ansat i forvaltningen for det besatte Belgien, hvor han for første gang blev klar over den "preussischen Schwindel", som han skrev i 1921.⁴ Friserne havde ladet sig blænde af Kejserrigets falske glans og havde opgivet deres egen kultur og deres sprog. De tyske frisere i Nordfriesischer Verein fremmede efter Oldsens opfattelse bare forprøjsningen.⁵ Denne afvisning af "Preussen" blev den røde tråd i Den slesvigsk frisiske Forenings program, og det udviklede sig til mere end en afvisning af nationale grunde. Sat på spidsen følte de nationale frisere sig også racemæssigt overlegne: frisere var ægte germanere, mens preusserne kun var fortyskede slaver.⁶ Denne holdning var i 1924 årsag til en udtalelse af Oldsen, at frisere også burde orientere sig mod nord på grund af jødespørgsmålet, fordi ægte "Germanertum" kun eksisterede i Norden.⁷ Den slesvigsk-frisiske Forening ville således kæmpe for en national frisisk vækkelse i forbindelse med en orientering mod Danmark.⁸ Derudover var Den slesvigsk-frisiske Forening i 1924 et af de stiftende medlemmer af "Verband der nationalen Minderheiten in Deutschland". Foreningen havde under hele Weimar-republikken et tæt samarbejde med Den slesvigske Forening, men prøvede at holde en egen frisisk linie. Til rigsdagsvalgene i 1921 og 1924 kandiderede Johannes Oldsen dog på Den slesvigske Forenings liste. Til kredsvalget i 1925 lykkedes det at opstille en egen "Liste Friesland", og Johannes Oldsen blev med 346 stemmer lige akkurat valgt ind i kredsdagen. Han forsvarede mandatet i 1929 og 1933 og var det eneste kredsdagsmedlem, der modsatte sig nazisternes ensretning og den faktiske opløsning af kredsdagen i 1933.

Efter kapitulationen i 1945 oplevede Nordfrisland en frisisk vækkelse, der faldt sammen med tidens regionalistiske strømninger over hele Tyskland. Ligesom i resten af Sydslesvig betød denne vækkelse samtidig en vendt sig nordpå. I disse år oplevede det frisiske sprog en renæssance. Det blev bevidst opvurderet: Museumsdirektør Fritz Fuglsang i Flensborg, der stammede fra en tysksindet Haderslev-familie, hævdede i 1946, at frisere bevidst skiftede fra plattysk til frisisk talesprog for at afgrænse sig mod flygtningene.⁹ Forkæmper for de frisere, der ønskede en tilslutning til Danmark, blev efter 1945 Johannes Oldsen. Allerede kort efter kapitulationen havde Oldsen sendt et brev til samlingsregeringens udenrigsminister Christmas Møller, hvori han udtrykte sine forhåbninger om, at også Nordfrisland ville blive tilsluttet Danmark.¹⁰ En anden fremtrædende friser inden

for den danske bevægelse blev den allerede omtalte L. C. Peters. Peters havde indtil 1933-1934 stået på de tyske friseres side og var indtil foråret 1933 endda medlem af "Stammesbeirat" i Nordfriesischer Verein. Han havde i 1933 hilst nazisternes magtovertagelse velkommen, men blev dog nødt til at opgive sædet i "Stammesbeirat" under nazistisk pres. I 1934 blev ruderne til hans bolig i Husum smadret under en SA-demonstration mod frimurere og andre angivelige landsforrædere. Peters blev en overgang fængslet og i 1940 tvangspensioneret.¹¹ Alt dette medførte, at han i 1945 vendte sig til danskheden. Mens Nordfriesischer Verein under ledelse af Rudolf Muuß i 1946 bekræftede de såkaldte "Bohmstedter Richtlinien" om friseres tyskthed, blev "tilslutning til Danmark" målet for Den frisisk-slesvigske Forening (fra 1946 Foriining for nationale Frasche). Den blev i efterkrigstiden den store frisiske samlingsforening. Medlemstallet steg fra 910 pr. 1.1.1946 til 4.805 pr. 1.1.1949,¹² en lignende udvikling som hos SSF. På de frisiske øer var stemningen for Danmark antagelig særlig god i årene 1945-1946. En begejstret Per Hauser, tidligere elev af vandelærer Jørgen Jørgensen, berettede i oktober 1946 fra Amrum, at alle hjemmehørende på øen havde stemt på SSF, sandsynligvis ved kredsdaysvalget samme måned: "Friserne er Friserne og Friserne er en nordisk Folkestam men ingen Tysk",¹³ skrev han i et brev til sin tidligere lærer.

Friserne havde imidlertid et ideologisk problem. Deres orientering mod Danmark kunne ikke forklares som en dansk vækkelse som i det øvrige Sydslesvig. I modsætning til de øvrige sydslesvigere kunne friserne ikke hævde, at de var af dansk rod. Det gjorde de heller ikke. Deres orientering i retning af Danmark blev tværtimod begrundet med almene værdier som demokrati og frihed. Disse værdier blev fremhævet som gamle frisiske værdier. De gamle frisiske frihedstraditioner kunne kun udfolde sig under dansk herredømme, mente de nationale friseres fortalere. Dette var for nogle begrundet med deres erfaringer under nazismen, således for Johannes Oldsen og L. C. Peters. En ikke ringe rolle spillede også flygtningeproblemet. Flygtningetruslen mod det lille frisiske folk gav et godt supplerende argument til at kræve tilslutning til Danmark, og det blev brugt flittigt i denne sammenhæng. Oldsen brugte metaforen "stormflod" for at tydeliggøre flygtningenes trussel mod friserne og deres kultur.¹⁴

De nationale friseres egentlige "ideolog" blev imidlertid L. C. Peters. I en betænkning med titlen "Der Südschleswiger und sein Volkstum",¹⁵ sandsynligvis affattet i september-oktober 1946, redegjorde

han for den særlige frisiske situation som han opfattede den. Peters gik her især i rette med slesvig-holstenske forsøg på at styrke hjemstavnskulturen. Han fremhævede at selvom ledende slesvig-holstenere som historikeren Volquard Pauls gav udtryk for, at flygtningene truede landet med Überfremdung, så ville deres initiativer til at modvirke fremmedgørelsen være nytteløse. Det ville således ikke give mening at undervise i slesvig-holstensk hjemstavnshistorie, når skolerne som nu var belagt med 50-60% flygtningebørn. Eftersom også de fleste lærere kom østfra og “von der Vergangenheit unseres friesischen und jütischen Volkes selbstverständlich keine Ahnung haben”, var det på forhånd udelukket, at hjemstavnskærlighed el.l. kunne læres og trives i de tyske skoler. Med den igangværende assimilering ville der efter Peters’ mening ikke være en chance for den frisiske kultur og det frisiske folks overlevelen, blandt andet på grund af flygtningenes talmæssige, men også på grund af deres angivelige biologiske styrke. “Die beispiellose Überfremdung Frieslands in der Gegenwart bedeutet für Frieslands Menschenschlag, für seinen Boden, für sein Volkstum und für seine Wirtschaft eine tödliche Gefahr. Diese Gefahr kann nimmermehr das besiegte, zertrümmerte, ohnmächtige Deutschland abwenden, sondern nur einer der Siegerstaaten, in diesem Falle Dänemark.”¹⁶ Der var efter Peters’ mening stor fare for, at næsten alle frisere ville udvandre, hvis flygtningene ikke fjernedes fra Sydslesvig. “Jeg kender kun et Rundspørges Resultat i fire føringiske Landsbyer: Saa snart USA aabner Grænsen vil der udvandre 95% af de unge, ugifte Frisere under 30 Aar og 65% af de unge Piger”, skrev Peters i oktober 1948 til SSF-amtssekretæren Hans Ronald Jørgensen.¹⁷ Sin egen indsats for Tyskland endnu ved afstemningen i 1920 begrundede Peters med, at friserne den gang ikke var truet “durch die ostelbische Einwanderung ausgetilgt zu werden. [...] Um zu verhindern, dass er sein engeres, sein eigentliches Vaterland verliert, muss der Mensch unbedingt sein grösseres Vaterland preisgeben.”¹⁸

I april 1946 stiftedes så Nordfriesenrat, der var en gren af de nationale frisere. Ved rådets konstituerende møde var flygtningespørgsmålet et vigtigt emne. Der blev igen henvist til faren for “Auslöschten der friesischen Eigenart” gennem blandingen med “slav. Völkern” og “Eheschließ[un]g. zw[ischen]. Friesen u[nd]. Slaven”. Børnene i skolerne blev sat i skyggen af det overvældende antal af flygtningebørn.¹⁹ Nordfriesenrat stilede samtidig et memorandum til den britiske militærregering, hvori det advarede mod risikoen for, at den frisiske kultur skulle gå tabt ikke mindst på grund af de mange flygtninge.

Memorandummet var dog langt mere moderat i ordvalg end tilsvarende danske noter, og det krævede ikke udtrykkeligt flygtningenes fjernelse.²⁰ Lignende tanker findes i et udkast til et memorandum “zur Frage der kulturellen Eigenständigkeit Nordfrieslands”, der dog samtidig viser dilemmaet i de nationale friseres argumentation. Også her blev skylden for den frisiske nedtur lagt på Preussen: mens endnu 40 % af skolebørnene talte frisk i 1870 faldt andelen i løbet af kun tre generationer til 2 % i 1927. Nu, hvor flygtningene var kommet til landet, ville der ikke være en chance for frisernes og den frisiske kulturs overlevelse.²¹ Kun ved en tilslutning til Danmark kunne friserne overleve som et eget folk, hævdede de nationale frisere.

Det lykkedes faktisk de nationale frisere at vinde en vis politisk indflydelse i Sydtønder kreds i året 1946. De nationale frisere havde flertal i den første udnævnte kredsday, og Johannes Oldsen blev i januar 1946 valgt til landråd. Allerede tre måneder efter blev han væltet igen: den engelske Kreis-resident officer for Sydtønder, Lt. Col. Lynden-Bell, støttede på ingen måde de dansk-frisiske grænserevisionsplaner, som Oldsen åbent gik ind for. Kredsdayen i Sydtønder, hvor SSF-sympatisørerne oprindeligt havde været i flertal, blev udskiftet i marts. Den 13. marts havde Lyndon-Bell indrykket en meddelelse i kredsens annonceblad, at de mange rygter vedrørende en grænseflytning til fordel for Danmark ikke havde noget som helst hold i virkeligheden, og at det var strafbart at sprede sådanne rygter. Oldsen meddelte så, at han fortsat sammen med “det overvejende flertal af Sydslesvigs befolkning” ville håbe og virke for Sydslesvigs genforening med Danmark, således at uretten fra 1864 kunne gøres god igen. Da en sådan udtalelse af militærregeringen blev anset som strafbar, kunne han ikke modtage genvalg som landråd og blev erstattet af den tysksindede friser Jessen-Saidt fra Sild.²² Friserne havde derudover tidligt søgt om hjælp fra deres folkefæller i Vestfrisland (Nederlandene). Således fik friseren Frederik Paulsen fra Før, der under krigen havde opholdt sig i eksil i Sverige, det frisiske råd i Ljouwert (Leuwarden), Nederland, til at sende en henstilling til det britiske hovedkvarter i Tyskland om at standse “invasionen” af østtyske flygtninge til Nordfrisland.²³ I 1947 rettede Foreningen for de nationale Frisere en henvendelse til den nederlandske regering for at denne skulle udøve sin indflydelse på fredskonferencerne i London og Moskva for at opnå Sydslesvigs løsning fra Tyskland.²⁴ Disse henvendelser forblev imidlertid frugtesløse.

Det er uklart, hvor vidt og hvor længe tilslutning til Danmark har spillet en rolle for de nationale frisere. Der er ingen tvivl om at to af

deres ledere, Johannes Oldsen og L. C. Peters, ønskede tilslutning til Danmark. Derimod er der tydelige tegn på, at andre ledende frisere var langt mere skeptiske over for tanken om en "genforening", især da det blev mere og mere tydeligt, at denne ikke straks kunne vikeliggøres. Da den danske bevægelse fik politisk anerkendelse i form af et eget parti, SSW, var en del frisere aktivt med i det nye parti. Her skal bl.a. nævnes kredsbondefører og forhenværende landråd Waldemar Reeder fra Ejdersted, i Husum L. C. Peters og Goslar Carstens, og den gamle kæmpe Johannes Oldsen fra Sydtønder sammen med Carsten og Alfred Boysen og SSWs mangeårige landdagsmedlem Berthold Bahnsen. Kun Oldsen stod imidlertid på en ren dansk linie.

De øvrige var med til at skabe en slesvigsk linie i bevægelsen: Ved en konference om det frisiske sprog i september 1947 blev der argumenteret for at give bevægelsen et mere hjemstavnsbetonet, slesvigsk program og udsigterne til en "genforening" vurderedes pessimistisk. SSF blev kritiseret fra Carsten Boysens og skoleråd Albrecht Johannsens side. De savnede den aktivitet i bevægelsen, som var nødvendig på grund af flygtningetruslen. Johannsen anførte Jerrishoe skole, hvor der i den nye 1. klasse stod 51 flygtningebørn over for kun 19 hjemmehørende. Gruppen udtalte sig for en hjemstavnslinie og mente, at Dannebrog ikke længere skulle bruges ved SSF-arrangementer og møder.²⁵

Da SSW blev stiftet i sommeren 1948 begyndte de åbne brydninger mellem en dansk linie og en slesvigsk-frisisk hjemstavnslinie. Her var det igen frisernes, der var de egentlige fortalere for den rene hjemstavnslinie. De danske fortalere for hjemstavnslinien, Svend Johannsen, Hans Ronald Jørgensen og Hermann Clausen, anså denne linie som et overgangsstadium til at opnå Slesvigs adskillelse fra Holsten, for så at "opdrage" slesvigerne til det danske. Især Waldemar Reeder gik derimod ind for den rene slesvigske linie, altså udelukkende at koncentrere sig på det slesvigske. Det var efter denne model, frisernes gik ind i SSW. For frisernes blev hjemstavnsideen det bærende i den sydslesvigske bevægelse, og de holdt konsekvent på hjemstavnslinien i de interne brydninger i SSW i årene 1948-1950.²⁶ Dette er forståeligt ved nærmere eftertanke: frisernes var jo ikke danskere og opfattede sig aldrig således. Mens den øvrige bevægelse, der var organiseret i SSF, stod over for et valg mellem dansk og tysk, var frisernes frisere.

Flygtningetruslen blev også brugt som udgangspunkt for et forsøg på at slå bro mellem de nationale og de tyske frisere. Advokaten Goslar Carstens (1894-1978), Husum, senere byrådsmedlem for SSW,

NORDFRIESEN!

Es geht um Eure Heimat!

Die 5 Jahre nach dem zweiten Weltkrieg überfremdeten, Euer friesisches Volkstum, nahmen Euch wichtige persönliche Freiheitsrechte, führten Euch hinein in eine wirtschaftliche Krise

Noch 5 Jahre unter dem gegenwärtigen Druck bedeuten:
**Untergang eines tausendjährigen Volkstums,
völlige Entrechtung des einst freien friesischen
Volkes und wirtschaftlichen Zusammenbruch.**

Helft mit Euren Stimmen **nicht** den Parteien, die um parteipolitische **Macht** kämpfen!

Helft mit Eurer Stimme dem Wählerverband, der für das **menschliche Recht** kämpft!

Der S. S. W. tritt ein: für eine gerechte Flüchtlingsverteilung,
für die freie Selbstbestimmung im eigenen Lande
und für den Aufbau in einem geeinten Europa!

Nordfriesen! Noch niemals in Eurer Geschichte war die Stunde so ernst! Die Sturmflut der Zeit droht Euch alles zu nehmen!

Alle Mann auf den Deich!

Gebt **Eure Stimme der Heimat!**

Macht den S. S. W. stark!

SSW-flyveblad til landdagsvalget 1950 i Nordfrisland. Flygtningene beskrives som en stormflod, der truer med at udslette nordfrisernes særpræg. Derfor skal alle mand gå på digerne og stemme på det eneste parti, som beskytter mod fremmedgørelsen: SSW. ADCB P 220-27.

forhandlede i sensommeren 1947 med Johannes Oldsen og de tyske friseres nye formand Harald Hansen, Keitum, om en fælles frisisk linie. De nåede til enighed om, "daß nur durch gemeinsame Arbeit aller Nordfriesen der über uns hinwegbrandenden Flut Einhalt geboten werden kann und es auf kulturellem Gebiet ein Verbrechen ist, uns gegenseitig zu befehlen". Grænsekampen skulle overlades til de politiske partier. Dette forsøg på brobygning lykkedes dog ikke: for både de tysknationale kredse i Nordfriesischer Verein og Johannes Oldsen var den nationale modsætning en uovervindelig hindring.²⁷ Spørgsmålet dansk eller tysk havde åbenbart større betydning for friserne end flygtningeproblemet.

Slesvig-Holstens flygtningepolitik 1945-1950 og mindretallet

Nye tyske partier

I de forudgående kapitler blev det skildret, hvordan flygtningeproblemet udviklede sig til at være et kerneproblem for mindretallet i årene efter 1945. Det blev vist, at konfrontationen med flygtningene påvirkede mindretallet væsentligt. Det gælder mindretallets selvopfattelse og forholdet til Danmark, hvor flygtningeproblemet tjente som løftestang til at vinde folkelig støtte for den sydslesvigske sag. Indadtil blev der ført en rigoristisk afgrænsningspolitik, der skulle forhindre flygtningenes folkelige integration i Sydslesvig for at undgå en "forprøjsning" af den sydslesvigske folkekarakter.

I det følgende skal der ses nærmere på, hvordan flygtningeproblemet blev håndteret i praktisk politik. Her sættes ikke mindst fokus på de danske sydslesvigeres flygtningepolitiske mål, hvordan problemet påvirkede mindretallets politiske selvopfattelse og agitation og de danske sydslesvigeres samspil med tysk politik. Der sættes et kronologisk skel i årene 1949/1950, hvor der var et regeringsskifte i Slesvig-Holsten fra SPD til CDU, og hvor den nye vesttyske forbundsrepublik stort set overtog ansvaret for flygtningepolitikken.

Det kommende tyske selvstyre kunne efter Anden Verdenskrig ikke frit vælge mellem at modtage og integrere flygtninge og fordrevne eller ej. Den tyske befolknings fordrivelse fra områderne øst for Oder-Neisse-linien var konsensus blandt de allierede og stadfæstet under Potsdam-konferencen. Det allierede kontrolråd stadfæstede i sommeren 1945 en klar fordeling af opgaverne: de allierede skulle gennemføre befolkningsflytningen, tyskerne skulle være ansvarlige for modtagelsen og integrationen af de fordrevne. På intet tidspunkt drøftede de allierede den tyske befolknings vilje og evne til at modtage og integrere de fordrevne. For de allierede stod det ligeledes uden for diskussion, at flygtningene skulle assimileres hurtigst muligt. Det skulle under alle omstændigheder undgås, at flygtningene kom til at udgøre et nyt 'mindretalsproblem'.¹ Flygtningenes fordrivelse fra deres

hjemstavn var endegyldig, og de skulle integreres i det der var blevet tilbage af det tyske rige. Den praktiske gennemførelse af dette mål blev overladt tyskerne selv.

Selvom størstedelen af flygtningene allerede kom i foråret og sommeren 1945, da der hverken fra tysk eller britisk side fandtes et centralt styrekoncept for Tyskland, blev flygtningenes indtog i Sydslesvig i dansksindede kredse ofte betragtet som et bevidst politisk træk fra tysk side. Mange dansksindede følte, at flygtningene helt bevidst blev sendt til Sydslesvig. Belægningsprocenten var den højeste i hele Tyskland, påstod man dengang. Det var en sandhed med modifikationer: belægningsprocenten var nok den højeste i de vestlige besættelseszoner. I den sovjetiske besættelseszone var belægningen i Mecklenburg-Vorpommern imidlertid endnu højere.^{1a} At den høje belægning i Sydslesvig blev forstået som bevidst tysk (eller britisk) politik er således forståeligt; på den anden side var belægningen i Holsten næsten lige så høj. Regnede man de stærkt bombarderede storbyer Kiel, Lübeck og Neumünster fra, var belægningen i Holsten faktisk højere. Dette fra tysk side gentagne gange fremførte argument lykkedes det aldrig de danske sydslesvigere at afkræfte overbevisende. Belægningen skyldtes således ikke en målrettet tysk politik, men landsdelens geografiske beliggenhed, og at den var blevet forskånet for de massive allierede bombeangreb.

Allerede ved Postdam-konferencen blev der truffet beslutning om at genoprette demokratiske politiske partier i Tyskland. Den 15. september 1945 blev denne beslutning kundgjort for den britiske besættelseszone i forordning nr. 12 fra militærregeringen i det britiske kontrolområde.² Parti-dannelserne havde været under udvikling allerede inden september-forordningen. På venstrefløjen var forhenværende socialdemokrater og kommunister begyndt at finde sammen for at drøfte en demokratisk nybegyndelse i tiden omkring kapitulationen. Disse partier blev også genstiftet i september 1945. På den borgerlige fløj ville man undgå splittelsen fra Weimarrepublikken ved at danne et samlingsparti til højre for socialdemokraterne, det senere CDU. Da politisk selvstyre og demokratiske valg blev stillet i udsigt samtidigt, måtte de genoprettede og nystiftede partier efter kort tid tage stilling til flygtningene og finde en holdning til flygtningeproblemet, ikke mindst i Sydslesvig og Holsten, hvor flygtningene udgjorde næsten halvdelen af de potentielle vælgere. På grund af den begyndende kolde krig og den politiske udvikling i den sovjetiske besættelseszone blev kommunisterne imidlertid snart "sat udenfor det gode selskab",

således at et to-parti-system allerede var under udvikling i 1945-46. Derfor bliver præsentationen af de tyske partiers flygtningepolitik i det følgende indskrænket til de to dominerende tyske partier SPD og CDU.

SPD

SPD var en genoplivelse af Tysklands traditionsrige arbejderparti.³ Det kunne i sommeren 1945 bygge på en lang tradition og et personligt sammenhold, der i nogen grad havde overlevet nazismen. Allerede over sommeren 1945 var der etableret en slesvig-holstensk partistruktur, selvom den officielle tilladelse til at stifte partier ikke forelå endnu. Den holstenske ledelse knyttede sig til SPDs stærke mand, Kurt Schumacher, der fra Hannover opbyggede en tysk partiorganisation, og som fik et overraskende godt greb om socialdemokratiet i de første år efter krigen. Det gjaldt også de slesvig-holstenske socialdemokrater, der desuden rådede over nogle karismatiske ledere, i første række Kiels overborgmester Andreas Gayk.

På grund af flygtningenes lave økonomiske og sociale status var det naturligt, at socialdemokraterne betragtede flygtningene som deres specielle målgruppe. SPDs overordnede program i efterkrigstiden var endnu fuldt ud socialistisk. SPDs samfundspolitik gik ud på en omfordeling til fordel for de svage. SPD var fortaler for den i Potsdam af de allierede vedtagne jordreform og gik ind for kapitalismens indskrænkning og store virksomheders nationalisering.

SPDs slesvig-holstenske ledelse prioriterede flygtningepolitikken højt fra første dag. Partiet ville lempe flygtningenes nød og ligestille dem med den øvrige befolkning både økonomisk og socialt. Det var imidlertid også SPD, der som første tyske parti lod skinne igennem, at flugten var endelig, og at flygtningene derfor måtte finde sig i at give afkald på deres hjemstavn, samt at de hjemmehørende var nødt til at integrere flygtningene. For selvom SPD endnu under valgkampen i 1947 havde lovet at kæmpe for "enhver kvadratkilometer øst for Oder og Neisse"⁴ og indtil 1970erne officielt ikke gav afkald på østområderne, var der dog tydelige signaler, at man ikke ventede at disse områder blev givet tilbage til Tyskland. Allerede i august 1947 erklærede den slesvig-holstenske velfærds- og arbejdsminister Pohle i landdagen, at man måtte høre op med at betragte flygtningene som uvelkomne gæster, som snarest skulle sendes tilbage igen.⁵ Også SPDs ekspert i grænselandsspørgsmål, finansminister Richard Schenk, havde i diskussioner antydnet, at man ikke skulle regne med, at store

dele af østområderne ville blive givet tilbage til den fremtidige tyske stat.⁶ Denne realistiske holdning sammen med den hurtigt opblussende antikommunisme medførte, at SPD på længere sigt ikke kunne få fast tag i det store flertal af flygtningene.

CDU

Den borgerlige fløj havde i Weimarrepublikken været præget af splittelse og ustabilitet, mest begrundet i de borgerliges uklare holdning til eller endog principielle afvisning af det demokratiske styre. Efter Anden Verdenskrig skulle denne splittelse undgås ved at etablere et bredt borgerligt parti, der helst skulle samle alle, der stod til højre for socialdemokratiet. Dette parti opstod ikke efter et centralt mønster og havde heller ikke én politisk forgænger, det kunne bygge på, som det var tilfældet for SPD og KPD. Tværtimod var det flere lokale initiativer til partidannelse, der til sidst førte til dannelsen af den kristelig-demokratiske union CDU ("Christlich-demokratische Union Deutschlands"). Sammenslutning af de forskellige borgerlige partistiftelser i CDU var en løbende proces, forsinket hovedsagelig på grund af tidens uvilje mod alt, der kunne tyde på "centralisme", og den blev for Slesvig-Holstens vedkommende først fuldblyrdet i sommeren 1946.

Partiets profil var i sommeren 1946 endnu langt mindre tydelig end SPDs, ikke mindst hvad flygtningepolitikken angik. CDU repræsenterede den borgerlige elite, der også følte sig truet af flygtningenes krav om jordreform, byrdeudligning og social status. På grund af partiets antikommunisme og dets borgerlig-konservative holdninger lykkedes det også i løbet af de første fem-ti år efter krigen at integrere en stor del af flygtningebefolkningen i CDU.

Den første tyske flygtningepolitik

Ved kapitulationen fandtes der ikke en formuleret tysk flygtningepolitik, og den blev heller ikke formuleret i de følgende måneder. Den første efterkrigstids flygtningepolitik var udelukkende fokuseret på det lokale. Det var ikke de store foranstaltninger til flygtningenes integration eller til en bedre fordeling af byrden, men svar påtrængende praktiske spørgsmål som indkvartering og ernæring, der stod i forgrunden.

Dette hang på den ene side sammen med de katastrofale vilkår efter kapitulationen, hvor der ikke var rum til storstilede integrations- eller omflytningsprogrammer. På den anden side må det dog også konstateres, at det overvældende flertal af både den hjemmehørende

befolkning og af flygtningene selv endnu ikke ville indse, at flugten var endelig. Håbet om en snarlig tilbagevenden til hjemstavnen blev i hvert fald indtil udgangen af 1947 holdt i live blandt flygtningene af myndighederne og af meddelelser i pressen.⁷ Først derefter lagdes kortene på bordet: nu indrømmedes det i den britisk kontrollerede presse, at de allierede havde afstået de forhenværende østprovinser til Polen som kompensation for områderne øst for den gamle Curzon-linie, der var blevet indlemmet i Sovjetunionen.

Disse forudsætninger medførte, at der i de første to år efter krigen ikke blev ført en egentlig flygtningepolitik med konkrete strategiske mål. De gennemførte foranstaltninger for flygtningene kan snarere betegnes som instinktive reaktioner på den katastrofe, der havde hjem søgt Tyskland. Hensigten var at undgå alt, der kunne gøre det, der blev opfattet som undtagelsestilstand, til en permanent ordning. Tysk flygtningepolitik sigtede umiddelbart efter krigen på at forhindre flygtningenes integration eller endda assimilation med den hjemmehørende befolkning.⁸ Hermed stod den i total modsætning til de allieredes flygtningepolitiske mål.

Enkelte tidlige tilløb til en integrationspolitik fandtes dog. Flygtningespørgsmålet var første punkt på dagsordenen for et møde af alle landråder i provinsen Slesvig-Holsten den 18. september 1945, hvor provinsens overpræsident Hoevermann realistisk udtalte, at størstedelen af flygtningene nok ikke kunne vende tilbage til deres hjemstavn. De skulle hjælpes til at skabe sig en ny eksistens som småbønder, hvilket kunne opnås ved en omstrukturering af landbruget.⁹ Der fandtes derudover lokale initiativer i retning af flygtningenes økonomiske og sociale integration i Slesvig-Holsten, som dog langt fra alle blev ført ud i livet. Personerne bag disse initiativer var som regel nyindsatte embedsmænd, der selv var flygtninge eller i hvert fald ikke fødte slesvig-holstenere, og det var oftere socialdemokrater end borgerlige. I den hjemmehørende befolkning mødte initiativtagerne stor modstand. I august 1945 fremlagde den socialdemokratiske landråd i Sydtønder kreds, Necker, der var født i Westfalen, store industrialiseringsplaner for kredsens, der hidtil udelukkende var præget af landbrug og turisme. Målet var at opbygge et erhvervsøkonomisk grundlag for en forøget befolkning ved at oprette fødevarerindustri som æggepulverfabrikker og færestmejerier. En hjemmehørende blev citeret for at have betegnet planerne som fuldstændig meningsløse,¹⁰ og han stod vist ikke alene, som den følgende sag viser.

Det slesvig-holstenske landbrug stod i 1945 på et lavt niveau, et

A b s c h r i f t .

Johannes Tiedje
k. Landrat

Flensburg, 30. 12. 1945

Sehr geehrter Herr Broederich! *H. P.*

Es genügt mir das erste Blatt Ihrer Denkschrift über Siedlung, wie Sie sie planen, um zu erkennen, wie gänzlich unmöglich Ihre Planung auf jeden Schleswiger wirken muss. Das Völkergemisch in der Retorte Ihrer Siedlungspläne, die Sie dort vorlegen, ist ein solcher Seelenmord an jedem niederdeutschen Eigenleben, dass jeder Schleswiger mit Männern wie Ihnen nur als Todfeind kämpfen wird, das sage ich Ihnen jetzt in aller Gemütsruhe, lieber Herr Broederich, und ohne alle Gehässigkeit.

Es ist nicht zu verstehen, dass Sie glauben, ein Land wie Schleswig-Holstein würde sich noch einmal zu einer Erobererprovinz für ostpreussische Belange hergeben. Es hat daher auch keinen Zweck, auf Einzelheiten einzugehen, so lange Sie nicht erkennen, dass wir Niederdeutschen und Schleswig-Holsteiner ein eigenes Leben führen, das in keiner Weise sich von der Mulattenzucht ergreifen lassen will, die der Ostpreussische nun einmal im Völkergemisch getrieben hat. Ihr Freund Lübke kann Ihnen ja das beste Beispiel dafür sein, dass wir hier uns nicht in ein solches Völkergemisch hineinkneten lassen. Das sind die Methoden der Generallandschaftsdirektion aus den 90er Jahren und der grossen Siedlungskommissionen. Sie brauchen nur durch die Strassen Schleswigs zu pilgern, um festzustellen, dass die Schleswiger sich lieber zu den Dänen schlagen, als sich noch einmal von Oberhofpredigersöhnen und Köllern heranziehen zu lassen.

Lieber Herr Broederich, ich habe jetzt amtliche Pflichten und kann nicht weiter schreiben.

Ich grüsse Sie und die Ihrigen herzlich zum Neuen Jahr

Ihr ergebener

gez. Tiedje.

Da den østtyske embedsmand i provinsialforvaltningen Silvio Broederich sidst på året 1945 fremkom med sit forslag til flygtningenes integration i Sydslesvig for derved at muliggøre både en forbedring af fødevarerforsyningen og bosættelse af flygtningelandsmænd, mødte det bred afvisning hos den hjemmehørende befolkning - danske og tyske. Den kendte tysk-slesvigske grænsepolitiker og daværende landråd i Flensburg Johannes Tiedje (jvf. Tiedje-linjen) afviste med brevet her forslaget, fordi det ville betyde slesvig-holstenernes folkelige undergang, hvis de blev voldført af "ostpreussernes mulatavl". Brevet er bevaret i afskrift i den danskorienterede journalist Henri Priens arkiv. Udtalelser som Tiedjes vakte forventninger hos mindretallet om, at der kunne skabes en bred politisk alliance af danske og tyske hjemmehørende mod flygtningene. ADCB P 177-4.

synspunkt der også blev delt af rigsdanskere, der besøgte Sydslesvig i den umiddelbare efterkrigstid.¹¹ Brugene var i høj grad ekstensive, beskæftigede for få mennesker og producerede for få rodfrugter, kartofler og grøntsager til at efterkomme den store efterspørgsel efter nærende fødevarer. Dertil var gårdene belagt med et stort antal flygtninge, og der fandtes mange forhenværende landmænd blandt dem, der gerne ville dyrke jord igen. I efteråret 1945 fremlagde en flygtningeembedsmand og forhenværende tysk godsejer i Baltikum, Silvio Broederich, en betænkning ("Ländliche Siedlung in Schleswig-Holstein"),¹² der ville muliggøre bosættelse af flygtninge-landmænd og en betydelig forbedring af fødevarerforsyningen gennem en total omstrukturering af det slesvig-holstenske landbrug og udstykning i stor stil. Broederich så store muligheder i en udvidelse af det dyrkede areal. På vestkysten kunne der gennem landvinding skaffes jord til udstykning; også traditionel udstykning skulle støttes. Ligeledes fandtes der mange gårde, der kun blev bortforpagtet som græsningsjord. Her skulle der gennem forordninger sikres, at disse gårde drev agerbrug og derved kunne huse og beskæftige flere mennesker end hidtil. For at forlige interessermodsetningerne mellem grundejerne, landarbejderne, flygtningene og de hjemvendte soldater skulle der dannes andelsselskaber i alle slesvig-holstenske kredse, hvor alle parter blev medlemmer.

For at gøre stillingen som landarbejder mere attraktiv foreslog Broederich at "stavnsbinde" landarbejderne ved at etablere husmandssteder: som grundejere ville husmændene være bundet til jorden og ikke så nemt falde for fristelsen af at søge arbejde i industrien. De planlagte husmandssteder skulle forsynes med 1,5-2 ha egen jord. Betænkningen gik ud fra, at der pr. hver 20-25 ha landbrugsjord kunne etableres et husmandssted, altså at hver hjemmehørende landmand skulle afgive ca. 10% af sin jord til flygtninge. De nødvendige huse skulle bønderne bygge og leje ud til nybyggerne. I alt skulle der være mulighed for at skaffe 25.000 nye husmandssteder i Slesvig-Holsten og oprettes nye hjem til 75.000 (flygtninge-) familier, hvormed den eksisterende bolignød ville blive formindsket væsentligt.

Broederichs betænkning mødte bred afvisning på lokalt plan. Dansksindede sydslesvigere fortolkede planen som bevis på flygtningenes planer om at kolonisere Sydslesvig og Holsten. Den danske afvisning var ikke saglige argumenter, men ren protest: den dansk-orienterede bydirektør i Husum, Georg Beckmann, skrev i januar 1946 til Hans Ronald Jørgensen, at betænkningen var en "ausgesprochen nazistisches Geisteskind".¹³ Den var efter hans mening også bolsjevi-

stisk: den planlagte organisationsform i andelsselskaber (“Genossenschaften”) var en “typisch bolschewistisches Ideengut. Und besonders erfreulich erscheint es mir, dass die noch aus Ungarn, Polen und der Tschechei zu erwartenden ‘Volksgenossen’ unsere anständige nordische Rasse vermenschlichen sollen.” Så kritiserede Beckmann den nazistiske terminologi i betænkningen (“Volksgenossen”) uden at være klar over, at han selv brugte den i den foregående sætning. At de hjemmehørende bønder skulle bære hovedbyrden ved finansieringen af betænkningens husmandssted-program viste i Beckmanns øjne “wie sehr der Neid die Gedankengänge der besitzlosen Flüchtlinge gegen die noch besitzenden Bauern aus Südschleswig beeinflusst”. Selvfølgelig blev betænkningens forslag, at der skulle indkvarteres yderligere to flygtningefamilier ved hvert husmandssted heller ikke hilst velkommen: “Alle diese Leute, die uns in ihrem Wesen so fremd sind, werden dann hier ansässig, Sie werden sich als gute Nazisten wie die Karnickel vermehren [...]” Friseren Johannes Oldsen mente, at planen var en slags kommunisme: “Man føler jo at Flygtningene vil tilrane sig flere Rettigheder end vi har. Land kan de jo ikke betale. Saa er det Kommunisme.”¹⁴

De danske var fælles med de tysksindede hjemmehørende i deres afvisning af omstruktureringer. Mest voldsomt i denne konkrete sag reagerede den flensborgske landråd Johannes Tiedje. Tiedje var på dette tidspunkt som så mange andre slesvigere ved at fjerne sig fra det tyske, uden at der kan tales om et entydigt sindelagsskifte til det danske. Han afviste ideen ud fra et standpunkt, som nærmest må betegnes som racistisk:¹⁵

“Es genügt mir das erste Blatt Ihrer Denkschrift über Siedlung, wie Sie sie planen, um zu erkennen, wie gänzlich unmöglich Ihre Planung auf jeden Schleswiger wirken muss. Das Völkergemisch in der Retorte Ihrer Siedlungspläne, die Sie dort vorlegen, ist ein solcher Seelenmord an jedem niederdeutschen Eigenleben, dass jeder Schleswiger mit Männern wie Ihnen nur als Todfeind kämpfen wird, [...]”

Es ist nicht zu verstehen, dass Sie glauben, ein Land wie Schleswig-Holstein würde sich noch einmal zu einer Erobererprovinz für ostpreussische Belange hergeben. Es hat daher auch keinen Zweck, auf Einzelheiten einzugehen, so lange Sie nicht erkennen, dass wir Niederdeutschen und Schleswig-Holsteiner ein eigenes Leben führen, dass in keiner Weise sich von der Mulattenzucht ergreifen lassen will, die der Ostpreusse nun einmal im Völkergemisch getrieben hat. [...] Sie brauchen nur durch die Strassen Schleswigs zu pilgern, um festzustellen, dass die Schleswiger sich lieber zu den Dänen schlagen, als sich noch einmal von Oberhofpredigersöhnen und Köllern¹⁶ heranziehen zu lassen.”

Blandt entydigt tysksindede slesvig-holstenere kunne der spores skepsis mod detaljer i landbrugets omstrukturering efter krigen. Om tanken om øget kartoffelavl udtalte landdagsmedlem Peter Jensen (CDU) i landdagen i august 1947: “Der starke Kartoffelanbau in Schleswig-Holstein ist eine Neuheit, die unserer Mentalität und der Veranlagung der Bevölkerung nicht entspricht.”¹⁷

Selv om de danske sydslesvigere med deres protest mod omstruktureringer i landbruget således talte for hele den hjemmehørende befolknings vegne kunne protesten ikke omsættes i politisk succes for de danske sydslesvigere. I stedet for højlydt at protestere valgte fremtrædende tyske hjemmehørende at sikre sig indflydelse ad anden vej. Landråden for Flensborglandkreds, Friedrich Wilhelm Lübke, blev således bestyrelsesmedlem i “Selskabet for indre Kolonisation” (Reichs-siedlungsgesellschaft), der blev genoprettet i juni 1946. Den omtalte Broederich sad ligeledes i bestyrelsen. Mens Broederich gik ind for en massiv bosættelse af flygtninge i landbruget gennem en omfattende omstrukturering, fastslog Lübke (CDU) på dette tidspunkt, at han var imod en østpreussisk kolonisering af Sydslesvig.¹⁸ Den faktiske udvikling viste senere, at de hjemmehørende formåede at forhindre drastiske reformer og omstruktureringer i det slesvig-holstenske landbrug ved at sikre sig indflydelse i de relevante institutioner.

Politikken institutionaliseres

I november 1945 blev Theodor Steltzer (1885-1967) udnævnt til overpræsident for provinsen Slesvig-Holsten til erstatning for Otto Hoevermann, der havde fungeret siden sommeren 1945 og som viste sig at være en for hårdt belastet nazist. Steltzer havde inden 1933 været landråd i Rendsborg kreds, og han var medlem af modstandsgruppen “Kreisauer Kreis”. Ikke mindst de danske sydslesvigere nærrede håb til Steltzer efter hans udnævnelse, da han uden tvivl var overbevist demokrat og tilmed tøvede med at indrømme flygtningene politisk ligeberettigelse. Det blev dog snart tydeligt, at Steltzer var slesvig-holstensk sindet, og at han ville modsætte sig en adskillelse eller endda afståelse af Sydslesvig fra Holsten og Tyskland. Samtidig blev ansvaret for flygtningene nu fuldstændigt lagt i den tyske forvaltnings hænder. Militærregeringen opfordrede overpræsidenten til at sørge for, at der blev indrettet flygtningeudvalg i alle grene af forvaltningen, med en detaljeret beskrivelse af disse udvalgs opgaver.¹⁹

I begyndelsen af 1946 blev der så i Slesvig-Holsten indsat rådgivende kredsdage, og den 26. februar begyndte en af briterne udnævnt

landdag for provinsen Slesvig-Holsten sit arbejde. I sommeren 1946 blev Slesvig-Holsten ophøjet til land, dvs. delstat. Siden der ikke endnu fandtes et centralt styre over hele Tyskland, bortset fra det svage allierede kontrolråd, var de enkelte landdage og landsregeringer de højeste politiske selvstyreorganer, indtil den vesttyske forbundsrepublik's regering blev etableret i efteråret 1949. Selvom de nye tyske delstater stadigvæk var underlagt de allierede militærregeringer, havde de dog en vis grad af suverænitet, idet i hvert fald den britiske og den amerikanske militærregering helst så, at tyskerne løste deres interne problemer selv. Indtil stiftelsen af forbundsrepublikken var det således delstaterne, der udgjorde den øverste tyske myndighed.

Den første udnævnte landdag havde 60 medlemmer som repræsentanter for de politiske partier, kirken, fagforeninger, industrien, landbruget og flygtningene. Det danske mindretal som sådant var ikke repræsenteret ved landdagens åbning. Først den 11. april udnævnte englænderne efter mindretallets henvendelse advokat Willi Johannsen fra Flensborg som mindretallets repræsentant i landdagen. Snart efter fik han følgeskab af Glücksborgs borgmester Victor greve Reventlow-Criminil, som oprindeligt var indtrådt som uafhængig.²⁰ I sommeren 1946 blev provinsen ophøjet til "land" (d.v.s. delstat) og fik en landsregering, hvor Theodor Steltzer blev forfremmet til ministerpræsident. Regeringen var indtil landdagsvalget i april 1947 en koalitionsregering af de to store demokratiske partier CDU og SPD.

Allerede i den første udnævnte landdag blev der lagt baner for behandlingen af flygtningeproblemet. Landdagen nedsatte ved sit tredje møde et flygtningeudvalg. Kun to af udvalgets syv medlemmer var flygtninge, hvilket det på dette tidspunkt endnu uafhængige (senere CDU-) flygtninge-landdagsmedlem Franz Ryba protesterede imod.²¹ Landdagen drøftede også problemet ved senere møder. I foråret 1946 udstedte Steltzer en forordning om kolonihaver, der sikrede udstykning af 70.000 kolonihaver til flygtningene.²² I juni 1946 hilste CDU landsregeringens planer til fremme for den almene udstykning velkommen som en god vej at integrere flygtningene økonomisk.²³

På trods af disse spinkle initiativer i retning mod flygtningenes integration var alle parter enige i, at Slesvig-Holsten ikke kunne bære den høje flygtningebelægning, provinsen var udsat for. En mere ligelig fordeling af flygtningene var kernen i den løsning af flygtningeproblemet, alle parter sigtede til. På dette punkt herskede der udbredt enighed mellem de tyske partier og den danske bevægelse. Det almindelige ønske om en omflytning blev udtrykt så snart det var

muligt, og på alle politiske niveauer: således blev der allerede ved det første møde i den udnævnte kreds dag for Flensborg landkreds i januar 1946 forespurgt hos repræsentanten for den britiske besættelsesmagt, Kreis-Resident Officer Captain Halford, om kredsen kunne regne med en aflastning af flygtningebyrden. Halford stillede en snarlig omflytning til industriområderne i udsigt,²⁴ men dette forblev et tomt løfte. I sommeren 1946 krævede både landdagen og landdagens flygtningeudvalg, at der ikke blev sendt yderligere flygtninge til Slesvig-Holsten.²⁵ I sin anden regeringserklæring i december 1946 krævede ministerpræsident Theodor Steltzer udtrykkeligt en flygtningeudligning mellem de tyske delstater.²⁶ I begyndelsen af 1947 fremlagde "Minister für Arbeit und Aufbau" Erich Arp konkrete krav til besættelsesmagten baseret på folketællingen fra oktober 1946. Kravene indeholdt et totalt tilvandringsstop for Slesvig-Holsten og omflytningen af mindst 200.000 flygtninge til andre tyske delstater.²⁷ Også i velfærdsminister Rybas udkast til en forordning til regulering af flygtningevæsenet fra februar 1947 nævntes nødvendigheden af en flygtningeudligning indenfor den britiske zone og helst mellem alle fire besættelseszoner.²⁸ Når mindretallet senere hævdede, at det havde været ene om at kræve en flygtningeudligning, svarede dette ikke til sandheden.

Alle disse appeller og resolutioner var dog nytteløse. Under et møde med repræsentanterne for socialministeriet i august 1946 udtalte oberstløjtnant Stebbing fra militærregeringen, at han ikke troede på muligheden for at aflaste Slesvig-Holsten ved at flytte flygtninge til andre delstater. Dette kunne kun være den sidste mulighed, når alle andre mulige løsninger ikke var gennemførlige.²⁹ Det eneste der kunne opnås inden Slesvig-Holsten fik en folkevalgt landdag og landsregering var et stop for yderligere organiseret tilvandring til Slesvig-Holsten i juli 1946. Denne lille succes var imidlertid ikke nok til at standse befolkningstilvæksten totalt, hovedsagelig på grund af frigivne krigsfanger og familiesammenføringer, men også på grund af "illegale" flygtninge, altså flygtninge, der af egen vilje havde forladt det sovjetiske magtområde uden at være blevet fordrevet derfra.

Den første udnævnte landdags andet store projekt var jordreformen. Det havde været konsensus blandt Potsdam-konferencens parter at gennemføre en storstilet jordreform i hele Tyskland for at indskrænke godsejernes politiske indflydelse, som mentes at have været en vigtig årsag til demokratiets fallit og nazisternes magtovertagelse i 1933. Reformen blev straks i 1945 sat i værk i den sovjetiske besættelseszone.

I juli 1946 kom sagen til behandling i den slesvig-holstenske landdag i form af et udkast til en forordning "über die Förderung der ländlichen Siedlung in Schleswig-Holstein".³⁰ Udkastet hjemlede ekspropriation af den del af ejendomsstørrelsen, der lå over 125 ha jordbrug, som så skulle overgå til delstaten. Ved mindre ejendomme skulle der eksproprieres mellem 2 og 34% af jorden. Kun ejendomme under 30 ha slap for afståelse af jord. Den eksproprierede jord skulle bortforpagtes. Udkastet blev behandlet i landdagens agrarudvalg, og det bearbejdede udkast kom til drøftelse i landdagen i september 1946.³¹ De to danske landdagsmedlemmer deltog overraskende nok ikke i den udførlige debat om loven om jordreformen, der strakte sig over to mødedage. I Danmark fik initiativet derimod en stærk negativ omtale. Man mindedes den tyske jordkamp i Nordslesvig under kejserriget og støtten til hjemmetyske jordejere i mellemkrigstiden.³² De nye planer blev i den danske propaganda sammenlignet med de tyske koloniseringsplaner i de under Anden Verdenskrig besatte østområder: Sydslesvig ville blive til et nyt Warthegau eller til et "Nord-Preussen".³³

I landdagen blev de hjemmehørende jordejeres interesser først og fremmest varetaget af det konservative landdagsmedlem Walter Harckensee, der var "gæst" i CDU-gruppen. Han kom med talrige ændringsforslag til fordel for jordejerne, der dog alle blev afvist af landdagens øvrige medlemmer. CDU havde ligeledes betænkeligheder imod planerne om, at også bedrifter på under 150 ha skulle afstå mellem 2% og 34% af deres jord.³⁴ Her fandt SPD og CDU dog frem til et kompromis ved at indføje et afsnit, der krævede, at man tog hensyn til den enkelte bedrifts evne til økonomisk at overleve, inden det blev fastslået, hvor meget land den skulle afstå.³⁵ Disse små forskelle i prioriteterne pegede frem mod CDUs senere opposition mod jordreformen. CDU var som repræsentant for landmændene ikke interesseret i at antaste ejendomsretten. Når det kom til stykket, var jordreformen et SPD-projekt. Loven om jordreform blev dog vedtaget i september 1946 kun imod Harckensees stemme, men ikke sat i kraft da militærregeringen af formalistiske grunde nedlagde veto.³⁶ Det fremgår ikke af landdagsprotokollen, om de danske landdagsmedlemmer var til stede ved afstemningen.

Den lille danske landdagsgruppe ytrede sig faktisk slet ikke i den første udnævnte landdags drøftelser af flygtningespørgsmålet, selv om der var rigelig anledning til det, da problemet blev behandlet ved næsten alle møder.³⁷ Det er påfaldende i betragtning af den store betydning, mindretallet havde givet flygtningeproblemet. Det

må således konstateres, at de danske landdagsmedlemmer ikke magtede at repræsentere mindretallets interesser i denne sag i den første udnævnte landdag.

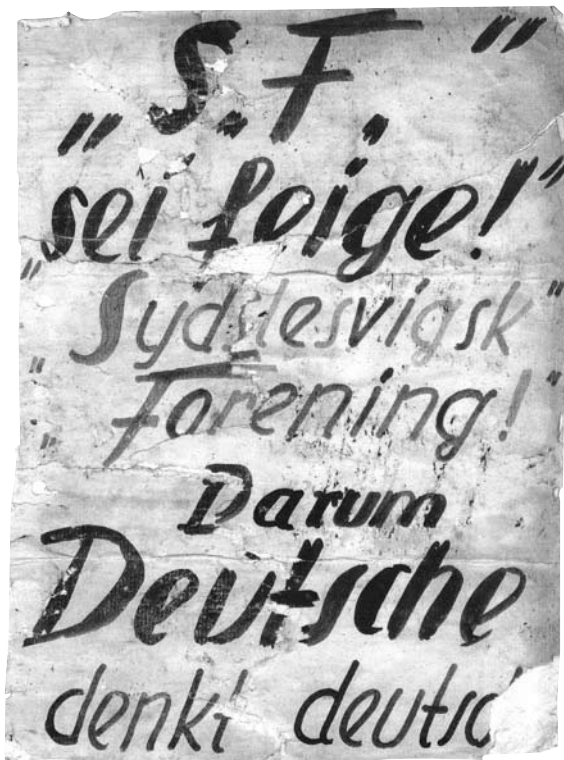
De første valg – hjemstavns- eller flygtningestyre?

Flygtningepolitisk var der som nævnt i 1945-46 konsensus blandt alle parter, at Slesvig-Holsten ikke kunne bære den høje flygtningebelægning og derfor burde aflastes for flygtninge. Indtil det første valg efter krigen var det imidlertid ikke kommet til konkrete skridt i denne retning, og militærregeringen havde nedlagt veto mod landdagens lov om en vidtgående jordreform. Flygtningespørgsmålet og dets løsning stod altså stadigvæk åbent. Som tidens brændende spørgsmål fik flygtningeproblemet så sin fremtrædende plads i valgkampene, da der skulle vælges kommuneråd og kredsage den 15. september hhv. d. 13. oktober 1946. På dansk side fik dette emne øget vægt fra valg til valg. I stigende grad søgte den danske bevægelse en rolle som de hjemmehørendes talerør over for flygtningene.

I 1946 var der meget snævre rammer for valgkampen. Mulighederne for at trykke valgplakater var begrænsede på grund af papirmangel. Kandidater og valgtalere fik kontakt med vælgerne i forsamlinger, der for SSFs vedkommende som regel blev skildret som godt besøgt. Dette var ifølge de danske beretninger ikke altid tilfældet ved de tyske partiers forsamlinger: den hjemmehørende befolkning i Sydslesvig var nok spændt på at høre de "danske" kandidater. Selvom der ikke måtte tales om en tilslutning til Danmark under valgkampen, var genforeningen alligevel det egentlige mål, og Sydslesvigs danskhed eller landsdelens tilknytning til Norden blev nævnt i talerne på trods af forbudet.³⁸

Ikke desto mindre var der under valgkampen tegn på, at SSFs politiske budskab var ved at dreje fra det danske til et "slesvigsk" hjemstavnsbudskab. Det kom frem under hyppige angreb på "preusser"-ånden, som var personificeret i de gamle nazister og flygtningene. Valgkampen førtes på en hjemstavnslinie med sociale spørgsmål i forgrunden. Demokratisering og decentralisering var vigtige krav: i skolepolitikken blev det krævet, at skolekommissionerne fik medbestemmelseret ved ansættelsen af lærerne. Sådant ville de dansksindede forhindre yderligere ansættelser af flygtningelærere. Ofte blev der advaret mod det truende flygtningevælde og dets konsekvenser for hjemstavns egenart og dens kultur. Et sådant resultat skulle forhindres ved at slutte sig sammen om den slesvigske hjemstavns og hjemstavns

Håndlavet valgplakat til kommunevalget den 15. september 1946 i Karlum i Sydtønder amt. Den danske tillidsmand i Karlum sendte plakaten til Dansk Generalsekretariat i Flensborg og oplyste, at denne og endnu en plakat var hængt op af to navngivne flygtninge. Plakaten her blev "reddet" af tillidsmanden, den anden plakat var allerede fjernet, da han ville tage den ned. Flygtningene bar i de danske sydslesvigers øjne hovedansvaret for det tyske modarbejde mod den danske bevægelse. ADCB I 61 , 79.02-1.

kandidater. I valgmaterialiet til talere og kandidater blev der derudover taget hensyn til den herskende modvilje mod partier. De dansksindede kandidater skulle fremstå som sydslesvigske repræsentanter med det almene vel for øje. De repræsenterede angiveligt ikke bestemte klasser, men hele befolkningen.³⁹

SSF indbød kun den hjemmehørende befolkning til sine forsamlinger: organisationen var *sydslesvigernes* politiske talerør. Ad denne vej håbede man at nå ud til flest mulige vælgere og overbevise dem om at stemme dansk. I Rheide, Slesvig kreds, beredte SSF-formand Arthur Hoop, at han havde sørget for, at alle hjemmehørende husholdninger personligt blev indbudt; der kom også mindst en fra hver husstand til de to møder i hhv. Klein- og Groß-Rheide. Mødet i Klein-Rheide forløb godt. Taleren Flatterich "verstand es, seine Zuhörer in den Bann zu ziehen." Taleren i Groß-Rheide var derimod ikke så overbevisende, men: "Dagegen verstand es ein Flüchtling durch seine Anpöbelungen am Schluß der Versammlung ausgezeichnet, die Einheimischen zu

uns zu bringen; denn ein angesehener Bauer meinte nachher mir gegenüber: ‘De dove fule Hund hett mehr dorto bidrogen dat wi dänisch wählen, as de Redner dat mit den besten Willen kann.’” (den dumme dovne hund har bidraget mere til, at vi kommer til at stemme dansk, end taleren kunne det med sin bedste vilje).⁴⁰

Der var flere tilfælde, hvor flygtninge følte sig provokeret af den danske valgkamp. Efter en tale i byen Steinfeld i Slesvig kreds modtog SSF-sekretæren i Slesvig, Hans Ronald Jørgensen, en klage over at have brugt skældsord om flygtningene ved et SSF-møde. Han skulle have omtalt flygtningene fra Østpreussen som “Wasserpolacken”. Det var dem, der “mit fliegenden Fahnen im alten Preussengeist” havde ført krigen og dermed var ansvarlige for den nuværende situation. Desuden skulle han have sagt: “Es wird hoffentlich der Tag nicht mehr fern sein, wo wir wieder in unsern Häusern allein am Tisch sitzen können, ohne unsere Teller und Messer und Gabeln mit diesem Pack teilen zu müssen.” “Das der Herr [HRJ] sich im Augenblick nicht im Krankenhaus befindet, hat er dem für sich glücklichen Umstand zu verdanken, dass bei seiner Rede nicht genug handfeste Männer der Flüchtlinge anwesend waren”, klagede flygtningen.⁴¹

Hans Ronald Jørgensen nægtede store dele af anklagen og erklærede, at han ikke vidste, at ordet “Wasserpolacken” var et skældsord, da hans modersmål var dansk.⁴² Forklaringen virker ikke overbevisende. Snarere harmonerer udtrykket godt med tonen på dansk side, hvor der sås en tendens til nedladende bemærkninger om flygtningene, som blev ligestillet med deres slaviske naboer. Men selv hvis der ikke blev brugt nedværdigende skældsord, måtte alene indholdet af den danske valgpropaganda fremkalde uro blandt flygtningene. Hele stemningen, der pegede på en eventuel mulig afståelse af Sydslesvig til Danmark, måtte forårsage usikkerhed hos flygtningene. Den danske valgpropaganda efterlod det indtryk, at flygtningene ville blive nødt til at forlade Sydslesvig med det samme, hvis landsdelen blev sluttet til Danmark. Den danske valgkamp var dermed en provokation mod flygtningene. Dette viser et eksempel fra Ejdersted kreds, hvor en lokal politibetjent foreslog, at kredsen for at opretholde ro og orden skulle begrænse “die Propaganda der dänischen Minderheit”, da denne propaganda havde medført stor uro i flygtningekredse.⁴³

Det blev ikke altid taget så nøje med de historiske kendsgerninger, når man ville formidle de danske kandidater som hjemstavns kandidater: Da det nyvalgte kommuneråd i Schwesing, Husum kreds, ved sit første møde i september 1945 på CDU's foranledning af hensyn

til flygtningene havde vedtaget at erstatte plattysk med højtysk som "Amtssprache" i kommunen, udgav SSF et flyveblad til kredsvalgmet i oktober 1946: "Morgen wird die gleiche Gemeindevertretung beschließen, daß in allen Ämtern nur noch hochdeutsche Beamte sitzen sollen, die auch den ostpreußischen Jargon beherrschen. [...] Schleswiger, wollt Ihr Euch das Recht auf Eure Muttersprache rauben lassen, die, älter als Geschichte und Kultur Ost- und Westpreußens, auf diesem Lande mit Euren Vorfahren und Euch wuchs und ein Stück Eures Selbst ist?"⁴⁴ Uden at tage hensyn til det faktum, at plattysk så sent som i 1800-tallet havde fortrængt det sønderjyske på den slesvigske højderyg, blev der således opfordret til at stemme på de danske kandidater, der ville værne om hjemstavnen og dens "årtusindgamle" plattyske folkesprog!

Resultatet af valgene i 1946 var tilfredsstillende i de dansksindedes øjne. De opnåede et flertal af de hjemmehørendes stemmer. En nøjere analyse viser dog, at der var store regionale forskelle: De danske stod særlig stærkt de steder, hvor der fandtes et organiseret mindretal i mellemkrigstiden, nemlig Flensborg-egnen, byerne Slesvig og Tønning, Strukstrup-egnen i Angel samt det endnu i 1930erne overvejende sønderjysk talende bælte indtil 10-20 km syd for grænsen. Der var også kommet nye centre til: de frisiske øer, købstæderne Læk, Frederiksstad, Husum, Sønderbrarup, Arnæs, Ekernförde og Rendsborg, det national-frisiske center Nibøl-Lindholm-Risum, det nordøstlige og det sydlige Ejdersted og landsbyerne ved Dannevirke. Men der var også mange egne, hvor SSF-kandidaterne fik mindre end 5% af stemmerne: hele Dänisch-Wohld, men også flere sogne i midtlandet og i Angel. Den danske bevægelse koncentrerede sig således på enkelte egne i Sydslesvig.

Dette ikke helt overbevisende resultat svækkede dog ikke de danskes håb om at kunne vinde et overbevisende flertal i den hjemmehørende befolkning. SSF-formanden i Vinnert, Husum kreds, Detlef Thomsen, forventede, at en folkeafstemning ville give knap 80% danske stemmer blandt de hjemmehørende. At de fleste hjemmehørende havde stemt på CDU ved valget forklarede han med, at de dermed ville forhindre et flygtningeflertal gennem SPD.⁴⁵ Kilden viser, hvilke drømme som levede på dansk side, men at den hjemmehørende landbefolkning i øvrigt orienterede sig politisk mod et tysk borgerligt parti, da politisk selvstyre igen blev indført. Et indicium på, at stemningen i den første efterkrigstid var ustabil og at den blev fejlfortolket i de dansk-sydslslesvigske kredse.

Det viste sig også snart, at flygtningefrygten havde været overdrevet. Imod manges forventning – eller frygt – lykkedes det ikke flygtningene at få valgt mange af deres egne ind i de kommunale råd ved valget i 1946. I landkommunerne sad der efter valget sjældent mere end én flygtning i kommunerådet. Hyppigst var de valgt på SPDs liste, og ofte drejede det sig om lederen eller forvalteren af den lokale flygtningelejr. Undtagelser var få: i Torsballig kommune, Slesvig kreds, var tre af de fem kommunerådsmedlemmer og Gemeindevorsteher'en i januar 1947 flygtninge. Også i Hostrup kommune, Slesvig kreds, var kommuneforstanderen i januar 1947 en flygtning.⁴⁶ Disse beskedne valresultater hang vist sammen med flygtningenes selvopfattelse som fremmede. I efteråret 1946 levede de fleste endnu i håbet om at kunne vende hjem i den nærmere fremtid,⁴⁷ og viljen til at integrere sig i lokalsamfundet har derfor næppe været særlig stor. Desuden rådede flygtningene ikke over en samlet organisation, der kunne støtte dem og føre en organiseret valgkamp, mens de hjemmehørende på tysk side som regel kunne bygge på bestående netværk. Få flygtninge lod sig opstille til valg, og valgdeltagelsen blandt flygtningene var formentlig ringere end hos de hjemmehørende. Muligvis stemte mange flygtninge desuden på kendte hjemmehørende kandidater. Det kom altså ikke til den frygtede østpreussiske magtovertagelse i kommunerne.

Dette overraskede nogle i den danske bevægelse: "Daß kein Flüchtlingskandidat durchgekommen, ist unbegreiflich, da die Flüchtlinge in der Wahlliste uns an Zahl dreifach übertrafen. Ein großer Teil von ihnen hat nicht gewählt und viele sind noch dazu falsch gekommen, scheint es", kommenterede SSF-formanden Ohem i Hohn, Rendsborg kreds.⁴⁸ Ved nærmere eftertanke var flygtningenes ringe interesse i valget imidlertid netop hvad man kunne forvente: flygtningene var nye i lokalsamfundene, det kunne ikke ventes, at de lige med det samme ville engagere sig i kommunerådene. Flygtningenes vigtigste mål var at finde arbejde og bolig, ikke at overtage kommunestyret. Det må skønnes, at flygtningene i 1946 mentalt endnu opholdt sig i deres hjemstavn. De betragtede opholdet i Sydslesvig som midlertidigt og havde ikke stor interesse i at deltage i indkvarteringskommunens daglige liv. Dette gjaldt vist i endnu højere grad, når flygtningene boede adskilt fra lokalbefolkningen i en flygtningelejr. Også i de følgende år var der sikkert mange flygtninge, der, omend de ikke regnede med en snarlig hjemvenden, dog opfattede deres ophold i indkvarteringskommunen som midlertidigt. Desuden virker det efter kilderne sandsynligt, at flygtningene i 1946 ikke i den grad som ved de senere

valg lod sig mobilisere af valgets nationale betydning som en prøveafstemning mellem dansk og tysk. Derfor er det faktisk ikke så overraskende, at kun få flygtninge deltog i det første kommunalvalg efter krigen. Valget var endnu ikke blevet til et kampvalg mellem hjemmehørende og flygtninge. Det danske skræmmebillede af et Sydslesvig, der var ved at blive underkuet af østprousserne, fandt ikke bekræftelse i det første demokratiske valg.

Landdagen oktober 1946-marts 1947

Efter kredsvalsvalget i oktober 1946 blev der udnævnt en ny landdag, hvor der ved mandatfordelingen blev taget hensyn til kredsvalsvalgets resultater. Det medførte, at SSF fik tilkendt fire landdagsmandater: greve Reventlow-Criminil fortsatte og fik følgeskab af Samuel Münchow fra Flensborg, Hermann Clausen fra Slesvig og friseren Johannes Oldsen, Lindholm. Greve Reventlow-Criminil var tillige medlem af landdagens flygtningeudvalg, uden at han dog formåede at sætte præg på dets arbejde.⁴⁹ Den anden udnævnte landdags embedsperiode varede kun et halvt år. Landsregeringen under ministerpræsident Steltzer fortsatte som koalitionsregering mellem CDU og SPD. Det skulle snart vise sig, at landdagen allerede var præget af det tyske to-parti-system med klare markeringer af de to store tyske partiers kontroversielle holdninger.

Den første udnævnte landdags store projekt havde været jordreformen. Som omtalt havde landdagen i september 1946 vedtaget en lov, der hjemlede ekspropriation af jordejendom over 125 ha og mindre afståelser hos de mindre gårde. Allerede under debatten om loven var det blevet tydeligt, at de hjemmehørende borgerlige i CDU i langt mindre grad var rede til at antaste ejendomsretten end SPD. I den anden udnævnte landdags korte embedsperiode svandt udsigterne til, at de store tyske partier ville gennemføre jordreformen som fællesprojekt. Den borgerlige presse var ved årsskiftet 1946/1947 blevet skeptisk over for jordreformen,⁵⁰ og man må formode, at denne holdning på dette tidspunkt blev delt i den borgerlige del af den hjemmehørende befolkning. I marts 1947 fulgte CDU denne holdning ved at tage afstand fra en vidtgående jordreform gennem ekspropriation.⁵¹ Da socialdemokraterne derpå forsøgte at sætte jordreformen til folkeafstemning sammen med landdagsvalget i april 1947, nedlagde briterne igen veto. Signalerne var tydelige: jordreformen var ved at kuldsejle.

Et af landsregeringens sidste initiativer inden landdagsvalget var at fremskynde lovgivning til flygtningenes ligestilling og integration.

I begyndelsen af 1947 præsenterede velfærdsminister Franz Ryba (CDU) et udkast til en kommende flygtningelov. Udkastets kerne var opbygningen af en særlig flygtningeforvaltning på kommunal-, kreds- og landsplan sideordnet den bestående til at varetage flygtningenes interesser og til deres vejledning; en model Ryba havde lært at kende under et besøg i Bayern, hvor en lignende ordning allerede fungerede.⁵²

Udkastet blev imidlertid fra CDU's side trukket tilbage umiddelbart inden det skulle drøftes i landdagen. SPD greb lejligheden til at markere sig som sand repræsentant for flygtningenes interesser ved at kræve et mere vidtgående udkast til en flygtningelov, hvis mål skulle være at sikre "das organische Aufgehen der Flüchtlinge in der einheimischen Bevölkerung",⁵³ altså deres integration. SPD stillede mistillidsvotum mod minister Ryba, da han og CDU efter socialdemokraternes mening forhalede en virksom flygtningelovgivning. Under debatten blev det tydeligt, at CDU's holdning til lovgivning i flygtningeproblemet var uklar, nok på grund af den hjemmehørende, borgerlige elites stærke position i partiet, der var imod alvorlige indgreb i ejendomsretten til fordel for flygtningene.⁵⁴ Ryba led nederlag, og de øvrige CDU-ministre i koalitionsregeringen trådte så også tilbage i solidaritet,⁵⁵ hvillket dog ikke blev accepteret af briterne. Det viste sig tydeligt, at den store koalitions dage var talte: en polemisk debat om den rette vej til løsningen af flygtningeproblemet fulgte i den socialdemokratiske Volkszeitung.⁵⁶

Ingen fra den danske gruppe tog ordet i den kontroversielle debat om flygtningeloven, der førte til Rybas afsked.⁵⁷ Selv om Reventlow-Criminil var medlem af den anden udnævnte landdags flygtningeudvalg, findes der intet vidnesbyrd om, at SSF tog konkret standpunkt til det udarbejdede lovforslag.⁵⁸ I sit møde dagen inden landdagsmødet var landagsgruppen under sin drøftelse af dagsordenen blevet enig om, at de fleste punkter var uden interesse for Sydslesvigs sag. Det fremgår ikke af protokollen, at man drøftede SSF's holdning til det af minister Ryba fremlagte udkast til en flygtningelov.⁵⁹

Derved havde den danske landdagsgruppe faktisk valgt at stå udenfor den praktiske formulering af landets flygtningepolitik netop på det tidspunkt, hvor der på grund af uoverensstemmelserne mellem CDU og SPD havde været en reel mulighed for at få indflydelse. Ved mistillidsvotumet var af den danske gruppe kun Samuel Münchow til stede, og han afholdt sig fra at stemme.⁶⁰ Denne fremgangsmåde må forklares ved, at de danske medlemmer af landdagen på dette

tidspunkt prioriterede selvbestemmelsesretten. Selvom mindretallet havde erklæret flygtningeproblemet som kerneproblem for Sydslesvig betragtede den danske landdagsgruppe antagelig debatten om den rigtige vej til at løse problemet som et rent tysk anliggende. Den faktiske udformning af Slesvig-Holstens flygtningepolitik blev dermed overladt til de tyske partier.

Landdagsvalget i 1947 – kamp mod Kiel og flygtningene

Ikke desto mindre blev problemet en mærkesag for SSFs politiske kandidater under valgkampen til det første landdagsvalg i april 1947. I dette valg fik SSF tilladelse til at deltage på lige fod med de tyske politiske partier; og valget blev fortolket som prøveafstemning mellem dansk og tysk. Som i 1946 var valgmoder et vigtigt element i valgkampen. Ved SSFs valgmoder var det antagelig sjældent det danske, der stod i forgrunden hos talerne. I den folkelige agitation blev det tilsyneladende overdøvet af tale om flygtningenes trussel mod Sydslesvig, kritik af jordreformen og kritik af den kielske landsregerings angivelige uduelighed og pengespild. Det danske optrådte kun som aspekt af den fælles modstand mod Preussen: I en valgforsamling i april 1947 i Krusendorf, Ekernførde kreds, gik taleren hårdt imod Preussen og preusserne og deres angivelige dominans i Sydslesvig. Sydslesvigerne havde efter hans opfattelse mere tilfælles med nordslesvigerne og danskerne. “Die Mentalität, die Lebensweise an sich ist die gleiche.” Det taleren betegnede som “flygtningeregeringen” stod derimod fremmed overfor den hjemmehørende befolkning.” Referenten nævner så, at der var elementer til stede, som prøvede at sprænge valgmodet. Disse blev dog afvist “durch die schneidige Art des Redners. Die Einwürfe dieser Gruppe konnte nur wieder beweisen, wie anders unsere Art im Gegensatz zu der der Preussen ist.”⁶¹ Referaterne viser, at man bildte sig ind at have truffet både den rigtige tone og med flygtningeproblemet og jordreformen også have fundet de rigtige emner, som kunne samle de hjemmehørende bag SSF.

Hvis man tager to taler af SSFs byrådsmedlem i Slesvig, Keller, i 1947 som eksempel, var den danske valgkamp en populistisk protestvalgkamp uden et konstruktivt budskab. I en tale ved et SSF-valgmøde i Arnæs angreb Keller flygtningenes angivelige dominans i det sydslesvigske samfund. Han pegede på fremmedgørelsen af landsdelen: “Flygtningene har Krav paa Støtte, men ikke Krav paa at komme i en fremmed Egn og være Herrer. Vi ser i Regering, i offentlige betydende Stillinger, paa Kontorer, overalt er de i stærkt Flertal, mange

Steder eneraadende. Nu kræves der af Bønderne, at de skal dele Jorden ud til Flygtningene, de hjemmehørende skal atter stille endnu en Del af deres Ejendele til Raadighed.”⁶² Ved et valgmode i Schinkel, Ekernförde kreds, gentog Keller, at flygtningene majoriserede og fortrængte de hjemmehørende og igen kritiserede han landsregeringens angivelige uduelighed og pengespild. Keller nævnte, at SSF-medlemmerne “merken ja auch jeden Tag im heutigen Leben, dass unser Sydschleswig Stunde um Stunde der Gefahr näherrückt, einmal seinen Landescharakter und zweitens sein angestammtes Volk vermindert, vermischt und ausgelöscht zu sehen.” Keller kom ikke med konstruktiv kritik, men fiskede efter proteststemmer. Keller fortsatte med en kritik af jordreformen og byrdeudligningen.⁶³

I Gettorf blev landdagsvalgekampen beskrevet på denne måde: “Dem Thema Flüchtlingsproblem war ein breiter Raum gegeben, und hier konnte allen, auch den letzten noch zweifelnden auf Grund der gegebenen Zahlen anschaulich vor Augen geführt werden, wohin das Ende führen würde, wenn wir nicht mit unseren ganzen Kräften uns dagegen wehren und kämpfen.” Så blev der talt om jordreformen, hvor taleren angiveligt fik bønderne med sig da han kom med følgende udsagn: “Am Ende sind wir Bauern nur noch Schrebergartenbesitzer.”⁶⁴

I Osdorf i Ekernförde kreds pegede taleren, ingeniør Jørgen Andersen, Slesvig, på den magtposition, flygtningene allerede havde opnået i Slesvig-Holsten.⁶⁵

“Der Redner machte den Zuhörern die unmögliche Stellung klar, die wir als heimatberechtigten jetzt in den Behörden und Ämtern hätten. Es scheint darauf angelegt zu sein, dass das südschleswigsche Volk in jeder Beziehung totgetrampelt werden soll. Was man uns von Seiten der Regierung und des Landtages zumutet, ist etwa genau dasselbe, was Preussen in den Jahren nach 1864 uns Schleswigern vorzusetzen beliebte. Nur heute sind die Anmassungen weit schwerer und ausschlaggebender. Die Bodenreform und des Lastenausgleichsgesetz sind Geistesblitze, die nie verwirklicht werden können, wenn nicht das Flüchtlingsproblem an der Wurzel gepackt und bereinigt wird. Es ist jetzt an der Zeit, so sagte der Redner, wahrhaftig aufzuräumen! [...] Wir wurden betrogen und belogen, und heute mutet man uns zu, dass wir unser Volkstum aufgeben sollen. [...] Die Zuschauer hatten aufmerksam dem Redner gefolgt, und aus den Gesprächen war zu entnehmen, dass alle Zuhörer begeistert waren über die Ehrlichkeit und Sachlichkeit der Ausführungen.”

Lignede ord fandt den forhenværende socialdemokrat Flatterich i

en valgkamptale med jordreformen som emne. Han betegnede bejlere efter flygtningestemmer som eneste motiv for vedtagelsen af loven, både hvad angik SPD og CDU. "Jeder landwirtschaftliche Betrieb von 25 ha landwirtschaftl. Nutzfläche an hat für je volle 15 ha weiterer Nutzfläche einen verheirateten Landarbeiter aufzunehmen und zu beschäftigen. Für je weitere 15 ha muß er eine weitere Landarbeiter-, d.h. Flüchtlingsfamilie, aufnehmen. [...] Die Vorteile dieses Gesetzes liegen also nur auf Seiten der Siedler, also der Flüchtlinge. Aber auch diesen würde, abgesehen davon, daß es sich hier nur um eine unzulängliche Lösung des Flüchtlingsproblems handeln würde, nur wenig genützt werden, weil man ihnen nur eine kümmerliche Existenz bieten könnte. Man stelle sich aber einmal vor, welche Fülle von Reibungen und Differenzen sich ergeben würde, wenn man unsere südschleswigschen Bauerndörfer mit Menschen ganz anderer Art durchsetzen würde."⁶⁶

Et SSF-flyveblad vendte sig mod jordreformen. Der fremhævedes, at jordreformen var et fælles SPD-CDU projekt; og at kun briterne havde forhindret en gennemførelse ved at nedlægge veto to gange. Budskabet var at jordreformen under alle omstændigheder ville blive gennemført i fremtiden, når briterne havde forladt Tyskland.⁶⁷ I marts 1947 havde CDU imidlertid skiftet side: det var klart, at det borgerlige parti ikke ville gennemføre en radikal jordreform baseret på at tvinge de hjemmehørende landmænd til at afstå en del af deres jord. De danske sydslesvigere håbede dog stadigvæk at kunne nå tysksindede slesvigere ved at polemisere mod jordreformen. Pointen i SSFs valgkamp var tydelig: de tyske partier repræsenterede ikke befolkningen, de førte kun interessepolitik for flygtningene.

Flensborg Avis kritiserede derudover flygtningenes optræden ved tyske valgmoder. Til et tysk valgmode i Flensborg i 1947 var inviteret den konservative journalist fra Hamborg og udgiver af ugeavisen Die Zeit, Gerd Bucorius. Bucorius havde været modstander af nazismen og fremlagde i 1947 en bemærkelsesværdig holdning til grænsekampen. I modsætning til den gennemgående tyske holdning om "flæske-danskerne" indrømmede han, at der kunne være tale om et ægte sindelagsskifte i Sydslesvigs befolkning. Efter Hitler-regimets katastrofe var det muligt, at grænselandets beboere vendte sig fra deres hidtil tyske sindelag til det danske, der uden tvivl havde rødder i egnen. Bucorius talte også for selvbestemmelsesretten: når et overvældende flertal af Sydslesvigs befolkning ønskede en løsrivelse, måtte Tyskland acceptere det. Det var vist den eneste gang i disse år,

at en fremtrædende tysk meningsdanner udtalte sig sådan. De modige udtalelser udløste da også en storm af forargelse blandt tilhørerne, ifølge Flensborg Avis hovedsagelig østproussere. At der måske også var tysksindede slesvig-holstenere til stede, der reagerede sådan, nævnte Flensborg Avis ikke. Protestfolkene blev beskyldt for stadigvæk at være nazister: "Man kunne ikke unddrage sig Følelsen af, at der kun behøvede at have staaet en Taler fra Nazi-Propagandaskolen paa Talerstolen, saa vilde Flensborgs Østprøjsere atter have taget deres 'Brunskjorter' paa, vilde have viftet med Flagene og ville være marcheret gennem Gaderne til flot Marchmusik og 'furor teutonicus' ville atter oversvømme Landene."⁶⁸

Budskabet var tydeligt: tyskerne havde ikke forandret sig. De nærrede fortsat autoritære, nazistiske holdninger. I mindretallets øjne var det flygtningene, der havde hovedansvaret for denne udvikling. De havde overtaget styret i Sydslesvig og Holsten.

Den første folkevalgte landdag

De første integrationspolitiske initiativer efter kapitulationen havde ikke været gennemførlige; eller de havde været minimale i deres virkning. Landdagen var indtil 1947 ikke handlekraftig nok til at gennemføre en storstilet flygtningepolitik. Dette forandrede sig efter at Slesvig-Holsten fik en folkevalgt regering efter det første landdagsvalg d. 20. april/18. maj 1947 under ministerpræsident Hermann Lüdemann (SPD). Især SPD havde under valgkampen til landdagsvalget henvendt sig til flygtningene, for eksempel gennem specielle plakater og flyveblade.⁶⁹ Valget blev også til en jordskredssejr for SPD. Selvom der mangler en konkret analyse må det antages, at sejren ikke mindst skyldes flygtningene. SPD havde efter valget i 1947 fået et stabilt flertal på 43 mandater mod CDU's 21 og SSF's 6. Denne skæve mandatfordeling hang sammen med valgloven, der hjemlede en kombination af flertals- og forholdstalsvalg, der begunstigede det parti, der vandt de fleste kredsmandater. SPD havde vundet valget med et politisk program, der havde flygtningepolitikken som centralt emne. Der var således en stærk politisk vilje fra regeringspartiets side til at opnå konkrete politiske resultater i flygtningespørgsmålet, mens det store oppositionsparti CDU samtidig ikke vovede at føre en obstruktionspolitik mod SPD's flygtningepolitiske initiativer. Dette blev overladt til den danske landdagsgruppe.

Den ujævne mandatfordeling førte til, at den danske landdagsgruppe i første omgang kun fik sæde i fire af landdagens 14 udvalg,

nemlig udvalgene for opbygning, for sundhedsvæsen, for politiet og i undersøgelsesudvalget. Sædet i flygtningeudvalget, som Reventlow-Criminil havde i den anden udnævnte landdags embedsperiode, gik tabt.⁷⁰ Desværre er det uklart, hvorfor SSF fik sæde i nøjagtig disse fire udvalg: posterne blev fordelt ved en samtale partigrupperne imellem, men protokollen over denne samtale synes ikke at være bevaret. Da SSFs mandattal blev forøget fra oprindelig fire til de endelige seks efter omvalget i Flensborg-Glücksborg valgkredsen den 18. maj 1947 stillede den danske landdagsgruppe i slutningen af maj 1947 andragende til landdagens ældsteråd om flere udvalgssæder.⁷¹ SSF søgte imidlertid ikke medlemskab i flygtningeudvalget, men i udvalgene for den indre forvaltning, for landbrug og økonomi og for uddannelse (Ausschuss für innere Verwaltung, Ausschuss für Volksbildung og Ausschuss für Wirtschaft und Landwirtschaft). SSFs prioritering blandt de forskellige landdagsudvalg foregik efter SSF-fraktionsudvalgets skøn over de forskellige udvalgs vigtighed for Sydslesvig, og her blev flygtningeudvalget antagelig prioriteret lavere end for eksempel økonomiudvalget. En nærmere begrundelse for denne prioritering fremgår imidlertid ikke af protokollen.⁷²

Ældsterådet vedtog som svar, at SSF havde en begrundet interesse i at være repræsenteret i de "kulturelle udvalg", altså uddannelse og indre forvaltning, mens SSF ikke kunne få et sæde i økonomiudvalget, fordi hverken SPD eller CDU ville og burde afgive en plads. I stedet for fik SSF så sæde i uddannelsesudvalget og i udvalget for den indre forvaltning, hvor antallet af pladser blev forøget med hver et medlem.⁷³ De danske havde således givet afkald på at være repræsenteret i flygtningeudvalget. Dette tyder på en regional prioritering af Sydslesvig og landsdelens adskillelse fra Holsten frem for at forsøge at påvirke de overordnede, "tyske", politiske sager. Det var imidlertid inkonsekvent, når man betragter den høje prioritering af flygtningeproblemet over for Danmark og i valgkampen. På baggrund af den oven anførte tyske argumentation er det imidlertid næppe sandsynligt, at landdagen ville have imødekommet andragendet om repræsentation i flygtningeudvalget, hvis det var kommet.

Lüdemanns flygtningepolitik: omflytning og integration

Inden de tyske delstater fik folkevalgte landdage og landsregeringer i foråret 1947 var der som før nævnt ikke mulighed for at føre en fælles tysk flygtningepolitik i retning af en mere ligelig fordeling af flygtningebyrden. Først da alle delstater havde fået lovlige regeringer

spirede håbet om fremskridt i en fælles tysk løsning af flygtningeproblemet i Slesvig-Holsten. Forholdene i Slesvig-Holsten forekom nemlig stadigvæk håbløse i foråret 1947: i forhold til de andre delstater i de vestlige besættelseszoner havde Slesvig-Holsten den højeste flygtningeandel i befolkningen, den højeste befolkningstilvækst siden 1939, det mindste boligareal pr. indbygger, uforsvarlig høje udgifter til socialforsorg, en meget ugunstig udvikling af antallet af erhvervspersoner i forhold til indbyggertallet, mere end dobbelt så mange uarbejdsdygtige som zone-gennemsnittet, og der fandtes antagelig ingen mulighed for fuldt at integrere flygtningene i arbejdslivet.⁷⁴

Den nye landsregering satsede på et storstilet omflytningsprogram for at aflaste Slesvig-Holsten og dermed skabe strukturelle vilkår, der muliggjorde en økonomisk opbygning. Det lykkedes Lüdemann at sætte flygtningespørgsmålet på dagsordenen ved den første konference af alle tyske delstateres ministerpræsidenter i München den 6./7. juni 1947, hvor der blev vedtaget en resolution, der indeholdt en hensigts-erklæring om at gennemføre en mere ligelig fordeling af flygtningene på hele Tyskland. To uger efter ministerpræsidenternes konference i München besluttede den slesvig-holstenske regering at indbyde flygtningeministrene i de enkelte delstater til en konference i det holstenske Bad Segeberg den 24./25. juli 1947.⁷⁵ Her skulle der oprettes en fælles institution for alle delstater, der kunne tage ansvaret for en fælles flygtningepolitik og planlægge en befolkningsudligning i henhold til München-konferencens resolution.

Selvom Flensborg Avis' udsendte medarbejder ved konferencens afsluttende pressemøde mente at kunne konstatere en ærlig vilje blandt tyskerne i den amerikanske og den britiske zone til at komme videre med flygtningeproblemet's løsning⁷⁶ og selvom der blev dannet en "Arbeitsgemeinschaft der deutschen Flüchtlingsverwaltungen" med fast sekretariat, lykkedes det imidlertid ikke at komme videre med projektet. Hverken de andre landsregeringer eller partifællerne i socialdemokraternes "Zonenbeirat" for hele den britiske zone ville komme Slesvig-Holsten i møde. Selv en minimal aftale fra november 1947, hvor alle delstater i den britiske og amerikanske zone indvilligede i hver at modtage det beskedne antal af 5.000, flygtninge blev standset af guvernøren i den amerikanske zone, general Clay.⁷⁷ I sommeren 1948 flyttede så 10.000 flygtninge til Niedersachsen og Nordrhein-Westfalen. Omflytningen var imidlertid dårligt organiseret og forløb meget skuffende, ikke mindst fordi flygtningenes forventninger til deres nye hjem havde været for høje.⁷⁸

Den slesvig-holstenske regering var skuffet over denne mangel på solidaritet fra de andre tyske delstater side. Efter militærregeringens opfattelse havde landsregeringen imidlertid sat for meget lid til de andre delstater uden først at prøve at finde løsninger på hjemmebanen. Landsregeringen havde således ikke reageret på et forslag fra militærregeringen i juli 1947 om at sætte en undersøgelse i gang, hvorvidt en omflytning inden for delstatens grænser kunne være mulig. Guvernør Champion de Crespigny tilbød endda at standse alle beslaglæggelser, indtil denne interne omflytning kunne være gennemført i efteråret 1947.⁷⁹ Efter Champion de Crespignys mening var det nemlig nødvendigt og muligt også at opnå en mere ligelig og retfærdig fordeling af flygtningene inden for Slesvig-Holstens grænser, inden en storstilet omflytning til de andre delstater kom i gang.⁸⁰ Dermed var omflytningsplanerne lagt på is for denne gang. Tiden var ikke rede til et storstilet program, og der manglede en central autoritet til at gennemføre det.

Flüchtlingsnotgesetz: vejen til integration?

Samtidig var det blevet mere og mere tydeligt, at det ikke var praktisk muligt at fastholde flygtningenes status som midlertidige gæster. Allerede i marts 1946 havde en undersøgelse af Institut für Weltwirtschaft i Kiel påpeget, at det var nødvendigt at føre en aktiv integrationspolitik.⁸¹ SPDs landsstyrelse troede i oktober 1947 ikke længere på muligheden for en massiv omflytning af flygtningene fra Slesvig-Holsten, selvom flygtningenes situation i landet stadigvæk blev vurderet som katastrofal. Men det skyldtes ikke kun skuffelsen over de andre delstater manglende solidaritet: Socialdemokraterne troede heller ikke, at flygtningene frivilligt ville flytte.⁸² Man måtte indstille sig på, at flygtningene frivilligt blive i Slesvig-Holsten i længere tid. Regeringen havde intet valg: den var nødt til at integrere flygtningene i samfundet så godt som muligt. "Eine großzügige Wirtschaftsplanung soll Arbeitsplätze in Industrie und Gewerbe, eine konsequente produktionsfördernde Bodenbesitzreform und Siedlungspolitik Land für Flüchtlingsbauern, Pächter und Landarbeiter [...] schaffen",⁸³ vedtog SPDs slesvig-holstenske partidag i maj 1948. Politikken kørte således på dobbeltspor: på den ene side satsede regeringen på et omflytning-program, mens den på den anden side så nødvendigheden af en aktiv integrationspolitik. CDU-oppositionens holdning var principielt ikke anderledes: oppositionspartiet ville nødvendigvis sætte sig for kritik, at det ikke ville være med til at løse flygtningeproblemet.

Den danske landdagsgruppe valgte derimod at gå i åben opposition til landsregeringens flygtningepolitik. I de danske landdagsmedlemmers taler blev det pointeret, at SSF og SSW ikke kunne støtte konkrete løsninger på flygtningeproblemet før hovedparten af flygtningene var flyttet fra Slesvig-Holsten til de andre tyske delstater. Ad denne linie, nemlig "først en udligning, så integration" og "først de hjemmehørende, så de fremmede" argumenterede SSF og fra august 1948 SSW. Til grund for denne holdning lå den allerede omtalte, principielle afvisning af flygtningene som ligeberettigede medborgere: de var kun gæster i Sydslesvig og skulle også behandles som sådan: "Wogegen wir uns aber zur Wehr setzen, ist folgendes: Die Flüchtlinge nehmen für sich das Recht in Anspruch, über das Geschehen und das Schicksal unseres Landes mitzubestimmen, ein Recht, das sie uns, wäre uns ihr Schicksal zuteil geworden, bestimmt nicht zugebilligt hätten, und auch ein Recht, das Sie, meine Damen und Herren, in Ihrem Innern den Flüchtlingen auch nicht zubilligen!"⁸⁴ udtalte Victor greve Reventlow-Criminil under flygtningelovens anden behandling i landdagen i november 1947. De danske mente dermed at udtale det, som de andre hjemmehørende også inderst inde følte, men ikke turde udtale, og der lå et gran sandhed i dette argument. Effekten var imidlertid, at hjemmehørende skeptikere mod integrationspolitikken, som uden tvivl fandtes i CDU, holdt sig tilbage med deres holdninger. Ellers ville de være blevet sat i bås med "landsforræderne" i SSF. De danske protester var derudover ikke virkningsfulde, fordi den danske landdagsgruppe ikke var repræsenteret i flygtningeudvalget. Protesten indskrænkede sig til ytringer i landdagens plenummøder. Her kunne de tyske partier nemt afvise protesterne som uærlige og fremstille de danske landdagsmedlemmer som flygtningefjendske.

Hvor lidt virkning den danske opposition havde på landsregeringens flygtningepolitik viser behandlingen af flygtningeloven. Efter affæren omkring velfærdsminister Ryba blev det et af SPD-regeringens første initiativer at skabe konkret lovgivning i flygtningepolitikken. Målene var at afgrænse flygtningebegrebet gennem en klar definition, at muliggøre familiesammenføringer efter klare regler, at forbedre reglerne for indkvarteringen og flygtningenes status som lejere, lovlig regulering af beslaglæggelser til fordel for flygtningene og flygtningenes integration i erhvervslivet og en mulig udvidelse af de sociale ydelser til fordel for flygtningene.

Lovudkastet til flygtningeloven blev fremlagt den 15. juli 1947.⁸⁵ Udkastets præambel henviser tydeligt til lovens baggrund og til dennes

hensigt. Den skulle ikke skaffe særrettigheder til flygtningene, men fremhæve deres ligeberettigelse med den hjemmehørende befolkning. Med loven skulle "ein rechtloser Zustand beseitigt werden, da man den Heimatvertriebenen, Flüchtlingen, Ausgewiesenen und Existenzlos gewordenen das Lebensrecht vielfach nicht zugestehen will und sie immer noch häufig als unerwünschte Eindringlinge empfindet", fremhævede SPD-bladet Schleswig-Holsteinische Volkszeitung.⁸⁶

Lovens § 1 definerede personkredsen, der faldt under loven. § 2 ordnede familiesammenføringer. Udkastets regler virker i dag som selvfølgeligheder, men var efter tidens omstændigheder og i forhold til de andre tyske delstater forholdsvis generøse: Nære slægtninge (ægtefæller, mindreårige børn, forældre) opnåede ret til familiesammenføring uden hensyn til, om der fandtes rimelige boliger. Her var loven betydelig mere imødekommende over for flygtningene end de respektive flygtninge-love i Niedersachsen (vedt. 11. juni 1947) og Nordrhein-Westfalen (vedt. 2. juni 1948).⁸⁷ Denne generøse bestemmelse, der ikke tog hensyn til de i forvejen katastrofale boligforhold, skulle vise sig at blive det største problem ved lovens gennemførelse.

§ 3 ordnede boligforholdene. Det var sikkert det mest vanskelige: de i forvejen trange boligforhold ville give anledning til de fleste konflikter mellem flygtningene og hjemmehørende. Udkastets formuleringer var for de flestes vedkommende ikke bindende: lejrene ("Not- und Massenunterkünfte") skulle opløses, når der var andre egnede boliger. Så længe lejrene eksisterede, skulle der tilstræbes at indkvartere familier i enerum. Ved tildeling af offentlige byggegrunde gennem salg/forpagtning var flygtningene ligeberettigede med hjemmehørende. Indtil en ny udlejningslov blev vedtaget, kunne flygtningenes fremlejmemål i specielle tilfælde forvandles til almindelige lejmemål for at opnå et fredeligt samliv.

Eftersom flygtningene i mange tilfælde havde måttet efterlade deres ejendele i østen eller havde mistet dem undervejs var der i § 4 forskrifter om de for flygtningene rekvirerede boligers udstyr. De skulle være udstyret med det mest nødvendige husgeråd. Derudover skulle flygtningene nyde fortrinsret ved uddeling af møbler og husgeråd. Kredsforvaltninger blev endda autoriseret til midlertidigt at kunne beslaglægge møbler, husgeråd og sanitære anlæg, hvis ejeren kunne undvære dem.

§ 5 skulle sikre flygtningenes integration i det lokale erhvervsliv. Dette var nok det største problem efter boligspørgsmålet: ikke kun de danske sydslesvigere betvivlede, at det ville være muligt at skaffe

arbejde til flygtningene i landbrugslandet Sydslesvig. Først blev fremhævet, at flygtningene skulle være ligeberettigede både i det private erhvervsliv og i den offentlige forvaltning. Flygtninge, der vendte hjem fra krigsfangenskab, skulle foretrækkes. Lovens første "Durchführungsverordnung" fra april 1948 fremhævede dog, at § 5s mål var at sikre flygtningene deres andel i erhvervslivet. Ved lige kvalifikationer skulle flygtninge foretrækkes fremfor hjemmehørende indtil flygtningene havde nået ligestilling. Forordningen fastslog også, at flygtninge skulle være repræsenteret i alle organer, der havde ansvar for ansættelser eller for at uddele licenser til erhverv.⁸⁸ Loven fastslog endvidere i § 5 stk. 7, at ingen godkendt forening måtte nægte flygtninge optagelse. Det gjaldt i princippet også Sydslesvigsk Forening. Der kendes imidlertid intet dokumenteret tilfælde, hvor en flygtning brugte denne lovhjemmel for at opnå medlemskab i SSF.

Lovens ånd viser tydeligt, at det var hensigten at tilstræbe en normalisering af flygtningenes dagligdag i forhold til den hjemmehørende befolkning. Der var imidlertid også bestemmelser, der fastskrev flygtningenes særstatus ved at oprette særlige institutioner for flygtningene. Flygtningenes medbestemmelse skulle sikres gennem specielle flygtningeudvalg i kommunerne, kredsene og i landdagen (§ 12,13), og der skulle udnævnes flygtningekommitterede ved hvert af landets ministerier og i kommunerne og kredsene (§ 11). Mindst halvdelen af flygtningeudvalgenes medlemmer skulle være flygtninge. Den anden "Durchführungsverordnung" fastlagde valgereglerne til flygtningenes repræsentanter i de kommunale flygtningeudvalg: de skulle vælges ved flygtningeforsamlinger, hvor alle flygtninge, der havde stemmeret til kommunevalg, måtte stemme. Der skulle være mindst dobbelt så mange kandidater som mandater, og der skulle stemmes hemmeligt.⁸⁹ Flygtningeudvalgenes opgave var at rådgive flygtningene og kommunerne henholdsvis kredsene i alle anliggender, der kunne vedrøre flygtningene. De skulle være bindeled mellem flygtningebefolkningen og myndighederne. Landdagens flygtningeudvalg skulle høres af de respektive ministre før bekendtgørelse af forordninger vedrørende flygtningeloven og ved udstedelse af retningslinjer, der vedrørte flygtningeproblemet.⁹⁰

Det var åbenlyst, at loven mødte modstand fra den danske landdagsgruppe. Men også fra tysk side var der allerede under forberedelsen tvivl, om en så vidtgående lov, der greb drastisk ind i samfundets fundamentale grundlag som eksempelvis ejendomsretten, overhovedet kunne gennemføres.⁹¹ De danske landdagsmedlemmer

udtalte således betænkeligheder, som blev delt af store dele af den tyske befolkning.

Landdagens lovgivningsproces i flygtningespørgsmålet blev fulgt med opmærksomhed i den danske lejr. Da det første lovudkast til flygtningeloven blev fremlagt var der uenighed i den danske gruppe om de følger, lovudkastet kunne medføre.⁹² I landdagen fremlagde man dog scenarier, der udmaledede de værste konsekvenser af de forskellige tyske initiativer til flygtningenes integration. Under flygtningelovens første behandling var det Samuel Münchow, der præsenterede SSFs position.⁹³ De danske landdagsmedlemmer mente at det var inkonsekvent at drøfte sådan en lov, mens man samtidig forhandlede om flygtningenes omflytning. Det gav ingen mening at hjælpe flygtninge med at oprette en ny eksistens som selvstændig håndværker, når de om kort tid ville blive tvangsforflyttet. Desuden var det urealistisk at love flygtningene en selvstændig eksistens: "Wir bekommen heute wohl keine Industriekonjunktur mehr, um die Flüchtlinge unterzubringen." Derpå gav Münchow udtryk for den frygtede konkurrence. Lykkedes det at integrere flygtningene i erhvervslivet, ville det være på den hjemmehørende befolknings bekostning, der så ville blive tvunget til at udvandre. "Es kann ja nicht die Meinung des Gesetzgebers sein, eigene Männer in die Fremde zu schicken und diejenigen, die sich doch eine neue Heimat bilden müssen, hier seßhaft zu machen." Under lovens anden behandling vendte Victor greve Reventlow-Criminil sig især imod lovens regler om familiesammenføringer. De ville endnu en gang forøge antallet af flygtninge i Slesvig-Holsten.⁹⁴ Den faktiske formulering af loven foregik imidlertid i flygtningeudvalget.⁹⁵ Her var den danske gruppe ikke repræsenteret, og den kunne således ikke få indflydelse på lovens endelige bestemmelser. Den retoriske modstand i landdagen havde derfor ingen direkte effekt.

Loven blev vedtaget i landdagen den 27. november 1947 af SPD og CDU mod SSFs stemmer.⁹⁶ SPDs organ Volkszeitung betegnede lovens ånd som socialistisk.⁹⁷ Det svarer nok til sandheden: loven privilegerede flygtningene over for de hjemmehørende med henblik på deres ligestilling, og den foregreb en særlig udligning af byrden fra de af krigen forvoldte tab i land og formue. Flygtningene selv havde ved deres første "Landesflüchtlingskongress" krævet langt skarpere indgreb til fordel for flygtningene,⁹⁸ og også tidligere velfærdsminister Ryba (CDU) kritiserede loven for ikke at være vidtgående nok.⁹⁹ Flygtningene havde dog ingen grund til utilfredshed med lovens ånd og bogstav, især når loven sammenlignes med de respektive love i den britiske

zones andre store delstater Niedersachsen og Nordrhein-Westfalen og med forholdene i den amerikanske zone.¹⁰⁰ Både i Niedersachsen og i Nordrhein-Westfalen talte lovene kun om ligeberettigelse af flygtninge ved fordelingen af boliger, husgeråd etc.¹⁰¹

I landdagen var SSW senere det eneste parti, der åbent kritiserede flygtningelovens følger og de problemer, den voldte i praksis. Da loven skulle forlænges et år senere, vendte Hermann Clausen sig imod en forlængelse. De generøse regler omkring familiesammenføringer havde yderligere forøget flygtningebelastningen i Slesvig-Holsten.¹⁰² Dette rigtige argument blev gentaget af Samuel Münchow i 1949.¹⁰³ Ved drøftelsen af lovens yderligere forlængelse i januar 1950 var situationen den samme. Münchow henviste til de hjemmehørendes nød, der efter hans mening var lige så stor som flygtningenes i visse tilfælde, og at de hjemmehørende ikke kunne optage lån for at starte et erhverv el.l., mens flygtningene fik det hele og så faktisk i mange tilfælde allerede var bedre stillede end de hjemmehørende.¹⁰⁴ Mens den officielle statistik bekræfter, at flygtningelovens regler om familiesammenføringer faktisk forøgede flygtningebelægningen i Slesvig-Holsten gælder dette ikke Münchows sidste argument. Som helhed haltedede flygtningenes økonomiske udvikling langt bagud for de hjemmehørendes. Men dette udelukker jo ikke, at enkelte flygtninge kan have opnået en status, der var højere end mange hjemmehørendes.

SSWs kritik af landsregerings integrationspolitik blev støttet af Flensborg Avis og især af Südschleswigsche Heimatzeitung. De danske aviser vendte sig imod integrationspolitikens positive særbehandling af flygtningene, som de mente gik på bekostning af de hjemmehørende. Tonen var tydelig: flygtningene fik alt foræret, mens vilkårene for de hjemmehørende blev værre og værre. De danske aviser gjorde hvad de kunne for at vække eller forstærke de hjemmehørendes misundelse på flygtningene. I februar 1950 berettede Flensborg Avis f.eks. om landsregeringens økonomifond for flygtninge. Denne havde siden oprettelsen i januar 1948 ydet lavt forrentede lån til 70 flygtninge-”virksomheder” alene i Flensborg by. Anførelsestegn blev brugt fordi virksomhederne oftest var én-mands-bedrifter. Avisen berettede de nøgterne fakta: Oberinspektør Wolff fra Flensborgs forvaltning havde erklæret, at ingen af de 70 virksomheder ville have bestået, hvis de ikke havde fået lån fra fonden. Hver måned blev bevilget 20.000 DM, så fonden kunne imødekomme ca. 6-7 andragender om måneden. Ansøgerne fik i gennemsnit ca. 3.000 DM for at sikre sig en økonomisk eksistens. I stedet for at hilse disse initiativer til at få flygtninge

ud af den sociale nød og dermed lette presset på byens socialudgifter velkommen, polemiserede Flensborg Avis i sin kommentar imod de "hundredetusinder" DM, der blev givet ud til flygtningene.¹⁰⁵

Tilsvarende var tonen, da loven om "Soforthilfe" trådte i kraft. Denne lov krævede afgifter af jordejere og andre til at finansiere flygtningehjælp. En gammel jordejer i Langenhorn, der havde bortforpagtet sin gældfri jord og levede af forpagtningsafgiften sammen med sin familie, kunne angiveligt ikke betale den fastsatte "Soforthilfe"-afgift uden at sælge jorden. Dette eksempel brugte den tysksprogede danske avis for at illustrere den store trussel, der hang over Sydslesvig: "Die Zahlung der Soforthilfe setzt Flüchtlinge in die Lage, mit dem Geld der Bauern deren eigene Höfe zu kaufen und so mit Hilfe der Flüchtlingsnotgesetze die Einheimischen an den Bettelstab zu bringen."¹⁰⁶ Da integrationspolitikken faktisk bar frugt i begyndelsen af 1950'erne, blev den bagtalt: At det nu imod al forventning var lykkedes at integrere flygtningene på arbejdsmarkedet var kun sket på bekostning af de hjemmehørende, som nu gik arbejdsløse, hed det. Bevis for påstanden blev ikke ført. Hvis flygtningene havde succes som handlende eller forretningsdrivende, blev succesen mistænkeliggjort til at bero på sortbørshandel med smuglervarer: "Aus Wirtschaftskreisen wird nun bekannt, daß mehrere Mitglieder des einheimischen ehrlichen Handelsstandes von altem Schrot und Korn, die nicht mit geschmuggelten Nylonstrümpfen oder Schmuggelkaffee handeln, in der letzten Zeit Konkurs gegangen sind, während Geschäfte der Flüchtlinge auf der angedeuteten Grundlage und mit besonders guten Verbindungen zur deutschen Ostzone Profit abwerfen",¹⁰⁷ og der blev henvist til tilfælde af misbrug af de for flygtningene gunstige lovbestemmelser vedrørende byrdeudligning og Soforthilfeabgabe.¹⁰⁸

Mens de tyske partier i landdagen afholdt sig fra kritik af flygtningeloven fik SSW på lavere plan støtte i sin kritik fra tysk side. Ved Flensborg industri- og handelskammers generalforsamling i august 1949 blev det fremhævet, at Sydslesvig på trods af den planlagte økonomiske omstrukturering aldrig ville kunne tilbyde flygtningene det fornødne antal arbejdspladser. En omflytning var derfor stadigvæk nødvendig.¹⁰⁹ Samme holdning var der i kredsuge og kredsforvaltninger. For lokaladministrationen og de lokale folkevalgte var det især bestemmelserne om familiesammenføringer, der medførte store, nærmest uløselige praktiske problemer. Derfor satsede de lokalt ansvarlige fortsat på flygtningenes omflytning som den eneste gangbare vej. Kredsuge i Flensborg landkreds vedtog i december 1947 en

resolution, der krævede en omflytning i flygtningenes egen interesse, “im Interesse der einheimischen Bevölkerung, die sich nicht verdrängt fühlen will [und] im Interesse der Gesundheit und der Aufrechterhaltung von Moral und Sitte.”¹¹⁰ I juni 1948 vedtog kredsdagen en kritisk resolution imod flygtningelovens generøse regler for familiesammenføringer, der havde tvunget kredsene og kommunerne til at give tilflytningsstilladelser, uden at der stod tilsvarende boliger til rådighed.¹¹¹ Endnu i januar 1950 krævede kredsdagen i Flensborg landkreds en snarlig omflytning, hvor der skulle tages særligt hensyn til kredsen “angesichts der besonderen strukturbedingten wirtschaftlichen Notlage.”¹¹² Sidst og ikke mindst måtte landsregeringens kommitterede for Sydslesvig, Jens Nydahl, i 1949 medgive, at SSFs kritik mod det forøgede antal familiesammenføringer på grund af flygtningeloven var berettiget.¹¹³

Der er også indicier på, at de lokale forvaltninger saboterede lovens ånd i ikke ringe grad. Ved den nyindrettede fond til støtte for flygtninge-iværksættere var kreditbevillingerne afhængige af de lokale myndigheders og også de lokale industri- og handelskamres samtykke. Herved havde hjemmehørende erhvervsdrivende gode muligheder for at sikre sig mod uønsket konkurrence. Der er indicier for, at de lokale alt for ofte bare blokerede for nye flygtningevirksomheder med den begrundelse, at der angiveligt ikke var et økonomisk grundlag for den nye virksomhed. Ofte var det nødvendigt, at kredsenes flygtningekommitterede under henvisning til flygtningeloven inddrog det lokale flygtningeudvalg i sagen for at opnå et tilfredsstillende resultat for ansøgeren.¹¹⁴ Det medførte på den anden side, at flygtningeudvalgenes position entydigt blev styrket. Mange kommuner og måske endda nogle kredse forhalede valget af de i loven hjemlede flygtningeudvalg. I hvert fald var indenrigsminister Käber endnu et halvt år efter lovens vedtagelse nødt til at formane de lokale myndigheder, der blokerede for valg af flygtningeudvalgene.¹¹⁵ Så sent som i december 1948 greb militærregeringen i Sydtønder kreds ind og krævede en liste over flygtningeudvalg og deres sammensætning i kredsen, et indicium på, at oprettelsen af udvalgene helt frem til denne dato ikke var gennemført tilfredsstillende.¹¹⁶ Ved en “Verständigungssitzung” i september 1949 beklagede SPDs landdagsmedlem Eugen Lechner, Ekernförde, at der manglede en “stærk mand”, som kunne tvinge loven igennem også i den yderste landsby.¹¹⁷ Antagelig var de hjemmehørende eliter i landområderne endnu på dette tidspunkt i stand til at sabotere flygtningeloven. Det er tydeligt, at der var modstand imod flygtningeloven

i brede kredse af befolkningen, hos embedsmænd i forvaltningen og hos politikere.

SSW regnede faktisk med at kunne udmønte proteststemningen i konkrete politiske resultater ikke kun ved valgene, men også i samarbejde med hjemmehørende tyske landdagsmedlemmer. I et notat til den danske kontaktofficer i Sydslesvig, oberstløjtnant Lunding, et år efter flygtningelovens vedtagelse, blev der således lagt linier for ændringsforslag, SSW antagelig håbede at kunne få et flertal for. De liberale regler for familiesammenføringer skulle slettes. Siden de andre tyske delstater var mere restriktive med at tillade tilflytning af nære slægtninge ville denne bestemmelse kun være til ulempe for Slesvig-Holsten. Familiesammenføringer ville nemlig kun foregå i Slesvig-Holsten og dermed forøge landets flygtningebelægning. Lignende regler burde derfor indføjes i de andre delstaters flygtningelove for at fremme en udligning af flygtningebyrden. Også andre paragraffer i loven havde vakt betydelig modstand: især reglerne om lejemaal tilsidesatte de hjemmehørende ejere og hovedlejere af huse og lejligheder i landsdelen. Også lovens mål at aktivere flygtningene på arbejdsmarkedet ville efter SSWs opfattelse medføre en tilsidesættelse af de hjemmehørende.¹¹⁸

Men her havde realiteterne nok længst overhalet de dansksindede: disse ændringsforslag blev aldrig drøftet i landdagen, der tværtimod forlængede flygtningelovens gyldighed flere gange. Den slesvig-holstenske flygtningelov vedblev uden væsentlige ændringer at være afgørende for flygtningepolitikken indtil den vesttyske forbunds dag i 1953 vedtog en flygtningelov, Bundesvertriebenengesetz. Hermed blev der skabt en ensartet lovgivning i hele Forbundsrepublikken. Loven overtog integrationstanken og videreførte bestemmelser, der ved en midlertidig begunstiggelse skulle sikre flygtningenes ligestilling med den hjemmehørende befolkning på langt sigt. Den danske kritik kom således ikke til at ændre noget ved loven og landsregeringens flygtningepolitik, selvom den delvis var berettiget og blev delt af store dele i den tysksindede, hjemmehørende befolkning. På den ene side krævede tiden handling: Slesvig-Holsten var faktisk en af de sidste vesttyske delstater, der vedtog en flygtningelov, selvom det var den højest belagte. På den anden side var den danske total-opposition mod enhver integration destruktiv. Den gjorde det nemt for tyskerne at afvise protesterne og den forhindrede et samarbejde med eventuelt ligesindede hjemmehørende.

Mens den danske landdagsgruppe var ene i opposition mod lands-

regeringens ene integrationspolitiske “storprojekt”, var situationen anderledes ved det andet store projekt, jordreformen. Mens landdagens første lov om en jordreform var blevet vedtaget både af SPD og CDU og kun strandet hos briterne, der havde nedlagt veto, mødte socialdemokraterne hård parlamentarisk modstand, da de efter valgsejren i april 1947 ville sætte skub i projektet. Modstanden kom imidlertid ikke fra den danske gruppe, men fra CDU. Det tyske borgerlige parti var blevet talsmand for jordejerne. CDU betegnede SPDs planer som kommunistisk inspireret, socialdemokraterne var efter Lübkes ord på vej til en “drastische Anpassung an die Methode der SED in der Ostzone”.¹¹⁹ Dette var ren polemik, men forfejlede ikke sin virkning. SPD fik med sine egne stemmer vedtaget sit lovforslag i landdagen i december 1947, men loven mødte igen briternes veto. Alt i alt opstillede briterne 15 kritikpunkter til lovudkastet.¹²⁰

Efter at landdagens landbrugsudvalg havde redigeret lovudkastet i henhold til briternes kritikpunkter blev det igen fremlagt i landdagen i marts 1948. SSF-gruppen deltog ikke i den afgørende tredje behandling af loven i landdagens møde den 12. marts 1948. Konfrontationen lå mellem SPD og CDU, hvor CDU repræsenterede de hjemmehørende landmænds interesser ved kraftigt at argumentere imod loven.¹²¹ Loven blev imidlertid vedtaget med SPDs stemmer og accepteret af briterne. At jordreformen i sidste ende alligevel kun blev gennemført fragmentarisk skyldes valutareformen i juni 1948: da de hjemlede erstatninger nu skulle udbetales i D-mark, blev programmet illusorisk i betragtning af Slesvig-Holstens finansielle situation.¹²²

Den danske gruppe havde kun ytret sig en enkelt gang under landdagens tre behandlinger af jordreformloven. Ved lovens første behandling i landdagen tog Christian Mahler ordet. Han var imod at flygtninge og hjemmehørende skulle ligestilles ved fordelingen af den eksproprierede jord: dette ville efter hans mening forulempe hjemmehørende landarbejdere og landmandssønner, hvoraf mange endnu sad i fangenskab. Mahler krævede jordreformen udsat, indtil flygtningenes forhold var ordnet og valutareformen gennemført.¹²³ Det var samme argument, den danske gruppe havde brugt i debatten om flygtningeloven: ingen foranstaltninger til flygtningenes integration før hovedparten af dem var flyttet sydpå. Et argument, der måske havde en vis berettigelse, men som heller ikke i denne sammenhæng var politisk praktikabelt: forholdene (og flygtningene) krævede handling og ikke yderligere forhaling.

Debatten om jordreformen viste atter en gang, at den danske land-

dagsgruppe i sidste ende ikke magtede opgaven at være den hjemmehørende befolknings advokat mod flygtningene: denne rolle havde CDU overtaget. Med den senere ministerpræsident og næstformand for delstatens Bauernverband, Friedrich Wilhelm Lübke, og præsidenten for Landesbauernkammer, Peter Jensen, rådede CDU over to fremtrædende landmænd i landdagen, der varetog de hjemmehørende landmænds interesser.

Hjemstavnsbudskabet

Den slesvig-holstenske flygtningepolitik fik i 1947-1948 flygtningenes sociale og økonomiske ligestilling med den hjemmehørende befolkning som mål. Den danske bevægelse i Sydslesvig modsatte sig denne politik, hovedsagelig ved at appellere til det slesvigske og til hjemstaven. Dette slesvigske hjemstavnsbudskab trådte endnu mere i forgrunden, da den danske bevægelse blev institutionaliseret i et politisk parti. Allerede i november 1946 havde mindretalsledelsen udarbejdet et udkast til et muligt partiprogram, hvis det ikke skulle lykkes at få SSF anerkendt som parti. Dette udkast bar titlen "Programm der südschleswigschen Heimatbewegung". Som motiv for hjemstavnsbevægelsens opståen nævntes befolkningens angivelige mistillid til, at de nystiftede partier kunne skabe et sundt demokrati. Hjemstavnsbevægelsen afviste "jede preussisch-zentralistische Tendenz". Det blev udtrykkeligt krævet, at embedsmænd skulle vælges blandt den hjemmehørende befolkning. I flygtningespørgsmålet var kravet, at de "fremmede" skulle rejse bort. Selvbestemmelsesretten nævntes ikke.¹²⁴ Selvom dette program var ment som en nødløsning var det også et stort skridt på vej til en ny-definition af bevægelsen. SSF-ledelsen valgte her at give bevægelsen en ny-definition som hjemstavnsbevægelse. Dette er så meget mere påfaldende som der på dette tidspunkt ikke fandtes noget som helst tegn på, at det var det "slesvigske" og ikke det danske, der udgjorde drivkraften i bevægelsen.

Hjemstavnsbudskabet, tanken om at kunne samle alle slesvigere mod flygtningene, havde som nævnt været fremme længe. Ifølge Hans Ronald Jørgensen havde der i vinteren 1945/1946 været spændinger mellem såkaldte "unge aktivister" og mindretalsledelsen, fordi de unge ville føre en mere udfarende og aggressiv politik på en slesvigsk linie i stedet for alene at klynge sig til det danske.¹²⁵ Især på vestkysten og blandt friserne satte nogle aktive senest i 1947 deres lid til, at en ny, mere hjemstavnsbetonet linie ville fremme bevægelsen. Ikke mindst på grund af skuffelsen over Danmarks afvisende holdning var sydsles-

De dansksindede gik til valg på hjemstavnsbudskabet - også ved valget i Glücksborg i 1947. Foto i Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Arkivet.

vigerne desuden noget rådvilde over, hvilken politisk linie bevægelsen burde følge i fremtiden. Ved en konference om det frisiske sprog i Nibøl i september 1947 krævede de tilstedeværende, at der først og fremmest skulle kæmpes for administrativ adskillelse fra Holsten. De lokale dansk-frisiske ledere Goslar Carstens og Waldemar Reeder støttede her ideen om en "nordisk" hjemstavnslinie: "Wenn die Sache auf diese Weise angepackt werde, sei in 5 Jahren alles geklärt."¹²⁶ Desværre uddyber de forskellige kilder om hjemstavnsliniens rødder ikke, hvad denne "nordiske" og "slesvigske linie" skulle indebære: var det bare en generationskonflikt mellem det gamle, traditionsbundne mindretal og de unge, eller en centrum-periferi konflikt mellem ledelsen i Flensborg og medlemmerne ude i provinsen? Bevarede, samtidige kilder bekræfter hverken den ene eller den anden påstand. Der er heller ikke bevaret andre kilder, der nøjere præciserer denne "slesvigske linie".

"Hjemstavnslinien" fik som omtalt en stigende betydning i valgkampene, hvor den fungerede som modpol til det angiveligt truende flygtningestyre. Ved omvalget i Husum i november 1947 hed det: "Die deutschen Parteien wollen nun diese drei Husumer [de tre SSF-

rådsmedlemmer, MK] mit den Stimmen der vielen neuen Flüchtlingswähler aus dem Stadtrat ausschalten. Das heisst, dass unsere graue Stadt am Meer völlig den Flüchtlingen ausgeliefert werden soll.”¹²⁷ I Husum var det ifølge SSFs kilder angiveligt “fast ausschliesslich Flüchtlinge”, der deltog såvel i SPDs og CDU's valgmoder.¹²⁸ Det kom dog ikke til en tysk fællesliste, og SSF beholdt de tre omstridte mandater.

Et nyt forsøg på at få skabt en alliance mellem de danske og de tysk-borgerlige hjemmehørende imod flygtningene blev sat i gang ved omvalget til Glücksborg byråd i november 1947. Her havde den dansk-sindede borgmester Reventlow-Criminil, omend forgæves, forsøgt at arrangere et valgsamarbejde af hjemmehørende danske og tyske imod det truende “flygtningestyre”. For første gang blev det i denne anledning åbent drøftet i mindretallets ledelse, i dette tilfælde SSFs forretningsudvalg,¹²⁹ at danne en politisk alliance med entydigt tysk-sindede hjemmehørende imod flygtningene. Glücksborgs danske borgmester Reventlow-Criminil havde på egen hånd taget initiativet og drøftet sagen med nogle tyske hjemmehørende, heriblandt Friedrich Ferdinand Prinz zu Holstein, for at forhindre at Glücksborg fik et rent “flygtningestyre”. De havde sammen den 2. oktober udsendt et brev til glücksborgske hjemmehørende familier med en indbydelse til et møde den 4. ds., hvor en fællesliste af hjemmehørende borgere skulle opstilles, “da zahlreiche Glücksburger die Gefahr sehen, daß das Schicksal der Stadt in die Hände Auswärtiger abzugleiten droht.”¹³⁰ Hermann Clausen støttede Reventlow-Criminils initiativ: “Vi maa foreløbig kæmpe for administrativ Adskillelse og mod Flygtningevældet. Herom maa hele den hjemmehørende Befolkning kunne enes.” Valget var en lokal sag, og SSF havde interesse i at spalte CDU.

Den socialdemokratisk orienterede SSF-landdagsmand Samuel Münchow var dog skeptisk hvad angik følgerne: ad denne linie blev mindretallet forpligtet over for de tysk-borgerlige. Det ville også være vanskeligt at forklare over for Danmark, at SSF optrådte på en fælles liste med Friedrich Ferdinand Prinz zu Holstein. Reventlow-Criminil mente derimod, at det var tilstrækkeligt at Glücksborg ved de sidste tre valg havde vist sin taknemmelighed. Nu måtte han som borgmester tænke på byens vel og afværge “Flygtningenes Herredømme”. Samtidig var der dog også nogle danske, der vurderede, at en tysk sejr på grundlag af flygtningenes stemmer kunne være en taktisk fordel.¹³¹ Det ville være et glimrende våben i kampen mod flygtningene, da man således kunne overbevise den hjemmehørende befolkning, at de tyske partier var flygtningepartier. Dette ræsonnement sejrede – det blev besluttet at

Glücksburg, den 1. Nov. 1947.

Die CDU hat einen Wahlaufdruck erlassen, worin behauptet wird, dass die Neuwahl am 9. November sich scheinbar nur um deutsch oder dänisch handelt. Sie vergisst ganz und gar, dass es sich um eine Gemeindevahl handelt, um die Belange der Stadt Glücksburg und um die Bewirtschaftung der von den Einheimischen bezahlten Gemeindesteuern.

Die CDU und SPD und verschiedene andere Parteien haben sich zusammengeschlossen, um die Sitze in der Stadtvertretung den Einheimischen wegzunehmen. Die vorgenannten Parteien sind zum überwiegenden Teil Flüchtlinge aus dem Osten. Nur ein verschwindend kleiner Teil Einheimischer sind Mitglieder dieser Parteien. Auch die einheimischen Kandidaten, die sich bei ihnen aufstellen und wählen lassen, bekennen sich daher zu den Flüchtlingen und werden den Weisungen der Flüchtlinge folgen müssen.

Viele Flüchtlinge sehen ein, dass dieses ein Unding ist, und sie lehnen es ab, sich in unsere Angelegenheiten zu mischen.

Wenn das Schicksal es anders gewollt hätte, dass wir als Flüchtlinge in ihrer Heimat sässen, würde kein einziger Glücksburger sich anmassen, über ihre Steuern mitzuverfügen.

Die Parole aller einheimischen Glücksburger muss sein:

" A m . 9 . N o v e m b e r w ä h l e i c h d i e e i n -
h e i m i s c h e n S S V - K A N D I D A T E N ! ! "

I november 1947 afholdtes omvalg i Glücksborg, hvor SSF indtil da havde flertal i byrådet. Inden valget foreslog den danske borgmester Victor greve Reventlow-Criminil en fælles dansk-tysk liste af hjemmehørende for at forhindre flygtningenes magtovertagelse. Da dette ikke blev til noget, forsøgte SSF at modvirke den tyske propaganda, der polariserede omkring konflikten dansk-tysk, ved at fremstille de tyske partier CDU og SPD som domineret af flygtninge. De ville berøve de hjemmehørende al indflydelse. ADCB P 178-9.

trække SSF ud af sagen. Desuden var allerede to af de tysk-borgerlige sprunget fra den påtænkte fællesliste, og ved den ovenfor anførte forsamling i Glücksborg samme dag nåedes der heller ikke til enighed.¹³²

At det ikke var kommet til en fælles hjemmehørende liste førte til en syrlig kommentar i Flensborg Avis: “Og nu er vi tillige stillet over for et utvetydigt Eksempel paa, at østtyske Flygtninge med et Slag kan vælte et Bystyre, der har virkelig Rod i Befolkningen, over Ende.”¹³³ Sagen var ømtålelig: når man betragter de tyske løbesedler før valget, virker det kun lidet sandsynligt, at der skulle have været muligheder for en koalition af dansk- og tysksindede hjemmehørende mod flygtningene. Disse flyveblade var nemlig meget tysk-nationale og anti-danske, så at det næppe virker sandsynligt, at der kan have foreligget et alvorligt tysk tilbud om listefællesskab. Udsagnet i de tyske flyveblade og løbesedler var entydigt: valget drejede sig om dansk eller tysk styre i Glücksborg.¹³⁴ Alt tyder på, at det var sådan, samtiden i almindelighed fortolkede afgørelsen: det lykkedes den tyske enhedsliste af hjemmehørende og flygtninge at knække det danske flertal: i stedet for 10 SSF, 4 CDU, 1 SPD bestod byrådet efter valget af kun 1 SSF, 8 CDU og 4 SPD. Ikke desto mindre havde 75% af de hjemmehørende stemt dansk i Glücksborg. “In unseren Augen ist daher Glücksburg, ‘Deutschlands nördlichste Stadt’, dänisch gesonnen. Aber sie wird ostpreussisch regiert werden. [...] Der SSV kämpft um die Freiheit des Heimatbodens. Dies ist eine Frage, die nur die Südschleswiger selbst angeht. Es ist daher eine unfaire Haltung der eingeborenen Minderheit, in diese Auseinandersetzung fremde Hilfstruppen gegen die eingeborene Mehrheit anzuwerben, die selbstverständlich nur zu gerne die Wahlstimmen der eingeborenen Minderheit unterstützen. Aber um welchen Preis? Die Auslieferung der Heimat an Fremde, das ist der Preis!”¹³⁵ hed det i SSFs interne analyse. Her var det altså hjemstavnen, der trådte i forgrunden. Der blev sat lighedstegn mellem hjemmehørende og danske på den ene side og mellem flygtninge og tyske på den anden. SSFs analyse fortolker valget som et hjemstavnsvalg: en indfødt minoritet havde “solgt” hjemstavnen til de fremmede. Hjemstavnsprogrammet var dog udadtil udelukkende defineret af modsætningen mod flygtningene og truslen om “flygtningestyre”.

SSW

Denne tilsyneladende fokusering på hjemstavnen i stedet for det danske blev forstærket i de følgende måneder under forhandlingerne med

briterne om politisk anerkendelse. Hjemstavnen som program bød i sidste ende en udvej af de blokerede forhandlinger.¹³⁶ Politisk anerkendelse af SSF kunne ikke opnås, mindretallet var nødt til at oprette et nyt parti, der i navnet ikke måtte kunne forveksles med SSF.¹³⁷ Derved åbnedes vejen for en stærkere manifestering af hjemstavnslinien. Den havde i mellemtiden blandt andre vundet den afskedigede bydirektør Georg Beckmann, Husum, slesvigerne Svend Johannsen og Hermann Clausen samt sekretæren for det danske sekretariat i Slesvig, Hans Ronald Jørgensen, som støtter. Også repræsentanterne for den dansk-nationale linie var ved årsskiftet kommet til den erkendelse, at der for at sikre en fremtidig udøvelse af selvbestemmelsesretten foreløbig med al kraft måtte arbejdes for flygtningenes fjernelse med konkrete forslag til gennemførelse af denne.¹³⁸ Vejen stod åben for at prioritere en ny strategisk linie i stedet for den rent danske.

Georg Beckmann (1907-1961) stammede fra Hamborg og var startet som ambitiøs socialdemokrat. Under Hitler-styret sad han i en periode i koncentrationslejr. Ved kapitulationen boede han i Flensborg. Beckmanns stilling til den sydslesvigske løsrivelsesbevægelse var imidlertid uklar i sommeren 1945. Han undertegnede den flensborgske socialdemokratiske petition fra juli 1945, der anmodede om indlemmelse i Danmark,¹³⁹ men stod samtidig frem til efteråret 1945 i fortrolig korrespondance med partifællen Richard Schenk, der bekæmpede de danske tendenser i det flensborgske og sydslesvigske SPD.¹⁴⁰ Ikke uden grund blev han af Hans Ronald Jørgensen karakteriseret som en farlig intrigant.¹⁴¹ I maj 1945 havde han med hjælp fra fagforeningskredse prøvet at udmanøvrere den flensborgske socialdemokrat Friedrich Drews for at blive anden borgmester i Flensborg i dennes sted.¹⁴² I løbet af sommeren udbyggede Beckmann sammen med den entreprenante Henri Prien og Richard Schenk sin position i Flensborg. Det var en overgang på tale, at han skulle være politi-præsident. Den 29. august blev Beckmann valgt til næstformand for det provisoriske SPD-Flensborg.¹⁴³

Ved årsskiftet 1945/1946 blev han borgmester/Stadtdirektør i Husum og forlod i sommeren 1946 SPD. På dette tidspunkt troede han endnu på en forestående genforening med Danmark og en aktiv dansk indsats for at begrænse flygtningenes rettigheder.¹⁴⁴ Overfor en forhenværende partifælle erklærede han i november 1946, at det ikke var de sydslesvigske socialdemokraters mål at fordanske Sydslesvig. Sydslesvig skulle tilsluttes de nordiske lande, fordi disse var førende i fagbevægelsen og socialismen; hvert land skulle dog

bevare sin kulturelle egenart.¹⁴⁵ Beckmanns holdning til det danske var således stadigvæk uklar. I juli 1947 blev Beckmann imidlertid afskediget som bydirektør på grund af udtalelser mod flygtninge i et brev til Flensborgs danske borgmester I. C. Møller. Han blev senere den førende mand i Husums SSW og den væsentlige person bag hjemstavnslinien.

Målet for initiativtagerne til hjemstavnslinien var på den ene side at holde medlemmerne i SSF, selvom en snarlig genforening med Danmark antagelig var udsigtsløs, og på den anden side muliggøre tilgang fra hidtil tysksindede ved en stærk markering som hjemstavnsparti. Skellet mellem dansksindede og tysksindede skulle udviskes for at muliggøre en gradvis overgang til en danskorienteret linie.¹⁴⁶ Det var den "slesvigske" model: flygtningekonflikten skulle udnyttes til at skabe så stort et modsætningsforhold mellem slesvigere og "fremmede", at et flertal af sydslesvigerne til sidst ville vende sig til det danske. Dette blev betragtet som et realistisk mål. Således vurderede i hvert fald hjemstavnsliniens fortalere sagen, og sådan havde for eksempel Hermann Clausen allerede udtalt sig i Glücksborg-sagen.

Med den stærkere prioritering af det slesvigske ville hjemstavnsliniens fortalere bygge videre på den mulighed for en stor koalition mellem dansksindede, tysksindede og socialdemokrater i Sydslesvig. Kontakterne til førende tysksindede hjemmehørende om fælles initiativer i flygtningespørgsmålet var nemlig aldrig afbrudt. Hans Peter Jacobsen havde således i 1945-1946 stået i korrespondance med den overbevist tysksindede frisiske præst Rudolf Muuß.¹⁴⁷ Muuß havde i et brev i december 1945 over for Jacobsen erklæret: "Wir alle wären die Flüchtlinge gerne los".¹⁴⁸ I marts 1948 førte så Hans Ronald Jørgensen, SSF-hovedstyrelsesmedlem C. E. Petersen (Ekernførde) og Hans Peter Jacobsen drøftelser med Rudolf Muuß og Ekernførdes kredsdirktør Scheel fra den slesvig-holstenske hjemstavnsforening Schleswig-Holsteinischer Heimatbund for at opnå en afspænding mellem SSF og denne anti-danske, slesvig-holstenske forening. Det var igen især mulighederne for en fælles front i flygtningespørgsmålet, der blev drøftet. Her var der principiel enighed om, at den høje flygtningebelægning var skadelig for slesvigsk eller slesvig-holstensk "Volkstum". Meget tyder på, at SSFs delegation optrådte udpræget hjemstavnsbetonet: Rudolf Muuß indberettede således til Richard Schenk, at sydslesvigerne over for ham udtalte sig ligeså afvisende om København som om Preussen og Kiel.¹⁴⁹ Mindretallet tog imidlertid ikke bolden op – forretningsudvalget i SSF blev nemlig enig om, at det

Aufruf

des

„Südschleswigschen Wählerverbandes“

an die

einheimische Bevölkerung Südschleswigs!

Südschleswiger!

Schließt Euch zusammen, um die Heimat vor der Überfremdung und unser schleswigisches Volkstum vor dem Untergang zu bewahren.

Die Militärregierung hat den „Südschleswigschen Wählerverband“ (SSW), die neue überparteiliche politische Organisation der einheimischen Bevölkerung Südschleswigs und ihr Programm anerkannt.

Der Wählerverband schließt Parteipolitik aus.

Er fordert Selbstverwaltung durch Bildung einer eigenen südschleswigschen Landesverwaltung und Besetzung sämtlicher Vertretungen und Verwaltungsposten mit Einheimischen.

Er fordert sofortige Maßnahmen zur Linderung des übermächtigen Flüchtlingsdruckes.

Er fordert volle und gleiche Freiheit für die drei Sprachen und Kulturen unserer Heimat.

Er fordert, daß die Lösung der besonderen Probleme unserer Heimat in die Hände der einheimischen Bevölkerung selbst gelegt wird.

Südschleswiger!

Werdet Mitglied! Durch Eure Teilnahme, Eure Mitarbeit und Euren Beitrag zum Wahlfond schafft Ihr die erste Voraussetzung

**für das Gelingen unserer Bestrebungen,
für einen Wahlsieg der Einheimischen,
für ein freies und selbständiges Südschleswig.**

Der vorläufige Landesvorstand:

Svend Johannsen, Schleswig
Rektor, stellv. Bürgermeister, Kreisratsmitgl.
1. Vorsitzender

Hermann Clausen, Schleswig
Bürgermeister, Landtagsabgeordneter
2. Vorsitzender

Hermann Olson, Flensburg
Landtagsabgeordneter
Protokollführer

Berthold Bahnsen, Leck
Landtagsabgeordneter
Hauptkassierer

Johs. Oldsen, Lindholm
Landrat a. D.

Samuel Münchow, Flensburg
Landtagsabgeordneter

Carsten Boysen, Risum
Bürgermeister

SSWs stiftelsesopráb i 1948. Oprábet henvendte sig udelukkende til den hjemmehørende befolkning. Dets første sætning, "Sydslesvigere, foren jer for at redde hjemstavnene fra fremmedgørelse og vores slesvigske folkelige særpræg fra undergang", gav udtryk for at det nye partis mål var at forene alle slesvigere mod de fremmede flygtninge. ADCB I 20-61.

måtte være Heimatbund, der burde henvende sig til SSF, hvis de ville et tættere samarbejde, og at der ikke skulle indgås faste aftaler.¹⁵⁰ Om denne holdning var resultat af en konsekvent dansk linie eller snarere en overvurdering af SSFs styrke er svært at vurdere. Det er vel mest sandsynligt, at der på begge sider kun var beskeden reel vilje til en eventuel alliance. De nationale modsætninger var for store til at slå bro for en fælles front mod flygtningene.

I foråret 1948 blev det tydeligt, at den politiske del af den dansk-sydslesvigske bevægelse ville blive organiseret i et særskilt politisk parti. Da det nye partis program blev udarbejdet søgte de bevidste hjemstavnsfolk at præge det med deres kongstanker. Programudvalget fik tilsendt et programudkast til et "Südschleswigsche Landespartei" eller "Südschleswigsche Heimatpartei", udarbejdet af Georg Beckmann og Hans Peter Jacobsen. Samtidigt foreslog Hans Ronald Jørgensen, at der skulle skabes et parti, der på en gang

a) kunne samle arbejdere, bønder og borgere

b) kunne anerkendes som tysk parti

c) kunne repræsentere Sydslesvigs interesser".¹⁵¹

Begge henvendelser havde til hensigt at styrke hjemstavnsbudskabet. Beckmann/Jacobsen-programmet satsede stærkt på det anti-preussiske.¹⁵² Det gjaldt især afsnittet om flygtningene, hvor teksten bl.a. fremhævede "die ungeheure Gefahr der Flüchtlinge als Träger eines preussischen Massengeistes, als Vertreter zentralistischer Ideen und als einen Volksteil, der sich in der Gefahr asozialer Entwicklung befindet". Det endelige programs første sætning kom til at lyde: "Der Südschleswigsche Wählerverband ist ein Heimatverband, in dem alle Bevölkerungskreise vertreten sind".¹⁵³ Hjemstavnsbudskabet var blevet til bevægelsens officielle program.

SSWs første landsstyrelse bar præg af dette programs kifte: ved valget til den foreløbige styrelse fik den gamle danske forkæmper, flensborgeren Samuel Münchow, det laveste stemmetal. Han var derpå den eneste, der repræsenterede Flensborgs danskhed i landsstyrelsen; den anden flensborger i bestyrelsen var Hermann Olson fra SPF. Formand blev Svend Johannsen fra Slesvig, der på dette tidspunkt havde tilnærmet sig hjemstavnsfløjen. Tre af de syv medlemmer af den første landsstyrelse var frisere: Johannes Oldsen, Carsten Boysen (borgmester i Risum) og Berthold Bahnsen (Læk). Hjemstavnslinien havde åbnet for et nærmere samarbejde med de nationale frisere: de var jo ikke danske, men ville alligevel bort fra Tyskland eller i det mindste af med flygtningene.

Hjemstavnslinien varslede imidlertid en intern konflikt. Hvad var vigtigst: den danske linie eller hjemstavnslinien? En svaghed var det, at hjemstavnslinien, bortset fra modstanden mod flygtningene og Preussen, ikke var nærmere præciseret. Ved SSW-landsstyrelsesmødet i september 1948 krævede SSW-landdagsmand Berthold Bahnsen, Læk, således åbent, at stiftelsen af SSW samtidig måtte betyde en officiel nydefinition af bevægelsen. Først og fremmest gjaldt det om at fjerne flygtningene i selvforvaltningen, således at alle kommunale embeder blev besat med hjemmehørende efter det forestående kommunalvalg. Det nationalpolitiske skulle sættes i anden række. Svend Johannsen støttede Bahnsen: ved det kommende kommunalvalg måtte målet være de hjemmehørendes valgsejr.¹⁵⁴ På trods af de hidtil dårlige erfaringer i mindretallets forsøg på samarbejde med tyske slesvigere forlod man ikke hjemstavnslinien. Oprettelsen af SSW betød faktisk det endelige forsøg på at danne en blok af hjemmehørende rettet mod flygtningene. Kommunalvalget den 24. oktober 1948 kunne vise, om denne strategi rummede muligheder for bevægelsens ekspansion.

Kommunalvalget i 1948

Til kommunalvalget i 1948 var det igen flygtningenes truende magtovertagelse i kommunerne, der blev SSWs hovedemne. I modsætning til 1946 stod det i 1948 klart, at flygtningene ikke ville kunne vende tilbage til deres hjemstavn i den nærmere fremtid. Nu krævede de medindflydelse, og det var at vente at der ville blive valgt flygtninge ind i de fleste kommuneråd. I landkommunerne, hvor de rodfaste indbyggere ikke var vant til indblanding af fremmede, ville det betyde en ny politik og nye former for samarbejde i kommunerådene. SSWs mål i 1948 var at nå ud til den størst mulige del af den hjemmehørende befolkning. Hjemstavnslinien prægede det nye partis valgkamp. Valgkampen blev et forsøg på at formidle modellen om det slesvigske folk til sydslesvigerne, og det var flygtningeproblemet, der skulle anskueliggøre mindretalsledelsens selvforståelse og samle stemmer.

Til dette valg var der igen mulighed for at trykke plakater og flyveblade i stort omfang, og det gjorde det nystiftede SSW straks brug af. Et stiftelsesopråb, sandsynligvis forfattet af Georg Beckmann og Hans Peter Jacobsen,¹⁵⁵ oplyste “die einheimische Bevölkerung” om flygtningetruslen. Opråbet var klart i sit sigte: “Südschleswiger! Schließt Euch zusammen, um die Heimat vor der Überfremdung und unser schleswigisches Volkstum vor dem Untergang zu bewahren”,¹⁵⁶ lød den første sætning. Så kom SSWs hovedkrav, nemlig adskillelse

af Sydslesvig fra Holsten med en ny administration, der udelukkende skulle dannes af hjemmehørende sydslesvigere, "Linderung des Flüchtlingsdruckes", kulturernes ligeberettigelse og de hjemmehørendes ret til alene at bestemme, hvordan landsdelens problemer skulle løses. På grund af deres hidtidige erfaringer måtte flygtningene opfatte opråbet som rettet især mod dem: alene at det udelukkende var stilet til den hjemmehørende befolkning måtte de opfatte som et angreb. I en situation, hvor landsregeringen og besættelsesmagten havde ligestillet flygtningene med de hjemmehørende, ville en gennemførelse af SSW-programpunkterne have betydet et alvorligt tilbageskridt for dem.

I de uger, hvor opråbet blev hængt op ud over hele Sydslesvig, kom det derfor også til flere stærke reaktioner fra flygtningeside. Det værste eksempel er vist en plakat, der blev opklæbet i Brebøl, hvori "Deutsche Männer und Frauen" opfordredes til at boykotte kroen, der ejedes af SSF-aktivisten Ludwig Krüger. Flygtningene opfordres ret drastisk til at hænge "landsforræderen" Krüger.¹⁵⁷ I Süderstapel havde SSF-formanden Degner uddelt SSW-opråbet, der blev hængt op i flere butikker. Nogle butiksejere blev straks af flygtninge i byen opfordret til at fjerne opråbet og truet med boykot. En af butiksejerne nægtede at angive, hvilken flygtning der havde tvunget ham til at fjerne opråbet, idet han frygtede yderligere repressalier fra flygtningenes side.¹⁵⁸

Valgkampens front mod det angiveligt truende "flygtningestyre" og fremmedgørelse fremgår af mange eksempler: I sin årsmødetale i 1948 knyttede Andreas Paysen, forhenværende socialdemokrat fra Slesvig, flygtningeproblemet sammen med SSWs krav om et land Südschleswig: "Die Kieler Sachverständigen haben versucht, uns zu beweisen, dass eine Abtrennung Südschleswigs von Holstein den wirtschaftlichen Untergang Südschleswigs bedeute. Wir wissen es jedoch bereits seit langer Zeit – und viele deutschgesinnte Südschleswiger sind ebenfalls schon zu dieser Erkenntnis gekommen – dass Südschleswig mit tödlicher Sicherheit zugrunde geht – wirtschaftlich, sozial, kulturell und letzten Endes auch politisch – wenn wir ein ungeteiltes Schleswig-Holstein und damit die erdrückende Zahl der Flüchtlinge behalten."¹⁵⁹ Da den af SSW udsendte taler i oktober 1948 i Dänishenagen i en forsamling, hvor mange flygtninge var til stede, ikke kunne begejstre tilhørerne tilstrækkeligt med sin udlægning af flygtningeprogrammet, kom en af de lokale til undsætning: "Es wäre eine Blamage für unsere Bewegung geworden, wenn Landsmann Haut nicht sofort eingesprungen wäre und mit den Flüchtlingen

Tysk håndlavet plakat fra 1948, rettet mod SSW. Valgkampen i 1948 var præget af til dels voldsomme sammenstød mellem SSWs tilhængere og tyskerne. Denne plakat blev klebet op i Brebel/Brebøl på vinduet hos den lokale SSF-formand, kromand Ludwig Krüger. Plakaten hentyder til SSWs opråd (gengivet side 229) og opfordrede flygtningene til at hænge "forræderen". ADCB P 201-9.

abgerechnet hätte."¹⁶⁰ Antagelig var det ikke det danske, der var afgørende for talerne, men protest mod flygtningene. Strategien var at overbevise vælgerne om, at flygtningene ville overtage magten i Sydslesvig: "Flygtningene med deres store Fødselsoverskud staar i Dag i Begreb med at fravryste vor Hjemstavn dets Særpræg, ligesom alle Kommune- og Byråd beherskes af dem. Disse Folk er ingen Repræsentanter for vor Hjemstavn, og vi maa alle hjælpe til, at der ved de kommende Valg kun vælges ægte Sydslesvigere, der mener det alvorligt med deres Hjemstavn", udtalte Hans Harloff fra SPF ved et valgmode i Satrup i 1948.¹⁶¹ Under et valgmode i Slesvig skal taleren ifølge et tysk vidne blandt andet have udtalt: "Wir fordern die Ausweisung der Fremdlinge und Eindringlinge, wir fordern die

Großmächte auf, uns endlich den richtigen Arzt zu geben, damit man uns von dieser Krankheit befreit, um dann, wenn wir unter uns sind, endlich gesunden zu können.”¹⁶²

Denne form for valgkamp fremkaldte tilsvarende reaktioner. Et tysk flyveblad fra Tønning opfordrede til boykot af 32 navngivne, angiveligt dansksindede forretninger:¹⁶³

“Flüchtlinge! Vaterlands- und Volksverräter sind am Werk! Es geht um unser nacktes Leben!

Die vaterlandslosen Gesellen des Südschleswigschen Wählerverbandes wollen Schleswig zu einem selbstständigen Staat machen, um dann die Abtretung an Dänemark durchzuführen. Sie wollen Euch Flüchtlinge ins graue Elend jagen, da Ihr die ‘Rasse’ vermanscht. Man spricht in ihren Versammlungen davon, daß Ihr dreckig und verlaust seid und Ihr hättet das Parteibuch verloren, aber Eure Sparkassenbücher mitgebracht.

Der Saboteur Beckmann, der im Kriege in der dänischen Widerstandsbewegung war und der als Stadtdirektor in Husum die Flüchtlingsfrage dadurch lösen wollte, dass er die eine Hälfte in die Ostsee und eine andere Hälfte in die Nordsee jagen wollte, will Euch nach dem 24. Oktober regieren. Der nackte Egoismus hat die von diesem Landesverräter aufgehetzten Menschen ergriffen. Ehemalige Stahlhelmer, Nationalsozialisten, Sozialdemokraten und Kommunisten haben sich zusammenschlossen, um Euch den Garaus zu machen.”

Derudover er de danske kilder fulde af beretninger om tyske overgreb under valgkampen. Modstandere og “ballade-magere” ved de danske valgmoder synes overvejende at have været flygtninge, i hvert fald hvis vi skal tro på de danske beretninger. Når SSWs brug af flygtningespørgsmålet tages i betragtning, virker dette ikke overraskende. Men også grænsekampen og de vanskelige levevilkår medførte heftige debatter, og tolerancen angående politiske eller endda nationale holdninger var ikke lige stor i alle dele af befolkningen. I perioden før kommunalvalget i 1948 – det første valg, de dansksindede deltog i med et eget parti – rapporterede SSW bl.a. følgende overgreb til de allieredes kontrollkommission for Slesvig-Holsten:¹⁶⁴

– ved stiftelse af en SSW-afdeling i Garding havde flere flygtninge forsamlet sig uden for lokalet. Der blev kastet sten gennem ruderne, dog uden at taleren, Waldemar Reeder, kom til skade. Et dæk på Reederes bil var blevet skåret over

– i Oldenswort på Ejdersted fordeltes der flyveblade, der opfordrede til boykot af dansksindede foreninger

– den 19. oktober var en forsamling i Sehested blevet sprængt af flygtninge. Først havde de hældt salmiak ud i lokalet, så var en flygt-

Südschleswiger!

Ein entscheidender Augenblick für unsere Heimat ist gekommen.

Die Gemeinde- und Kreistagswahlen am 24. Oktober 1948 können für unsere Heimat schicksalsentscheidend sein.

Sie stellen jeden Einheimischen vor folgende unabdingbare Fragen:

1.

Willst du freie demokratische Selbstverwaltung in einem eigenen Land Südschleswig?

2.

Willst du deine Heimat befreien vor der tödlichen Gefahr des volklichen und wirtschaftlichen Unterganges, die ihr durch die unverantwortliche Flüchtlingsbelastung droht?

3.

Willst du, daß dir dein natürliches Selbstbestimmungsrecht in dem zukünftigen Land gesichert wird?

4.

Willst du für dich und deine Kinder eine lebenswerte, friedliche Zukunft in einem freien Land, frei von der Vormundschaft des verpreußten Holsteins?

Dann wähle

SSW

Dette flyveblad til kommunalvalget i 1948 fremhæver valgets betydning. Kun ved at stemme på SSW kan hjemstaven befries fra den dødelige fare, flygtingene udgør. ADCB I 61, 87.41-4.

ning sprunget op på bænken og havde råbt "Schliesst die Tür, schlagt sie tot, ruiniert die Wagen". Flere dansksindede blev slået med køller, ordstyreren fik flere tænder slået ud

– i Husum by blev der på trods af et indgået plakatsbybud opsat blå-hvid-røde plakater på de danske erhvervsdrivendes ejendomme, og på dansksindede forretninger blev der klistret "Hier SSW-Geschäft"-markater. Flensborg Avis kommenterede: "Hos den hjemmehørende Befolkning vækker denne Adfærd Minder om Nazisternes Brændemærkning af jødiske Forretninger i sin Tid."¹⁶⁵ På den måde antydede avisen, at aktørerne var flygtninge, mens alle hjemmehørende modsatte sig sådanne metoder. Hermed blev der givet udtryk for den holdning, at hele den hjemmehørende befolkning i modsætning til flygtningene havde været anti-nazister. Dette var selvfølgelig det rene skønmaleri.

På trods af den nationale tilspidsning, der fremkaldte disse overgreb, fortsatte SSW dog med at skele til de tysk-borgerlige. I Lindau i Slesvig kreds fik de dansksindede inden kommunalvalget i 1948 et tilbud fra tysk side om at gå med til en fællesliste af de hjemmehørende mod flygtningenes kandidater. Fra tysk side var man angivelig villig til at give to af de seks listeadsler til SSF-medlemmer. Den lokale SSF-formand Th. Clausen syntes godt om ideen.¹⁶⁶ Til sidst blev der i kommunen kun opstillet to modsatte lister, en med syv uafhængige flygtningekandidater og en med syv uafhængige hjemmehørende kandidater. Af de sidste var der imidlertid ingen, der repræsenterede SSW. De hjemmehørende havde lovet SSW, at de så ville vælge en eller to SSW-kandidater fra reservelisten til rådet.¹⁶⁷ Om dette faktisk skete, er tvivlsomt. Det officielle valgresultat nævner nemlig intet SSW-mandat i Lindau.¹⁶⁸

Også i Büdelsdorf ved Rendsborg kom det i 1948 til et samarbejde mellem SSW og CDU. Her havde SPD efter valget vundet 8 mandater, mens CDU havde 5 og SSW 4. SPD-gruppen bestod "så godt som udelukkende" af flygtninge. Derfor enedes SSW og CDU om at samarbejde, "da de repræsenterede de hjemmehørende".¹⁶⁹ De valgte så i fællesskab en CDU'er til borgmester og en SSW'er til viceborgmester. Socialdemokraterne udtrykte straks deres mistillid til borgmesteren,¹⁷⁰ og de lokale CDU'ere fik en påtale af partiets landsformand Carl Schröter for at have valgt en "landsforræder" til stedfortrædende borgmester.¹⁷¹ Samarbejdet fortsatte i en fælles borgerliste efter valget i 1951, men derefter synes SSW ikke at have været repræsenteret.

An alle Wähler der Gemeinde Ostenfeld!

Am Sonntag, dem 24. Oktober 1948 finden die Wahlen zur Gemeinde- und Kreisvertretung statt. Es ist Pflicht eines jeden Deutschen, zur Wahlurne zu gehen, um mit dem Stimmzettel deutsches Land zu verteidigen.

Vor allen Dingen ist es aber Pflicht eines jeden Flüchtlings und jeden Heimatvertriebenen, seine Stimme den Männern zu geben, die für gerechte Behandlung der Flüchtlinge bisher eingetreten sind und dieses auch weiter tun werden, wenn sie stark in das neue Gemeinde- und Kreistagsparlament einziehen.

Unsere Kandidaten

für die Gemeindewahl in Ostenfeld sind:

Bezirk I (Osten) Gastwirtschaft Harmsen

1. Georg Bondzio
2. Otto Knehn
3. Gustav Menzel

Für den Bezirk II (Westen) Gastwirtschaft Tietje

1. Bernhard Koppruch
2. Karl Schwark
3. Paul Wilke

Für die Kreistagswahl:

Heinrich Matthiesen, Winnert

Diesen Männern gebt Eure Stimme!

Am Donnerstag, dem 21. 10. 1948, 20 Uhr, in der Gastwirtschaft Tietje

Öffentliche Wählerversammlung der SPD

Es sprechen: **Gustav Heß**, Vorsitzender des Kreisflüchtlings-Ausschusses
Otto Knehn, Gemeinderatsmitglied von Ostenfeld

Ostenfelder, besonders Flüchtlinge, kommt und holt Euch Aufklärung über die Wahl

Sozialdemokratische Partei Deutschlands
Ortsverein Ostenfeld

J.G.Jebens Nachf., DE 58, Husum KLC 2355 800 10. 48 Gedruckt für SPD, Ostenfeld

Socialdemokratisk flyveblad fra kommunevalget 1948 i Ostenfeld ved Husum. Der lægges låg over konflikten hjemmehørende-flygtninge ved at fremhæve, at valget har national betydning: det gjaldt om at forsvare tysk land. Flygtningene opfordres til at stemme på SPD, som hidtil havde arbejdet for at sikre dem en retferdig behandling. ADCB I 35-79.

Det var imidlertid ikke på forhånd entydigt, hvordan de lokale SSF/SSW-politikere skulle optræde i tilfælde af et tysk tilbud om politisk samarbejde imod flygtningene. I Norgaardholz, Flensborg kreds, havde CDU i 1948 henvendt sig til de lokale SSWere om at danne en fællesliste af hjemmehørende mod flygtningene. Flygtningene udgjorde nemlig flertallet af kommunens vælgere og ville danne en flygtningeliste til valget. Johannes Schockert, SSW-tillidsmand fra Norgaardholz, var imidlertid tøvende: han mente, at SSW ville kunne forøge stemmetallet i kommunen og burde derfor opstille med en egen liste.¹⁷² Den fremtrædende SSW-politiker Hermann Clausen var enig: nu hvor SSW var anerkendt som parti var det nødvendigt at samle alle hjemmehørende i SSW. "Ich bin überzeugt, daß die CDU zusammenschmelzen wird wie Butter in der Sonne."¹⁷³ Også i Drage i den sydlige del af Slesvig kreds var der kommet et tilbud fra CDU om at danne en fællesliste af hjemmehørende for at forhindre flygtningenes "magtovertagelse". Her vurderede de lokale danske politikere ligeledes, at sådan en alliance ville have været problematisk. Ved et fælles valgmode for at oplyse alle hjemmehørende var CDU's taler en meget anti-dansk indstillet CDU'er, Franz Grell, der også var flygtning. Han "hat die SSW sehr breit getreten", så SSW blev den entydige taber, og SSW valgte derfor alligevel at opstille for sig selv.¹⁷⁴

De danske ville have været den svage part i disse påtænkte koalitioner af hjemmehørende. Det gjaldt både hvad angik antallet af mandater og hvad angik den politiske gennemslagskraft. Det blev CDU, for hvem det lykkedes at føre de hjemmehørende sammen. At landdistrikternes elite for en tid skelede til det danske i årene 1945-1946 var kun naturligt: i disse første måneder efter kapitulationen var en grænseflytning jo ikke helt usandsynlig, især når begivenhederne blev set i et historisk perspektiv. Da Danmarks forventede indsats for at få Sydslesvig tilbage udeblev og briterne samtidig signaliserede genopbyggelsen af en ny tysk stat, var det en anden sag: nu kunne der ikke længere spores danske tilbøjeligheder i landsbysamfundets eliter.

SSW-ønsket om at fokusere på modsætningen hjemmehørende-flygtninge virkede i det hele taget ikke overbevisende i den tyske lejr. Selvom der i nogle kommuner havde været forsøg på at danne fælleslister af alle hjemmehørende mod flygtningene var det tyske valgforbund mod SSW, der i sidste ende blev det almindelige. Meget tyder på, at det ikke var flygtninge, som det blev hævdet fra dansk side, men derimod hjemmehørende, der var de ledende kræfter i disse tyske

Denne valgplakat fra kommunevalget i 1948 hentyder til den planlagte jordreform. SSW prøvede at markedsføre partiet som forsvarer for de hjemmehørende landmænds interesser. I praksis havde CDU imidlertid overtaget denne rolle. Jordreformen var faktisk allerede kuldsejlet i efteråret 1948 takket de tysk-borgerliges politik. ADCB I 20-156.

lister. I Kappel krævede flygtninge mere indflydelse end der tilkom dem efter de tyske hjemmehørendes opfattelse. Konsekvensen var at det her ikke lykkedes at få flygtningene med i den tyske valgalliance mellem SPD og CDU, fordi CDU kun ville indrømme flygtningene fire sikre mandater i stedet for de seks, flygtningene mente at kunne kræve på grund af deres antal i befolkningen. I et flyveblad forklarede CDU, at partiet var nødt til at afvise flygtningenes krav “vor ihrem deutschen Gewissen”. De hjemmehørende havde nemlig et historisk krav på dominans i byrådet:¹⁷⁵ *“Die Einheimischen sind im Lande geboren oder seit langem ansässig. Sie haben ihre Heimat, ihre Häuser, ihre Unternehmungen und ihre Höfe von ihren Eltern und Voreltern übernommen und die Pflicht, die Eigenart des Landes und seines Volkes zu pflegen und zu bewahren. Das ist [...] eine heilige Verpflichtung, und diese Verpflichtung können nur **sie** erfüllen. Denn nur **sie** kennen Land und Leute, ihre Natur, ihr Wesen, ihre Sitten und Bräuche, ihre Denkungsart und Bedürfnisse, endlich auch ihre plattdeutsche Mundart.”*

Et sådant standpunkt adskilte sig ikke fra SSWs samtidige hjem-

stavnsretorik, og SSW i Kappel konstaterede også ganske rigtigt, at flyvebladet “ebensogut vom SSW hätte abgefaßt sein können.”¹⁷⁶ Valgets resultat (27,8% SPD, 27,8% CDU, 30,0% uafhængige kandidater, 14,3% SSW) viste bagefter tydeligt, at det var CDUs og ikke SSWs hjemstavnsretorik, der samlede de hjemmehørende vælgere.

Et andet godt eksempel på, at SSWs strategi at samle de hjemmehørende mod flygtningene var ønsketænkning, viser Hans Ronald Jørgensens entusiastiske beretning om et forsøg på at sikre de hjemmehørende flertal i Hohn kommune i Rendsborg kreds. Her stod 800 stemmeberettigede hjemmehørende over for godt 1.500 flygtninge. I august 1948 havde SSW indkaldt alle hjemmehørende til et møde. Her mødte ca. 80, deriblandt hele kommunerådet, og man blev enig om at foreslå fredsvalg. Hvis flygtningene ikke gik med til dette, skulle der for alle hjemmehørende opstilles en SSW-liste på 14, hvoraf 7 var SSF-medlemmer, mens de andre stod udenfor.¹⁷⁷ Dette viste sig dog at være ren ønsketænkning. Da det kom til stykket blev der nemlig opstillet både en SPD- og en CDU-liste, og det endte med at SSW kun fik ét mandat i det nye kommuneråd. Omkring en tredjedel af de hjemmehørende havde stemt på SSW: SSW fik 448 stemmer, da hver vælger havde to stemmer, lå SSWs vælgertal et sted mellem 224 og 448. Til kreds dagen, hvor vælgerne kun havde én stemme, blev der samme sted afgivet 368 SSW-stemmer, 46 flere end til landdagsvalget i 1947.¹⁷⁸

Valgresultatet

Valgets resultat viste, at det af SSW tegnede skræmmebillede af det kommende “flygtningestyre” var uden effekt. Der var en dansk tilbagegang fra de 99.500 SSF-stemmer ved landdagsvalget i 1947 til 92.130. Selvom dette stadigvæk betød, at et omend knapt flertal af de hjemmehørende sydslesvigere havde stemt på SSW, var skuffelsen over resultatet tydelig i Flensborg Avis’ analyse. Skylden blev lagt på flygtningene. Avisen gav sin analyse undertitlen “Flygtninge-Masserne trænger Hjemstavns Folk ud af de kommunale Råd”.¹⁷⁹ Valget havde ifølge avisen været præget af aggressive tyske valgkampmetoder: “Vi oplevede ikke alene, at tyske Partier, der ellers bekæmper hinanden efter alle Kunstens Regler, sluttede sig sammen for at skræmme de hjemstavnstro Sydslesvigere, man ynder at kalde for ‘Nydanskere’ [...]; de søgte Valgforbund med Flygtninge-Organisationerne og piskede de fremmede Masser op til Kamp imod vor Hjemstavns Folk.” Så fulgte eksempler på vold og hærværk mod

danske valgmoder. “Man vidste paa Forhaand, at det ville blive *de fremmede Flygtninge*, der hvad *Mandaterne* angaar, i høj Grad *vilde komme til at bestemme Udfaldet af dette Valg*. Mon de tyske Partier vil føle sig stolte af det?” Artiklen nævnte Flensborg, hvor der i 1946 var 11.000 flygtninge med stemmeret i forhold til de 24.000 i 1948. “Dertil kom, at de fremmede denne gang var langt stærkere organiseret end i 1946, at de tillige havde faaet betydelig mere stedlig Tilknytning og var piskede op af den voldsomme tyske Agitation [...]. Og der meldes, at man ligefrem har kørt Flygtningene til Valglokalerne.” Den skuffede, bitre kommentar viser tydeligt, at de dansksindedes strategi var slået fejl, mens det tværtimod lykkedes de tyske partier at overtone konflikterne mellem hjemmehørende og flygtninge gennem en national mobilisering imod den “danske fare”. Valgresultatet viste også, at det heller ikke i 1948 kom til det frygtede flygtningestyre: En fintælling af de 2.391 valgte uafhængige kommunerådsmedlemmer i hele Slesvig-Holsten viste, at to-tredjedele af dem var hjemmehørende.¹⁸⁰

En lille episode fra Sønderløgum i Sydtønder kreds anskueliggør derudover, at ingen af parterne var særlig konsekvente i praksis, det gælder både SSWs anti-flygtningepolitik og de tyske frontdannelser mellem hjemmehørende og flygtninge imod den “danske fare”. Efter valget i 1948 blev der med SSWs stemmer valgt en flygtning som SPD-borgmester i Sønderløgum. Dette inspirerede Flensburger Tageblatt til en polemik, hvori avisen viste, at man reelt ikke var interesseret i at give flygtningene væsentlig medindflydelse i det politiske styre, og som sluttede med en direkte opfordring til denne flygtninge-borgmester af danskernes nåde om at træde tilbage:¹⁸¹

“Aus zahlreichen Äußerungen des SSW ist bekannt, daß er die Flüchtlinge am liebsten aus dem Lande jagen würde. Und eine gewisse Kopenhagener Presse über-schlägt sich geradezu in Ergüssen, in denen sie nachzuweisen sucht, wie der SSW sich überall ganz uneigennützig in den Dienst der einheimischen Bevölkerung stellt und einheimischen Kandidaten bei den Wahlen in den kommunalen Körperschaften zum Siege verhilft. Da kommt nun aus Süderlügum die interessante Nachricht, daß dort der SSW gemeinsam mit der SPD einen Flüchtling zum Bürgermeister gewählt hat. Man kann schon sagen, es wird immer bunter bei uns. Immerhin sind wir gespannt, was die Gesamtführung des SSW und was die Kopenhagener Presse chauvinistischer Färbung zu dieser Wahl zu sagen haben wird. Wie man auf deutscher Seite zum Flüchtlingsproblem steht, ist bekannt. Einheimische wie Flüchtlinge sind sich darüber einig, daß den Flüchtlingen die notwendige Vertretung ihrer Interessen durch entsprechende Mandate in den kommunalen Körperschaften unbedingt zukommt. Aber man ist sich auch darüber einig, daß die Führung kom-

munaler Geschäfte, sei es im Kreis oder Dorf, in der Hand der Einheimischen bleiben muß. Dem neugewählten Bürgermeister in Süderlügum kann man nur raten, sich zu überlegen, ob er nicht besser daran tut, auf sein Amt zu verzichten.“

I Ejdersted kreds dag var det omvendt. Her var SPD i 1948 blevet største gruppe og krævede derfor landrådsposten. CDU fik dog landråd Grage genvalgt med hjælp af to SSW-stemmer. SPD-ordføreren Dölz' kommentar: "Es ist noch bedauerlicher, daß sich diejenige Partei, die den gemeinsamen Kampf mit uns geführt hat für das Deutschtum, jetzt den Landrat hat wählen lassen mit zwei Stimmen des SSW. Damit ist dem Deutschtum ein Schlag versetzt."¹⁸¹ Dölz selv havde imidlertid gennemgået den samme udvikling som så mange andre tyske sydslesvigere. Han figurerede nemlig blandt de personer, der undertegnede den socialdemokratiske petition fra juli 1945, der anmodede om indlemmelse i Danmark!

Efter valget i 1948 blev SSW i Harreslev af det tyske flertal udelukket fra alle politisk valgte lederposter i forvaltningen, selvom partiet havde vundet seks af de 14 kommunerådsmandater og dermed udgjorde den største gruppe i byrådet (CDU og SPD havde hver fået fire mandater). Dette var imod kommunal skik, hvor alle grupper i byrådet normalt blev tilgodeset. Viceborgmester Beier fra CDU begrundede det med, at valget havde vist, at Harreslev var tysk, og derfor burde også alle poster besættes med tyskere.¹⁸³ Men da 75% af den hjemmehørende befolkning havde stemt dansk mødte denne holdning forståelig forargelse hos SSW. Igen blev skylden lagt på flygtningene. I de næste tre år kom der mange nedladende beretninger om Harreslevs "flygtninge-kommuneråd" i de danske aviser. Især Flensborg Avis' kommentar til den tyske gruppes beslutning om at ansætte en lønnet borgmester var syrlig: "Da Flygtningene jo som Regel ikke hører til Skatteydernes Kreds, har Afgørelsen om den 10.000 Marks-Borgmester jo ikke nogen videre Betydning for dem personlig."¹⁸⁴

Hermann Clausens optimistiske forhåbning, at CDU ville smelte som smør i solen blev altså ikke indfriet, tværtimod. Valget i 1948 viste, at det ikke var lykkedes at samle de toneangivende hjemmehørende i landsbysamfundene bag SSW. Det var stadigvæk den gamle elite, der styrede landsbysamfundene, og den fandt et nyt politisk hjemsted i det borgerlige samlingsparti CDU. Denne elite var selvfølgelig ikke interesseret i "flygtningestyre"; men valgene i 1946 og 1948 gav så godt som aldrig flygtningene væsentlig indflydelse på kommunestyret. SSWs skrækkampagner imod det truende flygtningestyre var over-drevne.

Det nye parti SSW havde derudover mistet en del sympati hos besættelsesmagten, der stod uforstående overfor det danske partis valgkamp rettet mod flygtningene. SSF-generalsekretær Frants Thygesen beskrev i oktober 1948 en samtale han havde i Kiel med M. McIntosh,¹⁸⁵ en højtstående embedsmand hos Regional Governmental Officer for Slesvig-Holsten. Ifølge denne iagttagelse bar SSW selv en del af skylden for de mange tyske overgreb og de ufine metoder brugt i den tyske valgkamp. Briten nævnte, at kontrollkommissionens oprindelige positive holdning til SSW var kølnet af. Det var især SSWs uklare holdning til Sydslesvigs indlemmelse i Danmark, der vakte modvilje. Desuden var det en stor fejl at udelukke flygtningene fra SSWs møder. I stedet for skulle SSW have henvendt sig til flygtningene for at imødegå den tyske propaganda. Briten vurderede, at en mere afbalanceret kampagne fra SSWs side ville have gjort det vanskeligere for de tyske partier, at "piske Lidenskabene saa højt op hos Flygtningene". SSW kunne have opfordret flygtningene til valgboycot i stedet for at lade sig bruge som stemmekvæg af de tyske partier. Sammen med de besindige blandt flygtningene ville det have været muligt at frigøre Sydslesvig fra Holsten og at hjælpe flygtningene bort. Hvis SSW ville samle et flertal i Sydslesvig, skulle det ikke på forhånd gøre sig til et mindretal med denne politik rettet mod flygtningene."¹⁸⁶

Flygtningepolitikken i kredsene

De forrige afsnit har vist, at SSF og SSW ikke fik nogen væsentlig indflydelse på landdagens behandling af flygtningeproblemet. SSWs bidrag blev ikke til mere end nytteløs protest mod den integrationspolitik, de tyske partier førte igennem. Herefter vil vi vende blikket mod SSWs indsats i flygtningepolitikken på kommune- og kreds-niveau. Spørgsmålet er her, hvorvidt SSW faktisk arbejdede for at gennemføre det, partiet havde lovet vælgerne, altså hvor vidt SSWs kommuneråds- og kredsmedlemmer virkelig førte en politik for de hjemmehørende og imod flygtningene. Analysen af SSWs arbejde i kommuner og kredse vanskeliggøres imidlertid af kildesituationen, idet udførlige protokoller over kommunerådernes og kredsmedlemmernes debatter kun er overleveret i få tilfælde. Hyppigt er det kun beslutningsprotokoller, der er bevaret, og de oplyser ikke om beslutningsprocessen og de afgørende deltagere i debatten. Dertil kommer at kommunerne og kredsene kun i ringe grad kunne føre flygtningepolitik i egentlig forstand. De var nødt til at rette sig efter lovgivningen fra militærregeringen og landdagen i Kiel. De folkevalgtes muligheder for

indflydelse var dermed kun begrænset.

Det er også et problem, at vi ikke har sikre tal for styrkeforholdet mellem danske og tyske i de kommunale råd i den mest interessante periode, årene 1945-1948. Det er ikke muligt at fælde klare udsagn om de efter kapitulationen udnævnte kommunale politikeres nationale holdning bortset fra Flensborg, Slesvig og Husum, og de nationalpolitiske forhold i kommunerne blev heller ikke opklaret entydigt efter det første kommunalvalg i 1946: der eksisterer intet officielt valgresultat over valget i 1946, der klart viser det faktiske antal af danske rådsmedlemmer i kommunerådene. De danske kandidater opstillede som uafhængige og blev fra tysk side ofte betragtet under ét med andre uafhængige kandidater. Desuden var valgloven med dens sammenblanding af flertals- og forholdstalsvalg ofte til ulempe for SSF, således at mandattallet i rådene kunne ligge langt under den faktiske stemmeandel. Bortset fra Ejdersted kreds i valgperioden 1946-1948 var SSF således ikke særlig stærkt repræsenteret i de sydslesvigske kredsdege, som følgende tabel viser:

SSF/SSW i kredsdege 1946-1955¹⁸⁷

Kreds	1946-1948		1948-1951		1951-1955	
	SSF-stemmer %	Antallet af mandater	SSW-stemmer %	Antallet af mandater	SSW-stemmer %	Antallet af mandater
Ekernførde	13,1	3 (7,1%)	14,1	5 (12,5%)	12,8	4 (10,3%)
Ejdersted	32,9	11 (30,6%)	27	5 (14,7%)	20,6	6 (17,1%)
Flensborg						
landkreds	23,2	4 (9,5%)	18,1	4 (10%)	17,3	4 (10,3%)
Husum	21,1	1 (3,1%)	22	5 (12,5%)	18,3	5 (12,8%)
Rendsborg	19,2 ¹	0	7,5	0	2,3	0
Slesvig	30,4	9 (21,4%)	23,4	7 (15,9%)	18,1	ukendt
Sydtønder	37	5 (11,9%)	24,8	7 (17,5%)	20,4	6 (15,4%)

¹ I den del af Rendsborg kreds, der ligger nord for Ejderen

For at måle SSFs indflydelse på kredsenes og kommunernes politik er det imidlertid mandattallet, der er afgørende. For kredsdegenes vedkommende må man formode, at flertalsforholdene ikke gav rum for en særlig SSF/SSW flygtningepolitik.

Kildesituationen er meget vanskelig, hvad angår kreds dagene i årene 1946-1950. For kredsen Husum og Sydtønder er kreds dagsprotokollerne for årene 1946-1950 slet ikke bevaret. Flensborg landkreds indførte beslutningsprotokoller i sommeren 1946,¹⁸⁸ der ikke dokumenterer kontroversielle debatter, der eventuelt har fundet sted. Det samme gælder stort set protokollerne for Slesvig kredsens kreds dag.¹⁸⁹ Her er det kun undtagelsesvis, at kontroversielle debatter i kreds dagen har sat sig spor i protokollerne. Ekernførde kredsens kreds dagsprotokoller er antagelig heller ikke fuldstændig bevaret, og de bevarede protokoller refererer ikke til kontroversielle debatter.¹⁹¹ Kun i Ejdersted kreds er overleveringen af kreds dagens arbejde tilfredsstillende.¹⁹⁰

På trods af at de danske kandidater var et lille mindretal i kreds dagene er der flere eksempler på konkrete forsøg på at udøve medindflydelse på flygtningepolitikken. De første udnævnte råd havde imidlertid ingen direkte kompetence til at føre flygtningepolitik. Flygtningeproblemet blev dog drøftet i rådene og kreds dagene, idet det var nærværende alle steder. I kreds dagen for Flensborg landkreds var de dansksindede sydslesvigere repræsenteret fra første færd. På kreds dagens første møde drejede alle drøftelser under "forskelligt" sig således om flygtningene. SSF ytrede sig ikke, men alle talere opfattede i øvrigt problemet som trykkende.¹⁹² De dansksindede kreds dagsmedlemmer optrådte imidlertid ikke altid med de mest konstruktive forslag, når der ledtes efter løsninger på konkrete problemer omkring flygtningespørgsmålet. Da der i kreds dagen for Flensborg amts juli-møde i 1946 klagedes over de høje priser på tørv, foreslog den dansksindede Victor greve Reventlow-Criminil således indirekte at tvangsudskrive flygtningene til at grave tørv for at sænke prisen. Da der ved samme møde fra flygtninge-repræsentanten Gajewski blev klaget over, at flygtninge-håndværkere ikke kunne få tilladelse til at åbne en håndværkerforretning, svarede Reventlow-Criminil, at dette begrundedes i de dårlige erfaringer, man havde haft med flygtninge-håndværkere. "Diese würden selbst von ihren Landsleuten abgelehnt, weil sie nur gegen Speck und Zigaretten arbeiten wollten."¹⁹³

I den udnævnte kreds dag for Ejdersted kreds fandtes der ikke "officielle" danske repræsentanter, men sikkert flere danskorienterede som Waldemar Reeder og Wilhelm Hönck. Der rådede en uvenlig stemning mod flygtningene, og den gjaldt ikke kun disse danskorienterede medlemmer af kreds dagen. Den danskvenlige landråd Wolff fik positive tilråb, da han forklarede kredsens politik, som gik ud

på at prioritere hjemmehørende ved besættelsen af ledige stillinger i forvaltningen. Det var imidlertid vanskeligt at finde tilstrækkelig mange afnazificerede personer, der var kvalificeret; det var grunden til, at der alligevel fandtes så mange flygtninge i kredsforvaltningen, indrømmede Wolff.¹⁹⁴ Efter at kredsagen allerede i januar “zum Siedlungsproblem” havde krævet, at jord ejet af fremmede (“auswärtige”) personer skulle overdrages til hjemmehørende, altså Ejdersted-boer, besluttede kredsagen i sommeren 1946 enstemmigt, at kredsene ikke ville melde sig ind i “Gesellschaft zur Förderung der inneren Kolonisation”.¹⁹⁵ Det var et tydeligt tegn på, at hele kredsagen modsatte sig bestræbelserne om at udstykke jord blandt andet til flygtningene.

Ved valget i 1946 vandt SSF 11 af de 36 mandater i kredsagen. Hverken Waldemar Reeder eller Wilhelm Hönck, der senere blev SSWs fremtrædende politikere i Ejdersted, blev imidlertid valgt. SSFs ordfører i flygtningespørgsmålet blev Albert Clasen. Clasen kom fra et socialdemokratisk hjem og valgte som de fleste hjemmehørende sydslesvigske socialdemokrater den danske side efter krigen. Hans udtalelser om flygtningene lå på det danske programs linie. Han beklagede det høje antal af flygtninge blandt kredsforvaltningens ansatte, og beskyldte ret tydeligt disse for at have været nazister: “Wollen wir diese 27 einmal auf Herz und Nieren prüfen und sie würden die Fragebogen erst einmal so ausfüllen wie die Hiesigen, vielleicht werden sie dann mit beiden Ohren schlackern.”¹⁹⁶ Desuden beskyldte han i november 1947 flygtningene for selv at være skyld i, at de f.eks. ikke ejede senge; de havde jo selv brændt dem om vinteren. Ved samme lejlighed appellerede den socialdemokratiske landråd Dölz til kredsagen om at gøre alt for, at modsætninger mellem hjemmehørende og flygtninge ikke blev endnu større. Tværtimod skulle de mildnes, for man var nu engang nødt til at bo sammen.¹⁹⁷ Rollefordelingen i kredsagen er tydelig: SPDerne stod på flygtningenes side. CDU-medlemmerne tav. Det blev overladt til det danske medlem at tale de hjemmehørendes sag, og han skuffede ikke.

Om Slesvig og Ekernförde kreds kan der af ovennævnte grunde ikke tegnes et billede af de danske kredsgrupperes flygtningepolitiske engagement. For den lille danske kredsgruppe i Ekernförde kreds må det dog skønnes, at den ikke har været særlig aktiv i at føre en flygtningepolitik i opposition mod den fremherskende retning. Det er således påfaldende, at protokollerne ikke nævner protest fra den danske kredsgruppe under et højtideligt kredsagemøde den 18. marts 1948 i anledning af 100-årsdagen for den slesvig-holsten-

ske “revolution”, hvor der vedtoges en retorisk skarp resolution rettet mod de “fremmede magter”, hvis forkerte politik havde nedkæmpet slesvig-holstenernes demokratiske frihedskamp for 100 år siden, og hvis forkerte politik nu havde ført til at tyskerne sultede.¹⁹⁸ Der kom heller ikke protest da kreds dagen 1. september 1948 for første gang højste det slesvig-holstenske “oprørsflag” for at markere landsdelens tilhørsforhold til Tyskland, og da kreds dagen den 30. marts 1949 vedtog en protestresolution mod de foretagne grænsekorrekturer ved den tysk-hollandske grænse. Her stemte SSWerne faktisk sammen med tyskerne.¹⁹⁹ Når de danske medlemmer kunne samtykke i sådanne vedtagelser har de nok også fulgt trop i flytningesager.

Kommunerne

For kommunernes vedkommende var forholdene anderledes. I 1946 havde SSF således vundet flertallet af byrådsmandaterne bl.a. i Flensborg, Slesvig, Frederiksstad, Glücksborg og Arnæs. I landkommunerne var den danske repræsentation imidlertid vidt forskellig fra sted til sted. Der var dansk flertal i mindst 16 byer og landkommuner, således i Harreslev og Sønder Brarup.²⁰⁰ Efter valget i 1948 kan vi tegne et mere nøjagtigt billede af styrkeforholdet. Det danske stemmetal var ved dette valg gået tilbage fra 99.500 ved landdagsvalget i 1947 til 92.130, men det var gået frem i forhold til 1946 hvad angik det absolutte stemmetal. Det gjaldt dog ikke procentandelen af danske stemmer, fordi antallet af vælgere var steget. SSWs stemmeandel i Sydslesvig lå på 26,17%, det var lige omtrent halvdelen af de hjemmehørendes stemmer. Når man betragter stemmernes fordeling, får man et mere nuanceret resultat:²⁰¹

SSW stod altså stærkest i byerne og købstæderne, men havde dog

Kommunernes indbyggertal	SSWs gennemsnitlige stemmeprocent ved kreds dagsvalget
under 1.000	17,2
1.000-2.000	17,1
2.000-5.000	18
5.000-10.000	27,9
10.000-25.000	29,7
25.000-50.000	36,5
over 50.000	49

en rimelig stemmeprocent i landkommunerne. Denne fordeling er allerede et fingerpeg om, at strategien at fremføre SSW som hjemstavnsparti var slået fejl: hjemstavnspartier plejer at stå stærkest på landet, hvor befolkningen er mere rodfæstet og hjemstavnsidentiten derfor stærkere end i byerne.²⁰² Også ved valget i 1948 gjaldt et “blandet” valgsystem af flertals- og forholdstalsvalg. 60% af kandidaterne til kredsdagene og kommunerådene blev valgt via det personlige stemmetal, 40% over partilister. Dette begunstigede de store tyske partier, især hvis de sluttede sig sammen til valgblokke eller lignende. SSWs faktiske styrke målt i mandater svarede derfor de færreste steder til stemmeandelen.

Når valgresultaterne ved de tre første kommunalvalg regnes om til mandater, får man et i de danske øjne skuffende billede:²⁰³

Tabellen viser, at SSF/SSW ikke engang opnåede repræsentation i

Kreds	Antal kommuner	Med SSF/SSW-repræsentanter		
		1946-1948	1948-1951	1951-1955
Ekernførde	56	7 (12,5%)	13 (23,2%)	7 (12,5%)
Ejdersted	24	12 (50%)	19 (79,2%)	8 (33,3%)
Flensborg-landkreds	132	41 (31,1%)	46 (34,8%)	28 (21,2%)
Husum	77	24 (31,2%)	22 (28,6%)	4 (5,2%)
Rendsborg N	17	4 (23,5%)	8 (47,1%)	3 (17,6%)
Slesvig	102	43 (42,2%)	45 (44,1%)	33 (32,4%)
Sydtønder	83	46 (55,4%)	46 (55,4%)	25 (30,1%)
Flensborg by	1	1	1	1
i alt	492	178 (36,2%)	200 (40,7%)	109 (22,2%)

halvdelen af Sydslesvigs kommuneråd. I hele Sydslesvig blev SSW i 1948 kun repræsenteret i 200 af de 492 by- og kommuneråd, en andel på 40,7%. Heri er indbefattet de kommuner, hvor der var fredsvalg, det vil sige, hvor partierne før valget enedes om kun at opstille så mange kandidater, som der var kommunerådsmedlemmer. Kun i Ejdersted og Sydtønder kredse opnåede SSW i 1948 repræsentation i flere end halvdelen af kredsens kommuneråd (79,2% hhv. 55,4%). Udenfor købstæderne nåede SSF/SSW kun i få kommuner at få mere end en enkelt kandidat valgt, hvis overhovedet. Hovedparten af de hjemmehørendes stemmer i landkommunerne gik antagelig til CDU.

Kreds	Antal kommuner	Kommuner med flere end 1 SSW-rådsmedlem		
		1946-1948	1948-1951	1951-1955
Ekernførde	56	3 (5,4%)	1 (1,8%)	2 (3,6%)
Ejdersted	24	10 (41,7%)	10 (41,7%)	6 (25%)
Flensborg-landkreds	132	26 (19,7%)	12 (9,1%)	10 (7,6%)
Husum	77	20 (26%)	8 (10,4%)	3 (3,9%)
Rendsborg N	17	2 (11,8%)	5 (29,4%)	2 (11,8%)
Slesvig	102	26 (25,5%)	23 (22,5%)	12 (11,8%)
Sydtønder	83	31 (37,3%)	33 (39,8%)	17 (20,5%)
Flensborg by	1	1	1	1
i alt	492	119 (24,2%)	93 (18,9%)	63 (12,8%)

Når købstæder og flækker (Arnæs, Bredsted, Büdelsdorf, Ekernførde, Frederiksstad, Husum, Kappel, Læk, Nibøl, Rendsborg, Slesvig, Tønning, Vesterland, Vyk/Før) og Flensborgs umiddelbare omegnskommuner (Glücksborg, Hanved, Harreslev, Tarup, Veding) regnes fra, fik SSW i 1948 kun i 73 sydslesvigske kommuner valgt mere end én kandidat (14,8% af alle sydslesvigske landkommuner).

Endnu værre bliver billedet, når man leder efter kommuner, hvor de dansksindede stillede en væsentlig gruppe i kommunerådet. I den følgende tabel gives en oversigt over de kommuner, hvor SSW-gruppen udgør mindst 30% af kommunerådsmandaterne (tallene for 1946 kan ikke beregnes):

Kreds	Antal kommuner	Kommuner, hvor SSWs andel af kommunerådsmandater > 30%	
		1948-1951	1951-1955
Ekernførde	56	0	0
Ejdersted	24	2 (8,3%)	2 (8,3%)
Flensborg-landkreds	132	5 (3,8%)	1 (0,8%)
Husum	77	0	0
Rendsborg N	17	1 (5,9%)	0
Slesvig	102	4 (3,9%)	0
Sydtønder	83	17 (20,5%)	4 (4,8%)
Flensborg by	1	1	1
i alt	492	29 (6,1%)	8 (1,7%)

Tabellen viser tydeligt, at det antal kommuner, hvor SSW stod så stærkt, at vælgerne kunne forvente en betydelig medindflydelse på kommunens politik, kun var begrænset. SSWs kommunale styrke målt i antallet af kommunale mandater gik i 1948 tilbage i Husum kreds og Flensborg landkreds, mens den nogenlunde blev fastholdt i de andre kredse. Ved valget i 1951 faldt den dog drastisk over hele Sydslesvig: i 1951 var der kun 8 kommuner, hvor SSW havde flere end 30% af mandaterne (1,7% af Sydslesvigs kommuner), og SSW var kun repræsenteret i knap en fjerdedel af Sydslesvigs kommuneråd. Forsøget på at nå ud til de hjemstavnsbevidste tysksindede vælgere var dermed slået fejl: at dømme efter stemmeandelen var der ikke tale om en hjemstavnsbevægelse, der havde rod i hele eller i hvert fald store dele af den hjemmehørende sydslesvigske befolkning. Tværtimod var SSWs styrke koncentreret på byerne, købstæderne og visse andre tyngdepunkter, hvor populære lokale mænd kunne samle de dansksindede hjemmehørende bag deres person. Flensborg Avis' overskrift dagen efter valget i 1948, "Flygtninge-Masserne trænger Hjemstavns Folk ud af de kommunale Raad",²⁰⁴ er misvisende i forhold til realiteten: selvom flygtningene enkelte steder havde sikret tyske flertal var det i hvert fald på landet de tyske hjemmehørende, der sammen med flygtningene sørgede for, at de dansksindede ikke fik plads i de kommunale råd. Ud fra denne svage position havde SSW heller ikke en god baggrund når det gjaldt om at sætte sit præg på den kommunale politik over for flygtningene.

Det må altså konkluderes, at udgangspunktet for de dansksindede kommunalpolitikere for at gennemføre en egen flygtningepolitik var ret begrænset, når man ser bort fra enkelte købstæder. Dertil kom et andet problem: i modsætning til de tyske var de dansksindede kommunal- og kredsfolk ofte uden politisk erfaring. De tyske partier kunne bygge på gamle politiske netværk. På dansk side havde man kun undtagelsesvis folk med politisk erfaring. Det var mest forhenværende socialdemokrater, der var gået over i det danske på grund af skuffelsen over Weimar-republikkens fallit. Disse forhenværende socialdemokrater havde kun vage forestillinger om en specifik "dansk" politik: de var trods alt præget af deres socialdemokratiske herkomst. De havde følt internationalistisk og var gledet over i det danske på grund af SPDs nationalisme. Det der tiltrak dem ved det danske var forestillinger om demokrati og velfærd for de svage, og det der afgrænsede dem fra tyskerne var den før omtalte rolle, flygtninge spillede i Sydslesvigs socialdemokrati i foråret og sommeren 1946. De høje forventninger til

“hjemstavns kandidater”, som SSWs valgkamp havde vakt, kunne dermed næppe indfries. Dertil kom, at kommunerådernes muligheder for at føre aktiv politik i årene umiddelbart efter krigen på grund af tidens vanskelige forhold faktisk var ret begrænsede.

Indtil 1948 – 1951 var der imidlertid på den anden side et antal kommuner i Sydslesvig, hvor de dansksindede havde flertal i kommunerådet og dermed stillede kommunens borgmester eller kommunedirektør. Medførte “dansk styre” her en kommunal flygtningepolitik, der var anderledes end i tysk styrede byer? Var flygtningene værre stillet, når SSW havde afgørende indflydelse på kommunerådet? Eller gav “Kommuner med et dansk Flertal et godt Eksempel paa, hvad det betyder at være menneskelig og hjælpsom over for fattige Mennesker”, som Slesvigs borgmester i årene 1945-1948, Hermann Clausen, hævdede.²⁰⁵ I det følgende afsnit skal flygtningepolitikken vurderes i de vigtigste sydslesvigske kommuner, hvor SSF og SSW ikke stod i opposition til kommunestyret.

Flensborg

Flensborg var den by, hvor den danske bevægelse stod stærkest. Meget tyder på, at der i sommeren 1945 herskede en bred stemning i byen for tilslutning til Danmark, der omfattede hele den hjemmehørende befolkning fra arbejderne til det konservative borgerskab. Allerede den 15. maj var byens nazistiske overborgmester Ernst Kracht blevet erstattet af den dansksindede grosserer I. C. Møller, der havde repræsenteret mindretallet i byrådet under Weimar-republikken og også i Det tredje Rige. En af hans stedfortrædere blev socialdemokraten Friedrich Drews, der sammen med hovedparten af sine partifæller i byen havde valgt den danske side. I maj 1945 blev der udnævnt en rådgivende magistrat, efterfulgt af et udnævnt byråd i september 1945. Af de otte magistratsmedlemmer var mindst fem dansksindede eller danskvenlige (L.P. Christensen, Samuel Münchow og socialdemokraterne Hugo Hellwig, Lothar Sennewald og Hermann Olson). Det samme gjaldt det udnævnte byråd, hvor 22 af de 35 medlemmer må skønnes at have været dansksindede eller danskvenlige.²⁰⁶ Ligesom andetsteds var der i denne kreds udbredt uvilje mod at yde flygtninge politisk medbestemmelsesret. Som nævnt protesterede alle medlemmer af den udnævnte magistrat, da briterne anmodede om at optage seks flygtninge i byrådet.²⁰⁷ Kompromiset blev at flygtningenes repræsentanter optoges uden at de dog fik stemmeret.

Der var således gode udsigter til at give byens styre et dansk præg,

og de blev ydermere forstærket, da over 90% af de hjemmehørende ved kommunalvalget i 1946 stemte på byens to danske "partier", SSF og de pro-danske socialdemokrater i SPF. Tilsammen fik de ca. 60% af alle afgivne stemmer. Valgloven, der begunstigede de partier, der havde vundet de fleste valgkredse, gav 21 mandater til SSF, 12 til SPF, 2 til CDU, 2 til SPD, 1 til FDP og 1 til KPD. Ingen flygtning opnåede valg til byrådet i 1946. I.C. Møller kunne altså fortsætte som overborgmester, nu enstemmigt, demokratisk valgt af byrådet.

Ved valget i 1948 bevaredes det danske flertal, selvom der blev afgivet flere tyske end danske stemmer, men det gik tabt i 1951, da en tysk borgerlig alliance inklusive flygtningepartiet BHE vandt flertallet af byrådsmandaterne. Dermed holdt det danske flertal i Sydslesvig længst i Flensborg. Der er derfor god grund til at analysere Flensborgs kommunale styre i perioden 1945-1951, når man vil se resultater af faktisk dansk flygtningepolitik. Indtil 1948 sad der derudover ingen flygtning i byrådet eller i byens magistrat, således at de bedste muligheder var til stede for at føre en politik orienteret efter de hjemmehørendes interesser.

Der var imidlertid nogle faktorer, der på forhånd modvirkede mulighederne for en effektiv politik vendt mod flygtningene. For det første var byens gamle forvaltning stadigvæk intakt, og den fungerede efter tyske principper og bestemmelser. Der var kun et tilfælde, hvor det danske byråd bevidst brugte sit flertal for at erstatte en tysksindet embedsmand med en dansksindet, nemlig da byens skoledirektør ("Schulrat") Swane i 1947 blev erstattet med Ina Carstensen, der var blevet afskediget som skoledirektør i Husum på grund af sine danske sympatier. Flensborgs forvaltning havde ikke udmærket sig med en særlig velvilje over for mindretallet indtil 1945 og der måtte regnes med, at forvaltningen loyalt efterkom love og direktiver fra militærregeringen og senere fra landdagen og landsregeringen. Allerede i april 1946 klagede SSFs byrådsgruppe over, at embedsmændene i forvaltningen saboterede alle danske andragender.²⁰⁸ Derudover var succes ved valget i 1946 antagelig til en vis grad kommet bag på SSF. For selvom SSF i Flensborg kunne trække på et stort medlemsgrundlag, hvoriblandt flere havde en eller anden form for politisk erfaring, synes motivationen og mødedisciplinen i SSFs byrådsgruppe ikke altid at have været høj. Således klagede SSFs bysekretariat i januar 1947 over, at ni af de 33 danske rådsmedlemmer havde været fraværende ved det sidste byrådsmøde, selvom der stod et så vigtigt punkt på dagsordenen som nyvalg af lederen af byens forvaltning (Stadtdirektor).²⁰⁹ I august

1948 truede gruppeformand Samuel Münchow endda med at træde ud af byrådsgruppen, hvis denne "ikke arbejder mere ihærdigt".²¹⁰ Problemer med den danske byrådsgruppes arbejdsindsats i de første år efter krigen blev også indrømmet fra Generalsekretariatets side.²¹¹ Alt i alt var kommunalpolitikens muligheder selv i en forholdsvis stor by som Flensborg begrænsede.

Fra det danske bystyre personificeret af overborgmester I. C. Møller blev der lagt en politisk linie, der lagde vægt på ikke at skelne mellem flygtninge og hjemmehørende, men derimod arbejde både for flygtningenes og for de hjemmehørendes vel. Allerede ved det udnævnte byråds første to møder gjorde I. C. Møller opmærksom på, at det var byens mål at skaffe kvarterer, så også den sidst ankomne flygtning kunne få tag over hovedet. Det var byens pligt at opfylde flygtningenes ret til en god og anstændig behandling, "solange sie bleiben müssen", og han opfordrede flensborgerne til at tage hensyn til flygtningenes sørgelige kår.²¹² Selvom der således udtryktes den klare forventning, at flygtningenes ophold i Flensborg kun var midlertidigt, skulle de behandles lige, og det blev anerkendt at de havde særlige materielle behov. Et år senere gentog I. C. Møller, at byens forvaltning ikke gjorde forskel på dansk eller tysk sindelag eller på flygtning eller hjemmehørende.²¹³ I november 1945 blev der i henhold til de omtalte britiske bestemmelser oprettet et flygtningeudvalg bestående af tre flygtninge og tre byrådsmedlemmer. Formand blev Alfred Albertsen (SSF), der snart blev SSF/SSW-Flensborgs ekspert i flygtningepolitikken. Albertsen var også medlem i boligudvalget og i Zuzugskommission i årene 1946-1951 og havde således en central position i byens håndtering af flygtningeproblemet.²¹⁴ Ved byrådsmødet den 16. juni 1946 blev der indvalgt flygtninge-repræsentanter i byens valgkommission, i velfærdskommissionen og i kommissionen for de højere skoler.²¹⁵ Indtil da havde man holdt flygtningene udenfor indflydelse på den almene kommunale politik; hvilket dog svarede til fremgangsmåden i mange andre kommuner.

Forholdene omkring flygtningenes indkvartering var vanskelige. Selvom krigsskaderne var få, var boligmassen knap. Ligesom andre byer lå byen derudover under konstant pres for at modtage flygtninge: På trods af at der fra 25. juli 1945 rådede "Zuzugssperre" kom der fortsat flygtninge, som byen måtte optage ifølge kvotaer, der var fastlagt af briterne. Det drejede sig først og fremmest om at finde kvarterer; også i Flensborg var boligspørgsmålet det alt afgørende problem. I perioden 1945-1951 eksisterede der mellem 18 og 26 fly-

gtningelejre i Flensburg. Lejrenes forvaltning stod under "Wohlfahrts- und Jugendamt, Abteilung Flüchtlingslagerverwaltung".²¹⁶ Ofte var flygtningelejrene i dårlig tilstand og i enkelte tilfælde uegnede til brug om vinteren. "Flüchtlingsberatung", altså den afdeling, flygtningene kunne henvende sig til for at få rådgivning i praktiske problemer, sorterede under "Wohlfahrtsamt", byens socialkontor, og hertil kom der mange klager fra lejrboere, der vidnede om de utålelige forhold i lejrene. Klagerne handlede mest om den utilstrækkelige forplejning og mangel på hygiejne. Der var ofte tale om familier med småbørn, som manglede egnet mad til de små. Tit viste det sig, at klagerne var berettigede: forvaltningen gjorde således i vinteren 1945/1946 en større indsats ved at overvåge de omtalte lejrkokkene og sørge for, at familier med små børn henvistes til to spisesteder specielt indrettet til spædbørn.²¹⁷ Den danske byrådsgruppe var i december 1947 bevidst om, at forholdene i byens flygtningelejre ikke var de bedste. Lejrene var for tæt belagt, og hvis det blev kendt i offentligheden, ville det medføre større kontrol fra landsforvaltningen i Kiel, som det danske bystyre under alle omstændigheder ville undgå. Derfor burde der ikke "råbes for højt op" i boligspørgsmål, blev der sagt ved et møde i den danske byrådsgruppe.²¹⁸ At der var forskellige holdninger i gruppen til hvor stor en indsats man burde og kunne yde til fordel for flygtningene, viser et skænderi ved samme møde mellem Christian Bøvad og Alfred Albertsen om muligheden for at gennemføre nødvendige reparationer ved barakkerne i lejrene. Da en regeringskommission fra Kiel i november 1948 undersøgte forholdene i de på dette tidspunkt 22 flygtningelejre, viste det sig, at den danske gruppes vurdering af forholdene i lejrene ikke var ubegrundet: kommissionens vurdering blev nemlig katastrofal for byen. 43% af lejrboerne boede i enrum sammen med fremmede familier; det var almindeligt at der boede 14-19 mennesker eller tre til fire familier i et rum. Baraklejrenes byggetilstand var heller ikke imponerende.²¹⁹ Kommissionen kom til det resultat, at "Trotz der gegenteiligen Ansicht der Stadtverwaltung wäre h.E. [hiesigen Ermessens] eine stärkere Erfassung privaten Wohnraums zur Entlastung der stark überbelegten Lager notwendig und möglich".²²⁰ Et indicium på, at det danske bystyre ikke varetog sine forpligtelser over for flygtningene?

Ikke mindst på grund af de utålelige forhold i lejrene var byens Wohnungsamt under stadigt pres for at finde kvarterer til flygtninge. Sammen med boligudvalget, Zuzugskommission og den i 1948 oprettede Schlichtungsstelle for boligsager var disse organers beslutninger

afgørende for mange menneskers personlige skæbne. Byens boligkontor blev den mest forhadte myndighed både hos hjemmehørende og hos flygtningene:²²¹ de hjemmehørende fik henvist flygtninge, således at de ikke længere rådede over deres hjem, og flygtningene fik først efter lang ventetid tildelt lidt boligareal, der langt fra opfyldte deres behov.

Det afgørende og mest magtfulde organ var imidlertid byens boligudvalg. Mens boligkontoret forvaltede bolignøden, var det boligudvalget, der fordelte ledige lejligheder. Udvalget var valgt af byrådet, således at sammensætningen genspejlede de politiske flertalsforhold i byrådet. Indtil 1951 var der således et dansk flertal i boligudvalget. Byens forvaltning blev repræsenteret af Dr. Karding, der var afdelingsleder for Wohnungs- und Zuzugsamt, indtil han gik på pension i 1946, men som også derefter fungerede som medlem af Wohnungsausschuss, Schlichtungsstelle og Zuzugsausschuss. Han var ikke selv dansksindet, men optrådte loyalt over for det danske byråd. Det må skønnes, at han som juridisk ekspert havde afgørende indflydelse på udvalgenes beslutninger. Udvalget mødtes normalt en gang om ugen.

Udvalgenes bevarede protokoller er desværre beslutningsprotokoller; eventuelle meningsforskelle i udvalgene fremgår ikke i dem. Da det på grund af det omfangsrige kildemateriale ikke her er muligt at analysere boligudvalgets afgørelser i alle detaljer, skal der i det følgende fremstilles grundlæggende linier i boligudvalgets politik. Indtil vedtagelsen af flygtningenødloven (GBFl) i november 1947 var byen endnu forholdsvis frit stillet i sin boligpolitik. Flygtningene skulle modtages og der skulle skaffes kvarterer i henhold til det allierede kontrolråds lov nr. 18, der samtidig foreskrev beslaglæggelse af private boliger for at skaffe kvarterer.²²² Fra byens side blev det gentagne gange fremhævet, at flygtninge ikke blev sat til side ved fordelingen af ledige lejligheder, således i oktober 1946 af overborgmester I. C. Møller og i september 1948 af Dr. Karding.²²³ I november 1946 hævdede den danske byrådsgruppe derimod at have gennemtrumfet en beslutning i boligudvalget, at flygtninge ikke skulle have tildelt egne, selvstændige lejligheder.²²⁴ Denne beslutning er imidlertid ikke protokolleret i boligudvalgets bevarede protokoller: den første af de bevarede protokoller er fra december 1946, og her nævnes intet om en sådan beslutning.²²⁵ Af de bevarede protokoller kan der ikke drages entydige konklusioner, om de personer, der fik tildelt lejligheder, var flygtninge eller hjemmehørende. Landsregeringen roste dog i en rapport over flygtningenes situation i december 1946 Flensborg by for at have skaffet privat-

kvarterer til godt en tredjedel af lejrbeboerne i tiden august-november 1946; og der blev i samme tidsrum fremstillet så mange senge, at ingen flygtning var nødt til at sove på gulvet. Rapporten var langt mere kritisk om forholdene i de øvrige slesvig-holstenske kredse.²²⁶

Med vedtagelsen af flygtningeloven blev byens spillerum i flygtningepolitikken indskrænket væsentligt. Det ser dog ikke ud, som om den nye flygtningelov medførte væsentlige ændringer i byens politik over for flygtningene. Byens flygtningeudvalg, der havde eksisteret siden november 1945, var allerede sammensat efter lovens bestemmelser. Boligsager, der hidtil havde ligget under byens ansvarsområde, blev nu centraliseret: det afgørende ord fik Landeswohnungsamt i Kiel. Selvom denne ordning blev mødt med protest fra byen, såvel fra de dansksindede som fra de tysksindede byrådsmedlemmer,²²⁷ medførte det ingen mærkbare ændringer på afgørelserne af boligsager i byens udvalg. Der blev dog klaget over, at byen havde mistet kontrol over tilflytningen for så vidt angår tilflyttere fra Slesvig-Holsten. Flygtninge fra andre områder fik gennem hele perioden tilflytningstilladelse fra Kiel og skulle så modtages i byen. Nu skete der angiveligt det samme i mange tilfælde med tilflyttere fra Slesvig-Holsten: når flygtningene ankede byens afslag til Kiel fik de ofte alligevel tilflytningstilladelse.²²⁸ Ændringen var således kun at byen ikke længere kunne nægte tilflytningstilladelse til en vis personkreds, samt at reglerne for familiesammenføringer uden tvivl også satte Flensborg under pres for at finde yderligere kvarterer til flygtninge.

Samtidigt med flygtningelovens gennemførelsesbestemmelser blev der udviklet et point-system fra Landeswohnungsamt i Kiel, der skulle sikre en retfærdig prioritering af ansøgerne til ledige lejligheder. Dette pointsystem indskrænkede selvfølgelig boligudvalgets spillerum, selvom det antagelig ikke helt fjernede dette. Hver ansøger fik tildelt et såkaldt Raumzahl, der refererede til ansøgerens nuværende kvarter (f. eks. 9 point i tilfælde af et kvarter, der ikke var egnet til vinterbolig eller var uden mulighed for opvarmning). Et Ordnungszahl tog hensyn til ansøgerens personlige forhold. Her fik f. eks. familier med fire eller flere hjemmeboende børn 9 point. Raumzahl og Ordnungszahl blev lagt sammen, og ansøgeren med det højeste pointtal skulle have den ledige lejlighed.²²⁹

I praksis var det imidlertid ikke altid ansøgerne med det højeste pointtal, der blev indstillet som nr. et til ledige lejligheder: første prioritet blev givet til mennesker, der skulle flyttes fra deres hidtidige kvarter på grund af retslig flytteordre, og udvalget tog også hensyn

til ventetid.²³⁰ Der er imidlertid intet der tyder på, at det havde en indflydelse på boligudvalgets indstillinger, om ansøgeren var flygtning eller hjemmehørende. I februar 1951 blev pointsystemet modificeret og stærkere differentieret. Den nye skala tog også hensyn til ansøgerens ventetid, og flygtninge med "Ausweis A", altså hjemstavnsfordrevne fra øst for Oder-Neisse-linien, fik tildelt fire ekstra-point.²³¹ Ved fordelingen af nybyggede lejligheder blev indtil 1949 halvdelen af nybyggede boliger af byens boligforvaltning tildelt flygtninge ("Lastenausgleichsberechtigte"), den anden halvdel til hjemmehørende.²³² Mere kontroversiel blev fordelingen, da byen i 1950 fik ERP-midler (Marshal-plan) til at bygge boliger, som skulle gives 100% til flygtninge. Samtidigt var det ikke længere muligt at fordele de øvrige lejligheder ligeligt mellem flygtninge og hjemmehørende, da landsregeringen havde bestemt, at 75% af alle nye lejligheder skulle gives til flygtninge. Den danske byrådsgruppe ønskede en anden fordeling, men var faktisk magtesløs.²³³

En analyse af sagerne fra Wohnungsausschuss, der indtil foråret 1948 traf afgørelser i stridigheder mellem byens forvaltning og kvarterværterne, tyder på afgørelser som tog hensyn til hjemmehørende og flygtningene i lige grad.²³⁴ Udvalget mødtes 1-2 gange om ugen og behandlede talrige sager mellem hjemmehørende og indkvarterede flygtninge. Bag afgørelserne skimtes tydeligt byens interesse i at få så mange kvarterer som muligt. Det samme gælder Schlichtungsstelle for boligsager, der blev indført, efter at boligspørgsmål var blevet centraliserede ved Landeswohnungsamt i Kiel. Heller ikke her kan man mærke til en speciel indsats for de hjemmehørende fra SSW-repræsentanternes side. Udvalgets afgørelser synes ligeledes at være præget af upartiskhed.²³⁵ Intet tyder således på en generel diskriminering af flygtninge fra Flensborgs boligudvalgs side.

Tværtimod er der andre kilder fra byens forvaltning og fra byrådet, der peger på en velvillig politik mod flygtningene. Allerede i efteråret 1945 blev flygtninge således tilgodeset ved fordelingen af ledige kolonihaver.²³⁶ For at sikre flygtningebørnenes skolegang opnåede SPF-byrådsmedlem Max Beyreis, der var formand for afnazificeringskommissionen i Flensborg, i november 1946, at ni flygtningelærere hurtigt blev afnazificeret og kunne ansættes af byen.²³⁷ Den klausul ved ansættelsen, at vedkommende udelukkende skulle undervise flygtningebørn, blev sandsynligvis ikke fulgt i praksis på længere sigt. Da Gewerbeamt i december 1947 havde afvist et andragende fra en gruppe flygtningekvinder om tilladelse til at åbne en modebutik, blev magistraten efter

anmodning af Hugo Hellwig (SPF) enig om at sende andragendet tilbage til Gewerbeamt med bøn om revision.²³⁸ I 1949 gjorde det dansk dominerede byråd endda en indsats for flygtningenes integration på arbejdsmarkedet. Gruppeformændene i byrådet blev enige om at henstille til skibsværftet, at halvdelen af stillingerne ved nyansættelser skulle tildeles flygtninge. Det havde skibsværftet også givet tilsagn om.²³⁹ I efteråret 1950 blev det udtrykkeligt konstateret i flygtningeavisen Flensburger Stimme, at byforvaltningen ubureaukratisk havde hjulpet ofrene for en ildebrand i flygtningelejren Twedterholz.²⁴⁰

På den anden side kan der dog også spores forsøg fra byrådsgruppen på at efterkomme det danske valgprogram ved at føre en politik, der prioriterede de hjemmehørendes interesser højere. I oktober 1947 vedtog den danske byrådsgruppe således en resolution til Stadtwirtschaftsamt, hvori den modsat den rådende begunstiggelse af flygtningene krævede, at hjemmehørende blev ligestillet med flygtninge ved fordelingen af de varecertifikater (Bezugsscheine), der var nødvendige for overhovedet at kunne købe noget i forretningerne. I argumentationen blev der henvist til, at "große Teile der Flüchtlinge konnten sich schon besser eindecken als viele Einheimische".²⁴¹ Den danske byrådsgruppe mødte derudover gentagne gange stærk kritik fra sin basis, der mente, at Flensborg by var for generøs over for flygtningene. I juli 1947 vedtog SSFs 9. distrikt en resolution, der kritiserede de lokale myndigheder og byrådet: "Bestyrelsen anmodes desvidere om at gøre de af Folket valgte danske Byrådsmedlemmer den Kendsgerning bevidst, at det er den indfødte Befolknings Interesser, som de i første Række har at varetage, og at de stedlige Myndigheder ligeledes i første Linie maa sørge for den hjemmehørende Del af Befolkningen. Flensborgere har ikke valgt danske Repræsentanter til Byraadet, for at se sig selv daarligere behandlet end ikke hjemmehørende Flygtninge."²⁴² To flensborgske søstre meldte sig faktisk i oktober 1950 ud af SSW fordi de ikke mente at boligudvalget havde støttet deres boligsag tilstrækkeligt.²⁴³

Det står således klart, at Flensborgs dansk dominerede bystyres flygtningepolitik ikke levede op til de skrappe krav, som fra tid til anden lød fra græsrodderne i den danske bevægelse. Der fandtes ingen konsekvent chikane-politik imod eller diskriminering af flygtningene. Meget tyder tværtimod på, at Flensborgs flygtningepolitik var præget af god vilje til at løse flygtningenes praktiske problemer og hjælpe dem med at finde fodfæste i byen. Det kan dog ikke entydigt fastslås, om denne politik skyldes den tyske forvaltnings faktiske magt over den

praktiske politik eller de ansvarlige danske politikere i de relevante udvalg.

Slesvig

Slesvig by var under “dansk” styre indtil 1948, hvor de tysksindede vandt flertal i byrådet. Borgmester i de første tre år efter krigen var Hermann Clausen. Efter en overgangsperiode lige efter kapitulationen var han i november 1945 blevet udnævnt til borgmester af briterne og fortsatte efter kommunalvalget i september 1946, nu demokratisk valgt af byrådet. Hermann Clausen var en af de fremtrædende mænd i den sydslesvigsk-danske bevægelse efter 1945. Clausen havde været socialdemokratisk byrådsmedlem i Slesvig under Weimar-republikken og afholdt sig stort set fra politisk aktivitet i nazitiden. Han blev dog i forbindelse med attentatet på Hitler den 20. juli 1944 anholdt og sad som fange i koncentrationslejr, selvom han ikke havde tilknytning til attentatet og dets bagmænd. Under nazismen og især under koncentrationslejrholdet kom han til den erkendelse, at fremtiden for Sydslesvig lå i tilknytning til Danmark. Han var med til at genopbygge SPD i Slesvig og var en fortaler for en åben partilinie i nationalitetsspørgsmålet. Da SPDs ledelse i Kiel og Kurt Schumacher gennemtvang en tysk linie, meldte Hermann Clausen sig ud af partiet. Hans forsøg på at starte et danskorienteret “Sozialdemokratische Partei Südschleswig” analogt til det flensborgske SPF mødte briternes veto, således at han som de fleste hjemmehørende sydslesvigske socialdemokrater tilsluttede sig SSF og senere SSW. For Hermann Clausen var det målet at føre det han opfattede som en ærlig flygtningepolitik. I sine politiske udtalelser fremhævede han, at flygtningene skulle hjælpes, men der skulle ikke loves dem noget, der ikke kunne holdes. Samtidig var Hermann Clausen en klar modstander af flygtningenes integration i Sydslesvig. Dermed stod han på linie med den danske bevægelses politiske program. Han kritiserede de forskellige landsregeringer for deres “bosættelses-politik”, der havde medført, at “die hohe Zahl von 80-90% fremder Menschen überall in unser Erwerbsleben eindringen und unsere Einheimischen auf allen Gebieten des öffentlichen Lebens hinausdrängen konnten”.²⁴⁴ I dansk radio betegnede han flygtningene som væsensfremmede for sydslesvigerne, og han kritiserede begunstigelsen af flygtningene i lovgivningen.²⁴⁵ Hermann Clausen mente derudover, at det var i flygtningenes egen interesse at få en omflytning i gang.²⁴⁶

Det er vanskeligt nøgternt at rekonstruere byen Slesvigs faktiske

Ein ernstes Wort des SSW an die Flüchtlinge!

Durch den Krieg, den ein verhetztes Deutsches Volk fast bis zur Selbstausslöschung führte, seid Ihr Eurer Heimat beraubt, in unsere Heimat getrieben worden. Die für beide Teile dadurch bestehenden Notzustände sind darauf zurückzuführen, daß unser Gebiet, welches schon vor dem Kriege die größten Arbeitslosenziffern aufzuweisen hatte, unverständlicherweise als Zuflucht für Euch benutzt worden ist. Es ist glatt unmöglich, die doppelte Bevölkerungszahl aufzunehmen und Wohnung und Arbeit zu geben. Dieses muß jeder Nachdenkende selbst sehen können.

Der Kampf des SSW geht um einen gerechten Flüchtlingsausgleich in allen Ländern der Westzonen, wenn eine Rückführung unmöglich sein sollte. Für diesen Kampf könnt und müßt auch ihr eintreten.

Doch beurteilt selbst die Flüchtlingspolitik der CDU und SPD. In Schleswig-Holstein benutzt Euch die SPD als Stimmvieh für ihre Machtstellung. In den übrigen Ländern verweigern CDU und SPD die Aufnahme der Flüchtlinge, obgleich die Länder dazu in der Lage sind. Denkt an die zusammengebrochene Umsiedlungsaktion!

Wir sagen Euch die Wahrheit!

Demagogische Schlagworte Eurer Redner und Kandidaten können Euch nicht helfen! Ihnen geht es teilweise nur um eigene politische Vorteile, dazu werdet Ihr rücksichtslos mißbraucht. Der Deutsche Wahlbund behauptet in seinem Flugblatt wir wollten Euch das Recht absprechen, an einer demokratischen Selbstverwaltung teilzunehmen. Auch das ist eine Lüge.

Die bisherige Stadtvertretung unter Leitung von Bürgermeister Clausen

hat Vertreter der Flüchtlinge in allen wichtigen Kommissionen

mit beschließender Stimme mitwirken lassen.

Schon seit Jahren besteht in Schleswig eine Flüchtlingsberatungsstelle.

War das eine unmenschliche Politik des SSW?

Es liegt uns selbstverständlich fern, bei Euch um Stimmen zu werben, geben Euch jedoch zu bedenken, daß Ihr von der CDU und SPD nur Enttäuschungen zu erwarten habt.

Werdet Euch klar über Eure und unsere Lage.

Laßt die Kluft zwischen Einheimischen und Flüchtlingen nicht größer werden.

Verweigert den deutschen politischen Parteien die Gefolgschaft!

Der Vorstand des SSW für die Stadt Schleswig

Heinrich Maas, Schleswig DO 242 9000 / Gedruckt im Auftrage des SSW

SSW-valg-flyveblad fra Slesvig by 1948, rettet til flygtningene. Teksten fremhæver, at SSW i modsætning til de tyske partier førte en ærlig politik uden at love flygtningene noget, som ikke kunne indfries. Flygtningene opfordres til ikke at lade sig misbruge som stemmekvæg af de tyske partier, men i stedet for at boykotte valget. ADCB I 61, 87. 41-4.

flygtningepolitik. Ved siden af Hermann Clausens egne skildringer eksisterer der kun få bevarede protokoller og andre kilder fra tiden 1945-1948 i Slesvigs byarkiv. Den 6. november 1945 besluttede den udnævnte magistrat at oprette en "Flüchtlingskommission" bestående af to hjemmehørende og to flygtninge (m/k) med borgmesteren som formand,²⁴⁷ godt tre uger inden der blev udstedt en britisk opfordring til at oprette flygtningeudvalg på alle niveauer af forvaltningen.²⁴⁸ Da der i december 1945 skulle udnævnes et byråd fik flygtningene ingen repræsentant.²⁴⁹ Først i februar 1946 udnævntes der en flygtningerepræsentant til byrådet, Julius Hanisch.²⁵⁰ Ved valget i september samme år blev der imidlertid kun valgt hjemmehørende kandidater til byrådet. Ud fra byrådsprotokollerne fra tiden 1945-1948 er det umuligt at give et billede af byens flygtningepolitik: emnet optræder sjældent, og der kan ikke erkendes konflikter i byrådet om flygtningepolitikken.²⁵¹

Hermann Clausen selv skildrer samarbejdet med flygtningene i sin borgmesterperiode som positivt. Især med Julius Hanisch havde han haft et godt samarbejde. Denne havde gjort meget for at gyde olie på vandene i tilfælde af konflikt eller strid mellem flygtningene og hjemmehørende.²⁵² Hermann Clausen var fra begyndelsen af imod at oprette et specielt flygtninge-departement under byens forvaltning. De allerede eksisterende afdelinger skulle klare de yderligere opgaver forbundet med flygtningenes ophold i byen. Derved sparede byen omkostninger og undgik enhver form for særrettigheder for denne befolkningsgruppe. En stor del af de relevante myndigheders personale var desuden selv flygtninge, disse behøvede altså ikke være bange for at blive dårligere behandlet end hjemmehørende. Byen indrettede desuden et kontor, hvor flygtninge kunne søge rådgivning og hjælp. Personalet bestod af fire flygtninge, der arbejdede frivilligt, mens byen stillede kontorlokale, udstyr og telefon til rådighed.²⁵³ Myndighederne skelnede angivelig ikke mellem flygtninge og hjemmehørende.²⁵⁴ I det mindste én episode viser dog, at denne påstand er udtryk for skønmaleri: ved byens Berufsschule (fagskole) var der antagelig i 1945 blevet ansat enkelte flygtningelærere på timelønsbasis. Selvom de fik bevilget fuld løn i juni 1946, blev det bestemt, at de kun kommissarisk måtte "forvalte" ledige stillinger og ikke kunne kræve fastansættelse.²⁵⁵ Et år senere blev det igen besluttet at udsætte en fastansættelse af de ved Berufsschule beskæftigede flygtningelærere.²⁵⁶

Da de dansksindede ved kommunalvalget i september 1946 vandt alle byrådsmandater på nær tre, mens ingen flygtning opnåede valg,

indrettede Hermann Clausen et flygtningeudvalg og sikrede flygtninge-repræsentanter adgang til velfærdsudvalget, boligudvalget og til økonomiudvalget ved Stadtwirtschaftsamte. De fik så mulighed for at tale om deres anliggender og for at være medbestemmende ved fordelingen af knappe varer, selvom de ikke var repræsenteret i byrådet.²⁵⁷ Byen imødekom dog i marts 1948 ikke et forslag fra flygtningeudvalget, der sigtede på at danne et arbejdsudvalg, der skulle behandle omflytninger som følge af beslaglæggelser fra den britiske besættelsesmagt. Det skulle overlades til boligudvalget, om dette ville tilkalde repræsentanter med rådgivende stemme fra flygtningeudvalgets side.²⁵⁸ Det afgørende boligudvalg bestod altså normalt kun af hjemmehørende!

Disse eksempler er imidlertid ikke tilstrækkelige til en nærmere karakteristik af Slesvigs flygtningepolitik. Hermann Clausen selv fandt det senere nødvendigt at forsvare Slesvigs flygtningepolitik, som han havde været ansvarlig for. Det skete både overfor en dansk offentlighed i bogen "Sydslesvig i Dag" og i hans egne erindringer, der blev udgivet på tysk. I Sydslesvig i Dag hævdede Hermann Clausen, at han personligt havde fået mange takkebreve fra flygtningefamilier og at man "den dag i dag", altså i 1955, stadigvæk havde erklæret over for ham, at det danske bystyre havde gjort hvad det kunne for at lindre flygtningenes nød.²⁵⁹ I sine erindringer hævdede Hermann Clausen, at hans flygtningepolitik blev rost så langt ned som til Hamburg.²⁶⁰ Ud fra det sparsomme kildemateriale er det imidlertid umuligt at give en nøjagtig vurdering af Slesvigs flygtningepolitik under det danske styre. Kun så meget kan siges, at Hermann Clausens to nævnte beretninger viser, at han følte behov for at tage til orde mod det almene indtryk, som SSWs propaganda havde skabt af en flygtningefjendsk politik.

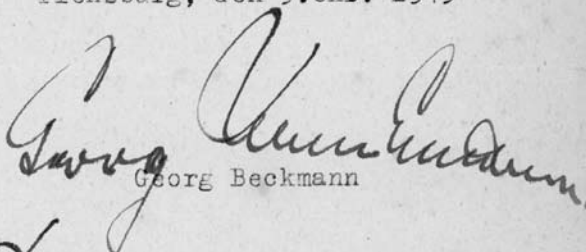
Husum

I Husum byråd opnåede SSF og SSW aldrig at få flertal. I byrådet havde CDU efter valget i 1946 16, SSF 4, SPD 3 og KPD 1 mandater. De danskes stemmeandel syntes faktisk at berettigede til et højere mandattal, men valgloven begunstigede de partier, der vandt de fleste valgkredse. I byrådet blev SSF fra begyndelsen sat udenfor indflydelse af de tyske partier. CDU med sit 2/3-dels flertal blokerede i byrådets første valgperiode (1946-1948) for alle SSF-initiativer og forhindrede, at de danske rådsmedlemmer fik sæde i visse udvalg.²⁶¹ I kulturudvalget måtte de således ikke være repræsenteret, da ifølge CDU-rådsmedlemmet Melerski (flygtning) "nur deutsch denkende Männer" hørte til her.²⁶²

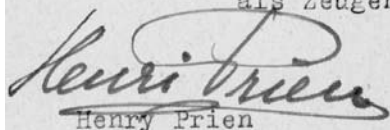
Für den Fall, dass ich zum Bürgermeister in Husum ernannt werden sollte, erkläre ich hiermit ehrenwörtlich:

1. Keine preussisch-zentralistische oder schleswig-holsteinische Politik unterstützen zu wollen,
2. So weit wie irgend möglich keine Flüchtlinge in der Stadtverwaltung oder den angeschlossenen Betrieben anzustellen,
3. Die Einführung von Flüchtlingen in höheren und wichtigen Stellen anderer Behörden, der Wirtschaft, Presse und so weiter nicht zu unterstützen,
4. In der Anschluss-Frage nach Dänemark entweder eine pro-dänische oder eine streng neutrale Haltung einzunehmen,
5. Die dänische Volksgruppe korrekt und loyal in allen ihren Angelegenheiten zu behandeln.

Flensburg, den 5. Okt. 1945

Georg Beckmann

als Zeugen:

Henry Frien

Hans R. Jørgensen

Socialdemokraten Georg Beckmann blev i november 1945 udnævnt til borgmester i Husum. Inden udnævnelsen sikrede han sig mindretallets støtte ved at underskrive en loyalitetsklæring, hvori han bl.a. forpligtede sig til at modarbejde flygtningenes integration, deres ansættelse i det offentlige og i ledende stillinger. Beckmann forlod SPD i juni 1946 og blev senere en fremtrædende figur i SSW. ADCB P 177-4.

Ikke desto mindre bar byens styre i de første år efter krigen præg af den danske bevægelses politiske mål. Pr. 1. december 1945 var Georg Beckmann, støttet af SPD og KPD, blevet udnævnt til borgmester, og efter kommunalreformen fra 1. januar 1946 fungerede han som lønnet Stadtdirektor, altså som leder af byens forvaltning. Beckmann var som før nævnt oprindeligt socialdemokrat, men så nu muligheder i den danske bevægelse. Fra dansk side støttede Henri Frien og Hans Ronald Jørgensen, at Beckmann kandiderede til borgmesterembedet

i Husum, efter at denne den 5. oktober 1945 over for dem havde underskrevet en "loyalitetserklæring", hvori han bl.a. forpligtede sig til at modarbejde flygtningenes indtrængen i det offentlige.²⁶³

Beckmann var i vinteren 1945-46 tydeligt på vej bort fra det tyske, uden dog klart at nærme sig det danske. Det var skuffelsen over det tyske folks manglende evne til at opbygge et demokratisk samfund såvel efter revolutionen i 1848 som i 1920, der fjernede Beckmann fra det tyske. Tyskerne havde frivilligt underordnet sig centralistiske autoriteter i stedet for at benytte chancen til at blive selvstændigt tænkende og politisk agerende individer. Tysk åndsliv havde nået det højeste niveau i de perioder, da landet blev regeret decentralt. Disse synspunkter, som Beckmann udtrykte i sin tale ved indførelsen af den nye kommunalforfatning i januar 1946,²⁶⁴ beskriver hans politiske vej ind i den danske bevægelse.

Under indtryk af det slesvig-holstenske SPDs tysk-nationale linie i grænsespørgsmålet meldte han sig derefter i juni 1946 ud af SPD, fordi han mente, at SPDs ledelse var ved at udvikle sig til et diktatur, der med sin tysk-nationale ideologi var i skarp modstrid til partiets oprindelige idealer. I stedet for at opbygge et demokratisk tysk samfund ville SPD indpode altysk tankegang i det tyske folk.²⁶⁵ I et brev fra november 1946 til en partifælle i Husum søger han at retfærdiggøre sit skridt over for andre socialdemokrater. Efter hans mening skulle SPD fastholde sit internationale præg. Det var imidlertid Schumachers nationalisme, der havde spaltet arbejderbevægelsen i Sydslesvig. Efter Beckmanns opfattelse arbejdede den sydslesvigske bevægelse heller ikke for en fordanskning af Sydslesvig. Dette var kun noget, CDU og Schumacher-nationalisterne påstod i deres propaganda. Målet var derimod at skabe en politisk og økonomisk enhed af Nordens arbejderklasse inkl. Sydslesvig, hvor hvert land skulle beholde sin kulturelle egenart. De nordiske lande var efter Beckmanns opfattelse førende i fagbevægelsen og i socialismen, de var desuden et bolværk mod kommunismen.²⁶⁶ Beckmanns vej ind i det danske var altså snarere en frigørelse fra det tysk-nationale han så genopstå i Schumachers SPD kombineret med en søgen mod en nordisk idyl, der skulle overføres til Sydslesvig. Hertil kom hans egne personlige ambitioner.

Beckmanns håndtering af flygtningeproblemet kan tolkes som eksempel på, hvordan en radikal gennemførelse af mindretallets flygtningepolitik kunne have formet sig i praksis. Det ser ud til, at han levede op til de dansksindedes forventninger. "Den nye Borgmester Beckmann arbejder meget energisk og til udelt Tilfredshed for de

ikke ramte. [...] alle Ansøgninger fra Flygtninge bliver afslaaet en Blok”, berettede en tilfreds Hans Ronald Jørgensen i december 1945 til Danmark.²⁶⁷ Beckmann udarbejdede også en kommunalforfatning, der sandsynligvis ikke tog særlig hensyn til flygtninge eller endda satte dem udenfor enhver medindflydelse. Udkastet er desværre ikke bevaret, men det blev kasseret af den midlertidige landråd for Husum kreds, der selv var flygtning.²⁶⁸ Den endeligt vedtagne kommunalforfatning beroede imidlertid også på et udkast fra Beckmanns side (undertegnet 15.12.1945), og her var flygtningene ligeberettigede medborgere.²⁶⁹

Generelt var Beckmann af den opfattelse, at man ikke kunne have tillid til flygtningenes politiske evner.²⁷⁰ Beckmann blev støttet af en skarp dansk byrådsgruppe. Denne talte i valgperioden 1946-1948 kun fire mænd, og den blev konstant sat til side af det tyske flertal. Ikke desto mindre markerede den sig stærkt over for flygtningene. Fremtrædende var friseren L. C. Peters, der under indtryk af nazismen havde fundet et nyt ståsted i SSF (jvfr. side 181f). I anledning af den borgerlige, dansksindede borgmester Duus’ afgang i begyndelsen af 1947 holdt Peters således en skarp tale mod flygtningene, der sikkert ikke øgede SSFs og Beckmanns popularitet blandt de tysksindede i byen. Talen blev refereret i SSFs meddelelsesblad.²⁷¹

“Die vom Kriege hierher verschlagenen Menschen aus dem Osten sind Gäste (Zwischenrufe im Zuschauerraum) in unserem Lande. Wir gestehen ihnen keinen maßgebenden Einfluß auf die Verwaltung unserer Stadt zu. Die eingesessenen Bürger alleine wollen in Husum das Regiment führen.” Bladet tilføjede denne kommentar: *“Wie notwendig, ja wie unerläßlich dringend unsere Arbeit ist, das wird deutlich genug, wenn man sieht, welchen politischen Einfluß in einer Stadt wie Husum anscheinend eine Familie haben kann, deren Name allein schon genügt, um die tiefe, ja unüberbrückbare Kluft zur Erkenntnis zu bringen, die jede Vereinigung von Südschleswigern und Flüchtlingen in einer alle umfassenden Nationalität ausschließt.*

Zwei unvereinbare Welten stehen sich gegenüber. Siegt jene, die uns die Neubürger ins Land brachten, so bedeutet dies den Untergang des südschleswigschen Volkes als Volk. Denn die ‘deutsche Nationalität’ ist dem Südschleswiger wie eine Zwangsjacke angepaßt. Sollten ihre Riemen noch strammer angezogen, noch straffer gepreßt werden, oder soll sie zerissen von den Schultern der Menschheit fallen? Ist es nicht unser Ziel, daß die Südschleswiger wieder dereinst in voller Freiheit den Besitz jener nationalen Werte erhalten sollen, die ihre Geschichte, ihr Volkstum, ihre innerste Eigenart ihnen darbieten? [...]”

Beckmanns egen optræden gav anledning til en del sager. Mange

indicier peger på, at han optrådte ret så udiplomatisk over for flygtningene. En gruppe flygtninge fra Husum klagede i 1947 over en efter deres mening for høj strømregning for deres lejrbarak. Strømforsyningen var uregelmæssig, derfor måtte regningen være forkeret. Beckmann afviste gruppen med den begrundelse, at flygtningene var udisciplinerede, de lod lyset brænde hele natten og ødslede med strømmen.²⁷² En østpreussisk flygtning i Husum klagede over et afslag på en ansøgning om jord til at dyrke kløver-såsåed. Hun beskyldte Beckmann for mundligt over for hende at have udtalt, at “die Flüchtlinge würden zusammengepfercht und den Russen zum Erschiessen ausgeliefert werden”. Beckmann selv huskede begivenheden anderledes: han havde givet konen afslag på hendes Ansøgning fordi han ikke mente, at jorden på Husum-egnen egnede sig til det planlagte formål. Desuden henviste han til en “Abneigung” i Slesvig-Holstens befolkning mod flygtninge-kolonisation, “weil die Ostpreussen als Vertreter des militärischen und nationalsozialistischen Preussentums unbeliebt seien”.

Beckmann beskyldte også SPD for at have givet flygtningene gyldne løfter forud for kommunerådsvalet i 1946, selvom man vidste, at man “nach den Wahlen nicht einmal einen krummen Nagel bieten konnte.” Der skulle i stedet for føres en realistisk flygtningepolitik, dvs. en omflytning. “Wir verschliessen uns nicht den fürsorgerischen Aufgaben, die wir den Flüchtlingen gegenüber besitzen. Es kann aber niemand von uns verlangen, dass diese und die kommende Generation versklavt oder in ein wirtschaftliches Elend geworfen wird, weil diese Frage nicht von der deutschen Seite korrekt eingesehen wird.”²⁷³ Et hyppigt udtryk i folkesnakken, at flygtningeproblemet skulle løses ved at sende halvdelen i Østersøen og den anden halvdel i Nordsøen, blev også tilskrevet Beckmann. Det er imidlertid svært at vurdere, om Beckmann virkelig nogensinde har udtalt noget sådant. SSW-formanden Svend Johannsen mente ikke, det var tilfældet. I en fortrolig samtale havde Johannsen nævnt udtalelsen og spurgt Beckmann, om han havde sagt noget i denne retning, måske i en privat sammenhæng. Beckmann nægtede, det hele beroede udelukkende på bagtalelse fra Flensburger Tageblatts side.²⁷⁴ Beckmann kunne som “Neudäne” angribes fra mange sider og var et af de hyppigste mål for den tyske presses aggressive kamp mod den danske bevægelse.

Det var imidlertid på grund af udtalelser om flygtningene, at Beckmann blev manøvreret ud af sin post. I juli 1947 blev der fra landsregeringen indledt en “Dienststrafverfahren” imod Beckmann, fordi han gennem sin opførsel angiveligt havde vist sig uværdig til den

agtelse og tillid, som offentligheden skyldte hans embede.²⁷⁵ Der blev anført fem punkter, hvoraf tre vedrørte ytringer, der smædede flygtninge eller i det mindste kunne tolkes sådan. Over for en fru Schwerdtfeger skulle Beckmann have udtalt ved en samtale den 27. december 1946, at “Die Flüchtlinge müssen hier raus und kommen auch raus! [...] Es ist alles eine Frage der allernächsten Zeit, es liegt schon alles der UNO vor. Ich muß schon von meinem Gehalt 30 Flüchtlinge mit ernähren und das geht so nicht weiter. Die meisten Flüchtlinge gehen ja doch nur spazieren.” Til en fru Charlotte Friedemann, der afviste at blive forflyttet ved en lokal omflytning, fordi hun jo ikke var en “skak-brik, der bare kunne flyttes hvorsomhelst,” svarede Beckmann angiveligt: “Jawohl, das sind Sie, denn Sie sind ein Flüchtling, und ich kann mit Ihnen machen, was ich will.” Værst for Beckmann var dog nogle sætninger i et brev af 13. december 1946 til Flensborgs danske overborgmester I. C. Møller. Her havde Beckmann truet med at offentliggøre en rapport udfærdiget af en flensborgsk embedsmand, der skulle efterprøve boligforholdene i Husum med hensyn til muligheden for at indkvartere yderligere flygtninge. Rapporten skulle trykkes i pressen som bevis for, at “es heute noch Männer gäbe, welche die Absichten eines gewissen ‘Herrn Flüchtlingsministers’ willig und bereit durchführen”, altså med det klare formål offentligt at nedgøre vedkommende embedsmand. Ydermere skrev Beckmann: “Ich habe nicht die Absicht, die Stadt Husum als eine Kolonie aufzufassen, die von den Flüchtlingen entdeckt und erobert wird mit dem Ziel der Vernichtung der einheimischen Bevölkerung, und ich werde mich gegen eine derartige Behandlung zur Wehr setzen.” I. C. Møller svarede udglattende, at vedkommende embedsmand havde været forpligtet til at gennemføre undersøgelsen på grund af et dekret fra landsregeringen, der faktisk var foranlediget af militærregeringen.²⁷⁶

Men ulykken var sket. Brevet var blevet givet til I. C. Møllers juridiske medarbejder i byens forvaltning, men var ved en fejltagelse også kommet til boligkontoret. Her blev der lavet den afskrift, der blev sendt til landsregeringen og som dannede grundlag for anklagen mod Beckmann.²⁷⁷ Beckmann blev midlertidigt afskediget, inden disciplinærsagen var afgjort.

Beckmann prøvede at tage brodden af anklagerne ved at beskyldte de klagende fruere Schwerdtfeger og Friedemann for personlige motiver og for fjendskab mod ham begrundet i deres tidligere forhold til NSDAP og sortbørs handel. Brevet til I.C. Møller prøvede Beckmann at bagatellisere ved at henvise til brevets private og fortrolige karakter.

ter.²⁷⁸ Samtidig prøvede Beckmann at mobilisere alle mulige mennesker for sig: han henvendte sig til Husums byråd, by-udvalget, fagforeningerne o.s.v., endog til militærregeringen. Henri Prien skønnede, at Beckmann ville vinde megen sympati hos de hjemmehørende, når grunden til hans afskedigelse blev kendt.²⁷⁹ Under afhøringerne kunne Beckmann overbevise retten om, at de to flygtningekvindes klager ikke beroede på fakta, men var foranlediget af personlige motiver. På den ene side havde Beckmann i sin funktion som bydirektør afslået de to kvinders andragender, og på den anden side havde SPDs bysekretær i Husum, Lurgenstein, nærmest presset kvinderne til at bidrage med klager mod bydirektøren.²⁸⁰ Derimod var sagen om brevet til I. C. Møller mere vanskelig. Beckmann mente, at hans gamle fjende i Flensborg, daværende bydirektør Drews, kunne være ophavsmanden til den kompromitterende afskrift, der nåede til landsregeringen.²⁸¹ Dette er dog næppe sandsynligt. I. C. Møller erklærede under afhøringerne, at han udelukkende havde betragtet brevet som personligt og fortroligt. Det var ikke med hans eller byens forvaltnings kendskab, at der blev lavet en kopi af brevet og sendt til landsregeringen.²⁸² Landsregeringen var dog ikke i stand til at afsætte Beckmann, der kun var midlertidig embedsmand (Beamter auf Widerruf), men den presede Husum byråd til ikke at genindsætte ham i den gamle stilling. Ved et byrådsmøde den 7. januar 1948 vedtog byrådet så mod SSFs stemmer at afskedige Beckmann.²⁸³ I marts 1948 valgte byrådet en "fremmed" til bydirektør, Georg Fiedler fra Geestemünde (Bremerhaven). Dette blev kritiseret af SSFs byrådsmedlem L.C. Peters, der udtalte at han havde håbet på at se en indfødt slesviger på posten.²⁸⁴ At samme Peters endnu ved byrådsmødet i januar 1948 havde kæmpet for at genansætte Beckmann, der jo heller ikke var indfødt eller "mit dem Land verwurzelt", viser inkonsekvensen i den danske bevægelse, hvor der ellers blev talt så meget om den afstammingsbaserede hjemstavnslinie.

På trods af de mange beskyldninger imod Beckmann begrundet i dennes flygtningefjendtlige politik påstod Beckmann selv, at han havde gjort adskilligt for flygtningene i sin tid som borgmester og bydirektør i Husum.²⁸⁵ De bevarede protokoller fra hans embedsperiode kan hverken be- eller afkræfte Beckmanns påstand eller den kritik der blev ytret mod ham. Det er desværre kun byens Stadtausschuss' beslutningsprotokoller, der er bevaret fuldstændig fra april 1946. Dette udvalg mødte ca. 3-4 gange om måneden for at drøfte praktiske, kommunale spørgsmål. Beckmann havde som lønnet bydirektør en

ledende funktion i udvalget. Der findes ikke eksempler på protokollerede initiativer imod flygtningene. Husum by efterkom i november 1946 en retningslinie fra militærregeringen, at flygtningeudvalget fremover skulle bestå af kun ét hjemmehørende byrådsmedlem og fire flygtningerepræsentanter,²⁸⁶ byudvalget vedtog at bygge et fortov ved vejen til en flygtningelejr²⁸⁷ og det støttede et forslag om at udstyre alle flygtningelejre med offentlige telefoner.²⁸⁸ I de bevarede officielle protokoller er der således intet der bekræfter, at Beckmann førte en særlig repressiv politik over for flygtningene.

Beckmann fortsatte med sin politiske aktivitet i det nystiftede SSW, hvor han var en af fortalernerne for hjemstavnslinien. Fra stiftelsen i 1948 indtil marts 1949 var han ledende redaktør på SSWs tyskskrevne partiavis Südschleswigsche Heimatzeitung. Her kom han i konflikt med den danske linie i SSF, der også førte til hans afsked fra avisen og tilbagevenden til SPD i 1950. Han forlod kort efter Sydslesvig og bosatte sig i Düsseldorf.²⁸⁹

1949-1954 Retorisk klimaks og faktisk antiklimaks

Omflytningen begynder

I 1949 var den kolde krig og i dennes konsekvens den tyske deling en kendsgerning. Sidste skridt i denne retning var valutareformen, som vestmagterne gennemførte i juni 1948 udelukkende i deres besættelseszoner. Med proklamationen af Forbundsrepublikkens grundlov den 23. maj 1949 var Vesttyskland en realitet, der blev fulgt af proklamationen af DDR den 7. oktober 1949. For flygtningepolitikken betød disse kendsgerninger, at alle drømme om flygtningenes mulige venden hjem foreløbig måtte afskrives. Der var intet alternativ til flygtningenes integration i Vesttyskland.

Det nye centrale styre gav dog muligheder for en mere effektiv flygtningepolitik ikke mindst i dansk-sydslesvigske øjne. En retfærdig fordeling af flygtningebyrden havde hidtil ikke været mulig på grund af delstaternes manglende vilje til at modtage flygtninge fra de hårdest belagte egne. De danske sydslesvigere og også den slesvig-holstenske landsregering satte deres lid til den nye forbundsregering, at den med sin autoritet over landsregeringerne ville kunne gennemtvunge effektive omflytningsprogrammer. Der var håb om en ensartet flygtningelovgivning i hele Forbundsrepublikken, der kunne skabe modvægt til de begunstigelser, den slesvig-holstenske flygtningelov gav til flygtningene.

Begge de store partier i Slesvig-Holsten, SPD og CDU, var enige om, at den nye forbundsdags første initiativ måtte være vedtagelsen af en "Reichsgesetz", der sikrede en mere ligelig fordeling af flygtningebyrden,¹ eller at en lignende forordning blev vedtaget af forbundsregeringen.² Også SSW delte forhåbningerne: Allerede i oktober 1949 vedtog et SSW-landsmøde en resolution, der opfordrede forbundsregeringen til at gennemføre "schnelle und energische Massnahmen" for at aflaste Sydslesvig fra flygtningetrykket. Selvom SSW aldrig fik svar på denne henvendelse³ efterkom forbundsregeringen de slesvig-holstenske krav ved allerede d. 29. november 1949 at udstede en forordning, der pålagde omflytningen af 300.000 flygtninge fra de hårdest

belagte delstater Slesvig-Holsten, Niedersachsen og Bayern i 1950, heraf 150.000 fra Slesvig-Holsten.

Hermed var vejen banet for at aflaste Slesvig-Holsten for flygtninge. Da det kom til stykket gennemførtes omflytningerne imidlertid ikke som ønsket i Slesvig-Holsten. Det for 1950 planlagte tal af 150.000 flyttede flygtninge fra Slesvig-Holsten blev således først nået ved udgangen af 1952. Hovedgrunden var, at modtagerlandene ikke turde bruge tvangsindkvartering i private boliger som middel til at skaffe boliger.⁴ Aftager- og modtagerlande havde også modsatte interesser i hvilke flygtninge der skulle flyttes. Slesvig-Holsten ville helst flytte de flygtninge, der boede i lejrene, altså dem, der boede under de værste vilkår og samtidig belastede de offentlige kasser mest. Modtagerlandene var derimod interesseret i at få de mest "dygtige" flygtninge, altså unge, veluddannede mænd.

I denne konflikt var det modtagerlandenes stærkere position, der gik af med sejren: I et notat om retningslinierne for udvælgelsen af flygtninge til omflytning fra maj 1949 står således tydeligt, at de lokale kommissioner ved udvælgelsen skal tage hensyn til modtagerlandenes krav angående "die berufsmäßige Zusammensetzung der umzusiedelnden Arbeitskräfte".⁵ I april 1950 erklærede et medlem af en württembergsk kommission ret åbent, at kommissionen kun accepterede flygtninge, der kunne sikres en arbejdsplads ved ankomsten.⁶ Ansøgere til en omflytning til Rheinland-Pfalz måtte endda underskrive en erklæring, der forpligtede dem til at modtage enhver anvist arbejdsplads, ellers ville de miste krav på understøttelsen. "Die Pfalz richtet sich nicht nach Ihnen, Sie müssen sich nach der Pfalz richten!" var mottoet.⁷ Det var i sidste ende altid modtagerlandenes kommissioner, der udvalgte mellem de flygtninge, der havde søgt omflytning; og de blev ofte beskyldt for kun at acceptere "rosinerne i pølseenden". Flygtningene talte faktisk endda om "slavehandel" eller session, når de beskrev omflytningskommissionernes metoder til at udpege kandidaterne til omflytningen.⁸

Flere sydslesvigske politiske råd protesterede enstemmigt imod denne fremgangsmåde og krævede medindflydelse,⁹ dog uden succes. Det uheldige resultat blev også beklaget i Südschleswigsche Heimatzeitung,¹⁰ men den var en logisk konsekvens af den måde, omflytningen blev gennemført. Det var først og fremmest flygtningenes "elite", der fik lov til at rejse. Derudover er der indicier på, at det også først og fremmest var initiativtagere og iværksættere, der havde søgt en omflytning i forvejen.¹¹ De støttede således de sydtyske landes økonomiske

genopbygning og "Wirtschaftswunder", mens Slesvig-Holsten var nødt til at beholde de svage, uproduktive flygtninge, der belastede de offentlige kasser. Samtidig tysk forskning om problematikken bekræfter disse iagttagelser: det er således tydeligt, at det var mest vanskeligt for eneforældre og modtagere af sociale ydelser at opnå en omflytning, fordi sandsynligheden for hurtig integration på arbejdsmarkedet var det vigtigste kriterium for omflytningskommissionerne.¹² Slesvig-Holsten, der havde ønsket en generel aflastning af flygtningebyrden, trak så "det korte strå": modtagerlandenes stærkere position betød, at omflytningen blev til en "brain-drain", der støttede de økonomisk voksende regioner af Vesttyskland. De "svage" flygtninge blev i delstaten, således at omflytningen ikke styrkede Slesvig-Holstens økonomiske udvikling, som holdede bagud i forhold til vesttysk gennemsnit også i de følgende årtier.

Fra dansk-sydslesvigsk og også fra rigsdansk side mente man, at omflytningerne fra Sydslesvig bevidst blev forhalet af nationalpolitiske grunde. Blandt andet på grund af denne mistanke trak den danske regering sin hjælp til omflytningsprogrammet tilbage pr. 1. juni 1951.¹³ Mistanken var ikke helt ubegrundet. I august 1948 havde f. eks. SPDs stærke mand i Kiel, Andreas Gayk, udtalt i SPD-landsstyrelsen, at situationen i Sydslesvig ville være fuldstændig håbløs for tyskerne, hvis alle flygtninge var fjernet.¹⁴ Der findes konkrete belæg der viser, at Gayks udtalelse var mere end retorik: i 1949 opfordrede landsregeringens kommitterede for Sydslesvig, Jens Nydahl, således de ansvarlige steder i administrationen til ikke at flytte flygtninge fra Flensborg by, fordi man der havde brug for deres tyske stemmer ved de forestående valg.¹⁵ Opfordringen blev antagelig fulgt op: i november 1950 klagede flygtningenes ugeavis Flensburger Stimme over, at Flensborg var blevet forbigået ved omflytningerne.¹⁶ Også i kommunen Harreslev ved Flensborg blev flygtningene bevidst brugt for at sikre det snævre tyske flertal efter valgene i 1948 og 1951. Lejlighederne i et offentligt støttet boligbyggeri blev i 1951 fordelt således, at 75 af de 98 lejligheder udenom kommunens boligudvalg blev givet til flygtningefamilier udefra, selvom mange flygtninge i Harreslev stadigvæk boede under særdeles usle kår.¹⁷ Harreslevs socialdemokratiske borgmester Schmehl, der i 1945 selv havde skelet til den danske side, skal ved rejsegildet på det tyske grænseakademi ved Sankelmark i 1952 have udtalt, at "auch wir holen so viele Flüchtlinge wie möglich nach Harrieslee, um die dänische Mehrheit zu brechen. Wo in Einzelfällen das Geld für [kommunens] Anteil und Baukostenzuschuß fehlt, drehen wir es hinten

herum.”¹⁸ Schmehl dementerede aldrig udtalelsen, selvom den blev offentliggjort flere steder fra SSWs side.

Denne politik var imidlertid ikke en generel strategi, men indskrænkede sig til taktiske manøvrer i de nævnte, begrænsede tilfælde. En generel tilsidesættelse af Sydslesvig ved omflytningsprogrammet kan ikke belægges, tværtimod. Statistikken viser, at flygtningenes afvandring fra Sydslesvig var højere end fra Holsten: Efter en statistik over flygtningenes andel i befolkningen i forhold til den hjemmehørende befolkning pr. 1. januar 1954,¹⁹ altså efter de første store omflytninger, kan vi konstatere, at flygtningebelægningen i de sydslesvigske landkredse på dette tidspunkt var betydelig lavere end i de holstenske. I de seks sydslesvigske landkredse Sydtønder, Husum, Ejdersted, Flensborg landkreds, Slesvig og Ekernförde udgjorde flygtningenes andel af befolkningen 33,8%, mens den i de holstenske landkredse lå ved 42%. Rendsborg kreds regnes til Holsten, mens de kredsfrige byer Flensborg, Kiel, Lübeck og Neumünster ikke figurerer i beregningen, fordi belægningsforholdene der ikke kan sammenlignes på grund af store forskelle i disse byers krigsskader. Eftersom flygtningebelægningen i årene 1946-1947 omtrent var lige så høj i Sydslesvig som i Holsten viser disse tal, at flygtningene faktisk i højere grad blev flyttet fra Sydslesvig end fra Holsten.

Nedenstående tabel giver en oversigt over de i alt 387.064 flygtninge, der i årene 1949-1957 blev flyttet fra Slesvig-Holsten under de organiserede omflytningsprogrammer. Efter at borgernes frie bevægelighed igen blev indført i Vesttyskland i 1950 flyttede desuden mange flygtninge på egen regning, når de havde fundet arbejde sydpå. Nøjagtige tal for Sydslesvigs vedkommende findes ikke, men man kan gå ud fra, at ca. halvdelen af den oprindelige flygtningebefolkning forblev i landsdelen.

Omflytninger fra Slesvig-Holsten 1949-1957²⁰

År	Antallet af omflytninger	År	Antallet af omflytninger
1949	15.200	1954	42.155
1950	98.601	1955	26.799
1951	45.186	1956	15.308
1952	52.279	1957	10.448
1953	81.088		
		i alt:	387.064

Den samlede netto-nedgang i befolkningen angives for perioden 1949-1956 til 496.000 personer.²¹ Flygtningene udgjorde over 78% af de bortrejste, eller med andre ord: der var fire flygtninge, der forlod delstaten for hver hjemmehørende. I 1960 var 401.000 flygtninge blevet omflyttet siden de organiserede omflytningers begyndelse i 1949. Målet var 444.000, men nu ville man faktisk gerne beholde resten i landet: selvom flygtningene stadigvæk udgjorde 28% af Slesvig-Holstens befolkning, hvilket var den højeste flygtningeandel i alle vesttyske delstater, herskede der nu på grund af det økonomiske opsving også mangel på arbejdskraft i Forbundsrepublikkens nordligste delstat.²²

Alt i alt må det konstateres, at omflytningsprogrammerne var konsensus blandt alle parter i Sydslesvig og Holsten. Det er således forkert når danske politikere gentagne gange påstod, at kun SSF og SSW fra begyndelsen havde argumenteret for flygtningenes omflytning som den eneste gangbare vej. At omflytningerne først kunne gennemføres i 1950'erne skyldes frem for alt praktiske problemer i efterkrigstidens Tyskland og de andre delstaters modvilje mod at optage flygtninge. Det var ikke manglende vilje hos de slesvig-holstenske myndigheder, som de danske sydslesvigere påstod.

Dansk rådvildhed

Senest med vedtagelsen af Kiel-erklæringen i 1949 måtte enhver realist i Sydslesvig indse, at det ikke ville komme til en ny folkeafstemning om landsdelens nationale tilhørsforhold. De dansksindede skulle leve som nationalt mindretal i Tyskland. Det var imidlertid ikke det, bevægelsen i 1945-1947 havde vokset sig stor for. Når håbet om en genforening med Danmark svandt, måtte der regnes med skuffelse og tilbagegang, og dette var allerede tilfældet fra og med 1948. I distrikterne gik medlemmernes engagement tilbage. Bortset fra de egne unge der fyldte 18 år, kom der så godt som ingen nye indmeldelser. Udmeldelserne begyndte at stige i antal, omend langsomt. Men også dem, der ikke meldte sig ud med det samme, svigtede. De kom ikke mere til møder, og mange 'glemte' at betale kontingent.

En central undersøgelse gennemført af sekretariatene i begyndelsen af 1950 viste, at "billedet var temmelig mørkt".²³ Alle SSF-distrikter over hele Sydslesvig havde fået tilsendt spørgeskemaer, hvor de blandt andet skulle registrere distrikts- og medlemsaktiviteter i året 1949. På den finansielle side kunne det konstateres, at så godt som intet medlem ydede mere end minimums-kontingentet,

og Foredragsudvalget mente ikke, at de ringe bidrag bare skyldtes pengemangel. Det var næsten kun ungdomsforeninger, der afholdt kulturelle arrangementer. Her drejede det sig imidlertid mest om almen underholdning uden specielt dansk islæt som dans, amatørskuespil eller maskerade. Arrangementer baseret på en dansk kulturel baggrund som foredragsaftener var sjældne og vakte antagelig ikke stor interesse hos medlemmerne. Også regionalt var der store forskelle i distrikternes aktivitet. Mens det gik nogenlunde i Flensborg by og amt, i Gottorp amt og Sydtønder, så det værre ud i yderområderne Husum amt, Ejdersted amt, Ekernførde amt og Rendsborg amt. Flere distrikter i disse amter havde slet ikke holdt noget møde i 1949. Undersøgelsen viste også, at de fleste distrikter ikke rådede over studiekredse, sangkor, amatørteatergrupper eller lignende, hvilket tyder på svigtende interesse fra medlemmernes side i et eget dansk foreningsliv med et bredt tilbud til alle.

Stemningen blandt medlemmerne var heller ikke den bedste: af de 21 flensborgske distrikter svarede kun ét, 4. distrikt, at stemningen blandt medlemmerne var god. Alle øvrige distrikter svarede kritisk på spørgsmålet om stemningen, således at det kan formodes, at svaret fra 4. distrikt måske var mere diplomatisk skønmaleri, end at den genspejlede de faktiske forhold. Flensborg by var ellers det sted, hvor aktiviteterne inden for den dansksindede befolkning var størst; derfor må vi gå ud fra, at stemningen i landdistrikterne var endnu værre.

Håbløsheden i SSFs distrikter udover Sydslesvig spores godt i et brev fra Nørre Brarup i Slesvig kreds. Brevet er et led i en række deprimerede breve fra distriktsformanden, Wilhelm Hollensen, der alle ville kunne samles under overskriften 'Det har alligevel ingen zweck'. De må skønnes at være repræsentative for stemningen i distrikterne. "Es ist tatsächlich so, daß die Mitglieder sagen, wenn nicht noch in diesem Jahr ein großer Teil der Flüchtlinge weg kommt, daß wir wieder Arbeit kriegen, so müssen wir die ganze Sache an den Nagel hängen, dann ist alles hoffnungslos. Dänemark soll sich energisch dahinter klemmen, damit Gang in die Abschiebung der Flüchtlinge kommt." Hvis der ikke snart skete noget, ville folk forlade de danske foreninger.²⁴

Det var fornemmelsen, at man ikke var kommet bevægelsens mål nærmere siden kapitulationen, og det prægede stemningen inden for SSFs medlemsskare. På det politiske plan var SSWs seks mænd store landdagsgruppe og mandatet i Forbundsdagen i fare; ikke mindst fordi SSW i de forløbne år ikke havde kunnet påvirke lands- og kom-

municipalpolitikken væsentligt. Det så i 1950 ud som om tyskerne havde nået deres mål, omend senere end de havde håbet på. Den danske bevægelse var ved at skrumpes ind, var på vej til at blive reduceret til sin 'ægte' kerne. Der var altså brug for en ny samlende impuls, og det blev konfrontationen med flygtningene.

Begyndende organisering blandt flygtningene

Netop på dette tidspunkt var der meget som pegede i retning af en politisk radikalisering af flygtningene og en skærpelse af konflikten med de hjemmehørende. Navnlig for Sydslesvigs flygtninge måtte forholdene i 1949-50 virke, som om intet var sket siden kapitulationen. Hverken omflytningsprogrammerne eller integrationsprogrammerne var blevet gennemført konsekvent. Ledigheden blandt flygtningene i Sydslesvig var blevet forøget siden valutareformen i 1948, og mange boede stadigvæk i lejre under trange og umenneskelige forhold. Det værste for flygtningene var imidlertid fornemmelsen af at stå på samfundets nederste trin. På trods af lovgivningen, der jo klart prioriterede flygtningene og deres ligeberettigelse, var der faktisk ikke sket meget, set ud fra den enkelte flygtnings øjne.²⁵ Mange flygtninge følte sig nyttesløse og havde indtryk af, at flertallet af befolkningen havde vænnet sig til forholdene og ikke så nogen anledning til at arbejde for ændringer. Fem år efter krigen og efter de mange løfter fra politikerne måtte disse forhold føre til en vis radikalisme blandt flygtningene. Det trak op til at flygtningene snart ville danne egne, politiske interesseorganisationer i konkurrence til de eksisterende politiske partier.

Besættelsesmagterne havde lige efter krigen ikke tilladt at stifte landsdækkende flygtningeforeninger eller endda et politisk flygtningeparti, selvom ønsket havde været til stede. De allierede magter var enige om, at det ikke skulle tillades flygtningene at slutte sig sammen som interessegruppe, idet dette kunne give anledning til etablering af en revanchistisk irredenta.²⁶ De allierede betragtede de efter krigen trukne grænser inklusive Polens østlige grænse som endelige. Flygtningene skulle integreres og assimileres i resterne af Tyskland, og derfor ville adskilte flygtninge-lobby-organisationer være skadelige. Flygtningene skulle organisere sig i de almindelige foreninger og partier. Denne tankegang blev støttet af alle tyske politikere, både i de nye og i de genstiftede partier, i SPD og i CDU, også for Slesvig-Holstens vedkommende.²⁷ Det var dog SPD, der mest frygtede et flygtningeparti. Allerede fra sommeren 1948 var frygten for stiftelsen af et flygtninge-

parti et af de emner, der blev ivrigt drøftet i SPD-Slesvig-Holstens landsstyrelse.²⁸ Partiet var klar over, at et sådant parti ville betyde en alvorlig konkurrence samtidig med at dets etablering ville være udtryk for, at SPDs flygtninge-politiske mål ikke var nået.

Flygtningene selv prøvede lige fra 1945 at omgå forbuddet, og det lykkedes på flere måder. På det kirkelige plan blev der stiftet hjælpekomiteer, der orienterede sig efter flygtningenes regionale herkomst, f.eks. "Hilfskomitee evangelischer Sudetendeutscher". Selvom disse og andre komiteer ikke måtte arbejde politisk, dannede de netværk mellem de enkelte flygtninge og var med til at skabe en fælles flygtninge-bevidsthed. Begyndelsen af Den kolde Krig gjorde sit til, at besættelsesmagterne ikke længere tog forbuddet mod at oprette flygtningesammenslutninger så nøje: nu var briterne og amerikanerne ikke længere betænkelige ved at provokere de østeuropæiske stater ved at tillade lobby-organisationer for flygtninge.²⁹ Således kunne den i sommeren 1945 stiftede, men i 1946 forbudte "Notgemeinschaft deutscher Flüchtlinge" hhv. "Arbeitsgemeinschaft deutscher Flüchtlinge" genoptage sit arbejde med uændret formålsparagraf i marts 1948 som "Aufbaugemeinschaft der Kriegsgeschädigten". Samtidig kunne der oprettes hjemstavnsforeninger ("Landsmannschaften"), der samlede flygtninge efter deres regionale herkomst. Disse foreninger arbejdede åbent for at bevare flygtningenes regionale kulturelle identitet og bevidsthed, hvilket direkte modarbejdede det oprindelige mål at assimilere flygtningene i det vesttyske samfund. Et forsøg på at stifte en landsdækkende forening af Landsmannschaften slog dog fejl på grund af interne uoverensstemmelser.

I februar 1949 dannedes "Landesarbeitsgemeinschaft ostdeutscher Heimatvertriebener in Schleswig-Holstein", der skulle fungere som politisk lobbyorganisation for flygtningene. Organisationen fik imidlertid ikke den på dette tidspunkt endnu krævede godkendelse af landsregeringen. Landsregeringen begrundede sit afslag med, at en demokratisk legitimeret repræsentation af flygtningene måtte vokse op nedefra; man kunne ikke begynde med at stifte en landsorganisation, inden der fandtes lokale foreninger. Først i februar 1950, efter at myndighederne havde mistet deres "vetoret", kunne der dannes et socialpolitisk orienteret Landesverband der vertriebenen Deutschen i Slesvig-Holsten.³⁰ Allerede i april 1949 havde imidlertid forskellige "landsmannschaftliche" interesseorganisationer stiftet "Zentralverband vertriebener Deutscher" (ZvD), der indtil 1954 formåede at samle de forskellige Landsmannschaften under samme tag. Dette

forbund arbejdede dog mere kulturelt end politisk. Forbuddet mod at oprette et politisk flygtningeparti blev derimod opretholdt også til valget af den første vesttyske forbundsdag i august 1949.

Forbundsdagsvalget 1949

Selvom der endnu ikke kunne dannes et politisk flygtningeparti til det første vesttyske forbundsdagsvalg, var flygtningene ikke desto mindre meget aktive forud for dette valg. Nu hvor der var et fælles vesttysk styre i sigte, gjaldt det om at sikre flygtningene medindflydelse i dette styre. Det var dog usikkert, hvordan dette kunne opnås. Flygtningene var overbevist om, at de burde tage deres skæbne i egen hånd. Inden valget var det tanken at sikre slesvig-holstenske flygtninge repræsentation i forbundsdagen ved at opstille uafhængige flygtningekandidater i hver valgkreds: Heimatbund der ostdeutschen Flüchtlinge opfordrede således flygtningene til at stemme på disse uafhængige kandidater. Så ville flygtningene i hvert fald i Slesvig-Holsten have gode chancer for at få mange flygtningekandidater valgt ind i Forbundsdagen: hvis alle flygtninge stemte solidarisk, ville flygtningekandidater opnå ca. 50% af de personlige stemmer og dermed vinde kredsmandater, da den anden halvdel af stemmerne ville fordele sig på de forskellige andre partier.

I sidste ende blev der til forbundsdagsvalget den 14. august 1949 kun opstillet uafhængige flygtningekandidater i tre af de 14 slesvig-holstenske valgkredse: en i valgkreds Slesvig-Ekernførde, en i valgkreds Rendsborg og en i Lauenborg. Disse kandidater havde kun én mulighed for at blive valgt, nemlig hvis de fik flertallet af de personlige stemmer afgivet i valgkredsen. Dette nåede ingen af dem. Selvom kandidaten i Slesvig-Ekernførde valgkreds, Helmut Zander, fik imponerende 22,5% af stemmerne og den senere formand for flygtningepartiet BHE, Waldemar Kraft, fik 17,5% af stemmerne i Lauenborg-valgkredsen, var det langt fra nok til at vinde et kredsmandat. Den tredje flygtningekandidat, Kurt von Mirbach, der var opstillet i Rendsborg-kredsen, fik immervæk 9,7% af stemmerne. Alle tre blev senere medstiftere af flygtningepartiet BHE. Selvom ingen af de uafhængige flygtningekandidater fra Slesvig-Holsten blev valgt, viste forbundsdagsvalget dog tydeligt, at et flygtningeparti ville have et stort vælgerpotentiale. Aldrig senere opnåede uafhængige kandidater lignende stemmeprocenter ved et forbundsdags- eller landdagsvalg i Tyskland.

SSW i Forbundsdagen

Ved det første forbundsdagsvalg den 14. august 1949 var det lykkedes SSW at få Hermann Clausen valgt ind i Forbundsdagen over reservelisten. Clausen sluttede sig i begyndelsen ikke til nogen partigruppe i Forbundsdagen, selvom han fik flere tilbud.³¹ Dette medførte en del ulemper: det varede et år før han fik anvist et eget arbejdsværelse i Forbundsdagen, og SSW blev ikke medlem af hverken ældsterådet eller de to udvalg, det havde særlig interesse i, nemlig grænselandsudvalget og udvalget vedrørende nyordningen af de indre-tyske grænser, for slet ikke at tale om flygtningeudvalget.³² Hermann Clausens indflydelse og muligheder i Bonn var derfor i de første to år ret begrænsede. Han kunne kun fremføre SSWs politik i Forbundsdagens plenummøder, hvor han som "én-mands gruppe" kun rådede over begrænset taletid, mens hovedmodstanderen, den "uafhængige" tyske kandidat i Flensborg-kredsen Eduard Edert, havde en god støtte i CDU-gruppen. I sin jomfrutale, som han holdt den 22. september 1949, præsenterede Hermann Clausen så SSWs politiske handlingsprogram. Som første punkt krævede han en løsning af flygtningespørgsmålet, det vil sige en befolkningsudligning, så kom SSWs andre politiske krav, nemlig selvbestemmelsesretten og Sydslesvigs administrative adskillelse fra Holsten. Talen vakte opmærksomhed og ros i Danmark og i den dansksindede presse i Sydslesvig,³³ men det var vist det hele. Flensburger Tageblatt bragte en notits om talen på forsiden, dog på underordnet plads. Det tyske blad refererede derimod udførligt det tyske forbundsdagsmedlem Ederts svar, som indbragte bifald fra hele Forbundsdagen. Edert blev faktisk hilst med bifald allerede inden han overhovedet talte: de nationale følelser hos det store flertal af medlemmerne var nemlig i forvejen blevet vakt på grund af kommunisten Reimanns tale, der bl.a. havde betegnet Oder-Neisse grænsen som fredsgrense og som samtidig beskyldte Adenauer for kun at kræve en grænserevision mod øst, fordi der nu sad en kommunistisk regering i Polen.³⁴ Det overvældende bifald for Edert viste allerede tydeligt, hvor lidt indflydelse Hermann Clausens tale havde på Forbundsdagen, og at han ikke kunne regne med megen velvilje eller med nævneværdig indflydelse.

Senere optrådte Hermann Clausen stort set ikke mere i Forbundsdagens drøftelser af flygtningeproblemet. Han prioriterede kernen i SSWs politiske program, Sydslesvigs adskillelse fra Holsten ved etableringen af et Bundesland Südschleswig. Dette harmonerede med,

at et af de første emner Forbundsdagen tog fat på, var en nyordning af de tyske delstaters grænser. Hermann Clausens forhåbninger og handlinger i denne debat viser dog, at han kun havde begrænset sans og forståelse for tysk forbundspolitik. Delstaternes grænser var blevet fastlagt af besættelsesmagterne og tog ikke ubetinget hensyn til historiske, "folkelige" eller økonomisk fornuftige grænser. Selvom det var tydeligt, at "innergebieliche Neuordnung" i tyske øjne betød sammenlægning af delstater til større enheder, håbede SSW ad denne vej at kunne opnå Sydslesvigs adskillelse fra Holsten. Da Forbundsdagen drøftede et lovforslag om nyordningen af delstaterne mente Hermann Clausen optimistisk, at loven kunne bruges for Sydslesvig. Udkastet gik ud på at der skulle gennemføres en folkeafstemning, hvis 10% af de berørte valgberettigede støttede en nyordning. Clausen mente ikke, at flygtningene skulle regnes som valgberettigede ved sådanne afstemninger: "Hinsichtlich der Wahlberechtigung der Flüchtlinge wird nach meiner Meinung ein besonderer Zeitraum der Ansässigkeit gefordert werden. [...] Die Gefahr, dass man von Bonn aus nationalen Gründen hier oben bei uns möglichst zahlreichen Flüchtlingen das Wahlrecht hierzu geben wird, scheint mir nicht vorzuliegen, weil in anderen Gebieten, wie Oldenburg und Braunschweig, die Verhältnisse anders liegen und man in diesen Ländern nicht daran interessiert sein kann, eine zu grosse Anzahl Flüchtlinge mitstimmen zu lassen."³⁵ Ved et møde i SSFs forretningsudvalg enedes man endda om at sende et brev til den danske regering for at denne ville virke imod at give flygtninge stemmeret ved en eventuel nyordning af de tyske forbundslandes grænser.³⁶ Denne optimisme var imidlertid en total fejlvurdering af forholdene. I sidste ende blev det tydeligt, at en nyordning af delstatsgrænserne kun var påtænkt med hensyn til sammenlægninger. Således blev delstaterne Südbaden, Württemberg-Baden og Württemberg-Hohenzollern i 1952 lagt sammen til delstaten Baden-Württemberg efter tre folkeafstemninger, hvor flygtningene selvfølgelig havde stemmeret. At Hermann Clausen endnu i 1950 troede, at flygtningene kunne udelukkes fra en eventuel folkeafstemning, kan kun betegnes som politisk naivt.

I den følgende tid lod SSWs repræsentant i Bonn kun sjældent høre fra sig. I debatterne om flygtningeproblemet fik han ordet som sidste taler, hvis han overhovedet meldte sig til orde. Han kunne således ikke komme frem med nye argumenter. Dette ses tydeligt i debatten om SPD-gruppens lovudkast til en flygtningeomflytning i december 1950, som jo var et centralt SSW-emne. Første taler i debatten var Hermann

Clausens tyske konkurrent fra Flensburg, Edert, der i sin tale argumenterede for en snarlig omflytning og her brugte alle de kendte SSW-argumenter endda i en mere imponerende og retorisk bedre form, end man var vant fra Hermann Clausen.³⁷ Også de øvrige, tyske talere var enige i at kræve, at forbundet tog initiativet i omflytnings-sagen. Da Hermann Clausen til sidst kom op på talerstolen, kunne han ikke gøre andet end at gentage argumenterne og tilføje: "Det sagde vi allerede for fem år siden."³⁸

I slutningen af januar 1952 fik Hermann Clausen så gæstestatus i gruppen Föderalistische Union, der bestod af det katolske Zentrum-parti og det regionalistiske Bayern-parti.³⁹ Dette var på den ene side en aftale til fælles bedste: ved at være gæst i Föderalistische Union opnåede Hermann Clausen medlemskab i grænselandsudvalget og i udvalget for territorial nyordning, mens Föderalistische Union nu talte 22 medlemmer og dermed opnåede repræsentation i alle vigtige udvalg. På den anden side var der også fællestræk i de to parters politik. Således udtrykte Bayernparteis formand Josef Baumgartner i debatten om flygtningenes omflytning i 1950 klart, at hans parti var imod at give flygtningene stemmeret, da de måtte betragtes som fremmede: valgresultatet i Bayern var efter hans skøn blevet forfalsket af "diese Fremdlinge und Nichtbayern", og "das gibt es ja in keinem Kulturstaat der Welt, daß Leute mitwählen, die nicht hingehören".⁴⁰ Bayernparteis studenterforening havde krævet at bayerske studerende blev mobiliseret "zur Abwehr gegen die preußischen Eindringlinge", fordi talrige bayere ikke blev optaget på universiteterne på grund af "Überfüllung durch Landfremde".⁴¹ Da Forbundsdagen i april 1953 drøftede en mulig kompensation til Danmark for at give husly til tyske flygtninge i knapt fire år, kom Föderalistische Unions taler Bernhard Reismann med et længere indlæg, hvor han advarede med at yde kompensation ved at henvise til Young-planen og Dawes-planen fra Weimar-republikken, der "damals erst wie eine Erleichterung aussahen, dann aber ins Unglück führten", man skulle altså helst ikke indgå nogen forpligtelse over for Danmark.⁴² Hermann Clausen var altså ikke havnet i det fineste selskab, men det talte man ikke højlydt om i Danmark.

Tilslutningen til Föderalistische Union medførte ikke en øget indsats fra Hermann Clausens side på Forbundsagens talerstol. Tværtimod optrådte Hermann Clausen slet ikke mere på talerstolen før den nye valglov til Forbundsagen blev drøftet i marts-juni 1953. Hermann Clausen var syg i længere perioder, men forklarede dog også sin

fraværelse fra talerstolen med, at han bevidst ville arbejde inden for Föderalistische Unions gruppe. Dette harmonerer dog dårligt med den tidligere fremstillede opfattelse, at Hermann Clausens medlemskab i Föderalistische Union udelukkende skulle betragtes som en gæstestatus, hvor han ville bevare sin fulde uafhængighed. Beslutningen mødte også kritik i SSWs landsstyrelse, hvor W. L. Christiansen mente, at netop debatten om flygtningeloven ville have været en oplagt lejlighed til at træde frem.⁴³ Desværre er protokollerne over Föderalistische Unions gruppemøder ikke bevaret hverken i SSWs arkiv eller i Bayernparteis arkiv i Bayerisches Hauptstaatsarchiv. Derfor kan det ikke undersøges, hvor stor en indsats Hermann Clausen præsterede i gruppearbejdet. Et centralt emne i flygtningepolitikken, nemlig loven om byrdeudligningen mellem flygtningene og hjemmehørende (Lastenausgleichsgesetz), blev således drøftet uden SSW-deltagelse. De af Föderalistische Union indbragte ændringsforslag til regeringens udkast genspejler vist nok også SSWs politiske holdning i sagen, men de blev udtrykkeligt indbragt som ændringsforslag af Bayernpartei og Zentrum, SSW nævntes ikke.⁴⁴ Det samme gælder debatten om forbundets flygtningelov (Bundesvertriebenengesetz), der skulle forene og supplere de forskellige love i delstaterne. Hermann Clausen bad generalsekretær Thygesen om en kommentar til lovudkastet. Thygesen hilste en forbundslov velkommen: kun ad denne vej ville flygtninge i de andre delstater få de samme rettigheder som i Slesvig-Holsten, og kun ad denne vej var en omflytning gennemførlig. Thygesen savnede imidlertid en klar prioritering af omflytningen i lovens udkast, loven indeholdt også alt for mange begunstigelser for flygtningene.⁴⁵ Hermann Clausen deltog imidlertid ikke i Forbundsdays drøftelser af flygtningeloven. Over for SSWs landsstyrelse hævdede han, at et af Föderalistische Unions ændringsforslag til loven, der dog ikke var blevet overtaget, var kommet fra ham, nemlig forslaget om at stryge alle skattebegunstigelser til personer, der sælger eller bortforpagter jord til flygtninge.⁴⁶ Først da loven stod til afstemning i marts 1953 indgav Hermann Clausen en skriftlig erklæring, at han ville stemme imod loven, fordi den ikke ligestillede nødlidende hjemmehørende og fordi den tilsidesatte hjemmehørende landmænd, landarbejdere, selvstændige og selvstændige erhvervsdrivende.⁴⁷

Konkluderende må det fastslås, at Hermann Clausens tilstedeværelse i Forbundsdays mest var af symbolsk karakter. Han opnåede dog ét væsentligt resultat, nemlig at SSW i marts 1953 blev fritaget for 5%-spærregrensen ved valgene til Forbundsdays.⁴⁸ Ved næste

forbundsvalg den 6. september 1953 opnåede SSW imidlertid ikke de nødvendige stemmer for at få Forbundsdagens sidste mandat, og efter 1961 stillede SSW ikke længere op til forbundsvalg. SSW fik ikke indflydelse på den forbundstyske udvikling af flygtningepolitikken, men det ene mandat taget i betragtning var det heller ikke at vente.

Stiftelsen af et politisk flygtningeparti

Efter konstitueringen af Forbundsdagen begyndte flygtningenes bestræbelser på at organisere sig i et flygtningeparti at bære frugt. Allerede i oktober 1949 blev "Notgemeinschaft der Heimatvertriebenen" anerkendt som politisk parti i Württemberg-Baden.⁴⁹ Opmunret af de uafhængige flygtningekandidaters gode valgresultater dannede slesvig-holstenske flygtninge den 30. oktober 1949 i Rendsborg et aktionsudvalg, der skulle forberede stiftelsen af et politisk flygtningeparti. Den uafhængige flygtningekandidat ved forbundsvalget fra Lauenborg, Waldemar Kraft, blev udvalgets formand. Der var tætte forbindelser mellem aktionsudvalget og "Landsmannschaften", flygtningenes hjemstavnsforeninger. Kraft var således formand for "Landsmannschaft der Weichsel- und Wartheländer". Denne sammenslutning henvendte sig i december 1949 i et flyveblad til flygtninge, der var medlemmer af de eksisterende politiske partier, og opfordrede dem til at tilslutte sig det planlagte nye parti. Den 8. januar 1950 stiftede 12 flygtninge derpå "Block der Heimatvertriebenen und Entrechteten" i Kiel og vedtog samtidigt partiets første program. Det forberedende aktionsudvalgs bestyrelse blev identisk med partiets foreløbige bestyrelse, formand blev Waldemar Kraft.⁵⁰ Ved at benytte ordet "Entrechtete" i partiets navn henvendte det sig udover til flygtningene også til andre krigs ofre og til afnazificeringens "ofre", nemlig de talrige tidligere nazister, der midlertidigt var blevet frataget deres borgerlige rettigheder på grund af deres aktiviteter under det nazistiske styre.⁵¹

Partiets program var i sig selv en anklage mod de bestående partier og deres manglende evne og vilje til at bane vejen for en retfærdig nyordning af det sammenbrudte fædreland. Det blev fremhævet, at millioner af mennesker nu havde ventet i fem år på en retfærdig udligning over hele det tyske folk af den tabte krigs byrder. Programmet stillede talrige krav fra flygtningenes side; især politisk og økonomisk ligestilling samt lempelser af de mange restriktioner, myndighederne endnu lagde i vejen for en fri udfoldelse af erhvervslivet. Programmet

var imidlertid ikke uden selvmodsigelser. Mens det således på den ene side slog fast, at “das auf rechtmäßige Weise erworbene Eigentum ist unantastbar”, krævede det på den anden side en erstatning for de under krigen tabte værdier ved at konfiskere fra de bevarede realværdier i Forbundsrepublikken.⁵² Dette var socialistisk retorik og ville have betydet en omfordeling forbundet med alvorlige indgreb i ejendomsretten. Problemet viser tydeligt, at de radikale krav i BHEs program kun var et kortsigtet udtryk for flygtningenes øjeblikkelige sociale stilling i forhold til de hjemmehørende. De genspejlede ikke flygtningenes medbragte holdninger, tværtimod. De fleste flygtninges mål var ikke en samfundsrevolution, men bare muligheden for at få del i samfundets goder. De gamle partier misfortolkede dog BHEs program for at være radikalsocialistisk, og frygten for en revolutionær omvæltning af samfundet gennemført af flygtningene og deres politiske parti var stor.

Ligesom SSW havde BHE bevidst undgået at bruge ordet “parti” i sit navn. BHE skulle fungere som samlingsbevægelse for alle flygtninge. Stifterne var sig også bevidst, at ordet parti vakte negative associationer i den tyske befolkning. BHE blev jo i stifternes opfattelse netop grundlagt, fordi de eksisterende partier ikke havde opfyldt flygtningenes forventninger og berettigede krav. I juli 1950 betegnede Waldemar Kraft ved et BHE-valgmøde de øvrige partier som kunstige værker, “Zweckschöpfung”, skabt af de allierede besættelsesmagter, der havde hentet dem fra Weimar-republikkens mølpose.⁵³ BHE adskilte sig fra de tilvante partier, der var orienteret efter sociale klasser og verdensanskuelser. Efter BHEs selvopfattelse eksisterede der ikke klasse modsætninger i partiet. BHE ville ikke karakteriseres som venstre- eller højreparti,⁵⁴ det havde ifølge sin egen selvopfattelse overvundet klasseforskellene og ideologierne. Dette var selvfølgelig skønmaleri: BHE var et klasse-parti par excellence. Det repræsenterede en gruppe, som for tiden var deklasseret og som kæmpede for genopretning af dens tidligere status. Partiets senere udvikling skulle vise, at tilslutningen gik tilbage i takt med flygtningenes gen-integration i samfundet. I 1950 ramte denne retorik dog plet: BHE blev opfattet som en bevægelse, hvor alle flygtninge uanset deres egentlige sociale og politiske tilhørsforhold kunne føle sig repræsenteret. Samtidig byggede partiet på en illusion om at kunne skabe et folkeligt fællesskab for alle dem, der delte flygtningeskæbnen.

Udgående fra landsorganisationen blev der i de følgende måneder dannet kredsforeninger i hele Slesvig-Holsten. Da licenstvangen for politiske partier blev ophævet i marts 1950 stod der ikke længere noget

i vejen for, at BHE kunne deltage i landdagsvalget i juli samme år. I månederne indtil valget lykkedes det at opbygge et medlemsstærkt parti, og alt tyder på, at interessen for partiet i flygtningebefolkningen var overvældende stor. BHE lagde sig i position for at blive den afgørende faktor i Slesvig-Holstens og måske endda i Forbundsrepublikkens flygtningepolitik. Ikke desto mindre kan BHE ikke karakteriseres som et tilfældigt sammenrend af politisk vidt forskellige flygtninge. Partiet forenede allerede i stiftelsesfasen mennesker med konkrete politiske holdninger: de yngre BHE-ledere havde som regel været NSDAP-medlemmer, mens de ældre hovedsagelig havde været medlemmer af Weimar-republikkens tysk-nationale partier. I 1945 var begge grupper politisk hjemløse.⁵⁵

Den danske reaktion på BHEs stiftelse

På trods af den dårlige stemning i baglandet fire år efter krigen ville den danske bevægelse ikke give op. Især fra politisk side mente mindretalsledelsen endnu at råde over muligheder for ekspansion. Skuffet over det udsigtsløse i håbet om en "genforening" reagerede man med en forstærket debat om SSWs politiske målgruppe. Debatten om en mere offensiv, slesvigsk hjemstavnslinie i stedet for den danske mindretalslinie dominerede SSWs interne drøftelser i 1949. Da flygtningeproblemet var et vigtigt udgangspunkt for hjemstavnslinien skal debatten kort præsenteres her, og det skal forsøges at give en nøgtern vurdering af denne "slesvigske" linies politiske indhold og dennes gennemslagskraft såvel hos vælgerne som hos SSFs og SSWs medlemmer.

Spørgsmålet om SSW skulle være en bevægelse, der forenede både dansk-, tysk- og frisisk sindede slesvigere, eller om det bare skulle være SSFs forlængede arm, blev ikke afklaret i 1948.⁵⁶ Efter kommunalvalget i 1948 blev hjemstavnslinien fortsat drøftet i SSW og SSF. Især den nye partiavis Südschleswigsche Heimatzeitung (SHZ) blev et talerør for hjemstavnslinien. Avisen havde officielt Svend Johannsen som chefredaktør, men blev faktisk styret af Georg Beckmann og lokalredaktøren i Husum, W. Völker.⁵⁷ Beckmann, der fungerede som avisens politiske redaktør, vurderede, at en ren dansk mindretalslinie var dømt til nederlag; og han blev i de følgende måneder hjemstavnsliniens mest markante forkæmper. Beckmann havde allerede inden den officielle anerkendelse opbygget SSW i Husum kreds, ikke uden at sikre sig den størst mulige personlige indflydelse.⁵⁸ Sammen med friserne Waldemar Reeder, Carsten Boysen og Berthold Bahnsen prø-

vede Beckmann at udnytte den skuffelse og pessimisme, der fandtes i den danske bevægelse tre år efter krigen, efter at bevægelsens mål, en genforening med Danmark, var blevet mere og mere urealistisk. En ny definition som hjemstavnsbevægelse skulle være løsningen: ad denne vej kunne man holde fast i de danske og endda udvide bevægelsen med tyske sydslesvigere; på denne måde ville det også være nemmere for friserne at finde en plads i SSW. Hjemstavnsbevægelsens teori byggede på modellen om et slesvigsk folk, dog uden længere at fremhæve dettes egentlige danskhed, som man havde gjort det fra mindretallets side i de første to år efter krigen. Tværtimod blev danskheden prioriteret ned, nu var det det "slesvigske", der skulle være afgørende, uden at dette slesvigske dog defineredes nærmere end med afvisning af Preussen, centralisme og flygtningene.

Beckmann selv og også andre fremtrædende SSW-politikere mente, at den nye linie ville føre til, at SSW kunne opnå et flertal ved valg i Sydslesvig, endda hvis flygtningene blev medregnet.⁵⁹ Derfor prøvede han siden efteråret 1948 at påvirke SSW i denne retning. I november 1948 sendte det de facto af Beckmann styrede "SSW Orts- und Kreisverband Husum" en resolution til SSWs formand Hermann Clausen, hvori der krævedes, at SSWs fremtidige kurs skulle være en sydslesvigsk folkebevægelse uden "danophile Zungenschläge". Ellers ville man blive et svagt talerør for et svagt mindretal.⁶⁰

Ved SSWs Arbeitstagung i december 1948 krævede Beckmann så igen med drastiske ord en slesvigsk folkebevægelse: "Wenn wir eine Volksbewegung mit einer Minderheit rumreissen wollen, sind wir politisch blind oder Diktatoren." Han blev dog i denne omgang kort affærdiget af Bøgh Andersen, der henviste til, at SSW på tysk side var stemplet som en dansk bevægelse.⁶¹ Beckmann gav dog ikke op.

Med en leder i Heimatzeitung den 12. marts 1949, "Das wahre Gesicht der Heimatbewegung", gik Beckmann i offensiven. I lederen opfordrede han indirekte til en åben debat i SSW om fortolkningen af partiets program og gav sin fortolkning af den bevægelse, der var gået over Sydslesvig siden 1945. Han afviste, at bevægelsen nogensinde skulle have været en dansk bevægelse. Den blev i sin tid kun organiseret i SSF, fordi der ikke eksisterede et slesvigsk hjemstavnsparti. I mellemtiden havde bevægelsen dog gennemgået en forandring: "Der heimattreue Südschleswiger, ob Deutscher, Däne oder Friese, gewinnt immer mehr das Gefühl seiner Eigenart und Eigenständigkeit. Bei größter Toleranz gegen jede der drei Kulturen seiner Heimat lehnt er jede nationalistische Bestrebung ab." Beckmann oprullede igen ideal-

billedet af et multikulturelt mønstersamfund i Sydslesvig, der kun var blevet forstyrret af flygtningenes indtog. Beckmann opfordrede til at danne en tysk-kulturel forening for Sydslesvig på lige fod med SSF og Foreningen for nationale Frisere; SSW skulle så varetage hjemstavns politiske interesser som parti for danske, frisiske og tyske sydslesvigere. To uger senere gentog Beckmann sin holdning på et møde i Husum kreds dag som officielt SSW-standpunkt.⁶²

Kontroversen om dansk- eller slesvigsk truede i den følgende tid med at splitte SSW. Beckmann blev afskediget fra Heimatzeitung og truet med eksklusion, mens distrikt efter distrikt kom med kritik af Beckmanns nydefinition af bevægelsen. Fortalerne for hjemstavnslinien fortsatte med at kræve en mindre dansk linie. Friseren Carsten Boysen, der ved at henvise til den danske u-person, friseren og slesvig-holsteneren Uwe Jens Lornsen, hævdede, at hjemstaven måtte komme i første række, dens statslige tilhørsforhold var derimod kun af sekundær betydning.⁶³ Senere kom han endda med de provokerende forslag, at det tyske sprog skulle nyde første prioritet også i de danske skoler, samt at man burde overveje at opgive Flensborg Avis.⁶⁴ Berthold Bahnsen mente, at SSW dyrkede illusionspolitik: "Vi er nødt til, uden at tage hensyn til Danmark, at forcere en hjemstavns politik og -bevægelse". Han gik så langt som at kræve, at den administrative adskillelse fra Holsten først skulle gennemføres, når [!] SSW havde absolut flertal i Sydslesvig. Waldemar Reeder var overbevist om, at hvis SSF og Schleswig-Holsteinischer Heimatbund indskrænkede sig til det kulturelle arbejde, så ville de hjemmehørende finde deres politiske hjemsted i SSW.⁶⁵

Det nyttede ikke noget, at Samuel Münchow henviste til CDU-landdagsmedlemmet Hans Jürgen Klinker, der var en af danskhedens skarpeste modstandere, men også kaldte sig selv for hjemstavnsro slesviger,⁶⁶ og at Hans Ronald Jørgensen, oprindelig en af hjemstavnsliniens fortalere, i en betænkning dateret 19. oktober 1949 havde redegjort for, at det var umuligt at udvide antallet af tilhængere ved at føre SSW på en hjemstavnslinie – SSW havde fået det danske stempel siden valgkampen i 1948.⁶⁷ Stemningen var i 1949-1950 mod det danske. At hjemstavnslinien i sidste ende ikke løb af med den endelige sejr, skyldes andre omstændigheder: hjemstavnsbevægelsens mest radikale og "tyske" fortalere forlod nemlig den politiske scene. Waldemar Reeder døde i august 1950, og Georg Beckmann meldte sig ud af SSW den 14. november 1950 og rejste snart derefter sydpå. Hjemstavnslinien virkede aldrig overbevisende, og den manglede politisk indhold: dens

eneste budskab var “flygtninge ud!”. Den blev imidlertid afgørende for SSWs politik, da flygtningene havde stiftet deres eget parti.

Den danske bevægelse og SSWs reaktioner på flygtningenes politiske organisering var delte. Programmatisk var BHE en modpol til de danske politiske mål. BHE krævede vidtgående socialpolitiske og økonomiske foranstaltninger til fordel for flygtningene, noget som SSW afviste. Ikke desto mindre blev stiftelsen af BHE ikke betragtet negativt. Den danske bevægelse havde selv ført en lang kamp for at kunne arbejde politisk – samme ret måtte flygtningene have. Allerede før stiftelsen havde de dansksindede sydslesvigere set positivt på flygtningenes politiske organisering. Da flygtninge i Württemberg-Baden havde stiftet et politisk parti i oktober 1949, foreslog en kommentar i Südschleswigsche Heimatzeitung, at flygtningene i Slesvig-Holsten skulle følge dette eksempel.⁶⁸ Da det blev tydeligt, at BHE ville deltage i landdagsvalget, støttede Südschleswigsche Heimatzeitung denne udvikling. Det var flygtningenes demokratiske ret at stifte et parti. SSW og BHE var to lejre, der ikke konkurrerede om modpartens stemmer,⁶⁹ de var hverken venner eller fjender.⁷⁰ Samtidigt protesterede Heimatzeitung mod planer om at fremskynde landdagsvalget for ad denne vej at forhindre, at BHE kunne nå at opstille kandidater i alle valgkredse.⁷¹ Heimatzeitung beredte positivt om et BHE-møde i Flensborg i april 1950, hvor taleren Gille blev citeret for udtrykkeligt at have anbefalet at give nationale mindretal rettigheden til fri kulturel udfoldelse uden statslig indblanding.⁷² Ved et stort valgmøde den 1. juli 1950 fremhævede så BHEs formand Waldemar Kraft, at BHE anerkendte SSW og dets program.⁷³ Heimatzeitung beredte også i de følgende uger udførligt og sagligt om BHEs valgmøder, i langt højere grad end det slesvig-holstenske Flensburger Tageblatt.

Denne forstående holdning, der accepterede stiftelsen af BHE, var konsekvent: begge partier opfattede sig som bevægelser, der forenede alle samfundsklasser efter et overordnet, folkeligt kriterium: at være slesviger eller at være flygtning. Stiftelsen af BHE bekræftede den modsætning som fandtes i Sydslesvig i de dansksindedes øjne: på den ene side den truede hjemmehørende befolkning og på den anden side flygtningene, der var berøvet deres hjemstavn og ikke havde nogen fremtidsperspektiver i Sydslesvig. SSW satsede på en polarisering mellem hjemmehørende og flygtninge, og man håbede at kunne få fremgang hos tyske slesvigere ad denne vej.

Landdagsvalget i 1950

Denne holdning kom til at præge SSWs efterfølgende valgkamp. I flyveblade og på plakater blev der henvist til, at flygtningene nu havde stiftet BHE for at repræsentere deres politiske interesser uden hensyn til partipolitiske holdninger. De hjemmehørende burde følge dette eksempel ved at slutte op bag SSW, der var det eneste sande hjemstavnsparti. “Die Flüchtlinge wählen den BHE, die Einheimischen den SSW” blev derfor et hyppigt brugt slogan under valgkampen til landdagsvalget i 1950. Dette slogan blev før valgene støttet gennem regelmæssige artikler i den dansksindede sydslesvigske presse.

Heimatzeitungs forstående omtale af BHEs stiftelse betød imidlertid ikke bløde toner over for flygtningepartiet, da man nåede frem til valget. Landdagsvalget i 1950 ville efter de dansksindede sydslesvigeres opfattelse give lejlighed til en styrkeprøve mellem SSW og det nye flygtningeparti BHE. Flygtningene havde nu fået deres parti, og det kunne udstilles som personificering af det i de danske sydslesvigeres øjne truende flygtningestyre. Svaret på truslen skulle være hjemstavnspartiet SSW, der således i konfrontation mod flygtningepartiet og dets trussel mod de hjemmehørende endelig skulle forene alle hjemstavnsbevidste sydslesvigerere. Dette perspektiv gav håb i en for den danske bevægelse ellers mørk tid. Sammenholdet mod flygtningene og deres politiske parti blev “her og nu”-målet for den danske bevægelse. Målet ved landdagsvalget var således i det mindste at bevare det spinkle flertal, man havde vundet i Sydslesvigs hjemmehørende befolkning ved valgene i 1946, 1947 og 1948; men helst at udvide tilslutningen. Dette på trods af, at det danske stemmetal ved forbundsdaysvalget i 1949 var gået tilbage.

SSWs flyveblade til landdagsvalget spillede på denne konflikt. De talte et radikalt sprog, der betonede de hjemmehørendes og flygtningenes modsatte interesser. Begge grupper var blevet svigtet af partierne, der kun tænkte partipolitisk og kun var interesseret i magten. Ligesom BHE prøvede SSW at udnytte parti-leden i store dele af samfundet. I et flyveblad brugt i Nordfrisland blev der brugt klare ord: **“Die 5 Jahre** nach dem zweiten Weltkrieg überfremdeten Euer friesisches Volkstum, nahmen Euch wichtige persönliche Freiheitsrechte, führten Euch hinein in die wirtschaftliche Krise. **Noch 5 Jahre** unter dem gegenwärtigen Druck bedeuten: **Untergang eines tausendjährigen Volkstums, völlige Entrechtung des einst friesischen Volkes und wirtschaftlichen Zusammenbruch.**

Valgplakaten "Nur SSW schützt Eure Höfe" fra landdagsvalget 1950 udtrykker SSWs fortsatte agitation mod jordreformen og andre statslige indgreb i den hjemmehørende befolknings formue til fordel for flygtningene. SSW opnåede dog aldrig den tilstræbte tilslutning hos landmændene. ADCB I 20-156.

Helft mit Euren Stimmen **nicht** den Parteien, die um parteipolitische Macht kämpfen! Helft mit Eurer Stimme dem Wählerverband, der für das **menschliche Recht** kämpft!" Brochuren fortsatte med hetz mod partierne, der havde bedraget såvel de hjemmehørende som flygtningene. Ligesom flygtningene havde draget konsekvensen og ville stemme på BHE, burde de hjemmehørende friserer nu stemme på SSW, som ikke var et parti.⁷⁴ Flygtningeproblemet blev fremført på mange måder. I et SSW-medlemsblad blev der i foråret 1950 klaget over landet Slesvig-Holstens katastrofale finansielle situation. "Wodurch entstand nun diese ungeheuerliche wirtschaftliche Misere und untragbare finanzielle Belastung? Wir behaupten nach wie vor, daß die Grundursache in der Überbelegung unseres Landes mit Flüchtlingen zu suchen ist." Så henvistes der til, at landet aldrig ville kunne ernære alle flygtninge, og at SSW/SSF fra begyndelsen havde krævet en omfordeling, men "mit unserer Forderung stießen wir sowohl bei der Regierung als auch bei der Mehrheit des Hauses auf Unverständnis, ja auf Ablehnung". *Først nu* havde landsregeringen

Valgplakat "Unser ist das Land" fra landdagsvalget 1950. Budskabet er tydeligt: de "fremmede" skal ud! ADCB I 20-156.

Unser ist das Land

**Schleswig
den
Schleswigern**

Wählt SSW

Dein Kandidat im Wahlkreis 7

Jörgen Andersen

Schleswig

overtaget SSWs standpunkt, hævdedes i bladet⁷⁵ – ganske i modsætning til virkeligheden.⁷⁶

For at anskueliggøre den trussel, BHE i SSWs øjne udgjorde imod den hjemmehørende befolkning, henvistes der til et omvalg i en lille kommune i Lauenborg-kredsen. Her havde BHE vundet syv af de ni mandater i kommunerådet. "Einheimischer Wähler, überlege Dir einmal dieses Wahlergebnis von Klempau. Es beweist, daß die Heimatvertriebenen sich einig sind in dem Willen, ihre Interessen zu vertreten, ohne Unterschied der Herkunft oder der privaten politischen Meinung. Das Flensburger Tageblatt schrieb kürzlich, daß die Folge aus der Bildung einer Flüchtlingspartei eine Partei der Einheimischen sein müßte." Så henvistes der til det allerede eksisterende Parti der Einheimischen, nemlig SSW. "Jeder einheimische Wähler, der seiner Heimatpartei die Stimme versagt, schlägt seinem Landsmann ins Gesicht."⁷⁸ Derudover støttede den dansksindede presse SSWs kampagne med artikler om flygtningeproblemet og den truende majorisering af den hjemmehørende befolkning. Eksempler

Landsleute, Mitglieder!

**Wer soll in Zukunft unsere Heimat vertreten?
Einheimische oder Fremde?
Das entscheidest Du!**

Am 9. Juli sehen abermals der Norden und die Welt auf Südschleswig!
Auf jede Stimme kommt es an. Dieses Mal darf kein Mitglied zu Hause bleiben!
Die Zukunft unserer Heimat wird durch Deine Stimme entschieden. Auf unsere
Stimmzahl müssen wir uns berufen, wenn wir unser Recht verlangen.

Tue Deine Pflicht Deiner Heimat gegenüber!

Wähle SSW!

Südschleswigscher Wählerverband

Hermann Clausen

Südschleswigscher Verein

Niels Bögh-Andersen

Foriining for nationale Frasje

Johannes Oldsen

Dette SSW-flyveblad fra landdagsvalget i 1950 henvender sig til alle "Landsleute" og fremstiller valget som et valg mellem hjemmestyre eller flygtningestyre. ADCB P 220-27.

på hjemmehørende sydslesvigere, der måtte sælge hus og hjem på grund af flygtningelovgivningens afgifter, blev brugt som appel til den hjemmehørende befolkning om at stå sammen.⁷⁹ Men dertil gav det nye parti antagelig også grænsekampen en ny dimension. Landsregeringens kommitterede for Sydslesvig, Jens Nydahl, frygtede inden valget, at SSW ville få fremgang i landdistrikterne på grund af BHEs opstilling.⁸⁰

Valgloven var en blanding af flertals- og forholdstalsvalg, der begunstigede de partier, der vandt kredsmandater. Det var således en forudsætning for at få andel i reserveliste-mandater, at et parti vandt mindst et kredsmandat. For at vinde så mange kredsmandater som muligt indgik de tysk-borgerlige partier CDU, FDP og DP tekniske valgforbund, den såkaldte "tyske valgblok". Især i de flensborgske valgkredse gjaldt det for de tyske grænsekæmpere om at forene de tyske stemmer på ét parti for at hindre SSW i at vinde kredsmandaterne. Denne mulighed blev nu svækket ved dannelsen af BHE. At de tyske hjemmehørende var bange for at miste flygtningestemmer viser en

appel i Flensburger Tageblatt kort før landdagsvalget. Her blev der appelleret til flygtningenes nationale solidaritet. De opfordredes til ikke at stemme på BHE, men på den tyske valgblok, så kredsmandaterne i Flensborg blev vundet af de tyske kandidater. Til slut truedes med, at forholdet mellem flygtninge og hjemmehørende ville lide alvorlig skade, hvis flygtningene svigtede deres tyske kald.⁸¹ BHE afviste imidlertid den tyske valgbloks opfordring. BHEs kandidat i Flensborg, Eginhard Schlachta, mente, at grænsekampen var forbi. Flygtningene burde ikke lade sig misbruge som stemmekvæg af den tyske valgbloks politikere, der i grunden ønskede dem “ad helvede til”.⁸²

Inden valget pegede meget på, at både SSWs og BHEs taktik ville lykkes. Begge partier talte for deres romantiske idé om et truet folkefællesskab og appellerede til den udbredte mistillid til parlamentarisme og partier. Begge satsede på, at konflikten mellem de to imaginære folkefællesskaber, flygtninge og hjemmehørende, for dem selv ville resultere i politisk fremgang. Det blev dog kun tilfældet for flygtningepartiet.

Valgresultatet ved landdagsvalget d. 9.7.1950

Parti	Andel af stemmerne	Mandater
<i>CDU</i>	19,7%	16
<i>DP</i>	9,6%	7
<i>FDP</i>	7,1%	8
“Deutscher Wahlblock”	36,4%	31
SPD	27,5%	19
BHE	23,4%	15
SSW	5,5%	4

Landdagsvalgets resultat var et chok for de ‘gamle’ partier, mens BHE kom i en euforisk stemning. En uge efter valget kommenterede flygtninge-avisen Die Stimme, at BHEs jordskredssejr var den uundgåelige konsekvens af den “verfehlte Politik” i de sidste fem år. BHE ville blive kernen i en ny bevægelse for social reform, og de andre partiers flygtninge-landdagsmedlemmer ville snart stå under BHEs kontrol.⁸³ BHE var valgets egentlige vinder. Flygtningepartiet var blevet tungen på vægtskålen mellem de borgerlige partier og SPD.

Klare Fronten

Die Heimatvertriebenen haben sich
zusammengeschlossen im **BHE**

Die Südschleswiger vereinen sich
im **SSW**

Einheimische wählt **SSW**
für die Heimat!

Valgplakat fra landdagsvalget i 1950. SSW håbede at kunne udnytte flygtningepartiet BHEs stiftelse til at tilspidse konflikten mellem hjemmehørende og flygtninge. Målet var at alle sydslesvigere skulle samles hos SSW. Budskabet om SSW som slesvigsk hjemstavnsparti, der alene ville kunne forhindre "flygtningestyre", slog dog ikke an hos vælgerne. ADCB I 20-156.

Vanskeligheder omkring regeringsdannelsen

Valgresultatet havde ikke skabt entydige flertalsforhold i landdagen. Både valgblokken og SPD havde brug for andre partiers støtte for at danne en fungerende landsregering. Socialdemokraternes håb var rettet mod BHE. SPD betragtede sig stadigvæk som flygtningenes advokat, og socialdemokraterne støttede BHEs "socialistiske" krav om en omfattende byrdeudligning og andre integrationspolitiske foranstaltninger til fordel for flygtningene. Disse krav i BHEs valgprogram forhindrede samtidig i hvert fald ved første øjekast, dannelsen af en regeringskoalition mellem BHE og den tyske valgblok. En SPD-BHE-koalition havde imidlertid brug for støtte fra SSW for at opnå et flertal i landdagen.

Dagen efter valget, den 10. juli 1950, tog så SSW-landdagsgruppens formand Samuel Münchow efter indbydelse af SPD til Kiel sammen med SSWs nye landssekretær Hermann Bornholdt.⁸⁴ Ved landdagen i Kiel blev de mødt af pressen, der med valgresultatet i baghovedet med det samme spurgte om, hvordan SSW ville forholde sig til den givne situation. Det tog Münchow dog ikke stilling til. Så blev der ført

samtaler med landdagspræsident Karl Ratz, ministerpræsident Bruno Diekmann og indenrigsminister Wilhelm Käber, alle SPD. Under samtalerne blev det tydeligt, at socialdemokraterne håbede med BHE at kunne danne en koalitionsregering, der blev støttet af SSW. For SSW var det vigtigste imidlertid at sikre partiet fraktionsstatus, der gav ret til sæde i vigtige landdagsudvalg og et finansielt tilskud til partiets landdagsarbejde. At yde SSW denne status krævede en ændring af landdagens forretningsorden, der bestemte, at kun partier med mindst fem landdagsmandater kunne få fraktionsstatus. Det ville ifølge SPD ikke være et problem: "Ihr gebt ja den Ausschlag, da die Parteien ja 34 zu 31 stehen", var Käbers svar på Münchows forespørgsel. Denne udtalelse viser tydeligt, at socialdemokraterne opfattede BHE som et venstrefløjs-parti, og at de ikke regnede med et samarbejde mellem BHE og den borgerlige valgblok. Diekmann spurgte så åbent, hvordan SSW ville forholde sig til en SPD-BHE koalitionsregering. Samtidigt lovede han SSW en hospitant-status hos SPD, der ville give de danske sydslesvigere mulighed for at få sæde i alle vigtige landdagsudvalg. Også landdagspræsident Karl Ratz nævnte et muligt regeringssamarbejde mellem SPD og BHE og lovede, at SSW ville få fraktionsstatus i landdagen, hvis den ville støtte en sådan koalition. De forskellige socialdemokraters udtalelser må således vurderes som et klart udspil til SSW om at forhandle om deltagelse i et regeringssamarbejde, hvor socialdemokraterne var villige til at imødekomme det danske mindretalsparti på mange punkter. Også SPD i Bonn støttede ifølge Schleswiger Nachrichten ideen om en koalitionsregering af SPD, BHE og SSW. Den sociale nød krævede at flygtningepartiet gik sammen med SPD.⁸⁵ Til SSW blev der givet et signal, at man gerne ville have det danske partis støtte for at kunne beholde regeringsmagten.

Dette var SSWerne imidlertid ikke forberedt på, og deres reaktion var tøvende. Samuel Münchow henviste til de nye, uventede magtforhold og nødvendigheden af først at drøfte spørgsmålet i SSWs organer. Münchow slog dertil fast, at SSW ikke kunne skifte standpunkt i flygtningepolitikken, men at et samarbejde om andre emner ikke var udelukket. Inden en støtteaftale blev indgået måtte SSW have konkrete oplysninger om BHEs holdning til det danske parti. Selvom Münchow viste store betænkeligheder over den af SPD foreslåede model udtalte han dog, at SSW ville vælge "das kleinste Übel", hvilket efter hans opfattelse ville være at støtte SPD.

Da SSWerne efter samtalen med socialdemokraterne mødte næstformanden for CDU i Slesvig-Holsten, Willy Koch, var denne meget

pessimistisk angående mulighederne for at danne en regering. Koch regnede med en regeringskrise og nyvalg senest til efteråret. Han ville som hjemmehørende under ingen omstændigheder samarbejde med BHE. Münchows indtryk af samtalerne var, at SPD var villig til at give store indrømmelser for at kunne beholde regeringsmagten, samtidig med at de borgerlige ikke var villige til overhovedet at drøfte et regeringssamarbejde med BHE. Alligevel fandt han ikke, at SSW burde tage mod socialdemokraternes lokkemad og indgå i et fast regeringssamarbejde. Derimod burde det efter Münchows mening overvejes, om SSW skulle kræve indsættelse af "Beamte unserer Richtung" i visse embeder. Münchow og Bornholdt vidste på dette tidspunkt ikke, om SPD og BHE allerede havde drøftet et eventuelt regeringssamarbejde.

Münchows og Bornholdts referater fra deres besøg i Kiel giver et godt indtryk af stemningen efter landdagsvalget: SPD ville nødigt afgive magten og ledte desperat efter mulige partnere til en koalitionsregering, mens valgblokken ikke rigtigt kunne glæde sig over valgsejren, da en koalitionsregering med det, i hvert fald i sin retorik, radikale flygtningeparti BHE umiddelbart efter valget ikke var acceptabel for valgblokkens overvejende hjemmehørende borgerlige medlemmer. Den 12. juli blev så spørgsmålet om, hvordan SSW skulle forholde sig til det socialdemokratiske udspil, drøftet i SSWs landsstyrelse. Her var Münchow klart afvisende over for at indgå en fast støtteaftale med en SPD-BHE regering: "Es ginge nicht an, die Flüchtlinge zu tolerieren, das würde bei uns im Lande nicht verstanden werden." Stemningen ved mødet var, at SSW ikke burde binde sig til et bestemt parti. En løs aftale ville man dog ikke helt udelukke, men den skulle være afhængig af, hvem der foresloges som ministerer. ⁸⁶ Denne afvisning af et konkret regeringssamarbejde var konsekvent og forståelig på baggrund af SSWs politiske budskab under valgkampen, hvor SSW havde ført sig frem som de hjemmehørendes advokat mod flygtningene og dermed som modpol til BHE. Derfor måtte et samarbejde med flygtningepartiet være utænkeligt.

Set i mindretalsperspektiv viser SSWs afvisning af forhandlinger om et eventuelt regeringssamarbejde, at der blev handlet konsekvent. SSW stod ved sit valgkampsbudskab. På den anden side udelukkede denne holdning SSW fra at få medindflydelse i en situation, hvor der var fordele at opnå ved konstruktivt at deltage i en koalitionsregering eller i hvert fald at støtte en mindretalsregering. Der syntes at foreligge et historisk alternativ, der kunne have givet helt andre perspektiver for

mindretallets kulturelle udfoldelse end den chikane-politik, der fulgte i de følgende fem år. Med sin beslutning gav SSW imidlertid afkald på at få medindflydelse på Slesvig-Holstens flygtningepolitik. De tyske hjemmehørende i valgbløkken havde langt færre forbehold og skrupler imod at skifte taktik, da det gjaldt om at få del i magten.

Alligevel kom begivenhederne til at udvikle sig helt anderledes end her antydet. Det viste sig snart at BHE krævede nyvalg til kredsday og kommuneråd, et krav som antagelig hverken CDU eller SPD ville komme i møde. Den 1. august drog Samuel Münchow og Hermann Bornholdt så til Kükels i Segeberg kreds for at drøfte forholdene omkring regeringsdannelsen med valgbløkkens gruppeformand Paul Pagel. SSWerne regnede ved dette tidspunkt ikke med en koalition mellem de borgerlige partier og BHE, ikke mindst fordi der sad ti landmænd i valgbløkkens landdagsgruppe.⁸⁷ Dette indtryk blev bekræftet under mødet med Pagel. SSWerne fik det indtryk, at Pagel ikke var villig til at imødekomme BHEs politiske krav. Pagels mål var foreløbigt at danne et bredt forretningsministerium. Denne idé mente Münchow at kunne støtte, uden at SSW dog ville indgå i selve ministeriet. Pagel forhørte sig så, om SSW muligvis ville støtte et valgbløkk-ministerium med ham selv som ministerpræsident og indenrigsminister. Münchow erklærede at en eventuel støtte først måtte drøftes i SSWs landdagsgruppe, men at SSW under ingen omstændigheder ville støtte et ministerium med BHE-deltagelse.⁸⁸

På dette tidspunkt var toget imidlertid kørt for længst. Valgbløkkens interesse i at afløse den socialdemokratiske regering var stor; og denne interesse bandt de tre borgerlige partier sammen. Modsætningen til socialdemokraterne viste sig at være større end betænkeligheden over for et samarbejde med BHE. Selv det af flygtningepartiet krævede nyvalg til kommunerådene blev spiseligt, da de borgerlige var stillet for alternativet: en ny SPD-regering. En valganalyse gennemført af den socialdemokratiske Volkszeitung kom derudover til den konklusion, at hovedparten af BHEs vælgere havde stemt på de tyske borgerlige ved de forrige valg.⁸⁹ Også tidsskriftet Grønsevagten kom til dette resultat og troede derfor i august 1950 ikke på en koalition mellem socialdemokraterne og flygtningepartiet.⁹⁰ Under et møde mellem BHEs landdagsgruppe og bestyrelse den 12. juli blev det tydeligt, at der var stemning for at danne en regeringskoalition med valgbløkk-partierne⁹¹ og 1. august var indholdet af det fremtidige regeringssamarbejde klart.

Det nye regeringssamarbejde må betegnes som “fornufts-ægte-

skab". Valgblokken og BHE var således ikke blevet enige om, hvem der skulle vælges til ministerpræsident. Der var stor modstand fra BHEs side mod valgblokkens kandidat Paul Pagel, på grund af Pagels distancerede forhold til de talrige forhenværende nazister, der håbede på en rehabilitation gennem medlemskabet i BHE eller i valgblokk-partierne.⁹² Først den 22. august opnåedes der enighed om regeringen. Til ministerpræsident valgtes kompromiskandidaten Walter Bartram, CDU; en forretningsmand fra Neumünster, der hidtil ikke havde beklædt et højere politisk embede. BHE fik to nøgleministerier i den nye koalition: Kraft blev finansminister og Hans Adolf Asbach socialminister. Pagel, der oprindeligt var udset til ministerpræsident, blev indenrigsminister. Han var i øvrigt den eneste minister i det nye kabinet, der ikke havde været nazist; hvilket medførte, at kritiske røster talte om en koalitionsregering af NSDAP, SA og SS. I Danmark frygtede Berlingske Tidende svære tider for de danske sydslesvigere: det eneste, den nye landsregering var enig om, var en hård kurs mod de danske sydslesvigere.⁹³ Knap et år senere faldt Bartram på grund af sit anspændte forhold til CDUs landsformand Schröter og sin manglende politiske erfaring og blev erstattet af landråden i Flensborg landkreds, den allerede omtalte Friedrich Wilhelm Lübke.⁹⁴

BHE i ministeriet Bartram

Allerede i ministerpræsident Bartrams regeringserklæring blev det tydeligt, at det var lykkedes BHE at sætte sine krav igennem i koalitionsforhandlingerne.⁹⁵ Regeringen tog straks fat på at udskifte socialdemokratisk orienterede embedsmænd med egne favoritter, der ofte var afskedigede, tidligere nazister.⁹⁶

Mens genindsættelsen af afskedigede, tidligere nazistiske embedsmænd ikke voldte problemer inden for regeringskoalitionen var det anderledes med gennemførelsen af BHEs to andre essentielle krav. Flygtningesnøden fra 1947 var efter flygtningepartiets opfattelse ikke vidtgående nok. Forbundsdagen havde heller ikke bragt en flygtningelov på banen, selvom den i efteråret 1950 havde været i funktion i et helt år. Derfor krævede BHE, at landet Slesvig-Holsten nu måtte tage initiativet i egen hånd. I flygtningepartiets forslag til en ny flygtningelov⁹⁷ fra september 1950 var det især to afsnit, der var mere vidtgående end reglerne i nødloven fra 1947 og som derfor blev omstridt og medførte kritik. Afsnit IV, der behandlede flygtningenes integration i erhvervslivet, indrømmede flygtningene krav på fortrinsbehandling ved nyansættelser og uddeling af licenser til at starte et selvstændigt

SYDSLESVIGSK FORENING
Flensborg.
Nørregade 76.

Flensborg, den 21/11 1950.

Dansk Sekretariat for Flensborg Amt,
Flensborg.

Flensborg Amt
Indgaaet: 22/11 1950
Beordret: J.M.
Skrivet: J.

Under indtryk af den voksende harme blandt vor medlemmer og andre sydslesvigere over den stadig fortsatte tilsidesættelse af den hjemmehørende befolkning i Sydslesvig har Sydslesvigsk Forenings forretningsudvalg og bestyrelsen for Sydslesvigsk Vælgerforening besluttet som en demonstrativ protest, at afholde en række store møder i Sydslesvigs vigtigste byer i de første dage af december. Så vidt muligt vil begge de to hovedforeningers formænd, rektor Niels Bøgh Andersen og forbundsdaysmand Hermann Clausen, tale ved møderne.

Møderne er planlagt i følgende rækkefølge:

fredag 1. december:	Flensborg
lørdag 2.	" : Nibøl
søndag 3.	" : Rensborg
mandag 4.	" : Fris
tirsdag 5.	" : Egernførde
onsdag 6.	" : Vesterland Sønder Brarup
torsdag 7.	" : Tønning
fredag 8.	" : Husum
lørdag 9.	" : Slesvig.

De fleste steder vil Flensborgs danske Koncertorkester (dirigent: Aage Primdal) kunne spille.

Til møderne er der adgang for alle medlemmer og andre hjemmehørende, der står på linje med os i forsvaret for hjemstavn.

De bedes sætte Dem i forbindelse med vedkommende amtsafdeling af Vælgerforeningen for i fællesskab at gennemføre Deres del af mødeplanen.

Efter BHEs indtræden i landsregeringen i 1950 syntes flygtningestyret at blive en realitet. For at mobilisere baglandet afholdt SSF og SSW i december 1950 i fællesskab en række protestmøder mod hvad de opfattede som fortsat tilsidesættelse af den hjemmehørende befolkning. Der var kun adgang for medlemmer og hjemstavnstro hjemmehørende. ADCB I 58-87.

erhverv, samtidig med at flygtningenes som regel kortere anciennitet ikke måtte være dem til skade i tilfælde af fyringer. Denne fortrinsstilling skulle være indtil ledigheden blandt flygtningene var kommet ned på samme niveau som hos de hjemmehørende. Afsnit VII truede med fængselsstraf i op til et år til alle embedsmænd og andre funktionærer, der saboterede flygtningenes indkvartering og integration.

Det usædvanlige var, at lovudkastet blev fremlagt som et lovforslag fra BHE-gruppen alene. Dette tyder på, at lovforslaget ikke havde fundet støtte hos de andre regeringspartier. I den følgende landdagsdebat tog deres repræsentanter heller ikke stilling til loven. SSW blev dermed det eneste parti i landdagen, der udtalte sig kritisk om lovudkastets ånd og indhold. Sammenfattende betegnede Berthold Bahnsen loven som en "politisches Kampfgesetz ersten Ranges". BHE ville udnytte "die erworbene politische Macht in diesem Landtag rücksichtslos auf Kosten der einheimischen Bevölkerung". Bahnsens tale var dog mere saglig, end man kunne vente efter denne skarpe retorik. Han henviste endnu en gang til SSWs gamle standpunkt, at vidtgående lovgivning med henblik på flygtningenes integration virkede mod sin hensigt, når der ikke først var gennemført en omflytning af flygtningene.⁹⁸ Ved lovens anden behandling i landdagen fremhævede Bahnsen, at loven med dens generøse regler faktisk ville tiltrække flygtninge fra andre egne af Tyskland til det allerede overbelagte Slesvig-Holsten: "Insbesondere Dauerarbeitslose und Arbeitsscheue werden einen Anreiz finden, die Vorteile dieses Gesetzes in diesem Land auszunutzen."⁹⁹ Forskellige interessegrupper støttede SSWs kritik: det gjaldt lejerforeningen (Deutscher Mieterverein), landkredsens sammenslutning (Schleswig-Holsteinischer Landkreistag) og hus- og grundejerforeningen (Verband schleswig-holsteinischer Haus- und Grundeigentümerversine).¹⁰⁰ Den tyske hjemstavns- og grænseforening Schleswig-Holsteinischer Heimatbund advarede om, at en vedtagelse af loven ville have "unabsehbare nationalpolitische Auswirkungen",¹⁰¹ et udtryk for at organisationen frygtede, at lovens vedtagelse ville føre tysksindede hjemmehørende over i den danske lejr.

Snart viste det sig, at de øvrige regeringspartier i den tyske valgblok faktisk heller ikke støttede BHEs radikale lovudkast. Men det vovede de ikke at give udtryk for i selve landdagsdebatten. CDU's landsformand Carl Schröter erklærede i november 1950 i dagbladet Kieler Nachrichten, at de kristelige demokrater var imod BHEs lovudkast.¹⁰² Lovudkastet blev så forhalet i udvalgsbehandlingen og til sidst kasseret: kort før jul 1950 erklærede socialminister Asbach (BHE), at BHE

ville fremlægge et nyt lovudkast i januar 1951. Først i januar 1952 vedtog landdagen en ny flygtningelov, der erstattede flygtningenødeloven fra 1947.¹⁰³ Denne lov var imidlertid langt mindre radikal end det oprindelige BHE-forslag.¹⁰⁴ Flygtningenes integration i forvaltning og erhvervsliv blev stadigvæk sat som mål, men dog udtrykt i en mere vag formulering: i § 43 stk. 2 krævedes der ligestilling ved ansættelser, og “Die Gleichstellung ist dadurch herbeizuführen, daß sie entsprechend ihrem Anteil an der Gesamtbevölkerung Schleswig-Holsteins einzugliedern sind”. Straffesanktioner mod embedsmænd eller andre ansatte i forvaltningen, der saboterede lovens virkeliggørelse, var faldet bort. Desuden præciserede loven en del bestemmelser vedrørende flygtningenes rettigheder som lejere og fremlejere, og loven blev udvidet til også at omfatte flygtninge fra den sovjetiske besættelseszone henholdsvis DDR. I det store og hele var loven dog ikke så forskellig fra flygtningeloven fra 1947. Den tilpassede blot lovgivningen til de ændrede statslige og politiske forhold, der var indtrådt med den politiske stabilisering og stiftelsen af Forbundsrepublikken. SSW havde inden vedtagelsen prøvet at standse loven ved at henvise til den planlagte vesttyske flygtningelov, der var under behandling i Forbundsdagen.¹⁰⁵ Selvom socialdemokraterne i princippet støttede motivationen bag SSWs andragende, foretrak de i sidste ende at samarbejde med regeringspartierne om den endelige formulering af loven.¹⁰⁶

BHEs mest kontroversielle krav var imidlertid udskrivning af nyvalg til kredsde og kommuneråd. Dette krav blev begrundet med, at flygtningene ved det sidste valg i 1948 ikke havde haft mulighed for at stemme på et flygtningeparti; og da landdagsvalgets resultat havde vist, at der var behov for et sådant parti, burde flygtningene nu også have lejlighed til at vælge kommunale repræsentanter, der nød deres tillid, underforstået repræsentanter fra BHE. Selvom argumentationen egentlig var rimelig og kravet en forholdsvis ubetydelig sag, da kommunerådernes og kredsdegenes første valgperiode også kun havde været to år, kom der voldsom protest fra alle sider.

Under landdagsdebatten i november 1950 om udskrivningen af nyvalg blev det tydeligt, at der var en stor koalition af SPD, SSW og de hjemmehørende i Valgblokken, der var imod at udskrive nyvalg til kommunerådene og kredsdegene. Debatten forløb imidlertid ikke efter de kendte mønstre. Selvfølgelig var SSW imod at udskrive valg. Dette begrundede Samuel Münchow med de kendte argumenter: at valget ville koste for meget i en situation, hvor de offentlige kasser var tomme, og at der ikke forelå nogen grund til at holde valg i utide.

Ved det sidste valg havde flygtningene jo haft den mulighed at opstille uafhængige kandidater, hvilket de jo også havde gjort i mange tilfælde. Der var behov for arbejdsro, hvorfor der ikke burde afholdes nyvalg. Münchow tyede også til et skrækbillede af flygtningestyret i landkommunerne. Han vurderede at flygtningenes tal på landet lå på 100-120% i forhold til den hjemmehørende befolkning. Efter Münchows mening ville BHE ved nye valg få endnu flere stemmer i landkommunerne end ved landdagsvalget og blive største parti i de fleste landsbyer, der så alle ville få en flygtning som borgmester. Når omflytningen blev gennemført, ville dette føre til, at BHE regerede i kredsene og kommunerne, mens dets vælgere for længst var bortrejst. Münchow henviste derudover til den store modstand der fandtes mod nyvalg i de borgerlige partiers bagland og i den borgerlige presse.¹⁰⁷

SPD havde også skiftet side. Hidtil var partiet kendt for at være talsmand for flygtningenes interesser. Samtidig havde socialdemokraterne altid lagt afstand til svermeri for hjemstavnen, og de havde under debatten om planen om en mulig sammenlægning af Slesvig-Holsten med Hamborg og det nordlige Niedersachsen nægtet eksistensberettigelsen af en slesvig-holstensk hjemstavnsidentitet. De argumenterede normalt ud fra overordnede klasseinteresser. Nu optrådte SPD derimod som den truede hjemmehørende befolknings advokat og appellerede til hjemstavnen og til anerkendelse af den hjemmehørende befolknings anstrengelser ved flygtningenes indkvartering og integration.¹⁰⁸ I valgblokken var det kun den senere ministerpræsident Kai-Uwe von Hassel, Glücksborg, der vovede at tage til orde i debatten. Han bebudede at ville stemme imod nyvalget sammen med oppositionspartierne.¹⁰⁹

Argumenterne nyttede imidlertid ikke noget. Da kravet om nyvalg var centralt for BHE, valgte flertallet af valgblok-partiernes landdagsmedlemmer imod egen overbevisning at stemme for nyvalg for ikke at true selve regeringskoalitionen. På forslag af Berthold Bahnsen lykkedes det at få gennemført en åben afstemning, således at man kunne drage de landdagsmedlemmer personligt til ansvar, der stemte for at udskrive valg.¹¹⁰ Fire medlemmer af valgblokken afholdt sig fra at stemme og fem medlemmer stemte nej, ligesom SSW og SPD afviste loven.

Partei der Einheimischen

Konflikterne mellem flygtningene og den hjemmehørende befolkning havde fået et politisk udslag med stiftelsen af flygtningepartiet BHE,

og de blev manifesteret ved dets gode valgresultat ved landdagsvalget i 1950. Dette forstærkede frygten for en total splittelse af befolkningen i to modpoler: hjemmehørende og flygtninge. Hos de tysksindede slesvig-holstenere var det især frygten for, at konflikten med flygtningene kunne drive de hjemmehørende over i den danske lejr, der dominerede. Derfor var man fra tysk side overbevist om nødvendigheden af at pleje en tysk hjemstavnsbevidsthed.

For at fremme dette mål var Schleswig-Holsteinischer Heimatbund blevet stiftet i januar 1947. SHHB var efterfølger til Schleswig-Holsteiner Bund fra 1919 og havde ligesom forgængeren blandt sine formål at arbejde for Slesvig-Holstens udelighed og for landsdelens tyskhed. Formand blev pastor Rudolf Muuß, Stedesand, tysksindet friser og veteran fra afstemningskampen i 1920. Næstformand blev historikeren professor Volquart Pauls, der var leder af det slesvig-holstenske landsbibliotek i Kiel. Andre ledende poster overtog Richard Schenk (SPD), Thomas Andresen (CDU), Eduard Edert og Jens Hansen, en fremtrædende tysksindet socialdemokrat fra Flensborg.¹¹¹ SHHB var udelukkende en kulturel hjemstavnsforening, selvom det uden tvivl havde en politisk funktion i grænsekampen. Sammenslutningen overvejede aldrig at opstille som politisk parti. Til foreningens formål hørte blandt andet bevarelse og udbredelse af det plattyske og det frisiske sprog, der skønnedes at være uhyre vigtige “in dieser Zeit der Überfremdung”.¹¹² Et memorandum om SHHBs opgaver taler et tydeligt sprog: “durch die viel zu vielen Flüchtlinge” er det hjemlige særpræg, kultur og sprog stærkt truet. “Es haben die Flüchtlingslehrer den einheimischen Kindern verboten, plattdeutsch zu sprechen. Heimatkundlicher beziehungsweise heimatgeschichtlicher Unterricht kann von den Flüchtlingslehrern gar nicht erteilt werden”, hed det.¹¹³ Argumentationen minder meget om samtidige, dansk-sydslesvigske udtalelser.

SHHBs optagelsesregler med hensyn til flygtningene lignede også SSFs: i hvert fald i oprettelsesfasen var man ikke villig til at acceptere flygtninge som medlemmer. Således fremhævede SHHBs foretningsfører i januar 1948 i foreningens rundskrivelse “Mitteilungen aus dem Vorstand”, at det var de lokale distrikters opgave at kontrollere, at nyoptagne medlemmer var i overensstemmelse med reglerne “(z. B. keine Flüchtlinge)”.¹¹⁴ Dette selvom vedtægterne ikke nævnte, at flygtningene var udelukket fra medlemskab.¹¹⁵

I september 1949 besluttede SHHB at forstærke den nationalpolitiske kurs: “Mit einfacher Volkstumsarbeit, mit Spiel und Tanz sei

es nicht getan”, blev den nye kurs begrundet af chefredaktøren for Flensburger Tageblatt, Hanno Schmidt (CDU). Den nye kurs støttedes derudover med valget af den allerede omtalte Richard Schenk til formand.¹¹⁶ Schenk havde forladt landsregeringen i august 1949, da han ikke ville følge SPDs nye grænsepolitiske kurs efter vedtagelsen af Kiel-erklæringen. I april 1950 meldte han sig ud af SPD, officielt fordi formandskabet i SHHB efter hans opfattelse krævede parti-politisk uafhængighed, men sikkert mest fordi han ikke støttede socialdemokraternes nye kurs over for mindretallet. Schenk var blevet grænsekæmper: konflikten dansk-tysk var blevet mere afgørende for ham end de socialdemokratiske holdninger.

Schenk var overbevist om, at det især var flygtningenes massive indtrængen i Slesvig-Holsten, der “gjorde” sydslesvigerne danske. At der lå manglende logik i denne teori, da den ene del af delstatens befolkning, holstenerne, som lige så vel mærkede flygtningetrykket, jo ikke blev danske eller ønskede tilslutning til Danmark, blev antagelig ikke bemærket dengang. De tyske partier havde efter Schenks mening ikke været i stand til at appellere til slesvig-holstenernes hjemstavnsånd (Heimatsinn), fordi de ikke repræsenterede en politik, der specielt sigtede til Slesvig-Holsten, men var afhængige af partientraler, der lå udenfor delstaten. Efter Schencks mening var det kun SSW som appellerede til hjemstavnsbevidstheden.¹¹⁷ Schenk fandt således ligesom tilhængerne af hjemstavnslinien i SSW, at den sydslesvigske befolkning ville kunne samles i en hjemstavnsbevægelse som modpol til flygtningene. Derfor krævede han som konsekvens også en politisk indsats i forlængelse af 1800-tallets slesvig-holstenisme.¹¹⁸

Mens Schenks retorik indtil landdagsvalget i 1950 næsten udelukkende rettede sig mod den danske fare, skiftede han modstanderen ud efter valget. Nu var det BHE og flygtningene, der blev kritiseret. Schenk brugte argumenter kendt fra den danske agitation: Hos de hjemmehørende havde flygtningenes indtrængen ført til bevidsthed om “einer tödlichen Bedrohung ihrer heimatlichen Werte”.¹¹⁹ Schenk vovede at udtale, hvad der på tysk side hidtil kun var blevet sagt i private kredse. Da BHEs politiske krav kom frem under koalitionsforhandlingerne og med fremlæggelsen af BHEs udkast til en ny flygtningelov i oktober 1950 voksede uroen i den hjemmehørende befolkning. I Ejdersted førte den til dannelsen af et “Ejderstedter Gemeinschaft” den 29. oktober 1950. Drivende kraft bag denne forening var Wilhelm Hamkens, der hørte til en af de gamle, ansete bondeslægter på halvøen. Hamkens havde en fortid i den radikale Landvolk-bevæ-

gelse fra 1920erne,¹²⁰ en tysknational, anti-demokratisk, konservativ bondebevægelse, der dog også stod afvisende over for nazisterne. Hamkens stod ligeså afvisende over for den danske bevægelse som Schenk. Eiderstedter Gemeinschaft skulle være en tysk hjemstavnsforening og et forsvar både mod flygtningene og de dansksindede. Hamkens og Eiderstedter Gemeinschaft kunne støtte sig på CDU i Ejdersted, mens de kristelige demokraters landsorganisationen for Slesvig-Holsten stod afvisende over for den nye forening.¹²¹ Schenk var oprindeligt ikke indstillet på at stifte et nyt hjemstavnsparti i konkurrence til de allerede eksisterende partier, men da dannelsen af Eiderstedter Gemeinschaft var en kendsgerning, hoppede han på toget.

Den 18. november mødte så 500 personer i den gamle fæstningsby Rendsborg for at stifte Schleswig-Holsteinische Gemeinschaft (SHG). Formand blev Richard Schenk, næstformand Wilhelm Hamkens. Med undtagelse af Schenk tilhørte alle bestyrelsesmedlemmer den ydre politiske højrefløj, det vil sige de lå til højre for CDU.¹²²

SHG var udtryk for en mistillid til og utilfredshed med de politiske partier og deres stridigheder. Det betragtede sig som den slesvig-holstenske hjemstavnsbevægelses og SHHBs politiske arm, men efter stifternes ønske burde det ikke optræde som politisk parti i konkurrence til de eksisterende partier. I en tid præget af "Parteienegoismus" eller endda "Parteiendiktatur" frygtede stifterne, at endnu flere ville finde sig hjemme i det danske.¹²³ Derfor skulle SHG tilbyde folket et fællesskab på tværs af de sociale skel, som SSF gjorde det for de danske. Ligesom SSF og SSW skulle SHG samle hele folket omkring hjemstavnen. SHGs mål ved stiftelsen var dobbelt:¹²⁴

1. Slesvig-Holsten skulle regeres og beboes af slesvig-holstenere (Schleswig-Holstein den Schleswig-Holsteinern)
2. Slesvig-Holsten skulle være udelte og tysk, kampen mod den danske bevægelse skulle fortsættes

Grænsekamps-retorikken spillede således en stor rolle i SHG. Men hovedmålet var at trænge flygtningenes indflydelse tilbage. Bevægelsen forstod sig selv som modbevægelse til flygtningepartiet BHE. De politiske krav adskilte sig således ikke fra SSWs: flygtningenes andel blandt de offentligt ansatte og især i skolevæsenet skulle nedbringes til et niveau svarende til flygtningenes andel i befolkningen *efter* omflytningens gennemførelse, højere embeder skulle generelt være forbeholdt hjemmehørende slesvig-holstenere, og det krævedes

at der blev anvendt flere økonomiske midler og mere autoritet fra forbundsregeringens side for at gennemføre omflytningen hurtigt og konsekvent.¹²⁵

Ved stiftelsen af SHG forelå der imidlertid ikke et konkret program for, hvordan disse mål skulle nås. SHG satsede på at blive en folkebevægelse: "Die Wirkungsmöglichkeiten einer solchen Volksbewegung auf die öffentliche Meinung und auf die Faktoren der politischen Willensbildung, Parteien, Parlamente und Regierungen, schätzen wir höher ein als die einer parlamentarischen Gruppe."¹²⁶ SHG ville således søge at påvirke de eksisterende politiske partier, da det jo ikke selv skulle være parti. I efteråret 1950 hvilede partierne imidlertid allerede på et så fast grundlag og havde udviklet sådanne interne beslutningsprocesser, at det ikke lykkedes SHG at få afgørende indflydelse, tværtimod. SHG forblev en romantisk samlingsbevægelse på hjemstavnsens grundlag. Bevægelsen tilsigtede et idealiseret folkefællesskab uden klasseskel og interesse modsætninger og stod afvisende over for det parlamentariske demokrati.

Det er derfor ikke overraskende, at de øvrige partier fordømte stiftelsen af SHG. Selv forbundspræsident Theodor Heuss erklærede i sin nytårstale nytårsaften 1950, at ingen pressemeddelelse havde sat ham i så dårlig en stemning som "die Nachricht, daß sich ein Verein oder eine Partei der Einheimischen gegen die Flüchtlinge gebildet habe".¹²⁷ Han frygtede at SHG ydermere ville spalte befolkningen i flygtninge og hjemmehørende. Valgblok-partierne frygtede dog mindst lige så meget, at SHG kunne blive en alvorlig konkurrent, hvis det alligevel besluttede at stille op som parti.

Også SSW reagerede foruroliget. SHG havde jo kopieret den danske bevægelses hjemstavnprogram, mente Südschleswigsche Heimatzeitung syrligt: "Wir brauchen unseren Lesern das Programm dieser Gemeinschaft nicht zu erläutern. Sie kennen es schon seit 1945, weil es vielfach das gleiche Programm ist, das der SSW seinerzeit aufstellte und für dessen Verwirklichung unsere südschleswigschen Abgeordneten seitdem unbeirrt und entschlossen eintreten."¹²⁸ Af mindretalsledelsen blev SHG vurderet for at være danskfjendtligt,¹²⁹ men også som en måske farlig konkurrent. "Die neugegründete Schleswig-Holsteinische Gemeinschaft müsse unbedingt von uns abgefangen werden", udtalte Samuel Münchow ved et fælles bestyrelsesmøde af SSW, SSF og SPF i november 1950.¹³⁰ Også Hermann Clausen mente, at det absolut var nødvendigt at gøre SSWs medlemmer klar over, at de ikke kunne vente sig noget af den nye bevægelse, da ledende

Die Heimat ist in Gefahr!

**Die Parteien und Behörden haben es jetzt geschafft -
in schnell wachsender Zahl gehen unsere Höfe in den
Besitz der Fremden über!**

Schleswiger Bauer!

Auch Dein Hof ist bedroht!

Nimm diese Warnung nicht zu leicht — überlege, was in den letzten Jahren geschehen ist und welche Folgen daraus für unsere Heimat u. insbesondere für unsere Landwirtschaft entstehen werden.

Seit Jahren ist unsere Heimat zum Armenhaus Westdeutschlands gemacht worden — mit einer Flüchtlingsbelegung von fast 100 % während der Durchschnitt etwa 20 % beträgt. Dafür gibt es ganze Provinzen im Süden, die heute weniger Menschen beherbergen als vor dem Kriege — und bis heute noch nicht einmal eine Erfassung des Wohnraumes durchgeführt haben.

Der Südschleswigsche Wählerverband hat sich von Anfang an für eine gerechte Verteilung der Heimatvertriebenen eingesetzt — als erste Voraussetzung für einen gerechten Lastenausgleich.

Die Parteien aber sahen ihr Interesse an den Flüchtlingsstimmen und überboten sich in Gesetzen und Bestimmungen, die

den Lastenausgleich zuerst,

den Menschenausgleich hintenan stellten.

Es war in der Papiermarkzeit ja auch leichter, „Notgesetze“ zu erlassen, als eine gerechte Umsiedlung zu erzwingen. Jetzt werden die Rechnungen vorgelegt — in DM.

“Schleswiger Bauer, auch dein Hof ist bedroht” - med disse slagord søgte SSW i 1950-51 at nå ud til de hjemmehørende bønder. Selvom jordreformen stort set ikke blev gennemført, fortsatte SSW at satse på de hjemmehørende landmænd. Flyvebladet tegner et skræmmebillede af flygtningenes angivelige overtagelse af flere og flere gårde i Sydslesvig. Sandheden var imidlertid, at kun en brøkdel af det sydslesvigske landbrugsareal kom på flygtningehænder efter 1945. ADCB P 220-27.

personer i SHG jo før havde samarbejdet med flygtningene imod den "hjemmehørende sydslesvigske befolkning", altså de dansksindede. Stemningen var dog til sidst optimistisk: hvis SHG ikke opstillede som parti, mente SSWerne at kunne slå fast, "at SSW har været og er det eneste hjemstavnsparti" i Sydslesvig. Hvis SHG skulle opstille ville det resultere i splittelse af valgblokken, hvilket ville give SSW større muligheder som det i så fald største parti over for flygtningene.¹³¹

Selvom SHG blev stiftet med det forsæt at holde sig udenfor "partipolitik" var der stærke kræfter som arbejdede for, at bevægelsen også skulle gøre sig gældende politisk. I enkelte tilfælde lykkedes det SHG at gøre sig gældende i CDU, det parti, der var førende i den hjemmehørende, borgerlige elite. Et stort flertal af CDUs medlemmer i Ejdersted kreds var antagelig medlemmer i SHG.¹³² SHG begyndte sin politiske aktivitet med at udtale sig mod udskrivelsen af nye kommunalvalg. Som allerede omtalt var dette den mest kontroversielle sag i den nye koalitionsregerings politik. SHG krævede derudover, at der blev opstillet hjemmehørende fælleskandidater, hvis der alligevel skulle afholdes nyvalg. Da valget var en kendsgerning og da det blev tydeligt, at SPD overhovedet ikke og CDU kun nødtigt tænkte på at indgå fælles, hjemmehørende valglisten, drøftede SHG at opstille egne kandidater til kommunalvalget i 1951. Umiddelbart efter at landdagen den 1. marts 1951 havde afvist et SPD-andragende om at udsætte det planlagte valg oplyste SHG, at dets medlemmer ville stifte en vælgerforening på landsplan for at åbne kampen mod "den Verrat an Schleswig-Holstein". Man havde ikke tænkt sig, "dieses Land dem BHE und den ihm hörigen Parteien auszuliefern."¹³³ Dette mindede til forveksling om ren SSW-retorik. Den 7. marts blev de allerede oprettede kredsforeninger sammensluttet til "Schleswig-Holsteinische Wählervereinigung". Den nye vælgerforening ville ifølge vedtægterne varetage den slesvig-holstenske befolknings national-, lands- og kommunalpolitiske interesser "entsprechend der Eigenart des Landes".¹³⁴ Den stærke mand i SHW blev SHG-formanden Richard Schenk. Ved pressemødet umiddelbart efter SHWs stiftelse udelukkede han valgaftaler med alle partier, der i landdagen havde støttet BHE, altså valgblokpartierne CDU, FDP og DP.¹³⁵

Kommunalvalget i 1951

Den 29. april 1951 blev dagen, hvor det omdiskuterede kommunalvalg fandt sted. Dette kommunalvalg, der blev gennemført knap halvandet år inden den regulære valgperiode udløb, var den mest kon-

troversielle sag i landsregeringens koalitionsaftale. Valget var valgblok-partiernes gave til BHE, og det blev udskrevet imod partiernes egen politiske overbevisning. Alle parter forventede, at valget ville resultere i yderligere fremgang til flygtningepartiet, og at det i værste fald kunne føre til "flygtningestyre" i en stor del af Slesvig-Holstens kredse og kommuner. De tyske grænsekæmpere frygtede, at BHEs optræden derudover ville give SSW fremgang på et tidspunkt, hvor det danske mindretals parti ellers var på tilbagetog. Tyskernes frygt var danskernes håb: selvom det udskrevne nyvalg til kreds dagene og kommunerådene over for offentligheden blev fordømt fra SSWs side, herskede der optimisme i det danske mindretals parti. Denne optimisme lå begrundet i den politiske situation i sommeren 1950, hvor det var tydeligt, at koalitionsregeringen mellem den tyske valgblok og flygtningepartiet BHE kun var et fornuftsægteskab, der blev spået en kort regeringstid. Allerede inden landdagsvalget i 1950 havde Hermann Clausen stillet den prognose, at den tyske valgbloks dage ville være talte, hvis det kom til et regeringssamarbejde mellem BHE og CDU.¹³⁶ Det forventedes, at de hjemmehørende borgerlige vælgere ville svigte valgblokken i tilfælde af nyvalg, og SSW håbede på at kunne udnytte dette med sit hjemstavnsbudskab. I september 1950 havde Hans Ronald Jørgensen derfor været meget optimistisk for SSWs muligheder i tilfælde af nyvalg til kreds dagene og kommunerådene, "da jeder weiss, dass diese Wahl zu einer Flüchtlingsbesetzung in Ämtern und so weiter führen wird".¹³⁷

Valget er spændende fordi dets forløb og resultat vil vise, i hvor høj grad flygtningeproblemet blev afgørende for vælgernes politiske beslutninger. Ville de hjemmehørende borgerlige vælgere svigte valgblokpartierne og hvilket alternativ ville de så vælge? Desværre oplyser den officielle publikation af valgresultat ikke, hvilke partier der opstillede til valg til de enkelte kommuneråd. Resultatet oplyser for kommunernes vedkommende kun, hvilke partier der vandt mandater. Der var dog antagelig i de fleste kommuner mindst to alternativer: BHE opstillede antagelig i alle kommuner bortset fra de steder, hvor der var fredsvalg eller hvor der kun opstillede en uafhængig kommunal vælgerforening. I de sydslesvigske kommuner, hvor der var kampvalg, opstillede som regel BHE, en borgerlig liste og ofte SSW og SPD. For de borgerlige var det i øvrigt sjældent, at den lokale liste kandiderede under navnet CDU eller Deutscher Wahlblock: et tydeligt tegn på den udbredte modstand mod valget i den hjemmehørende befolkning. I Sydslesvig var der ofte en såkaldt "tysk liste" eller en kommunal væl-

gerforening (Wahlgemeinschaft). Allerede dette viste at det stik mod SSWs intentioner alligevel blev det nationale problem som kom til at præge valget. Ofte opstillede de borgerlige hjemmehørende også under den nye slesvig-holstenske vælgerforenings navn SHW. I de kommuner, hvor både SHW og SSW opstillede kandidater, kunne valgresultatet således også vise, i hvor høj grad andre end SSWs kernevælgere lod sig overbevise om hjemstavnspropagandaen hos SSW og hvor mange som foretrak den slesvig-holstenske vej. Valget kunne vise, om SSWs forsøg på at fremtræde som Partei der Einheimischen virkede efter hensigten.

SSW ville ved dette valg for en sidste gang prøve at vinde terræn som sydslesvigsk hjemstavnsparti. Valgkampen skulle endnu en gang samles om emnet hjemstavnen og flygtningenes trussel mod denne. Selvom denne linie ikke havde ført til fremgang ved landdagsvalget i 1950, blev den nu prøvet igen og endda i retorisk forstærket form. I Slesvig amts udvidede valgudvalg var medlemmerne i september 1950 således meget tilfreds med de i valgkampen til landdagsvalget brugte flyveblade, skrifter og plakater, der hovedsagelig havde rettet sig mod flygtningene, og man mente at kunne bruge dem også ved et eventuelt kommunalvalg. Man så optimistisk på fremtiden og ville satse på at overbevise alle hjemmehørende om, at SSW var det eneste parti, der gik ind for deres rettigheder.¹³⁸ Hermann Clausen troede at der kunne samles et klart flertal af de hjemmehørende med en anti-flygtningepolitik:¹³⁹ Flygtningene havde erkendt, at de var blevet brugt som stemmekvæg. De havde stiftet deres eget parti. "Als Quittung für diese schlechte Politik der Parteien [...] fordern wir alle heimattreuen Südschleswiger auf, einen Block der Heimatbedrohten und Entrechteten zu schaffen, wie Waldemar Reeder sagt. Wir fordern alle heimattreuen Südschleswiger auf, in letzter Stunde alle nationalistischen Scheuklappen abzuwerfen und klar zu erkennen, wer ihre Interessen bisher vertreten hat und welche Partei allein nur die Heimat retten kann."

Også den tidligere socialdemokrat Hermann Olson benyttede under valgkampen en skarp hjemstavnsretorik rettet mod flygtningene og BHE: "Wenn dieses Gesetz [BHEs omtalte lovudkast til en ny flygtningelov] wirklich angenommen werden sollte, sind nicht die Vertriebenen, sondern die Einheimischen entrechtet und werden aus der Heimat vertrieben. Das Gesetz würde wie ein Magnet auf die Flüchtlinge im ganzen Bundesgebiet wirken, denn kein Land würde ihnen so viele Chancen bieten wie das arme Schleswig-Holstein. [...] Die Landbevölkerung müßte den eigenen Hühner- und Schweinestall mit

den Flüchtlingen teilen. [...] Das neugeplante Gesetz würde den Landmann versklaven und von seiner Heimat vertreiben. Das sieht unser Bauer jetzt ein. Er weiß auch, daß einzig und allein der Südschleswigsche Wählerverein restlos für die Heimat und für ihn eintritt.”¹⁴⁰ I Flensburg henviste Samuel Münchow til de tyske partiers planer om at danne en valgblok: “wir müssen deshalb alle Einheimischen gewinnen”.¹⁴¹ I Flensburg by opfordrede SSWs bysekretariat alle distriktsformænd til at kæmpe for hver hjemmehørende stemme, selvom de tyske partiers valgkamp først og fremmest ville dreje sig om dansk eller tysk. “Wenn wir nicht wollen, dass unsere Vaterstadt von Flüchtlingen regiert wird, müssen wir alle einheimischen Kräfte, die guten Willens sind, um unsere Fahne sammeln. Nur ein Block aller einheimischen Kräfte, gleich welche nationalpolitische Einstellung sie haben, kann dem gewaltigen Druck der Flüchtlinge widerstehen.”¹⁴² Også på SSWs landsmøde i februar 1951 appellerede Samuel Münchow til forsamlingen med det formål, “die Einheimischen davon zu überzeugen, dass der SSW immer konsequent für die Rechte der Heimat eingetreten ist.”¹⁴³ Selv Samuel Münchow, der blev anset for at være den mest “danske” politiske repræsentant i vælgerforeningen, førte således hjemstavnstale. Valgkampens tyngdepunkt skulle imidlertid ikke ligge i Flensburg, men på landet, “wo wir uns nicht kampflös der SHG übergeben dürfen.”¹⁴⁴ Ved SSF/SSW-generalforsamlingen i Kappel i februar 1951 udtalte SSW-landssekretær Hermann Bornholdt, at flygtningene “sind immerhin nur Gäste und in Lohn und Brot, dagegen unsere Südschleswiger arbeitslos sind. Viele Flüchtlinge denken gar nicht mehr an umsiedeln.”¹⁴⁵

Linien blev fulgt op i et flyveblad, der i vinteren 1950/1951 blev sendt ud til alle husstande i Sydslesvig. Heri spillede SSW både på en anti-flygtninge stemning og på en mistillid til politiske partier [fremhævelserne overtaget fra originalen]:¹⁴⁶

“Unsere Heimat ist in Gefahr, wirtschaftlich zu verelenden, vollkommen überfremdet und der Willkür der Parteiinteressen ausgeliefert zu werden. [...]

Um an die Macht zu kommen, haben sich die Parteien CDU, FDP, DP an den BHE verkauft – jetzt wird den Parteien die Rechnung vorgelegt und sie müssen zahlen – d.h. zahlen müssen wir, die einheimische Bevölkerung!”

Så citeredes de nystiftede, tysksindede, slesvig-holstenske foreninger og partier, der ligeledes fremhævede flygtningenes indtog i forvaltningen etc. og også talte om “das überfremdete Schleswig-Holstein”:

Jetzt haben sie sich das Programm des SSW angeeignet und gehen damit auf Stimmenfang, 'um der Gefahr der Überfremdung der Heimat zu begegnen.' – Und wie sieht die Wirklichkeit aus?

Überall im Lande werden 'Deutsche Listen', 'Einheitslisten' usw. gebildet, bestehend aus CDU-FDP-DP und BHE und SHW (oder wie in Flensburg mit Förderung des SHW).

Der SHW verbindet sich aber mit dem Wahlblockparteien, die das Elend verursacht haben und verbindet sich auch mit dem BHE, den er zu bekämpfen vorgibt. Er ist also keine Vertretung der heimatlichen Interessen der Schleswig-Holsteiner, sondern nur eine Tarnung der bankrotten Parteien, die es nicht mehr wagen, sich den Wählern unter eigenem Namen zu stellen. [...]

1848-64 wurde der Schleswig-Holsteinismus von den Alldrutschen-Großdrutschen mißbraucht für ein Großdrutschland bis an den Belt. Man lieferte unsere Heimat den Preußen aus. Jetzt segeln die Parteien unter der falschen Flagge des Schleswig-Holsteinismus und liefern unsere Heimat dem BHE und der vollkommenen Überfremdung aus..”

Et senere flyveblad fra april 1951 spiller på samme melodi. Valgkampen vil medføre en videregående “Verschärfung im Zusammenleben zwischen Einheimischen und Flüchtlingen”. Siden kapitulationen havde SSW kæmpet for en flygtningeudkligning. “Die Parteien aber buhlten um die Stimme der Flüchtlinge”. Der henvises til den ny landdag, der bestod af 28 hjemmehørende og 41, der ikke var født i Slesvig-Holsten. I regeringen var der 4 flygtninge og to holstenere, ingen sydslesviger.¹⁴⁷

“Die Wahlblockparteien CDU-FDP-DP haben in ihrer Machtgier die eigene Heimat verkauft. [...] Da die Flüchtlinge in vielen Gemeinden die Mehrheit haben, da ihrer geschlossenen Front jetzt keine geschlossene Front der Einheimischen gegenübersteht, besteht Gefahr, daß viele Gemeinden nach der Wahl von Flüchtlingen regiert werden. Und selbst wenn die Flüchtlinge allmählich umgesiedelt werden sollten – ihre Majorität würde bleiben – denn für jeden Vertreter, der umsiedelt, wird ein zweiter aus der Reserveliste nachgeschoben werden.

Das nennen wir Verrat an der Heimat!”

Derefter blev der henvist til den nye flygtningelovs trusler mod Sydslesvigerne. Flyvebladet slutter med en henvisning til “flygtningevennernes” omvendelse til ny-slesvig-holsteinismen:

“In dieser Situation tauchen nun die politischen Stehaufmännchen auf, um im Trüben zu fischen. Dr. Schenk, der sich in wenigen Jahren vom äußersten linken zum äußersten rechten Flügel bewegte, und der 1948 Arm in Arm mit den Flüchtlingen den blau-weiß-roten Wahlkampf gegen uns führte, Hamkens –

*dessen Vergangenheit wir kennen, und der 1948 die Flüchtlinge ansprach mit 'Meine lieben Brüder und Schwestern' – haben eine Schleswig-Holsteinische Gemeinschaft gegründet, um die **einheimische Bevölkerung vor der Gefahr zu schützen, die sie selbst heraufbeschworen haben!***"

I Slesvig by forsøgte SSW før valget at samle de hjemmehørende for at undgå et flygtningeflertal i byrådet. Før valget var man meget optimistisk og håbede at kunne enes om en koalition af hjemmehørende kandidater. "Paysen [SSW-byrådsmedlem] selvst hielt es für unbedingt erforderlich, dass man irgendwelchen Verhandlungen nicht ausweichen solle und dass man selbst unter Hintanstellung der eigenen nationalpol. und pol. Gesichtspunkte zur Wahrung der einheim. Mentalität sich zu Verhandlungen bereit erklären sollte. Voraussetzung sei natürlich, dass man von der anderen Seite Kandidaten präsentiere, welche von uns akzeptiert werden könnten und als Selbstverständlichkeit einheimisch sein müssten". Blandt de forsamlede fra bystyrelsen og distriktformænd var der udbredt stemning for Paysens forslag: "Es waren alle sich im Klaren, dass eine Zersplitterung der einheimischen Stimmen eine absolute Flüchtlingsmehrheit im Stadtparlament bringen würde".¹⁴⁸ Ideen om at samle de hjemmehørende kandidater mod flygtningekandidaterne var dog en fejlvurdering af den politiske situation. Valget i Slesvig by blev et kampvalg mellem en fælles tysk liste af BHE og CDU på den ene side og så SPD og SSW.¹⁴⁹

Også i Husum angreb SSW de tysk-borgerlige for at have forrådt hjemstavnen til flygtningene ved at indgå en regeringskoalition med BHE. I et SSW-flyveblad henvistes til, at den kommunale vælgerliste WKH, der stod til valg i Husum, var en CDU-camouflage-organisation. Det var først og fremmest CDU's flygtninge-politikere, der stod på WKH's kandidatliste. Kun "SSW-Kandidaten sind Heimatkandidaten", sluttede flyvebladet.¹⁵⁰ Ligeledes et flyveblad i Hatsted, Husum kreds:¹⁵¹

"Hattstedter!

Die am 29. April stattfindende Wahl ist uns von der Flüchtlingspartei B.H.E. mit Hilfe der CDU aufgezwungen, weil der BHE nachdem er in Kiel das Schicksal unserer Heimat bestimmt, nun auch in jedem einzelnen Dorf entscheidenden Einfluss haben will.

Einheimische!

Diese Wahl entscheidet, ob ihr einheimischen Bauern – Handwerker und Arbeiter in Zukunft in Dorfangelegenheiten entscheidet – oder der BHE.

Dafür ist eure Pflicht und nur euer eigenes Interesse zur Wahl zu gehen und einheimische Kandidaten zu wählen!

*Euer Versagen würde eure Entmündigung und Entrechtung bedeuten!
Es geht um euren Besitz – eure Werkstatt und euren Arbeitsplatz. Tausende
Einheimische mussten schon auswärts Arbeitsplätze suchen, weil kein Platz in ihrer
Heimat für sie war. [...]*”

I Flensborg hævdede et SSW-flyveblad, at det tyske valgfællesskab WDF faktisk var en BHE-camouflage. Nok havde WDF opstillet hjemmehørende kredskandidater, men over 60% af kandidaterne på reservelisten var BHE-medlemmer eller andre “Nichteinheimische”. Derfor drejede valget sig også i Flensborg om “die Entscheidung zwischen den Einheimischen und dem BHE”.¹⁵² I en SSW-valgtale blev WDF oversat med “wählt die Flüchtlinge”, og Flensborgs æresborger Hugo Eckener blev kritiseret for at føre valgkamp for det tyske valgfællesskab: “Wir können nur unser Bedauern darüber zum Ausdruck bringen, daß der Ehrenbürger der Stadt Flensburg sich als politisches Instrument für eine Parteiengruppe hergibt, die unter anderem das Ziel hat, Heimatfremde in das Flensburger Rathaus zu bringen.” Derfor kunne SSW ikke længere betragte Eckener som æresborger.¹⁵³

Mens SSW således i sin valgpropaganda indskrænkede sig til emnet flygtningenes trussel mod hjemstavnen og her kom frem med skarp retorik, forløb udviklingen i Schleswig-Holsteinische Gemeinschaft og dets vælgerforening lidt anderledes, end stifterne havde planlagt. Meningen med stiftelsen af SHG og SHW havde jo været at redde hjemstavnen fra flygtningestyret, lige som SSW udtrykte det i sin propaganda. Dette ville egentlig have krævet en lige så klar front mod BHE som SSW propagerede. Under kandidatopstillingen til valget blev det imidlertid tydeligt, at det nye tyske hjemstavnsparti stod på meget blød grund. Et stort antal af SHWs medlemmer var ikke vilige til at følge Schenks diktat om at nægte et samarbejde med flygtningepartiet og valgblokpartierne. Selvom SHGs bestyrelse prøvede at forhindre valgaftaler, var der siden begyndelsen af marts talrige drøftelser om brede fælleslister og valgfællesskaber i de forskellige kredse og kommuner.

En grund hertil var sikkert valgloven. Denne tilsidesatte nemlig de små partier: for at opnå andel i listemandater krævedes, at et parti mindst vandt flertallet i et valgdistrikt eller kom over en 10%-spærregrænse. En splittelse i den tysk-borgerlige lejr ville således kun have gavnet SPD og måske SSW. Det pudsige resultat af stiftelsen af hjemstavnspartiet SHW, der skulle forhindre BHEs magtovertagelse i kredsene og kommunerne, blev således, at partiet i kommuner og kredse overvejende opstillede i valgfællesskaber sammen med hvad partiet

selv havde omtalt som “hjemstavnsforræderne” i valgblokpartierne og i flere tilfælde endda sammen med “fjenden”, flygtningepartiet BHE.¹⁵⁴ Antagelig for ikke at splitte det tyske valgfællesskab inklusive BHE i Flensborg opstillede SHW ikke i fjordbyen, hvor tyskerne havde sat sig som mål endelig at befri byen fra det danske åg. I 195 af de 1.352 slesvig-holstenske kommuner opstillede SHW med egen liste og opnåede mindst et mandat. Statistikken oplyser desværre ikke, i hvor mange kommuner SHW opstillede uden at vinde mandater.¹⁵⁵ Vi må altså konstatere at SHW – helt i modstrid med det angivne mål – gik sammen med de tyske partier og for endelig at knække de sidste danske højborgs i realiteten dannede en fælles front af hjemmehørende og flygtninge mod “separatisterne” og “nydanskerne”. Modsætningen “dansk-tysk” var trods alt stærkere end modsætningen “hjemmehørende-flygtninge”. SSW blev det eneste parti som konsekvent fulgte kursen “hjemmehørende mod de fremmede”.

*Valgresultatet*¹⁵⁶

Valgresultatet må have været skuffende i danske øjne. På trods af den polariserede valgkamp faldt SSWs stemmetal endnu en gang, nu til kun 65.967 ved kredsdaysvalget. I Flensborg, der var den sidste by i Sydslesvig med dansk flertal undtagen den lille kommune Tating i Ejdersted kreds, vandt det tyske Wählergemeinschaft Deutsches Flensburg, der repræsenterede landsregeringens partier, 45,7% af stemmerne og 21 af de 39 byrådsmandater, da de tyske socialdemokrater med kun 7,4% af stemmerne ikke kom over 10%-spærregrænsen. SSWs repræsentation i kommunerne faldt yderligere i forhold til 1948: kun i 106 sydslesvigske kommuner blev SSW repræsenteret i kommunerådet, hvilket var færre end en fjerdedel af alle sydslesvigske kommuner. I forhold til kommunalvalget i 1948 havde SSW mistet stemmer i alle sydslesvigske kredse. På trods af, at SHW kun havde opstillet med en egen liste i Ejdersted og Ekerneførde kredse, lykkedes det ikke for SSW at få tag i hjemmehørende, tyske vælgere. Samtidige analyser der vurderede, at BHEs optræden og valgkampens polarisering omkring flygtningeproblemet havde bremset SSWs nedgang, kan derfor ikke dokumenteres statistisk. Dette har den tyske historiker Thomas Schäfer påvist ved at analysere SSWs valgresultater fra 1947 til 1962.¹⁵⁷ Senest ved kommunalvalget i 1951 blev det tydeligt, at hjemstavns-strategien var slået fejl. En bred slesvigsk hjemstavnsbevægelse, som SSW kunne være blevet til talerør for, eksisterede ikke.

SHWs valgresultat må karakteriseres som blandet. I de seks kredse

i hele Slesvig-Holsten, hvor det havde opstillet med egne kandidater, opnåede det slesvig-holstenske hjemstavnsparti delvis respektable resultater:

	SHW	BHE	SSW
Kiel	9,6%	-/- ¹	0,5%
Ekernförde	0,9%	-/- ²	12,8%
Ejdersted	32,0%	20,2%	20,6%
Eutin	17,4%	35,8%	-
Plön	18,0%	25,5%	-
Süderdithmarschen	1,9%	24,1%	-

¹ opstillede ikke

² opstillede i valgfællesskab med bl.a. CDU, FDP, DP

Hertil skal bemærkes, at det største af valgblok-partierne, CDU, havde undladt at opstille i Ejdersted; nok fordi et flertal af de kristelige demokraters medlemmer samtidig var medlem af SHG og måske endda SHW. En Deutsche Liste bestående af FDP og DP fik 8,6% af stemmerne i Ejdersted. BHEs 35,8% i Eutin-kredsen var flygtningepartiets bedste resultat i hele Slesvig-Holsten. De dårlige resultater i Ekernförde- og Süderdithmarschen-kredsene forklares med, at SHW her kun havde opstillet kandidater i fire hhv. tre små landkommuner.¹⁵⁸ En forklaring på SHWs succes i Eutin- og Plön-kredsene kan være, at begge kredse ligger i det østlige Holsten, der var særdeles hårdt belagt med flygtninge. Udover Kiel havde SHW opstillet egne kandidater og vandt mandater i 195 kommuner, og det havde fået absolut flertal i 137 kommuneråd. Desværre oplyser statistikken ikke, i hvor mange kommuner SHW havde opstillet uden at vinde et mandat.¹⁵⁹

På kommunalt plan er det interessant at undersøge Slesvig-kreds og Flensborg landkreds, for valgresultatet tyder på, at SHW opstillede i en stor del af kommunerne i disse to sydslesvigske kredse, samtidigt med at der åbenbart i alle kommuner, hvor der ikke på forhånd var fredsvalg, fandtes en BHE-liste som alternativ. I disse kommuner måtte der regnes med en klar opdeling og polarisering blandt vælgerne i hjemmehørende og flygtninge. Resultaterne kan således vise, hvilket af de to hjemstavnspartier, SHW eller SSW, der i største grad

fik de hjemmehørendes stemmer. En sammenligning af SHWs og SSWs styrke i kommunerådene giver følgende resultat (kun kommuner, hvor SHW henholdsvis SSW opstillede med en egen kandidatliste er medregnet; Sydtønder kreds er udeladt, fordi SHW antagelig ikke opstillede i nogen kommune i denne kreds):¹⁶⁰

Kreds	Kommuner, hvor partiet blev repræsenteret i kommunerådet	Kommuner, hvor partiet fik flere end et rådsmedlem	Kommuner, hvor partiet fik >30% af kommuneråds-medlemmerne	Kommuner, hvor partiet fik absolut flertal af kommune-rådsmandaterne	SHW	SSW	SHW	SSW	SHW	SSW	SHW	SSW
Ekernførde					1	7	1	2	1	0	1	0
Ejdersted					9	8	9	6	7	2	6	1
Flensborg-landkreds					15	28	15	10	14	1	13	0
Husum					8	4	8	3	8	0	8	0
Slesvig					53	33	51	12	47	0	36	0

Tabellen viser tydeligt, at SHW som regel vandt mere end et kommunerådsmandat i de kommuner, hvor det vandt mandater, mens SSW sjældent fik mere end én kandidat valgt. I Husum kreds fik SHW således absolut flertal i alle kommuner, hvor det vandt mandater. Også i de andre kredse fik SHW absolut flertal i mere end halvdelen af de kommuner, hvor det fik mandater. Som omtalt oplyser statistikken kun de kommuner, hvor SHW hhv. SSW opstillede og vandt mandater. Derfor kan der ikke gives et helt nøjagtigt billede af styrkeforholdet mellem SHW og SSW på kommunalt plan. Af de i tabellen angivne tal må det dog kunne skønnes, at SHW i langt højere grad kunne samle de hjemmehørende vælgere end SSW. Alt tyder på, at SHW i modsætning til SSW fik en god vælgertilslutning, hvor det opstillede med egen liste. Det var således entydigt SHW, der overbeviste vælgere med sit slesvig-holstenske hjemstavnsbudskab. SSW derimod profiterede imod egen forventning ikke af konflikten mellem de hjemmehørende og flygtningene.

Den direkte konfrontation mellem SSW, SHW og BHE kan desværre ikke analyseres grundigt ud fra det tilgængelige statistiske

materiale. Kun i elleve kommuner i hele Sydslesvig vandt nemlig både SHW, SSW og BHE mandater ved et kampvalg. I disse elleve kommuner så mandatfordelingen således ud:

Kommune	SHW	SSW	BHE	Øvrige
Katharinenheerd (EID)	2	1	6	
Oldenswort (EID)	6	2	1	2
Tating (EID)	3	6	1	1
Tetenbüll (EID)	5	2	3	1
Handewitt (FL)	6	2	3	
Keelbeck (FL)	7	1	1	
Kiesby (SL)	6	1	2	
Schuby (SL)	8	1	2	
Seeth (SL)	8	1	1	1
Süderbrarup (SL)	6	5	1	5
Fockbeck (RD)	8	3	3	3

Det statistiske grundlag er for svagt til, at det kan erklæres som repræsentativt efter empiriske metoder. Alligevel kan der drages konklusioner. Kun i to kommuner afviger SSW-resultatet således fra tendensen, nemlig i Tating og i Sønder Brarup. Sønder Brarup er som stationsby den største af de anførte kommuner, og her stod SSW traditionelt stærkere end i de små landkommuner. Tating i Ejdersted kreds er den eneste by i Sydslesvig, hvor SSW endnu i 1951 vandt et flertal af kommunerådsmandaterne. Selvom SSW i 1951 stod stærkere i Ejdersted end i det øvrige landlige Sydslesvig, afviger resultatet her fra helheden. Dette kan formentlig kun forklares med, at SSWs lokale kandidater nød høj anseelse i byen. Stemmefordelingen ved kredsagsvalget i Tating var 269 SSW (35,9%), 158 SPD (21,1%), 157 SHW (21,0%), 130 BHE (17,4%). I Katharinenheerd fik BHE absolut flertal af mandaterne i kommunerådet. De øvrige byer viser et klart mønster, der gælder alle sydslesvigske byer, hvor SHW og BHE opstillede med egne lister og vandt mandater. SHW fik her som regel mindst to-tredjedele af kommunerådsmandater, mens de øvrige fordeltes mellem BHE og de øvrige partier.

Det kan således fastslås, at det var SHW og ikke SSW, der drog nytte af en polariseret valgkamp mellem hjemmehørende og flygtninge. Det

lykkedes ikke det danske mindretal at overbevise de hjemmehørende vælgere, at det var SSW, der var hjemstavnsens parti. Valgresultatet viser, at et slesvig-holstensk hjemstavnsparti havde et vælgerpotentiale, hvor det opstillede med egen liste. Frygten for at SHG og SHW kunne betyde en politisk splittelse af befolkningen i hjemmehørende og flygtninge var altså ikke ubegrundet. Hovedårsagen til, at SHWs samlede resultat alligevel blev beskedent, var partiets organisatoriske svaghed og medlemmernes forskellige holdninger til SHWs politiske strategi: hvis hjemstavnspartiet havde opstillet egne lister i hele Slesvig-Holsten, ville det sandsynligvis have fået mindst omkring 15% af stemmerne i hele delstaten og dermed havde været repræsenteret i alle kredsde og kommuneråd.

Samtidige analyser gav SHW æren for at have bidraget til SSWs tilbagegang. Således vurderede bl.a. landsregeringens kommitterede for Sydslesvig, Jens Nydahl og også den tyske grænseorganisation Arbeitsgemeinschaft Deutsches Schleswig,¹⁶¹ Da SHW imidlertid bortset fra Ejdersted ikke opstillede med "kredsdekkende" lister er dette kun spekulation. Hypotesen kan vanskeligt efterprøves. Rent logisk set måtte SSWs tilbagegang ifølge tesen være størst, hvor SHW opstillede med egen liste, altså i Ejdersted. Her havde SSW haft en stor tilbagegang: 28,3% i forhold til landdagsvalget i 1950, målt i absolutte stemmetal. SSWs største tilbagegang var imidlertid i Rendsborg-kreds (43,3%), hvor SHW var indgået et valgfællesskab med valgblokkpartierne. Omvendt måtte man ifølge hypotesen forvente, at SSWs fremgang var højest i de kredse, hvor SHW var indgået et valgfællesskab med BHE. Dette var imidlertid ikke tilfældet i Sydslesvig og kan derfor ikke efterprøves. Derfor er forfatteren enig med den tyske historiker Thomas Schäfer, at valgresultatet i sig selv ikke kan bære hypotesen, at SHWs opstilling har skadet SSW.¹⁶²

BHE kunne i det hele taget glæde sig over valgresultatet. Selvom flygtningepartiet i absolutte tal var gået noget tilbage i de kredse, hvor det havde opstillet egne lister, opnåede det 26,7% af stemmerne. Tilbagegangen skyldtes ikke mindst flygtningenes omflytning: der var ca. 3% færre valgberettigede ved kommunalvalget end ved landdagsvalget året før. I 54 kommuner havde BHE vundet det absolutte flertal af stemmerne, og flere hundrede BHE-medlemmer rykkede ind i kommunerådene.¹⁶³ Schäfer har vist, at der på kredsplan ved valget i 1951 var en tendens til, at SSW mistede flere stemmer i de kredse, hvor BHE havde opstillet en egen liste, mens det danske parti klarede sig bedre, hvor BHE var indgået valgfællesskaber med de tyske partier.

Den direkte konfrontation med flygtningepartiet, som SSW havde satset på, havde altså i realiteten skadet SSW. Det var antagelig nemmere for hidtidige SSW-vælgere at gå tilbage i den tyske lejr, hvis BHE stod udenfor.¹⁶⁴ Det statistiske grundlag er dog igen ret lille; og det er svært at vurdere, om korrelationen ikke var tilfældig.

Ministeriet Lübke

Selvom kommunalvalget således havde efterladt det indtryk, at flygtningepartiets indflydelse i Slesvig-Holsten var blevet styrket endnu en gang, forløb udviklingen i den modsatte retning. Det kom ikke til det frygtede flygtningestyre, som blev tegnet som skrækbillede bl.a. af SSW. Den 25. juni 1951 blev ministerpræsident Bartram tvunget til at træde tilbage. Landdagen valgte samme dag den hidtidige landråd i Flensborg landkreds, Friedrich Wilhelm Lübke, til ministerpræsident. Valget var en provokation fra valgblokkens side, rettet mod regeringspartneren BHE. BHE havde nemlig inden valget udtrykkeligt erklæret, at det ønskede at være med til at afgøre, hvem der skulle blive ny ministerpræsident. Bartram havde jo i sin tid været et kompromis ikke mindst af hensyn til BHE. Nu afviste CDU imidlertid BHEs ønske og nominerede en mand, der var udpræget slesvig-holstener og af hvem man ikke kunne vente så stor imødekommenhed over for BHE, som det havde været tilfældet ved Bartram. BHE stemte derfor imod Lübke ved valget den 25. juni, og det gjorde socialdemokraterne og SSW også. Lübke blev alligevel valgt i tredje valgomgang med 28 mod 37 stemmer, fordi oppositionen ikke kunne enes om en modkandidat. De to BHE-ministre Kraft og Asbach samt landbrugsminister Wittenburg (DP) trådte derefter ud af regeringen, således at Slesvig-Holsten var midt i en ny regeringskrise. Den varede imidlertid ikke længe: flygtningepartiet reagerede overraskende blidt over for denne fornærmelse fra valgblokkens side. Allerede efter fem uger genindtrådte BHE i landsregeringen, efter at Lübke havde fået en skriftlig garanti fra Adenauer om finansiel støtte til Slesvig-Holsten. Roen varede dog ikke længe: fra CDU kom der tydelige signaler om at samle alle borgerlige i et parti, det vil sige at overtage de små borgerlige partier DP og FDP. Dette førte til nye regeringskriser, der endte med opløsningen af den tyske valgblok, FDPs udtræden af regeringen og CDUs overtagelse af DPs landdagsgruppe. Da imidlertid CDU og BHE alene rådede over et flertal i landdagen, truede denne krise ikke selve regeringen.¹⁶⁵

Udnævnelsen af Lübke fik negative konsekvenser for landsregeringens politik over for det danske mindretal. Samtidig formåede Lübke

at holde fast ved de hjemmehørende borgerlige vælgere og ved sin koalitionspartner BHE. Lübkes politik er derfor afgørende både for en forståelse af, hvorfor det på trods af flygtningeproblemet aldrig lykkedes at vinde de hjemmehørende tyske sydslesvigere for SSW, og for mindretallets holdning til det sidste store emne i den slesvig-holstenske flygtningepolitik, det såkaldte Programm Nord. Derfor skal grundlinjerne af Lübkes regeringspolitik præsenteres her.

Lübkes politik blev at fortsætte bestræbelser på at inddæmme og tilbagetrænge den "danske kulturoffensiv". I den faktiske politik resulterede kampen i en slags nålestik-politik mod mindretallet og dets medlemmer. Allerede som landråd i Flensborg-landkreds havde Lübke gjort alt for at sinke danske skoleprojekter eller lignende med bureaukratiske chikaner. Denne stil blev ikke anderledes, da han blev ministerpræsident. Et af hans første parlamentariske initiativer var at indføre en 7,5%-spærregrænse i landdagsvalgloven, officielt for at forhindre splittende småpartiers indtog i landdagen, men faktisk for at få SSW ud af landdagen. Samtidig skulle forbundsregeringen presses til at føre en mere offensiv politik over for Danmark for at opnå en mindretalstraktat, der sikrede det tyske mindretal i Nordslesvig dets rettigheder og genindsatte det i dets gamle stilling. Denne politik slog dog fejl: Adenauers regering var ikke interesseret i en skærpelse af forholdet mellem Danmark og Tyskland, tværtimod. Også Lübkes forsøg på at få Kiel-erklæringen ophævet, var ikke kronet af succes.¹⁶⁶ En SSW-klage ved forfatningsdomstolen resulterede i yderligere et nederlag for landsregeringen: forfatningsdomstolen erklærede 7,5%-spærregrænsen for ugyldig, især da den bevidst var blevet indført for at skade SSW. Selvom forfatningsdomstolen ikke afviste den oprindelige 5%-spærregrænse, var retssagen et moralsk nederlag for landsregeringen og Lübke.¹⁶⁷

Lübkes kamp imod den danske bevægelse var dog ikke overstået efter disse to nederlag. Nu lagde landsregeringen igen vægten på chikane-politikken. Det er på denne baggrund, mindretallets skeptiske holdning over for regeringsinitiativer fra Lübkes side må vurderes.

Program Nord

Kampen mod mindretallet skulle ikke mindst føres med økonomiske midler: de vildledte får skulle føres tilbage til tyskheden gennem en økonomisk stabilisering i Sydslesvig. Landsregeringen var bevidst om de dårlige strukturelle forhold i Sydslesvig, der som yderområde på trods af offentlige investeringer i 1920'erne og 1930'erne havde haltet

bagud den almindelige økonomiske udvikling. Siden 1951 var der planer i regeringen om statslige programmer til at forbedre landsdelens strukturelle og økonomiske vilkår.

I februar 1953 præsenterede ministerpræsident Lübke så et program til strukturforbedring af landbruget i et bælte syd for den dansk-tyske grænse. Landbruget i det vestlige Sydslesvig havde vanskeligheder, der var betinget af de naturlige forudsætninger. Vandskellet mellem Østersøen og Vesterhavet ligger lige vest for Flensborg, således at størstedelen af Sydslesvig afvandes mod Vesterhavet; men de fremherskende vestlige vinde vanskeliggør afvandingen, hvilket nedsætter jordens værdi. Sandjorden på det slesvigske midtland var fattig og konstant truet af erosion gennem vind og vand.¹⁶⁸ Ejendomsforholdene i det sydslesvigske landbrug medførte lange transportveje: gårdene lå i landsbyerne, og markerne var ofte små og spredte og lå til tider langt fra gårdene. Et stort investeringsprogram skulle derfor forøge den dyrkbare jord gennem forbedret afvanding, jordforbedring, anlæg af læplantager el.l. Der skulle inddiges nyt land ved Vesterhavet, og gårdenes produktivitet skulle øges gennem udflytning og nyarrondering. Forbilledet var lignende programmer, Danmark efter 1920 med succes havde gennemført i Nordslesvig. Programmet kom til at gå ind i historien under sin arbejdstitel "Programm Nord". Det skulle efter de oprindelige planer øge landbrugets produktivitet og skabe 6842 nye landbrug, der inklusive familier kunne ernære godt 30.000 mennesker mere end hidtil.¹⁶⁹

Programmet berørte et ømfindeligt område, jord, og det blev fremlagt på et tidspunkt, hvor mindretallet nærrede stor mistillid til landsregeringen. Overdragelse af jord til flygtninge havde været et omdiskuteret emne siden de første planer om en jordreform blev drøftet i 1946. Den rodfaste, jordejende befolkning stod meget afvisende over for statslige indgreb, der ville medføre en nyfordeling af jord, og så endda til fremmede. Denne holdning blev delt af den danske bevægelse i Sydslesvig og dets bagland i Danmark. Hovedgrunden for mindretallets skepsis imod initiativer fra landsregeringens side var imidlertid landsregeringens chikanepolitik med det erklærede mål at trænge den danske bevægelse tilbage. Men også flygtningepolitisk var der grund til mistillid. Selvom det var landsregeringens mål at lette flygtningetrykket i Sydslesvig havde der som omtalt været tydelige tegn på, at flygtningene bevidst blev brugt som instrument i grænsekampen i de sidste danske højborg. Derfor var det nærliggende at tro, at Programm Nord havde samme mål.

Ministerpræsident Friedrich Wilhelm Lübke (med sømandskasket) ved en besigtigelse af det gamle havdige. Lübke var skaberen af "Programm Nord", et storstilet program til forbedring af landbrugets vilkår i Sydslesvig. Programmet blev mødt med mistanke hos de danske sydslesvigere og i Danmark, hvor man frygtede, at det udelukkende havde en grænsepolitisk betydning og ville medføre bosættelse af flygtningelandsmænd. I sidste ende var det dog de hjemmehørende landmænd, både danske og tyske, der drog den største nytte af programmet. Foto i Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Arkivet.

I august 1951 havde den flensborgske BHE-politiker Ernst Schäfer i landdagen krævet, at der umiddelbart syd for grænsen mellem Flensborg og Sønder Løgum skulle udstykkes jord til flygtninge for dér at skabe "eine Bevölkerungsdichte aus stets deutschgesinnten Menschen".¹⁷⁰ Selvom Lübke ved præsentationen af sit program ikke nævnte noget om, hvordan de planlagte 6842 nye brug skulle fordeles blandt eventuelle ansøgere, måtte iagttagere således forvente, at programmet først og fremmest ville komme flygtningene til gode. Hidtil havde det nemlig været praksis overvejende at tilgodese flygtninge ved udstykning af nye brug. Landbrugsminister Claus Sieh havde selv i rapporten "Stand der ländlichen Siedlung" dokumenteret, at flygtningene i årene 1951 og 1952 havde fået 76% af de 4274 ny udstykkede brug i Slesvig-Holsten.¹⁷¹

Det syntes således tydeligt, at afgørende kræfter i landsregeringen ville bruge jordforbedrings- og udstykningsprogrammet til at bosætte flygtningelandsmænd og dermed skabe modvægt til den stærke danske

bevægelse. Dertil kom at Programm Nord var alt for stort til, at Slesvig-Holsten alene kunne bære projektet. Allerede da Lübke præsenterede programmet gjorde han sig ingen forventninger om, at Slesvig-Holsten alene kunne finansiere et så ambitiøst projekt. Han pegede på nødvendigheden af hjælp fra forbundets side og mente, at der ville være mulighed for at få midler fra Bonn i forbindelse med programmet. Midler under eksempelvis forbundsflygtningeloven var imidlertid bundet til foranstaltninger, der fremmede flygtningenes integration. Alt i alt var det derfor forståeligt, at SSW lyttede særlig mistænksomt, da Programm Nord blev fremlagt i landdagen.

Denne mistænksomhed spores i Berthold Bahnsens indlæg i landdagen. Berthold Bahnsen var det første landdagsmedlem, der ytrede sig til planen, da den var præsenteret af ministerpræsidenten. Bahnsens tale drejede sig hovedsagelig om Programm Nord, som han principielt hilste velkommen. Han opfordrede Lübke til snart at fremlægge detaljerne og beklagede, at programmet ikke allerede var sat på finansloven. Bahnsen udtrykte dog også den klare forventning, at programmet skulle komme de hjemmehørende til gode.¹⁷² Et par dage senere blev Bahnsen sekunderet i sin holdning af det slesvig-holstenske Bauernverband.¹⁷³ Regeringen blev imidlertid støttet af BHE, og det var også åbenlyst nemmere at få fat i penge fra Bonn, hvis de blev brugt til at integrere flygtninge. På et SSW-møde i Ladelund i april 1953 var landdagsmand Samuel Münchow ikke i tvivl om, at hjælpen fra forbundet hovedsagelig ville komme gennem midler hjemlet i Bundesvertriebenengesetz. Denne lovs mål var at integrere flygtningene: hvis Programm Nord blev betalt af sådanne midler, ville det kun kunne bruges til at bosætte flygtninge-landmænd. Alligevel ville SSW argumentere på den gamle linie. Flygtninge skulle kun tilgodeses i forhold til deres andel af den hjemmehørende befolkning på forbundsplan, det vil sige med 16%. Blev dette ikke fulgt, skulle SSW agere og stemme imod Programm Nord.¹⁷⁴

I de følgende uger blev det mere og mere tydeligt, at SSWerne tilsyneladende havde bedømt forholdene omkring Programm Nord korrekt. Der kom flere og flere indicier, der tydede på, at programmet først og fremmest skulle komme flygtningene til gode. Allerede ti dage efter bekendtgørelsen havde Lübke indbudt repræsentanter fra alle partier i landdagen undtagen SSW til et møde, hvor Programm Nord's detaljer skulle drøftes.¹⁷⁵ Dette var et tydeligt signal, at man ikke ønskede de danske sydslesvigeres deltagelse i den konkrete udformning af programmet og kunne med god grund fortolkes som bevis

for, at Programm Nord havde en grænsepolitisk baggrund. Næsten samtidig fremførte BHE et radikalt krav i Forbundsdagen, nemlig at ingen hjemmehørende overhovedet skulle tilgodeses ved udstykning af landbrug i de næste fem år. Dette var med til at bekræfte danske sydslesvigeres indtryk af, at Programm Nord nok først og fremmest ville komme flygtningene til gode, hvis det blev gennemført efter de tyske planer.¹⁷⁶

Stridighederne om hvem der skulle nyde gavn af Programm Nord blev skærpet, da Lübke udtalte, at de ny udstykkede brug skulle besættes med "tyske" mennesker. Dette vakte tvivl om, hvorvidt også danske sydslesvigerere kunne søge midlerne i programmet, især da Rendsborgbladet Tagespost, der var knyttet til landbrugsminister Siehs konservative Deutsche Partei, udtrykkeligt skrev, at en forudsætning for deltagelse i Programm Nord ville være "Treue zum deutschen Vaterland" og loyalitet over for den tyske stat.¹⁷⁷ Selvom Lübke efter mindretallets protest fremhævede, at danske sydslesvigerere som tyske statsborgere var ligestillet ved fordelingen af midler forbundet med Programm Nord, underbyggede det blot mindretallets mistænksomhed.

Det er på denne baggrund, at mindretallet endnu en sidste gang kunne mobilisere opinionen i Danmark. Den truende "østpreussiske" kolonisation af Sydslesvig havde været kernen i de første efterkrigsårs propaganda i Danmark. Danmarks standpunkt havde som omtalt været, at flygtningene burde fjernes fra Sydslesvig. Den danske regering og store dele af den danske offentlighed havde derfor nøje fulgt den slesvig-holstenske og fra 1949 af den tyske flygtningepolitik, og den danske stat havde som omtalt aktivt hjulpet omflytningsprogrammerne på vej ved at stille to togstammer til rådighed i 1950.

Ethvert tegn på en tysk jordkamp i Sydslesvig fik derfor en opmærksom omtale i dansk presse. Således klagede Lørdagsavisen allerede i 1950 over, at mere og mere jord i Sydslesvig gik over på tyske hænder, fordi hjemmehørende dansksindede manglede den fornødne kapital.¹⁷⁸ Grænsevagten berettede samme år udførligt, hvor fordelagtigt det var for landmænd at sælge eller bortforpagte deres gårde til flygtninge; artiklen efterlod det indtryk, at forældre i fremtiden hellere ville sælge deres gård til en flygtning end overdrage den til en søn.¹⁷⁹ Senere samme år genoptog Grænsevagten emnet og karakteriserede "Flüchtlingssiedlungsgesetz" som den hidtil alvorligste, hvad angik særrettigheder til flygtningene. I det første år siden lovens ikrafttræden var der i 158 tilfælde givet offentligt tilskud til opkøb eller forpagtning af en gård til flygtninge alene i Sydslesvig.¹⁸⁰ Loven var tidsbegrænset

til 1953, og Flensborg Avis opstillede den prognose, at 500 sydslesvigske landbrug ad denne vej ville gå over på flygtningehænder.¹⁸¹ Dette blev skildret som en katastrofe. Ret beset var de 158 gårde imidlertid kun ca. 1% af alle landbrug i Sydslesvig, og de 500 brug udgjorde blot 2-3%. I 1954 viste det sig, at kun 5,5% af de slesvig-holstenske landbrug over 0,5 ha var på flygtningehænder; og flygtninge ejede kun 3,9% af delstatens landbrug-areal.¹⁸² Den meget omtalte frygt for flygtningenes massive overtagelse af det sydslesvigske landbrug viste sig særdeles overdreven.

Generelt overvurderede den danske presse de hjemmehørende landmænds modstand mod den tyske jordpolitik. I juni 1951 advarede Nationaltidende mod et truende bondeoprør forbundet med skattestrejke i Sydslesvig som protest mod lands- og forbundsregeringens flygtningejordpolitik. Angivelig var fanen fra 1920ernes voldsomme bonderejsning¹⁸³ allerede dukket op igen. En enkelt tvangsauktion skønnedes nok til at kunne udløse revolutionære kræfter i den hjemmehørende bondebefolkning.¹⁸⁴ Som bekendt kom det ikke til en gentagelse af urolighederne fra 1920erne.

Lübke-regeringen var i det hele taget ikke særlig populær i Danmark. Da ministerpræsident Lübke i sommeren 1952 havde kritiseret den danske støtte til Sydslesvig, fik han kraftig tilbagemelding i den danske presse. Kristeligt Dagblad mindede om en episode i Svabsted, hvor kommunerådet under ledelse af en flygtning havde skræmt de hjemmehørende forældre væk, der ønskede en dansk skole. Og Vestres pressebureau anklagede tyskerne for at føre jordkamp: "Den eneste jordkamp i Sydslesvig, der hidtil har været set, er de tyske myndigheders kamp for at erhverve jord til flygtningene, og de samme myndigheders bestræbelser for at hindre den danske folkedel i at få jord til dens skoler."¹⁸⁵ Vejle Amts Folkeblad udtrykte pointen i den danske holdning: "Det er ikke fra Danmark, jordkampen truer. Det er fra hr. Lübkes landsmænd fra Øst."¹⁸⁶

Således er det ikke overraskende, at Programm Nord fik en kølig modtagelse i Danmark. Grænsevagten henviste til den næsten sam-

Landsregeringens fremlæggelse af Programm Nord fremmanede igen frygten for bosættelsen af flygtninge i Sydslesvig. Det blev benyttet i SSWs valgavis "Nordertor" i Flensborg til forbundsdagsvalget i 1953. Avisen appellerede til de hjemmehørende landmænd: kun SSW ville sikre deres gårde. Men budskabet var fejlplaceret: SSWs potentielle vælgere i Flensborg var ikke landmænd. I almindelighed lykkedes det aldrig SSW at få afgørende tag i de sydslesvigske landmænd. Deres politiske hjemsted blev snarere CDU. ADCB P 220-27.

**Einheimische Bauern auf Südschleswigs Boden! Das ist die Forderung
des SSW, der Partei der heimattreuen Südschleswiger.**

SSW HÄLT DEN KURS!

Südschleswig den Südschleswigern

tidige vedtagelse af Bundesvertriebenengesetz, der bestemte at 75% af udstykket privat jord skulle tildeles flygtninge, mens jord ejet af delstaterne eller forbundet overhovedet ikke måtte udstykkes til hjemmehørende. Der blev også fremhævet, at loven vinkede med betydelige skattelettelser til hjemmehørende, der solgte jord til flygtninge.¹⁸⁷ Grænseforeningens rejsesekretær Frederik Rudbeck skrev kort efter Programm Nords præsentation, at programmet ville give et stærkt, befolkningsmæssigt tryk mod de tyndt befolkede egne nord for den danske grænse og krævede derfor danske modforanstaltninger i form af en positiv befolkningspolitik.¹⁸⁸ Ministerpræsident Lübkes sammenligning af Programm Nord med dansk jordpolitik i Nordslesvig gjorde ikke sagen bedre.¹⁸⁹ At programmet havde meget større dimensioner end den danske udstykning i Nordslesvig i mellemkrigstiden bekræftede den danske holdning, at det eneste mål for Programm Nord var at knække den danske bevægelse i Sydslesvig.

Det vakte især røre i Danmark, at tyskerne havde søgt om amerikanske penge fra European Recovery Program (Marshal-planen) i forbindelse med Programm Nord. Forskellige danske politikere, deriblandt statsminister Erik Eriksen og udenrigsminister Ole Bjørn Kraft, udtalte sig i foråret 1953 offentligt imod de tyske planer om at bosætte flygtninge umiddelbart syd for grænsen. Den danske udenrigsminister fremhævede atter en gang, at alle danske partier havde været enige om, at flygtningetrykket i Sydslesvig skulle lattes gennem en omflytning til andre egne af Tyskland. De amerikanske penge skulle derfor hellere bruges i dette øjemed. Statsministeren betonedede, at det var "imod vort lands interesse, hvis flygtningene gror fast syd for grænsen. Det betyder et Fremmedelement, som i mange Aar fremover vil skærpe grænsekampen [...]. Vi ser uden glæde på, at dollarhjælp, der skulle komme Vesttysklands genrejsning til gavn, anvendes til at modvirke det danske mindretals interesser og støtter de tyske bestræbelser."¹⁹⁰ Det danske udenrigsministerium instruerede derudover ambassaden i USA om at klargøre dette danske standpunkt over for den amerikanske regering.¹⁹¹ Sagen endte med, at der ikke blev bevilget amerikanske penge til Programm Nord, hvilket medvirkede til, at programmets oprindelig planlagte omfang blev reduceret i 1954. Det er værd at bemærke, at det officielle Danmarks holdning i denne sag lå på linie med argumentationen fra 1945-46: flygtningene var et fremmedelement, der forstyrrede slesvigernes fredelige samliv. Kun to år inden Vesttysklands optagelse i NATO blev flygtningene stadigvæk følt som trussel mod selve den danske suverænitet og territoriale integ-

ritet!

De danske ministres udtalelser om Programm Nord fik den slesvig-holstenske finansminister Kraft (BHE) til at afgive en protest-erklæring i landsregeringens navn. Her frabad regeringen sig denne indblanding i indre-tyske anliggender. Under henvisning til Bahnsens landdagstale den 3. februar 1953 påstod Kraft, at selv SSW støttede programmet.¹⁹² Dette var en bevidst vildledning, da Bahnsen udtrykkeligt havde gjort SSWs ja til Programm Nord afhængigt af, at programmet først og fremmest ville komme de hjemmehørende til gode. Den danske ambassadør i Bonn, Frants Hvass, havde derefter en samtale i det vesttyske udenrigsministerium, hvor han blev forsikret, at Programm Nord ikke havde noget grænsepolitisk formål, men var "led i bestræbelser i hele forbundsområdet for at tilvejebringe nye eksistensmuligheder for flygtninge".¹⁹³ Det var imidlertid påfaldende, at Programm Nord var det største vesttyske udviklingsprojekt, næst efter Emsland-regionen, der dog rummede meget større udviklingsmuligheder, og at projektets første afsnit næsten nøjagtigt dækkede det område, der endnu i 1900 var overvejende dansktalende, bemærkede generalsekretær Frants Thygesen til denne tyske forklaring.¹⁹⁴

Også efter disse meningsudvekslinger fortsatte de danske medier med at berette om Programm Nord ad den kritiske linie. En udførlig artikel i dagbladet Hejmdal i april 1954, da Programm Nord iværksættelse var begyndt, efterlod indtrykket, at de hjemmehørende landmænd overvejende stod afvisende over for programmet, selvom den rummede betydelige forbedringer for gårddriften. Det var angiveligt den påkrævede afståelse af jord som compensation, der stod i vejen for mange bønder. At afstå jord var nemlig et brud på traditionen: "Hvad ville de gamle slægter, der ligger på kirkegården, sige til det?" skal en bonde have udtalt over for avisens redaktør; og denne bonde ville i hvert fald ikke have flygtninge boende på sin tidligere jord.¹⁹⁵

I august 1954 gav den før omtalte Sydslesvig-aktivist, journalist Tage Mortensen, en redegørelse i Statsradioen om Programm Nord under overskriften "Grænsekamp med gravemaskiner". Den lå på linie med tidligere danske fremstillinger om den tyske politik. Det må formodes, at udsendelsen nåede ud til en betydelig del af befolkningen, og at den dermed blev en vigtig faktor i den danske opinionsdannelse om Programm Nord.¹⁹⁶ Mortensen præsenterede først det slesvig-holstenske landbrugs strukturelle problemer, der begrundede et udviklingsprogram som Programm Nord. Så kom han ind på de "skjulte motiver", der efter hans mening lå bag programmet: Mor-

tensen påpegede at der ikke gennemførtes lignende programmer i Ditmarsken og Holsten, hvor landbruget stod over for lignende vanskeligheder. Heller ikke det østlige og det sydlige Sydslesvig var omfattet af Programm Nord, men kun den stribe af land, som lå mellem den danske grænse og landevejen mellem Flensborg og Nibøl. Så trak Mortensen linjen tilbage til de tidligere planlagte bosættelsesplaner for flygtningene. De blev alle tillagt en grænsepolitisk betydning. Han underbyggede med landdagscitater fra to af regeringskoalitionens medlemmer, hvoraf den ene repræsenterede flygtningene og den anden de tyske slesvigere: det flensborgske BHE-landdagsmedlem Anton Schäfer blev citeret for sin plan om at bosætte flygtninge, der var urokkeligt tyske. Den daværende præsident for landbrugskammeret, Peter Jensen (CDU), blev citeret for udtalelsen: "Hvis vi før 1914 havde ført en målbevidst jordpolitik i Nordslesvig, ville afstemningen i 1920 være faldet anderledes ud." Flygtningebosættelse blev kort sagt fremstillet som programmets centrale punkt.

Sådan var det billede, som blev udbredt i Danmark. Den faktiske omsætning af Programm Nord viste imidlertid, at den danske frygt var overdreven. Programm Nord udviklede sig aldrig til den frygtede østpreussiske kolonisation af grænsebæltet. Tværtimod er der meget der tyder på, at det først og fremmest var de hjemmehørende landmænd, der i sidste ende profiterede af programmet. Endnu et år efter den første præsentation af Programm Nord havde Lübke endnu ikke røbet, hvordan de nye brug nøjagtig skulle fordeles. Dette hang nok sammen med finansieringen, hvor Lübke stod i et dilemma. Siden Slesvig-Holsten ikke rådede over de nødvendige midler, satsede Lübke som omtalt på forbundsregeringen. Denne havde i sinde at støtte flygtningenes integration, og det var under denne forudsætning, at den havde givet sine bevillinger til programmet. Dette havde forbunds-ernæringsministeren udtrykt i sin stillingtagen til programmet:

"Im Programm Nord soll ein begrenztes Gebiet im Nordteil von Schleswig-Holstein unter finanzieller Beteiligung des Bundes erschlossen werden. Gleichzeitig dient diese Maßnahme der Selbsthaftmachung der dortigen heimatvertriebenen Bauern." Da Lübke citerede forbundsministeren i sin regeringserklæring den 8. februar 1954 tilføjede han straks: "und, wie ich persönlich hinzufügen darf, der einheimischen nachgeborenen Bauernsöhne".¹⁹⁷ Udtalelsen viste, at Lübke havde den nødvendige politiske behændighed. Han var bevidst om, at de hjemmehørende landmænd ikke syntes om bosættelse af flygtningelandmænd; men på den anden side var det kun muligt at få

bevillet penge fra forbundet ved netop at udstykke land til flygtninge. Det lykkedes antagelig Lübke at berolige de hjemmehørende landmænd med denne og lignende udtalelser. Også SSWs landdagsmand Berthold Bahnsen erkendte, at Lübke formåede at tilfredsstille både flygtningene og de hjemmehørende landmænd: “er verspricht den Flüchtlingen ihre 75% und sagt den Bauern: ‘das kriegen wir schon hin’.”¹⁹⁸

De oprindeligt af Lübke planlagte 6.842 nye brug blev kun et år senere, i foråret 1954, reduceret til 1.850. Disse skulle ifølge en opstilling fra april 1954 fordeles således:¹⁹⁹

- 550 nye gårde skulle opstå ved opdeling af bestående gårde, således at en søn eller datter af gårdejereren også fik landejendom
- 300 nye gårde til hjemmehørende og flygtninge (ingen fordelingsnøgle nævnt) skulle opstå gennem udstykning og landvinding
- 250 nye gårde reserveret til flygtninge
- 250 husmandssteder (ca. 6 ha)
- 500 landarbejderhuse (inkl. ca. 1/4 ha jord)

Dermed var programmet blevet en del mindre end Lübkes store visioner et år tidligere, og det danske skrækbillede om en østpreussisk kolonisering gennem Programm Nord måtte revideres. De 550 nye gårde, der opstod ved opdeling af bestående gårde, kan i denne sammenhæng ikke betegnes som egentlig nye gårde, og de blev jo også i de oprindelige ejerfamiliers hænder – og disse var formentlig alle hjemmehørende. Således var der 550 “rigtige” nye gårde tilbage, af hvilke 250 på forhånd var reserveret til flygtninge. Hvordan de øvrige 300 skulle fordeles mellem hjemmehørende og flygtninge, nævntes ikke. Husmandsstederne og landarbejderboligerne med deres lille stykke jord kunne næppe betegnes som en trussel mod den hjemmehørende befolknings ejendom og status i landsbysamfundene, så det spillede ikke en stor rolle, hvor mange af disse der i sidste ende kom på flygtningehænder. Højest 550 af de 1.850 planlagte nye brug blev således “rigtige” flygtningegårde.

Også i den følgende tid forblev det uklart, hvor nøjagtig fordelingsnøglen fra forbundsflygtningeloven, der reserverede 75% af al udstykket jord til flygtninge, blev overholdt. Jorden til de nye gårde blev hovedsagelig samlet ved udskiftning og opkøb af jord. Sydslesvigs landbrug skulle jo i forbindelse med Programm Nord omstruktureres, således at jordarealerne blev samlet og gårdene flyttet ud til deres

marker. Samtidig skulle jorden forbedres, således at "Programm Nord-jord" i gennemsnit gennemgik en værdistigning på 20%. Derfor ansås det for rimeligt, at en jordejer, der havde fået hjælp fra Programm Nord, ville afgive ca. 20% af sin jord til en pulje, som så kunne fordeles mellem landmænd uden jord. Selvom der ikke var hjemlet afleveringspligt kunne der iværksættes jordfordeling, når et flertal af bønderne i en kommune var blevet enige om at bytte jord for at drive gårdene mere rationelt. "Overskudsjord" fra disse fordelinger skulle så udstykkes til flygtninge.

Programm Nord udviklede sig imidlertid kun langsomt. I januar 1955 var der ikke en gang rejst 50 udflyttergårde, og den planlagte, storstilede arronderingsaktion som forudsætning for oprettelsen af nye brug var kun nået halvvejs.²⁰⁰ Med andre ord havde indtil da ingen flygtning kunnet profitere af Programm Nord. En lokal undersøgelse om Programm Nords succes to og et halvt år efter introduktionen viste, at det ikke var så nemt at skaffe jord til nyudstyknings. I kommunen Bøgslund, der ligger ved "cementvejen" langs den dansk-tyske grænse, var 14 gårde således i oktober 1955 med hjælp fra Programm Nord blevet flyttet ud, men kun to nybyggergårde var etableret.²⁰¹ Dette på trods af at kommunen havde en rimelig trafikalk infrastruktur og var en af de tyndest befolkede kommuner i Sydslesvig og derfor burde have rådet over tilstrækkelige arealer til nye brug. Udflyttergårdene forblev selvfølgelig i de tidligere ejeres, det vil sige i de hjemmehørendes, eje, kun på de to nybyggergårde kom der nye ejere. Flensborg Avis' beretning nævner imidlertid ikke, om disse var kommet på flygtningehænder. Hidtil havde det således været mindst 88,75% hjemmehørende, der havde profiteret af programmet i Bøgslund kommune, som endda blev betegnet som en Programm-Nord mønsterkommune.²⁰² Intet tyder på at det var gået anderledes i andre Programm Nord-kommuner. I den frisiske kommune Risum/Lindholm kunne friseren og SSW-politikeren Carsten Boysen konstatere, at der ikke var nogen fortrinsstilling for flygtningene, når det gjaldt jordfordelingen: her gik mere end halvdelen af den udstykkede jord til hjemmehørende ansøgere.²⁰³

Da den nye Friedrich-Wilhelm-Lübke kog blev udstykket i 1956, satte man sig faktisk officielt over reglerne fra Forbundsflygtningeloven. Denne lov havde fastlagt, at statslig eller delstatslig ejet jord skulle udstykkes 100% til flygtninge. I kogen blev de 42 nye gårde imidlertid delt ligeligt mellem hjemmehørende og flygtninge. Begrundelsen for den høje andel af hjemmehørende var, at de specielle landbrugs-

forhold i en inddiget kog krævede hjemmehørende ekspertise. Det vakte nogen forargelse i danske kredse, at landsudstykningssselskabet også betragtede ansøgere fra Ditmarsken som hjemmehørende,²⁰⁴ men dette svarede vist trods alt til den selvopfattelse, de berørte havde om deres hjemstavn. 1996-telefonbogen for Friedrich-Wilhelm-Lübke kog indeholder i øvrigt 46 dansk-slesvigsk-frisiske efternavne og kun 30 tyske efternavne. Det frisisk-slesvigske er altså heller ikke gået tabt i denne nye kog.

Program Nord synes således ikke at have betydet en tilsidesættelse af de hjemmehørende. Derfor forsvandt Programm Nord og flygtningeproblemet faktisk også lidt efter lidt i mindretallets udtalelser. De to dansksindede aviser, Flensborg Avis og Südschleswigsche Heimatzeitung, der heftigt polemiserede imod programmet i 1953-1955, nævnte efter 1956 slet ikke flygtningene i artikler, der behandlede Programm Nord og dets omsætning.²⁰⁵ Med tiden blev programmet også udvidet til andre områder af Sydslesvig og til Holsten. Hermed og med den grænsepolitiske afspænding efter 1955 mistede programmet den nationale dimension.

Denne udvikling kan også spores i danske beretninger. Dagbladet Vestkysten bragte således i maj 1956 en udførlig kronik om Programm Nordets gennemførelse.²⁰⁶ Gennem konkrete eksempler forklaredes jordfordelingen og de fordele, deltagerne opnåede. Det fremhævedes udtrykkeligt, at en gårdejer fra Medelby "af en solid gammel dansk slægt" fik en nybyggergård til 99.000 DM på 32 ha. Kronikøren mente faktisk, at de dansksindede landmænd på grund af deres kendskab til det danske landbrug drog langt større nytte af Programm Nord end de tysksindede. Disse frygtede ofte konsekvenserne af en radikal omstilling af deres drift og var derfor mere tøvende med at søge om Programm Nord-midler. Udover en øget produktivitet i landbruget gav de store inddigningsarbejder, vejanlæg etc., der var forbundet med Programm Nord, så meget vellønnet arbejde til såvel hjemmehørende og flygtninge, at der blev mangel på arbejdskraft i selve landbruget. Af de nyoprettede brug blev åbenbart kun få uddelt til flygtninge, og dette skyldes, at der ikke var tilstrækkelig mange kvalificerede ansøgere: de yngre og driftige flygtninge var nemlig allerede taget sydpå: "I nogle kommuner siger man, at der ikke på de nyoprettede brug sidder en eneste flygtning." Ved Programm Nordets 20-års jubilæum blev det så også anerkendt fra dansk side, at programmet havde været et forbilligt egnsudviklingsarbejde, der i sidste ende var blevet til gavn for alle uanset national indstilling.²⁰⁷

Temaet udspillet

SSWs skarpe retorik, der hovedsagelig havde været vendt mod flygtningene og de tyske partiers integrationspolitik, bar ikke frugt. Vælgertilslutningen gik yderligere tilbage fra valg til valg. Selvom Hermann Clausen havde opnået, at SSW blev fritaget for 5%-spærregrænsen ved forbundsdagsvalg, lykkedes det ham ikke at opnå genvalg ved forbundsdagsvalget d. 6. september 1953. Valgpropagandaen til forbundsdagsvalget var endnu en gang præget af flygtningeproblemet. Et husstandsomdelt flyveblad betonedede flygtningenes mange begunstigelser i forhold til de hjemmehørende. I forbindelse med Programm Nord erklærede Carsten Boysen, at “die Bevölkerung unserer Heimat wie Indianer in einem besonderen Reservat leben und Freiheit, Recht und Selbständigkeit verlieren soll”.²⁰⁸ SSW-Flensborgs valgavis Nordertor gentog også den kendte retorik ved at advare imod den truende bosættelse af 40-50.000 flygtninge igennem Programm Nord, hvorimod SSW, der var “Partei der heimattrauen Südschleswiger”, kæmpede for “einheimische Bauern auf Südschleswigs Boden”.²⁰⁹ Det synes imidlertid ikke at have været en overbevisende valgpropaganda i Flensborg by, hvor der næppe var mange hjemmehørende, tysksindede landmænd som potentielle vælgere for SSW.

Plakaterne ved valget var knapt så aggressive: der blev kun brugt den kendte plakat med billedmotiver fra Sydslesvig og teksten “Südschleswig wählt SSW” samt vikingskib-plakaten.²¹⁰ Medlem af valgudvalget Karl Christiansen kritiserede med rette, at plakaterne manglede et politisk budskab; især billedplakaten lignede “einem Turistenplakat”. Det var de øvrige medlemmer af valgudvalget imidlertid ikke enige i.²¹¹ Mens retorikken i flyvebladet og nok også ved valgmøderne fortsat var rettet mod flygtningene, havde partiets visuelle fremtræden fået en mere upolitisk karakter. SSW blev omtalt som det sydslesvigske hjemstavnsparti, men begrebet blev ikke givet meget indhold.

Ved de følgende valg var SSW i en vanskelig situation. SSWs andragende om at blive fritaget for den i mellemtiden indførte 5%-spærregrænse i landdagens valglov blev ikke imødekommet af landdagens borgerlige flertal, og det skabte en alvorlig situation ved landdagsvalget i 1954. En fornyet klage ved forfatningsdomstolen blev afvist,²¹² således at landdagsmandaterne kom i alvorlig fare: i 1950 havde SSW med 71.864 stemmer godt nok opnået 5,5% af stemmerne i hele Slesvig-Holsten, men tendensen pegede nedad. Selv hvis SSW holdt stemmetallet fra forbundsdagsvalget i 1953, ville det ligge under

5%-spærregrensen. Derudover var de flensborgske socialdemokrater blevet genforenet med SPD, og det var derfor sandsynligt, at SSW ikke påny ville kunne vinde de to flensborgske valgkredse. At miste repræsentationen både i Forbundsdagen og i landdagen i løbet af kun et år ville faktisk betyde at miste stort set al væsentlig politisk indflydelse. Efter det tabte forbundsdagsvalg havde Hermann Clausen endnu appelleret til medlemmerne af SSWs udvidede bestyrelse i Slesvig by om at holde mødet oppe. "Wir müssen die von uns betreuten Kreise noch mehr in die dänische Kultur hineinbringen und das Schleswigertum ansprechen durch Kampf gegen die Flüchtlinge."²¹³ Samuel Münchow prøvede ved SSF/SSW-Flensborg bys fælles sendemandsmøde den 7. maj 1954 endnu en gang at spille på flygtningemotivet i sammenhæng med SPF's genforening med SPD. Han henviste til at SPD havde støttet Slesvig-Holstens nye flygtningelov: "alle vore folk, der går ind for SPD, går derfor også ind for partiets politik over for flygtningene."²¹⁴

Det hjalp dog ikke meget: på et talermøde i Flensborg den 15. maj 1954 kunne der spores resignation.²¹⁵ Der var ikke enighed, om SSW skulle satse på det nationale eller på hjemstavnslinien. SSW-formand Frederik Mommsen og SSF-formand Niels Bøgh Andersen slog på de nationale toner. Bøgh Andersen kritiserede specielt de flensborgske socialdemokrater, der var vendt tilbage til SPD og dermed efter hans mening havde bragt det folkelige fællesskab med de danske til ophør. Han fremhævede på den anden side også, at SSW var det eneste parti af hjemmehørende, der ikke behøvede at tage hensyn til flygtninge og "Landesfremde", hvilket jo betød, at der i SSW ikke var et klart skel mellem det danske og det slesvigsk-tyske folkelige fællesskab. Udtalelsen viser, at Bøgh Andersen mente, at SSW stadig kunne køre både på det danske og på hjemstavnslinien. Berthold Bahnsen og Carsten Boysen mente derimod som hidtil, at vejen til succes gik over en stærkere prioritering af hjemstavnslinien.

I valgkampen var flygtningeproblemet dog på vej ud. Landssekretær Bornholdts oplæg til de emner, SSW skulle koncentrere sig om under valgkampen i 1954, indeholdt almindelig politik: SSW skulle tage stilling til kirke, skole, ungdommen, kvinder, friserne, socialpolitik, økonomi, landbrug og handel. Til sidst nævntes, "falls erforderlich", selvbestemmelsesretten, spørgsmålet om en loyalitetserklæring, mindretalsrettigheder. Flygtningene optrådte slet ikke.²¹⁶ Ved et fællesmøde af landsstyrelsen, SSF's forretningsudvalg, landsvalgudvalget og valgpresseudvalget i maj 1954 udpegede SSF-formanden Niels Bøgh

Andersen de emner, SSW skulle markere sig med under valgkampen: det nationale, et tilbageblik på den i landdagen ydede indsats og social-, økonomi- og skolepolitikken.²¹⁷ Flygtningeproblemet var således ikke mere på den officielle politiske dagsorden. Overraskende nok oplyser hverken SSW-landsstyrelsens, SSF-hovedstyrelsens eller de forskellige valgudvalgs protokoller noget om den drøftelse, som lå bag denne nye politiske prioritering. Derfor kan det ikke med sikkerhed siges, hvordan dette politiske kursskifte blev begrundet.²¹⁸

I praksis blev valgkampen imidlertid anderledes. Flygtningeproblemet var ikke helt forsvundet endnu. Det spillede stadigvæk en rolle hos lokale tilhængere af SSW: I januar 1954 blev det således drøftet ved SSF/SSW generalforsamlingen i Arnæs. Taleren Magnus Bichel håbede på en løsning på flygtningeproblemet i sammenhæng med en "Einigung in der Deutschlandfrage", hvormed han hentydede til forhåbninger om en tysk genforening, der var opstået i forbindelse med den såkaldte Stalin-note fra 1952 og tøbruddet i Øst-Vest-konflikten efter Stalins død. Dette troede forsamlingen dog ikke på. De bad SSWs landdagsmedlemmer om at gøre en indsats for, at i hvert fald de evakuerede fra Hamborg og Kiel fik muligheden for at vende hjem.²¹⁹ Men der var også andre toner. I Kappel blev der fremført et forslag om at arrangere valgmøder specielt henvendt til flygtningene. Hvis flygtningene erfarede, at SSW ikke længere tog afstand fra dem, men tværtimod ville hjælpe dem, ville de måske stemme på SSW. Man kunne "nicht ewig fortfahren zwischen Einheimischen und Vertriebenen Unterschiede zu machen", hed det.²²⁰ Sandelig nye toner!

Dette var imidlertid for revolutionært et forslag. Südschleswigsche Heimatzeitungs forside den 14. august 1954 angav således de vigtigste argumenter for at sydslesvigerne burde stemme ved det forestående valg, også selvom landsregeringen ved indførelsen af 5%-spærregrænsen havde gjort det næsten umuligt at opnå et landdagsmandat. SSW-formand Frederik Mommsen forklarede, hvad SSW stod for. Det kunne opsummeres i, at SSW var forkæmper for de hjemmehørendes interesser. Tonen var dog saglig: flygtningenes talrige begunstigelser blev præsenteret, og så blev der givet en oversigt over SSWs politiske krav, blandt andet en retfærdig fordeling af de nye Programm Nord landbrug, en forstærket omflytning af flygtningene og oprettelsen af en frisisk kog syd for Sild-dæmningen. Den skarpe retorik vendt mod flygtningene og BHE var forsvundet i hvert fald i SSWs trykte valgpropaganda. Gloserne "artsfremd" og "landsfremd" optrådte

ikke mere, og flygtningene blev heller ikke længere karakteriseret som gamle nazister, projsere eller lignende.²²¹ Et flyveblad til valget nævnte flygtningeproblemet, dog kun på en underordnet plads: "Das Landesparlament der letzten Jahre war stark überfremdet. Die Interessen der einheimischen Bevölkerung wurden in absolut ungenügender Weise vertreten." Derefter påstod flyvebladet, at de hjemmehørende ("eure Kinder") var nødt til at udvandre for at give plads til de hjemstavnsfordrevne. "Ohne SSW-Vertreter im Kieler Landtag ist eine echte Vertretung der einheimischen Bevölkerung nicht gegeben", sluttede flyvebladets appel til de hjemmehørende sydslesvigere.²²²

I lokale valgforsamlinger forekom flygtningeproblemet også stadigvæk. Men her synes retorikken at have mistet en del skarphed i forhold til de tidligere valg. På en valgforsamling i Husum nævnte begge talere (W.L. Christiansen og Berthold Bahnsen) flygtningene og deres talrige begunstigelser over for de hjemmehørende, men de holdt sig til en saglig stil.²²³ Åbenbart havde propagandaen mistet al form for fremmedhad og "racisme": kun den sociale side af flygtningeproblemet blev stadigvæk ført frem som argument for at stemme på et parti bestående af hjemmehørende. Flygtningeproblemet som nationalt-kulturelt problem optrådte ikke mere.

Helt manet i jorden var emnet dog ikke. Efter landdagsvalget i 1954, hvor SSW på grund af 5%-spærregrænsen for hele Slesvig-Holsten mistede repræsentationen i landdagen, udgav partiet et flyveblad, der endnu en gang gjorde op med landsregeringens flygtningepolitik.²²⁴

"1) Durch die noch 9 Jahre nach dem Kriege aufrechterhaltenen Sonderrechte der Heimatvertriebenen auf allen wirtschaftlichen Gebieten, in der Wohnungs- und Siedlungspolitik, bei öffentlichen und privaten Anstellungen usw. wurden planmäßig so viele Heimatvertriebene wie möglich in Südschleswig seßhaft gemacht und dadurch Zehntausende von Südschleswigern gezwungen, die Heimat zu verlassen, um in der Fremde eine Existenz zu suchen. Es scheint, als ob Kiel letzten Endes die meisten Schleswiger als national unzuverlässig ansieht und daher lieber eine deutsche Zukunft im Grenzgebiet auf ostdeutsche Flüchtlinge und ostpreussische Beamte stützen will.

2) Durch den öffentlichen Wohnungsbau hat man seit Jahren dafür gesorgt, viele neue Heimatvertriebene nach den stärksten dänischen Wohnbezirken in und um Flensburg heranzuziehen. Die Stadt Flensburg und alle die angrenzenden Gemeinden haben daher einen verhältnismäßig sehr kleinen Rückgang der Flüchtlingsbelegung, zum Teil sogar eine Erhöhung der Flüchtlingszahl, zu verzeichnen.[...]"

Landsregeringen blev her tillagt en flygtningepolitik, der sikrede

grænselandet for Tyskland ved at opretholde eller endda forhøje flygtningebelægningen. Iver Callø, dansk kommunalpolitiker i Ekernførde, så det i efteråret 1954 stadigvæk som en nødvendighed at samarbejde med de tyske hjemmehørende mod flygtningene på lokalt plan, “denn, wenn die Flüchtlinge geschlossen marschieren und die Einheimischen getrennt, da sind letztere machtlos”.²²⁵

Dette tog var imidlertid kørt for længst. Landdagsvalget i 1954 blev allersidste gang, SSW polemiserede imod flygtningene og landsregeringens flygtningepolitik. Partiet opgav derefter forsøget på at vinde tyske stemmer med en politik rettet mod flygtningene.

I marts 1955 afgav forbundskansler Konrad Adenauer Bonn-erklæringen, der sammen med den danske København-erklæring afsluttede grænsekampen og sikrede mindretallets rettigheder. Den stadfæstede den sydslesvigsk-danske bevægelse som et nationalt mindretal. Drømmen om en grænserevision var skrinlagt; de danske sydslesvigere måtte affinde sig med at leve som nationalt mindretal i Tyskland. Bonn-erklæringen medførte, at SSW blev fritaget for spærregrænsen ved landdagsvalg, og i 1958 blev SSW igen valgt ind i landdagen.

Allerede ved kommunalvalget i april 1955 kunne der mærkes en afspænding i grænsekampsretorikken. Et indicium var, at SSW-landsstyrelsen i februar 1955 gav amtsforeninger og distrikter frie hænder til at føre valgkamp. Valgkampen skulle ikke føres med et overordnet budskab, men den skulle først og fremmest behandle lokale sager. Om de oprindelige, overordnede mål som flygtningenes fjernelse, administrativ adskillelse, den truende Überfremdung og den slesvigske hjemstavn taltes ikke mere. Ifølge landssekretær Bornholdt var problemerne i de enkelte kredse og kommuner så vidt forskellige, at partiet ikke burde udgive et centralt flyveblad til valget.²²⁶ Et andet indicium var et stort SSW-valgmøde i det tyske hus i marts 1955. Her blev der forkyndt et nyt budskab til partiets tilhængere. Ikke kampen mod flygtninge eller kampen for de hjemmehørendes rettigheder stod nu på dagsordenen. SSF-formand Niels Bøgh Andersen talte derimod om nordiske værdier, demokrati og hjælp til at fremme “einen neuen Geist” i det tyske folk.²²⁷ Lignende udtalelser fandtes i et flyveblad, der blev postomdelt til alle husholdninger i Sydslesvig inden valget. Også her var det ånden fra Bonn-erklæringen, demokratiet og europäischer Geist, der blev fremhævet som SSWs hjertesag. Helt til sidst henvistes der dog også til, at SSW ville kæmpe for at varetage “die Interessen der Einheimischen in den zum Teil immer noch überfremdeten Parla-

menten”.²²⁸

Kun på lokalt plan blev tidsånden ikke fulgt alle steder. Fra SSW i Husum er der bevaret en flyveseddel, hvor der henvistes til de mange flygtningekandidater, som de tyske partier havde opstillet, “die ja niemals Ihre Interessen vertreten können”.²²⁹ I Slesvig anklagede SSW den tyske liste for at have valgt en sydtysker til borgmester: “Die bodenständige Schleswiger Bevölkerung will bodenständige Schleswiger an der Spitze ihrer Stadt sehen. [...] Dieses elementare Recht der Schleswiger wurde von den Vertretern der Deutschen Liste mit Füßen getreten.” Så henvistes der til de mange flygtningekandidater på den tyske liste forbundet med opfordringen til at stemme på SSWs hjemmehørende kandidater.²³⁰ SSWs lokale valgavis i Flensborg-Sporskifte nævnte de mange flygtninge, der endelig var rejst sydpå. “Nur in Flensburg – und damit auch in Weiche – gibt es immer noch eine ungewöhnlich große Zahl von Heimatvertriebenen. Es ist nicht leicht für sie, Arbeit und Brot zu finden, aber aus irgend einem Grund bleiben sie trotzdem hier. Im Grund sollte man ja annehmen, daß unsere heimatvertriebenen Mitbürger, für die man von SSW-Seite immer größtes Verständnis gezeigt hat, nicht daran interessiert sein können, weiterhin ein nur vegetierendes Leben zu führen, daß von Anleihen und Zuschüssen abhängig ist.”²³¹ Også et eksemplar af Flensborg-valgavisen “Nordertor”, der udkom fire gange inden kommunalvalget, spillede på flygtningeproblemet: det havde en historie på forsiden, hvor byen blev kritiseret for at have ansat en flygtning som rektor for pigeskolen i stedet for en kvalificeret, hjemmehørende, kvindelig lærer.²³² Ellers var det SSWs socialpolitik og den danske byrådsgruppes tradition for at føre en ansvarlig budgetpolitik, der blev brugt som hovedargument for at stemme på SSW.²³³

Sydslesvig og flygtningene – et enestående fænomen?

Med det hidtil fremlagte blev det tydeligt, at flygtningenes indtog i Sydslesvig voldte store sociale problemer. Sydslesvigs dansksindede befolkning følte flygtningene som en national trussel mod landsdelens og dens befolknings særlige egenart. Med flygtningenes integration på arbejdsmarkedet i anden halvdel af 1950'erne synes problemet at have udspillet sin rolle. Tilbage står så spørgsmålet, hvorvidt konfrontationen mellem hjemmehørende og flygtninge havde en særlig karakter i Sydslesvig. Var det afgørende for konflikten omkring flygtningene, at Sydslesvig efter 1945 oplevede brydningen mellem dansk og tysk? I det følgende skal der på baggrund af den eksisterende litteratur og enkelte kildeanalyser gives et kort overblik over flygtningenes sociale og økonomiske status i Sydslesvig i forhold til den hjemmehørende befolkning, der så bliver sammenlignet med studier om flygtningenes samtidige situation i andre regioner af Vesttyskland.

Modtagelsen i befolkningen

Flygtningenes modtagelse i de forskellige egne af Slesvig-Holsten foregik tilsyneladende ret tilfældigt. Fra NSDAP-ledelsens side havde man siden januar 1945 regnet med en massiv flugt fra de østlige tyske provinser, og der blev truffet foranstaltninger til at modtage flygtninge. De lokale partiorganer blev i rundskrivelser opfordret til at være parate. Samtlige "Ortsgruppen" måtte regne med at modtage flygtninge, og den enkelte "Ortsgruppenleiter" skulle forberede kvarterer til dem.¹ Det forventedes, at flygtningene blev fuldt optaget i "Haus- und Herdgemeinschaft", dvs. lige som nære slægtninge. "Volksgenossen" skulle forberedes på disse alvorlige foranstaltninger gennem "Mundpropaganda".²

En dagskronik fra landsbyen Breklum i Nordfrisland viser, hvordan modtagelsen af flygtningene i løbet af kun to måneder i 1945 forandrede sig fra gæstfrihed til protest. De lokale myndigheder og befolkningen magtede simpelthen ikke at optage alle flygtninge i "Haus-und

Herdgemeinschaft” som påbudt. Den 4. februar 1945 ankom de første 37 flygtninge til byen med en organiseret transport fra Østpreussen. De fik en forholdsvis hjertelig velkomst: de blev af landsbyens bønder hentet i stationsbyen Bredsted og først indkvarteret i skolen, hvor de fik varm mad. Så blev de fordelt på deres kvarterværter. Der kom et yderligere tog den 17. februar. Enkelte flygtninge kom de næste dage, og et stort træk ankom den 10. april. De skulle alle indkvarteres. Da der så kom yderligere 50 flygtninge den 15. april protesterede byen mod indkvarteringsordren. Det nyttede ikke noget, flygtninge *skulle* modtages. De blev så indkvarteret i byens børnehaven, der blev den første flygtningelejr i byen.³ Beretningen gælder formentlig også forholdene andre steder.

Forholdene blev endnu mere vanskelige at styre efter den tyske kapitulation den 8. maj ikke mindst i Sydslesvig, hvor der udover flygtningene nu opholdt sig over en million demobiliserede tyske soldater og forhenværende tvangsarbejdere (“displaced persons”). I juli 1945 prøvede Slesvig-Holstens overpræsident Otto Hoevermann at forhindre yderligere tilgang af flygtninge ved at udstede en ordre der bestemte, at alle flygtningetræk fra Mecklenborg skulle opløses og med det samme indkvarteres i kredsene Lauenborg, Stormarn, Segeberg, Pinneberg og Steinburg. At sende dem videre nord for kanalen eller til Lübeck var ikke tilladt.⁴ Meget tyder imidlertid på, at myndighederne ikke var herre over situationen: Landråden for Husum kreds, Tönnies, forbød i en samtidig rundskrivelse kommunerne at modtage og indkvartere nyankomne flygtninge. Det blev ligeledes forbudt at uddele rationeringskort til nye flygtninge, og ingen flygtning måtte flyttes til en anden kommune uden landrådets tilladelse.⁵ Et indicium på at der alligevel var en del flygtninge, der rejste videre nord for Kielerkanalen. Der er heller intet i kilderne der tyder på, at de britiske militærmyndigheder havde et bedre greb om flygtningebølgen end den tyske forvaltning. Først fra efteråret normaliserede forholdene sig noget, efter at grænsen mod øst var blevet lukket og briterne entydigt havde overdraget ansvaret for flygtningenes indkvartering til den tyske forvaltning.

Flygtningemasserne og bolignøden havde gjort det umuligt at planlægge flygtningenes indkvartering efter økonomisk og socialt fornuftige kriterier. Flygtningene blev indkvarteret uden at der kunne tages hensyn til deres erhverv, fælles hjemstavn eller endda personlige ønsker. Det var alene det tilstedeværende boligareal, der i sidste ende blev afgørende. Derudover foretrak den britiske besættelsesmagt på

grund af de bedre muligheder for forsyning med fødevarer, at flygtningene blev placeret på landet.⁶ Flertallet af flygtningene boede således i de første år efter krigen på landet, hvor forudsætningerne for deres integration i arbejdslivet og i lokalsamfundet var mest ugunstige. Allerede de psykologiske forudsætninger for et godt samliv var således dårlige: flygtningene var utilfredse med at være indkvarteret, hvor der ikke fandtes beskæftigelse bortset fra upopulære job som landarbejder. Samtidigt mødte de et lokalt miljø, der var dem ukendt. Landsbysamfundene var nok internt præget af et tæt indbyrdes fællesskab, socialt sammenhold og hjælpsomhed, men de var samtidig forholdsvis lukkede samfund, der ikke havde oplevet de store forandringer under krigen. Landsbysamfundene følte sig truet alene ved tilstedeværelsen af det høje tal af "nye" medborgere, hvilket uvægerlig fik konsekvenser for landsbyernes dagligdag.

Disse psykologiske forhold blev forværret gennem praktiske problemer. Selvom Slesvig-Holsten ikke var ramt så hårdt af krigen som andre egne af Tyskland, medførte flygtningebelægningen store problemer for befolkningens boligforhold. Antallet af "Normalwohnungen" lå i 1939 på 435.000, og dette tal var kun blevet forøget til 454.000 i 1950. Over for denne tilvækst på 4,3% stod en befolkningstilvækst på 61%. At boligsituationen for flygtningene var katastrofal kan ses i en statistik fra marts 1949, der påpegede, at der i de private boliger i gennemsnit boede 2,2 flygtninge pr. beslaglagt værelse. 9.500 flygtninge i Slesvig-Holsten beboede værelser på mindre end 6 m².⁷ Pålidelige statistiske oplysninger fra et tidligere tidspunkt eksisterer ikke, men der er al grund til at antage, at forholdene ikke var bedre i 1945-46, da hovedparten af flygtningene kom til Sydslesvig.

Flygtningenes indkvartering blev gennemført af de tyske myndigheder, indtil 1947 uden central styring. Briterne opererede i september 1945 med 3,5 kvadratmeter som tilstrækkeligt boligareal pr. person.⁸ De lokale forvaltninger, der var ansvarlige for flygtningenes indkvartering, stilledes over for en nærmest uløselig opgave. På den ene side skulle forvaltningerne finde de nødvendige kvarterer til flygtningene, på den anden side var de konfronteret med den hjemmehørende befolknings modvilje mod at modtage flygtninge i alt for høje tal. Indtil foråret 1946 fandtes der ingen faste regler for indkvarteringsproceduren. I de små landkommuner var det alene borgmesterens ansvar at finde kvarterer. En mere institutionaliseret procedure, der også gav flygtningene medindflydelse, blev først indført i løbet af 1946, altså efter at de fleste flygtninge var blevet modtaget og indkvarteret. Først

i april 1946 dannede man f.eks. i Husum kreds boligkommissioner, der overtog ansvaret for indkvarteringen af flygtningene. Nu blev det også fastsat, at to af de seks medlemmer af kommissionen skulle være flygtninge.⁹

Regelmæssige rundskrivelser fra kredsforvaltningen i Husum kreds i vinteren 1945/1946 peger på, at i hvert fald kommunerne i denne kreds ikke var særlig velvillige og imødekommende, når det gjaldt om at sørge for flygtningene. I januar 1946 klagede kredsdirektør Suchan (SPD) over, at de beslaglagte værelser til indkvartering af flygtninge ofte var blevet tømt for alle møbler. Flygtningene fik kun stillet det mest nødvendige og samtidig dårligste husgeråd til rådighed, mens de gode møbler blev stillet op på loftet. Suchan bestemte så, at flygtningene skulle have overladt alt husgeråd inklusive brudeudstyr, der ikke var i brug et andet sted.¹⁰ Åbenbart forekom der ofte stor forskelsbehandling ved indkvarteringen af flygtningene. Således klagede Suchan over, at han under en visitation havde lagt mærke til, at mange gårde kun var forholdsmæssig svagt belagt med flygtninge.¹¹ Der blev truet med konsekvenser, og de lokalt ansvarlige blev opfordret til at være konsekvente ved fremskaffelsen af kvarterer, om nødvendigt med politiets hjælp.¹² En yderligere rundskrivelse i marts 1946 viser, at de hidtidige ordrer åbenbart ikke havde båret frugt. Suchan opfordrede endnu en gang borgmestre og amtsforstandere til at sørge for en retfærdig fordeling af flygtningene, og han henviste til muligheden af at tvangsfjerne gårdejere fra deres gård med militærregeringens hjælp, hvis de nægtede at modtage et tilstrækkeligt antal flygtninge.¹³

Åbenbart eksisterede der et godt sammenhold mellem de ansvarlige hjemmehørende i de forskellige landsbysamfund, der søgte at slippe for alt for store belastninger ved at sabotere de overordnede myndigheders foranstaltninger. Fra Ejdersted kreds kom der i efteråret 1945 talrige klager over, at indkvarteringen af nyankomne flygtninge ofte var dårligt organiseret. Angiveligt blev flygtningene lige efter deres ankomst sendt fra hus til hus for selv at spørge om husly. Landråden henviste til, at det var de lokale myndigheders ansvar at sørge for, at kvartererne var forberedte, når flygtninge indtraf i byen.¹⁴ Ligeledes klagedes der fra denne kreds over, at husejere ofte ikke ville tage imod flygtninge. Det lokale politi ville ofte ikke blande sig i sagen, således at man var nødt til at tilkalde briterne for at få indkvarteringen gennemført.¹⁵ I Garding i Ejdersted kreds kritiserede borgmesteren i september 1945 i et offentligt opråb, at "immer wieder von verschiedenen Wohnungsinhabern ekelhafte Versuche gemacht werden, unsere

Fot. A. E. Andersen, Billedbladet

En tidligere Gestapomand og hans Kone har fortvængt Fru Anna Cordsen fra hendes egen Seng. Paa Billedet ses Konen, der indretter sig hyggeligt i det erobrede Hjem, medens Fru Cordsen (t. v.) maa se til.

På grund af den høje flygtningebelægning blev alle boliger i Slesvig-Holsten tvangsforvaltet af myndighederne i årene efter krigen. Dette medførte, at især enlige hjemmehørende måtte rumme deres stuer til fordel for flygtninge. Billedet til venstre blev publiceret i "Det Brændende Spørgsmaal" marts 1946. Det blev gentaget i håndbogen Sydslesvig i Dag (1955-56) (til højre). Her har billedteksten fået en ekstra stramning. På den måde blev budskabet om flygtningetruslen udbredt nord for grænsen. Bemærk den sidste sætning ("og lagt Beslag paa Stuens eneste Stol"): der er faktisk to stole på billedet! Desuden fandtes der ikke Gestapo-soldater, kun -agenter eller -betjente.

Bemühungen bezüglich der Unterbringung zu sabotieren".¹⁶ Der var også klager om nepotisme, idet det altid var de samme familier, der fik flygtninge indkvarteret, mens nogle åbenbart slap fri.¹⁷ I Husum kreds truede kredsdirktør Suchan i marts 1946 i sådanne tilfælde med at indsætte helt nye folk i den kommunale selvforvaltning, især for at forhindre, at nære slægtninge overtog flere af de ledende embeder,¹⁸ hvilket åbenbart var tilfældet i mange af de mindre kommuner på landet.

Problemet med lokal uvilje, når det drejede sig om at finde passende kvarterer til flygtningene, var åbenbart generelt, og det var langt fra

En Slesviger, Fru Anna Cordtsen har maattet flytte ud af sin Stue og ind i et Kammer for at give Plads til en tidligere Gestapo-Soldat og hans Hustru. Nu ser Fru Cordtsen længselsfuldt mod sin egen Seng, der optages af de ubudne Gæster. Gestapo-Soldatens Kone har forsynet sig med Brød og Marmelade — og lagt Beslag paa Stuens eneste Stol.

løst endnu et år senere. I oktober 1947 udgik der en rundskrivelse fra den slesvig-holstenske landsregerings kommitterede for flygtningene til alle kredsforvaltninger, hvor kredsene blev opfordret til skarpere kontrol af kommunerne i deres håndtering af flygtningenes indkvartering da det havde vist sig, at de hjemmehørende stadigvæk boede uforholdsmæssig bedre end flygtningene.¹⁹ Selvom myndighederne kunne tage tvangsmidler i anvendelse, var der åbenbart ofte kommuner, der uden videre accepterede husejernes vrangvilje for ikke at forstyrre freden blandt de hjemmehørende indbyggere.²⁰ Men også fra flygtningenes side kom der ofte modstand. Fra Garding i Ejdersted klagede bydirek-

tøren således i 1947 over, at det kunne være umuligt at gennemføre boligkommissionens beslutninger, ikke kun fordi husejerne nægtede at optage de indkvarterede flygtninge, men også fordi flygtningene ofte nægtede at flytte ind i det anviste kvarter, som de ikke fandt egnet til beboelse.²¹

Den negative vurdering af forvaltningernes evne og vilje til at finde kvarterer blev delt af de britiske myndigheder, der et år efter kapitulationen åbenbart havde fået det indtryk, at forvaltningerne alt for ofte tog for meget hensyn til den hjemmehørende befolkning. Briterne havde således under inspektionsrejser i Ejdersted kreds iagttaget, at de hjemmehørende åbenbart prøvede at sabotere myndighedernes anstrengelser.²² Et nyt Housing Directive skærpede indkvarteringsreglerne i september 1946, fordi "zahlreiche Evakuierte und Flüchtlinge sind menschenunwürdig untergebracht". Den til rådighed stående boligmasse skulle derfor udnyttes bedre: "Wohnräume neben hinreichenden Schlafräumen sind den Wohnungsinhabern nicht zu belassen", private arbejdsværelser skulle godkendes af landråden hhv. overborgmesteren, dvs. den øverste myndighed i kredsen.²³ Endnu i januar 1948 klagede militærregeringens Housing Section til det slesvig-holstenske ministerium for omflytning og opbygning over, at de lokale myndigheder efter dens skøn ikke gjorde nok for at rekvirere passende kvarterer til flygtningene. Man henviste således til en sag fra en kommune i Rendsborg kreds, hvor flere landmænd i kommunen trods gentagne opfordringer simpelthen nægtede at optage en bestemt flygtningefamilie. I stedet for at bruge de nødvendige tvangsmidler gav borgmesteren til sidst efter for de hjemmehørende bønder. Briterne kritiserede også, at ingen af de inspicerede boligforvaltninger havde ført et pålideligt, ajourført kartotek over det til rådighed stående boligareal i kommunerne.²⁴

Flygtningenes erindringer støtter de kritiske udtalelser, vi møder i de samtidige, officielle kilder.

I de små landsbyer var der eksempler på, at flygtningenes fordeling på de forskellige kvarterværter foregik næsten som på et tyndemarked.²⁵ Mange flygtninge husker en direkte fjendtlig modtagelse i deres kvarterer og hos deres værter.²⁶ Nogle flygtninge havde dog også positive minder om modtagelsen.²⁷ Ingen af de anførte beretninger omtaler i øvrigt den nationale konflikt i Sydslesvig. Flygtningene skelner ikke mellem danske og tyske hjemmehørende; kun mellem de hjemmehørende i fællesskab på den ene side og flygtninge på den anden.

For at give et eksemplarisk billede af samlivet mellem flygtningene og den hjemmehørende befolkning præsenteres der i det følgende en lokalstudie over et par små landkommuner i Husum kreds. Byerne er valgt på grund af et tilfredsstillende bevaret kildemateriale. Studien bliver så sammenlignet med andre sydslesvigske kilder og sidst med tyske forskningsresultater fra andre modtagerregioner. Analysen skal i sidste ende give et svar på to spørgsmål: Adskilte flygtningenes møde med de hjemmehørende sig i Sydslesvig fra andre tyske modtagerregioner og fik mødet en særlig karakter på grund af det danske element?

For at efterprøve dette billede skal kort præsenteres et omfattende kildemateriale om flygtningeproblemet i Vester Ørsted amt i Husum kreds, der også omfatter landsbyen Immensted. Materialet dækker perioden fra 1945 til 1949. Flertallet af sagerne drejer sig om boligspørgsmålet. Der var sager, hvor den hjemmehørende part ville have værelser frigjort for flygtninge, og klager fra flygtninge over dårlig behandling eller endda chikane. De lokale kommissioner tog også selv initiativ til at vurdere forholdene i hjemmene.

Den nok mest drastiske forfordeling af flygtningene skete på en gård i Immensted.²⁸ Gården var nybygget og rådede over værelser, der var langt større og mere rummelige end det ellers var sædvanligt. Gårdejerne, et ægtepar med fire børn under ti år, havde god plads. Udover de nødvendige værelser rådede de over to ekstra børneværelser, en dagligstue og en salon. Der var et stort værelse til to tjenestepiger. Flygtningefamilien på seks personer måtte derimod nøjes med karlekammeret, mens karlen havde fået et meget større værelse i selve huset.

Flere landmænd prøvede åbenbart at slippe for deres flygtninge ved at hævde, at de havde brug for kvarterer til landarbejdere eller andre tjenestefolk. Ved sådanne begrundelser blev kommissionerne som regel mistænksomme, og i hvert fald i Vester Ørsted amt efterprøvede de forholdene nøje. Et andragende om at fjerne flygtninge fra et privat hjem blev således afslået både i maj 1947 og igen i juni 1948. Kommissionens vurdering lød: "Es besteht im allgemeinen die Tendenz, Dienstpersonal einzustellen, um dadurch die Flüchtlinge loszuwerden."²⁹ Et eksempel er fundet i 1947-48: En landmand i byen fik et beslaglagt værelse tilbage, så han kunne indkvartere landarbejdere, efter at han havde anket amtets boligkommissions afslag til Kreiswohnungsausschuss. Han ansatte nu to landarbejdere i november 1947, men de blev fyret igen allerede i begyndelsen af februar 1948, hvorefter værelset tjente familien som dagligstue. Selvom det

Vi har før bragt dette Billede fra et sydslesvigsk Hjem. Det viser Flygtningespørgsmaalet i en Nøddeskal. Et sydslesvigsk Hjem erobret af Flygtninge, der breder sig efter alle Kunstens Regler.

Det meddeles fra Sydslesvig, at Tallet

paa stemmeberettigede Flygtninge vil være fordoblet ved det kommende Landdagsvalg i Forhold til de kommunale Valg i Efteraaret. 3 Maaneders Ophold i Sydslesvig er tilstrækkeligt for at have Stemmeret. I Flensborg er der nu 23.400 stemmeberettigede Flygtninge mod 11.616, og

i Husum Amt er Tallet vokset med 10.000. Det er en udsøgt Haan mod den hjemmehørende Befolkning, at vildfremmede Prøjsere efter kun 3 Maaneders Ophold i Sydslesvig kan faa Lov at være medbestemmende.

De grænsepolitiske publikationer illustrerede flygtningeproblemet på en meget påtrængende måde. Bladet "Slesvigeren" bragte 2. april 1947 et billede fra den sydslesvigske hverdag (t.v.). Billedteksten fremhæver, hvordan flygtningene breder sig efter alle kunstens regler. Billedet var forinden i marts 1946 benyttet i bladet "Det Brændende Spørgsmaal" med teksten "Den danske Sydslesviger Fr. Schmidt (helt t.h.) er Gæst sit eget Køkken, som er okkuperet af 9 østpreussiske

i denne sag uden tvivl drejede sig om manipulation, fik familien lov til at beholde værelset. Kreiswohnungsausschuss afgjorde, at familien (parret havde to børn) godt måtte råde over to soveværelser og en dagligstue: "Entsprechende Räume hat im Durchschnitt auch jeder andere Einwohner".³⁰ En begrundelse, som næppe vakte begejstring hos flygtningemedlemmerne i kommunens boligudvalg. Flygtninge rådede så godt som aldrig over både soveværelse og dagligstue.

Mens oven anførte sager kun viser, hvorledes hjemmehørende familier prøvede at beholde så meget boligareal som muligt for sig selv, drejede andre sager sig om entydig chikane imod flygtninge fra deres værter side. En flygtningefamilie havde lejet sengetøj hos værten.

Saadan var det at faa Flygtninge i Huset. Aftægtsmand Fr. Schmidt staar til højre (med Brillen) i sit eget Køkken, hvor 5 voksne og 4 Børn fra Østpreussen regerer, og hvor han selv betragtes som uvedkommende.

Flygtninge. Dette er kun et enkelt Eksempel paa Flygtningenes Indtrængen i de sydslesvigske Hjem.” Senere blev det gentaget i håndbogen Sydslesvig i Dag (1955-56) (i.h.). I 1955-56 er teksten endnu skarpere end oprindeligt. Rigtigt er, at fælles benyttelse af køkkener var en konstant årsag til konflikt mellem hjemmehørende og flygtninge. Men i øvrigt var virkeligheden mere kompliceret end som så.

Efter en politisk diskussion havde værten fjernet de gode dundyner og erstattet dem med uldne, som efter flygtningenes mening ikke var tilstrækkelige.³¹ En kvindelig flygtningelærer bad i april 1947 om et nyt kvarter, da hendes vært fortsat chikanerede hende. Det var blevet hende forbudt at bruge dagligstuen til at forberede sin undervisning, at gå gennem køkkenet for at komme ud på gårdspladsen, at opholde sig på gårdspladsen og at gå gennem dagligstuen mellem kl. 12 og kl. 14. Det sidste var umuligt for hende, da hun næsten dagligt skulle møde på skolen kl. 13.³²

Ofte var det tydeligt, at værterne prøvede at slippe for flygtningene. Således vurderede boligkommissionen oven anførte sag: værten, som

havde rimelig plads, ville med alle midler have lærerinden bort. Da det ikke var lykkedes gennem kommissionen, prøvede han nu med chikaner.³³ Værten blev alvorlig sat til rette af kredsens boligforvaltning, og han blev truet med beslaglæggelsen af dagligstuen og en anmeldelse til militærregeringen, hvis han ikke makkede ret.³⁴

I de forskellige stridigheder tog amtet som regel flygtningenes parti. Det var rimeligt i mange sager, og de lokalt ansvarlige havde en interesse i at skaffe så mange kvarterer som muligt. På kredsplan blev nogle afgørelser imidlertid anket med succes. De ansvarlige i kredsen boede længere væk. De kunne træffe beslutninger til fordel for værten, konsekvenserne skulle jo bæres af de lokalt ansvarlige. Analysen af flygtningeproblemet i Vester-Ørsted kommer således til et andet resultat end den oven anførte konklusion, at de lokale myndigheder i landsbyerne ofte saboterede flygtningenes indkvartering. Dette gælder i alt fald ikke Vester-Ørstedes flygtninge- og boligudvalg. Begge de behandlede studier peger på, at boligproblemet var det mest afgørende under mødet mellem flygtningene og hjemmehørende. Det er imidlertid vanskeligt at bedømme disse konflikter. Var de et udtryk for flygtningenes anderledes kultur, der ikke harmonerede med den hjemmehørende befolknings væsen og særpræg, eller var de bare resultatet af den almene nød og af enkeltpersoners vanskeligheder med at tilpasse sig?

Af de 19 navngivne hjemmehørende kvarterværter, der optrådte i de behandlede sager, var kun én medlem i Sydslesvigsk Forening.³⁵ Der er således i hvert fald i dette distrikt intet der tyder på, at konflikten mellem hjemmehørende og flygtninge var betinget af det nationale spørgsmål. Konflikter med flygtninge førte i hvert fald i Vester Ørsted amt ikke til indmeldelse i SSF ud af protest.

Det hidtil anførte viser tydeligt, at forholdet mellem flygtningene og den hjemmehørende befolkning var særlig vanskeligt i landsbyerne. I landsbysamfundet stod flygtningene på det laveste sociale trin. De var afskåret fra at få et arbejde, der kunne give dem en acceptabel status. Desuden var de udelukket fra det gode selskab. På de store gårde var det som regel aftægtshuse og karlekamre, der blev overladt til flygtningene. I modsætning til byerne, hvor de privat indkvarterede flygtninge boede direkte sammen med deres kvarterværter, kunne der på landet bevares en vis distance: dagligstuen, soveværelset og ofte også køkkenet og andre værelser beholdt gårdejerne for sig selv, og de kunne holde flygtningene ude fra mange sociale arrangementer. Ofte blev det for eksempel til ringrider- og andre landsbyfester krævet, at deltagerne

medbragte kager eller lignende.³⁶ På denne måde kunne bønderne undgå de fremmede. Endnu i 1948 kommenterede det kommunistiske dagblad "Norddeutsches Echo" SSF-ungdommens ringriderfest i Hollingsted, Slesvig kreds, med følgende sorte humor, som nok ikke lå så langt fra sandheden: "Gutgenährte Reiter und Pferde waren die Teilnehmer. Nachmittags gab es eine friedensmäßige Festtafel, auf der nichts fehlte. Torten, Schokolade, Schlagsahne und Bohnenkaffee gab es in Hülle und Fülle. Flüchtlinge durften sich an dieser Festlichkeit nicht beteiligen, aber nicht deswegen, weil sie störend gewirkt hätten, sondern nur, weil man aus rein menschlichen Erwägungen verhindern wollte, daß sie sich dabei den Magen überladen und dadurch Schaden an ihrer Gesundheit erlitten hätten."³⁷

Udelukkelsen af flygtningene gjaldt åbenbart i de fleste tilfælde også det huslige fællesskab. Meget tyder på, at det var mere undtagelse end reglen at bønderne eller andre selvforsørgere delte deres forholdsvis righoldige mad med flygtningene. En undersøgelse fra Slesvig kreds viste, at der fandtes et væsentligt antal af underernærede flygtningebørn både i byerne og på landet.³⁸ Undersøgelsen om flygtningebørnenes ernæringstilstand er et yderligere indicium på flygtningenes lave status i landsbysamfundene, hvor de ikke nåede at blive accepteret og integreret som ligestillede. En undersøgelse fra 1953 viste, at flygtningene på landet i langt mindre grad havde sociale kontakter til den hjemmehørende befolkning end i byerne: 66% af de slesvig-holstenske flygtninge, der boede i byerne, havde privat omgang med hjemmehørende, mod kun 47% af dem, der boede i landsogne.³⁹

Alt i alt kan der drages den konklusion, at flygtningenes samliv med den hjemmehørende befolkning var forbundet med betydelige vanskeligheder. Det var svært for flygtningene at blive accepteret af landsbysamfundene og i hvert fald i årene umiddelbart efter krigen næsten umuligt at blive integreret i de små lokale fællesskaber. Det er svært at sige, om dette gjaldt i samme grad for bysamfundene. Flygtningene foretrak som regel en indkvartering i byerne. Bysamfundene betød bedre muligheder for at finde arbejde, uddannelse og underholdning; de skønnedes også mindre lukkede end landsbysamfundene. Men heller ikke i bysamfundet var mødet mellem hjemmehørende og flygtninge nemt, og forudsætningerne for et fredeligt samliv var objektivt set ikke bedre end på landet. Endnu mere end på landet havde flygtningenes indkvartering i byerne umiddelbare følger for den hjemmehørende befolknings boligsituation. Om samlivet mellem hjemmehørende og flygtninge i de trange bylejligheder er der des-

være kun få kilder, der dækker mere end blot enkeltstående episoder. Erindringerne skildrer mest isolerede oplevelser eller indtryk fra det første møde. Kun få vidnesbyrd tyder på et tæt socialt samliv mellem værterne og kvarter-gæsterne: de fleste arrangerede sig nok i en bofællesskabspraksis uden at opbygge nærmere gensidige forhold. På den anden side peger ægteskabsstatistikkerne på, at de unge i byerne ikke var bange for at blande sig. Her var der formentlig færre barrierer end i landsbysamfundene.

Mødet mellem den hjemmehørende befolkning og flygtningene fik en helt anden karakter, når flygtningene boede adskilt i lejr. Flygtningelejre fandtes over hele Sydslesvig. De største fungerede som regulære byer med flere hundrede indbyggere, skole, kirke, læge, købmand og endda egne værksteder og håndværksbedrifter. I mindre lejre var lejrbeholdningen nødt til at benytte forretninger og kommunale ydelser udenfor lejren. Indkvartering i lejr kunne have både fordele og ulemper. Var lejren i forholdsvis god tilstand og rådede over familieværelser med mulighed for privat madlavning foretrak flygtninge ofte indkvartering i lejren, da de her var herre i eget hus og undgik eventuelle konflikter med en privat udlejer. Lejrene skabte også et fællesskab, hvor der kunne opnås meget i solidaritet og selvhjælp.⁴⁰ Med institutionaliseringen opnåede lejrene desuden en vidtgående selvforvaltning styret af egne tillidsrepræsentanter. Det gav lejrbeholdningen en fornemmelse af selvstyre og af at have mulighed for medbestemmelse i dens umiddelbare omgivelser.

Ofte var levevilkårene i lejrene imidlertid utålelige, når der tages i betragtning, at menneskene boede under disse forhold i op til flere år. Store sovesale, hvor familier ikke rådede over en egen privatsfære, fælles forplejning, der nok ofte indeholdt flere kalorier end hvis flygtningene havde lavet mad selv, men hvor smagen ikke altid var den bedste, dårlig hygiejne i badene og på toiletterne. Det var desuden almindelig praksis at indkvartere de flygtninge i lejr, der gjaldt som vanskelige. Familier med mange børn, men også dem, der havde svært ved at tilpasse sig sociale normer. Ofte blev indkvartering i en flygtningelejr direkte brugt som straf, hvis en flygtning ikke havde opført sig ordentligt i et privat kvarter.⁴¹ Desuden kunne lejrlivet betyde daglig konfrontation med kriminalitet. Fra Rendsborg, berettede en vicevært i en flygtningelejr, at der næsten ikke gik en nat hvor han ikke var nødt til at tilkalde politiet på grund af tyverier, vold og voldtægtsforsøg. Især ungdomskriminaliteten var et stort problem.⁴²

Sidst men ikke mindst var det almindeligt i den hjemmehørende

befolkning at betragte lejrboerne som deklasserede. Den lave sociale status som havde præget de tidligere lejrboene, krigsfanger og tvangsarbejdere, blev ofte overført på de flygtninge, der nu boede i lejren.⁴³ En social status, der ikke blev forbedret, da landsregeringen for eksempel i efteråret 1949 officielt erklærede, at flygtningelejrene var centre og udgangspunkt for den væggelusplage, der hærgede hele delstaten. Dermed blev lejrboerne brændemærket som urenlige.⁴⁴ På landet gav lejrene flygtningeproblemet en yderligere dimension. Store flygtningelejre kunne i nogle tilfælde føre til, at flygtningene talmæssigt kom til at dominere i de pågældende kommuner. Sådanne forhold må have virket truende på et landsbysamfund, der ellers havde været præget af stabilitet. I landsbyer med store flygtningelejre opstod der faktisk flygtninge-byer indenfor byen. Lejr-samfundet kunne udvikle sig til en direkte modpart til det oprindelige landsbysamfund.

Arbejdsmarked og erhverv

Erhvervslivet i Tyskland lå i ruiner i de første år efter krigen. Økonomien havde under krigen været fuldstændig tilpasset krigens behov. Den civile produktion havde allerede før kapitulationen været indskrænket til et absolut minimum. Efter kapitulationen forværredes forholdene yderligere: besættelsesmagterne demonterede enkelte industrier, og den manglende infrastruktur gjorde sit til, at omstruktureringen til fredsproduktion krævede lang tid. Forholdene i Sydslesvig adskilte sig ikke fra resten af landet. Allerede før krigen havde landsdelens økonomi været mest præget af landbrug og fiskeri. Efter kapitulationen var det ikke realistisk at vente en snarlig industrialisering, der kunne brødføde det nærmest fordoblede indbyggertal. Arbejdsløsheden var høj. De økonomiske og samfundsmæssige omvæltninger og usikkerheden i forbindelse med den øgede befolkning medførte en skarp konkurrence mellem hjemmehørende og flygtninge om arbejdspladserne og blandt de selvstændige erhvervsdrivende. De arbejdsduelige flygtninge blev konkurrenter på efterkrigstidens ikke særlig rummelige arbejdsmarked. Her var der interesser, der stod diametralt over for hinanden. Den tyske selvforvaltning og besættelsesmagten måtte være interesseret i at få så mange flygtninge i arbejde som muligt. Dette var nødvendigt for at holde de sociale udgifter på et acceptabelt niveau. Derimod ville de hjemmehørende bevare deres stilling i samfundet, dvs. arbejdspladserne, gårdene og de selvstændige virksomheder.

Arbejdsmarkedet i efterkrigstiden var belastet med mange restriktioner

I Sydslesvig er fra 75-120 % af befolkningen flygtninge

Det satiriske blad *Coloradobillen* bragte i 1950 denne satiriske karikatur af forholdene i de sydslesvigske hjem i årene efter krigen. Det er de fremmede flygtninge, som helt har taget magten. Bladet blev udgivet af en gruppe i Sydslesvig med Niels Bøgh Andersen i redaktionen.

tioner. Der krævedes tilladelse til at starte virksomhed, og disse blev fordelt meget restriktivt. Valutareformen i 1948 medførte ikke straks en forbedring af forholdene. Den nye D-mark forøgede prisen for arbejdskraft betydeligt. Virksomhederne blev tvunget til rationalisering, og arbejdsløsheden steg markant. Landsregeringen og andre myndigheder appellerede gentagne gange til at integrere flygtningene i erhvervslivet og oprettede specielle fonde til at støtte flygtningevirksomheder. Disse foranstaltninger havde dog kun begrænset effekt. Flygtningenes ledighed var i hele den behandlede periode højere end de hjemmehørende: den 30. september 1952 var 51% af de arbejdsløse i Slesvig-Holsten flygtninge.⁴⁵ Tysk forskning om flygtningeproblemet er enig om, at flygtningene alt i alt gennemgik en social deklasing på arbejdsmarkedet efter 1945, som var langt større end den

hjemmehørende befolkning. Den i december 1948 i Slesvig-Holsten gennemførte flygtningetælling viser for eksempel, at kun 22.000 af de i Slesvig-Holsten boende flygtninge havde været anvist på overførselsindkomster, inden de var flygtet. Dette tal lå nu op på 148.000 med stigende tendens.⁴⁶ Samtidig var de flygtninge, der endnu var i arbejde, gennemgående gået ned i status. Mest drastisk var det for landmænd: mens 71,9% af de mandlige flygtninge beskæftiget i landbruget havde været selvstændige landmænd eller medhjælpende slægtninge før flugten, var nu 93,6% af de mandlige flygtninge beskæftiget i landbruget arbejdere.⁴⁷ 71% af de i Slesvig-Holsten boende, erhvervsaktive flygtninge var arbejdere sammenlignet med kun 38% før flugten.⁴⁸ En repræsentativ, statistisk undersøgelse foretaget i Slesvig-Holsten i 1953, viser, at krigens omvæltninger havde medført store forandringer i såvel flygtningenes som den hjemmehørende befolkningens erhvervsstruktur. 72% af de adspurgte flygtninge og 48% af de adspurgte hjemmehørende havde skiftet stilling siden 1939. For de hjemmehørendes store flertal lykkedes det at bevare status, mens flygtningene havde oplevet en deklassering: kun 18% af de hjemmehørende havde i 1953 en stilling med lavere social status end i 1939, derimod 48% af flygtningene.⁴⁹ Der var desuden en høj korrelation mellem den økonomiske og den sociale integration: af flygtningekvinderne, der som regel ikke arbejdede, havde kun 48% privat omgang med hjemmehørende i modsætning til 61% af mændene. 91% af flygtningene, der sad i stillinger med høj status, havde privat omgang med hjemmehørende imod kun 44% af de ufaglærte.⁵⁰

Flygtningenes dominans i den offentlige forvaltning

Mens flygtningenes integration på det private arbejdsmarked var en langsom proces, var situationen en anden i den offentlige forvaltning. Overfor Danmark blev der i de danske kredse i Sydslesvig tegnet et billede af flygtningenes "magtovertagelse" i Sydslesvig. Flygtninge sneg sig ifølge de dansksindede ind på de vigtige stillinger og overtog styret, både i landsregeringen og i den lokale forvaltning. Men også hos de tyske hjemmehørende var der en udpræget frygt for og modvilje imod flygtningenes indplacering i det offentlige.

Allerede i tiden som preussisk provins var det kutyme at forflytte embedsmænd rundt i hele Preussen. Der var således ingen tradition for hjemmehørende embedsmænd hverken i Sydslesvig eller i Holsten. Efter den tyske kapitulation var det den britiske besættelsesmagt, der udøvede den øverste politiske myndighed i Sydslesvig og dermed også

Rottefængerer

Ministerpræsident Lüdemann agter at importere endnu flere prøjsiske Embedsmænd til Sydslesvig.

A. Torp Hansens karikatur i Slesvigeren fra 30. maj 1947 genspejler den danske opfattelse af den socialdemokratiske ministerpræsident Lüdemann. Som den berømte rottefænger fra Hameln trak han flygtningeembedsmænd til Sydslesvig ligesom rotter for at modarbejde mindretallets bestræbelser. Tegningen er udtryk for den danske mistillid til det nye tyske demokrati. Især flygtningeembedsmændene, der ofte erstattede afskedigede nazistiske embedsmænd, blev opfattet som repræsentanter for en preussisk-nazistisk autoritær statsopfattelse. Det er imidlertid en forvanskning af historien, når man fra dansk side beskyldte flygtningeembedsmænd for at være det bærende element i det tyske modarbejde: den lokale tyske forvaltning havde aldrig været venligsindet overfor det danske mindretal.

kontrol over den offentlige forvaltning. I praksis blev sidstnævnte dog ikke antastet ret meget. Det britiske forvaltningskoncept gik ud på "indirect-rule": der skulle bruges så få britiske kræfter på forvaltningen af det besatte Tyskland som muligt. Dette princip havde briterne haft gode erfaringer med i deres kolonier, og det var økonomisk fordelagtigt.

Ikke desto mindre var der omstruktureringer i forvaltningen. En

kort overgang i maj-juni 1945 så det ud som om briterne udpegede dansksindede sydslesvigere til ledende stillinger i Sydslesvigs forvaltning. Senest fra juli 1945 begyndte embedsmændene i Foreign Office og militærregeringen imidlertid at satse på den gamle tyske forvaltning og dens administrative opbygning, selvom den blev effektiviseret og ændret i enkelte tilfælde.⁵¹ Denne havde under krigen været udsat for en stor reducereing af personalet på grund af indkaldelser til værne-magten, samtidig med at mange erfarne embedsmænd var blevet udstationeret i de tysk besatte øst-områder for at medvirke ved den i disse områder planlagte “nyordning”, altså områdernes tyske kolonisering. Der var således behov for mere personale: meget tyder på, at flygtningeembedsmænd fyldte “hullerne” både før og efter kapitu-lationen i maj 1945. Især i skolerne blev der ansat mange flygtningelærere: her var mange nazistiske lærere blevet afskediget, og antallet af eleverne var øget på grund af de mange flygtninge. I politiet i Flensborg var der et stort behov for politibetjente i sommeren 1945 på grund af afskedigelser som følge af afnazificering, ekstrem underbe-manding i de sidste krigsmåneder og pensionering af et stort antal betjente. Netop i denne situation var et stort antal af politibetjente fra alle egne af Tyskland i de sidste krigsuger havnet i Flensborg, og især betjente fra områderne øst for Oder-Neisse-grænsen søgte nu om at blive beskæftiget i det flensborgske politi.⁵² Noget lignende gælder for andre områder af forvaltningen. Det berettes for eksempel, at provinsens øverste skattemyndighed, Oberfinanzpräsidium i Slesvig, havde afskediget alle ansatte i skattekontorerne, som var blevet ansat efter den 1. august 1939. Stillingerne blev så besat med flygtningeem-bedsmand.⁵³

De mange “fremmede” embedsmænd blev også af tyskerne opfattet som et problem. Ikke kun fra afskedigede, nazistiske embedsmænd blev der ført klage over, at de nye flygtningeembedsmænd kun sjældent kunne efterprøves for eventuelt medlemskab og aktivitet i nazistiske organisationer. Landråden i Ejdersted rapporterede i september 1945, at befolkningen klagede over de mange forhenværende soldater og flygtninge, der rykkede ind i de ledige stillinger efter afskedigede nazister. Befolkningen troede ikke på, at disse flygtninge og soldater var mindre belastet end de afskedigede hjemmehørende. Her som andetsteds blev det en almindelig vending i befolkningen, at flygtningene nok havde husket at tage bankbøgerne med, men at de havde tabt partibøgerne under flugten. Landråden mente i øvrigt, at klagen var berettiget: det var påfaldende, at alle ansøgere østfra hævdede, at de aldrig havde været

medlem af partiet.⁵⁴ I Ejdersteds kreds dag henviste landråd Wolff i sin beretning på det første kreds dagsmøde undskyldende til de mange flygtninge i forvaltningen: det var så svært at få personale, som var "fragebogenmæssig anerkendt". Han ville dog ved besættelse af stillinger prioritere ejdersted-boere, derefter slesvig-holstenere og til sidst flygtninge. Denne bemærkning fremkaldte bifald fra forsamlingen.⁵⁵

Også på skoleområdet var forvaltningen allerede i efteråret 1945 bevidst om, at flygtningelærere var et ømfindtligt område. Skoleråden i Sydtønder kreds, Johannsen, måtte i november 1945 forsvare sig over for kredsudvalget for at have ansat 40 flygtningelærere. Han fremførte at det højere antal af skolebørn beroede på flygtningenes tilstedeværelse, og derfor havde det været retfærdigt at ansætte flygtningelærere i de nye lærerstillinger, som kredsens havde været nødt til at oprette. Johannsen betonedede dog, at kredsens ellers havde den praksis at ansætte indfødte lærere.⁵⁶ Problemet med flygtningeembedsmændenes dominans varede imidlertid ved. Endnu i november 1948 blev det ved et møde mellem landråderne og kreds direktørerne i Sydslesvig aftalt, at der ved besættelse af højere embeder, især i skolerne og ved domstolene, helst skulle ansættes hjemmehørende embedsmænd.⁵⁷

Provinsens ledelse reagerede i juli 1945 imod det stigende antal flygtningeembedsmænd. Overpræsident Hoevermann skønnede at det var nødvendigt at reducere provinsens offentlige forvaltning i nær fremtid. Han henviste afdelingerne til hverken at forfremme embedsmænd eller at genbesætte ledige stillinger. Skulle det være helt umuligt at fordele en ledig stillings opgaver på andre stillinger, kunne det være hensigtsmæssigt midlertidigt at ansætte en flygtning. Det skulle dog under alle omstændigheder fastslås, at vedkommende ikke kunne regne med fast ansættelse.⁵⁸

Den britiske besættelsesmagt var også blevet opmærksom på problemet. I september 1945 kom der et notat fra brigadegeneral Henderson, lederen af militærregeringen, der slog fast, at militærregeringen ønskede en klar prioritering af hjemmehørende embedsmænd i forvaltningen. For så vidt flygtninge var blevet indsat i embedsmænds stillinger og dette havde været godkendt af militærregeringen skulle de ikke afskediges. Ved fremtidige stillingsbesættelser skulle de tyske myndigheder dog klart fremlægge i deres indstilling, om vedkommende var flygtning eller ej. Selv midlertidige ansættelser af flygtninge skulle godkendes af militærregeringen. Dette direktiv blev dog indskrænket med den bemærkning, at man ikke havde betænkeligheder ved at besætte stillinger uden publikumskontakt med flygtninge.⁵⁹ I oktober 1945

opfordrede militærregeringen i Sydtønder kreds kredsforvaltningen til at indberette alle østpreussiske tjenestemænd, der var blevet ansat i kredsen siden kapitulationen. Kredsen havde i tiden fra 26. marts til 15. oktober ansat 14 østpreussere, der dog alle sad i underordnede stillinger som vagthavende ved banen, postbud og politibetjent.⁶⁰

Om Hoevermanns dekret og de andre aktiviteter for at forøge antallet af hjemmehørende embedsmænd havde den ønskede effekt, må der sættes spørgsmålstegn ved. I de følgende år blev det nemlig tydeligt, at flygtningenes integration i det offentlige lykkedes overordentlig godt. Dette er faktisk ikke så forunderligt ved nærmere betragtning. Flygtningeembedsmænds kendtskab til preussisk-tysk forvaltningstradition gjorde det nemt for dem at finde sig til rette i nye stillinger, og kvalificerede forvaltningsfolk var eftertragtede. En undersøgelse af ansøgerne til ledige forvaltningsstillinger i Ejdersted kreds viser derudover, at så godt som ingen "hjemmehørende", altså indfødte sydslesvigere, eller "ægte" ejdersted-boer, søgte ledige stillinger i forvaltningen. Da stillingen som leder for kredsens revisionskontor var opslået i maj 1947, søgte fire slesvigere, 11 holstenere, 27 flygtninge og tre "øvrige".⁶¹ En stikprøve (n=76, alle ansøgere, hvis efternavn begynder på bogstaverne C, D, E, N, R, T, V) af samtlige ansøgninger til kredsforvaltningen i årene 1945-1950 viser, at kun 5,3% af ansøgerne var indfødte sydslesvigere, derimod var 57,9% flygtninge. Flygtningeansøgerne var derudover i langt højere grad end de hjemmehørende uddannede forvaltningsfolk og dermed som regel bedre kvalificeret.⁶² Situationen er typisk for hele Sydslesvig: ved kredsagen for Flensborg landkreds' møde den 11. juli 1946 oplystes det, at 90-95% af ansøgerne til ledige stillinger i forvaltningen var flygtninge. Det var også i overvejende grad flygtninge, der fik de ledige stillinger.⁶³ En dansk-sydslesvigsk statistik om ansættelserne hos de statslige myndigheder i Flensborg i perioden 1.5.1946-25.3.1947 viser en klar dominans af flygtningene blandt de nyansatte:⁶⁴

Nyansatte	Flygtninge	Hjemmehørende
Postvæsenet	4	1
Skolevæsen	24	6
Toldvæsen	68	2
Rigsbanen	38	2
Politi	65	10
Retsvæsen	25	7

Kilden til denne statistik oplyses desværre ikke. En oversigt over personalet i det flensborgske retsvæsen (Amts- und Landgericht) i foråret 1946 viser derimod ikke en alvorlig dominans af flygtninge: af de seks dommere ved amtsretten var der kun 1 flygtning, ligesom der kun fandtes henholdsvis 1 flygtning blandt de 13 sekretærer og inspektører og 2 flygtninge blandt de 7 vagtmestre og blandt de 15 andre tjenestemænd. Problemet set med danske øjne var her kun, at der ikke fandtes særlig mange indfødte sydslesvigere. Således var kun én blandt dommerne sydslesviger. Staben i de højere stillinger var altså meget slesvig-holstensk eller preussisk (statistikken adskiller ikke mellem holstenere og andre, kun mellem slesvigere, flygtninge og andre der var født syd for Ejderen). Også i den højere instans, landsretten, tegnede sig en lignende fordeling. Der fandtes kun én slesviger og to flygtninge blandt de otte dommere, mens slesvigerne var bedre repræsenteret blandt embedsmændene af lavere rang. Flygtningene dominerede ingen af personalegrupperne.⁶⁵ Af en intern dansk-sydslesvigsk statistik fra medio april 1948⁶⁶ fremstår det heller ikke som om hele Flensborgs forvaltning var domineret af flygtninge, selvom de utvivlsomt var faldet godt til i mange af byens myndigheder og i de offentlige virksomheder. I alt var 49 (28%) af byens 175 tjenestemænd, 479 (38,4%) af byens 1246 funktionærer ("Angestellte") og 400 (34,4%) af byens 1163 arbejdere flygtninge. Hermed var de faktisk underrepræsenteret i forhold til deres befolkningsandel på ca 40%. Enkelte steder var flygtningene dog i flertal: F.eks. udgjorde de 83,3% af "Angestellte" ved sygehuset i Mørvig, 74,1% af "Angestellte" ved teatret, og 56,5% af tjenestemændene i skoleforvaltningen. Alle 10 "Angestellte" i alderdomshjemmet ved Exe var desuden flygtninge. Hos arbejderne var det igen sygehuset i Mørvig, hvor flygtninge udgjorde 64,3% og byens socialkontor ("Wohlfahrtsamt"), der var domineret af flygtninge (86,7%). Undersøgelsen peger på visse netværksstrukturer blandt flygtningene: havde de først opnået en signifikant andel i en myndigheds eller virksomheds personale, så blev der ansat endnu flere flygtninge. Mens det således var vanskeligt for flygtninge at få fodfæste på det frie arbejdsmarked, var det antagelig nemmere for dem at blive integreret i det offentlige. Her tyder meget faktisk på, at flygtninge havde afgørende fordele over for den hjemmehørende befolkning, forudsat de havde de nødvendige kvalifikationer. Det var imidlertid også sådan, at modstand mod "fremmede" embedsmænd var udbredt. Ikke kun de danske, men også tyske sydslesvigere følte ubehag ved at møde flygt-

ninge på kontorerne. Det lykkedes imidlertid ikke de danske sydslesvigere politisk at udnytte dette ubehag.

Flygtningenes modtagelse og integration i de nystiftede politiske partier giver også et godt vidnesbyrd om mødet og samlivet med den hjemmehørende befolkning. Af praktiske grunde begrænses fremstillingen til de to store partier SPD og CDU.

Flygtningene i politik – SPD

Generelt indtog SPD en positiv holdning over for flygtningene og deres integration i samfundet og i partiet. Det lykkedes overraskende hurtigt at rekruttere flygtninge som medlemmer af SPD i Slesvig-Holsten. Her var partiets historiske medlemsgrundlag byernes arbejderklasse, mens dets organisation på landet havde været svag. Dette blev anderledes i årene umiddelbart efter 1945: Gennem flygtningene lykkedes det faktisk mellem 1946 og 1950 at udbygge SPDs position markant også i landkommunerne. Således kunne SPD mere end fordoble antallet af distriktsforeninger i Slesvig-Holsten i forhold til Weimarrepublikkens tid (fra ca. 220 til 502 ved udgangen af 1954),⁶⁷ og den 1.7.1949 var 45% af medlemmerne i landkredsene (dvs. uden for de fire kredsfrige byer Kiel, Flensburg, Lübeck og Neumünster) flygtninge.⁶⁸ Når købstæderne i landkredsene regnes fra må det antages, at flygtningenes andel af SPD-medlemmerne i de rene landdistrikter var endnu højere. I 1946 og 1947 var Slesvig-Holsten det næststørste vesttyske SPD-partidistrikt, kun overgået af det industrielle Ruhr-distrikt Westfalen. Dette høje socialdemokratiske medlemstal i et udpræget landbrugsland som Slesvig-Holsten var atypisk og kan alene forklares på baggrund af de mange flygtninge.⁶⁹

Mange flygtninge overtog snart førende positioner i det slesvig-holstenske SPD.⁷⁰ Fra partiledelsens side blev der dannet flygtningeudvalg og udnævnt flygtningekommitterede i alle partigrene allerede i vinteren 1945/1946.⁷¹ Alligevel var flygtningene underrepræsenteret i forhold til deres medlemsandel, selvom mange allerede ved de første frie valg valgtes ind i landdagen, i kreds dagene og i kommunerådene. Syv af SPDs 43 landdagsmedlemmer i den første valgte landdag var flygtninge mod tre af CDU's 20. Til landdagsvalget i 1950 opstillede SPD flygtningekandidater i 11 af de 46 valgkredse, derudover var 40 af kandidaterne på reservelisten flygtninge, hvoraf dog kun to var blandt de første ti pladser. På grund af SPDs stemmetab ved valget blev imidlertid kun fire flygtninge valgt ind i den 2. landdag for SPD.⁷²

Der eksisterer ikke nøjagtige statistikker om flygtningenes andel blandt SPDs repræsentanter i kredsagene og kommunerådene. En intern dansk SSF-analyse af flygtningenes styrke i kommunerådene i de sydslesvigske landdistrikter viser imidlertid, at det her overvejende var over SPDs liste, flygtninge blev indvalgt i kommunerådene i 1946. Rundspørget blev gennemført blandt alle SSF-distrikter i kredsene Slesvig, Rendsborg og Ekernefærde. Svarene dækker ikke alle kommuner, men giver dog et repræsentativt billede af forholdene, idet de oplyser om sammensætningen af 49 landkommuners kommuneråd (de tre kredse havde i 1946 i alt 293 kommuner). Af de 49 kommuner havde 31 flygtninge som rådsmedlemmer. I 18 kommuner var disse SPD-medlemmer, i otte kommuner uafhængige og i syv kommuner CDU-medlemmer. I to kommuner var der blevet valgt både SPD- og CDU-kandidater, der var flygtninge.⁷³

Der findes imidlertid også eksempler, hvor hjemmehørende socialdemokrater betragtede flygtninge med mistillid. Det gjaldt bl. a. flygtningenes motiver for at forlade deres hjemstavn. "Proletarerne er ikke flygtet", skal en fremtrædende socialdemokrat have kommenteret CDUs valgsejr ved kommunalvalget i 1946.⁷⁴ Partiledelsen var også en overgang skeptisk, hvad angik flygtningenes eventuelle nazistiske fortid: "Wir müssen uns aber hüten vor den Massen von Flüchtlingen, deren Vergangenheit undurchsichtig ist",⁷⁵ hed det i en rundskrivelse fra provinsstyrelsen (Bezirksvorstand)⁷⁶ i november 1945. I Wyk på Før nægtede distriktsformanden i februar 1946 at bede den forhenværende rigsdagsmand og senere minister Kurt Pohle fra Breslau om at tale ved SPDs første møde, fordi "nach unserer Meinung die Aufnahme der öffentlichen Propaganda unserer Partei hier nicht mit einem landfremden Redner erfolgen sollte."⁷⁷

Flygtningenes høje andel i landdistrikterne førte antagelig i flere tilfælde til spændinger med de lokale hjemmehørende socialdemokrater. For selvom det stort set var de hjemmehørende socialdemokrater som førte ordet i partiet for hele Slesvig-Holstens vedkommende, var der enkelte distrikter, hvor flygtninge dominerede eller var på vej til at dominere partiforeningen. Dette blev betragtet som en trussel for partiet, da man ikke uden grund frygtede at skræmme hjemmehørende socialdemokrater bort, hvis flygtningene fik for megen indflydelse i lokalforeningerne. I 1946 opfordrede således en taler fra Hamburg i Segeberg kreds de lokale distrikter til at vælge hjemmehørende distriktsformænd for at skabe balance mellem flygtningene og de hjemmehørende.⁷⁸ I 1949 havde Bruno Verdick, fagforeningssekretær

og senere landdagsmedlem, alligevel fået det indtryk, at flygtningene havde overtaget distriktsbestyrelserne i landdistrikterne, og at de havde skræmt de hjemmehørende væk: "Die einheimischen Arbeiter ziehen sich zurück und stehen schmollend abseits".⁷⁹

Følgen var at det også i SPD blev beklaget, at forholdet mellem hjemmehørende og flygtninge overvejende var dårligt, både ude i hele befolkningen og desværre også inden for partiet. Efter partiledelsens opfattelse gjaldt dette dog mest "für den Norden des Landes", altså for Sydslesvig. Den fremtrædende SPD-politiker og overborgmester i Kiel Andreas Gayk ville modvirke denne for SPD skadelige tendens ved at lade flere flygtninge tage politisk ansvar, "dann nutzen sie sich schon von alleine ab".⁸⁰ Åbenbart var problemet altså, at flygtningene ikke mente at råde over den dem tilkommende indflydelse i partiet. Derudover blev flygtningemedlemmer ikke betragtet som særlig pålidelige af SPDs landsstyrelse. Flygtningene blev ikke betragtet som overbeviste socialdemokrater, men som mennesker, der kun i den øjeblikkelige situation af følelsesmæssige grunde havde søgt ind i SPD.⁸¹

Denne formodning ramte ikke så langt fra kendsgerningerne: fra 1948 gik SPDs medlemstal tilbage, og dette ramte antagelig først og fremmest de små landlege distrikter, der blev båret af flygtninge. Disse var finansielt svage og var dermed ikke i stand til at afholde regelmæssige aktiviteter. Nedgangen skyldtes fraflytning og i stigende grad udmeldelser, og her var det igen først og fremmest de 'nye', der havde tilmeldt sig i årene 1947 og 1948, som nu meldte sig ud igen. Det må således formodes, at det i ikke ringe grad var flygtninge, der uden fast rod i socialdemokratiet på grund af deres sociale status og deres orienteringsløshed efter krigen havde meldt sig ind i SPD, der nu igen forlod partiet.⁸² Med de organiserede og frivillige omflytninger fra 1950'erne mistede SPD nogle af sine mest aktive medlemmer især i landdistrikterne og også i Sydslesvig.⁸³ Flygtningenes bortflytning var dermed hovedårsag til, at SPD mistede sin indflydelse i landkommunerne, der snart blev totalt domineret af det borgerlige CDU. Derudover mistede SPD i årene 1950-1952 også en del flygtningemedlemmer til flygtningepartiet BHE.⁸⁴

Flygtningene i politik – CDU

CDU blev til det borgerlige samlingsparti efter Anden Verdenskrig. Især i Sydslesvig repræsenterede partiet den hjemmehørende, borgerlige elite. Ledende stiftere af partiet var flygtninge, som forhenværende godsejer Hans Schlange-Schöning, der kom til at spille en

vigtig rolle i vesttysk politik, og Paul Pagel, der i 1950 var udset som kandidat til ministerpræsident i Slesvig-Holsten. Det var især tre fælles berøringsflader, der lettede det politiske samarbejde mellem den hjemmehørende landbefolknings elite og flygtningene i CDU: landbruget, konservatisme og protestantisme.⁸⁵

Kilderne om flygtningenes rolle i det sydslesvigske CDU og dets forgængere er derimod modsigende. Den foreløbige bestyrelse for Bürgerlich-demokratische Partei i Flensburg underskrev i sommeren 1945 petitionen til Montgomery, hvor der blev stillet krav om fjernelse af alle flygtninge, fordi de forandrede slesvigernes folkekarakter. Angiveligt fandtes der imidlertid en anden gruppe i Flensburg, "Deutsche Demokratische Partei", som senere gik op i CDU. Om denne gruppe påstås det i senere erindringer, at den aldrig skelede til det danske og at to tredjedele af dens medlemmer var flygtninge.⁸⁶ Også den kristelig-demokratiske partiforening i Husum bestod i de første år efter 1945 angiveligt kun af flygtninge, da de fleste hjemmehørende borgere lige hævdes at havde valgt den danske side.⁸⁷ Derudover hævder den senere ministerpræsident Kai Uwe von Hassel, at der fra begyndelsen af var mange flygtninge, der tilsluttede sig CDU.⁸⁸ CDU's flygtningeudvalg i den britiske zone mente endda i foråret 1947, at man kunne betegne det slesvig-holstenske CDU som et flygtningeparti.⁸⁹

På den anden side er der ingen tvivl om, at flygtningene selv ikke fandt, at deres position i CDU som helhed var tilfredsstillende. I hvert fald var flygtningenes repræsentation i de forskellige partiorganer et konstant stridsemne mellem partiets "Zonenbeirat" og dets flygtningeudvalg. Nogle landsforeninger nægtede simpelthen at støtte flygtningeudvalgets arbejde med de nødvendige finansielle midler. Konflikten medførte, at der udviklede sig et mere og mere selvstændigt flygtninge-"parti" inden for CDU,⁹⁰ der i foråret 1948 ultimativt truede med at forlade partiet, hvis der ikke blev taget mere hensyn til flygtningene ved besættelsen af kandidatlisterne og partiembeder.⁹¹ I sidste ende kom det ikke til udmeldelse, selvom flygtningene ikke fik deres krav opfyldt. Dette begrundede flygtningene ved "CDU-CSU Reichstagung der Flüchtlinge" selv med, at de andre partier stod endnu mere fjendtligt over for flygtningene.⁹² Det må dog formodes, at det politiske sindelag var afgørende i sidste ende: i 1948 tegnede det tydeligt til, at CDU ville blive det store konservative samlingeparti. Konservative flygtninge blev ikke socialdemokrater blot fordi dette parti var mere åbent for flygtningenes krav om ligestilling og byrdeudligning.

I Slesvig-Holsten viste det sig snart, at det ikke var flygtningene, der tegnede CDUs politik. Mange af de i 1946 valgte CDU-borgmestre og landråder havde “in der Flüchtlingsfrage keine glückliche Rolle gespielt”, fandt CDUs landsstyrelse i sin analyse af partiets nederlag ved landdagsvalget i 1947.⁹³ Fremtrædende CDUere som Theodor Steltzer og Friedrich Wilhelm Lübke ville i 1945-1946 kun tøvende indrømme flygtningene politisk ligestilling og hellere betragte dem som midlertidige gæster, der ikke burde få afgørende indflydelse på hjemstavnens politik. Det viste sig i den daglige politik, at CDU blev de tysksindede hjemmehørendes parti, også i Sydslesvig. Partiet var udpræget slesvig-holstensk sindet. Det var især hjemmehørende landmænd og borgerlige, der repræsenterede CDU, og de nød en fantastisk høj levestandard i forhold til flygtningene. CDU dominerede de fleste kredsforvaltninger i Slesvig-Holsten, som flygtningene ikke ligefrem havde haft gode erfaringer med. Efter de britiske valganalyser havde flygtningene ingen tiltro til, at CDU ville gøre en alvorlig indsats for at lempe deres nød. Partiet forsvarede de hjemmehørende mod radikale indgreb i deres formue som f. eks. jordreformen.⁹⁴

I sidste ende blev CDU imidlertid acceptabelt for flygtningene på grund af partiets principielle antikommunisme. Den gjorde det borgerlige samlingspartis indsats for at vinde østområderne tilbage troværdig. SPDs faktiske anerkendelse af de statspolitiske realiteter, der genspejles i partiets integrationspolitik, samt en skuffelse over sidstnævntes langsomme fremskridt, førte til en tilnærmelse mellem flygtningene og CDU i årene efter 1947-1948.⁹⁵ CDUs kristelige, borgerlige og konservative grundholdning svarede til de værdier, mange flygtninge værdsatte. Selvom deres sociale status som flygtninge i Sydslesvig egentlig burde have gjort dem tilbøjelige til at stemme på SPD eller endda KPD, så var flygtningene i deres politiske holdninger for det store flertals vedkommende ikke revolutionære socialister eller kommunister. De ville ikke forandre samfundet, men genvinde deres gamle sociale position. Med denne konservative holdning var det faktisk nærliggende, at de stemte på og tilsluttede sig CDU, som det så også skete for en dels vedkommende, da de sociale og økonomiske forhold begyndte at normalisere sig i 1950erne. På langt sigt lykkedes det også for CDU i årene efter 1955 at integrere flygtningepartiet BHE.

Sydslesvig i forhold til andre modtagerregioner

Tilbage står så spørgsmålet, om modtagelsen af flygtningene var anderledes i Sydslesvig end i Holsten og andre vesttyske modtager-

regioner? Holsten var omtrent lige så højt belagt med flygtninge som Sydslesvig: det sociale pres på den hjemmehørende befolkning var det samme. Flere samtidige kilder vidner om stor modstand mod flygtningene i Slesvig-Holsten generelt, altså både i Sydslesvig og i Holsten. En udlænding nævnte manglende folkesolidaritet blandt de hjemmehørende, uden dog at begrænse fænomenet til Sydslesvig: "Der Eindruck, der sich mir unwillkürlich aufdrängt, ist der, daß hier augenscheinlich ein 'fremdes Volk', das die schlechtesten menschlichen Eigenschaften besitzt, den Schleswig-Holsteinern aufgezwungen worden ist und das mit ihm zusammenleben muß, wobei es ein Parasitenleben führt."⁹⁶ Samtidige britiske kilder nævner ingen forskel mellem flygtningenes modtagelse i Sydslesvig og i Holsten, og enkelte regionale undersøgelser om flygtningenes modtagelse og integration i Holsten beskriver de samme problemer, som fandtes i Sydslesvig. Lübecks borgmester klagede i oktober 1945 over de talrige forsøg på at sabotere byens anstrengelser ved indkvarteringen af flygtningene: "Versuche, durch künstliche Verteilung der Familie auf möglichst viele Räume, durch eigenmächtige oder scheinbare Hereinnahme von Bekannten oder gar durch fingierte Namen eine stärkere Belegung vorzutäuschen, müssen als übler Mißbrauch jetzt endgültig verschwinden."⁹⁷

En undersøgelse om flygtningenes forhold i Lauenborg-kredsen gennemført i 1946 konkluderer, at talrige konflikter og spændinger mellem hjemmehørende og flygtninge opstod på grund af de tæt belagte boliger og fælles benyttelse af køkken og husgeråd.⁹⁸ Den tyske forsker Lenchen Rehders feltundersøgelse i tre holstenske landsbyer i 1950 beskriver lignende problemer mellem flygtningene og hjemmehørende. På det personlige plan prøvede man at leve godt sammen, og her kunne de hjemmehørende vise sig hjælpsomme. Denne hjælpsomhed gik dog ikke så langt som til at hjælpe flygtninge til at integrere sig i landsbyen, mens der på den anden side ydedes hjælp til at slippe for flygtningene som for eksempel ved at betale deres rejseomkostninger, når de flyttede sydpå.⁹⁹ De hjemmehørende passede nøje på, at ingen flygtning trængte ind i det gode selskab: i Fiefbergen blev det forhindret, at flygtningehåndværkere kunne åbne egne forretninger. Kun som medhjælper på bondegårdene var flygtningene velsete.¹⁰⁰ I alle de tre undersøgte landsbyer fandtes der blandede ægteskaber, dog: "Für den Erben eines Bauernhofes in Fiefbergen wäre es unmöglich, ein Flüchtlingsmädchel zu heiraten, ohne sich mit der ganzen Familie zu entzweien".¹⁰¹ Marthe Krautzpauls undersøgelse om flygtningenes

integration i Lauenborg kredsen i årene 1945/1949 kommer også til den konklusion, at mødet med flygtningene var som et chok for den hjemmehørende befolkning, og at det generelt påvirkede forholdet mellem hjemmehørende og flygtninge negativt. På arbejdsmarkedet var det kun de upopulære stillinger, der stod åbne for flygtningene. Påfaldende er også, at Krautzpaul mener at kunne påvise, at de flygtninge, der havde integreret sig for eksempel ved at få en stilling i det offentlige, derefter overtog samme afvisende holdning over for de øvrige flygtninge som den hjemmehørende befolkning.¹⁰²

Påfaldende er også, at flygtningenes modtagelse og integration både i de personlige beretninger og i de samtidige skriftlige kilder med ganske få undtagelser ikke skildres anderledes for Holsten end for Sydslesvig: Ingen af de trykte Sydslesvig-beretninger i bogen *Flüchtlingsland Schleswig-Holstein*¹⁰³ henviser til grænsekampen eller til den stærke danske bevægelse. Beretningerne skelner kun mellem to kategorier: “flygtninge” og “hjemmehørende”. Aldrig nævnes det, om en hjemmehørende var dansk-, frisisk-, eller slesvig-holstensk sindet. Om dette skyldes fortrængning eller at flygtningenes kamp for at overleve medførte, at de havde “andre problemer”, kan der kun gisnes om. Vidnesbyrden tyder på, at uviljen mod flygtningene ikke var begrænset til Sydslesvig og at den ikke forklares med sydslesvigernes vej til det danske.

Spørgsmålet må da være: hvordan ser det så ud i forhold til andre tyske modtagerregioner? Slesvig-Holsten var den vesttyske delstat, hvor flygtningebelægningen var højest. En overordnet, videnskabelig analyse af flygtningeproblemet og dets dimensioner i denne delstat findes imidlertid ikke og sammenligninger er derfor vanskelige at foretage. Kun for enkelte andre tyske modtagerregioner eksisterer sådanne analyser. Deres resultater skal kort præsenteres her for at give et grundlag for at bedømme, om de specifikke forhold i Sydslesvig adskiller sig fra problemet i det øvrige Tyskland.

En regionalstudie om flygtningenes møde med den hjemmehørende befolkning er udarbejdet for Celle kreds i Niedersachsen.¹⁰⁴ Denne undersøgelse er den eneste, der bygger på et omfattende, systematisk indsamlet, samtidigt kildemateriale. Studien er særlig spændende for denne afhandlings problemstilling, fordi Celle kredsens økonomisk-strukturelle grundlag minder om forholdene i Sydslesvig. Kredsen var præget af landbrug, jorden var for en stor del fattig hede, der fandtes ingen store industrier, der var få krigsskader og befolkningen havde en udpræget hjemstavnsbevidsthed. I august 1945 var kredsens

befolkning vokset med omkring 70% i forhold til i 1939, hvormed kredsens flygtningebelægning var næsten lige så høj som i Sydslesvig. Især de små landkommuner med mellem 200 og 300 indbyggere havde en høj flygtningebelægning. I december 1945 klagede landråden over for militærregeringen, at belægningen var for høj og at der var talrige problemer og stridigheder mellem hjemmehørende og flygtninge. En lokal kvindelig hjemstavnsdigter- og forsker, Hanna Fueß, rejste i 1946-49 gennem kredsen for at samle materiale til en hjemstavns-historie og fik ad denne vej samlet talrige beretninger fra både hjemmehørende og flygtninge om deres erfaringer med hinanden og deres indbyrdes holdninger. Kernen i alle de indsamlede beretninger var, at flygtninge og hjemmehørende var delt i to lejre, mellem hvilke det var vanskeligt at bygge bro.

De hjemmehørende mente, at flygtningene blev begunstiget ved fordeling af livsfornödenheder, at de stjal, at de var mindre renlige, at de var utaknemmelige og at de var mindre flittige. Især akademisk uddannede hjemmehørende som præster og lærere frygtede en "Überfremdung": "Die Besatzung ist nicht gefährlich, für das Volk ist die Flüchtlingssache viel gefährlicher. [...] Es ist die große Frage, ob wir gänzlich überfremdet werden oder ob es gut für uns ist, frisches Blut zu bekommen durch die Flüchtlinge. Ob dieses Blut rein ist, ist sehr die Frage. [...] Der Zustrom der Flüchtlinge [...] trägt die Gefahr in sich, daß der ursprüngliche Charakter unseres Volkstums durch Mischung mit land- und artfremdem Charakter seine Echtheit verliert. [...] Man darf ohne Übertreibung sagen, daß das Volksleben in unseren Heidedörfern in religiöser und kultureller, in wirtschaftlicher und sozialer Beziehung das denkbar gesundeste und glücklichste war, jetzt scheint die Axt diesem alten Baum an die Wurzel gelegt zu sein."¹⁰⁵ Denne udtalelse minder om lignende beskrivelser fra dansk-sydslesvigsk side, både i indhold og ordvalg. Der blev imidlertid gjort forskel ved flygtningenes herkomst. Mindst populære var flygtningene fra Warthegau, Ukraine, Østpreussen og Schlesien. De hjemmehørende prøvede så godt som muligt at udelukke flygtningene fra at få medindflydelse på landsbyernes liv. Flygtningene derimod udtrykte alle, at de følte sig hjemløse. Den tabte hjemstavn blev forherliget til et paradys, alle gerne ville tage tilbage til. Flygtningene var i deres store flertal skuffede over den behandling, de havde fået af den hjemmehørende befolkning. De blev ikke accepteret som jævnbyrdige, og de hjemmehørende havde ikke forståelse for flygtningenes skæbne.

Tyske forskere, der har beskæftiget sig med problemerne omkring

mødet mellem flygtningene og den hjemmehørende befolkning, mente allerede sidst i 1950'erne at kunne beskrive flygtningenes modtagelse repræsentativt for alle modtagerregioner. Deres forskning baserer ofte på regionalstudier, dog ikke specielt på forholdene i Sydslesvig. Allerede i 1952 konstaterede Elisabeth Pfeil, at flygtningene generelt blev behandlet afvisende i de landlige regioner. Den hjemmehørende befolkning viste tydeligt over for flygtningene, at man ikke havde brug for dem og at de derfor var uønskede. Hvor flygtningene imidlertid kunne bruges i landbruget, og hvor de også var villige til at overtage et sådant arbejde, blev de modtaget med velvilje.¹⁰⁶ Dieter Brosius og Angelika Hohensteins undersøgelse af flygtningeproblemet i det nordøstlige Niedersachsen viser, at problemerne omkring flygtningenes modtagelse i den hjemmehørende befolkning her var de samme som i Sydslesvig.¹⁰⁷ Regionalhistoriske undersøgelser om forholdene i Hessen,¹⁰⁸ Bayern,¹⁰⁹ Baden-Württemberg¹¹⁰ og Rheinland-Pfalz¹¹¹ bekræfter tesen, at flygtningenes modtagelse i den hjemmehørende befolkning var ret ens i de forskellige modtagerregioner i hele Tyskland. Især i de bayerske landsbyer var der udpræget modstand mod at tage imod "preussiske" flygtninge. En bayersk borgmester, der i september 1948 over for amerikanerne erklærede, at han var ligeglad med flygtningene og deres problemer, blev som straf sendt til en flygtningelejr for der selv at opleve flygtningenes nød. Han var nødt til at flygte efter en time, fordi flygtningene i lejren truede ham på livet. Ligesom i Sydslesvig var der talrige problemer med samlivet i boligerne.¹¹² Også i Hessen, hvor flygtningebelægningen var væsentligt lavere end i Slesvig-Holsten, var den hjemmehørende befolkning ikke rede til at modtage flygtningene. Flygtningene følte sig ligeledes uønskede, og de følte sig ikke ligestillet med den hjemmehørende befolkning.¹¹³ I Rheinland-Pfalz var de lokale myndigheder overbevist om, at østtyskere overvejende havde været fanatiske tilhængere af Hitler.¹¹⁴ Også her nægtede husejere i mange tilfælde at optage flygtninge. Disse var ligeledes utilfredse, da de ofte blev indkvarteret på landet uden mulighed til at overtage et arbejde.¹¹⁵

Senest har den tyske forsker Marita Krauss sammenfattende konkluderet, at flygtningenes modtagelse overalt i Vesttyskland udløste en instrumentalisering af angivelig homogene, regionale, "hjemmehørende"-kulturer med henblik på at oprette og bekræfte hjemmehørende hierarkier. Overfor nazismens totale nederlag var det blevet nødvendigt at finde nye identiteter: et nyt "os" mod "dem". Dette krævede afgrænsning mod en ny fjende, som samtidig kunne pålægges

alt ansvar for nazismens forfærdelige gerninger og for den tabte krig.¹¹⁶ Set på denne baggrund synes Sydslesvigs flygtningeproblem socialpolitisk og integrationspolitisk ikke at have udgjort et særtilfælde. Det kan tværtimod konstateres, at en modvilje mod flygtninge har eksisteret overalt.

Konklusion

Konstruktion af en national konflikt

I sommeren 1945 var der grund til optimisme for de danske sydslesvigere. Selvom mindretallets håb om en umiddelbar “genforening” med Danmark strandede allerede den 9. maj, så det ud, som om flertallet af den sydslesvigske befolkning ønskede landsdelens tilslutning til Danmark. Mindretalsledelsen gjorde sig håb om en ny “§ 5” i den ventede fredstraktat med Tyskland. Desuden havde briternes udnævnelse af et par danske sydslesvigere til højere embeder efterladt den fornemmelse, at mindretallet nød velvilje hos den britiske besættelsesmagt. Samtidig så befolkningen sig konfronteret med hundredtusinder af flygtninge hovedsagelig fra de østlige tyske provinser, som landsdelen havde været nødt til at modtage i krigens sidste måneder, da de flygtede fra Den røde Armés offensiv. Modtagelsen af flygtningene havde stillet befolkningen og myndighederne over for store praktiske problemer, og allerede i april-maj 1945 kunne der spores spændinger mellem begge befolkningsgrupper. I sommeren 1945 var flygtningenes fremtidige skæbne endnu uklar for den jævne befolkning. Hverken flygtninge eller hjemmehørende troede dog på flygtningenes forbliven i Sydslesvig.

Hen over grænsen fik flygtningeproblemet fra sensommeren 1945 en fremtrædende funktion i den danske Sydslesvig-debat. I sommeren 1945 var det blevet tydeligt, at der hverken kunne samles et parlamentarisk eller et folkeligt flertal i Danmark for en umiddelbar indlemelse af Sydslesvig. Samtidig begyndte mindretallet at gøre opmærksom på flygtningeproblemet. Mindretallet hæftede sig imidlertid ikke ved de uden tvivl store sociale problemer, flygtningenes indkvartering i Sydslesvig medførte. Det var tværtimod den folkelige og nationale trussel, flygtningene udgjorde for Sydslesvig, der stod i forgrunden i mindretallets advarsler. Forholdene i Sydslesvig havde nemlig allerede i august-september 1945 udviklet sig i en retning, der var uheldig for både de danske sydslesvigere og deres drøm om en “genforening”. Det var blevet tydeligt, at den britiske besættelsesmagt satsede på et samarbejde med den stadigvæk fungerende tyske forvaltning. Udnævnelser af dansksindede sydslesvigere til højere embeder holdt op, og afske-

digede nazistiske embedsmænd blev ofte erstattet med flygtningeembedsmænd. Tysk modarbejde mod de danske bestræbelser for at adskille Sydslesvig fra Tyskland var tilsyneladende kommet i gang; i mindretallets øjne hovedsagelig båret af flygtningene østfra.

Flere danske sydslesvigere udtalte således i sommeren 1945 over for dansk presse, at “østpreussiske” flygtninge var ved at dominere den hjemmehørende befolkning, at de forandrede landsdelens karakter, at administrationen bevidst blev fyldt med østpreussiske embedsmænd. Danmark burde gøre alt for at forhindre flygtningenes permanente bosættelse i Sydslesvig, da deres antal og deres opblanding i den sydslesvigske befolkning ville udgøre en alvorlig trussel for Danmarks sikkerhed. Flygtningeproblemet gjorde sin entré i den danske politiske debat under Folketingets møde den 19. september 1945; og det viste sig snart, at der i Danmark var politisk konsensus om, at flygtningene i Sydslesvig udgjorde en trussel ikke kun mod den sydslesvigske danskhed, men også for Danmarks grænse. Flygtningene blev beskyldt for at være fanatisk tyske, nazistisk prægede “elementer”, der var ved at overtage herredømmet i Sydslesvig. Flygtningenes fjernelse fra Sydslesvig blev i de følgende år kernen i dansk Sydslesvig-politik og fik overvægt i forhold til indlemmelsesspørgsmålet i den danske politiske debat.

Danske Sydslesvig-aktivister samt ledende mænd i mindretallet gjorde deres for at opretholde billedet af flygtningenes folkelige trussel mod den hjemmehørende befolkning i Sydslesvig. Deres fremstilling af forholdene i Sydslesvig i de første år efter krigen kan sammenfattes i følgende punkter, der gik igen i den dansk-sydslesvigske argumentation:

- flygtningene legemliggjorde det evigt tyske onde: de hyldede nazistisk tankegang, de brasede sig frem alle vegne, de var autoritetstro og ikke i stand til at handle på eget initiativ, de var uærlige i deres motiver og handlinger, de levede på den hjemmehørende befolkningens bekostning
- flygtningene var en trussel for selve Danmarks sikkerhed og for det nye tyske demokrati
- flygtningene var først og fremmest erfarne grænsekæmpere fra Østpreussen og Sudeterlandet, der i modsætning til de besindige slesvigere havde en aggressiv, brovtende, nazistisk mentalitet
- flygtningenes mål var at kolonisere Sydslesvig og fortrænge den hjemmehørende befolkning
- det var først og fremmest flygtningene, der havde overtaget

herredømmet i Slesvig-Holsten og modarbejdede den danske bevægelse dernede

- næsten alle sydslesvigere var blevet gode danske demokrater
- danske og tyske slesvigere havde fundet sammen i deres kamp mod de fremmede. Konflikter og forskellen mellem danske og tyske sydslesvigere blev bagatelliseret og udvisket. Ofte blev der ligefrem sat lighedstegn mellem hjemmehørende og dansk.

Herved håbede mindretallet ikke mindst at kunne holde Sydslesvigdebatten i gang og grænsespørgsmålet åbent. Flygtningeproblemet skulle tjene som løftestang for en mere offensiv dansk Sydslesvig-politik.

Det var især de danske grænsepolitiske tidsskrifter, der formidlede mindretallets syn på flygtningeproblemet til den interesserede danske offentlighed. Stort set blev mindretalsledelsens syn og vurdering af problemet her overtaget kritikløst og endda i forstærket form, inklusive alle dansk-sydslesvigske fordomme om flygtningene. Der blev tegnet et billede af Sydslesvig, der skildrede forholdene på en firkantet måde, der i høj grad var præget af ønsketænkning. Flygtningene spillede hovedrollen i den model, der skulle forklare konflikten i Sydslesvig. Selvom de grænsepolitiske tidsskrifter uden tvivl repræsenterede de mest nationalistiske holdninger i Danmark, og selvom de kun formidlede de oven anførte holdninger til en begrænset læserkreds, ser det dog ud som om budskabet blev spredt til et flertal af den danske befolkning. Fra oktober 1945 var det politisk konsensus i dansk politik, at flygtningene burde fjernes fra Sydslesvig. I 1947 mente 88% af den danske befolkning ifølge en Gallup-undersøgelse, at Danmark burde forhindre flygtningenes faste bosættelse i Sydslesvig. Næsten lige så mange mente desuden, at flygtningene ikke burde have samme politiske rettigheder som den hjemmehørende befolkning. Konsekvensen var at den danske regering de første ti år efter krigen udfoldede diplomatiske aktiviteter både overfor briterne og fra 1949 overfor den tyske forbundsregering for at mindske flygtningetrykket. Danmark kunne imidlertid ikke komme igennem med sit krav om flygtningenes fjernelse. Briterne accepterede ikke det danske argument, at flygtningene udgjorde en trussel for Danmarks sikkerhed, og de ønskede som bekendt ikke dansk indblanding i de indre politiske forhold i Tyskland.

Mindretallets konfrontation med flygtningene

Som skildret opfattede mindretallet allerede tidligt flygtningene som trussel mod dets mål, Sydslesvigs tilslutning til Danmark. På lokalt og personligt plan oplevedes konfrontationen mere konkret og nuanceret. Der er eksempler på, at danske sydslesvigere havde fået positive indtryk af enkelte flygtninge, men der er også mange vidnesbyrd om spændinger, konflikter og misforståelser. Det frygtedes at flygtningene ville blive i landsdelen og forandre dens karakter. Forholdet mellem den hjemmehørende befolkning og flygtningene var på den ene side et konkurrenceforhold om knappe ressourcer som mad, arbejde og bolig. På den anden side kan der spores spændinger især i skolerne: her udgjorde flygtningelærere efter krigen ca. halvdelen af lærerstaben, og der er meget der tyder på, at nogle af dem bevidst "mobbede" elever, hvis forældre var medlemmer af SSF. Der blev også argumenteret, at flygtningelærerne hverken havde kendskab eller tog hensyn til hjemstavnen og lokalsamfundet, hvorfor der ønskedes oprettet danske skoler hurtigst muligt.

Samtiden opfattede flygtningene som en væsentlig årsag til det nationale sindelagsskifte, der forgik i Sydslesvig efter 1945. Den tyske side anså ønsket om at slippe af med flygtningene for en af de vigtigste grunde for sydslesvigerens ønske om at komme til Danmark. Mindretalsledelsen mente, at konfrontationen med flygtningene var det, der endeligt overbeviste sydslesvigerne om deres sande nationale ståsted. Flygtningene havde vist sydslesvigerne, at de ikke var tyske, lød argumentationen. Selv efter en grundig undersøgelse er det vanskeligt at komme til et konkret svar på tesernes sandhed. Mange "ny"-danske sydslesvigere nævner konfrontationen med flygtningene som en grund for deres nationale sindelagsskifte. En empirisk undersøgelse af optagelsesandragender i SSF kommer derimod til et andet resultat. I skemaerne fandtes en rubrik, hvor ansøgeren skulle angive grunden for ansøgning om medlemskab. Selvom flygtningene og "Überfremdung" her kunne have været oplagte argumenter, optræder de stort set aldrig (under 1% i de undersøgte stikprøver). En forandring af den hjemmehørende befolknings nationale og regionale sindelag efter Anden Verdenskrig kan også spores i andre tyske regioner, uden at den nødvendigvis blev forårsaget af indvandring af flygtninge: I Saarland fandtes efter 1945 en stærk bevægelse for landsdelens tilslutning til Frankrig, selvom der ikke boede en eneste flygtning i denne tyske landsdel. Den tyske nationalismes midlertidige fallit og de usikre fremtidsperspektiver

alene var grund nok til, at stabile identiteter brød sammen efter 1945. Forfatteren opstiller den tese, at flygtningene i hvert fald ikke var det afgørende motiv for at skifte sindelag og formoder, at sydslesvigernes drejning til det danske nok ville have været af samme størrelsesorden, også hvis Sydslesvig var sluppet for at modtage flygtninge.

Mindretallets reaktion på det oven skildrede var et forsøg på at afgrænse sydslesvigerne fra flygtningene. Der tegnedes et billede af et slesvigsk folk, der på grund af sin dansk-nordiske afstamning var anderledes end holstenerne og flygtningene, der begge var af tysk-slavisk afstamning. Modellen tog udgangspunkt i Claus Eskildsens "Dansk Grænselære" og argumenterede for slesvigernes specielle folkelige egenart, der var anderledes end tyskernes. Efter 1945 var sydslesvigernes danskhed vågnet efter oplevelsen af nazismen, krigen og konfrontationen med flygtningene. Selvom næsten 70% havde stemt nazistisk eller tysknationalt ved Weimar-republikkens sidste valg, var de i deres indre gode danske demokrater, der aldrig havde ladet sig inficere af nazismen. Der blev endda konstrueret en model, hvorefter de "fremmede" var skyld i de nationale spændinger i Slesvig. Ifølge denne model var det ikke danske og tyske slesvigere, der stod overfor hinanden, men alle slesvigere overfor de fremmede. De fremmede uro-stiftere var i kejserriget og Weimar-republikken de preussiske embedsmænd, derefter nazisterne, og efter 1945 flygtningene.

En overgang så det ud som om denne "slesvigske model" af et enigt slesvigsk folk i modsætning til holstenerne og flygtningene svarede til tilstandene i Sydslesvig efter 1945. Mindretallet mente i sommeren 1945 at kunne spore en fælles interesse med brede kredse i den tyske, slesvigske befolkning, der hidtil havde stået det danske fjernt. Denne fælles interesse kom til udtryk i petitionerne fra sommeren 1945, hvori Sydslesvig krævedes adskilt fra Holsten og flygtningene fjernet. Da tysk selvforvaltning igen blev indført i vinteren 1945/46 blev det tydeligt, at de tyske hjemmehørende ligesom mindretallet nærrede en fælles interesse i at afskære flygtningene fra stemmeretten til de planlagte kommunalvalg.

Det tilsyneladende interessefællesskab blev støttet af, at tysk national identitet i en overgangsfase blev erstattet med regionale, "hjemstavns"-identiteter: "Preussen" blev et fælles negativ-kriterium for danskere, danske sydslesvigere, tyske sydslesvigere og slesvig-holstenerne. Men tiden viste snart, at dette var en illusion. Håbet om at kunne samle alle hjemmehørende for Danmark og mod flygtningene blev en illusion. Da den tyske lejr fik stærkere fodfæste efter at det var blevet

tydeligt, at Danmark ikke umiddelbart ville modtage Sydslesvig, blev flygtningene velkomne partnere på tysk side.

Denne kendsgerning blev imidlertid ikke taget til efterretning i mindretalsledelsen. Den fortsatte med at give flygtningeproblemet en national dimension, og den gjorde konflikten mellem hjemmehørende og flygtninge til det egentlige problem i efterkrigstidens grænsestrid.

Reaktion indadtil

Konfrontationen med flygtningene og “den slesvigske model” førte til en forstærket prioritering af afstammingsprincippet fra mindretallets side. Mens mindretallet i mellemkrigstiden havde forfægtet sindelagsprincippet som afgørende og havde modtaget medlemmer, der ikke var født i Sydslesvig, blev holdningen en anden efter 1945. Presset af briterne, men også på egen foranledning blev det drøftet, hvordan man kunne afgrænse det der kaldes danske sydslesvigere. Ikke mindst på grund af en udbredt frygt for at flygtninge skulle snige sig ind i mindretallet og ødelægge det nationale fællesskab blev der indført nye medlemsregler, der krævede sydslesvigsk afstamning som betingelse for medlemskab i SSF. Selvom reglerne i sidste ende var et forhandlingsresultat mellem mindretallet og den britiske militærregering genspejlede de debatten indenfor mindretallet, om hvordan man kunne afgrænse sig mod flygtningene.

De nye medlemsregler var blandt andet blevet indført for at forhindre flygtningene adgang til mindretallet. Samtidigt lever den antagelse, at mindretallet stik imod sin selvopfattelse og reglerne i høj grad optog flygtninge som medlemmer. Myten blev allerede i samtiden støttet af blandt andet den tyske grænselandspresse og kilder i den slesvigholstenske regering. En undersøgelse af medlemstilgangen i 1945-48 samt en undersøgelse af den medlemsrevision, der fandt sted i forbindelse med de nye vedtægter i 1946 bekræfter derimod ikke tesen om, at flygtninge i større grad skal være søgt ind i mindretallet. Tværtimod tyder alt på, at mindretallet håndhævede reglerne efter bogstaven.

Indadtil førte “den slesvigske model” til en radikal afgrænsningspolitik, der skulle forhindre enhver “sammenblanding” af flygtninge og sydslesvigere. Kontakter skulle undgås, ikke mindst for at forhindre, at flygtningene blev rodfaste. Mindretalsledelsen og her især de unge i Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger var blevet bekymret over det stigende antal ægteskaber mellem hjemmehørende og flygtninge. Disse passede dårligt til det i Danmark tegnede billede af modstanderen som en artsfremmed, østpreussisk kolonistbefolkning, der underkuede

de hjemmehørende sydslesvigere. På grund af mindretallets egen slesvigske ideologi blev de blandede ægteskaber derudover af flertallet i mindretalsledelsen opfattet som folkelig trussel: en sydslesviger, der valgte en ægtefælle født syd for Ejderen, blev anset for at være tabt for den danske sag, og det samme gjaldt børn fra disse blandede ægteskaber. Efter en til dels grundig diskussion, der omfattede de fleste SSF-distrikter, prøvede SSF i marts 1948 at løse problemet radikalt ved at true med udelukkelse i tilfælde af ægteskab med en flygtning. Den nye bestemmelse kunne imidlertid ikke gennemføres konsekvent og gik i glemmebogen halvandet år senere. På dette tidspunkt var medlemstallet allerede på vej nedad: det må formodes, at truslen om udelukkelse af SSF ikke har haft særlig betydning for de unge sydslesvigeres valg af ægtefælle.

Den danske presse i Sydslesvig, Flensborg Avis og fra september 1948 den tysksprogede Südschleswigsche Heimatzeitung, medvirkede til at præsentere flygtningeproblemet for deres sydslesvigske læsere. Flygtningeproblemet var imidlertid hverken Flensborg Avis' eller Südschleswigsche Heimatzeitungs kerneemne. I sommeren 1945 berettede Flensborg Avis kun om flygtningeproblemet ved at referere og kommentere rigsdanske kilder. Efter at censuren var hævet i efteråret 1946 holdt avisen sig til at referere nyhedsstof. Større, grundlæggende redegørelser om problemet, om mindretallets politik over for flygtningene og om de interne drøftelser finder vi ikke i Flensborg Avis. Ikke engang den nye bestemmelse fra februar 1948, der udelukkede SSF-medlemmer fra at indgå ægteskab med en flygtning, blev nævnt i avisen. Når der imidlertid blev bragt nyhedsstof, der involverede flygtninge, spores begge avisers holdning til de fremmede. I overensstemmelse med den øvrige danske propaganda blev de fremstillet som ensrettede, aggressive og undertrykkende. Sydslesvigerne derimod var frisindede, tolerante, liberale og demokratiske. Flygtningene blev skildret som de mest ivrige slesvig-holstenere, der brugte det gamle blå-hvid-røde oprørsflag og sang Schleswig-Holstein meerumschlungen, omend med en mærkelig accent, som avisens redaktører aldrig undlod at kommentere. Det var angiveligt især fra flygtningenes side, anti-danske udtryk som landsforrædere, flæskedanskere, Lumpenpack, Gesindel etc. blev brugt. Ofte blev flygtninge og nazister slået i hartkorn. Skandaler omkring flygtningepolitikere blev også draget frem for at miskreditere flygtningene som helhed.

Politik

Politisk satsede de danske sydslesvigere i tiden lige efter Tysklands nederlag på et samarbejde med de tyske hjemmehørende. Den danske bevægelses holdning til flygtningeproblemet var i 1945-46 ikke så forskellig fra de tyske hjemmehørendes mening om problemet. Flygtningene skulle ikke bosættes i Sydslesvig: de var midlertidige gæster, der skulle vende hjem eller flyttes til andre dele af Tyskland. Især under debatten om flygtningenes politiske status ved de kommende valg kunne der spores et interessefællesskab med repræsentanterne for det nye, slesvig-holstenske demokrati. Her var det imidlertid briternes urokkelige vilje at betragte flygtningene som ligeberettigede medborgere, der skulle have stemmeret på lige fod med den hjemmehørende befolkning. Grænsekampen gjorde sit til, at tyske hjemmehørende, der oprindeligt havde været imod at give flygtninge stemmeret, nu så det positive i, at flygtningenes stemmer øgede det samlede tyske stemmetal ved valgene.

Mindretallet havde således lidt det første nederlag i kampen mod flygtningene. Det gav imidlertid ikke op og fortsatte med at arbejde for flygtningenes fjernelse ad diplomatiske kanaler i Danmark og Storbritannien. Selvom det lykkedes mindretallet via Danmark at sætte flygtningespørgsmålet på dagsordenen på internationale møder og konferencer, var resultatet af denne indsats dog ringe: briterne afviste at gøre en indsats for at formindske flygtningetrykket væsentligt, og de gjorde det tydeligt, at flygtningeproblemet efter deres opfattelse var et anliggende for den kommende tyske stat og dens organer.

Det viste sig allerede i det første år efter krigen, at det fremtidige vesttyske partisystem ville blive et to-parti-system med et stærkt socialdemokrati (SPD) og et borgerligt samlingsparti (CDU). SPD tog som socialistisk parti et klart standpunkt i flygtningepolitikken: gennem støtteforanstaltninger til fordel for flygtningene og gennem indgreb i den hjemmehørende befolknings ejendom (jordreform og byrdeudlingning) skulle flygtningenes integration og deres sociale ligestilling fremmes. CDUs holdning i flygtningepolitikken var mindre klar: på den ene side støttedes flygtningenes krav om hjælp, men på den anden side var de hjemmehørende kræfter i partiet mod radikale indgreb i ejendomsforholdene såsom en vidtgående jordreform. Mindretallet vendte sig imod alle foranstaltninger, der kunne fremme flygtningenes integration. Dets krav var en stor omflytningsaktion for helst at opnå

flygtningenes fjernelse eller i det mindste en udligning med de andre tyske delstater.

Allerede i efteråret 1945 havde briterne udnævnt kommunale råd, og i januar-februar 1946 udnævntes kredsblade og en landdag for provinsen Slesvig-Holsten, der blev ophøjet til delstat i sommeren 1946. Der blev udskrevet valg til kommuneråd og kredsblade i henholdsvis september og oktober 1946 og i april 1947 gennemførtes det første landdagsvalg. Vejen til tysk selvstyre var lagt. Efter at mindretallet ikke formåede at forhindre flygtningenes deltagelse, gjaldt det nu at sikre sig indflydelse på dette kommende selvstyre, der også ville tegne den fremtidige politik overfor flygtningene.

Det af mindretalsledelsen tegnede billede af en national konflikt mellem slesvigerne og flygtningene blev de danske kandidaters politiske rettesnor, da valg var udskrevet. De danske kandidater præsenterede sig som alle hjemmehørendes repræsentanter, mens de tyske partier og deres kandidater blev beskyldt for kun at føre interessepolitik til fordel for flygtningene eller endda for at være styret af flygtningene. Ad denne vej håbede mindretallet at kunne fastholde vælgerne og medlemmerne, selvom en genforening med Danmark blev mere og mere urealistisk. De danske kandidater i SSF og fra 1948 SSW skulle samle hele den hjemmehørende befolkning. Det "danske" gled mere og mere i baggrunden og blev erstattet af et "slesvigsk" budskab, der dog i sidste ende ikke indeholdt mere program end "flygtninge ud". Det blev imidlertid tydeligt, at de tre første valg efter krigen ikke opfyldte de danskes forventning om at være et hjemstavnsvalg. Intet tyder på, at flygtningeproblemet flyttede stemmer til de danske kandidater.

Mens de tyske partier med tiden erkendte, at i det mindste en stor del af flygtningene måtte integreres, blev den danske bevægelse ved at kræve flygtningenes fjernelse som den eneste vej til at løse problemet. Dette havde en dobbelt baggrund: Sydslesvigs (og Holstens) økonomiske struktur var ikke i stand til at bære så høj en tilflytning, men mere afgørende var dog, at flygtningenes tilstedeværelse og deres eventuelle integration blev opfattet som en alvorlig trussel for bevægelsens mål, Sydslesvigs genforening med Danmark. For SSW gjaldt det om at sikre et Sydslesvig, hvor de demografiske forhold ikke afveg fra tilstanden før krigen. SSW tænkte ikke på flygtningenes vel, men på de hjemmehørendes. Her lå prioriteringen: dette fremgik klart af SSWs valgpropaganda. SSW frygtede flygtningene som konkurrence for de hjemmehørende. Derfor kunne der ikke gives dem ligestilling,

de skulle tværtimod opfattes og behandles som midlertidige gæster. Det var denne holdning, der vakte afgørende modstand hos de andre partier, hvor en del af landdagsmedlemmerne var flygtninge. Derved blev SSWs flygtningepolitik i landdagen ukonstruktiv protest, og SSW satte sig selv udenfor samarbejdet.

Indtil Forbundsrepublikken begyndte at fungere i efteråret 1949 lå ansvaret for flygtningepolitikken i landdagen. Det var den oven beskrevne holdning, der genspejlede sig i alle danske bidrag til landdagens debatter om emnet. Også SSF/SSWs grundlæggende debatindlæg i de andre råd gik i denne retning. I landdagens plenum-debatter meldte SSW sig regelmæssigt til orde, når flygtningeproblemet drøftedes. Det var dog kun korte indslag sammenlignet med de tyske partier. I det store og hele fulgte SSWs landdagsmedlemmers argumentation imod den tyske flygtningepolitik mottoet: "flygtningene får alt, de hjemmehørende får intet". Selv den kritik imod lovenes tilsidesættelse af hjemmehørende eller imod de tyske landes manglende vilje til at gennemføre en omflytning, der regelmæssigt kom fra SSW, var imidlertid som regel allerede blevet ytret fra de tyske partiers side, omend i en mindre radikal form. SSW var ikke i stand til at formulere en konstruktiv flygtningepolitik i landdagen. SSWs stadige krav lød på omflytning og ingen foranstaltninger til integration, før hovedparten af flygtningene var flyttet.

Hvad angår flygtningenes omflytning, lå SSW i øvrigt på linje med tyske partier. Også de protesterede med jævne mellemrum imod Slesvig-Holstens høje flygtningebelægning og imod de andre landes modvilje mod for alvor at aflaste Slesvig-Holsten fra denne byrde. Især ministerpræsident Lüdemann (SPD) prioriterede omflytningen højt: at det ikke lykkedes at gennemføre den, skyldtes modtagerlandenes manglende vilje og også evne til at modtage flygtninge. I modstrid med fakta hævdede SSW, at det som eneste parti fra begyndelsen af havde kæmpet for flygtningenes omflytning som eneste gangbare vej.

Indtil 1951 var der et antal byer og kommuner i Sydslesvig, hvor SSF/SSW havde flertal i byrådet; og der var større danske grupper i kredsningene. Alligevel blev SSWs indflydelse på kommunernes og kredsningenes flygtningepolitik begrænset. Det havde praktiske årsager: Flygtningenes retslige stilling hørte ikke til kommunernes kompetence, og også boligspørgsmålet blev mere og mere reguleret fra landsforvaltningens side. Det var kun flygtningenes daglige fornødenheder, kommunerne og kredsningene havde direkte indflydelse på. Her var situationen så vanskelig, at det er svært at pege på forskelle mellem kom-

muner med en ren tysk dominans og kommuner med en anselig SSW-repræsentation. Et tysk domineret kommuneråd førte faktisk ikke ubetinget en mere imødekommende, åben flygtningepolitik end "SSW-kommuner". Garding byråd, der på denne tid bestod af 5 CDU, 4 SPD og kun 1 SSW, vedtog således i december 1948 enstemmigt i fremtiden at nægte enhver optagelse af yderligere flygtninge.¹

Oprettelsen af forbundsrepublikken medførte, at delstatens ansvar for flygtningepolitikken mere og mere gled over til forbundsregeringen og forbundsdagen. Med vedtagelsen af Bundesvertriebenengesetz og Lastenausgleichsgesetz i 1953 mistede Slesvig-Holsten stort set al indflydelse på flygtningepolitikken. Et sidste slesvig-holstensk initiativ kunne imidlertid en overgang sætte sindene i kog og for en sidste gang mobilisere SSW og Danmark i flygtningespørgsmålet: Programm Nord. Dette i 1953 lancerede program skulle skabe erhvervsmuligheder gennem strukturelle forbedringer i landbruget i et bælte lige syd for den danske grænse. SSWs store frygt var, at programmet ville være et led i de tyske bestræbelser på at bosætte "østproussere" langs grænsen for at sikre Sydslesvig for Tyskland i al evighed. Programmet skulle også finansieres gennem midler fra forbundsregeringen i henhold til forbundsflygtningeloven, der krævede at 75-100% af al udstykket jord skulle fordeles til flygtninge. Agitationen mod Programm Nord både i Sydslesvig og i Danmark viste sig dog at være en sæbeboble. I tiden frem til programmets gennemførelse tog fart i 1954-56 havde de fleste flygtninge antagelig fået arbejde i den voksende tyske industri: da de udstykkede lodder skulle fordeles, var der så godt som ingen flygtning, der søgte.

SSWs flygtningepolitik var således oppositionspolitik. Dette hang sammen med SSWs principielle opposition imod den samfundsudvikling, der tegnede sig i efterkrigsårenes Sydslesvig og Tyskland. SSWs mål, Sydslesvigs snarlige genforening med Danmark, viste sig at blive mere og mere til en illusion. Udviklingen gik tværtimod allerede fra efteråret 1945 mod genetablering af en tysk stat, omend i form af den vesttyske forbundsrepublik. Denne realitet, der faktisk udelukkede både en forandring af Sydslesvigs statslige tilhørsforhold og en retslig tilsidesættelse af flygtningene, erkendte SSWs ledelse først nogle år ind i 1950erne. I den praktiske udformning af flygtningepolitikken blev SSW som konsekvens sat udenfor enhver indflydelse. Landdagens flygtningepolitik blev formuleret og sat i værk af de tyske partier, uden at der nogensinde blev taget hensyn til SSFs og SSWs kritik og protest. Der er imidlertid nogle "formildende omstændigheder", der

må regnes SSW til gode. De dansksindede var i de tyske partiers øjne fra begyndelsen af et uønsket element i landdagen. Indtil 1949 var hverken CDU eller SPD villige til at anerkende eller endda samarbejde med de "danske separatister". SSW kunne derfor heller ikke i det daglige arbejde regne med megen imødekommenhed fra de andre partiers side. Det er på denne baggrund, SSWs behandling af flygtningeproblemet i landdagen må vurderes.

Selvom de tyske hjemmehørende og især CDU i en vis grad delte SSWs radikale afvisning af enhver foranstaltning til flygtningenes integration, kunne de ikke udtale det så åbent. Flygtningene var vælgere, og de var også organiseret i de tyske partier. Konflikter mellem hjemmehørende og flygtninge blev ikke drøftet åbent indenfor de tyske partier, højst internt. Den officielle tyske politik over for flygtningene måtte være positiv og resultatorienteret: alle tyske politikere var enige i, at problemet var efterkrigstidens største, at det burde løses, og at det burde holdes udenfor partistridighederne. Flygtningepolitikken samlede de tyske partier. Da de tyske partier i sidste ende var politisk ansvarlige også over for flygtningene, var de nødt til at finde konstruktive løsninger til alle problemer forbundet med dem. Meget tyder på, at danske politikere ikke agerede anderledes, hvor de havde ansvaret. Især kapitlet om flygtningepolitikken i det dansk styrede Flensborg viser, at SSW dér tog et ansvar for at finde løsninger til byens flygtningeproblem; noget som de ansvarlige danske politikere derfor også blev kritiseret for fra deres bagland i distrikterne.

Da det efter landdagsvalget i 1950 kom til en koalition mellem den borgerlige valgblok og flygtningepartiet blev denne koalitionsregering ikke til det frygtede flygtningestyre. Tværtimod magtede CDU at virke formidlende mellem de forskellige borgerlige hjemmehørende og flygtningene. Især i landdistrikterne løb CDU af med sejren i den hjemmehørende befolkning. Det borgerlige samlingsparti formåede at overtage de gamle landlige eliter i en sådan grad, at det fra midten af 1950erne i de slesvig-holstenske landdistrikter kunne score valgresultater, der nærmede sig NSDAPs resultater i 1932-33. CDU appellerede i sidste ende også til flygtningene med dets stærke anti-kommunisme: Partiet samlede de forskellige kristelige, borgerlige og konservative politiske retninger.²

SSW kunne ikke indfri drømmen om at blive de hjemmehørendes talsmand imod flygtningene og de af disse styrede tyske partier. Sidste påstand svarede nemlig ikke til virkeligheden: de tyske partier var ikke styret af flygtninge, og i hvert fald CDU kan ikke beskyldes for at

have drevet interessepolitik for flygtningene. Det var CDU, der i landdagens første to valgperioder repræsenterede de "besiddendes", altså de hjemmehørendes, interesser imod socialdemokraternes og fra 1950 flygtningepartiets planlagte radikale indgreb i ejendomsforholdene. Det var CDUs og ikke SSWs parlamentariske arbejde, der forhindrede jordreformen. Det lykkedes heller ikke at udnytte den politiske polarisering mellem hjemmehørende og flygtninge, som stiftelsen af flygtningepartiet BHE medførte i 1950. SSW formåede ikke at samle alle sydslesvigske hjemmehørende: vælgergruppen indskrænkede sig til det danske mindretal. På trods af modsætningerne til flygtningene lykkedes det ikke at "sælge" SSW som de hjemmehørendes parti.

Efter 1954: temaet udspillet?

Konsekvensen var at "flygtningene" forsvandt fra mindretallets politiske agenda i midten af 1950'erne. Det spillede stadigvæk en rolle i valgkampene både til forbundsdagsvalget i 1953 og til landdagsvalget i 1954. Begge valg blev katastrofale for SSW: det lykkedes hverken at genvælge Hermann Clausen til forbundsdagen, selvom denne havde opnået SSWs fritagelse for 5%-spærregrænsen, eller at overvinde den indførte 5%-spærregrænse ved landdagsvalget. På overordnet plan opnåedes den endelige grænsepolitiske afspænding med forkyndelsen af Bonn- og København-erklæringerne i marts 1955. Nu indså også SSW, at det var blevet til et mindretalsparti. Til kommunalvalget i 1955 var det igen det danske, der prægede valgkampen. Hjemstavns- og flygtningeretorikken var stort set forsvundet fra partiets dagsorden.

Det er svært at vurdere, hvorfor flygtningeproblemet pludselig forsvandt som relevant problem for mindretallet. Vist nok havde omflytningen fjernet det værste flygtningetryk i 1954-55, og der var lys i horisonten, hvad angik den økonomiske udvikling i Vesttyskland. Men debatten om Programm Nord havde på den anden side vist, at spørgsmålet om "østproussiske kolonister ved den danske grænse" endnu kunne bringe sindene i kog og lede til diplomatiske forviklinger. Desuden var de af SSW påpegede problemer ikke løst. Udviklingen i Sydslesvig haltedede stadigvæk bagefter det øvrige Tyskland, ledigheden i Sydslesvig var høj, unge sydslesvigere var nødt til at flytte fra deres hjemstavn for at finde arbejde, flygtningene nød stadigvæk en række begunstigelser overfor den hjemmehørende befolkning, og spændingerne mellem hjemmehørende og flygtninge var heller ikke helt

overvundne, selvom der var sket væsentlige forbedringer hvad angår det mest vanskelige problem, flygtningenes indkvartering i de private hjem. Flygtningene udgjorde i 1956 stadigvæk ca. 25 % af den sydslesvigske befolkning.

Sandsynligvis var det grænsekampens afslutning, der samtidigt medførte en flygtningepolitisk afspænding fra SSWs side. Mindretallet var blevet klar over, at slaget var tabt. Der ville ikke komme en grænserrevision, og flygtningene ville ikke blive fjernet med tvangsmidler. De integreredes, eller de forlod landsdelen frivilligt. Samtidig måtte mindretallet erkende, at flygtningenes bortrejse ikke medførte en forøgelse af SSWs stemmeandel. Da det var blevet udsigtsløst at vinde et flertal i den hjemmehørende befolkning for danskheden, var det heller ikke længere nødvendigt at føre en national kamp mod flygtningene. Mindretallet opgav ligeledes den slesvigske hjemstavnslinie. Den fangede aldrig i den tysksindede, slesvigske befolkning, hvis hjemstavnsidentitet var (og er) slesvig-holstensk. Mindretallet blev sig selv bevidst, at det var et mindretal. Dette førte til en ny politisk kurs fra SSWs side, hvor det danske igen trådte i forgrunden. Denne gang dog ikke med grænserrevisionistiske krav, men med målet at overføre danske værdier til Sydslesvig.

Dansk overvurdering af problemet

Set med eftertidens øje må det konstateres, at de dansksindede sydslesvigere og deres støttegrupper i Danmark fejlvurderede flygtningeproblemet i Sydslesvig. I længden viste det sig uholdbart at konstruere en national modsætning mellem flygtningene og alle hjemmehørende, danske såvel som tyske: konflikten var først og fremmest en social konflikt. Konflikten mellem de hjemmehørende og flygtningene aftog snart i betydning. Meget tyder på, at flygtningene fandt en naturlig plads i det daglige samliv, efter at de havde boet i Sydslesvig i nogle år. Ikke mindst det høje tal blandede ægteskaber viser, at fornemmelsen af forskelle mellem hjemmehørende og fremmede hovedsagelig gjaldt i den ældre generation. Hverken unge sydslesvigere eller unge flygtninge synes at have fornemmet hinanden som fremmede eller endda "artsfremd". Også ledende medlemmer og funktionærer i den danske bevægelse helt op til generalsekretæren var et par år efter krigen kommet til den erkendelse, at modsætninger mellem flygtninge og hjemmehørende ikke var så store som hævdet i den danske propaganda. I april 1948 skrev Frants Thygesen således til Elfan Rees, repræsentant af Ecumenical Refugee Commission i Geneve, at "in

my opinion the antagonism between residents and refugees is not so great as described. But the difference between the two groups and the pressure upon the nerves of both is very great.”³ Altså ikke en direkte antagonisme på grund af kulturel forskel, men forskel, der vel kunne begrundes i de to gruppers forskellige sociale og økonomiske forhold og deres position i samfundet.

Det var heller ikke muligt for mindretallet at holde danske sydslesvigere adskilt fra flygtningene i dagligdagen. Kontaktfladerne var mange. Med de svindende udsigter til en umiddelbar “genforening” gled den sydslesvigske befolknings ønske om en hurtig fordanskning i 1946-1947 i baggrunden. Så blev alt det som var fælles for hjemmehørende og flygtninge, blandt andet sproget, det afgørende. Fortyskningen af sydslesvigerne var ikke så overfladisk som man havde håbet fra dansk side. SSF-medlemmerne i mange landdistrikter så intet ondt i at deltage i udpræget tyske kulturelle arrangementer. “Her hos os gaa man til en tyske sangaften, sist hørte jeg, at en af vor medlemmer var med en flygtning til ‘ein deutscher Heimatabend’, skrev en skuffet SSF-formand Köster fra Havetoft i marts 1952 på sit ubehjælpsomme dansk.”⁴ Efter at en grænseflytning ikke længere var aktuel og flygtningenes fjernelse ikke længere var på dagsordenen var det naturligt, at de menige sydslesvigere også havde kontakt til tyske kredse og flygtningene.

De dansksindedes store frygt var, at Sydslesvigs kulturelle og nationale særpræg vil blive væsentligt forandret eller slettet som følge af påvirkningen fra flygtningene. Sydslesvig ville blive et Nordpreussen, måske endda et nyt Warthegau, hvor de preussiske kolonister ville fortrænge den hjemmehørende befolkning. Men hvordan forløb udviklingen reelt? Det må konstateres, at det sydslesvigske samfund undergik store omvæltninger efter 1945. Befolkningstallet blev i de første år efter krigen nærmest fordoblet; selv efter omflytningerne i begyndelsen af 1950erne blev det liggende på et betydeligt højere niveau end i 1939. Flygtningene udgjorde endnu sidst i 1950erne godt en fjerdedel af Sydslesvigs befolkning. Dette hindrede dog ikke, at det danske mindretal i selvsamme periode fik øget betydning. Mindretallet havde i mellemkrigstiden været lille, nok ikke mere end 10.000-15.000 personer. Da forholdene faldt til ro i 1950erne, skønnede man mindretallets størrelse til at være på omkring de 50.000. Det danske islæt i Sydslesvig blev altså faktisk styrket; selvom de store forventninger fra 1945-1947, at det overvejende flertal af den hjemmehørende befolkning var på vej til at genopdage sine danske rødder, ikke blev

indfriet. Flygtningene blev integreret i landsdelen i takt med det økonomiske opsving og assimileret alt som en ny generation kom til. De første flygtninges børn betragter sig som slesvig-holstenere, nogle endda som danske sydslesvigere.

En sammenligning af forholdene i Sydslesvig med andre regioner i Tyskland viser derudover, at den hjemmehørende befolknings konfrontation med flygtningene ikke forløb anderledes her end i Holsten, Niedersachsen, Bayern og andre regioner, der havde modtaget et større antal flygtninge. Overalt nærrede den hjemmehørende befolkning frygt for den sociale konkurrence, flygtningene udgjorde. Ligeledes frygtede man, at hjemstavnen og dens egenart ville blive forandret, og man fornemmede flygtningene som anderledes og fremmede. Tyske forskere mente så tidligt som i 1952 at kunne beskrive flygtningenes modtagelse og samliv med den hjemmehørende befolkning i mønstre, der gik igen i alle modtagerregioner. Denne afhandling er den første, der specifikt undersøger flygtningeproblemet i Sydslesvig, og den kan ikke fremlægge belæg for, at disse gentagne mønstre ikke gælder for Sydslesvig. Regionen var ikke enestående, hvad angår flygtningeproblemet. Den nationale konflikt i Sydslesvig bevirkede ikke, at konfrontationen mellem den hjemmehørende befolkning og flygtningene fik en anden karakter end andetsteds. Omvendt var konfrontationen mellem den hjemmehørende befolkning og flygtningene heller ikke udløser af den nationale konflikt, omend meget tyder på, at den virkede forstærkende. Samtidig er der dog ikke tvivl om, at flygtningeproblemet i høj grad var med til at præge budskabet fra den danskorienterede bevægelse. Problemet satte sit præg på bevægelsens propaganda, på valg af aktionsform og -midler – og på samspillet med baglandet i Danmark.

Zusammenfassung

Das Flüchtlingsproblem in Südschleswig

Die Zeit unmittelbar nach dem Zweiten Weltkrieg war in Südschleswig von zwei Phänomenen geprägt, der rapide wachsenden dänischen Bewegung und dem Problem der deutschen Ostflüchtlinge, welche in den ersten fünf Jahren nach dem Krieg die Bevölkerungszahl Südschleswigs (und auch Holsteins) fast verdoppelt hatten. Beide Phänomene sind sowohl von Zeitgenossen und auch in der historischen Forschung oft in einem engen Zusammenhang gesehen worden, obwohl bisher keine quellengestützte Untersuchung dieser These vorliegt. Dabei schlägt sich das Flüchtlingsproblem in zahlreichen Quellen verschiedenster Provenienz aus der Nachkriegszeit nieder, so dass außer Zweifel steht, dass das Flüchtlingsproblem eines der schwierigsten sozialen Probleme, wenn nicht das schwierigste soziale Problem in den unmittelbaren Jahren nach 1945 war. Diese Arbeit untersucht die wechselseitigen Beziehungen der Phänomene Flüchtlingsproblem und dänische Bewegung in Südschleswig in der Periode 1945-1955. Begrifflich wird im Folgenden der Terminus "Flüchtlinge" synonym für Flüchtlinge und Heimatvertriebene gebraucht. Der Begriff Heimatvertriebener ist zwar der zutreffendere, in den Quellen überwiegt aber der zeittypischere Begriff Flüchtling, der der Einfachheit halber deshalb auch hier verwendet werden soll.

Nachdem Schleswig-Holstein schon seit den großen alliierten Luftangriffen ab 1943 Bombengeschädigte und andere Evakuierte besonders aus Hamburg aufgenommen hatte, begann im Januar-Februar 1945 der nur teilweise kontrollierte Zustrom von Flüchtlingen aus den Ostgebieten des Reiches. Die militärische Lage machte es unausweichlich, dass ein Großteil dieser Flüchtlinge seinen Weg zu Land oder über die Ostsee nach Schleswig-Holstein fand. Darüberhinaus war die Provinz, abgesehen von den Großstädten Kiel, Lübeck und Neumünster, von Bombenangriffen weitgehend verschont geblieben und bot sich auch als Überschussgebiet der Nahrungsmittelproduktion als Fluchtziel an. Diese Faktoren waren letzten Endes ausschlaggebend für die hohe Flüchtlingsbelegung Schleswig-Holsteins, auch wenn Gerüchte und Vermutungen besonders seitens der

dänischen Bewegung andere Motive unterstellten. Die Flüchtlingsbelegung wurde noch verschärft durch die Vertreibungen aus den östlich der Oder- Neisse Grenze gelegenen Gebieten gemäß den Vereinbarungen der Postdamer Konferenz. Sie führte zu erheblichen Einschränkungen der persönlichen Normalität sowohl für Flüchtlinge als auch Einheimische.

Die dänische Bewegung und die Flüchtlinge

Im Sommer 1945 herrschte Optimismus in der dänischen Minderheit in Südschleswig. Die dänische Regierung hatte zwar am 9. Mai der Hoffnung auf eine unmittelbare Grenzrevision eine Absage erteilt. Die Stimmung in der Bevölkerung Südschlewigs schien jedoch im Sommer 1945 auf einen allgemein vorhandenen Wunsch nach Anschluss an Dänemark zu deuten. Die Minderheitenführung hoffte auf einen neuen "§ 5", d. h. die Zusage einer kommenden Volksabstimmung über die staatliche Zugehörigkeit Südschlewigs, im Friedensvertrag mit Deutschland. Dass einige dänische Südschlewiger im Mai-Juni 1945 von den Briten zu hohen kommunalen Ämtern ernannt wurden, hinterließ den Eindruck, dass man mit dem Wohlwollen der Besatzungsmacht rechnen konnte.

Nördlich der Grenze erhielt das südschleswigsche Flüchtlingsproblem eine wichtige Funktion in der dänischen Südschleswig-Debatte. Im Sommer 1945 wurde nämlich deutlich, dass in Dänemark weder eine parlamentarische Mehrheit noch die Mehrheit der Bevölkerung für die Einverleibung Südschlewigs gewonnen werden konnte. Gleichzeitig wurde die dänische Öffentlichkeit nicht zuletzt durch die dänische Minderheit auf das Flüchtlingsproblem in Südschleswig aufmerksam gemacht. Hier ging es jedoch nicht um die zweifellos großen sozialen Probleme, welche die Einquartierung der Flüchtlinge in Südschleswig mit sich brachten. Kern der Warnungen der Minderheit waren die volkstümliche und die nationale Bedrohung, die die Flüchtlinge für Südschleswig und seine dänische Bevölkerung darstellten. Die Verhältnisse in Südschleswig entwickelten sich nämlich ab August-September in eine für die dänischen Südschlewiger schlechte Richtung. Es wurde deutlich, dass die britische Besatzungsmacht auf eine Zusammenarbeit mit der nach wie vor funktionierenden deutschen Zivilverwaltung setzte. Ernennungen dänischer Südschlewiger in hohe Ämter hörten auf: nationalsozialistisch belastete Beamte wurden anscheinend immer häufiger durch Flüchtlingsbeamte ersetzt. Es schien, als ob die deutsche Gegenarbeit gegen die

Bestrebungen, Südschleswig an Dänemark anzuschließen, begonnen hatte. In den Augen der Minderheit wurde diese Gegenarbeit hauptsächlich von den neuernannten Flüchtlingsbeamten getragen, was jedoch nur bedingt den tatsächlichen Verhältnissen entsprach.

Mehrere dänische Südschleswiger erklärten so im Sommer 1945 gegenüber der dänischen Presse, dass "ostpreußische" Flüchtlinge dabei waren, die einheimische Bevölkerung zu verdrängen, dass diese den Charakter des Landesteils veränderten und dass die Verwaltung bewusst mit ostpreußischen Beamten gefüllt würde. Dänemark müsse alles tun, um eine feste Ansiedlung der Flüchtlinge in Südschleswig zu verhindern, da deren Anzahl und deren Vermischung mit der südschleswigschen Bevölkerung eine ernste Bedrohung von Dänemarks Sicherheit darstellten. Bald zeigte sich, dass in Dänemark politische Einigkeit darüber herrschte, dass die Flüchtlinge nicht nur eine Bedrohung der dänischen Bevölkerung Südschleswigs darstellten, sondern auch eine direkte Bedrohung der dänischen Grenze. Die Flüchtlinge wurden in der dänischen Debatte als fanatisch deutsche, nazistisch geprägte Elemente bezeichnet, die dabei waren, die Herrschaft in Südschleswig zu übernehmen. Die Entfernung der Flüchtlinge wurde in den folgenden Jahren Kern der dänischen Südschleswig-Politik und trat neben die Eingliederungsfrage als wichtigstes Moment in der dänischen politischen Debatte.

Dänische Südschleswig-Aktivisten und führende Personen in der Minderheit sorgten dafür, dass das Bild der volklichen Bedrohung der einheimischen Bevölkerung durch die Flüchtlinge bestehen blieb. Die Beschreibung der Verhältnisse in Südschleswig kann in folgenden Punkten zusammengefasst werden, die fester Bestandteil der dänisch-südschleswigschen Argumentation wurden:

- die Flüchtlinge verkörperten das negative Deutsche: sie huldigten nach wie vor nazistischem Gedankengut, sie drängten sich überall in den Vordergrund, waren autoritätsgläubig und nicht in der Lage, auf eigene Initiative zu handeln, sie waren unehrlich in ihren Handlungen und Motiven, sie lebten auf Kosten der einheimischen Bevölkerung
- die Flüchtlinge stellten eine Bedrohung der Sicherheit Dänemarks und der neuen deutschen Demokratie dar
- die Flüchtlinge waren erfahrene Grenzkämpfer aus Ostpreußen und dem Sudetenland; im Gegensatz zu den besonnenen Schleswigern hatten sie eine aggressive, aufdringliche, nazistische Mentalität

- Ziel der Flüchtlinge war es, Südschleswig zu kolonisieren und die einheimische Bevölkerung zu verdrängen
- die Flüchtlinge hatten die Herrschaft in Schleswig-Holstein übernommen, von ihnen ging die Gegenarbeit gegen die dänischen Bestrebungen aus
- fast alle Südschleswiger waren gute Demokraten
- dänische und deutsche Südschleswiger hatten sich im Kampf gegen die Fremden zusammen geschlossen. Konflikte und Unterschiede zwischen dänischen und deutschen Schleswigern wurden verdrängt und bagatellisiert. Oft wurde einheimisch mit dänisch gleichgesetzt

Ziel der Minderheit und ihrer dänischen Anhänger war es, die Südschleswig-Debatte in Gang und die Grenzfrage offen zu halten. Das Flüchtlingsproblem sollte als Hebel für eine offensivere dänische Südschleswig-Politik dienen.

Insbesondere die grenzpolitischen Zeitschriften in Dänemark verbreiteten diese Interpretation des Flüchtlingsproblems in der interessierten dänischen Öffentlichkeit. Diese Zeitschriften schilderten die Verhältnisse in Südschleswig klischeehaft; in Klischees, die darüberhinaus von Wunschdenken geprägt waren. Die Flüchtlinge spielten die Hauptrolle in diesem Klischee, das den Konflikt in Südschleswig erklären sollte. Obwohl die grenzpolitischen Zeitschriften zweifellos die nationalistischsten Haltungen in Dänemark repräsentierten und das oben beschriebene Südschleswig-Bild direkt nur an einen begrenzten Lesekreis vermittelten, scheint es, als ob die Botschaft ankam und von der Mehrheit der dänischen Bevölkerung rezipiert wurde. Ab Oktober 1945 herrschte Konsens in der dänischen Politik, dass die Flüchtlinge aus Südschleswig entfernt werden sollten, und 1947 erklärten 88% der Dänen in einer Meinungsumfrage, dass Dänemark eine feste Ansiedlung der Flüchtlinge in Südschleswig verhindern sollte. Fast genau so viele meinten darüberhinaus, dass die Flüchtlinge nicht die gleichen politischen Rechte wie die einheimische Bevölkerung bekommen dürften. In Konsequenz kam es von 1945-1955 zu zahlreichen diplomatischen Initiativen Dänemarks sowohl gegenüber der britischen Besatzungsmacht als auch ab 1949 gegenüber der Bundesregierung, die versuchten, eine Minderung des Flüchtlingsdruckes in Südschleswig zu erreichen. Diese Initiativen blieben jedoch ohne wesentlichen Erfolg. Weder die britische Besatzungsmacht noch die Bundesregierung wollten die dänische Forderung nach Entfernung

der Flüchtlinge erfüllen. Die Briten akzeptierten nicht, dass die Flüchtlinge eine Bedrohung der dänischen Sicherheit darstellen sollten, und sie wünschten keine dänische Einmischung in die inneren politischen Verhältnisse in Deutschland.

Die Konfrontation der Minderheit mit den Flüchtlingen

Das Flüchtlingsproblem stand dem Ziel der Minderheit, Südschleswigs "Wiedervereinigung" mit Dänemark, entgegen. Dies bedeutet nicht, dass damit per se eine kompromisslose Konfrontation zwischen dänischen Südschleswigern und Flüchtlingen auf allen Ebenen bestand. Im persönlichen Bereich gibt es Beispiele positiver Erfahrungen wie auch Zeugnisse großer Spannungen, Konflikte und Missverständnisse. In der Gesamtheit wurden die Flüchtlinge einerseits als Konkurrenz um knappe Ressourcen wie Nahrung, Konsumgüter, Arbeit und Wohnraum empfunden. Andererseits gab es besonders in den Schulen Spannungen: nach dem Krieg waren knapp die Hälfte aller Lehrerstellen in Südschleswig mit Flüchtlingslehrern besetzt, und einiges deutet darauf, dass einige Flüchtlingslehrer bewusst die Kinder schikanierten, deren Eltern Mitglied in der dänischen Minderheit waren. Der Wunsch nach Errichtung dänischer Schulen wurde auch damit begründet, dass die Flüchtlingslehrer keine Kenntnis über Heimatkunde und die lokale Gesellschaft hätten.

Zeitgenossen fassten das Flüchtlingsproblem als einen wesentlichen Grund für das schnelle Anwachsen der dänischen Bewegung in Südschleswig nach 1945 auf. Die deutsche Seite im Grenzkampf unterstellte den "Neudänen", dass der Wunsch, die Flüchtlinge billig los zu werden, einer der wichtigsten Gründe für den Wunsch nach Anschluss an Dänemark war.

Andersherum glaubte die Minderheitenführung, dass die Konfrontation mit den Flüchtlingen ein entscheidender Faktor für die nationale Umorientierung der Südschleswiger war: die Andersartigkeit der *deutschen* Flüchtlinge führte den Südschleswigern vor Augen, dass sie Dänen und keine Deutsche waren. Auch nach einer gründlichen Untersuchung ist es schwierig, diese Thesen zu be- oder entkräften. Viele "Neudänen" nennen die Konfrontation mit den Flüchtlingen als Grund für ihren nationalen Gesinnungswechsel. Eine empirische Untersuchung der Aufnahmeanträge in den SSF kommt dagegen zu einem anderen Ergebnis. Im Antrag gab es eine Zeile, wo der Antragsteller den Grund seines Wunsches nach Mitgliedschaft angeben sollte. Obwohl "Flüchtlinge" oder "Überfremdung" hier akzeptable,

politisch korrekte Gründe gewesen wären, wurden sie so gut wie nie angegeben (weniger als 1% in allen untersuchten Stichproben). Auch in anderen Regionen Deutschlands gab es nach dem Zweiten Weltkrieg vorübergehende Veränderungen der nationalen Gesinnung/Identität, welche nicht unbedingt mit der Konfrontation mit Ost-Flüchtlingen in Verbindung gebracht werden können: im Saarland gab es nach 1945 eine starke Bewegung für einen Anschluss an Frankreich, obwohl dort kein einziger Flüchtling aufgenommen worden war. Der vorübergehende Zusammenbruch des deutschen Nationalismus und die unsicheren Zukunftsperspektiven waren Grund genug, dass stabile Identitäten 1945 zusammenbrachen. Der Verfasser wagt die These aufzustellen, dass die Flüchtlinge jedenfalls nicht das entscheidende Motiv für den Gesinnungswechsel nach 1945 waren. Es ist zu vermuten, dass die Hinwendung der Südschleswiger zum Dänischen nicht wesentlich anders verlaufen wäre, wenn Südschleswig keine Flüchtlinge aufgenommen hätte.

Die Reaktion der Minderheit auf die Konfrontation mit den Flüchtlingen war der Versuch einer Abgrenzung der Südschleswiger von den Flüchtlingen. Man entwarf das Modell eines schleswigischen Volks, das aufgrund seiner dänisch-nordischen Abstammung im Gegensatz zu Holsteinern und Flüchtlingen stand, die beide deutsch-slawischer Abstammung waren. Das Modell baut auf die 1936 erschienene dänische Grenzlehre Claus Eskildsens. Es wurde mit der besonderen volklichen Eigenart der Schleswiger argumentiert, welche sich abgründig von der deutschen unterschied. Nach 1945 war das im volklichen Unterbewusstsein der Südschleswiger noch vorhandene dänische Wesen erwacht; nicht zuletzt durch die Erfahrung von Nationalsozialismus und Krieg sowie durch die Konfrontation mit den Flüchtlingen. Obwohl ca. 70% der Südschleswiger 1932-33 nazistisch bzw. deutschnational gewählt hatten, waren sie in ihrem Innern gute dänische Demokraten, die sich nie vom Nazismus infizieren ließen. Entgegen den Tatsachen wurde ein Mythos konstruiert, wonach die "Fremden" auch historisch Schuld an den nationalen Spannungen in Schleswig hatten. Nach diesem Mythos hatte es nie einen Konflikt zwischen dänischen und deutschen Schleswigern gegeben, sondern nur zwischen Einheimischen und Fremden. Die fremden Unruhe-stifter waren die holsteinischen Intellektuellen in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts und besonders die preußischen Beamten der Kaiserzeit/Weimarer Republik, danach die Nazis und nach 1945 die Flüchtlinge.

Eine kurze Zeit schien dieses "schleswigsche Modell" eines einigen schleswigschen Volkes in Konfrontation zu Holsteinern und Flüchtlingen den Verhältnissen in Südschleswig zu entsprechen. Im Sommer 1945 meinte die Minderheit, eine gemeinsame Interessenlage mit breiten Kreisen der südschleswigschen Bevölkerung zu spüren, die der dänischen Minderheit bisher fern standen. Diese gemeinsame Interessenlage kam in der Petitionsbewegung des Sommers zum Ausdruck, in denen Südschleswigs Abtrennung von Holstein und die Entfernung der Flüchtlinge gefordert wurde. Als im Winter 1945-46 eine deutsche Selbstverwaltung eingerichtet wurde, zeigte sich, dass sowohl deutsche Einheimische als auch dänische Minderheit daran interessiert waren, die Flüchtlinge von diesen Gremien fernzuhalten.

Diese scheinbare gemeinsame Interessenlage wurde noch dadurch gestützt, dass die deutsche nationale Identität vorübergehend von regionalen "Heimat"-Identitäten abgelöst worden war. "Preussen" wurde ein gemeinsamer Gegner, von dem sich Dänen, dänische Südschleswiger, deutsche Schleswiger und Schleswig-Holsteiner abgrenzen konnten. Es zeigte sich aber bald, dass die Vorstellung eines gemeinsamen schleswigschen Volkes eine Illusion darstellte. Als das deutsche Lager wieder Fuss fasste, nachdem deutlich geworden war, dass die Grenze nicht unmittelbar verschoben würde, wurden die Flüchtlinge zumindest bei Wahlen willkommene Partner auf der deutschen Seite.

Die dänische Minderheit wollte diese Tatsachen jedoch nicht erkennen. Sie gab dem Flüchtlings problem weiterhin eine nationale Dimension und erhöhte den Konflikt Einheimische-Flüchtlinge zum eigentlichen Problem im Grenzkampf der Nachkriegszeit.

Reaktion nach Innen

Nach Innen führte die Konfrontation mit den Flüchtlingen zu einer erhöhten Bedeutung des Abstammungsprinzips für das Selbstverständnis der Minderheit. In der Zwischenkriegszeit hatte die Minderheit gegenüber den deutschen Behörden besonderen Wert auf das Gesinnungsprinzip gelegt und auch Mitglieder aufgenommen, die südlich der Eider geboren waren. Diese Haltung änderte sich nun. Unter britischem Druck, aber auch aus eigener Veranlassung wurde diskutiert, wie man den Begriff "dänische Südschleswiger" eingrenzen konnte. Vor allem um zu verhindern, dass sich Flüchtlinge in die Minderheit einschlichen und deren nationale Gemeinschaft zerstörten, wurden neue Regeln zum Erwerb der Mitgliedschaft

eingeführt, die südschleswigsche Abstammung als Bedingung für die Mitgliedschaft im SSF forderten. Auch wenn die Regeln letztendlich das Ergebnis der Verhandlungen zwischen Minderheit und britischer Regierung waren, zeigt die interne Debatte in der Minderheit den Wunsch, sich deutlich von den Flüchtlingen abzugrenzen.

Obwohl die neuen Regeln für Mitgliedschaft u.a. eingeführt worden waren, um Flüchtlinge von der Minderheit fernzuhalten, existiert noch Heute bei Zeitzeugen die Annahme, dass vor allem Flüchtlinge nach 1945 in der Minderheit aufgenommen wurden. Schon in der Nachkriegszeit verbreitete die deutsche Grenzlandpresse diesen Mythos, und er wurde auch von deutschen Politikern aufgegriffen. Eine Untersuchung des Mitgliederzuwachses sowie der genauen Mitgliedsrevision, die Ende 1946 durchgeführt wurde, gibt dagegen keine Anhaltspunkte dafür, dass Flüchtlinge in größerer Zahl in die Minderheit eingetreten sind. Alles deutet im Gegenteil darauf hin, dass die Regeln konsequent gehandhabt wurden.

Nach Innen führte das "schleswigsche Modell" zu einer radikalen Abgrenzungspolitik, die jede Vermischung von Flüchtlingen und Südschleswigern verhindern sollte. Kontakte sollten vermieden werden, nicht zuletzt um zu verhindern, dass die Flüchtlinge sich in Südschleswig integrierten. Die Leitung der Minderheit und besonders des dänischen Jugendverbands SdU war beunruhigt über die steigende Anzahl "Mischehen" zwischen Einheimischen und Flüchtlingen. Diese Ehen passten schlecht zu dem in Dänemark verbreiteten Bild einer artsfremden, ostpreußischen Kolonistbevölkerung, welche die einheimischen Südschleswiger unterdrückte. Aufgrund der "schleswigschen" Ideologie der Minderheit wurden diese Ehen darüberhinaus als volkliche Bedrohung empfunden: ein Südschleswiger, der einen südlich der Eider geborenen Ehepartner wählte, wurde als für die dänische Sache verloren angesehen. Dies galt insbesondere für aus diesen Ehen hervorgegangene Kinder. Nach längerer Diskussion auf allen Ebenen der Minderheit versuchte der SSF im März 1948, das Problem radikal durch Drohung des Ausschlusses im Fall der Heirat mit einem Flüchtling zu lösen. Die neue Bestimmung konnte jedoch nicht konsequent durchgeführt werden und verschwand stillschweigend eineinhalb Jahre später. Zu diesem Zeitpunkt hatte die Bewegung ihren Höhepunkt schon überschritten. Es ist zu vermuten, dass die Drohung des Ausschlusses keinen Einfluss auf die Wahl des Ehepartners junger Südschleswiger hatte.

Politik

Politisch hofften die dänischen Südschleswiger nach 1945 in der Flüchtlingsfrage auf eine Zusammenarbeit mit den deutschen Einheimischen. Dies gründete sich auf das gemeinsame Interesse, den Einfluss der Flüchtlinge auf die geplanten Selbstverwaltungsgremien so weit wie möglich zu begrenzen. Die britische Besatzungsmacht verhinderte jedoch Bestrebungen nach Diskriminierung der Flüchtlinge im Wahlrecht und stellte klar, dass diese als gleichberechtigte Mitbürger zu betrachten waren. Der Grenzkampf verlagerte sich darüberhinaus in die neugewählten Parlamente. Die deutschen Einheimischen, obwohl eigentlich gegen das gleiche Wahlrecht für die "Fremden", sahen nun den Vorteil, dass die Stimmen der Flüchtlinge den deutschen Stimmenanteil bei den Wahlen erhöhten.

Es zeigte sich schon in den ersten Jahren nach dem Krieg, dass sich das westdeutsche Parteiensystem zu einem Zwei-Parteien-System mit einer starken Sozialdemokratie und einer bürgerlichen Partei (CDU) entwickeln würde. Die SPD hatte als sozialistische Partei einen klaren Standpunkt zum Flüchtlingsproblem: durch Unterstützungsmaßnahmen und Eingriffe in das Eigentum der Einheimischen (Lastenausgleich und Bodenreform) sollte die Gleichstellung der Flüchtlinge erreicht werden. Die Haltung der CDU war unklarer: auch sie wollte die Flüchtlinge gleichstellen, als Vertreter der besitzenden Einheimischen stand sie jedoch Eingriffen in das Eigentumsrecht und staatlichen Umverteilungsmaßnahmen skeptisch gegenüber. Die dänische Minderheit wandte sich gegen alle Maßnahmen, die eine Integration der Flüchtlinge förderten. Sie forderte eine Umsiedlung im großen Stil.

Schon im Herbst 1945 ernannten die Briten beratende Gemeindevertretungen, im Januar 1946 Kreistage und Ende Februar einen Landtag für die Provinz Schleswig-Holstein, die im Sommer 1946 Landesstatus erhielt. Im September bzw. Oktober 1946 fanden Gemeinde- und Kreiswahlen statt, und im April 1947 wurde ein demokratischer Landtag gewählt. Der Weg zur deutschen Selbstverwaltung war gelegt. Nachdem es der Minderheit nicht gelungen war, die politische Gleichstellung der Flüchtlinge zu verhindern, galt es nun, sich Einfluss auf diese kommende Selbstverwaltung zu sichern, die auch für die künftige Flüchtlingspolitik verantwortlich sein würde.

Der Konflikt mit den Flüchtlingen, die Hoffnung seitens der däni-

schen Minderheit, die Mehrheit der Südschleswiger für Dänemark zu gewinnen sowie das britische Verbot, einen separatistischen Wahlkampf zu führen, gaben den dänischen Wahlkämpfen bis in die 1950er Jahre ein Gepräge, welches nicht direkt mit dem eigentlichen Ziel der Bewegung im Einklang stand. Im Wahlkampf wurde nämlich immer stärker die Heimat, das Schleswigertum und damit der Gegensatz zu den Flüchtlingen in den Mittelpunkt gestellt. Der dänische Wahlkampf wurde 1946 und 1947 vor allem über Wahlversammlungen durchgeführt. Diese waren anscheinend stets gut besucht und oft Gegenstand heftiger Debatten bis zu Gewalttätigkeiten. Einge-laden wurden stets nur Einheimische, und das Flüchtlingsproblem stand oft im Mittelpunkt der Redebeiträge. Die Botschaft der Redner war einfach: die Flüchtlinge verdrängen die einheimische Bevölkerung und unterdrücken das Schleswigertum. "Heimatrecht geht vor Gastrecht" und "Schleswig den Schleswigern" waren die Botschaften der dänischen Kandidaten. Die dänischen Kandidaten traten nicht als Vertreter der dänischgesinnten Bevölkerung, sondern als Vertreter der ganzen einheimischen Bevölkerung auf; die deutschen Parteien wurden als zentralistisch, nazistisch und von Flüchtlingen beherrscht dargestellt. Der dänische Wahlkampf übernahm damit die Neuformulierung des Grenzkampfes als Kampf zwischen Einheimischen und Flüchtlingen.

Diese Neuformulierung wurde noch verstärkt, als mit der Anerkennung des Südschleswigschen Wählerverbandes (SSW) im Sommer 1948 die Bewegung eine eigenständige politische Partei erhielt. Mit dem Antrag auf Anerkennung musste auch ein Parteiprogramm eingesandt werden, das im wesentlichen vom SSF geschrieben wurde. Dem SSF waren jedoch enge Grenzen gesetzt, da das eigentliche Ziel der Bewegung, der Anschluss Südschleswigs an Dänemark, nicht erwähnt werden durfte. In der Konsequenz wurde das Programm ein Heimatprogramm, der SSW eine Partei, in der lt. Programm die gesamte einheimische Bevölkerung Südschleswigs vertreten war und die insbesondere deren Interessen vertreten wollte. Die ersten Aufrufe des SSW richteten sich besonders gegen die Flüchtlinge, so dass der SSW in seinem Auftreten nach außen scheinbar vollkommen auf den Gegensatz zwischen Einheimischen und Flüchtlingen setzte. Zeitgleich machte sich erstmals seit 1945 eine Stagnation in der Mitgliederzahl und ab den Kommunalwahlen 1948 ein Rückgang der Stimmenzahl bemerkbar. Innerhalb des SSW führte das Programm angesichts dieser Entwicklung zu einer heftigen Kontroverse um die zukünftige poli-

tische Linie der Bewegung. Desillusioniert von der Aussicht auf eine Volksabstimmung verlangte ein Flügel um den ehemaligen Husumer Stadtdirektor und Sozialdemokraten Georg Beckmann ein offizielles Abschiednehmen von der "Wiedervereinigung" mit Dänemark und stattdessen eine Neudefinition der Bewegung als Heimatbewegung. Insbesondere die Friesen im SSW unterstützen diese Linie, Übergangsweise aber auch schon vor 1945 dänischgesinnte Südschleswiger wie Rektor Svend Johannsen und der SSF-Sekretär in Schleswig, Hans Ronald Jørgensen. Die Unterstützer der Heimatlinie glaubten auf diesem Weg den sich abzeichnenden Niedergang der Bewegung umkehren zu können. Die hauptsächlich in Flensburg konzentrierte Leitung der "alten" Minderheit trat jedoch nach wie vor für eine dänische politische Linie ein. Bei den Wahlen zum SSW-Landesvorstand sah es 1948-1949 so aus, als würde der Heimatflügel die politische Linie der Partei bestimmen. Die Wahlkämpfe 1948, 1949, 1950 und 1951 wurden auch ausdrücklich auf dieser Linie geführt. Die zwei führenden Personen des Heimatflügels schieden jedoch 1950 aus: Waldemar Reeder aus Eiderstedt verstarb plötzlich, und Georg Beckmann verließ aus Protest gegen die angebliche dänisch-nationale Linie den SSW und zog bald darauf nach Düsseldorf. Konkret kam es auch nie zu einer genaueren Definition der politischen Inhalte der Heimatbewegung: die Botschaft blieb stets beschränkt auf "Schleswig den Schleswigern", also Politik für die Einheimischen gegen die Flüchtlinge.

Mit dieser Konzentration auf das Flüchtlingsproblem musste der SSW bei seinen Wählern hohe Erwartungen wecken, dass die SSW-Mandatsträger eine markante "Einheimischen-Politik" gegen die Interessen der Flüchtlinge führen würden. Problematisch war insbesondere, dass die "offiziellen" Äußerungen von SSW-Politikern als Ziel eine Umsiedlung nannte, die das Niveau der Flüchtlingsbelegung auf den westdeutschen Durchschnitt bringen sollte, während in der Öffentlichkeit bekannt war, dass die Anhänger des SSW, wenn es denn in ihrer Macht gestanden hätte, gerne alle Flüchtlinge aus Südschleswig entfernt hätten. Ein Flüchtlingsausgleich mit dem Ziel einer durchschnittlichen Belegung war jedoch auch offizielles und wiederholt erklärtes Ziel der deutschen Parteien in Schleswig-Holstein, so dass der SSW sich hier nicht besonders stark markieren konnte.

Die faktische Flüchtlingspolitik des SSW konnte deshalb keine eventuell vorhandenen hohen Erwartungen erfüllen. Die dänische Minderheit war bereits in den ersten beiden ernannten Landtagen vertreten. Obwohl sich beide Landtage bereits mit der Flüchtlings-

problematik beschäftigten und erste Gesetzentwürfe zur Lösung vorbereitet und debattiert wurden, beteiligten sich die SSF-Abgeordneten nicht an diesen Debatten. Die erste Wahlperiode des gewählten Landtags 1947-1950 war entscheidend für die schleswig-holsteinische Flüchtlingspolitik. In diesem Landtag war der SSF/SSW mit einer 6-Mann-Fraktion vertreten, so viele wie nie wieder. Die regierende SPD, aber auch die oppositionelle CDU waren sich über die Grundziele der Flüchtlingspolitik einig: eine Umsiedlung eines großen Teils der Flüchtlinge musste erreicht werden, und die Not der Flüchtlinge im Lande sollte gelindert werden. Diese Ziele unterstützte im Prinzip auch die dänische Fraktion. Sie verlangte jedoch eine eindeutige Prioritierung der Umsiedlung, bevor irgendwelche Maßnahmen zur Integration der Flüchtlinge durchgeführt würden. Diese Politik war konsequent hinsichtlich des dänischen Programmes, angesichts der mit den Flüchtlingen verbundenen praktischen Probleme und der tatsächlichen Aussichtslosigkeit einer baldigen Umsiedlung wurde sie jedoch zur Verweigerungspolitik. Da die dänischgesinnten Abgeordneten als "Separatisten" ohnehin nicht wohlgekommen waren, wurden sie von jeder Zusammenarbeit in Bezug auf das Flüchtlingsproblem ausgegrenzt. Dies änderte sich auch nicht in der zweiten Wahlperiode, in der der SSW immer noch mit vier Mandaten im Landtag vertreten war. Nachträglich betrachtet hatte der SSW somit überhaupt keinen Einfluss auf die schleswig-holsteinische Flüchtlingspolitik. Die wiederkehrenden Beiträge des SSW, welche sich auf Hervorhebung des Misserfolgs der Umsiedlung und auf Beiträge gegen die Gesetzesinitiativen zur Integration beschränkten, führten auch nicht zu einer Erhöhung der Stimmenzahl des SSW.

Ein anderes Bild müsste sich eigentlich in der Kommunalpolitik ergeben. Hier gab es nämlich einige Gemeinden, wo SSF/SSW bis 1948 und in Flensburg sogar bis 1951 die absolute Mehrheit der Stadt- bzw. Gemeindeverordneten stellte. In diesen "dänisch regierten" Gemeinden mussten zumindest die dänisch gesinnten Wähler eine Politik für die Einheimischen und damit gegen die Flüchtlinge erwarten. Für die Städte Flensburg und Schleswig ist jedoch nicht ersichtlich, dass eine spezifisch andere Politik den Flüchtlingen gegenüber geführt wurde, und in Flensburg gab es deswegen auch Klagen von der SSW-Basis, die in dieser Hinsicht mehr erwartet hatte. Dabei muss erwähnt werden, dass die Möglichkeiten der Kommunalpolitik sehr beschränkt waren. Eine Gemeinde konnte sich beispielsweise kaum gegen die Aufnahme zugewiesener Flüchtlinge wehren. Mit der

Verabschiedung des Flüchtlingsnotgesetzes von 1947 gab es zudem genaue rechtliche Grundlagen, die wenig kommunalen Spielraum in der Flüchtlingspolitik zuließen. Darüberhinaus waren die meisten dänischen Kommunalpolitiker in der Nachkriegszeit ohne jegliche politische Erfahrung, was sich nachteilig auf eine effektive Arbeit auswirkte. Auch darf der Einfluss der Stadtverwaltung nicht unterschätzt werden. Die dort tätigen Beamten waren nicht unbedingt dänischgesinnt und konnten Beschlüsse des Stadtrates sabotieren. Ein gutes Bild für die "Macht" der Verwaltung in den Aufbaujahren nach dem Krieg gibt Husum ab. Obwohl es hier nie eine dänische Mehrheit im Stadtrat gab, kann die Stadt von Dezember 1945 bis Juni 1947 im weitesten Sinne als "dänisch regiert" bezeichnet werden. In dieser Zeit amtierte nämlich Georg Beckmann zuerst als Bürgermeister, dann ab 1. Januar 1946 als hauptamtlicher Stadtdirektor. Beckmann war eigentlich Sozialdemokrat, schloss sich dann aber der dänischen Bewegung an. Beckmann scheint die SSF/SSW-Flüchtlingspolitik "erfolgreich" durchgeführt zu haben. Er beschied Anträge von Flüchtlingen auf Eröffnung von Handels- und Gewerbebetrieben abschlägig und scheint den Flüchtlingen der Stadt auch sonst deutlich gemacht zu haben, dass sie sich nur als Gäste betrachten könnten und keine Ansprüche jedweder Art stellen sollten. Aufgrund einer drastischen Äußerung über Flüchtlinge in einem Brief an den dänischen Flensburger Oberbürgermeister I. C. Møller wurde Beckmann im Juni 1947 aus seinem Amt entlassen.

Während sich die Fronten zwischen Einheimischen und Flüchtlingen im täglichen Leben anscheinend 1949-1950 stabilisiert hatten, wurde 1950 erneut eine politische Zuspitzung erreicht. Das Koalitionsverbot für Flüchtlinge war 1949 aufgehoben worden, was zur Gründung einer Flüchtlingspartei, des Blocks der Heimatvertriebenen und Entrechteten (BHE) führte. Dieser trat zur schleswig-holsteinischen Landtagswahl 1950 an und erhielt knapp ein Viertel der Stimmen. Seitens des SSW wurde auf die Bildung des BHE mit einer Zuspitzung des Wahlkampfes auf die Flüchtlingsproblematik reagiert, wobei der SSW versuchte, sich als Gegenblock der Einheimischen ("Heimatbedrohte und Entrechtete") darzustellen. Der Wahlkampf 1950 wurde damit Höhepunkt der Heimatlinie im SSW, das Dänische trat vollständig in den Hintergrund. Die Teilnahme des BHE an den Wahlen weckte dabei innerhalb des SSW Hoffnungen, von der damit erwarteten Polarisierung der Wahl profitieren zu können. Deutsch-einheimische Parteigründungen wie die Schleswig-Holsteinische

Gemeinschaft zeigen, dass auch auf deutscher Seite eine Tendenz zur Polarisierung des Wahlkampfes auf den Konflikt Einheimische-Flüchtlinge bestand. Ergebnis der Wahl war neben dem Einzug des BHE in den Landtag ein Verlust der absoluten Mehrheit der SPD. Die Hoffnung des SSW auf Stimmengewinne aus dem Lager der bisher abseits stehenden Einheimischen erfüllte sich nicht: die SSW-Landtagsfraktion wurde von sechs auf vier reduziert. Da jedoch weder die SPD noch der konservative "Deutsche Wahlblock" aus CDU, FDP und der rechtskonservativen DP im Landtag über eine Mehrheit verfügten, schien dem SSW eine zentrale Rolle bei der Regierungsbildung zuzufallen. Überraschenderweise kam es dann doch zu einer Regierungskoalition zwischen Wahlblock und BHE: seitens des SSW dachte man nämlich nicht, dass insbesondere die einheimischen Bauern in der CDU mit dem BHE zusammengehen würden. Der SSW sah sich in Folge dessen als einziger wahrer Vertreter der Einheimischen bestätigt und bekämpfte die neue Landesregierung aus diesem Selbstverständnis heraus. Gegen die vom BHE erzwungene Neuwahl der Kreistage und Gemeinderäte protestierte der SSW heftig und führte dann entsprechend wieder einen Anti-Flüchtlinge-Wahlkampf. Doch der Erfolg blieb auch diesmal aus: Sowohl in der Anzahl absoluter Stimmen als auch in der Anzahl von Kreis- und Gemeinderatsmandaten ging der SSW weiter zurück. Mit Flensburg verlor der SSW auch die letzte Stadt, in der es eine dänische Mehrheit gegeben hatte. Die Hoffnung, noch einmal aus dem Gegensatz Einheimische – Flüchtlinge Kapital schlagen zu können, erfüllte sich nicht.

In den 1950er Jahren begann der stetige Niedergang sowohl der SSF-Mitgliedszahlen als auch der SSW-Stimmenzahlen. 1953 verlor der SSW sein Bundestagsmandat und 1954 nach Einführung der 5%-Sperrklausel auch die Landtagsmandate. Das Thema Flüchtlinge hatte anscheinend politisch ausgespielt: auch der BHE-Erfolg im Jahre 1950 blieb eine Eintagsfliege. Bis Ende der 1950er Jahre verschwand der BHE aus allen deutschen Parlamenten; seine profilierten Politiker und sicher auch ein großer Anteil seiner Wähler fanden ihre politische Heimat in der CDU. Episoden wie in Harrislee, wo 1952 durch die Zuweisung von Neubauwohnungen an auswärtige Flüchtlinge bewusst die deutsche "Wählergrundlage" erhöht wurde, konnten den Konflikt SSW-Flüchtlinge zwar politisch anheizen, aber nicht eine Trendwende zugunsten der dänischen Bewegung herbeiführen. Mit Ausbruch des Kalten Krieges wurde allen deutlich, dass ein stabiler westdeutscher Staat inklusive Südschleswig entstehen

würde. Die begonnenen Umsiedlungen und das sich abzeichnende Wirtschaftswunder stabilisierten die deutsche Gesellschaft. Die aktiven Flüchtlinge nahmen ihre Chancen zum wirtschaftlichen und sozialen Aufstieg wahr, so dass das Flüchtlingsproblem als soziales, aber auch als nationales Problem von der Bildfläche verschwand. Es zeigte sich, dass das 1945 erwachte Dänentum bei vielen nicht stark genug war, auch als nationale Minderheit mit allen Konsequenzen zu überleben, trotz des angeblichen völkischen Gegensatzes der Südschleswiger zu den Flüchtlingen. Die dänische Bewegung wurde auf eine nationale Minderheit reduziert. Die letzten Bestimmungen über südschleswigsche Abstammung wurden 1958 aus den Satzungen des SSF gestrichen, und einige Flüchtlinge haben sich aus verschiedensten Gründen der Minderheit angeschlossen und gehören ihr noch heute an.

Dänische Überbewertung des Problems

Aus der heutigen Perspektive gesehen muss festgestellt werden, dass die dänischen Südschleswiger und ihre Lobbyisten in Dänemark das Flüchtlingsproblem falsch eingeschätzt haben. In längerer Perspektive zeigte sich, dass es nicht möglich war, einen nationalen Konflikt zwischen auf der einen Seite schleswigschen Einheimischen (deutsch und dänisch) und auf der anderen Seite den preußischen Flüchtlingen zu konstruieren: dieser Konflikt war zuallererst sozialer Art. Der nationale Konflikt der Nachkriegszeit war ein Konflikt zwischen deutsch und dänisch, nicht zwischen schleswigsch und preußisch. Die Flüchtlinge integrierten sich auch in Südschleswig, spätestens in der zweiten Generation. Nicht zuletzt die hohe Zahl gemischter Ehen zeigt, dass die angenommenen "Wesensunterschiede" zwischen Einheimischen und Flüchtlingen ausschließlich die ältere Generation betrafen. Weder junge Südschleswiger noch junge Flüchtlinge scheinen einander als fremd aufgefasst zu haben.

Es war auch nicht möglich, im täglichen Leben eine Trennung zwischen Einheimischen und Flüchtlingen durchzuführen. Dazu gab es zu viele Kontaktebenen. Mit den schwindenden Aussichten auf eine "Wiedervereinigung" trat der 1945 vorhandene Wunsch vieler Südschleswiger auch nach einer schnellen kulturellen Danisierung in den Hintergrund. Nun traten die Gemeinsamkeiten zwischen Einheimischen und Flüchtlingen, nicht zuletzt die Sprache, in den Vordergrund. Die Germanisierung Südschleswigs war nicht so oberflächlich, wie auf dänischer Seite gehofft. SSF-Mitglieder fanden es natürlich, auch an deutschen kulturellen Veranstaltungen teilzunehmen. Als

Grenzverschiebung und Entfernung der Flüchtlinge nicht mehr aktuell waren, war es nur natürlich, dass dänische Südschleswiger auch Kontakt zu deutschen Kreisen und Flüchtlingen hatten.

Die große dänische Angst war, dass Südschleswigs kulturelle und nationale Eigenart durch den Einfluss der Flüchtlinge verloren gehen würde. Südschleswig würde ein Nordpreussen, ein neuer Warthegau, hieß es, wo die preußischen Kolonisten die einheimische Bevölkerung verdrängen würden. Was geschah jedoch tatsächlich? Nach 1945 war die südschleswigsche Gesellschaft großen Umwälzungen und letztendlich einem Modernisierungsprozess ausgesetzt. Ungefähr die Hälfte des Bevölkerungszuwachses der Jahre 1945-46 wurde integriert; ca. ein Viertel der heutigen südschleswigschen Bevölkerung hat familiäre Wurzeln in den ehemaligen deutschen Ostgebieten. Gleichzeitig vergrößerte sich die dänische Minderheit: in der Zwischenkriegszeit höchstens 10.000-15.000 Menschen stark, wuchs sie auf ca. 50.000. Das dänische Element in Südschleswig ist also nicht untergegangen, sondern gestärkt worden.

Ein Vergleich Südschleswigs mit den Verhältnissen im restlichen Nachkriegsdeutschland zeigt, dass das Muster der Konfrontation der einheimischen Bevölkerung mit den Flüchtlingen hier nicht anders war, als in Holstein, Niedersachsen, Bayern und anderen Regionen. Überall fürchtete die einheimische Bevölkerung die soziale Konkurrenz der Flüchtlinge. Man fürchtete die Veränderung der Eigenart der Heimat und empfand die Flüchtlinge als anders und fremd. Schon 1952 stellten Flüchtlingsforscher bestimmte, in allen Regionen wiederkehrende Muster der Aufnahme und des Zusammenlebens mit den Flüchtlingen fest. Diese Abhandlung hat als erste dieses Problem systematisch für Südschleswig untersucht. Sie kann keinen Beleg dafür liefern, dass diese allgemeinen Muster nicht für Südschleswig gelten. Was das Flüchtlingsproblem betraf, war Südschleswig kein Sonderfall. Der nationale Konflikt zwischen deutsch und dänisch bewirkte nicht, dass die Konfrontation zwischen Einheimischen und Flüchtlingen einen anderen Charakter als anderswo annahm. Im Gegenzug war die Konfrontation zwischen Einheimischen und Flüchtlingen auch nicht Auslöser des nationalen Konflikts, auch wenn einiges darauf hin deutet, dass sie ihn verstärkte. Es steht jedoch gleichzeitig außer Zweifel, dass das Flüchtlingsproblem die politische Botschaft der dänischen Bewegung in hohem Grad prägte. Das Flüchtlingsproblem beeinflusste die Propaganda der dänischen Bewegung, ihre Aktionen und die Zusammenspiel mit der Südschleswig-Lobby in Dänemark.

Forkortelser

ADCB	Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig
AdsD	Archiv der sozialen Demokratie der Friedrich-Ebert-Stiftung, Bonn
AdSHL	Archiv des Schleswig-Holsteinischen Landtags, Kiel
BHE	Block der Heimatvertriebenen und Entrechteten (flygtningepartiet)
CDU	Christlich demokratische Union Deutschlands
DGS	Dansk Generalsekretariat
DP	Deutsche Partei
DS	Dansk Sekretariat
DsF	Den slesvigske Forening
ERP	European Recovery Program (Marshal-Plan)
FDP	Freie demokratische Partei
Fl.A.	Flensburg Avis
Fl.T.	Flensburger Tageblatt
FT	Frants Thygesen
F.U.	Forretningsudvalget
GBFl	Gesetz zur Behebung der Flüchtlingsnot (flygtningenødloven)
GVOBl SH	Gesetz- und Verordnungsblatt Schleswig-Holstein
HRJ	Hans Ronald Jørgensen
IRO	International Refugee Organisation
KANF	Kreisarchiv Nordfriesland, Husum
KASL	Kreisarchiv Schleswig-Flensburg, Slesvig
KPD	Kommunistische Partei Deutschlands
LAS	Landesarchiv Schleswig-Holstein, Slesvig
LV	Landesverband
MP	Ministerpræsident
NEK	Archiv der Nordelbischen Kirche, Kiel
NSDAP	Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei
NT	Nationaltidende
OP	Oberpræsident

SA	Sturmabteilungen (Nazi-milits)
StAFI	Stadtarchiv Flensburg
SED	Sozialistische Einheitspartei Deutschlands (det østtyske kommunistparti)
SdU	Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger
SH	Slesvig-Holsten
SHG	Schleswig-Holsteinische Gemeinschaft
SHHB	Schleswig-Holsteinischer Heimatbund
SHVZ	Schleswig-Holsteinische Volkszeitung
SHW	Schleswig-Holsteinischer Wählervereinigung
SHZ	Südschleswigsche Heimatzeitung
SJÅ	Sønderjyske Årbøger
SLN	Schleswiger Nachrichten
SPD	Sozialdemokratische Partei Deutschlands
SPD LV SH	Archiv des SPD-Landesverbands Schleswig-Holstein
SPF	Sozialdemokratische Partei Flensburg
SS	Schutzstaffel (nazi-elitesoldater)
SSF	Sydslesvigsk Forening
SSI	Sydslesvigsk Informationstjeneste
SSV	Südschleswigscher Verein (i tyske kilder)
SSV	Sydslesvigsk Vælgerforening (i danske kilder)
SSW	Südschleswigscher Wählerverband (Sydslesvigsk Vælgerforening)
StAK	Stadtarchiv Kiel
StASI	Stadtarchiv Schleswig
SøM	Sønderjysk Månedsskrift
UNO	United Nations Organisation (FN)
WDF	Wählergemeinschaft deutsches Flensburg
ZSHG	Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte

Kilder og litteratur

Trykte kilder/erindringer/samtidige skrifter

- Aktstykker vedrørende det sydslesvigske Spørgsmaal, udg. af Udenrigsministeriet, København 1947-1950 (3 bd.)
- Beiträge zur historischen Statistik Schleswig-Holsteins, udg. af Statistisches Landesamt Schleswig-Holstein, Kiel 1967
- Bording, Solveig: Dagbogsblade fra Sydslesvig, Kolding 1947
- Bøgh Andersen, Niels: Forstander på Jaruplund, København 1978
- Clausen, Hermann: Der Aufbau der Demokratie in der Stadt Schleswig nach den zwei Weltkriegen. Erinnerungen, udg. af Lorenz Rerup, Flensburg 1966
- Confidential Reports des britischen Verbindungsstabes zum Zonenbeirat der britischen Besatzungszone in Hamburg (1946-1948), udg. af Ralph Uhlig, Frankfurt/Main 1992
- Damm, Walter: Arbeiter, Landrat und Flüchtlingsminister in Schleswig-Holstein, udg. af Claus-Dieter Krohn, Bonn 1978
- Den danske Befolkningens Indstilling til nogle sydslesvigske Problemer. En Undersøgelse foretaget for Grænseforeningen og Sydslesvigsk Udvalg af 5. Maj 1945, Dansk Gallup Institut, 1947
- Flensburg am Kriegsende 1945 - Aus dem Tagebuch von Wilhelm Clausen und zeitgenössischen Dokumenten, udg. af Dieter Pust, Kleine Reihe der Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte, Heft 26, Flensburg 1995
- Das deutsche Flüchtlingsproblem in seinen wirtschaftlichen und sozialen Zusammenhängen. Bericht aus dem Institut für Weltwirtschaft an der Universität Kiel, Kiel 1946
- Die Flüchtlinge in der britischen Zone, udg. af Zentralamt für Arbeit in der britischen Zone, Lemgo 1948
- Die Flüchtlinge in Schleswig-Holstein. Die Ergebnisse der Flüchtlingssondererhebung des Landessozialministers Schleswig-Holsteins, Kiel 1950
- Die Flüchtlingsgesetzgebung in der britischen Besatzungszone, udg. af E. Müller, Köln 1949
- Die Flüchtlingsgesetzgebung Schleswig-Holsteins. Ausführliche Erläuterungen zum Gesetz zur Behebung der Flüchtlingsnot und den Nebengesetzen, udg. af Kurt Bertram og Horst Peters, Lübeck 1948
- Das Flüchtlingsproblem in Schleswig-Holstein infolge des 2. Weltkrieges im Spiegel der amtlichen Statistik, udg. af Statistisches Landesamt Schleswig-Holstein, Kiel 1974
- Flüchtlingsland Schleswig-Holstein, udg. af Willy Diercks, Heide 1997
- Gesetz- und Verordnungsblatt Schleswig-Holstein (GVOBL. SH), 1947-1952
- Jacobsen, Hans Peter: Peter Nogensens, København 1948
- Johannsen, Svend: Dagbogsoptegnelser og erindringer 1939-1946, serie i FLA., okt. 1974-jan. 1975
- Kather, Linus: Die Entmachtung der Vertriebenen, 2 bd., Wien 1964,1965
- Kilder til det sydslesvigske spørgsmål 1945-1955, udg. af Johs. Hoffmeyer og Bent A.

- Koch, København 1959
- Kraft, Ole Bjørn: Frem mod nye tider. En konservativ politikers erindringer 1945-1947, København 1974
- Kronika, Jakob: Prins Hamlet og Sydslesvig. Udpluk af dagbogsoptegnelser fra årsskiftet 1945/46, Flensborg 1966
- Lüdemann, Hermann: Die Flüchtlinge in Schleswig-Holstein, uden årstal
- Lunding, H.M.: En kortfattet Vurdering af Danskhedens Vilkaar og Udvikling i Sydslesvig særlig med Henblik paa Tiden 1945-1948, Flensborg 1948
- Meyer, Marie: Hjertesprog. Erindringer fra grænselandet, Studiefdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Flensborg, 1999
- Nielsen, Hans: Streifzüge durch mein Leben, Studiefdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Flensborg 1995
- Olesen, O.M.: Sydslesvig-Noter 1945-47. Kendsgerninger, København 1947
- Schleswig-Holsteinischer Landtag, Wortprotokolle, 1946-1954 (Landdagsprotokoller)
- Steltzer, Theodor: 60 Jahre Zeitgenosse, München 1966
- Sydslesvig gennem tiderne, red.: Morten Kamphøener, København 1948
- Sydslesvigske Skæbner, udg. af Viggo Petersen, Sønderborg 1947
- Theodor Steltzer. Reden, Ansprachen, Gedanken 1945-1947, udg. af Kurt Jürgensen, Neumünster 1986
- Verhandlungen des Deutschen Bundestages, I. Wahlperiode 1949-1953 (Forbundsdaysprotokoller)
- Vertriebene und Flüchtlinge in Nordfriesland, red. af Alfred Jastrow, Husum 1978
- Verwaltungsbericht der Stadt Flensburg, 1. April 1939 bis 31. März 1949, Flensburg 1950
- Verwaltungsbericht der Stadt Flensburg, 1949-1953, Flensburg u.å.

Aviser

- Flensborg Avis (FL.A.)
- Flensburger Stimme
- Flensburger Tageblatt (FL.T.)
- Jyllandsposten
- Kieler Nachrichten (KN)
- Nationaltidende (NT)
- Norddeutsches Echo
- Der Nordschleswiger
- Schleswiger Nachrichten (Sl.N.)
- Schleswig-Holsteinische Volkszeitung (SHVZ)
- Südschleswigsche Heimatzeitung (SHZ)
- Die Zeit

Samtidige tidsskrifter

- Det brændende Spørgsmaal
- Grænsen
- Grænsevagten
- Slesvigeren
- Sydslesvig. Meddelelsesblad for Socialdemokratisk Sydslesvig-Forening
- Thyras Vold

Utrykte kilder

Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig (ADCB)

- institutionsarkiver

Dansk Generalsekretariat, Flensborg	I 61
Dansk Sekretariat for Ejdersted	I 78
Dansk Sekretariat for Flensborg Amt	I 58
Dansk Sekretariat for Flensborg By	I 45
Dansk Sekretariat Husum	I 35
Dansk Sekretariat Rendsborg	I 77
Dansk Sekretariat Slesvig	I 39
Duborg-Skolen	I 25
Sydslesvigsk Vælgerforening	I 20

- foreningsarkiver

Husum Ungdomsforening	F 178
Kappel Ungdomsforening	F 211
Komiteen for sydslesvigske børns ferierejser	F 233
Den slesvigske Forening, Flensborg	F 20
Den slesvigske Forening Flensborg, 1. dist.	F 174
Sozialdemokratische Partei Schleswig	F 198
SSF Agrtrup	F 285
SSF/SSW Büdelsdorf	F 272
SSF/SSW Damholm	F 169
SSF Egernförde	F 248
SSF Ejdersted amt	F 197
SSF Flensborg, 1. distrikt	F 174
SSF Flensborg, 9. distrikt	F 63
SSF Flensborg, 14. distrikt	F 230
SSF Flensborg, 19. distrikt	F 260
SSF/SSW Flensborg, 22. distrikt	F 118
SSF/SSW Glücksborg	F 244
SSF/SSW Goltoft-Brodersby	F 13
SSF Husum by	F 23
SSF Husum by- og amtsstyrelse	F 24
SSW Husum by	F 22
SSF/SSW Jaruplund	F 106
SSF/SSW Kappel	F 142
SSF/SSW Kobberrmølle	F 118
SSF Lyksborg	F 244
SSF/SSW Moldened	F 212
SSF Munkbrarup	F 196
SSF/SSW Nibøl	F 17/F 18
SSF Rendsborg, II. distrikt	F 199
SSF/SSW Risby	F 228
SSF/SSW Satrup	F 130
SSF/SSW Seeth-Drage-Stabelholm	F 163
SSF/SSW Thumbby-Strukstrup	F 127

SSF/SSW Tønning	F 33
SSF Valsbøl	F 150
SSW byrådsgruppe Flensborg	F 107
Sydslesvig-Hjælpen, fordelingscentret i Nibøl	F 257
Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger	F 141
– personarkiver	
Alberts-familien, Osterhever	P 324
Birthe Andrup, Flensborg	P 439
Berthold Bahnsen, Læk	P 450
Georg Beckmann, Husum	P 332
Ove Buur, Sdr. Brarup	P 196
Niels Bøgh-Andersen, Jaruplund	P 282
L.P. Christensen, Flensborg	P 166
Johannes Christiansen, Harreslev	P 281
W. L. Christiansen, Flensborg	P 220
Albert Clasen, Tønning	P 445
Hermann Clausen, Slesvig	P 119
Detlef Dose, Flensborg	P 162
Mikkel P. Ejerslev, Flensborg	P 190
Johannes Fink, Valsbøl	P 302
Torben Glahn, Flensborg	P 316
Christen Hansen, Stenfelt	P 306
Hoffmann-familien, Slesvig	P 310
Anna Holmgaard, Tønning	P 459
Wilhelm Hønck, Oldensworth	P 335
Hans Peter Jacobsen, Flensborg	P 377
Emil Jensen, Satrup	P 191
Svend Johannsen, Slesvig	P 201
Hans Ronald Jørgensen, Slesvig	P 131
Jørgen Jørgensen, Slesvig	P 260
Kai Ed. Jordt Jørgensen, Flensborg-Roskilde	P 56
Poul Jørgensen, Flensborg-Skanderborg	P 358
Niels og Anna Kjems, Harreslev	P 295
Jacob Kronika, Flensborg	P 29
Hans Kvist, Valsbøl	P 292
H.M. Lunding, Flensborg	P 264
Hans Mathiesen, Flensborg	P 293
Peter Michaelsen, Lunderskov	P 298
Frederik Mommsen, Flensborg	P 305
Martin Mortensen, Kappel	P 103
Samuel Münchow, Flensborg	P 174
Hans Ohem, Hohn	P 458
Johannes Oldsen, Risum-Lindholm	P 26
O.M. Olesen, København	P 403
Anker Olsen, København	P 385
Hermann Olson, Flensborg	P 437

Hans Parmann, Flensborg-Slesvig	P 198
I.C. Paulsen, Flensborg	P 285
Andreas Paysen, Slesvig	P 433
Theodor Peters, Husum	P 388
Daniel Petersen, Vesterholt	P 331
Jørgen Petersen, Flensborg	P 392
Jørgen Pors, Flensborg	P 197
Henri Prien, Flensborg	P 177
Frederik Rudbeck, København	P 357
Erik Schack, Flensborg	P 479
Lars H. Schubert, Husum	P 218
Jens Schröder, Flensborg-Århus	P 61
Christian Stenz, Vesby	P 350
Jens Arne Svendsen, Tønning	P 290
Frants Thygesen, Flensborg	P 312
Johannes Tiedje, Flensborg	P 438
Hermann Tychsen, Flensborg	P 3
Erik Vestergaard, Flensborg	P 215
Peder og Martha Vigh-Pedersen, Arnæs-Kappel	P 165
Nils Vollertsen, Slesvig	P 176
Franz Wingender, Flensborg	P 219

– kirkearkiver

Ansgar-menighed Slesvig	K 18
Ansgar-menighed, Flensborg-Nord	K 26
Den danske menighed i Flensborg og omegn	K 30

– erhvervsarkiver

Flensborg Avis	E 1
----------------	-----

Landesarchiv für Schleswig-Holstein, Schleswig (LAS)

Abt. 309 (Regierung in Schleswig)	
Abt. 320.3 (Kreis Eckernförde)	
Abt. 320.4 (Kreis Eiderstedt)	
Abt. 320.9 (Kreis Husum)	
Abt. 320.21 (Kreis Südtondern)	
Abt. 399.55 (Nachlass Theodor Steltzer)	
Abt. 399.69 (Nachlass Richard Schenk)	
Abt. 605 (Präsidialkanzlei/Staatskanzlei)	
Abt. 761 (Sozialministerium)	

Stadtarchiv Flensburg (StAFl)

Abt. II, A (Stadtrat, Magistrat)	
Abt. II, B (Stadtverwaltung)	
Abt. VIII, E (Flüchtlinge)	

Kreisarchiv Nordfriesland, Husum (KANF)

Amt Wester-Ohrstedt	C 13
---------------------	------

Div. Flüchtlinge	Z - 0
Kreis Husum	B 2
Schülerarbeiten zur Dorfgeschichte Immenstedt	E 5 - 4
Stadtarchiv Garding	D 31
Stadtarchiv Husum	D 2
<i>Kreisarchiv Schleswig-Flensburg, Schleswig (KASL)</i>	
Kreis Flensburg-Land	B 1.0
Kreis Schleswig	B 2.0
	B 0.2
<i>Stadtarchiv Schleswig (StA Sl)</i>	
Beirat/Stadtrat/Hauptausschuss	Abt. 7
Ratsversammlung	Abt. 8
Nachlass Hermann Clausen	Abt. 110.6
<i>Archiv der Nordelbischen Kirche, Kiel (NEK)</i>	
Kirchenleitung	
<i>Archiv des Schleswig-holsteinischen Landtags, Kiel (AdSHL)</i>	
Flüchtlingsausschuss/Ausschuss für Heimatvertriebene 1946-1959	
<i>Landsarkivet for Sønderjylland, Aabenraa</i>	
privatarkiv Viggo Petersen, Sønderborg	
<i>Gemeindearchiv Harrislee</i>	
Gemeinderat	
Gemeindeverwaltung	
<i>Stadtarchiv Glücksburg</i>	
Stadtverwaltung	

Litteratur

- Albert, Klaus: Die Übernahme der Regierungsverantwortung durch die CDU im Lande Schleswig-Holstein. Rückblick auf die Regierungszeit von Ministerpräsident Dr. Walter Bartram (1950/51), i: ZSHG 108, 1983, s. 281-318
- Bauer, Franz J.: Flüchtlinge und Flüchtlingspolitik in Bayern 1945-1950, Forschungen und Quellen zur Zeitgeschichte, Bd. 3, Stuttgart 1982
- Die britische Südschleswig-Politik 1945-1949, udg. af Joachim Oertel, Schriftenreihe der Akademie Sankelmark, Neue Folge 70, 1990
- Bock, Hans: Die Vertriebenen und Flüchtlinge im ehemaligen Kreis Husum in der unmittelbaren Nachkriegszeit auch unter besonderer Berücksichtigung der Lagerauflösung, speciale, Flensburg 1976 (eksemplar i Kreisarchiv Nordfriesland)
- Bohnsack, Else: Einheimische und Flüchtlinge in Schleswig-Holstein, Kieler Studien bd. 38, Kiel 1956

- Braatz, Christine: Das Kreisflüchtlingslager Moltkestein bei Rendsburg, i: Flüchtlinge in Schleswig-Holstein nach 1945. Zwischen Ausgrenzung und Integration, udg. af Tobias Herrmann og Karl Heinrich Pohl, Bielefeld 1999
- Britische Deutschland- und Besatzungspolitik 1945-1949, udg. af Josef Foschepoth og Rolf Steininger, Paderborn 1985
- Brosius, Dieter/Hohenstein, Angelika: Flüchtlinge im nordöstlichen Niedersachsen 1945-1948, Hildesheim 1985
- Carey, Jane C. Clark: Political Organization of the Expellees and Refugees in Western Germany, i: Political Science Quarterly, New York, 56 (1951), no. 2
- Carstens, Uwe: Das Flüchtlingsgeschehen im Kreis Eiderstedt infolge des Zweiten Weltkriegs unter besonderer Berücksichtigung des Flüchtlingslagers St. Peter Böhl, speciale, Kiel 1988 (eksemplar i Kiel universitetsbibliotek)
- Carstens, Uwe: Die Flüchtlingslager der Stadt Kiel, Marburg 1992
- Carstens, Uwe: Strohsack und Keksuppe. Flüchtlinge und Vertriebene in Flensburg, i: Lange Schatten. Ende der NS-Diktatur und frühe Nachkriegsjahre in Flensburg, udg. af Broder Schwensen, Gerhard Paul og Peter Wulf, Flensburger Beiträge zur Zeitgeschichte, bd. 5, Flensburg 2000
- Christiansen, Theo: Schleswig und die Schleswiger 1945-1962, Husum 1987
- Christiansen, W.L.: Meine Geschichte der Sozialdemokratischen Partei Flensburg. Sozialdemokraten zwischen Deutsch und Dänisch 1945-1954, Studiefafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Flensburg 1993
- Clausen, Hans Peter: Südschleswig - ein europäisches Problem, København 1951
- Danker, Uwe: Südschleswig 1945-1955. Vom letzten Kampf um Südschleswig zum dauernden Grenzfrieden, Kiel 1997
- Degn, Christian: Südschleswig als Problemregion, i: ZSHG 104, 1979, s. 287-298
- Das deutsche Flüchtlingsproblem. Sonderheft der Zeitschrift für Raumforschung, Bielefeld 1950
- Die deutschen Flüchtlinge im Kreise Herzogtum Lauenburg, udg. af Institut für Weltwirtschaft Kiel, Ratzeburg 1946
- Dopheide, Josef: Die agrar- und wirtschaftspolitische Problematik des Programm Nord - gezeigt am Beispiel des Kreises Südtondern, Kiel 1971
- Edding, Friedrich: Die wirtschaftliche Eingliederung der Vertriebenen und Flüchtlinge in Schleswig-Holstein, Schriften des Vereins für Sozialpolitik, Neue Folge, bd. 7/V, 1955
- Enewaldsen, Carl: Tinningstedt. Ein Zufluchtsort und Schicksalsort auf dem Wanderweg deutscher und fremder Menschen, Tinningstedt 1988
- Eskildsen, Claus: Dansk grænselære, København 1936
- Eskildsen, Claus: Sydslesvigs Folkeejendommelighed, i: Sydslesvig gennem Tiderne, red. Morten Kamphøener, bd. II, København 1949
- Europa und die deutschen Flüchtlinge, udg. af Institut zur Förderung öffentlicher Anliegen e.V., Frankfurt/M. 1952
- Fahrdorf. Eine Gemeinde im Wandel der Zeit, Arbeitsgemeinschaft Dorfgeschichte Fahrdorf e.V., Fahrdorf 1994
- Fedderson, Julius: Die Grenzlandpolitik Friedrich Wilhelm Lübkes, Würzburg 1979
- Fink, Troels: Sønderjylland siden genforeningen i 1920, København 1955

- Fischer, Per: Die Saar zwischen Deutschland und Frankreich. Politische Entwicklung von 1945-1959, Frankfurt/Main 1959
- Flüchtlinge in Schleswig-Holstein nach 1945. Zwischen Ausgrenzung und Integration, udg. af Tobias Herrmann og Karl Heinrich Pohl, Bielefeld 1999
- Flüchtlinge und Vertriebene in der westdeutschen Nachkriegsgeschichte. Bilanzierung der Forschung und Perspektiven für die künftige Forschungsarbeit, red.: Schulze, R., von der Brèlie-Lewien, D., Grebing, H., Hildesheim 1987
- Flüchtlingsfrage – das Zeitproblem. Amerikanische Besatzungspolitik, deutsche Verwaltung und die Flüchtlinge und Ausgewiesenen in Württemberg-Baden 1945-1949, udg. af Christiane Grosser m.fl., Mannheim 1993
- Die Flüchtlingsfrage in der deutschen Nachkriegsgesellschaft, udg. af Sylvia Schraut og Thomas Grosser, Mannheim 1996
- Das Flüchtlingsproblem in Schleswig-Holstein nach 1945, udg. af Karl Heinrich Pohl, Bielefeld 1997
- Frantzioc, Marion: Die Vertriebenen. Hemmnisse, Antriebskräfte und Wege ihrer Integration in der Bundesrepublik Deutschland, Berlin 1987
- Frederiksen, Bjarne W.: Danmarks sydslesvigpolitik efter det tyske sammenbrud i 1945, Danmarks udenrigspolitiske Instituts skrifter 3, København 1971
- Freund, Michael: Heimatvertriebene und Flüchtlinge in Schleswig-Holstein. Ein Beitrag zu ihrer gesellschaftspolitischen Bedeutung als Bundes- und Landtagsabgeordnete, Kiel 1975
- Freymond, Jaques: Die Saar 1945-1955, München 1961
- Fröbe, A.: Das Programm Nord. Bilanz 1953-1967, Niebüll 1968
- Gehrmann, Wolf: Britische Presse- und Informationspolitik in Schleswig-Holstein 1945-1949, Kiel 1993
- Glet, Axel: Die Wiedergründung der SPD in Schleswig-Holstein 1945/46, i: ZSHG 105, 1980, s. 229-292
- Grebing, Helga: Zum Begriff Integration, i: Flüchtlinge und Vertriebene in der westdeutschen Nachkriegsgeschichte. Bilanzierung der Forschung und Perspektiven für die künftige Forschungsarbeit, red.: Schulze, R., von der Brèlie-Lewien, D., Grebing, H., Hildesheim 1987
- Grebing, Helga: Flüchtlinge und Parteien in Niedersachsen. Eine Untersuchung der politischen Meinungs- und Willensbildungsprozesse während der ersten Nachkriegszeit 1945-1952/53, Hannover 1990
- Grenzfall. Das Saarland zwischen Frankreich und Deutschland 1945-1960, udg. af Rainer Hudemann/ Burkhard Jellonek/ Bernd Rauls, St. Ingbert 1997
- Grieser, Helmut: Die ausgebliebene Radikalisierung. Zur Sozialgeschichte der Kieler Flüchtlingslager im Spannungsfeld von sozialdemokratischer Landespolitik und Stadtverwaltung 1945-1950, Wiesbaden 1980
- Grieser, Helmut: Der Stand der regionalgeschichtlichen Forschung zur Vertriebenenproblematik nach 1945. Schwerpunkte und Desiderata, i: Das Flüchtlingsproblem in Schleswig-Holstein nach 1945, udg. af Karl Heinrich Pohl, Bielefeld 1997
- Grænsekampen i en ny fase? Red. af Bent A. Koch og Lorenz Rerup, Det danske Forlag 1956
- Hansen, Ernst Siegfried: Kurier der Heimat. Das Spiel um Schleswig zwischen Kapitulation und Programm Nord, Bielefeld 1955

- Hansen, Poul: Den danske Republik Ejderstedt, i: Grænsevagten 1930, s. 294-304
- Harding, Hannes: Displaced Persons (DP's) in Schleswig-Holstein 1945-1953, Frankfurt/Main 1997
- Havrehed, Hans: De tyske flygtninge i Danmark 1945-1949, Odense 1987
- Heberle, Rudolf: Landbevölkerung und Nationalsozialismus. Eine soziologische Untersuchung der politischen Willensbildung in Schleswig-Holstein 1918 bis 1932, Stuttgart 1963
- Heintze, Hans Joachim: Selbstbestimmungsrecht und Minderheitenrechte im Völkerrecht, Baden-Baden 1993
- Heitzer, Horstwalter: Die CDU in der Britischen Zone 1945-1949. Gründung, Organisation, Programm und Politik, Forschungen und Quellen zur Zeitgeschichte Bd. 12, Düsseldorf 1988
- Hemstad, Ruth: Historie og nasjonal identitet. Kampen om fortiden i det dansk-tyske grenseland 1815-1840, KULTs skriftserie nr. 57, Oslo 1996
- Henningsen, Lars N.: Kirke og Folk i Grønlandet. Dansk Kirke i Sydslesvig 1921-1996, Studiefælle ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Flensburg 1996
- Henningsen, Lars N./Klatt, Martin/Kühl, Jørgen: SSW. Dansksindet politik i Sydslesvig 1945-1998, Studiefælle ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Flensburg 1998
- Hinz, Maik: Flüchtlinge in Hattstedt, i: Flüchtlinge in Schleswig-Holstein nach 1945. Zwischen Ausgrenzung und Integration, udg. af Tobias Herrmann og Karl Heinrich Pohl, Bielefeld 1999
- Hoffmann, Erich: Der "Schleswiger" und sein Heimatbewußtsein, i: Heimatbewußtsein. Erfahrungen und Gedanken, udg. af Wolfgang Riedel, Husum 1981
- Hoffmann, Erich: Grundzüge des grenzpolitischen Wirkens Dr. Richard Schenks, i: ZSHG 107, 1982, s. 155-290
- Hofmann, Robert: Die Geschichte der deutschen Parteien. Von der Kaiserzeit bis zur Gegenwart, München 1993
- Isbary, Gerhard: Problemgebiete im Spiegel politischer Wahlen am Beispiel Schlesiens, Bad Godesberg 1960
- 35 Jahre CDU in Flensburg. Die Gründung - Eine personalgeschichtliche Chronik, udg. af Dieter Pust, Flensburg 1981
- 50 Jahre CDU Flensburg 1946-1996. Politik für unsere Stadt, udg. af CDU-Kreisverband Flensburg, Flensburg 1996
- Jens Iwersen. Sein Weg und sein Werk, udg.: Marschenverband Schleswig-Holstein e.V., Heide 1964
- Jessen-Klingenberg, Manfred: Rückzug aus der Nation in die Region. Aus dem Schriftwechsel dreier Schleswig-Holsteiner 1946, i: Grenzfriedenshefte 3/1996, s. 131-144
- Jessen-Klingenberg, Manfred: "In allem widerstrebt uns dieses Volk". Rassistische und fremdenfeindliche Urteile über die Heimatvertriebenen und Flüchtlinge in Schleswig-Holstein 1945-1946, i: Regionalgeschichte heute. Das Flüchtlingsproblem in Schleswig-Holstein nach 1945, udg. af Karl Heinrich Pohl, Bielefeld 1997
- Johannsen, Astrid: Die Aufnahme und Eingliederung der Flüchtlinge und Vertriebenen im ehemaligen Kreis Eiderstedt, speciale, Kiel 1987 (eksemplar i Kreisarchiv Nordfriesland)
- Jordan, Ulrike: Operation Stork: Kinder im Kontext britischer Flüchtlingspolitik, i: Die

- Flüchtlingsfrage in der deutschen Nachkriegsgesellschaft, udg. af Sylvia Schraut og Thomas Grosser, Mannheim 1996
- Jürgensen, Kurt: Die britische Südschleswig-Politik nach dem Zweiten Weltkrieg, i: ZSHG 111, 1986, s. 185-206
- Jürgensen, Kurt: Regionale Forschung zur Rolle der Flüchtlinge und Vertriebenen in Westdeutschland - Bericht für Schleswig-Holstein, i: Flüchtlinge und Vertriebene in der westdeutschen Nachkriegsgeschichte. Bilanzierung der Forschung und Perspektiven für die künftige Forschungsarbeit, red.: Schulze, R., von der Brölie-Lewien, D., Grebing, H., Hildesheim 1987
- Jürgensen, Kurt: Die Gründung des Landes Schleswig-Holstein nach dem Zweiten Weltkrieg, Neumünster 2¹⁹⁹⁸
- Kamphøener, Morten (red.): Sydslesvig gennem Tiderne, København 1949
- Karasek-Langer, Alfred: Volkstum in der Wandlung, i: Die Vertriebenen in Westdeutschland. Ihre Eingliederung und ihr Einfluss auf Gesellschaft, Wirtschaft, Politik und Geistesleben, red. af Eugen Lemberg og Friedrich Edding, Kiel 1959, bd. I
- Kettenacker, Lothar: Krieg zur Friedenssicherung: Die Deutschlandplanung der britischen Regierung während des Zweiten Weltkrieges, Göttingen 1989
- Klatt, Martin: Die dänische Minderheit - Ausgrenzung eines Bevölkerungsteils, i: Ausgebürgert. Ausgegrenzt. Ausgesondert. Opfer politischer und rassistischer Verfolgung in Flensburg 1933-1945, udg. af Broder Schwensen, Gerhard Paul og Peter Wulf, Flensburger Beiträge zur Zeitgeschichte, bd. 3, Flensburg 1998
- Klatt, Martin: Peter Hattesen und die "Anna"-Gruppe, i: Zwischen Konsens und Kritik. Facetten kulturellen Lebens in Flensburg 1933-1945, udg. af Broder Schwensen, Gerhard Paul og Peter Wulf, Flensburger Beiträge zur Zeitgeschichte, bd. 4, Flensburg 1999
- Klatt, Martin: Ein schleswigsches Volk. Das nationale Selbstverständnis der dänischen Minderheit und ihr Bild vom "Deutschen" unmittelbar nach dem Zweiten Weltkrieg, i: Lange Schatten. Ende der NS-Diktatur und frühe Nachkriegsjahre in Flensburg, udg. af Broder Schwensen, Gerhard Paul og Peter Wulf, Flensburger Beiträge zur Zeitgeschichte, bd. 5, Flensburg 2000
- Klatt, Martin: Det danske mindretal i Sydslesvig - infiltreret af kommunister? I: Nationale mindretal i det dansk-tyske grænseland 1933-1945, udg. af Robert Bohn, Uwe Danker og Jørgen Kühl, Aabenraa 2001
- Kleinert, Uwe: Flüchtlinge und Wirtschaft in Nordrhein-Westfalen, 1945-1961, Düsseldorf 1988.
- Kleinert, Uwe: Die Flüchtlinge als Arbeitskräfte - zur Eingliederung der Flüchtlinge in Nordrhein-Westfalen nach 1945, i: Neue Heimat im Westen. Vertriebene – Flüchtlinge – Aussiedler, udg. af Klaus J. Bade, Münster 1990
- Kööp, Karl-Peter: Sprachentwicklung und Sprachsituation in der Nordergoesharde. Von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis zur Gegenwart, Bredstedt 1991
- Krauss, Marita: Das "Wir" und das "Ihr". Ausgrenzung, Abgrenzung, Identitätsstiftung bei Einheimischen und Flüchtlingen nach 1945, i: Vertriebene in Deutschland. Interdisziplinäre Ergebnisse und Forschungsperspektiven, udg. af Dierk Hoffmann, Marita Krauss og Michael Schwartz, særnummer af Vierteljahreshefte zur Zeitgeschichte, München 2000
- Krautzpaul, Marthe: Die soziale und berufliche Umschichtung der Vertriebenen,

- Flüchtlinge und Evakuierten des Kreises Herzogtum Lauenburg (Schleswig-Holstein) in den Jahren 1945/49, Kiel 1952
- Krippner, Anja/Wiechmann, Silke: Diskriminierung und Ausgrenzung bis ins Grab. Flüchtlinge auf dem Friedhof Eichhof, i: Flüchtlinge in Schleswig-Holstein nach 1945. Zwischen Ausgrenzung und Integration, udg. af Tobias Herrmann og Karl Heinrich Pohl, Bielefeld 1999
- Kühl, Jørgen: Tyskere i Øst, Aarhus 1997
- La Cour, Vilhelm/Petersen, Niels: Sydslesvig i Krigens og Forventningens Tegn. 1939-1949, i: Kamphøener, Morten (red.): Sydslesvig gennem Tiderne, København 1949, bd. III
- Lehmann, Lutz: Schleswig-Holstein unter besonderer Berücksichtigung des Programm Nord, Frankfurt/M. 1988
- Lemberg, Eugen: Der Wandel des politischen Denkens, i: Die Vertriebenen in Westdeutschland. Ihre Eingliederung und ihr Einfluss auf Gesellschaft, Wirtschaft, Politik und Geistesleben, udg. af Eugen Lemberg og Friedrich Edding, Kiel 1959, bd. 3
- Linck, Stephan: Der Ordnung verpflichtet: Deutsche Polizei 1933-1949. Der Fall Flensburg, Paderborn 2000
- Lindstrøm, Anders Ture: Landet Slesvig-Holstens politiske historie i hovedtræk 1945-1954, Studiefdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Flensburg 1975
- Linnemann, Willy-August: Sønderjyllands fremtid, København 1972
- Loose, Henning: Handlungsspielräume im 'Armenhaus' Schleswig-Holstein: eine Untersuchung zur Wirtschaftspolitik der sozialdemokratischen Landesregierungen Lüdemann und Diekmann (1947-1950), Disputats, Kiel 1991
- Loose, Henning: Wir bauen auf! Sozialdemokratische Wirtschaftspolitik in Schleswig-Holstein 1947-1950, i: Demokratische Geschichte 7, 1992, s. 243-260
- Loth, Wilfried: Die Teilung der Welt 1941-1955, München 7 1989
- Lüttinger, Paul: Integration der Vertriebenen. Eine empirische Analyse, Frankfurt/M. 1989
- Martens, Holger: Die Geschichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands in Schleswig-Holstein 1945 bis 1959, Veröffentlichungen des Beirats für Geschichte der Arbeiterbewegung und Demokratie in Schleswig-Holstein, nr. 19, Malente 1998
- Martens, Holger: Sozialdemokratischer Wahlsieg bei der ersten Landtagswahl am 20. April 1947, i: Demokratische Geschichte 11, 1999, s. 189-208
- Messerschmidt, Rolf: Aufnahme und Integration der Vertriebenen und Flüchtlinge in Hessen 1945-1950. Zur Geschichte der hessischen Flüchtlingsverwaltung, Wiesbaden 1994
- Mindretalspolitik, red. af Jørgen Kühl, Dansk Udenrigspolitisk Institut 1996
- Mortensen, Tage: Flygtninge i Sydslesvig, København 1946
- Mortensen, Tage: Kampen om Sydslesvig, København 1946
- Mortensen, Tage: Nordens sydgrænse - et storpolitisk brændpunkt? København 1947
- Mosberg, Helmuth: 50 Jahre CDU Schleswig-Holstein 1946-1996, Kiel 1996
- Mühlen, Gabriele: Die Entwicklung der politischen Parteien in Flensburg 1945-1954, speciale, Kiel 1996 (eksemplar i Kiel universitetsbibliotek)
- Müller, Rita: Von den Schwierigkeiten einer Bergstraßengemeinde im Umgang mit den Heimatvertriebenen. Dossenheim 1945-1950, i: Flüchtlingsfrage – das Zeitproblem. Amerikanische Besatzungspolitik, deutsche Verwaltung und die Flüchtlinge und

- Ausgewiesenen in Württemberg-Baden 1945-1949, udg. af Christiane Grosser m.fl., Mannheim 1993
- Neue Heimat im Westen. Vertriebene – Flüchtlinge – Aussiedler, udg. af Klaus J. Bade, Münster 1990
- Neumann, Franz: Der Block der Heimatvertriebenen und Entrechteten (BHE), 1950-1960, Meisenheim/Glan 1968
- Noack, Johan Peter: Det danske mindretal i Sydslesvig 1920-1945, Aabenraa 1989
- Noack, Johan Peter: Det sydslesvigske grænsespørgsmål 1945-1947, Aabenraa 1991
- Noack, Johan Peter: Det danske mindretal i Sydslesvig 1948-1955, Aabenraa 1997
- Nonnenbroich, Karl Friedrich: Die dänische Minderheit in Südschleswig nach 1945 unter besonderer Berücksichtigung des Südschleswigschen Wählerverbandes, Kiel 1972
- Pfahlmann, Hans: Fremdarbeiter und Kriegsgefangene in der Landwirtschaft 1939-1945, Darmstadt 1968
- Pfeil, Elisabeth: Soziologische und psychologische Aspekte der Vertreibung, i: Europa und die deutschen Flüchtlinge, udg. af Institut zur Förderung öffentlicher Anliegen e.V., Frankfurt/M. 1952
- Pries, Martina: Die Aufnahme und Eingliederung der Flüchtlinge und Vertriebenen im ehemaligen Kreis Südtondern, speciale, Kiel 1986
- Rasmussen, René: "Man lernt zu denken und zu schweigen". Flensburg Avis – eine Quelle alternativer Information? I: Zwischen Konsens und Kritik. Facetten kulturellen Lebens in Flensburg 1933-1945, udg. af Broder Schwensen, Gerhard Paul og Peter Wulf, Flensburger Beiträge zur Zeitgeschichte bd. 4, Flensburg 1999
- Rehders, Lenchen: Flüchtlinge in ländlichen Siedlungen Schleswig-Holsteins. Eine wirtschafts- und soziographische Untersuchung der Dörfer Probsteierhagen und Fiefbergen und des Gutes Salzau, Kiel 1952
- Reinholdt, Horst: Sozialhygienische Analyse der Existenzbedingungen der alten Leute in Husum früher und heute, Diss., Hamburg 1954
- Rosenfeldt, Jenspeter: Nicht einer, viele sollen leben! Landreform in Schleswig-Holstein 1945-1950, Kiel 1991
- Rudolph, Hartmut: Evangelische Kirche und Vertriebene 1945-1972, 2 bd., Göttingen 1984-1985
- Die Saar 1945-1955. Ein Problem der europäischen Geschichte, udg. af Rainer Hudemann og Raymond Poidevin, München 1992
- Sahner, Heinz: Politische Tradition, Sozialstruktur und Parteiensystem in Schleswig-Holstein. Ein Beitrag zur Replikation von Rudolf Heberles: Landbevölkerung und Nationalsozialismus, Meisenheim 1972
- Schedler, Horst: Das dänische Minderheitenproblem in "Südschleswig", Würzburg 1959
- Schegk, Wolfgang: Vertriebene und Bevölkerungsausgleich in Westdeutschland, 1945-1953, Mitteilungen Osteuropa-Institut München Nr. 14, Mai 1996
- Schillinger, Reinhold: Der Entscheidungsprozess beim Lastenausgleich 1945-1952, St. Katharinen 1985
- Schittko, Frank: "Denn hier waren wir nicht willkommen". Die Integration der Flüchtlinge in Brunsbüttel, i: Flüchtlinge in Schleswig-Holstein nach 1945. Zwischen Ausgrenzung und Integration, udg. af Tobias Herrmann og Karl Heinrich Pohl, Bielefeld 1999

- Schmidt, Robert H.: Saarpolitik 1945-1957, 3 bd., Berlin 1959-1962
- Schraut, Sylvia: Make the Germans do it. Die Flüchtlingsaufnahme in der Amerikanischen Besatzungszone, i: Die Flüchtlingsfrage in der deutschen Nachkriegsgesellschaft, udg. af Sylvia Schraut og Thomas Grosser, Mannheim 1996
- Schulze, Rainer: Zuwanderung und Modernisierung – Flüchtlinge und Vertriebene im ländlichen Raum, i: Neue Heimat im Westen. Vertriebene – Flüchtlinge – Aussiedler, udg. af Klaus J. Bade, Münster 1990
- Schütt, Hans Friedrich m.fl.: "Slesvigismus", i: Grenzfriedenshefte 1981, Bd. 1, s. 5-23
- Schütz, Armin: Die Verwaltung des Kreises Flensburg-Land von 1945 bis zu seiner Auflösung, i: Der Landkreis Flensburg 1867-1974, Schriften der Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte Nr. 30 Teil 2, Flensburg 1991
- Schäfer, Thomas: Die Schleswig-Holsteinische Gemeinschaft 1950-58, Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins Bd. 92, Neumünster 1987
- Schöps, Joachim: "Die Bauern werden euch mit Heugabeln verjagen". Die Eingliederung der Vertriebenen, i: Die Vertriebenen, udg. af Siegfried Kogelfranz, Reinbek 1985
- Seidel, Brigitta: Zwischen zwei Leben. Flüchtlinge auf Pellworm 1943-1950, Pellworm 1995
- Siegfried, Detlef: Zwischen Einheitspartei und Bruderkampf. SPD und KPD in Schleswig-Holstein 1945/46, Veröffentlichungen des Beirats für Geschichte der Arbeiterbewegung und Demokratie in Schleswig-Holstein, nr. 12, Kiel 1992
- Siegfried, Detlef: Keine Einheit an der Grenze. Deutschnationale Kommunisten und pro-dänische Sozialdemokraten in Flensburg 1945, i: Internationale Wissenschaftliche Korrespondenz zur Geschichte der Arbeiterbewegung, 1/1994
- Skadegaard, Jytte: Deutsche Vertriebene und die dänische Minderheit in Schleswig-Holstein, i: Europa Ethnica, 1961, s. 246-248
- Sommer, Michael: Flüchtlinge und Vertriebene in Rheinland-Pfalz. Aufnahme, Unterbringung und Eingliederung, Mainz 1990
- Steensen, Thomas: Die friesische Bewegung in Nordfriesland im 19. und 20. Jahrhundert, Neumünster 1986
- Steensen, Thomas: Nordfriesland im 19. und 20. Jahrhundert, i: Bantelmann, Albert/Panten, Albert/Kuschert, Rolf/Steensen, Thomas: Geschichte Nordfrieslands, Heide 1995
- Steensen, Thomas: Johannes Oldsen (1894-1958), Bräist/Bredstedt 1995
- Steensen, Thomas: Rudolf Muuß. Heimatpolitiker in Nordfriesland und Schleswig-Holstein, Husum 1997
- Steinert, Johannes Dieter: Organisierte Flüchtlingsinteressen und parlamentarische Demokratie: Westdeutschland 1945-1949, i: Neue Heimat im Westen. Vertriebene – Flüchtlinge – Aussiedler, udg. af Klaus J. Bade, Münster 1990
- Steinert, Johannes Dieter: Die große Flucht und die Jahre danach. Flüchtlinge und Vertriebene in den vier Besatzungszonen, i: Ende des Dritten Reiches – Ende des Zweiten Weltkrieges. Eine perspektivische Rückschau, udg. af Hans Erich Volkmann, München 1995
- Stenz, Christian: Det danske sprogs stilling i Mellemslesvig i 1946, i: SJÅ 1947, s. 153-191
- Stenz, Christian: Flygtningenes indflydelse på sproget i Sydslesvig, i: Søm 1948, s. 101-104

- Stenz, Erik: Sydslesvigspørgsmålet fra maj 1945 til oktober 1946, speciale, 1969 (eksemplar i Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig)
- Stoltenberg, Gerhard: Politische Strömungen im schleswig-holsteinischen Landvolk 1918-1933. Ein Beitrag zur politischen Meinungsbildung in der Weimarer Republik, Düsseldorf 1962
- Struck, Claus Ove: Die Politik der Landesregierung Friedrich Wilhelm Lübke in Schleswig-Holstein (1951-1954), Frankfurt/M. 1997
- Stüber, Gabriele: Der Kampf gegen den Hunger 1945-1950. Die Ernährungslage in der britischen Zone Deutschlands, insbesondere in Schleswig-Holstein und Hamburg, Neumünster 1984
- Sydslesvig i dag. Den store Sydslesvig-håndbog 1945-55, København 1955-56
- Thiede, Günther: Regionale Unterschiede in der Arbeitsverfassung der schleswig-holsteinischen Landwirtschaft. Eine Auswertung der Landwirtschaftlichen Betriebszählung 1949 nach über 300 Teilgebieten des Landes, udg. af Statistisches Landesamt Schleswig-Holstein, Statistik von Schleswig-Holstein, hft. 13, Kiel 1953
- Tolksdorf, Ulrich: Phasen der kulturellen Integration bei Flüchtlingen und Aussiedlern, i: Neue Heimat im Westen. Vertriebene - Flüchtlinge - Aussiedler, udg. af Klaus J. Bade, Münster 1990
- Unger, Ilse: Die Bayernpartei. Geschichte und Struktur 1945-1967, Stuttgart 1979
- Varain, Heinz Josef: Parteien und Verbände. Eine Studie über ihren Aufbau, ihre Verflechtung und ihr Wirken in Schleswig-Holstein 1945-1958, Köln und Opladen 1964
- Die Vertreibung der Deutschen aus dem Osten. Ursachen, Ereignisse, Folgen, udg. af Wolfgang Benz, Frankfurt/M. 1985
- Die Vertriebenen, udg. af Siegfried Kogelfranz, Reinbek 1985
- Vertriebene in Deutschland. Interdisziplinäre Ergebnisse und Forschungsperspektiven, udg. af Dierk Hoffmann, Marita Krauss og Michael Schwartz, særnummer af Vierteljahreshefte zur Zeitgeschichte, München 2000
- Die Vertriebenen in Westdeutschland. Ihre Eingliederung und ihr Einfluss auf Gesellschaft, Wirtschaft, Politik und Geistesleben, red. af Eugen Lemberg og Friedrich Edding, Kiel 1959
- Vollertsen, Nils: Sydslesvig. En landsdel i nationalt opbrud 1945-1948, Odense 1994
- Volquardsen, Volkert: Zur Agrarreform in Schleswig-Holstein nach 1945, i: ZSHG 102, 1977, s. 187-343
- Vorpahl, Dietrich: Die Segeberger Flüchtlingskonferenz 1947, i: ZSHG 107, 1982, s. 291-326
- Weiss, Hermann: Die Organisation der Vertriebenen und ihre Presse, i: Die Vertreibung der Deutschen aus dem Osten. Ursachen, Ereignisse, Folgen, udg. af Wolfgang Benz, Frankfurt/M. 1985, s. 193-208
- Wertz, Renate: Die Vertriebenen in Schleswig-Holstein, Kiel 1988
- Wingender, Franz: Modstand i Sydslesvig – før og efter 1945, Flensburg 1988
- Wissel, Manfred: Demokratie und Integration: Flüchtlinge und Vertriebene in Schleswig-Holstein 1945-1950, i: Demokratie in Schleswig-Holstein. Historische Aspekte und aktuelle Fragen, udg. af Göttrik Wewer, Opladen 1998, s. 247-290
- Wulf, Peter: "Der nationale Blick". Nationale Stereotypen auf deutscher Seite im deutsch-dänischen Grenzgebiet 1945-1948, i: Lange Schatten. Ende der NS-Diktatur

und frühe Nachkriegsjahre in Flensburg, udg. af Broder Schwensen, Gerhard Paul og Peter Wulf, Flensburger Beiträge zur Zeitgeschichte, bd. 5, Flensburg 2000, s. 267-286

Wulf, Peter: "Sammlung rechts von der Sozialdemokratie". Geschichte der CDU in Schleswig-Holstein 1945/46, i: ZSHG 126, 2001

Noter

Emnet: danske kontra flygtninge

1. En østpreussisk pige om de hjemmehørende tyske sydslesvigeres opfattelse af flygtningeproblemet (Die Zeit, 27.6.1946) og overskriften til den ledende artikel i første nummer af det danske Sydslesvig-tidsskrift Det brændende Spørgsmål, sidst i 1945.
2. Die Vertriebenen... 1959, s. 596ff.
3. I: Flüchtlinge und Vertriebene..., 1987, s. 24-45.
4. Pfeil 1952, s. 40f.
5. Krauss 2000, s. 27.
6. Karasek-Langer 1959, s. 638f.
7. Tolksdorf 1990, s. 110.
8. Tolksdorf 1990, s. 110ff.
9. Krauss 2000, s. 28ff.
10. Carstens 1988, s. 29f.
11. Pfahlmann 1968, s. 234.
12. Carstens 1988, s. 31ff.
13. Hinz 1999, s. 77.
14. La Cour/Petersen 1949, s. 1274.
15. Fink 1955, s. 163.
16. Jvf. Johann Runges grundige anmeldelse i Sønderjyske Årbøger, 1995, s. 516ff.
17. Vollertsen 1994, s. 257.
18. Noack 1991, bd. I, s. 218f.
19. Jürgensen 1987, s. 273.
20. Wertz 1988, s. 17.
21. Grieser 1997, s. 78.
22. Af de 257 indsendte beretninger blev de 104 redigeret og trykt i bogen Flüchtlingsland Schleswig-Holstein. Erlebnisberichte vom Neuanfang, udg. af Willy Diercks, Heide 1997.
23. Noack 1997, s. 11.

Danmark, Sydslesvig og flygtningene

1. Der er f.eks. bevaret en liste over Harreslevs "Belegungsfähigkeit" i 1939 i ADCB P 281-1. Jvf. også detaljerede lister over den ejderstedske by Gardings "Belegungsfähigkeit" fra årene 1937/1938 i KANF D 31-608.
2. Edding 1955, s. 16.
3. Jvf. Schegk 1966, s. 16f.
4. Edding 1955, s. 17.
5. Wissel 1998, s. 249.
6. Beregninger af Hans Jacobsen, byggende på oplysninger fra Statistisches Landesamt Kiel, ADCB I 61, 87.41.

7. Edding 1955, s. 16f.
8. Flüchtlings-Sondererhebung i begyndelsen af 1949, Edding 1955, s. 16.
9. Fællesrådet var det uformelle samråd for de enkelte danske foreninger indtil Sydslesvigsk Forenings stiftelse i november 1946.
10. Fællesrådets protokol, ADCB F 20-2.
11. Noack 1991, s. 106.
12. Jvf. Noack 1991, s. 68ff.
13. Noack 1991, s. 120f.
14. Jvf. bl.a. Svend Johannsens dagbog, 28.4.1945, ADCB P 201-10; Franz Wingenders beretninger fra juli 1945, Noack 1991, S. 110f.; Kronika 1966, dagbog 1.1.1946; lærer Martin Mortensens dagbog, 17.10.1945, ADCB P 103.
15. Flensburg am Kriegsende..., 1995, s. 45, 57.
16. Jvf. 125 Jahre SPD Flensburg, 1993, s. 219.
17. Jvf. Klatt 1999, s. 358ff.
18. DGS månedsberetninger, marts 1945, ADCB I 61, 00.1.
19. Noack 1991, s. 112.
20. Noack 1991, s. 113f. Petitionens tekst og underskriftslisten i ADCB P 166-8.
21. Hans Ronald Jørgensens beretning om stillingen i Sydslesvig omkr. 1.8.1945, ADCB P 218-7.
22. Jvf. f.eks. Jessen-Klingenberg 1996.
23. Jvf. også Krauss 2000, s. 31.
24. Fl.T., 4.9.1946.
25. Citeret efter Sydslesvigsk Informationstjeneste, 15.1.1947, ADCB P 177-7.
26. Steltzer 1986, s. 59.
27. Johannes Tiedje (1879-1946) stammede fra en tysksproget præstefamilie på Haderslev-egnen. I 1919-1920 fungerede han som den tyske regerings rådgiver i Slesvig-spørgsmålet, jvf. det efter ham opkaldte forslag om en i tysk øjne mere retfærdig grænsedragning (Tiedje-Linien).
28. Petition, 18.7.1945, ADCB P 166-7.
29. Aktstykker 1947-1950, bd. I, s. 77ff.
30. Protokol i ADCB P 218-7.
31. Aktstykker 1947-1950, bd. I, s. 72ff.
32. Om Hattesen-gruppen jvf. Klatt 1999, s. 355ff.
33. FT til Richard Møller, 11.12.1945, ADCB P 312-3.
34. Noack 1991, s. 123.
35. Noack 1991, s. 126.
36. Noack 1991, s. 126.
37. Det danske mindretal i Sydslesvigs største danske støtteforening, oprettet i 1920/21. Grænseforeningen blev paraplyorganisation for de mange sønderjyske foreninger, der var blevet stiftet efter 1864. På grund af dens politiske bredde har den altid ført en moderat grænsepolitik.
38. Nationaltidende, 25.6.1945.
39. Holstebro Avis, 19.6.1945.
40. Cit. efter Fl.A., 26.7.1945.
41. Vedlagte breve, ADCB P 131, fortrolige papirer 1945-1947.
42. Vedlagte breve, ADCB P 131, fortrolige papirer 1945-1947.

43. Beretning om Stillingen i Sydslesvig omkring 1. August 1945, ADCB P 131, personlige papirer 1945-1947.
44. Morgenbladet, 18.8.1945.
45. Noack 1991, s. 138.
46. Trykt i Aktstykker 1947-1950, bd. 1, s. 23f.
47. Trykt i Aktstykker 1947-1950, bd. 1, s. 25f.
48. Tillægsberetning, 20.8.1945, ADCB P 218-7.
49. Tillægsberetning (Hans Ronald Jørgensen), 20.9.1945, ADCB P 218-7.
50. Ifølge Kreditforeningsdirektør P.A. Callø, Haderslev, der lå på H.P. Hanssens linie og ville forsvare 1920-grænsen. Noack 1991, s. 128.
51. Noack 1991, s. 126.
52. Noack 1991, s. 142.
53. Grænsevagten 1945, s. 102f.
54. Trykt i Sydslesvigsk Dagbog, bd. 1, 1947, s. 34.
55. Trykt i Sydslesvigsk Dagbog, bd. 1, 1947, s. 39.
56. Trykt i Sydslesvigsk Dagbog, bd. 1, 1947, s. 46.
57. Sydslesvigsk Dagbog, bd. 1, 1947, s. 53f.
58. Udtalelse fra Venstres Landsrådsmøde, 21.9.1945. Sydslesvigsk Dagbog, bd. 1, 1947, s. 67.
59. Udtalelse af Sydslesvigsk Udvalg af 5/5 1945, 4.10.1945, Sydslesvigsk Dagbog, bd. 1, 1947, s. 79f.
60. Meddelelse Ritzaus Bureau, 4.10.1945, ADCB P 177-4.
61. Folketingsdebat 5.10.1945, Sydslesvigsk Dagbog, bd. 1, 1947, s. 80f.
62. Sydslesvigsk Dagbog, bd. 1, 1947, s. 84.
63. Sydslesvigsk Dagbog, bd. 1, 1947, s. 100.
64. Kilder til det sydslesvigske spørgsmål..., s. 15.
65. Sydslesvigsk Dagbog, bd. 1, 1947, s. 102f.
66. Brev fra udenrigsministeren til den britiske gesandt i København, 6.10.1945, Aktstykker 1947-1950, bd. 1, s. 67.
67. Udenrigsministeriet, notits, 7.10.1945, Aktstykker 1947-1950, bd. 1, s. 68.
68. Noack 1991, s. 146.
69. Noack 1991, s. 267.
70. Sommer 1990, s. 37.
71. Kilder til det sydslesvigske spørgsmål..., s. 16.
72. Kilder til det sydslesvigske spørgsmål..., s. 19.
73. Noack 1991, s. 156.
74. Martens 1998, s. 134.
75. Noack 1991, s. 342.
76. Noack 1991, s. 267.
77. Frants Thygesens dagbøger, 3.10.1945, 6.10.1945, 9.10.1945; ADCB P 312-1.
78. Forslag til et dansk initiativ, 7.10.1945, ADCB P 312-3.
79. Rapport Frants Thygesen, Stillingen i Sydslesvig i Slutningen af Oktober 1945, ADCB P 312-3.
80. Frants Thygesens dagbøger, 18.11.1945, ADCB P 312-1.
81. ADCB P 312-3.
82. "Den prøjsiske Invasion i Sydslesvig", tænkt til Socialdemokraten, som dog afviste den, så trykt i Information, ADCB P 312-3.

83. Forum af sønderjyske politikere, redaktører og formændene for de store nationale foreninger i Sønderjylland. Stiftet i januar 1939 for at inddæmme det tyske mindretals politiske offensiv, der sigtede mod en grænserrevision i kølvandet af det nazistiske Tysklands ekspansion. Samrådet fortsatte under besættelsen, men opløstes pr. 1. januar 1948 efter at det faktisk havde været hvilende siden 1946.
84. Protokol over mødet på Folkehjem, 22.12.1945, ADCB P 174-10.
85. DGS til Grænseforeningen, ADCB I 61, 87.41.
86. Den del af det besatte Polen, der ikke var blevet indlemmet i Det stortyske Rige, men udplyndret som en slags koloni.
87. Statistischer Überblick zur Flüchtlingsfrage in Südschleswig, 22.12.1946, ADCB I 61-6, 01.14-1.
88. "Was wird, wenn diese Kinder gross sind?", rapport DGS, 6.3.1947, ADCB I 61-7, 01.14-2.
89. ADCB I 61-517, 65.22-1.
90. Rundbrev DGS, 31.10.1946, til Niels Bøgh Andersen, O. M. Olesen, Th. Madsen, N. Christensen, Hermann Tychsen, Franz Wingender, Svend Johannsen, Kølvråa, Hans Ronald Jørgensen, Jakob Kronika, H. F. Petersen, Nørgaard, Warncke, Kirkegaard-Jensen, Torben Glahn, Frederik Mommsen, J.N. Jensen, Ellen Jensen, Tage Jessen. ADCB I 61-517, 65.22-1.
91. ADCB I 61, 65.22.
92. Dagbøger i ADCP P 103.
93. Talemanuskript, 1947, ADCB P 166-6.
94. Lollands Tidende, 14.8.1946.
95. Det brændende Spørgsmål, april 1948.
96. Ifølge et brev fra Statsradiofonien til landsretssagfører Knud Frederiksen, Grænsen, nr. 5-6, december 1946, s. 153.
97. Grænsevagten 1945, s. 102ff.
98. Grænsevagten 1945, s. 138.
99. Grænsevagten 1946, s. 181f.
100. Grænsevagten 1946, s. 184f.
101. Grænsevagten 1946, s. 334.
102. Grænsevagten 1947, s. 109f.
103. Grænsen, nr. 5-6, 1946, s. 106.
104. Grænsen, nr. 5-6, 1946, s. 150.
105. Grænsen, nr. 2, 1947, s. 42f.
106. Paul Wehlitz i Grænsen, nr. 1, 1948, s. 15ff., og Johannes Ankersen i nr. 2, 1948, s. 42.
107. Grænsen, nr. 3-4, 1948, s. 68ff.
108. Thyras Vold, 15.10.1945.
109. Thyras Vold, 15.1.1946.
110. Thyras Vold, 15.2.1946.
111. Thyras Vold, 15.11.1946.
112. Thyras Vold, 15.12.1946.
113. Thyras Vold, 15.4.1947. Warthegau var den del af det besatte Polen, der skulle tjene som mønsterprojekt for den tyske kolonisation af Østen.
114. Thyras Vold, 15.5.1947.
115. Thyras Vold, 15.10.1947.

116. Thyras Vold, 15.12.1947.
117. Thyras Vold, 15.2.1948.
118. Thyras Vold, 15.6.1948.
119. Thyras Vold, 15.8.1948.
120. Thyras Vold, 15.12.1948.
121. Thyras Vold, 15.1.1949.
122. Thyras Vold, 15.2.1949.
123. Thyras Vold, 15.3.1949.
124. Det brændende Spørgsmål, nr. 0, 1945.
125. Det brændende Spørgsmål, 1/1946.
126. Det brændende Spørgsmål, 2/1946.
127. Det brændende Spørgsmål, 4/1946.
128. Det brændende Spørgsmål, 25.5.1947.
129. Det brændende Spørgsmål, 6.8.1947.
130. Slesvigeren, 4.10.1946.
131. Slesvigeren, 18.10.1946.
132. Slesvigeren, 2.5.1947.
133. Slesvigeren, 30.5.1947.
134. Slesvigeren, 26.9.1947.
135. Slesvigeren, 16.2.1951.
136. Den danske befolknings..., 1947.
137. A. P. Møller til Jacob Kronika, 25.11.1946, ADCB I 61-6, 01.14-1.
138. Korrespondance A. P. Møller - Hans Peter Jacobsen i ADCB I 61-6 og -7, 01.14-1 og -2.
139. Åbent brev, 7.1.1947, trykt i FLA., 9.1.1947.
140. Nationaltidende, 23.10.1947.
141. Jyllands-Posten, 8.1.1946.
142. L. Hansen Larsen til Hans Hedtoft, 7.11.1947, ADCB I 61, 67.21-1.
143. Rapport af W. Horsten, fuldmægtig i Indenrigsministeriets 2. kontor, 27.10.1945, ADCB P 312-3.
144. Bording 1947, s. 14.
145. Bording 1947, s. 37.
146. Bording 1947, s. 32f.
147. Bording 1947, s. 33.
148. Det bearbejdede manuskript til Odense Teaters iscenesættelse ligger hos Odense Teater, kopi i ADCB Dd 28.
149. FLA., 1.4.1949.
150. Jyllandsposten, 1.10.1947.
151. ADCB I 61-241, 47.00
152. Manuskript, s. 83.
153. Manuskript, s. 8.
154. Manuskript, s. 34.
155. Manuskript, s. 36.

Sydsløvigerne og flygtningene

1. "Südschleswigsche Landeszeitung" (illegalt blad), september 1947, ADCB I 61, 73.43. Faksimile i Wingender 1988, s. 153.
2. S.o.s. 37, FLA., 26.7.1945.
3. FLA., 26.7.1945.
4. 929 Mil. Gov. Detachment til Flensburg Avis, 11.6.1945, ADCB E 1, kasse 13.
5. G (Information Control), 8. Corps District, til FLA, 22.10.1945, ADCB E 1, kasse 13.
6. Appendix A to 8C/735/IC, 21.11.1945, ADCB E 1, kasse 13.
7. Press & Periodicals Section, Hamburg, til Flensburg Avis, 4.9.1946, ADCB P 215.
8. Svend Johannsens dagbøger, 1.2.1945; 19.3.1945, ADCB P 201-10.
9. Dagbog Mathilde Dose, 23.6.1945, ADCB P 162.
10. Dagbog Mathilde Dose, 19.5.1945, ADCB P 162.
11. Wanda Hagge til Jørgen Jørgensen, 25.3.1945, ADCB P 260-12.
12. Dagbøger, 20.6.1948, ADCB P 197.
13. Meyer 1999, s. 197f.
14. Nielsen 1995, s. 162ff.
15. Lærer Jørgen Pors' dagbøger, 3.11.1946, ADCB P 197.
16. Jørgen Pors' dagbøger, 10.6.1948, ADCB P 197.
17. Peder Vigh-Pedersen, dagbøger, 22.6.1947, ADCB P 165-1.
18. Dagbog Hans Mathiesen, 18.2.1946, ADCB P 293-1.
19. Bordning 1947, s. 40.
20. Sydsløvigske... 1947, s. 96.
21. Martin Mortensens dagbog, 18.10.1945, ADCB P 103.
22. Lærer Martin Mortensens dagbog, 18.10.1945, ADCB P 103.
23. Richard Vosgerau i Sydsløvigske... 1947, s. 97.
24. Notat Georg Beckmann, udateret (april 1948), ADCB I 61, 87.41.
25. SSF Ejdersted til DGS, 3.2.1947, ADCB I 61, 87.41.
26. DGS til oberstløjtnant Lunding, ADCB I 61, 87.41.
27. Beretning om Hohn herred, febr. 1947, af Hans Ohem, ADCB I 39-64.
28. M. Petersen til DS Slesvig, 28.11.1947, ADCB I 39-47.
29. Egon Rasmussen, SSF-Ascheffel, til DS Slesvig, 10.1.1949, ADCB I 39, 21.03.
30. Emma Kunze til SSF Mårkær, 18.11.1946, ADCB I 39-45.
31. A. Hoop til DS Slesvig, ADCB I 39-47.
32. Jørgen Pors' dagbøger, 19.11.1946, ADCB P 197.
33. SSF Ostenfeld til DGS, 17.11.1946, ADCB I 61, 87.41.
34. FLA., 23.6.1950.
35. Således i Rheide, Slesvig kreds. Jvf. Meyer 1999, s. 78.
36. Sydsløvigs Nyhedstjeneste, 22.5.1948, ADCB I 61, 87.41.
37. Lehrerstatistik pr. 1.3.1947, ADCB I 61, 87.41.
38. SSF Ostenfeld til DGS, 17.11.1946, ADCB I 61, 87.41.
39. SSF Ostenfeld til DGS, 24.11.1946, ADCB I 61, 87.41.
40. Johannes Petersen, Wittbek, til DGS, 4.11.1946, ADCB I 61, 87.41.
41. SSF Ostenfeld/Wittbek til DGS, 24.11.1946, ADCB I 61, 87.41.
42. Således i en resolution fra en forældrekreds i Ekernfælde, der søgte om oprettelsen af en dansk skole, Sydsløvigs Informationstjeneste, 13.5.1947, ADCB P 177-1.
43. Resolution SSF Bøl, 30.5.1947, ADCB I 39-34.

44. Redegørelse af formanden for SSF i Nybjernt, 26.1.1950, ADCB I 39-34.
45. Rølf, Bydelstorp, til DS Slesvig, 26.2.1948, ADCB I 39-63.
46. Th. Clausen, Lindau, til HRJ, 28.4.1947, ADCB I 39, 18.05.
47. Vors. SSF-Hytten til Kreisschulamte Eckernförde, ADCB I 39-58.
48. SSF-Rendsborg, Frederiksen, til DS Slesvig, 3.7.1947, ADCB I 39-64.
49. SSW-Husum, Kreisvorstandssitzung, 15.2.1949, ADCB I 35-75.
50. I ADCB I 25-3. Jvf. også Lars N. Henningsens kronik i FLA., 24.1.2000.
51. Stenz 1947, s. 164f.
52. Stenz 1947, s. 157ff.
53. Stenz 1947, s. 165.
54. SHHB (Sch./M.) til MP Lüdemann, Eckernförde, 10.10.1947, ADCB P 177-8.
55. Die Zeit, 27.6.1946.
56. Stenz 1948, s. 101.
57. Konferenz der Landräte und Kreisdirektoren mit dem Landesbeauftragten für Schleswig, 4.11.1948, LAS 605, 202.
58. Noack 1991, s. 191ff.
59. Martens 1998, s. 119-150, Christiansen 1993, 125 Jahre SPD ... 1993, s. 223-243.
60. Jvf. Klatt 1999, s 355ff.
61. Martens 1998, s. 65f. Jvf. ovenfor s. 29.
62. Notat, oktober 1945, ADCB P 177-7.
63. Hans Ronald Jørgensen, 25. beretning, 8.5.1946, ADCB P 131, fortrolige papirer 1945-1947.
64. Cit. efter Martens 1998, s. 66.
65. Martens 1998, s. 120ff.
66. Christiansen 1993, s. 59.
67. Martens 1998, s. 136.
68. Ifølge Hermann Clausen, Die Entstehung der dänischen Bewegung in Schleswig-Stadt, ADCB P 177-9. Resolutionens tekst i ADCB P 131, fortrolige papirer 1945-1947.
69. 33. beretning, 12.7.1946, ADCB P 131, fortrolige papirer 1945-1947.
70. Notat, sommer 1946, ADCB P 177-7.
71. Martens 1998, s. 137f.
72. Christiansen 1993, s. 94ff.; Martens 1998, s. 139.
73. Hans Ronald Jørgensen, 25. beretning, 8.5.1946, ADCB P 131, fortrolige papirer 1945-1947.
74. Håndskrevet notat på et brev fra Frants Thygesen til Georg Beckmann, 11.4.1947, senere påført af Georg Beckmann: "Wie mir Johannes Oldsen im Sommer 1948 in Gegenwart von Carl Iselt bestätigte, hatte man (!) sich stärkstens seitens des SSV bemüht, die Gründung südschlesw. Sozialdemokratien zu sabotieren.", ADCB P 332, S 2.
75. Martens 1998, s. 126.
76. Eskildsen 1949, s. 943ff.
77. Formand for Sydslesvigsk Udvalg af 5/5-1945, Ejder-danskeren L. Hansen Larsen, i Sydslesvig i Dag, 1955-56, s. 28.
78. Således redaktør O. M. Olesen i Sydslesvig i Dag, 1955-56, s. 397.
79. Mortensen: Kampen..., 1946, s. 14ff.

80. Mortensen: Kampen..., 1946, s. 14ff.
81. Ibid., s. 21.
82. Steensen 1986, s. 377.
83. Valgopråb, Husum, efterår 1947, ADCB I 35-79.
84. Jvf. også Hans Peter Jacobsens redegørelse "Der Nazismus in Südschleswig", 1946-1947 [??], ADCB I 61, 67.00 nr. 5.
85. Mortensen, Flygtningene... 1946, s. 10.
86. Jvf. bl.a. rækken Flensburger Beiträge zur Zeitgeschichte bd. 1-5, Flensburg 1996-2000. Jvf. også Claus Olsen, "Sonderbehandlung" auf dem Dorfe ..., i: Informationen zur Schleswig-Holsteinischen Zeitgeschichte, nr. 36, oktober 1999, s. 39-70.
87. Cit. efter Noack 1991, s. 111.
88. Rapport om Forholdene i Sydslesvig omkring 15.9.1945, ADCB P 312-3.
89. Jvf. Johan Peter Noack: Det danske Mindretal i Sydslesvig 1920-1945, Aabenraa 1989, Carsten Mogensen: Dansk under Hagekorsets Skygge, Studiefdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 1981, og Martin Klatt: Die dänische Minderheit - Ausgrenzung eines Bevölkerungsteils, i: Broder Schwensen/Gerhard Paul/Peter Wulf (udg.): Ausgebürgert. Ausgegrenzt. Ausgesondert, Flensburger Beiträge zur Zeitgeschichte, Bd. 3, Flensburg 1998, s. 62-88; Det danske mindretal: infiltreret af kommunister? I: Robert Bohn/Uwe Danker/Jørgen Kühl (udg.): Nationale mindretal i det dansk-tyske grænseland 1933-1945, Aabenraa 2001, s. 102ff. Jvf. også de personlige skildringer i Barn og ung i Sydslesvig, udg. af Studiefdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Flensburg 1986.
90. Mortensen 1947, s. 8.
91. Citeret efter Sydslesvigsk Information, 4.10.1946, ADCB P 177-7.
92. Mortensen: Flygtningene..., 1946, s. 13.
93. Sydslesvigske... 1947, s. 96f.
94. Jørgen Pors' dagbøger, 22.10.1948, ADCB P 197.
95. Jørgen Pors' dagbøger, 12.12.1946, ADCB P 197.
96. Mortensen 1947, s. 75.
97. Mortensen: Flygtningene..., 1946, s. 10ff.
98. "Die Gäste des Führers", udateret (1. halvår 1946), uden forfatternavn, ADCB I 61, 87.41.
99. Således Jørgen Pors i en tale i Nørre Haksted, dagbøger, 19.11.1946, ADCB P 197.
100. Jørgen Pors om flygtningen Willy Sanders, der talte ved et tysk valgmode i Flensburg forud for kommunalvalget i 1948, dagbøger, 22.10.1948, ADCB P 197.
101. Sydslesvigske... 1947, s. 97.
102. Hans Peter Jacobsen: Peter Nogensens, København 1948, s. 263ff.
103. SSF hovedstyrelse, 20.2.1948, ADCB I 61, 00.7.
104. Lærer Martin Mortensens dagbog, 7.1.1946, ADCB P 103.
105. Således Martens 1998, s. 64; Siegfried 1992, s. 269.
106. Noack 1991, s. 211ff.
107. Bericht Richard Schenk, 2.4.1946, LAS 399.69, 4.
108. Således Frederiksen 1971, s. 58, og sidst Jürgensen 1987, s. 273, og Wertz 1988, s. 17.
109. Lærer Jørgen Pors' dagbøger, 15.2.1947, ADCB P 197.

110. Dagbøger Martin Mortensen, 22.10.1945, ADCB P 103.
111. Georg Asmussen til pastor Buur, 15/11-46, ADCB P 196-1. Jvf. Henningsen 1996, s. 186.
112. Peter Hattesen i: Sydslesvigske skæbner, Sønderborg 1947, s. 38.
113. Sydslesvigske... 1947, s. 90.
114. Sydslesvigske... 1947, s. 91.
115. Sydslesvigske... 1947, s. 74f.
116. Sydslesvigske... 1947, s. 84.
117. Sydslesvigske... 1947, s. 86.
118. Sydslesvigske ...1947, s. 42.
119. Sydslesvigske... 1947, s. 114f.
120. Beretning om Hohn herred, febr. 1947, af Hans Ohem, ADCB I 39-64.
121. Ifølge lærer Jørgen Pors' dagbøger, 1.11.1946, ADCB P 197.
122. Jørgen Pors' dagbøger, 19.11.1946, ADCB P 197.
123. Svarene i ADCB P 201-9.
124. Søren Hansens undersøgelse i ADCB I 61-38, 05.07a.
125. Materialet støtter derved ej heller den nylig af Jessen-Klingenberg fremførte påstand om, at ansøgerne til de danske foreninger fortsat skulle have levet i nazistisk tankeverden, jvf. Jessen-Klingenberg 1997, s. 92f.
126. ADCB I 77-10c, I 77-10d.
127. Undersøgelserne omfatter kun de skemaer, hvor der var en rubrik til angivelse af begrundelse. Dette var ikke tilfældet ved enkelte andragender i sommeren 1945, hvor der endnu brugtes indmeldelsesblanketter fra førkrigstiden.
128. ADCB I 78-12.
129. ADCB I 78-14, "udmeldte og døde" i ADCB I 78-13.
130. ADCB I 39-2.
131. Andragender i ADCB F 17-2.
132. ADCB F 130-4.
133. ADCB F 127-1.
134. ADCB F 212-1.
135. ADCB F 13-2.
136. ADCB F 118-3.
137. Jvf. Jessen-Klingenberg 1997, s. 95.
138. Noack 1991, s. 214f.
139. Jvf. Henningsen/Klatt/Kühl 1998, s. 12ff.
140. Noack 1989, s. 252ff.
141. Vedtægter for Den slesvigske Forening, Flensborg, juli 1922, ADCB F 20-6. For Gottorp amt: ADCB P 313-3.
142. Noack 1989, s. 319f.
143. Fællesrådet, 9.4.1945, ADCB I 61, 00.6-4.
144. Fællesrådet, 28.5.1945, ADCB I 61, 00.6-4.
145. Retningslinier for Medlemsoptagelse i de slesvigske Foreninger, DGS, 2.10.1945, ADCB P 131, fortrolige papirer 1945-1947.
146. Noack 1991, s. 168.
147. Det følgende bygger på Noack 1991, s. 253ff.
148. DsF Hovedstyrelse, 7.2.1946, ADCB I 61, 00.7.
149. DsF Forretningsudvalg, 30.3.1946, ADCB I 61, 00.7.

150. Lorenz Büchert til DGS, 18.3.46, ADCB I 61-65, 05.53.
151. DsF Hovedstyrelse, 8.4.1946, ADCB I 61, 00.7.
152. DGS, rundskrivelse til distrikterne, 1.8.1946, ADCB I 61-38, 05.07a.
153. Retningslinier for medlemsoptagelse, vedtaget af SSF-hovedstyrelsen, 30.9.1946, ADCB I 61-38.
154. DsF, Flensborg by, udvidede bystyre, 16.3.1946, ADCB F 20-1.
155. Wulf 2000, s. 281.
156. Nationaltidende, 1.12.1946.
157. Die Zeit, 5.12.1946.
158. Der Morgen, 10.6.1948.
159. Wilhelm Rolfs, Büdelsdorf, til HRJ, 30.1.1948, ADCB I 39, 21.23.
160. Schleswig-Holstein. Küste der Gestrandeten, udg. af landsregeringen, sommer 1949, ADCB I 61, 87.41.
161. Jvf. sagen om ægteparret Schrankler, som SSF-distriktet i Jydbæk, Slesvig kreds, havde optaget i 1946, og som blev mistænkt for at være flygtninge. Det skulle distriktsbestyrelsen afprøve og om nødvendigt slette vedkommende som medlemmer, Hans Ronald Jørgensen til Carl Hass, SSF Jydbæk, 5.4.1946, ADCB I 39, 18.18.
162. Bl.a. ADCB I 39, 18.11.
163. Liste i ADCB I 39, 18.19.
164. Beregninger på grundlag af de af DS Slesvig udsendte lister til de enkelte distrikter, februar-april 1947, ADCB I 39 i forbindelse med DGS' medlemsstatistik pr. 1.1.1947, ADCB I 61-36, 05.04.
165. Navnelister i ADCB I 39, 21.04.
166. Navneliste i ADCB I 39, 21.29.
167. Navneliste i ADCB I 39, 21.07+21.15.
168. Isbary 1960, s. 11 og kort nr. 4.
169. Isbary 1960, s. 13f.
170. Løbeseddel Flensborg Avis, 18.5.1947, ADCB I 61, 80.04.
171. Anzeigenblatt für die Kreise Husum und Eiderstedt, 22.4.1947, ADCB I 61, 80.04.
172. SSF Bustrup til DS Slesvig, 16.6.1949, ADCB I 39, 18.06.
173. Generalforsamling SSF Rheide, ADCB I 39, 18.26.
174. Gemeinsame Vorstandssitzung SSV, SSW, SPF, 25.11.1950, ADCB I 20-1.
175. Charlotte Krüger til Hermann Clausen, 20.5.1949, ADCB P 119 (11).
176. Love og vedtægter for Sydslesvigsk Forening, vedtaget 14.6.1950, § 6c, ADCB I 45-35.
177. Love og vedtægter for Sydslesvigsk Forening, vedtaget 26.4.1958, § 4.

Mindretallet i aktion mod flygtningene

1. Bøgh Andersens fortrolige referat af mødet i Kreisauausschuss Flensburg Land, 14.2.1946, stilet til mindretallets Fællesråd, ADCB P 282-1.
2. Henri Prien, Bericht, 15.11.1945 [om et besøg hos SPD i Kiel], ADCB P 177-3.
3. J. Oldsen til Militärregierung Niebüll, 14.12.1945, ADCB I 61-135.
4. Grænsevagten 1946, s. 62, bygger på Fl.A., 15.1.1946.
5. Niels Bøgh Andersens referat af mødet i Kreisauausschuss Flensburg-Land,

- 14.2.1946, ADCB P 282-1.
6. Magistrat Flensburg, 18.2.1946, StAFI II, A-2.
7. Magistrat Flensburg, 25.2.1946, StAFI II, A-2.
8. Beretning pr. 25.11.1945 [Hans Ronald Jørgensen], ADCB P 218-7.
9. Notat Hans Ronald Jørgensen, 29.11.1945, forsynet med håndskriftligt notat: "tilstillet Overpræsident Steltzer d. 29/11-45", ADCB I 61-26, 04.03.
10. Dagbøger, 23.1.1946, ADCB P 201-10.
11. Frants Thygesens dagbøger, 12.5.1946, ADCB P 312-1.
12. Steltzer 1966, s. 186.
13. Kather 1964, s. 27ff.
14. Schegk 1996, s. 25.
15. For SPD jvf. Martens 1998, s. 255; for CDU Heitzer 1988, s. 450ff.
16. Schraut 1996, s. 133.
17. Carey 1951, s. 195.
18. Gemeindeverfassung Garding, 9.4.1946, LAS 320.4, 469.
19. Norddeutsches Echo, 21.6.1947.
20. Schegk 1996, s. 25.
21. Noack 1991, s. 268f.
22. DsF Hovedstyrelse, 22.2.1946, ADCB I 61-65, 05.53.
23. Bøgh Andersen 1978, s. 111.
24. 312 HQ Mil Gov SH, Refugees section, til OP Schleswig, 13.3.1946, LAS 320.9, 1504.
25. DsF Hovedstyrelse, 13.5.1946, ADCB I 61, 00.7.
26. SSF Gottorp amt til Versammlungsredner des Kreises Schleswig, 1.11.1946, undertegnet Svend Johannsen, ADCB I 39-14.
27. Noack 1991, s. 523.
28. Jyllandsposten, 31.1.1947.
29. Se ovenfor s. 92ff.
30. Resolution til das Hauptquartier der III. Armeegruppe, Bad Oeynhausien, ADCB P 119 (10B).
31. Alle de 10 CDU-kommunerådsmedlemmer, der i 1946 var blevet valgt i Hollingsted kommuneråd, Slesvig kreds, var således medlemmer af SSF eller stod på venteliste, uden at de dog beklædte tillidsposter. Hans Ronald Jørgensen til Olaf Kjems, 12.12.1946, ADCB I 39, 18.15.
32. Tillægsberetning, 25.1.1946, ADCB P 131, fortrolige papirer 1945-1947.
33. Hans Ronald Jørgensen, tillægsberetning 1.3.1946, ADCB P 131, fortrolige papirer 1945-1947.
34. Henri Prien, Bericht, 20.6.1945, ADCB P 177-2.
35. Trykt i Feddersen 1979, s. 231f.
36. Feddersen 1979, s. 239.
37. Bøgh Andersen 1978, s. 112.
38. I Den slesvigske Forenings Fællesråd, 5.11.1945, ADCB F 20-2.
39. Hans Ronald Jørgensen, tillægsberetning pr. 1.2.1946, ADCB P 131, fortrolige papirer 1945-1947.
40. Hans Ronald Jørgensens analyse af valget i 42. Beretning fra Sydslesvig pr. 20.9.1946, ADCB P 131, fortrolige papirer 1945-1947.
41. Martin Mortensens dagbog, 2.11.1945, ADCB P 103. Oplysningen svarede i øvrigt ikke til fakta.

42. Frants Thygesens dagbøger, 15.11.1945, ADCB P 312-1.
43. Noack 1991, s. 267f.
44. Noack 1991, s. 288.
45. SSF Hovedstyrelse, 8.4.1946, hvor Samuel Münchow berettede om sin samtale med den danske udenrigsminister Gustav Rasmussen, ADCB I 61, 00.7.
46. Noack 1991, s. 422ff.
47. Aktstykker 1947-1950, bd. 1, s. 377ff.
48. Notens § 12, Aktstykker 1947-1950, bd. 1, s. 365.
49. Noack 1991, s. 462.
50. Noack 1991, s. 469ff.
51. Aktstykker 1947-1950, bd. 2, s. 76.
52. Noack 1991, s. 497.
53. Referat af FTs drøftelser i London 25.-27.6.1947, ADCB P 312-4.
54. Noack 1997, s. 41.
55. SSF Forretningsudvalg, 27.1.1948, ADCB I 61, 00.7.
56. Aktstykker 1947-1950, bd. 3, s. 60ff.
57. Noack 1997, s. 46.
58. SSF Forretningsudvalg, 3.3.1948, ADCB I 61, 00.7.
59. Lærer Jørgen Pors' dagbøger, 6.10.1948, ADCB P 197.
60. Noack 1997, s. 63.
61. Noack 1997, s. 64.
62. Notes for Lord Hendersons Statement, 19.10.1948, ADCB I 61-17, 02.01.
63. Schegk 1996, s. 47.
64. Frants Thygesens dagbøger, 20.10.1948, ADCB P 312-1.
65. Det officielle communiqué, 23.10.1948, ADCB I 61-17, 02.01.
66. Referat godkendt af begge parter vedr. konferencen i London om sydslesvigske spørgsmål fra den 18. til den 23. oktober 1948, Aktstykker 1947-1950, bd. 3, s. 259ff.
67. Dagbøger, 23.10.1948, ADCB P 312-1.
68. SSF bystyrelse, 10.11.1948, ADCB P 174-3.
69. Frants Thygesens dagbøger, 21.11.1948, ADCB P 312-1.
70. SSF til Regional Comissioner for Land Schleswig-Holstein, 30.7.1947, ADCB I 61-7, 01.14-3.
71. Breve fra forår-sommer-efterår 1948 i ADCB I 61, 87.41.
72. Frants Thygesens dagbøger, 13. og 14.4.1948, ADCB P 312-1.
73. Frants Thygesen, rapport om rejsen til Geneve i august 1948, ADCB I 61, 87.41.
74. Redegørelsen er indarbejdet i en redegørelse om flygtningeproblemet, 1948 [efterår], ADCB I 61, 87.41.
75. SSF til Regional Comissioner, 30.7.1949, ADCB P 174-14.
76. Zur Lösung der Flüchtlingsfrage, 1947, ADCB I 61-7, 01.14-2.
77. Rundskrivelse DGS, 22.4.1948, ADCB I 61-7, 01.04-2.
78. DGS til Hans P. Jakobsen, 10.6.1948, ADCB I 61, 87.41.
79. Dagbøger, 28.4.1948, ADCB P 312-1.
80. Beckmann til Hans Peter Jacobsen, 29.4.1948, ADCB I 61, 67.00, nr. 10. Det udarbejdede forslag i ADCB P 119 (26).
81. Innenminister Käber til alle Kreise des Landes, 28.5.1948, ADCB I 61, 87.41.
82. DGS (Thygesen) til Hans Peter Jacobsen, 10.6.1948, ADCB I 61-7, 01.14-2.

83. ADCB I 61-4, 01.10.
84. ADCB I 61-6, 01.12.
85. ADCB I 61-7, 01.14-3.
86. Lieb, da han præsenterede sin analyse af undersøgelsen i SSFs Hovedstyrelse, 28.10.1949, ADCB I 61, 05.57b.
87. "Rundfragebogen", 28.1.1947, bl.a. ADCB I 39, 18.14.
88. Rundschreiben nr. 88, 3.3.1950, bl.a. ADCB I 39, 18.16.
89. Fragebogen zum Rundschreiben nr. 88, DS Slesvig, 3.3.1950, ADCB I 39, 18.22.
90. Fragebogen zum Rundschreiben nr. 88, DS Slesvig, 3.3.1950, ADCB I 39, 18.24.
91. Svar til Rundschreiben nr. 88, 3.3.1950, ADCB I 39, 18.16.
92. Fragebogen zum Rundschreiben nr. 88, DS Slesvig, 3.3.1950, ADCB I 39, 18.28.
93. Sydslesvigsk Informationstjeneste, 21.6.1947, ADCB P 177-7.
94. Resolution af SSFs 9. distrikt, Flensborg, ADCB I 61, 87.41.
95. Resolution vedtaget ved generalforsamlingen den 28.1.1948, ADCB I 39, 18.21.
96. Resolution SSF-Fockbeck, 17.1.1948, ADCB I 61-131.
97. Resolution SSF-Strukstrup, vedt. ved generalforsamlingen d. 15.1.1948, ADCB I 39, 18.35.
98. Generalforsamling SSF-Langenhorn, 31.1.1948, ADCB I 35-67.
99. SSW-Landesversammlung, 30.3.1949, ADCB I 35-75.
100. SSW-Husum, Mitgliederversammlung, 11.11.1949, ADCB I 35-75.
101. Nationaltidende, 13.3.1949.
102. SSF Gottorp amt til Hans Hedtoft, 1.6.1949, ADCB I 61, 18.00-2.
103. Resolution SSW/SSF Flensborg, 20. distrikt, 15.4.1950, ADCB P 174-4.
104. Resolution SSW/SSF Flensborg, 9. distrikt, 17.4.1950, ADCB P 174-4.
105. Mommsen til SSF, Münchow, 26.4.1950, ADCB P 174-4.
106. SSW til Samuel Münchow, 6.5.1950, ADCB P 174-4.
107. SSW Flensborg, 20. distrikt (Albert Jensen), til SSW-Flensborg by, 16.5.1950, ADCB P 174-4.
108. Resolution til lands- og forbundsregeringen, 1.12.1950, ADCB I 20-61.
109. SdU hovedsendemandsmøde, 13.4.1947, ADCB F 141-1.
110. Dansk Ungdomssekretariat til DGS, 23.3.1948, ADCB I 61, 87.41.
111. Jens Hansen til DGS, 8.4.1948, ADCB I 61, 87.41.
112. Mitteilung an alle Bezirksvereine, 1.9.1947, ADCB I 61-541, 67.10-1.
113. Hovedstyrelse, 30.3. og 8.4.1946, ADCB I 61, 00.7.
114. Den Slesvigske Forening, Slesvig, bestyrelsesmøde, 8.3.1946, ADCB I 39, 18.31.
115. Den Slesvigske Forening, Slesvig, 2. bestyrelsesmøde, 3.5.1946, ADCB I 39, 18.31.
116. DsF/SSF Gottorp amtsstyrelse, ADCB I 39-14.
117. H. Matthiesen, SSF Rieseby, til Hans Ronald Jørgensen, 16.7.1946, ADCB I 39, 21.16.
118. ADCB I 61, 87.41.
119. DGS' (Thygesens) breve til Grønseforeningen m.fl., 1.2.1947, og til oberstløjtnant Lunding, 25.1. og 17.2.1947, alle ADCB I 61, 87.41.
120. SSF-statistik, ADCB I 61, 87.41.
121. DS Husum til DGS, 20.3.1948, ADCB I 61, 87.41.
122. Statistikkerne baserer på tal fra byens Standesamt, ADCB P 119 (26).
123. Mitteilungen des SSV, Februar 1947, bl.a. i ADCB F 130-1. Bemærk benyttelsen af dansk 'æ' og 'ø': skrivemaskinen var nok blevet leveret fra Danmark.

124. SHZ, 15.1.1949.
125. SdU, sendemandsmøde, 24.2.1946, ADCB F 141-1.
126. Nils Vollertsens uddrag af DGS' referat af SdUs hovedsendemandsmøde d. 25.5.1946, ADCB P 176-2.
127. Hermann Tychsen ved SSFs Hovedstyrelse, 22.2.1947, ADCB I 61, 00.7.
128. Henry Thamm til Lars Schubert, 14.11.1947, ADCB I 35-72.
129. Hans Ronald Jørgensen til SSF Ellingsted, 8.9.1948, ADCB I 39, 18.10.
130. Braatz 1999, s. 56.
131. Hans Hattesens beretning om arbejdet i kulturudvalget, 4.6.1947, ADCB I 61-241, 47.00. Her opførtes således 15 forestillinger af SSF Flensborgs amatørscene rundt omkring i Sydslesvig alene i maj måned 1947.
132. Ifølge FLA., 11.11.1947.
133. Manuskript i ADCB P 335-6.
134. Ungdomsforeningens møde 13.11.1947, ADCB I 35-72.
135. DsF/SSF Flensborg, 1. distrikt, protokolbog 29./30.3.1949, ADCB F 174.
136. FLA., 1.4.1949.
137. F. Alsen til DGS, 1.4.49, ADCB I 61-241, 47.00
138. Udateret rapport, ADCB I 61-111, 14.01a.
139. Seidel 1996, s. 53.
140. Lorenz Petersen til DS Slesvig, modt. 16.7.1947. ADCB I 39, 21.23.
141. HRJ til Lorenz Petersen, 17.7.1947, ADCB I 39, 21.23.
142. SSF Hovedstyrelse, 22.2.1947, ADCB I 61, 00.7.
143. SSF Forretningsudvalg, 17.4.1947, ADCB I 61, 00.7.
144. Cornelius Hansen til SSFs lokalafdelinger, 1.9.1947, ADCB I 61, 73.39.
145. SSF Forretningsudvalg, 17.9.1947, ADCB I 61, 00.7.
146. Således ved et møde i Nibøl, 18.10.1947, Frants Thygesens dagbøger, ADCB P 312-1.
147. Jørgen Pors' dagbøger, 1.2.1947, ADCB P 197.
148. Jørgen Pors' dagbøger, 6.9.1947, ADCB P 197.
149. SSF-Ohrstedt, forsamling, 29.11.1947, ADCB I 35-68.
150. Slesvigeren, 5.9.1947.
151. Dansk Ungdomssekretariat til SSF-hovedstyrelse, 27.9.1947, ADCB I 61, 87.41.
152. ADCB I 45-38, nr. 147.
153. SSF Hovedstyrelse, 30.9.1947, ADCB I 61, 00.7.
154. K. Kirkegaard Jensen til DGS, 7.10.1947, ADCB I 61, 87.41.
155. Svarene til rundspørget af 3.10.1947, ADCB I 61, 87.41.
156. SSF Rendsborg by til DGS, 8.10.1947, ADCB I 61, 87.41.
157. SSF Flensborg by, udvidede bystyrelse, 20.11.1947, ADCB P 174-3.
158. SSF Flensborg by, udvidede bystyrelse, 4.12.1947, ADCB P 174-3.
159. SSF Flensborg by til DGS, 8.12.1947, ADCB I 61, 87.41.
160. Resolution, vedtaget ved SSF-Flensborg amts amtsstyrelsesmøde 16.10.1947, ADCB I 58-1.
161. SSF Slesvig-amt til DGS, 24.10.1947, ADCB I 61, 87.41.
162. Svend Johannsen og HRJ til DGS, 7.11.1947, ADCB I 61, 87.41.
163. SSF Husum amt (Lars Schubert) til DGS, 4.11.1947, ADCB I 61, 87.41.
164. Fælles bestyrelsesmøde SSF Husum by, 10.10.1947, ADCB F 24.
165. Stadvorstand 31.1.1948, ADCB F 24.

166. SSF Ejdersted til DGS, 13.1.1948, ADCB I 61, 87.41.
167. Den slesvigsk-frisiske Forening (Johs. Oldsen) til DGS, 14.1.1948, ADCB I 61, 87.41.
168. Svarene fra distrikterne i ADCB I 61, 87.41.
169. Svarene i ADCB I 45-38, nr. 147. Svaret undertegnet Thode er fra 3. distrikt.
170. SSF Hovedstyrelse, 20.2.1948, ADCB I 61, 00.7. Teksten af § 1a bl.a. i ADCB I 61, 87.41.
171. Hans Ronald Jørgensen til SSF Ellingsted, 8.9.1948, ADCB I 39, 18.10.
172. DGS til DS Flensborg by, 1.3.1949, ADCB I 61, 87.41.
173. Liste over udmeldelser/slettelser på grund af § 1a, ADCB I 45-35.
174. Reinhold Bruhn, Wellspang, til DS Slesvig, 26.5.1948, ADCB I 39, 18.38.
175. DGS til DS Flensborg by, 1.3.1949, ADCB I 61, 87.41.
176. SSF Arnæs til DS Slesvig, 14.5.1949, ADCB I 39-33.
177. SSF Arnæs til DS Slesvig, 4.1.1950, ADCB I 39-33.
178. Johann Fiering til DS Slesvig, 13.3.1949, ADCB I 39, 18.10.
179. Hans Ronald Jørgensen til SSF Ellingsted, 8.9.1948, ADCB I 39, 18.10.
180. Johann Fiering til DS Slesvig, 13.3.1949, ADCB I 39, 18.10.
181. Aktstykkerne om sagen i ADCB I 39, 18.15.
182. Udmeldelse af W. Hansen og kone, 2.12.1949, ADCB I 39, 18.38.
183. Wöhl an DS Slesvig, 3.12.1949, ADCB I 39, 18.38.

Flygtningene og friserne – specielt problem

1. Steensen 1986, s. 166.
2. L.C. Peters til Regierungspräsident, 28.11.1922, LAS 309, 22876, cit. efter Steensen 1986, s. 166.
3. Steensen 1986, s. 168f.
4. I Grænsevagten, cit. efter Steensen 1986, s. 186.
5. Steensen 1986, s. 191.
6. Det skrev Josip Wilfan, præsident af Kongressen for europæiske nationaliteter, i 1927 til sin søn om friserne omkring Oldsen, Steensen 1986, s. 198.
7. I det tyskskrevne, men danskorienterede Der Schleswiger, 10.10.1924, cit. efter Steensen 1986, s. 191.
8. Steensen 1986, s. 188, s. 211ff.
9. Die Zeit, 27.6.1946.
10. Steensen 1995 (Oldsen), s. 36f.
11. Steensen 1986, s. 377f.
12. Steensen 1995 (Nordfriesland), s. 393.
13. Per Hauser til lærer Jørgen Jørgensen, Slesvig, 17.10.1946, ADCB P 260-12.
14. I Sydslesvig gennem tiderne 1948, bd. II, s. 1008.
15. Betænkningen er udateret, ADCB I 61-135.
16. I en tale om “die friesische Frage”, 16.2.1947, ADCB I 35-79.
17. L. C. Peters til Hans Ronald Jørgensen, 8.10.1948, ADCB I 61-135.
18. “Die nordfriesische Frage”, udateret [1946-1948], ADCB I 61-135.
19. Nordfriesenrats konstituerende møde, 24.4.1946, håndskreven protokol af Georg Beckmann, ADCB P 332, S 1.

20. Memorandum Nordfriesenrat til britische Militärregierung, 1946, ADCB P 332, S 1.
21. Memorandum, sandsynligvis affattet af Johannes Oldsen i 1947, ADCB P 26-3.
22. Grænsevagten 1946, s. 184.
23. Frederik Paulsen til Johannes Oldsen, 17.11.1945, ADCB P 26-3.
24. Vereinigung nationaler Friesen til die Legation der Niederländer, 6.3.1947, ADCB P 26-3.
25. Referat fra konference "von Fachleuten des Friesischen", Nibøl, 9.9.1947, sandsynligvis affattet af Georg Beckmann, ADCB I 61, 73.39.
26. S.n.s. 226ff. og s. 285ff.
27. Steensen 1995 (Geschichte Nordfrieslands), s. 397.

Slesvig-Holstens flygtningepolitik 1945-1950 og mindretallet

1. Schraut 1996, s. 121ff.
- 1a. Jvfr. Schegt 1996, s. 79.
2. Om partiernes stiftelse i Slesvig-Holsten jvf. Varain 1964, s. 28ff.
3. Om SPDs genopbygning i Slesvig-Holsten og problemet samarbejde med kommunisterne/enhedsparti jvf. Martens 1998 og Siegfried 1992.
4. SHVZ, 12.3.1947 og 3.4.1947.
5. Cit. efter Wissel 1998, s. 258.
6. Hoffmann 1982, s. 223.
7. Jvf. Grieser 1980, s. 21f.
8. Lemberg 1959, s. 449.
9. Landrat Südtondern, Aktenvermerk zur Tagung der Landräte am 18.9.1945, KANF, Flüchtlingsakte Osterlandföhr, trykt i Vertriebene und Flüchtlinge..., 1978, s. 149.
10. Betrifft Landkreis Südtondern, notat, forfatter ukendt, udateret [efterår 1945], ADCB P 177-3.
11. Thyras Vold, 15.2.1946, s. 69.
12. Kopi i ADCB P 177-4
13. Beckmann til Hans Ronald Jørgensen, 4.1.1946, afskrift i ADCB P 177-4
14. Bemærkning J.O. på brevet fra Beckmann til HRJ, 4.1.1946, ADCB I 61, 87.41.
15. Johannes Tiedje til Broederich, 30.12.1945, afskrift ADCB P 177-4.
16. Ernst Matthias von Köller (1841-1928) var i tiden 1897-1901 overpræsident i provinsen Slesvig-Holsten. Hans repressive politik mod danskheden i Nordslesvig blev til et synonym for undertrykkelse af nationale mindretal.
17. Landdagsprotokoller, 1. Landtag, 3. Sitzung, 4.-6.8.1947, s. 18.
18. Henri Prien, Beretninger om stillingen i Sydslesvig nr. 28, 14.6.1946, ADCB P 177-1.
19. Militärregierung Slesvig-Holsten til Oberpräsident Steltzer, 29.11.1945, LAS 761, 4875.
20. Henningsen/Klatt/Kühl 1998, s. 40f.
21. Landdagsprotokoller, 1.(ernannter) Landtag, 3. Sitzung, 11.4.1946.
22. Edding 1955, s. 27.
23. Landdagsprotokoller, 1.(ernannter) Landtag, 5. Sitzung, 12./24.6.1946, s. 12.

24. Kreistag Flensburg-Land, 14.1.1946, protokol, KASI B 1.0, 65b.
25. Landdagsprotokoller, 1. (ernannter) Landtag, 7. Sitzung, 30.7.1946, s. 12f.
26. Landdagsprotokoller, 2. (ernannter) Landtag, 1. Sitzung, 2.12.1946, s. 21.
27. Vorpahl 1982, s. 279f.
28. Verordnung zur Regelung des Flüchtlingswesen, udkast, 12.2.1947, ADCB I 61, 87.41.
29. Protokol Besprechung Amt für Volkswohlfahrt med militærregeringen, 29.8.1946, LAS 761, 185.
30. Rosenfeldt 1991, s. 66.
31. Landdagsprotokoller, 1. ernannter Landtag, 9. Sitzung, 10./13.9.1946, s. 28ff.
32. Jvf. f. eks. Nationaltidende, 4.12.1946, med en stor artikel om de "100.000 østpreussiske Flygtninge", der skulle få jord i Sydslesvig, den "værste Trusel" mod alle fastboende sydslesvigere.
33. Jvf. f. eks. Mortensen, Flygtningene..., 1946, s. 7.
34. Landdagsprotokoller, 1. ernannter Landtag, 9. Sitzung, 10./13.9.1946, s. 75ff.
35. Landdagsprotokoller, 1. ernannter Landtag, 9. Sitzung, 10./13.9.1946, s. 83.
36. Rosenfeldt 1991, s. 66ff.
37. Jvf. Landdagsprotokoller, 1. ernannter Landtag, 2. Sitzung, s. 24f.; 4. Sitzung, s. 100; 5. Sitzung, s. 12 og s. 65f; 6. Sitzung, s. 18f.
38. F.eks. af Franz Wingender, div. talemanuskripter fra valget i 1946, ADCB P 219-12. Jvf. også den danske lærer Anna Holmgaards dagbogsreferat af et dansk valg-møde i Tønning, 12.9.1946, ADCB P 459-2.
39. Henningsen/Klatt/Kühl 1998, s. 30f.
40. Arthur Hoop til DS Slesvig, 12.10.1946, ADCB I 39, 18.26.
41. Fritz Bark, Steinfeld, flygtningerepræsentant, til Flüchtlingsvertreter Kreis Schleswig, 19.6.1946, ADCB I 61, 87.41.
42. HRJ til Flüchtlingsvertreter Kreis Schleswig, 1.7.1946, ADCB I 61, 87.41.
43. Lederen af 25. politi-afdeling til Goedecke, medl. af flygtningeudvalget, 28.6.1946, LAS 320.4, 1895.
44. Flyveblad, kredsvalget 1946, valgdistrikt Ostfeld, ADCB P 332, 3.
45. Over for Frants Thygesen, FTs dagbøger, 19.11.1946, ADCB P 312-1.
46. Rundfragebogen DS Slesvig, 28.1.1947, ADCB I 39, 18.14.
47. Jvf. Grieser 1980, s. 14ff.
48. Ohem til HRJ, 22.9.1946, ADCB I 39, 21.27.
49. Protokoller i Archiv des Schleswig-Holsteinischen Landtags, 2. (ernannter) Landtag, Landtagsausschüsse.
50. Jvf. leder i Flensburger Tageblatt, 18.1.1947.
51. Rosenfeldt 1991, s. 68.
52. Om den bayerske model jvf. Bauer 1982, s. 21ff. Rybas udkast i Vorlagen, 2. (ernannter) Landtag, s. 126ff.
53. Landdagsprotokoller, 2.(ernannter) Landtag, 5. Sitzung, 28.2.1947, s. 98ff.
54. Landdagsprotokoller, 2. ernannter Landtag, 5. Sitzung, 28.2.1947, s. 98ff.
55. Landdagsprotokoller, 2.(ernannter) Landtag, 5. Sitzung, 28.2.1947, s. 131f.
56. Jvf. Grieser 1980, s. 69ff.
57. Landdagsprotokoller, 2. ernannter Landtag, 5. Sitzung, 28.2.1947, s. 98ff.
58. Protokoller i Archiv des Schleswig-Holsteinischen Landtags, 2. (ernannter) Landtag, Landtagsausschüsse.
59. SSF-landdagsgruppe, 27.2.1947, ADCB I 61, 73.10.

60. Landdagsprotokoller, 2. ernannter Landtag, 5. Sitzung, 28.2.1947, s. 131ff.
61. Referat af valgforsamlingen i Krusendorf d. 17.4.1947, ADCB I 39, 20.18.
62. Keller ved et SSF-møde i Arnæs, FL.A., 1.4.1947.
63. Referat af en valgforsamling i Schinkel, Ekernførde kreds, palmesøndag 1947, ADCB I 39, 21.17.
64. Referat af valg møde i Gettorf, marts/april 1947, ADCB I 39, 21.23.
65. Referat af valg mødet d. 11.4.1947, ADCB I 39, 21.13.
66. Foredrag Flatterich i Husum, 16.2.1947, ADCB I 35-79. Bemærk brugen af en dansk skrivemaskine.
67. "Was wird aus der Bodenreform". 7.3.1947, ADCB I 61, 87.45-2.
68. FL.A., 17.4.1947.
69. Martens 1998, s. 350.
70. SSF-Landtagsfraktion til Præsident des Schleswig-Holsteinischen Landtags, 28.5.1947, ADCB I 61, 73.10.
72. Fraktionsudvalget, 28.5.1947, ADCB I 61, 73.10.
73. Landdagsprotokoller, 1.(3.) Landtag, 4. Sitzung, 12./13.9.1947, s. 92f.
74. Minister Kurt Pohle i landdagen, landdagsprotokoller, 1. Landtag, 3. Sitzung, 4.-6.8.1947, s. 20ff.
75. Om konferencen i Bad Segeberg jvf. Vorpahl 1982.
76. FL.A., 26.7.1947.
77. Edding 1955, s. 21.
78. Ifølge avisreferater i Fl.T., 2.9.1948, og Die Welt, 31.8.1948.
79. Champion de Crespigny til ministerpræsident Lüdemann, 3.7.1947, LAS 605, 620.
80. Champion de Crespigny til ministerpræsident Lüdemann, 9.10.1947, LAS 605, 1032.
81. Schegk 1966, s. 47.
82. Grieser 1980, s. 40, s. 43. SPD Bezirksvorstandssitzung 24.10.1947, Archiv des LV der SPD SH.
83. Entschließung des SPD-Bezirksparteitages in Schleswig, 22.-24.5.1948, ADCB I 61, 87.41.
84. Landdagsprotokoller, 1.(3.) Landtag, 6. Sitzung, 25.-27.11.1947, s. 178f.
85. Udkast bl.a. i ADCB I 61, 87.41
86. SHVZ, 29.11.1947.
87. Jvf. Die Flüchtlingsgesetzgebung..., 1949, s. 30ff. og s. 61ff.
88. Erste Durchführungsverordnung zum GBFl., 9.4.1948, art. 5 (1), trykt i GVOBl. SH, 1948, s. 67ff.
89. Zweite Durchführungsverordnung zum GBFl., 10.4.1948, trykt i GVOBl. SH, 1948, s. 72.
90. § 13 GBFl., GVOBl. SH, 1948, s. 3.
91. Jvf. Grieser 1980, s. 42f.
92. Landdagsgruppen, 1.8.1947, ADCB I 61, 73.10.
93. Landdagsprotokoller, 1.(3.) Landtag, 3. Sitzung, 4.-6.8.1947, s. 33f.
94. Landdagsprotokoller, 1.(3.) Landtag, 6. Sitzung, 25.-27.11.1947, s. 178f.
95. Jvf. Flüchtlingsausschuss, 1. Wahlperiode, 2.9.1947, 26.9.1947, 6.11.1947, Archiv des Schleswig-Holsteinischen Landtags, Landtagsausschüsse.

96. Gesetz zur Behebung der Flüchtlingsnot (GBFL), vedtaget den 27. november 1947, trykt i GVOBl. SH, 1948, s. 1ff.
97. SHVZ, 29.11.1947.
98. "Der erste Landesflüchtlingskongreß Schleswig-Holstein in Neumünster bearbeitete das Flüchtlingsnotgesetz", ADCB I 61, 87.41.
99. Landdagsprotokoller, 3. (1.) Landtag, 3. Tagung, s. 34ff.
100. Om flygtningenes (lokal-)politiske indflydelse i den amerikanske zone jvf. Schraut 1996, s. 133ff.
101. Jvf. Die Flüchtlingsgesetzgebung.. 1949, s. 30ff. og s. 61ff.
102. Landdagsprotokoller, 1. (3.) Landtag, 18. Tagung, 21.12.1948, s. 21f.
103. Landdagsprotokoller, 1.(3.) Landtag, 25. Tagung, 26./27.9.1949, s. 72f.
104. Landdagsprotokoller, 1.(3.) Landtag, 30. Tagung, 23./24.1.1950, s. 106.
105. Fl.A., 19.2.1950.
106. SHZ, 24.2.1950.
107. SHZ, 13.6.1950.
108. SHZ, 21.8.1951.
109. SHZ, 27.8.1949.
110. Kreistag Flensburg-Land, 19.12.1947, protokol, KASI B 1.0, 65b.
111. Kreistag Flensburg-Land, 18.6.1948, protokol, KASI B 1.0, 65b.
112. Entschliebung an die Landesregierung, Kreistag Flensburg-Land, januar 1950, Schleswiger Nachrichten, 30.1.1950.
113. Jens Nydahl til ministerpræsident Diekmann, 30.9.1949, LAS 605, 298.
114. Wissel 1998, s. 266.
115. Innenminister Käber an alle Kreise des Landes, 28.5.1948, ADCB I 61, 87.41.
116. Kreisverwaltung Südtondern an alle Gemeindeverwaltungen, 31.12.1948, KANF D 21, 6.
117. Verstandigungssitzung vom 19.9.1949, Archiv SPD LV SH, jvf. også Grieser 1980, s. 44.
118. Notat november 1948 om GBFL, ADCB I 61, 87.41.
119. Cit. efter Rosenfeldt 1991, s. 89.
120. Rosenfeldt 1991, s. 90f..
121. Rosenfeldt 1991, s. 95.
122. Rosenfeldt 1991, s. 98ff.
123. Landdagsprotokoller, 1. Landtag, 6. Sitzung, 25.-27.11.1947, s. 53f.
124. Om programmet jvf. Henningsen/Klatt/Kühl 1998, s. 48f. Tekst i ADCB I 61, 73.01. Forbilledet var programmet for den kortlivede ejderstedske Demokratische Heimatvereinigung fra 1946.
125. Ifølge Hans Ronald Jørgensen, tillægsberetning pr. 1.2.1946, ADCB P 131, fortrolige papirer 1945-1947.
126. Referat af en konference "von Fachleuten des Friesischen" i Nibøl, 9.9.1947, sandsynligvis affattet af Georg Beckmann. ADCB I 61, 73.39.
127. Valgopråb Husum, ADCB I 61-111, 14.01a.
128. Bericht über CDU-Versammlung, 9.11.1947, ADCB I 35-79.
129. SSF Forretningsudvalg, 4.10.1947, ADCB I 61, 00.7.
130. Brevet i ADCB I 61, 79.05-1.
131. Fl.A. chefredaktør L.P. Christensen.
132. Norddeutsches Echo, 11.10.1947.

133. FL.A., 11.11.1947.
134. Flyveblade i ADCB I 58-117.
135. Mitteilungen des SSV an seine Vertrauensleute, 28.11.1947, ADCB P 177-8.
136. Om forhandlingerne vedr. SSFs politiske anerkendelse jvf. Henningsen/Klatt/Kühl 1998, s. 57ff.
137. Henningsen/Klatt/Kühl 1998, s. 68.
138. SSF hovedstyrelse, 27.1.1948, ADCB I 61, 00.7.
139. ADCB P 332, 1. Jvf. også Christiansen 1993, s. 21f.
140. ADCB P 332, S 1 og LAS 399.69, 5.
141. Tillægsberetning pr. 1.10.1945, ADCB P 131, fortrolige papirer 1945-1947.
142. Martens 1998, s. 30; Siegfried 1992, s. 266f.
143. Martens 1998, s. 69f.
144. Georg Beckmann til Hans Ronald Jørgensen, 6.6.1946, ADCB P 332,1.
145. Georg Beckmann til Heinrich Schulze, Husum, 22.11.1946, ADCB P 119, 15.
146. Henningsen/Klatt/Kühl 1998, s. 66f.
147. Om Rudolf Muuß jvf. Steensen 1997.
148. Rudolf Muuß til H.P. Jacobsen, 5.12.1946, ADCB P 332, 6.
149. Rudolf Muuß til Richard Schenk, 10.3.1948, LAS 605, 335.
150. SSF Forretningsudvalg, 24.3.1948, ADCB P 174-5.
151. Henningsen/Klatt/Kühl 1998, s. 68ff.
152. Teksten i ADCB I 20-61.
153. Henningsen/Klatt/Kühl 1998, s. 72.
154. SSW Landesvorstand, 1.9.1948, ADCB P 220-7.
155. Jvf. Lars N. Henningsen i Henningsen/Klatt/Kühl 1998, s. 73.
156. Opråbet trykt i Henningsen/Klatt/Kühl 1998, s. 73.
157. Trykt i Henningsen/Klatt/Kühl 1998, s. 100.
158. Rapport fra Süderstapel, udateret (1948), ADCB I 39, 18.33.
159. Talemanuskript til Andreas Paysens årsmødetale 1948, ADCB P 433.
160. Tätigkeitsbericht über den Aufbau von SSV und SSW in Holtenau, ADCB I 39, 21.07+21.15.
161. FL.A., 3.8.1948.
162. Walter Mahrt, Fahrndorf, til Richard Schenk, 9.6.1948, LAS 605, 264.
163. Flyveblad, 1948, ADCB P 445-1.
164. SSW til Kontrolkommission, Übergriffe, 11.11.1948, ADCB P 119 (26).
165. FL.A., 21.10.1948.
166. Hermann Clausen til DS Slesvig, 16.9.1948, ADCB I 39, 18.05.
167. Hermann Clausen til DS Slesvig, 17.10.1948, ADCB I 39, 18.05.
168. Die Kommunalwahlen in Schleswig-Holstein am 24. Oktober 1948, Statistische Monatshefte, 1. Jahrgang, Sonderheft B, s. 52.
169. FL.A., 11.11.1948.
170. Berlingske Tidende, 28.11.1948.
171. Ref. af en tale, Schrøter holdt i Rendsborg i 1948 [udateret], ADCB I 61, 73.39.
172. Johannes Schockert, Norgaardholz, til Hermann Clausen, 10.7.1948, ADCB P 119 (11).
173. Hermann Clausen til Johannes Schockert, Norgaardholz, 12.8.1948, ADCB P 119 (11).

174. Jürgen Hagen, SSW-Drage, til Hermann Clausen, 7.7.1948, ADCB I 39, Seeth Drage Stapelholm.
175. "Ein Wort zur Aufklärung an die Flüchtlinge in Kappeln", CDU-flyveblad, oktober 1948, ADCB E 1, kasse 13.
176. Bestyrelsesmøde 7.10.1948, ADCB F 142-1.
177. Henningsen/Klatt/Kühl 1998, s. 84.
178. Die Kommunalwahlen in Schleswig-Holstein am 24. Oktober 1948, Statistische Monatshefte Schleswig-Holstein, 1. Jahrgang, Sonderheft B, Kiel 1948, s. 46, hhv. Die Landeswahlen in Schleswig-Holstein vom 20. April 1947, Kiel 1947, s. 32.
179. FL.A., 15.10.1948.
180. Die Kommunalwahlen in Schleswig-Holstein am 24. Oktober 1948, Statistische Monatshefte Schleswig-Holstein, 1. Jahrg., 1948, Sonderheft B, s. 82.
181. FL.T., 24.11.1948.
182. Kreistag Eiderstedt, 11.11.1948, protokol, LAS 320.4, 42.
183. FL.A., 14.11.1948.
184. FL.A., 29.3.1950.
185. Frants Thygesens dagbog, 29.10.1948, ADCB P 312-1. Ellers omtaltes englænderen anonymt.
186. Rapport af Frants Thygesen, 29.10.1948, ADCB P 119 (26).
187. 1946-resultater (SSF) baserer på DGS' beregninger, ADCB I 61, 79.03 og 79.04. Alle øvrige beregninger og tabellerne baserer på de officielle redegørelser fra det statistiske landskontor i Kiel: Die Kommunalwahlen in Schleswig-Holstein am 24. Oktober 1948, Statistische Monatshefte, 1. Jahrgang, Sonderheft B, 1948, s. 12ff.; Die Kreistags- und Gemeindewahlen am 29. April 1951, Sonderdienst des Statistischen Landesamtes Schleswig-Holstein, Kiel 1951; Die Kreistagswahlen am 29. April 1951 - Vorläufige Ergebnisse, Sonderdienst des Statistischen Landesamtes Schleswig-Holstein, Kiel, 30.4.1951.
188. KASI, B 1.0, 65b.
189. KASI, B 0.2, 16.
190. LAS 320.4, 42.
191. LAS 320.3, 428; 429; 2536.
192. Kreistag Flensburg-Land, 14.1.1946, protokol, KASI B 1.0, 65b.
193. Kreistag Flensburg-Land, 11.7.1947, protokol, KASI B 1.0, 30.
194. Kreistag Eiderstedt, 12.1.1946, LAS 320.4, 42.
195. Kreistag Eiderstedt, 24.7.1946, LAS 320.4, 42.
196. Kreistag Eiderstedt, 17.4.1947, LAS 320.4, 42.
197. Kreistag Eiderstedt, 26.11.1947, LAS 320.4, 42.
198. Kreistag Eckernförde, resolution, 18.3.1948, LAS 320.3, 428.
199. Kreistag Eckernförde, 30.3.1949, LAS 320.3, 428.
200. FL.A., 16.9.1946. For valget i 1946 findes der ingen officiel redegørelse fra det statistiske landskontor i Kiel, som det blev tilfældet ved de følgende valg.
201. Die Kommunalwahlen in Schleswig-Holstein 1948, Statistische Monatshefte Schleswig-Holstein, Sonderheft B, 1. Jahrgang, 1948, s. 79.
202. Jvf. f.eks. Bayernpartei, Unger 1979.
203. 1946-resultater (SSF) baserer på DGS' beregninger, ADCB I 61, 79.03 og 79.04. Alle øvrige beregninger og tabellerne baserer på de officielle redegørelser fra det statistiske landskontor i Kiel: Die Kommunalwahlen in Schleswig-Holstein am

24. Oktober 1948, Statistische Monatshefte, 1. Jahrgang, Sonderheft B, 1948, s. 12ff.; Die Kreistags- und Gemeindewahlen am 29. April 1951, Sonderdienst des Statistischen Landesamtes Schleswig-Holstein, Kiel 1951.
204. FLA., 25.10.1948.
205. I Sydslesvig i Dag, 1955/56, s. 482.
206. Liste over medlemmer i Verwaltungsbericht der Stadt Flensburg 1939-1949, s. 9ff. Af de under CDU opførte gik Wilhelm Ipsen senere over til SSF.
207. Magistrat Flensburg, 18.2.1946, StAfl II, A 2.
208. SSF-byrådsgruppe, 18.4.1946, ADCB F 107-58.
209. DS Flensborg by til alle medlemmer af byrådsgruppen, 6.1.1947, ADCB F 107-58.
210. SSF-byrådsgruppe, 18.8.1947, ADCB F 107-58.
211. DGS (Frants Thygesen) til Brodrene Broust's Legat, 19.8.1952, ADCB P 220-36.
212. Ratsversammlung Flensburg, 7.9.1945; 15.10.1945, StAfl II, A 1.
213. Ratsversammlung Flensburg, 22.10.1946, StAfl II, A 1.
214. Verzeichnis der städtischen Kommissionen, ADCB P 220-37.
215. Byrådsmøde 16.6.1947, håndskreven protokol af Franz Wingender, ADCB F 107-58.
216. Carstens 2000, s. 179f.
217. Jvf. bl.a. Wohlfahrtsausschuss til Flüchtlingsausschuss, 28.1.1946; 4.5.1946; 8.5.1946. Bericht über Prüfung von Gemeinschaftsküchen, 24.3.1947. Alle i StAfl VIII, E-80.
218. Byrådsgruppe, 15.12.1947, ADCB P 174-15a.
219. Carstens 2000, s. 190f.
220. Wohlfahrtsausschuss Flensburg, Auszug aus einem Bericht über die Prüfung der Flüchtlingslager der Stadt Flensburg vom 4.-10.11.1948, ADCB P 174-15.
221. Fl.T., 22.6.1946.
222. Kopi i ADCB P 220-124.
223. I. C. Møller ved Ratsversammlung Flensburg, 12.10.1946, StAfl II, A 1, og Dr. Karding ved Flüchtlingsausschuss, 2.9.1948, StAfl II, B 20, bd. 1.
224. SSF-byrådsgruppe, 17.12.1946, ADCB F 107-58.
225. Wohnungsausschuss, StAfl II, B 16, bd. 1.
226. Ministerium für Volkswohlfahrt, Bericht über die Flüchtlingslage in den Kreisen, 31.12.1946, ADCB I 61-6, 01.14-1.
227. Ratsversammlung, 18.12.1947, StAfl II, A 1.
228. Byrådsgruppe, 15.12.1947, ADCB P 174-15a.
229. Grundsätze für die Einstufung der Wohnungssuchenden nach der Dringlichkeit (Durchführungsgesetz zum Wohnungsgesetz § 16), 25.6.1948, ADCB P 220-124.
230. Således blev der den 8.6.1950 til en lejlighed i Harrisleer Str. indstillet to ansøgere på plads 1 og 3, der kun rædede over hver 4 point, men havde stillet andragende i 1946 hhv. 1945; mens ansøgeren med det højeste pointtal (14) kun blev indstillet som nr. 4, ADCB P 220-124.
231. Landeswohnungsamt til Wohnungsamt Flensburg, 5.2.1951, ADCB P 220-124.
232. Albertsen ved SSWs kommunalpolitische Tagung, 4.12.1949, ADCB P 220-8, nr. 15.
233. Byrådsgruppen, 16.4.1950, ADCB I 45-35.
234. StAfl II, B 16, bd. 1.

235. StAFl II, B 17, bd. 1-3.
236. Flüchtlingsausschuss Flensburg, 17.12.1945, StAFl II, B 20, bd. 1.
237. Ratsversammlung Flensburg, 12.11.1946, StAFl II, A 1.
238. Magistrat, 5.1.1948, StAFl II, A 2.
239. Mitteilung an alle Mitglieder des Flüchtlingsausschuss, 10.7.1950, StA Fl. VIII, E-161.
240. Flensburger Stimme, 4.-10.11.1950.
241. Udkastet til resolutionen er forfattet af Franz Wingender, godkendt ved byrådsgruppens møde 13.10.1947, ADCB F 107-58.
242. Resolution af SSF Flensburg, 9. Distrikt, 16.7.1947, ADCB I 61, 87.41.
243. Anna Cathrine og Auguste Henjes til W. L. Christiansen, 10.10.1950, ADCB P 220-36.
244. I en tale ved "Rednertagung", 17.6.1950, ADCB P 119 (10A).
245. Radiotale i dansk radio, 9.3.1950, ADCB P 119 (10A).
246. Hermann Clausen, Die Organisation der Flüchtlingsfürsorge in der Stadt Schleswig, maj-juni 1947, bl.a. i ADCB P 332, 9.
247. Stadtrat, 6.11.1945, StASI 7, 21.
248. Militærregeringen til Oberpræsident Steltzer, 29.11.1945, LAS 761, 4875.
249. Stadtrat, 6.12.1945, StASI 7, 21.
250. Stadtrat, 21.2.1946, StASI 7, 21.
251. Protokoller i StASI 8, 25.
252. Clausen 1966, s. 216.
253. Hermann Clausen, Die Organisation der Flüchtlingsfürsorge in der Stadt Schleswig, maj-juni 1947, bl.a. i ADCB P 332, 9.
254. Hermann Clausen, Die Organisation der Flüchtlingsfürsorge in der Stadt Schleswig, maj-juni 1947, bl.a. i ADCB P 332, 9.
255. Stadtrat, 20.6.1946, StASI 7, 21.
256. Hauptausschuss, 28.8.1947, StASI 7, 21.
257. Clausen 1966, s. 230ff.
258. Hauptausschuss, 19.3.1948, StASI 7, 21.
259. Sydslesvig i Dag, 1955-56, s. 482.
260. Clausen 1966, s. 233.
261. Rapport til DGS, 24.10.1946 (indgået), ADCB I 61-114, 14.08-1, Husum byråd 7.1.1948, LAS 320.9, 1490.
262. Husum byråd, 16.10.1946, KANF D 2, 3725.
263. ADCB P 177-4.
264. Tale til Husum byråd, 18.1.1946, ADCB P 177-4.
265. Beckmanns udmeldelse af SPD d. 26.6.1946, ADCB I 61-29, 04.35.
266. Beckmann til Heinrich Schulze, Husum, 22.11.1946, ADCB P 119 (15).
267. Tillægsberetning pr 10.12.45, Hans Ronald Jørgensen, ADCB P 131, personlige papirer 1947-1949.
268. Erklæring Georg Beckmann, 1.2.1946, ADCB P 177-4.
269. Hauptsatzung Husum, Entwurf, 15.12.1945, KANF D 2, 5799.
270. Beckmann til Capt. Groves, FSS 318, 10.2.1946, ADCB P 177-2.
271. Mitteilungen des SSV, marts 1947, ADCB F 130-1.
272. Hans Schlunke m.fl. til landråd Husum kreds, 23.7.1947, LAS 320.9, 1728.
273. Beckmann til Heinrich Schulze, Husum, 22.11.1946, ADCB P 119 (15).

274. Svend Johannsen til SHZ, 26.11.1949, ADCB I 35-75.
275. "Wegen der Beschuldigung, sich durch sein Verhalten in und außer dem Amt der Achtung und des Vertrauens, daß seinem Beruf entgegengebracht wird, unwürdig gezeigt zu haben", Landesregierung Kiel, Innenministerium, 12.7.1947, ADCB P 177-4.
276. Oberbürgermeister I.C. Møller til Stadtdirektor Georg Beckmann, 27.12.1946, ADCB P 332, 6.
277. Schlussvernehmung zum Dienststrafverfahren gegen den Stadtdirektor Beckmann von Husum, 11.9.1947, ADCB P 177-4.
278. GB til Bürgermeister der Stadt Husum, Matthiesen, 4.8.1947, ADCB P 177-4.
279. Vedr. Beckmann/Husum, notat, 2.8.1947, ADCB P 177-4.
280. Vernehmungen zum Dienststrafverfahren gegen den Stadtdirektor Beckmann von Husum am 9.9.1947, ADCB P 177-4.
281. Beckmann til I.C. Møller, 28.8.1947, ADCB I 61-29, 04.35.
282. Schlussvernehmung zum Dienststrafverfahren gegen den Stadtdirektor Beckmann von Husum, 11.9.1947, ADCB P 177-4.
283. Archiv-Notiz, 9.1.1948, ADCB I 61-29, 04.35.
284. Fl.T., 25.3.1948.
285. Beckmann til Capt. Groves, FSS 318, 10.2.1946, ADCB P 177-2.
286. Stadtausschuss, 27.11.1946, KANF D 2, 5855.
287. Stadtausschuss, 5.2.1947, KANF D 2, 5855.
288. Stadtausschuss, 14.3.1947, KANF D 2, 5855.
289. Georg Beckmanns udmeldelse fra den 14.11.1950 bl.a. i ADCB P 177-9. Jvf. også Henningsen/Klatt/Kühl 1998, s. 102.

1949-54 Retorisk klimaks og faktisk antiklimaks

1. Fl.T., 12.10.1949,
2. Erklæring af Hermann Lüdemann, oktober 1949, trykt i Jürgensen 1998, s. 188f.
3. SSW landssekretariat til Bundeskanzler Adenauer, 10.11.1949, ADCB I 61, 87.41.
4. Edding 1955, s. 23f.
5. Organisationsplan Umsiedlung, 30.5.1949, LAS 605, 298.
6. SHZ, 11.4.1950.
7. SHZ, 14.6.1950.
8. SHZ, 14.6.1950.
9. Resolution an die Landesregierung, Kreistag Flensburg-Land, Januar 1950, Schleswiger Nachrichten, 30.1.1950.
10. SHZ, 11.4.1950.
11. H.A. Biering, beretning 15.4.1950 om en transport til Rheinland-Pfalz, ADCB I 61, 87.41.
12. Edding 1955, s. 24f.
13. Generalkonsul Oldenburg i SSF-Forretningsudvalg, 3.4.1951, ADCB P 174-5. Danmark havde hjulpet omflytningen ved fra foråret 1950 gratis at stille to danske togstammer til rådighed inklusive lægehjælp.
14. Grieser 1980, s. 40, Bezirksvorstandssitzung 18.8.1948, Archiv des LV der SPD SH.
15. Jens Nydahl til Landesdirektor Franzen, 26.4.1949, LAS 605, 298.

16. Flensburger Stimme, 4.-10.11.1950
17. SSW-byrådsgruppe Harreslev til Bundesminister für Vertriebene Lukaschek og Forbundskansler Adenauer, 28.11.1951, ADCB I 61-669, 87.41-15.
18. SSW-byrådsgruppe Harreslev, Gynther, til Verständigingsausschuß, 11.8.1952, ADCB P 220-20.
19. Statistisches Landesamt, trykt i Edding 1955, s. 22.
20. Uddrag: Das Flüchtlingsproblem in Schleswig-Holstein infolge des 2. Weltkrieges im Spiegel der amtlichen Statistik, udg. af Statistisches Landesamt Schleswig-Holstein, Kiel 1974, s. 72, tab. 40.
21. Beiträge zur historischen Statistik Schleswig-Holsteins, udg. af Statistisches Landesamt Schleswig-Holstein, Kiel 1967, s. 28.
22. SHVZ, 9.7.1960.
23. SSF Foredragsudvalget, 18.2.1950, Evalueringen af spørgeskemaundersøgelsen, ADCB I 61-82, 05.57-10.
24. Wilhelm Hollensen til DS Slesvig, 2.8.1949, ADCB I 39, 18.24.
25. Jvf. mange læserbreve i tyske aviser, f.e. "Flüchtlingsproblem als deutsches Lebensproblem", Fl.T., 16.7.1949.
26. Schegk 1996, s. 25.
27. Varain 1964, s. 50.
28. Grieser 1980, s. 45f.
29. Det følgende bygger på Weiss 1985, s. 193ff.
30. Varain 1964, s. 109f.
31. Henningsen/Klatt/Kühl 1998, s. 162.
32. Henningsen/Klatt/Kühl 1998, s. 165.
33. Henningsen/Klatt/Kühl 1998, s. 163f.
34. Fl.T., 23.9.1949.
35. Hermann Clausen ved SSW-landsstyrelse, 5.12.1949, ADCB P 220-7.
36. Forretningsudvalget 8.2.1950, ADCB P 220-7.
37. Forbundsdaysprotokoller, 106. Sitzung, 13.12.1950, s. 3915ff.
38. Forbundsdaysprotokoller, 106. Sitzung, 13.12.1950, s. 3927f.
39. Henningsen/Klatt/Kühl 1998, s. 166f.
40. Forbundsdaysprotokoller, 106. Sitzung, 13.12.1950, s. 3922f.
41. Unger 1979, s. 69.
42. Forbundsdaysprotokoller, 262. Sitzung, 29.4.1953, s. 12759f.
43. Fællesmøde SSF F.U. og SSW-landsstyrelse, 7.3.1953, ADCB I 61, 00.13.
44. Forbundsdaysprotokoller, 208. Sitzung, 7.5.1952, s. 9102, og 239. Sitzung, 27.11.1952, s. 11082.
45. DGS (Frants Thygesen) til Hermann Clausen, 27.9.1951, ADCB I 61, 87.41.
46. Fællesmøde SSF F.U. og SSW-landsstyrelse, 7.3.1953, ADCB P 174-6.
47. Forbundsdaysprotokoller, 254. Sitzung, 18.3.1953, s. 12285.
48. Jvf. Henningsen/Klatt/Kühl 1998, s. 172ff.
49. SHZ, 4.10.1949.
50. Schäfer 1987, s. 28f.
51. Schäfer 1987, s. 35.
52. Varain 1964, s. 50f.
53. SHZ, 3.7.1950.
54. Schäfer 1987, s. 37ff.

55. Neumann 1968, s. 24f.
56. Se ovenfor s. 226ff.
57. Henningsen/Klatt/Kühl 1998, s. 90.
58. Henningsen/Klatt/Kühl 1998, s. 83.
59. Beckmann jvf. Henningsen/Klatt/Kühl 1998, s. 93; Carsten Boysen ved SSW-Landesversammlung 30.4.1949, ADCB P 220-7; Waldemar Reeder og Berthold Bahnsen ved landsstyrelsesmødet 6.10.1949, ADCB P 220-7.
60. SSW Orts- und Kreisverband Husum til Hermann Clausen, 9.11.1948, ADCB I 35-75.
61. SSW-Arbeitstagung, 16.12.1948, ADCB P 220-7.
62. Henningsen/Klatt/Kühl 1998, s. 102.
63. SSWs landsmøde, 30.4.1949. De mere åbne "Notizen" og det officielle protokol i ADCB P 220-7.
64. Notizen zur 3. Landesversammlung des SSW, 13.10.1949, ADCB P 220-7.
65. SSW-landsstyrelse, 6.10.1949, ADCB P 220-7.
66. Notizen zur 3. Landesversammlung des SSW, 13.10.1949, ADCB P 220-7.
67. Betænkning Hans Ronald Jørgensen, "Zur Organisation des SSW und SSV", 19.10.1949, ADCB P 174-6.
68. SHZ, 4.10.1949.
69. SHZ, 14.6.1950.
70. SHZ, 23.6.1950.
71. SHZ, 29.3.1950.
72. SHZ, 17.4.1950.
73. SHZ, 3.7.1950.
74. Flyveblad til landdagsvalget i 1950, ADCB P 220-27. Fremhævelserne i originalen.
75. SSW-Mitteilungsblatt, Mai/Juni 1950, ADCB I 39, SSV Slesvig.
76. Som beskrevet ovenfor havde Slesvig-Holsten jo forsøgt at opnå en mere ligelig fordeling af flygtningene.
77. Flyveblad i ADCB I 35-80.
78. Flyveblad i ADCB P 220-27.
79. Feks. i SHZ, 24.2.1950.
80. Wahlbetrachtungen, LAS 605, 257.
81. Cit. efter SHZ, 3.5.1950.
82. SHZ, 3.5.1950.
83. Die Stimme, 16.7.1950.
84. Det følgende baserer på et notat af Hermann Bornholdt, 10.7.1950, ADCB P 174-16, og Samuel Münchows eget referat af samtalen, "Akttenotiz zur Wahl", udateret, ADCB P 174-4.
85. Schleswiger Nachrichten, 12.7.1950.
86. SSW Hauptvorstand, 12.7.1950, ADCB P 174-4.
87. Samuel Münchow over for bystyrelsen SSF-Flensborg, 28.7.1950, ADCB I 45-36.
88. "Niederschrift" af samtalen den 1.8.1950, af Hermann Bornholdt, ADCB P 174-3.
89. SHVZ, 10.7.1950.
90. Grænsevagten 1950, s. 234.
91. Albert 1983, s. 301.
92. Albert 1983, s. 302f.

93. Berlingske Tidende, 25.8.1950.
94. Lindstrøm 1975, s. 130f. Om Bartrams korte regeringstid jvf. Albert 1983, der dog behandler emnet ret ukritisk.
95. Landdagsprotokoller, 2. Landtag, 2. Sitzung, 5./6.9.1950, s. 19ff.
96. Lindstrøm 1975, s. 122f.
97. "Gesetz zur Regelung der Rechtsverhältnisse der Vertriebenen in Schleswig-Holstein", Landtagsvorlage 20/4, 23.9.1950, trykt i Landdagsprotokoller, 2. Landtag, 3. Tagung, s. 220ff.
98. Landdagsprotokoller, 2. Landtag, 3. Tagung, 12./13.10.1950, s. 65ff.
99. Landdagsprotokoller, 2. Landtag, 16. Tagung, 21.-23.1.1952, s. 50ff.
100. BHEs landdagsmedlem Walther Brühl, der præsenterede lovforslaget. Landdagsprotokoller, 2. Landtag, 3. Tagung, 12./13.10.1950, s. 63.
101. Schleswiger Nachrichten, 27.10.1950.
102. Kieler Nachrichten, 1.11.1950.
103. Schäfer 1987, s. 74.
104. Lovens tekst i GVOBl. SH, 2/1952, s. 5ff.
105. Landdagsprotokoller, 2. Landtag, 16. Tagung, 21.-23.1.1952, s. 38f.
106. Landdagsprotokoller, 2. Landtag, 16. Tagung, 21.-23.1.1952, s. 41ff.
107. Münchows tale i landdagsprotokoller, 2. Landtag, 4. Tagung, 13.-15.11.1950, s. 112ff.
108. Således landdagsmedlem Wilhelm Siegel, der samtidig var landråd i Stormarnkredsen, Landdagsprotokoller, 2. Landtag, 4. Tagung, 13.-15.11.1950, s. 97ff.
109. Landdagsprotokoller, 2. Landtag, 4. Tagung, 13.-15.11.1950, s. 104ff.
110. Landdagsprotokoller, 2. Landtag, 4. Tagung, 13.-15.11.1950, s. 86, 141ff.
111. Jvf. Lindstrøm 1975, s. 55.
112. Cit. efter Henri Prien, Meddelelser om Sydslesvig nr 12, august 1947, ADCB P 177-4.
113. Memorandum "Aufgabe des Schleswig-Holsteinischen Heimatbunds", udateret, sandsynligvis vinter 1947/1948, LAS 605, 335.
114. SHHB, Mitteilungen aus dem Vorstand", 19.1.1948, LAS 605, 335.
115. Satzung des Schleswig-Holsteinischen Heimatbund, LAS 605, 335.
116. Schäfer 1987, s. 100f.
117. Schäfer 1987, s. 103, baserer på Schenks artikler i Fl.T. i 1950.
118. Schäfer 1987, s. 103f.
119. I Nordschleswiger, 12.8.1950.
120. Om Landvolk-bevægelsen jvf. Stoltenberg 1962.
121. Schäfer 1987, s. 107f.
122. Om de fire stiftere jvf. Schäfer 1987, s. 96ff.
123. Udgifveren af SHG-bladet Unser Land Axel Henningsen i 1953, cit. efter Schäfer 1987, s. 114.
124. Stiftelsesopråbet indeholder fem teser, der dog kan fattes sammen, jvf. Schäfer 1987, s. 116f.
125. Schäfer 1987, s. 117ff.
126. SHG-flyveblade, cit. efter Schäfer 1987, s. 120.
127. Cit. efter Schäfer 1987, s. 125.
128. SHZ, 21.11.1950.

129. DGS månedsberetninger, november 1950, ADCB I 61, 00.3.
130. Gemeinschaftsvorstandssitzung SSW, SSF, SPF, 27.11.1950, ADCB F 20-7.
131. Fællesmøde SSF-F.U., SSW- og SPF-bestyrelse, 25.11.1950. ADCB I 61, 00.10.
132. Schäfer 1987, s. 130.
133. Cit. efter Schäfer 1987, s. 132.
134. Schäfer 1987, s. 132.
135. Schäfer 1987, s. 133.
136. I en tale ved "Rednertagung", 17.6.1950, ADCB P 119 (10A).
137. SSW Slesvig, erweiterter Wahlausschuss, 9.9.1950, ADCB I 39, SSV Slesvig.
138. Erweiterter Wahlausschuss, 9.9.50, ADCB I 39, SSV Slesvig.
139. Tale ved Rednertagung, 17.6.1950, ADCB P 119 (10A).
140. Referat af et SSW-møde i Sørup, SHZ, 6.11.1950.
141. Gemeinschaftsvorstandssitzung SSW/SSF/SPF, 22.12.1950, ADCB F 20-7.
142. SSW sekr. Flensburg (Willy Lund), til alle distriktsformænd, 27.12.1950, ADCB P 174-4.
143. 1. Landesversammlung, 25.2.1951, ADCB I 39, SSV Slesvig.
144. Samuel Münchow i Wahlausschuss, 5.3.1951, ADCB I 39, SSV Slesvig.
145. SSF/SSW generalforsamlingen Kappel distrikt, 14.2.1951, ADCB I 39, 18.19.
146. Postwurfsendung an alle Haushaltungen, ADCB I 35-80.
147. Flyveblad, 12.4.1951, ADCB I 35-80.
148. Møde af Stadtvorstand SSF/SSW og de 15 distriktsformænd og -næstformænd, 3.3.1951, ADCB I 39, 18.31.
149. Udvidet SSF/SSW Stadtvorstand, 16.3.1951, og SSF/SSW Stadtvorstand, 27.3.1951, ADCB I 39, 18.31.
150. SSW-flyveblad til kommunalvalget i 1951, Husum, ADCB I 35-80.
151. Flyveblad Hattstedt, kommunalvalg 1951, ADCB I 35-80.
152. Flyveblad i ADCB P 219-13.
153. Talemanuskript, ADCB P 219-13.
154. Valgstatistikken giver ingen oplysning om de forskellige lokale valgfællesskabers sammensætning, det faktiske tal kan således være det mangedoblede.
155. Schäfer 1987, s. 138.
156. Tallene fra "Die Kreistagswahlen am 29. April 1951. Vorläufiges Endergebnis, Sonderdienst des Statistischen Landesamtes Schleswig-Holstein, Kiel, 30.4.1951.
157. Schäfer 1987, s. 93.
158. Schäfer 1987, s. 141.
159. Schäfer 1987, s. 142.
160. Resultater fra Die Kreistags- und Gemeindevahlen am 29. April 1951, Sonderdienst des Statistischen Landesamts Schleswig-Holstein, Kiel, 18.12.1951.
161. Schäfer 1987, s. 143.
162. Schäfer 1987, s. 142ff.
163. Schäfer 1987, s. 140.
164. Schäfer 1987, s. 145.
165. Om 1950ernes regeringskrise jvf. Lindstrøm 1975, s. 134ff.
166. Noack 1997, s. 378ff.
167. Om retssagerne omkring spærregrensen jvf. Henningsen/Klatt/Kühl 1998, s. 189ff.

168. Om de naturgeografiske forhold jvf. Weigand 1966, s. 11ff.
169. Landdagsprotokoller, 2. Landtag, 55. Sitzung, 2.2.1953, s. 331ff.
170. SHZ, 17.8.1951.
171. Landdagsprotokoller, 2. Landtag, 57. Sitzung, 4.2.1953, s. 432.
172. Landdagsprotokoller, 2. Landtag, 56. Sitzung, 3.2.1953, s. 390ff.
173. Fl.T., 7.2.1953.
174. Samuel Münchow på et SSW-møde i Ladelund, 23.4.1953, ADCB I 61, 87.46-1.
175. Fl.A., 14.2.1953.
176. Fl.A., 19.2.1953.
177. Tagespost, 11.3.1953.
178. Lørdagsavisen, 20.5.1950.
179. Grænsevagten 1950, s. 74f.
180. Grænsevagten 1950, s. 369.
181. Fl.A., 26.11.1951.
182. Edding 1955, s. 74.
183. Landvolk-bevægelsen; jvf. Stoltenberg 1962.
184. Nationaltidende, 7.6.1951.
185. Alle cit. efter Fl.A., 15.8.1952.
186. Cit. efter Fl.A., 19.8.1952.
187. Grænsevagten 1953, s. 155f.
188. Cit. efter Fl.A., 27.2.1953.
189. Jvf. f. eks. Nationaltidende, 10.6.1953.
190. Grænsevagten 1953, s. 156f.
191. Ole Bjørn Kraft i Grænsevagten 1953, s. 204f.
192. Schleswiger Nachrichten, 23.4.1953.
193. Indberetning Den danske Ambassade, Bonn, J.nr. 7.Y.31.a, nr. 1957, 21.8.1953, afskrift i ADCB I 61, 87.46-2.
194. Frants Thygesen til Dansk Konsulat Flensborg, 27.8.1953, ADCB I 61, 87.46-2.
195. Hejmdal, 10.4.1954.
196. Manuskriptet trykt i Det brændende Spørgsmål, sept. 1954.
197. Landdagsprotokoller, 2. Landtag, 73. Sitzung, 8.2.1954, s. 1077.
198. Bahnsen ved SSW-Rednertagung, 15.5.1954, ADCB I 61, 80.09-1.
199. Ifølge Fl.A., 6.4.1954.
200. Fl.A., 16.1.1955.
201. Fl.A., 8.10.1955.
202. Fl.A., 19.3.1954, Hejmdal, 10.4.1954.
203. Fl.A., 8.9.1956.
204. Således Grænsevagten 1956, s. 276f.
205. Avisudsklipsamling i ADCB I 61, 87.46-2.
206. Vestkysten, 26.5.1956.
207. Fl.A., 6.3.1973, 18.5.1973.
208. Bilag til SHZ, 2.9.1953. Carsten Boysen fik senere selv en nybygget gård finansieret gennem Programm Nord, Landsbladet
209. Nordertor nr. 1, 1953, og SSW-Postwurfsendung i ADCB I 20-37.
210. Landeswahlausschuss, 17.8.1953, ADCB I 20-37.
211. Landeswahlausschuss, 31.7.1953, ADCB I 20-37.
212. Henningsen/Klatt/Kühl 1998, s. 194f.

213. Erweiterter SSF- und SSW-Stadtvorstand Schleswig, 14.9.1953, ADCB I 61, 18.00-4.
214. SSF/SSW Flensburg by, fælles sendemandsmøde, 7.5.1954, ADCB I 45-36.
215. Henningsen/Klatt/Kühl 1998, s. 195ff.
216. "Der SSW zur Landtagswahl 1954 in Schleswig-Holstein", SSW-landssekretariat, maj 1954, ADCB I 20-38.
217. Landesvorstand mit Forretningsudvalg, Landeswahlausschuss und Wahlpressesausschuss, 4.5.1954, ADCB I 20-1.
218. Landsstyrelsens protokoller i ADCB I 20-1, Landeswahlausschuss og Wahlpressesausschuss i ADCB I 20-38.
219. Fælles generalforsamling SSF og SSW Arnæs, 29.1.1954, ADCB I 39-33.
220. Johannes Thaysen, SSW-Kappel, til Hermann Bornholdt, 7.7.1954, ADCB I 20-28.
221. Avisudklip og andet valgmateriale i ADCB I 61, 80.09.
222. Flyveblad i ADCB I 20-38.
223. SSW-Wahlversammlung, 9.9.1954, ADCB F 22.
224. SSW-flyveblad, september 1954, ADCB I 35-75.
225. I en tale ved SSW-Husums Mitgliederversammlung, 20.11.1954, ADCB F 22.
226. Landsstyrelsesmødet, 9.2.1955, ADCB I 20-1.
227. SHZ, 14.3.1955.
228. Postwurfsendung, ADCB I 61, 79.16.
229. Postwurfsendung, SSW-Husum, ADCB I 61, 79.16.
230. Flyveblad, ADCB I 20-39.
231. Valgavis "Der Mückenteich", 11. distrikt, 1955, ADCB P 312-6.
232. Nordertor, SSW-valgavis, nr. 2/1955, ADCB I 61, 79.16.
233. Bladene i ADCB I 61, 79.16.

Sydsløv og flygtningene – et enestående fænomen?

1. NSDAP-Kreisleitung Husum-Eiderstedt, Rundschreiben 1/45, 22.1.1945. KANF D 31-632.
2. NSDAP-Kreisleitung Husum-Eiderstedt, Rundschreiben 2/45, 23.1.1945. KANF D 31-632.
3. Breklumer Chronik, 1989, s.128f.
4. Verfügung Oberpräsident Hoevermann, 9.7.1945, KANF D 31-608.
5. Landrat Tönnies til alle borgmestre i Husum kreds, 1.7.1945, KANF C 13-197.
6. Wissel 1998, s. 252f.
7. Edding 1955, s. 17ff.
8. Bericht Ministerium für Umsiedlung und Aufbau, LAS 605, 492.
9. Rundskrivelse Kreisdirektor Suchan til Bürgermeister und Amtsvorsteher des Kreises Husum, 23.4.1946, KANF C 13-127.
10. Kreisdirektor Suchan til alle borgmestre og amtsforstandere i Husum kreds, 10.1.1946, KANF C 13-127.
11. Kreisdirektor Suchan til alle borgmestre og amtsforstandere i Husum kreds, 4.2.1946, KANF C 13-127.
12. Kreisdirektor Suchan til alle borgmestre og amtsforstandere i Husum kreds, 12.2.1946, KANF C 13-127.

13. Kreisdirektor Suchan til alle borgmestre og amtsforstandere i Husum kreds, 11.3.1946, KANF C 13-197.
14. Landrat Eiderstedt til alle borgmestre i kredsens, 22.11.1945, KANF D 31-608.
15. Oberkreisdirektor Eiderstedt til overpræsiediet, 1.4.1946, LAS 320.4, 1895.
16. Opråb Bürgermeister Frey til borgerne i Garding, 18.9.1945, KANF D 31-588.
17. Oberkreisdirektor Eiderstedt til Goedecke, medlem af flygtningeudvalget, 28.6.1946, LAS 320.4, 1895.
18. Kreisdirektor Suchan til alle borgmestre og amtsforstandere i Husum kreds, 11.3.1946, KANF C 13-197.
19. Landesbeauftragter für das Flüchtlingswesen til alle kredsforvaltninger, 8.10.1947, KANF D 31-7/6.
20. Kreiswohnungsamt Eiderstedt til borgmestrene og kommunedirektørerne i kredsens, 24.3.1947, KANF D 31-7/6.
21. Stadtdirektor Frey, Garding, til Kreisdirektor, 6.5.1947, KANF D 31-7/6.
22. Rundskrivelse Landrat Eiderstedt til borgmestrene i kredsens, 19.10.1945, KANF D 31-608.
23. Housing Directive 11, 28.9.1946, ADCB I 61, 87.41.
24. Ministerium für Umsiedlung und Aufbau (senere Sozialministerium), notat, 6.2.1948, LAS 761, 185.
25. Jvf. Gunter Sponholz' beskrivelse i Flüchtlingsland 1997, s. 122ff., og Fahrdorf 1994, s. 49.
26. Jvf. Flüchtlingsland 1997, s. 102ff., s. 131f., og Rapport af Alfred Bartschat til flygtningeudvalget i Garding, udateret (forår 1947), KANF D 31-243.
27. Jvf. Flüchtlingsland 1997, s. 115, 125, 131, 134f., og Vertriebene und Flüchtlinge 1978, s. 124f.
28. Flygtningeudvalg Immensted, "Lokaltermin", 1.8.1949, KANF C 13-135.
29. Sagen om Reinhart Thomsen, KANF C 13-135.
30. Kreiswohnungsausschuss, 26.4.1948, KANF C 13-127. Her befinder sig også sagens øvrige akter (Adolf Christiansen).
31. Ludwig Niedzwalski, Hochviölfeld, til landråden i kreds Husum, 6.8.1945, KANF C 13-197.
32. Frøken Kelm til boligkommissionen i Wester Ohrstedt, 22.4.1947, KANF C 13-127.
33. Notater på bagsiden af frk. Kelms brev, *ibid*.
34. Kreiswohnungsamt an C. Johannsen, 10.5.1947, KANF C 13-127.
35. Medlemskartotek SSF Husum amt, ADCB I 35-119.
36. Jvf. rundskrivelse Kreisdirektor Suchan til alle Bürgermeister und Amtsvorsteher im Kreis Husum, 23.4.1946, KANF C 13-127. Her opfordrer kredsdirektøren de hjemmehørende til at sørge for, at flygtningene får mulighed for at deltage i landsbyernes selskabsliv.
37. Norddeutsches Echo, 14.2.1948.
38. Jahresbericht über das Flüchtlingsproblem im Jahre 1947 im Landkreis Schleswig, ADCB I 61, 87.41
39. Bohnsack 1956, s. 53.
40. Grieser 1980, s. 89ff.
41. Således i en sag i Garding, Ejdersted kreds, hvor værten klagede over de mange stridigheder i den hos ham indkvarterede familie, der ofte udartede "in Prügeleien

- und Messerstechereien”, Stadtverwaltung Garding til Flüchtlingsausschuss, 20.12.1946, KANF D 31, 243. Ligeledes en sag i Klægsbøl, hvor kommunens boligudvalg truede en hjemmehørende med indkvartering i en flygtningelejr, hvis hun ikke holdt op med at sabotere udvalgets afgørelser og med at chikanere den hos hende indkvarterede flygtningefamilie, Flüchtlingsbeauftragter Klixbüll til Marie Jensen, 14.10.1948, ADCB E 1, kasse 13.
42. Schleswig-Holstein. Küste der Gestrandeten, brochure udg. af landsregeringen, sommer 1949, ADCB I 61, 87.41.
  43. Carstens 1992, s. 473.
  44. Braatz 1999, s. 57.
  45. Jvf. Varain 1964, s. 6.
  46. Die Flüchtlinge..., 1950, s. 37.
  47. Die Flüchtlinge..., 1950, s. 40f.
  48. Die Flüchtlinge..., 1950, s. 43.
  49. Bohnsack 1956, s. 56ff.
  50. Bohnsack 1956, s. 53. Om metoden jvf. Bohnsack 1956, s. 4ff.
  51. Jvf. Noack 1991, s. 237f.
  52. Linck 2000, s. 223ff.
  53. Vertrauensleute der Angestelltenschaft des Finanzamts Flensburg til Oberfinanzpräsident Schleswig-Holstein, 29.6.1945, ADCB P 177-3.
  54. Lagebericht Landråd Ejderstedt til overpræsidiat, 12.9.1945, LAS 320.4, 171.
  55. Kreistag Eiderstedt, 12.1.1946, protokol, LAS 320.4, 42.
  56. Kreisausschuss Südtondern, 12.11.1945, LAS 320.21, 439.
  57. Møde Landräte und Kreisdirektoren ved landsregeringens kommitterede for Sydslesvig, 4.11.1948, LAS 605, 262.
  58. Oberpräsident Hoevermann til alle Dienststellen lt. Verteiler, 9.7.1945, ADCB I 61, 87.41.
  59. Notat G.P. Henderson, Kiel, 21.9.1945, ADCB I 61, 87.41.
  60. Kreisverwaltung til militærregeringen, “betr. ostpreußische Beamte”, 16.10.1945, LAS 320.21, 404.
  61. Bewerbungen Landkreis Eiderstedt, 1945-1950, LAS 320.4, 247. Kriterium er fødestedet: alle født øst for den senere vesttyske grænse regnes her som flygtninge.
  62. Bewerbungen Landkreis Eiderstedt, 1945-1950, LAS 320.4, 248.
  63. Meddelelser om Sydslesvig 8, 31.10.1946, ADCB P 282-1.
  64. Ifølge Sydslesvigs Informationstjeneste, 10.5.1947, ADCB P 177-7.
  65. DGS til Grænseforeningen, 20.5.1946, ADCB I 61, 87.41.
  66. I ADCB I 61, 87.41.
  67. Martens 1998, s. 618 (note 685).
  68. Martens 1998, s. 156.
  69. Martens 1998, s. 152f.
  70. Martens 1998, s. 253.
  71. Martens 1998, s. 257f.
  72. Martens 1998, s. 228f.
  73. Egne beregninger på grundlag af svarene til DS Slesvigs rundspørge i januar 1947. Svarene ligger i ADCB I 39, under til de enkelte SSF-distrikter.
  74. Hans Ronald Jørgensen, 42. beretning, 20.9.1946, ADCB P 131, fortrolige papirer

- 1945-1947.
75. SPD Bezirksverbandsvorstand, Mitteilungen über Organisationsfragen, 5. Ausgabe, 12.11.1945, AdsD, LV S-H 1139.
  76. Da provinsen Slesvig-Holsten i 1946 blev ophøjet til land blev provinsstyrelsen omdøbt til landstyrelsen (Landesvorstand).
  77. Karl Hansen til SPD Kreisverein Südtondern, 10.2.1946, LAS, 399.69, 5.
  78. Martens 1998, s. 254.
  79. Berichte über Versammlungen angesichts der Bundestagswahl 1949 von Bruno Verdiek, 31.8.1949, StAK, Nachlass Verdiek 39452.
  80. Ved landstyrelesmødet den 19.8.1948, jvf. Grieser 1980, s. 46.
  81. Grieser 1980, s. 46.
  82. Martens 1998, s. 154ff.
  83. Martens 1998, s. 162.
  84. Martens 1998, s. 165f.
  85. Heitzer 1988, s. 106.
  86. Mosberg 1996, s. 20.
  87. Varain 1964, s. 42. Kildens troværdighed er imidlertid tvivlsom.
  88. Mosberg 1996, s. 55.
  89. Heitzer 1988, s. 602.
  90. Heitzer 1988, s. 450ff.
  91. Ibid., s. 606.
  92. Heitzer 1988, s. 609.
  93. Heitzer, s. 603f.
  94. Rosenfeldt 1991, s. 85ff.
  95. Jvf. også Wissel 1998, s. 258f.
  96. Cit. efter Grieser 1980, s. 59.
  97. Jürgensen 1998, s. 186.
  98. Die deutschen Flüchtlinge..., 1946, s. 20.
  99. Rehders 1952, s. 35.
  100. Rehders 1952, s. 34.
  101. Rehders 1952, s. 39f.
  102. Krautzpaul 1952, s. 156f.
  103. Flüchtlingsland 1997.
  104. Schulze 1990.
  105. Schulze 1990, s. 85.
  106. Pfeil 1952, s. 45.
  107. Brosius/Hohenstein 1985.
  108. Messerschmidt 1994, s. 76.
  109. Bauer 1982.
  110. Müller 1993.
  111. Sommer 1990.
  112. Schöps 1985, s. 31ff.
  113. Messerschmidt 1994, s. 76, 154.
  114. Konference af landråderne i Koblenz, 17.11.1945, cit. efter Sommer 1990, s. 64.
  115. Sommer 1990, s. 106ff., 117.
  116. Kraus 2000, s. 28ff.

Konklusion

1. Stadtrat Garding, 13.12.1948, KANF D 31, 716.
2. Sahner 1972, s. 99.
3. Thygesen til Elfan Rees, 21.4.1948, ADCB I 61, 87.41.
4. Köster, Havetoft, til Magnus Bichel, udateret (marts 1952), ADCB I 39, 18.14.

Personregister

- Adenauer, Konrad 279, 321, 338, 444
Albertsen, Alfred 253f.
Alsen, F. 433
Andersen, Hans 75,
Andersen, Holger 37f., 46f.
Andersen, Jørgen 207, 291
Andresen, Thomas 32f., 35, 303
Ankersen, Johannes 110, 423
Arp, Erich 50, 197
Asbach, Hans Adolf 298, 300, 320
Asmussen, Georg 108, 428
- Bahnson, Berthold 184, 230f., 285, 287,
300, 302, 324, 329, 331, 335, 337
Bark, Fritz 436
Barker, Evelyn 44, 134
- Bartram, Walter 298, 320, 446
Bartschat, Alfred 450
Baumgartner, Josef 281
Beckmann, Georg 19, 82, 147, 193f.,
227f., 230f., 234, 263-269, 285-287,
397, 399, 425-426, 431, 434-435, 438-
439, 442, 443, 445
Beier (Harreslev) 242
Bevin, Ernest 40
Beyreis, Max 35, 257
Bichel, Magnus 336
Biering, H.A. 443
Bording, Solvejg 73, 424-425
Bornholdt, Hermann 294, 296f., 311,
335, 338, 445, 449
Boysen, Alfred 184
Boysen, Carsten 184, 230, 285, 287, 332,
334f, 445, 448
von der Brellie-Lewien, Doris 14
Brodersen (kreddagsmedlem Flensborg
landkreds) 130
Broederich, Silvio 192f., 195, 435
- Brosius, Dieter 369
Bruhn, Reinhold 434
Brühl, Walter 446
Brömel, Fritz 109
Bucerius, Gerd 208
Buhl, Vilhelm 28
Buur, Ove 108
Büchert, J. H. 57-59
Büchert, Lorenz 121, 135, 429
Bøgh Andersen, Niels 130, 137, 144,
174, 286, 292, 335f., 338, 354, 423,
429-430
Bøvad, Christian 173, 254
- Callo, Iver 338
Callo, P.A., 422
Carey, Jane 132
Carstens, Goslar 184, 223
Carstens, Uwe 16
Carstensen (Grødersby) 82
Carstensen, Ina 252
Champion de Crespigny, Hugh 212, 437
Christensen, Julius 35
Christensen, L. P. 29, 35, 48, 50, 174,
251, 438
Christensen, Niels H. 35, 423
Christiansen, Adolf 450
Christiansen, Karl 334
Christiansen, W. L. 19, 94, 282, 337, 442
Clasen, Albert 246
Clausen, Fritz 178
Clausen, Hermann 33, 35, 93-95, 127f.,
184, 204, 217, 224, 227f., 238, 242,
251, 259, 261f., 279-282, 286, 292,
306, 309f., 334f., 383, 426, 429, 439-
440, 442, 444
Clausen, Th. 88, 236, 426
Clausen, Wilhelm 29
Clay, Lucius 211

Dahl, Holger 58
 Dam, Poul 55
 Dane, Leo 58f.
 Degner (Süderstapel) 232
 Diekmann, Bruno 295
 Dose, Mathilde 425
 Drews, Friedrich 29f., 35, 227, 251, 268
 Duus (Husum) 265
 Dölz, Paul 242, 246

Eckener, Hugo 314
 Edert, Eduard 279, 281, 303
 Eriksen, Erik 328
 Eskildsen, Claus 96, 98, 375, 392, 426

Fiedler, Georg 268
 Fiering, Hans 175, 178
 Fink, Troels 17
 Flatterich, Hans 95, 200, 207, 437
 Frederik II (den store) af Preussen 102
 Frederiksen, Knud 423
 Frey (borgmester) 450
 Friedemann, Charlotte 267
 Friedrich Ferdinand Prinz zu Holstein
   224
 Friering, Johann 434
 Fueß, Hanna 368
 Fuglsang, Fritz 90, 180
 Fuglsang-Damgaard, H. 55, 65

Gajewski (kredsdaysmedlem Flensborg
   landkreds) 245
 Gallop, Rodney 44
 Gayk, Andreas 50, 189, 272, 363
 Gille, Alfred 288
 Glahn, Torben 423
 Goebbels, Joseph 105
 Goedecke (flygtningeudvalgsmedlem) 450
 Goering, Hermann 105
 Gottschalk, Sophus 121, 138, 174
 Grage (landråd Ejdersted) 242
 Gram, Jørgen 43
 Grell, Franz 238
 Greve, Käthe 177
 Grieser, Helmut 18
 Grosser, Thomas 14
 Groves, kaptajn 442-443

Gynther (Harreslev) 444

Haase, Karl 35
 Hagen, Jürgen 440
 Hagge, Wanda 425
 Halford (cpt.) 197
 Hamkens, Wilhelm 304f.
 Hanisch, Julius 261
 Hansen, Bernhard 28, 35, 39, 42, 48,
   174
 Hansen, Cornelius 33, 35, 154, 166, 174,
   433
 Hansen, Harald 186
 Hansen, Jens (Flensborg) 303
 Hansen, Jens (Tinningsted) 154, 432
 Hansen, Karl 452
 Hansen, Peter 110
 Hansen, Richard 46
 Hansen, W. (Torsted) 178, 434
 Hanssen, H. P. 422
 Henningsen, Axel 446
 Harckensee, Walter 198
 Harloff, Hans 35, 233
 Hass, Carl 429
 Hass, Wilhelm 35
 von Hassel, Kai-Uwe 302, 364
 Hattesen, Hans 433
 Hattesen, Peter 29, 35, 97, 109, 421, 428
 Haunstrup Clemmensen, Erik 64
 Hauser, Per 181, 434
 Haut (Dänischenhagen) 232
 Hedtoft, Hans 72, 152, 424, 432
 Hellwig, Hugo 35, 142, 251, 258
 Henderson, G. P. 134, 139, 358, 431, 451
 Henderson, William W. 142f.
 Henjes, Anna Cathrine 442
 Henjes, Auguste 442
 Heuss, Theodor 306
 Hinrichsen, Hans 35
 Hitler, Adolf 89, 97, 102, 105, 109, 208,
   227, 259, 369
 Hoevermann, Otto 40, 64, 72, 191, 195,
   341, 358f, 449, 451
 Hoffmann, Dierk 14
 Hohenstein, Angelika 369
 Hollensen, Wilhelm 275, 444
 Holmgaard, Anna 436

- Hoop, Arthur 200, 425, 436
 Horsten, W. 424
 Hvass, Frants 134, 329
 Hönck, Wilhelm 93, 162, 164, 245f.
- Isbary, Gerhard 18, 126
 Iselt, Carl 426
 Iversen, L. 33, 35
- Jacobsen, Hans Peter 70, 97, 104, 137, 145-147, 228, 230f, 424, 427, 431, 439
 Jensen, Albert, 432
 Jensen, Ellen 423
 Jensen, J. N. 45, 170, 423
 Jensen, K. Kirkegaard 168, 423, 433
 Jensen, Marie 451
 Jensen, Peter 33, 130, 195, 222, 330
 Jessen, Tage 33, 35, 39, 423
 Jessen-Saidt (Sild) 183
 Johannsen, Albrecht 184, 358
 Johannsen, C. 450
 Johannsen, Svend 35, 79, 112, 116, 121, 131, 135, 171, 184, 227, 230f., 266, 285, 397, 421, 423, 425, 433, 443
 Johannsen, Willi 196
 Jørgensen, Hans Ronald 19, 31, 38, 40, 88, 94, 131, 136, 138, 148, 162, 165f., 171, 175, 178, 182, 184, 193, 201, 222, 227f., 230, 240, 263, 265, 287, 309, 397, 421-423, 426, 429-430, 432-436, 439, 442, 451
 Jørgensen, Jørgen 80, 181, 425, 434
 Jürgensen, Kurt 18
- Kallert, Gertrud 14
 Karasek-Langer, Alfred 15
 Karding (Flensborg) 255
 Kather, Linus 131
 Keller (Slesvig) 206f, 437
 Kelm, frk. 450
 Kjems, Olaf 430
 Klaus, Friedrich 35
 Klinker, Hans Jürgen 287
 Koch, Willy 296
 Kracht, Ernst 251
 Kragelund, Peter 57-59, 61
 Kraft, Ole Bjørn 328, 448
- Kraft, Waldemar 278, 283f., 288, 298, 320, 329
 Krauss, Marita 369
 Krautzpaul, Marthe 366f.
 Krey, Peter 35, 93, 95
 Kristensen, Knut 41, 46
 Kristensen, Sig 161
 Kronika, Jakob 39, 47, 52, 70, 134, 144, 421, 423-424
 Krüger, Charlotte 127f, 429
 Krüger, Ludwig 232f.
 Kuklinski, Wilhelm 95
 Kunze, Emma, 425
 Käber, Wilhelm 147, 219, 295, 431, 438
 von Köller, Ernst Matthias 194
 Kølvrå, A. 423
 Köster, Ludwig 385, 453
- La Cour, Vilhelm 17, 38, 51
 Langsted, Ib 57
 Larsen, L.Hansen 72, 424, 426
 Lechner, Eugen 219
 Lorenzen, Heinrich 171
 Lornsen, Uwe Jens 287
 Lukaschek (minister) 444
 Lund, Willy 447
 Lunding, Hans 82, 143, 156, 160, 220, 425, 432
 Lurgenstein, Walter 268
 Lübke, Friedrich Wilhelm 130, 134, 137, 195, 221f., 298, 320, 321-326, 328, 330f., 365
 Lüdemann, Hermann 19, 62, 90, 143, 209-211, 356, 380, 426, 437, 443
 Lynden-Bell (lt.-col.) 52-54, 132, 183,
- Madsen, Th. 423
 Mahler, Christian 135, 221
 Mahrt, Walter 439
 Matthiesen (Husum) 443
 Mathiesen, Hans 81, 425
 Matthiesen, H. 432
 McIntosh, M. 243
 Melerski (Husum) 262
 Meng, Hans 112, 161, 173
 Meyer, Marie 80
 von Mirbach, Kurt 278

Moltzen, Carl 82
 Mommsen, Frederik 153, 335f, 423.
 Montgomery (feltmarskal) 33f, 41, 43,
 138, 364
 Mortensen, Martin 50, 82, 108, 138, 421,
 425, 427-428, 430
 Mortensen, Tage 97, 99, 101f., 329f, 426-
 427, 436
 Muuß, Rudolf 60, 179, 181, 228, 303,
 439
 Myling-Petersen, Aage H. 37, 72, 76
 Münchow, Samuel 19, 48, 121, 138, 143,
 155, 167, 170, 174, 204f., 216f., 224,
 230, 251, 253, 287, 294-297, 301f., 306,
 311, 324, 335, 431-432, 445, 447-448
 Møller, A. P. 69f, 424
 Møller, Christmas 39-42, 44, 52, 77, 180
 Møller, I. C. 26, 48, 72, 228, 251-253,
 255, 267f, 399, 441, 443
 Møller, Richard 38, 421

 Necker, Kurt 131, 191
 Niedzwalski, Ludwig 450
 Nielsen, Andreas 93
 Nielsen, Frede 41f.
 Nielsen, Hans 80
 Nielsen, Johannes Chr. 54
 Noack, Johan Peter 17f., 23, 41, 47
 Nydahl, Jens 19, 91, 219, 272, 292, 319,
 438
 Nørgård, Frederik 168
 Nørgaard, Martin 423

 Ohem, Hans 83, 110-112, 203, 425, 428,
 436
 Oldenburg, generalkonsul 443
 Oldsen, Johannes 35, 130, 180f., 183f.,
 186, 194, 204, 230, 292, 426, 429,
 434-435
 Olesen, O.M. 423, 426
 Olson, Hermann 35, 93, 127, 230, 251,
 310
 Pagel, Paul 297f, 364
 Pauls, Volquart 32, 182, 303
 Paulsen, Andreas 177
 Paulsen, Frederik 183, 435
 Paulsen, Hinrich 177

 Paysen, Andreas 35, 95, 232, 313, 439
 Pedersen, Peder Vigh 81
 Peters, L. C. 35, 97, 179, 181f., 184, 265,
 268, 434
 Petersen (Ravnkær) 84
 Petersen, Antoni 38
 Petersen, August 121, 170
 Petersen, C. E. 228
 Petersen, H. F. 423
 Petersen, Johannes 425
 Petersen, Lorenz 165, 433
 Petersen, M. 170, 425
 Petersen, Niels 17
 Petersen, Viggo 55, 108
 Pfeil, Elisabeth 369
 Pohle, Kurt 189, 362, 437
 Pors, Jørgen 80f, 425, 427-428, 431, 433
 Prien, Henri 19, 130f., 136f., 192, 227,
 263, 268, 429-430, 435, 446

 Rasmussen, Egon 84, 425
 Rasmussen, Gustav 65, 120, 139, 431
 Ratz, Karl 295
 Reeder, Waldemar 184, 223, 234, 245f.,
 285, 287, 310, 397
 Rees, Elfan 144, 384, 453
 Reimann, Max 279
 Reiser, Nicolaus 93
 Reismann, Bernhard 281
 greve Reventlow, Eduard 44, 141
 greve Reventlow-Criminil, Victor 196,
 204f., 210, 213, 216, 224f., 245
 Rolf, Wilhelm 123, 425
 Rudbeck, Frederik 328
 Ryba, Franz 196f., 205, 213, 216

 Sanders, Willy 427
 Sandersen, Hermann 110
 Schack, E. H. 141
 Scheel (Ekernfælde) 228
 Scheel, Max 35
 Schenk, Richard 62f., 93, 107, 189, 227f.,
 303-305, 308, 312, 314, 427, 439
 Schlachta, Eginhard 293
 Schlange-Schöningen, Hans 131, 363
 Schlunke, Hans 442
 Schmehl (Harreslev) 130, 272 f.

Schmidt, Hanno 304
 Schmidt, Fr. 348
 Schmidt-Petersen, Asmus 89
 Schockert, Johannes 238, 439
 Schraut, Silvia 14
 Schröder, Ellen 45
 Schröter, Carl 236, 298, 300, 439
 Schubert, Lars H. 38, 156, 171, 433
 Schulze, Heinrich 439, 442
 Schumacher, Kurt 93f., 189, 259, 264
 Schwerdtfeger (Husum) 267
 Schütte, Gudmund 55
 Schäfer, Carl Anton 330
 Schäfer, Ernst 323
 Schäfer, Thomas 315, 319
 Sennewald, Lothar 251
 Siegel, Wilhelm 446
 Sieh, Claus 323, 325
 Stantzel, 67,
 Stalin, Josef 336
 Steel, Christopher 134
 Steltzer, Theodor 19, 32, 36, 123, 131,
 195-197, 204, 365, 421, 430, 435, 442
 Stenz, Christian 89, 426
 Stærmose, Robert 39, 42f., 77
 Suchan, Franz 93, 343f., 449-450
 Svensson, A. 77
 Swane, 252
 Sørensen, Arne 38
 Sørensen, Maren 37

 Thamm, Henry 161, 433
 Thode (Flensborg) 434
 Thomsen, Detlef 202
 Thomsen, Reinhart 450
 Thranæs, Sigurd 73
 Thygesen, Frants 35-37, 47f., 83, 99, 139,
 141, 143-145, 147, 243, 282, 329, 384,
 422, 426, 430-431, 433, 436, 440-441,
 444, 448, 453
 Tiedje, Johannes 33, 39, 192, 194, 421,
 435
 Tolksdorf, Ulrich 15
 Torp Hansen, A. 356
 Toussieng, F. E. W. 34, 41
 Tychsen, Hermann 166, 168, 174, 423,
 433
 Tønnies (landråd) 341, 449

 Verdiek, Bruno 362, 452
 Vertens (Moldened) 150
 Vigh-Pedersen, Peder 425
 Vith, Christian 35
 Vollertsen, Heinrich 95
 Vollertsen, Johann 95
 Vollertsen, Nils 17
 Vosgerau, Richard 81f., 101, 104, 425
 Völker, W. 285

 Warncke, O. M. 168, 423
 Wehlitz, Paul 109, 423
 Wertz, Renate 18
 Windel, Hermann 93
 Wingender, Franz 98, 154, 421, 423, 425,
 436, 441
 Wittenburg, Otto 320
 Wolff (Flensborg) 217
 Wolff, Chr. 35
 Wolff, Karl 245f., 357
 Wöhl (Torsted) 178, 434

 Zander, Helmut 278
 Zerling (Torsted) 178

Studieafdelingens udgivelser

1. Hermann Clausen: Der Aufbau der Demokratie in der Stadt Schleswig nach zwei Weltkriegen. 303 s. 1966. (Udsolgt)
2. H. V. Gregersen: Niels Heldvad 1564-1634. Ein Schleswiger der nordischen Renaissance – ein Bild seines Lebens und seiner Zeit. 272 s. 1967. (Udsolgt)
3. Lorens Rerup: A. D. Jørgensen. Historiker aus dem schleswigschen Grenzland (1840-1897). 160 s. 1967. (Udsolgt)
4. Vores egne vindver. Ved Poul Kürstein. 192 s. 1967. (Udsolgt)
5. Nørre og Sønder Gøs Herred. Red. af Poul Kürstein. 205 s. 1969. (Udsolgt)
6. Hartwig Schlegelberger: Europa set fra den dansk-tyske grænse. 121 s. 1971.
7. L. S. Ravn: Lærerne under sprogreskripterne 1851-1864. 295 s. 1971. (Udsolgt)
8. Barn i Flensborg 1890-1920. Ved Poul Kürstein. 343 s. 1972 og 1973. (Udsolgt)
9. Helmut Leckband: Krigsfangelazaretten i Tamanskajagaden. 269 s. 1973 og 1974. (Udsolgt)
10. Søren Ryge Petersen: Dansk eller tysk? En undersøgelse af sprogforholdene i en flersproget sydslesvigsk kommune i 1973. 173 s. 1975.
11. Anders Ture Lindstrøm: Landet Slesvig-Holstens politiske historie i hovedtræk 1945-1954. 200 s. 1975.
12. Barn og ung i Flensborg 1920-1945. Red. af Lars Schubert og Johann Runge. 335 s. 1977. (Udsolgt)
13. Paul Tappe: Det gamle Læk i billeder og tekst. 119 s. 1977. (Udsolgt)
14. Egerførde bys historie. Red. af Harald Jørgensen, Frants Thygesen og O. M. Olesen. 291 s. 1980.
15. Jane Bossen/Helge Krempin: Granit i Angel. Romansk stenhuggerkunst i et sydslesvigsk landskab. 93 s. 1980. – Bogen har fået prædikaten »Godt Bogarbejde 1980«. (Udsolgt)
16. Carsten R. Mogensen: Dansk i hagekorsets skygge. Det tredje rige og det danske mindretal i Sydslesvig 1933-1939. 444 s. 1981. (Udsolgt)
17. Johann Runge: Sønderjyden Christian Paulsen. Et slesvigsk levnedsløb. 344 s. 1981. (Udsolgt)
18. Paul Tappe: Det gamle Kær herred i billeder og tekst. 228 s. 1982. (Udsolgt)
19. Franz Wingender. Mit danske liv. Baggrund og grundlag for en tilværelse som dansk i Sydslesvig 1920-1950. 218 s. 1983. (Udsolgt)
20. Franz Wingender: Krigens lænker. Dansk sydslesvigsk dagbog 1933-1944. 211 s. 1984.
21. Lars N. Henningsen: Provinsmatadorer fra 1700-årene. 472 s. 1985. (Udsolgt)
22. Barn og ung i Sydslesvig 1900-1982. 2 bd. Red. af Jørgen Hamre og Johann Runge. 510 s. 1986. (Udsolgt)
23. Jane Bossen/Helge Krempin: Helligåndskirken i Flensborg 1936-1986. 108 s. 1986.
24. Bjørn Poulsen: Land-By-Marked. To økonomiske landskaber i 1400-tallets Slesvig. 299 s. 1988. (Udsolgt)

25. Franz Wingender: Modstand i Sydslesvig – før og efter 1945. 207 s. 1988. (Udsolgt)
26. Ole Ventegodt: Redere, rejser og regnskaber. Et par flensborgske partrederi-regnskaber 1783-1812. 258 s. 1989. (Udsolgt)
27. Franz Wingender: Generalsekretær Frederik Petersen. En danskhedens repræsentant i Sydslesvig 1923-45. 122 s. 1990. (Udsolgt)
28. Duborg-Skole-elever i krigens år. På korsvej mellem nødvendighed og frivillighed. 152 s. 1990.
29. W. L. Christiansen: Mit brogede politiske liv. 128 s. 1990. (Udsolgt)
30. Hans Schultz Hansen: Danskheden i Sydslesvig 1840-1918 – som folkelig og national bevægelse. 434 s. 1990. (Udsolgt)
31. Lars N. Henningsen og Jørgen Hamre: Dansk biblioteksvirke i Sydslesvig – et bidrag til grænselandets kulturhistorie 1841-1891-1921-1991. 184 s. 1991.
32. W. L. Christiansen: Meine Geschichte der Sozialdemokratischen Partei Flensburg. Sozialdemokraten zwischen Deutsch und Dänisch 1945-1954. 230 s. 1993.
33. Hans Nielsen: Streifzüge durch mein Leben. 219 s. 1994.
34. Gunnar Ryge Petersen: Agrup danske skole 1946-1981. 1995.
35. Lars N. Henningsen: Kirke og folk i Grænselandet. Dansk Kirke i Sydslesvig 1921-1996. 310 s. 1996.
36. Karl Heinz Lorenzen: Holdninger har en pris – en rød sydslesvigsk erindringer fra tre Tysklande. 199 s. 1997.
37. Stine Wiell: Flensborgsamlingen 1852-1864 og dens skæbne. 344 s. 1997.
38. Lars N. Henningsen, Martin Klatt og Jørgen Kühl: SSW. Dansksindet politik i Sydslesvig 1945-1998. 493 s. 1998.
39. Martin Klatt og Jørgen Kühl: SSW – Minderheiten- und Regionalpartei in Schleswig-Holstein. 48 s. 1999.
40. Martin Klatt og Jørgen Kühl: SSW – Mindretals- og regionalparti i Sydslesvig. 48 s. 1999.
41. Marie Meyer: Hjertesprog. Erindringer fra grænselandet. 296 s. 1999 og 2000.
42. Gerret Schlaber: Flensborg mellem helstat og kejsertid. Fotos i Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. 146 s. 1999. (Udsolgt)
43. Dagbøger fra Sydslesvig 1999, udgivet ved Lars N. Henningsen. 232 s. 2000.
44. Martin Klatt: Flygtningene og Sydslesvigs danske bevægelse 1945-1955. 460 s. 2001.

Flygtningeproblemet var et »varmt« emne i den første tid efter 2. verdenskrig.

Østfra strømmede flygtninge til Sydslesvig og Holsten, og de hjemmehørende kom nærmest i mindretal. I Sydslesvig fik problemet en særlig dimension på grund af den eksplosivt voksende danske bevægelse. De tyske flygtninge svækkede muligheden for at opnå den grænseflytning, som de dansk-sindede ønskede.

Forholdet mellem den danske bevægelse og de østtyske flygtninge blev derfor fyldt med spændinger. Konfrontationen med de »preussiske« flygtninge fik stor indflydelse på det danske mindretals nationale selvopfattelse, på dets politik og ikke mindst på dets bagland i Danmark.

Martin Klatts bog fortæller om dette kapitel i Sydslesvigs nyeste historie. Bogen er en kildenær præsentation af de forskellige aspekter og problemfelter i forbindelse med flygtningeproblemet. Der sættes fokus på ømtålelige spørgsmål, som er højaktuelle den dag i dag, også set i lyset af senere debat om fremmede og flygtninge.

ISBN 87-89178-30-0
ISSN 1397-4343

Martin Klatt
f. 1964. Skolegang i Hamborg.
Historiestudium i Kiel og København.
1997-2000 forskningsstipendiat ved
Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek
for Sydslesvig. Har publiceret en række
afhandlinger om Sydslesvigs og det danske
mindretals historie.